EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır Isfahan - Malatya - Mardin - Musul Tebriz - Van

4. Kitap

2. Cilt

Hazırlayanlar:
Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı

Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 3104
Edebiyat - 918

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Konya - Kayseri - Antakya - Şam - Urfa - Maraş - Sivas - Gazze - Sofya - Edirne
Evliyâ Çelebi
4. Kitap - 2. Cilt

Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı

Kapaktaki "Bitlis" gravürünün kaynağı:
O. Dapper, *Umbständliche und eigenliche Beschrelbung von Asia*, s. 208.

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Ofset hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Sanayi Mahallesi, 1673 Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Mayıs 2010
ISBN 978-975-08-1784-7
Takım ISBN 978-975-08-1782-3

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE
EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ:
BAĞDAD - BASRA - BİTLİS - DİYARBAKIR - ISFAHAN
MALATYA - MARDİN - MUSUL - TEBRİZ - VAN

4. Kitap

2. Cilt

Evliyâ Çelebi'nin YKY'deki kitapları:

Çeviri yazı:

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (1. Kitap),
haz.: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (2. Kitap),
haz.: Z. Kurşun – S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (3. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (4. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (5. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – İ. Sezgin (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (6. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2002)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı –R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2005)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (10. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı – R. Dankoff (2007)

Günümüz Türkçesiyle

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Kitap, 2. Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Kitap, 2. Cilt)
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Kitap, 2. Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2006)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van (4. Kitap, 1. Cilt)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdâd - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van (4. Kitap, 2. Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2010)

İçindekiler

1065 [1655] senesi Zilhiccesi'nde Azerbaycan Tebriz diyarından tâ Bağdad'a kadar görüp gezdiğimiz kaleleri, büyük beldeleri, dağları, büyük ırmakları ve imaretleri bildirir ... 443
Serdar-ı Muazzam İbrahim Paşa savaşının anlatılması ... 444
Zülkadriye Şehri, yani Sultaniye Kalesi'nin anlatılması ... 445
Merâğa Şehri Kalesi'nin özellikleri ... 446
Büyük şehir, eski Harezbil Kalesi'nin özellikleri ... 447
Otluk yurdu, yani eski şehir Serâh Kalesi'nin özellikleri ... 447
Serâv Ovası'nda ikinci bozgun ... 449
Serâv Şehri'nin şekli ... 450
Osmanlı şehit vezirlerinin ziyaret yerleri ... 450
Büyük ülke, İran'ın eski taht merkezi Erdebil Kalesi'nin özellikleri ... 450
Seylân Dağı ... 452
Demir madeni Masula Kasabası ... 452
Masula Kasabası'nın acayiplikleri ... 452
Âvend Şehri, yani Sehend Kalesi'nin özellikleri ... 453
Sehend Şehri'nin bugünkü imaretlerini bildirir ... 454
Sehend Dağı'nm övülmesi ... 454
Büyük şehir, eski belde, Nuh-ı Âvend yurdu, yani Nihâvend Kalesi'nin özellikleri ... 454
Mminlerin emiri Hazret-i Ömer zamanında Serdar Sâriyetü'l-Cebel eliyle Nihâvend Kalesi'nin birinci fethi ... 458
Cevr ehli şehri, yani Kinkevr Kalesi ... 461

Sipid ülkesi, yani Sürhbîd Kalesi ... 461
Gülgûn suru, Bîsütun Dağı Kalesi'nin özellikleri ... 462
İbretlik Bîsütun Dağı ... 463
Şahlar şahı taht merkezi Hemedan Kalesi'nin özellikleri ... 464
Hemedan halkının dili ... 467
Güzeller şehri Hemedan şehrengizinin özellikleri ... 469
Elvend Dağı Yaylağı ... 470
Eski Hemedan Şehri'nin fetihleri ... 470
Hemedan Şehri'nin ziyaret yerleri ... 473
Kirmanşah Kalesi'nin özellikleri ... 473
Dergezîn Boğazı menzili ... 474
Güzel şehir, sağlam kale, güvenli belde, dayanıklı Dergezîn surunun özellikleri ... 474
Aşûra günü ve maktel-i Hüseyin'in anlatılması ... 476
Dergezîn Şehri fetihleri ... 478
Yiğitler, gaziler yurdu Pilever Kalesi'nin özellikleri ... 479
Denaver Kalesi'nin özellikleri ... 479
Bâb Dağı diyarı, yani Cem-cenâb Kalesi'nin özellikleri ... 479
Destpul Kalesi'nin özellikleri ... 480
Güzel adlı güvenli yurt, yani Kasr-ı Şirin'in özellikleri ... 480
Kasr-ı Şirin'den doğu yönüne atlanıp avlanmaya gittiğimiz yolları ve seyr ettiğimiz gümrah benîâdemleri bildirir ... 481
Runne Şehri, cennet kapısı beldesi, eski merkez, büyük şehir, köhne sur Gazvin Şehri'nin özellikleri ... 481
Güzel belde Kazvin Şehri'nin imareti ve İran hâkimlerini bildirir ... 484
Kazvin Şehri'nin camileri ... 484
Halkın dili, Farsça ... 488
Eski belde büyük Kazvin Şehri'nin ziyaretlerini bildirir ... 490
Eski büyük şehir, bilginler yurdu Deylem Kalesi'nin özellikleri ... 492
Gönül alan eski şehir, yani Şah Pervîz'in Kasrü'l-Lusûs Kalesi'nin özellikleri ... 493
Kasrü'l-Lusûs ziyaret yerleri ... 493
Esed-âbâd Kalesi'nin özellikleri ... 494

Güzeller beldesi Bağ-ı Cinân Kalesi'nin özellikleri 494
Bağ-ı Cinân Kalesi'nin şekli 495
Şahlar şahı taht merkezi, yani hoş Mihriban Kalesi 495
Mihriban Kalesi'nin fethi ve Zeynel Han'n
bozguna uğraması 495
Mihriban Şehri'nin imaretleri bildirir 497
İpek Şehri Kalesi'nin, yani Sine Şehri'nin anlatılması 499
Irak-ı Kamerü'l-Kum beldesi, yani ecinne
taht yeri Cebel-i Kum Kalesi'nin özellikleri 502
Diğer Kamerü'l-Kum Şehri 503
Kum Şehri'nin harap olmasının sebebi odur ki 503
Irak Kum'u büyük velilerini ziyaret yerleri 506
Akrep yuvası şehri, yani kâşi (çini) Kalesi,
eski şehir, yani Kâşân Şehri'nin özellikleri 506
Büyük Kîn Kâşân Şehri Kalesi'nin şeklini bildirir 507
Külliyatının tamamlanması 511
Kâşân'da yatmakta olan eski sultanların,
meliklerin ve velîlerin ziyaret yerleri 512
Karpuz şehri, yani Cerbân Kan 512
Acem ülkesinde okunan, harflerin hecelenmesi 513
Cerbân Kan Şehri ziyaret yerleri 514
Eski Sâvî Şehri, İkinci Âdem yani Nuh Necî yapısı,
sonra Şah Gâve yapısı, yani büyük Sâve Şehri 515
Ali narhına göre kez, menn, ratl ve vasak hesaplarını bildirir 517
İran ülkesi, Şah Keyûmers yapısı, Dağıstan Tarhû-yı
Enderey Şehri benzeri, yani büyük Rey Şehri'nin
özellikleri 518
Rey Şehrinin anlatılmasının tamamlanması 522
Demâvend Dağı Yaylağı'nın özellikleri 522
Akra Dağı'nın özellikleri 522
Garip seyirlik 523
Rey Şehri kabristanındaki ziyaret yerleri 523
Gülkend Şehri'ne denk Demâvend Dağı Kalesi'nin özelliği 524
Eşiz Demâvend Dağı Kalesi'nin şekli 525
Demâvend Dağı'nm anlatılması 525
Kirmanşah Kalesi menzili 526

Derteng Boğazı 526
Dağık taşlık yer, yani Derteng Kalesi'nin özelliği 527
Pâk Karane toprağı, yani Yezdecürd Şah yapısı
Derne Kalesi'nin özellikleri 528
Haruniyye Kasabası'nın özellikleri 528
Zeng-âbâd Kasabası'nın özellikleri 528
Kızıl Rabat Hâssı Kasabası'nın özellikleri 529
Bakuba Hâssı Kasabası'nın özellikleri 529
Bayat Sancağı Kasabası'nın özellikleri 529
Nev-âbâd Kasabası, yani Yeni Kasaba'nın özellikleri 529
Debâlâ Sancağı büyük kasabasının özellikleri 529
Kerend Kasabası'nın özellikleri 530
Karâniye Sancağı Kasabası'nın özellikleri 530
Gîlân Sancağı Kasabası'nın özellikleri 530
Âl-i Sâh Sancağı Kasabası'nın özellikleri 530
Karadağ Hükümeti'nin özellikleri 531
Cengûle Sancağı Kasabası'nın özellikleri 531
Irak-ı Acem bahçesi, Sultan Ahmed-i Becem beldesi,
İrem Bağları, eski şehir Şehribân'ın özellikleri 531
Eski kasaba âdil Kisra Enûşirvân oğlu Behrûz Şehri'nin
özellikleri 532
Demirkapı Sancağı Kasabası'nın özellikleri 532
Büyük şehir, eski belde, evliyâ burcu, Abbasîlerin
taht merkezi, Amalika-i Bağ-ı ibn Dâd yapımı,
yani cennet yurdu Bağdad'ın anlatılması 533
Cennet yurdu Bağdad'ın yapıcılarını bildirir 533
Eski Bağdad'm harap olmasının sebebi 535
Yeni kale, yani Irak-ı Bağdad Kalesi'nin özellikleri 535
Bağdad-ı behişt-âbâd'm fethinin tarihi 542
Cihat yurdu Bağdad destanı 543
Sultan Murad eliyle Bağdad kuşatmasının anlatılması 547
Acem askerinin anlatılması 549
[Sultan Murad'm] Bağdad Eyaleti'nin çevresindeki şehirleri
yönetimi altına aldığını bildirir 553
Murad Han'ın Bağdad Kalesi'ne tayin ettiği askeri bildirir 556
Bağdad içinde kalan hâkimler ve kale neferatlarını bildirir 556

Bağdad Kalesi'nin bütün ağalarını ve bütün kullarını bildirir 558
Süleyman Han kanunu üzere Bağdad Eyaleti'nde ne kadar sancak vardır, onları bildirir 559
Yukarıda yazılan sancakbeylerinin hâslarını bildirir 560
Ferah ülkesi, cennet yurdu Bağdad Kalesi'nin büyüklüğü, şekli ve zemininin anlatılması 561
Bağdad imarının sebebi 562
Bağdad Kalesi'nin bütün kule, tabya, dirsek, burç ve beden dişlerini bildirir 564
Osmanlı mehterhanesi ve kös-i hakanîyi bildirir 565
Bağdad Kalesi'nin bütün kapılarını bildirir 565
Bağdad'ın iç kalesinin şeklini bildirir 565
Bağdad Kalesi'nin bütün camilerini bildirir 566
[Bağdad'ın] İbret verici yapıları 571
İbret verici Kisra Tâki 571
İbretlik Şattularab Köprüsü 572
Yol gösterici kandil İmam-ı A'zam-ı Kûfî Kalesi'nin özellikleri 574
Bağdad yakınında ve dört tarafında Şatt-ı Dicle Nehri'ne katılan nehirleri ve büyük arkları bildirir 576
Şat Nehri'nden ayrılan nehirleri bildirir 577
Bağdad yakınındaki nehirleri bildirir 579
Hazret-i İmam Musa Kâzım kasabasının özellikleri 580
Cennet yurdu Bağdad'm külliyatı şehrengizinin tamamlanması 580
İnsan masdarı kadınlarının anlatılması 581
Hurma ağacının anlatılması 582
Âdem toprağının diğer sanatı 583
Hurma ağacının yaratılışı hikayesini sonu 583
Cennet yurdu Bağdad etrafında olan şeyhler, büyük âlimler ve velilerin ziyaret yerlerini bildirir 585
Hazret-i İmam-ı A'zam ve hümâm-ı akdem Nu'man ibn Sâbit hazretlerinin civarında gömülü olan büyük velîler ve şeyhlerin ziyaretlerini bildirir 586
Eski şehir Hille'de ve mübarek mekânlarda bulunan makamları bildirir 587

Şehrengîz-i dâr-ı hulefâ-yı Bağdâd
ve ziyâretgâh-ı Irak-ı Behişt-âbâd 589
Bağdad, Kûfe, Hille ve Irak topraklarındaki
ziyaretgâhları bildirir 593
Kûfe'nin camiinde bulunan mübarek mekânları bildirir 595
Cennet benzeri Bağdad'ın içinde ve dışında
yatmakta olan yetmiş iki ziyaretleri bildirir 598
Selâm yurdu, cennet benzeri Bağdad'ın içinde ve
dışında yatmakta olan büyük velîlerin
kabirlerini ve makamlarını bildirir 601
Selâm yurdu Bağdad'ın karşısında Kuşlar Kalesi
tarafında olan türbeleri bildirir 602
Bağdad'dan Murtaza Paşa kethüdası ile
İmam Hüseyin'e, İmam Ali'ye, Kûfe Şehri'ne,
Kurna Kalesi'ne ve Basra vilayetine
gittiğimiz menzilleri bildirir 603
Şehitler hududu, pür belâ Deşt-i Kerbelâ'yı bildirir 603
Kerbelâ köpeğinin anlatılması 604
Hazret-i İmam Hüseyin Kasabası'nın özellikleri 604
Menâkıb-ı sıbtu's-sa'îd ve es-seyyidü'ş-şehîd Hazret-i
İmam Hüseyin bin Ali ibn Ebî Tâlib ziyaret
yerinin vasıfları 605
Bağdad'da, Kerbelâ Çölü'nde İmam Hüseyin'in
kutlu meşhedi yapılarını bildirir 608
Hazret-i İmam Hüseyin'in sandukası ve
nurlu kabrinin anlatılması 611
İmam Hüseyin Türbesi'nde medfun olan kerem
sahibi evlatlarını bildirir 613
Şah Zâvil'in taht merkezi, yani Mehâvil Şehri'nin özellikleri 615
Meytâ Şehri, yani Hilletü'l-Feyhâ Kalesi'nin özellikleri 616
Eski şehir Hille'de ve mübarek mekânlarda
yatmakta olan peygamberlerin ve velîlerin nurlu
mezarlarını ve yüce makamlarını bildirir 618
Büyük şehir ve eski belde Rum Nahiye Kalesi'nin özellikleri 621
Necef incisi toprağı Kûfe Şehri'nin özellikleri 622
Hazret-i İmam Ali Kasabası'nın özellikleri 622

Hazret-i Peygamberin damadı, Düldül binicisi
Allah'ın arslanı Ali, Hazret-i İmam Murtaza Ali
ziyaret yerinin özellikleri 623
Esedullah el-Gâlib, Hazret-i Ali ibn Ebî Tâlib menkıbesi................ 624
Hazret-i Ali'nin şehit olması 628
Hazret-i İmam Ali'nin nur dolu kabrinin anlatılması................ 628
Hazret-i Ali-i Velî'nin nur dolu merkadinin ikinci imareti............ 629
Hazret-i Kerrâr-ı Ali nur dolu mezarının binasının
şeklini bildirir.. 630
Necefü'l-eşref billûr camının ve dürr-i yetîminin
(incisinin) anlatılması 632
Harap şehir, Hazret-i Ali tahtgâhı, Murtaza-yı Velî
ziyâretgâhı, Âdem Safî yurdu ve Nuh Necî
mekânı eski belde Kûfe'nin özellikleri 633
Necefü'l-eşref'de harap Kûfe Şehri'nde büyük
camiin anlatılması 635
Necef-i Eşref Kûfesi Şehri ziyaret yerleri 636
Eski belde ve büyük Semâvât Kalesi'nin özellikleri........................ 640
Mansûriye eski Kalesi'nin özellikleri.. 641
Cezîre Mansûriyesi Kalesi'nin özellikleri 642
Büyük Fethiye Kalesi'nin özellikleri.. 642
İki denizin kilidi, İskender-i Zülkarneyn yapısı,
Basra ülkesi yani Kurna Kalesi'nin özellikleri 643
Kurna Kalesi'nden Basra'ya gittiğimiz menzilleri bildirir.............. 645
Eski Abbâdân beldesi, Hürmüz ve Umman Denizi kıyısı,
Hadra toprağı, Basra Kalesi'nin anlatılması.. 645
Basra Eyaleti'nin hâkimleri[ni bildirir].. 647
Basra Eyaleti'nin sancakları bunlardır ki yazılır.. 648
Basra Kalesi'nin zeminin şekli 649
Basra Kalesi'nin imaretlerini bildirir 650
[Basra Şehri'nin] Cennet ırmakları.. 654
Basra diyarının külliyatının tamamlanması.. 656
Basra Şehri'nde velilerin ziyaret yerlerinin anlatılması.................... 657
Basra Şehri'nden Abbâdân diyarına, Hâridât adaları
Vilayetine, Hürmüz Denizi'ni geçip Acem diyarında
Hürmüz vilayetini ve Huveyze Şehri'ni bildirir........................ 658

Sultan Kalesi, eski şehir Mehennâvî'nin özellikleri 658
Kapan Sancağı Kalesi'nin özellikleri 659
Eski şehir Übülle Kasabası'nın özellikleri 660
Umman Adaları diyarı, büyük Abadan Şehri'nin özellikleri 661
Basra vilayeti adalarından Acem diyarına gittiğimiz menzilleri ve gezip dolaştığımız köy, kasaba, kale ve şehirleri bildirir 662
Hürmüz-i tâcdâr vilayeti, İran, Turan ve Kandehar sahibi, yani Tâcdâr benderi vilayetini özellikleri 663
Han Durak ülkesi, yani şenlikli Duvrâk Şehri'nin özellikleri 664
Böğürdelen Kalesi'nin özellikleri 664
Basra Kalesi'nden Bağdad'a gittiğimizi bildirir 665
Eski sağlam kale, yani Himmâre surunun özellikleri 666
Caferiye Kasrı'nın özellikleri 667
Büyük şehir, eski belde harap Medâyin'in özellikleri 668
Zülcelâl'in dârı, eski belde Vâsıt Şehri'nin özellikleri 668
Eski şehir, büyük belde, Cevâzir Şehri'nin özellikleri 670
Abdurrahmân ibn Hasan yapısı Hussan Kalesi'nin özellikleri 671
Cinîn Cüryân menzilinin özellikleri 672
İbretlik Kisra Kemeri seyri 674
Murtaza Paşa efendimizle Hâlis Sancağı'nda çayırda olan atları ve başka köy ve kasabaların gezintisine gittiğimiz menzilleri bildirir 675
Bu kusurlu hakir de Yusuf Kethüda ile Şehrezûl, Lûristan ve İmâdiye ülkesine gittiğimiz menzilleri bildirir 675
Şehrezûl vilayetinde Hasan Can Hanı 676
Havar Kalesi'nin özellikleri 676
Havara Kalesi'nin şekli 677
Nukud Kalesi'nin özellikleri 677
Bâşke Kalesi'nin özellikleri 678
Sine Kalesi'ni anlatılması 678
Şemîrân Kalesi'nin özellikleri 678
Nerîmân Kalesi'nin özellikleri, yani Hemedan Seddi 679
Kızılca Kalesi'nin özellikleri 679
Zâlim Ali Kalesi'nin özellikleri 679

Belkâs Nahiyesi, hâsa'l-hâs vadisinin özellikleri 680
Ashâb-ı Fil Sahrası, yani Erdebil dengi,
eski şehir Erbil Kalesi'nin özellikleri 680
Şamük Kalesi'nin özellikleri 682
Nursuz Dahhâk'ın diyarı, yani Şehrezûr,
Dahhâk oğlu Kerkâk Kalesi yapısının özellikleri 683
Şehrezûl Eyaleti'nde olan sancakları bildirir 684
Şehr-i Zûr Kerkük'ü kalesinin zemini şeklini bildirir 686
Yüksek tepe, altın madeni ocağı Akra Kalesi'nin özellikleri 689
Yunus Nebî mucizesi 692
Akra Kalesi zemininin şekli 694
Eski sûr, yani Baytanûr Kalesi'nin özellikleri 695
Hoy Şehri benzeri, yani Şıhoy Kalesi'nin özellikleri 696
Cihad yurdu şehri, Âzerzâd Kalesi'nin özellikleri 696
Amediye Şehri, iman seddi İmâdiye'nin özellikleri 698
İmâdiye Eyaleti'nde olan sancakbeylerini bildirir 700
İmâdiye ülkesinin aşiret beylerini bildirir 701
İmâdiye Kalesi imaretlerinin anlatılması 702
Hayat suyu nehirleri 708
İmâdiye Kürdü kavminin diliyle şiir 712
İmâdiye'nin İrem gibi dinlenme yerlerini anlatılması 713
İmâdiye Şehri'nde yatmakta olan büyük velilerin
ve bilginlerin nur dolu mezarlarını bildirir 714
İmâdiye Şehri'nden yine cennet yurdu Bağdad'a
dönerken görüp gezdiğimiz diyarları ve kaleleri bildirir 715
Cezîre-i İbn Ömer, yani ilk kurulan şehir, eski yapı
Cûde beldesini bildirir 718
İrem Bağı, eski belde Şatah Kalesi'nin özellikleri 720
Eski Buhtan Şehri, Melik Dârâ Şah yurdu,
Cezîre-i İbnü'l-Ömer Kalesi'nin özellikleri 721
Cizre Kalesi'nin zeminini ve şeklini bildirir 727
Cezîre-i İbn Ömer Şehri külliyatı övgüsünün tamamlanması 733
Cezîre-i İbn Ömer Şehri'nin ziyaret yerlerini bildirir 734
Şeyh Muhammed ibn Cezerî eş-Şâfiî 734

Cizre Şehri'nden Aştı Sancağı'na ve Hasankeyf Şehri'ne gittiğimiz menzilleri, kale, kasaba ve köyleri bildirir ... 735
Sikîfâ Ekradı kavmi ülkesi, yani sağlam Hasîn-keyfâ (Hasankeyf) Kalesi'nin özellikleri ... 737
Hasankeyf Kalesi'nin zeminini bildirir ... 739
Hasankeyf yiyeceklerinin anlatılması ... 740
[Hasankeyf'in] ibret verici yapıları ... 740
Şeyh Hazret-i Çoban Sultan ziyareti ... 742
Cennet yurdu Bağdad'a giderken gezip gördüğümüz kale ve menzilleri bildirir ... 743
Mardin Kalesi'nin özellikleri ... 744
Dârâ Şah eski taht merkezi, Karadere Kalesi, yani Kara Dârâ Suru'nun özellikleri ... 745
Hazret-i Zülkifl ibn Hazret-i Eyyûb ziyareti makamı ... 745
Sakaleyn beldesi, Dârâ Şah taht merkezi, Âmir ve Irak mabeyni, yani Nasîbeyn (Nusaybin) Kalesi, Rebî'ayn ülkesinin özellikleri ... 746
Nusaybin hâkimlerini bildirir ... 748
Hâmît-i Nusaybin Kalesi'nin zemini ... 748
Nusaybin külliyatı anlatımının tamamlanması ... 749
Hermas Nehri'nin anlatılması ... 749
Cudi Dağı toprağının özelliği ... 750
Dârâ Şehri, yani eski kale Nusaybin Şehri ziyaretlerini bildirir ... 751
Sakalân (insanlar ve cinler) yurdu Nusaybin Şehri, yani ecinne (cin, peri) kavmi beldesinin durumu ... 752
İblis'in yedi kat cehennem .zebânîleri ve müvekkilleri içinde isimlerini bildirir ... 758
A'râf vadisinin yedi kat derecesinde İblis'in isimlerini bildirir ... 760
İblis'in şekillerini bildirir ... 764
Armağanî Mehmed Efendi macerası ... 768
Acayip ve garip İlâhî sırrı bildirir ... 772
Aznavur Tepesi menzili ... 773
Yeni Ruhbe Kalesi'nin özellikleri ... 775

Büyük şehir, eski belde Eski Musul harabeleri 776
Eski şehir, büyük sur Musul Kalesi'nin özellikleri 779
Musul Kalesi'nin Acem şahı tarafından istilasının sebebi 783
Musul Eyaleti'nin hâkimlerini ve diğer askerlerini bildirir 785
Kanun üzere Musul Eyaleti sancaklarını bildirir 785
Musul Kalesi'nin çevresinde olan kaleleri bildirir 787
Musul Şehri'nin camilerinin özellikleri 788
Yüce peygamberlerin ve büyük velilerin ziyaret
yerlerini bildirir 792
Musul Şehri'nden Bağdad'a gittiğimiz konakları bildirir 796
Beledülhatib Şehri, Tikrit Kalesi'nin özellikleri 800
Tikrit Şehri'nin tatlı nehirlerini bildirir 802
Eski belde, büyük Hızır Şehri'nin özellikleri 803
Yeni Düceyle Kasabası yani Eski Sümeyke
Şehri'nin özellikleri 808
Hazret-i İmam Musa Kasabası menzili 809
Kuşlar Kalesi menzili 811

1065 [1655] senesi Zilhiccesi'nde Azerbaycan Tebriz diyarından, Rumiye'den cihan yarısı Isfahan toprağından geçip Irak-ı Arab'da, Hemedan'da, Şehrezûl ülkesinde ve Musul Eyaleti'nden tâ cennet yurdu Bağdad'a kadar görüp gezdiğimiz kaleleri, büyük beldeleri, dağları, büyük ırmakları ve imaretleri bildirir

Evvelâ Tebriz hanı bu hakire bir kese guruş harcırah, bir kat kıyafet, iki adet koşumuyla kara çubuk atlarından muteber at, iki adet çapar yorga alaca sâfinât at, bir güneş parçası Gürcü kölesi verip yolumuz üzerinde olan hanlara ve sultanlara tam 70 adet mektuplar verdi ki handan hana ve sultandan sultana saygıyla ve ikramla geçelim. 50 adet kişi kendi nökerlerinden yoldaş verip bizimle 50 adam kalıp gerisini Van'a hanın hediyeleriyle yollayıp yükten kurtuldum. Murtaza Paşa Ağası Ali Ağa kardeşimizin de 50 adet adamı kalıp Tebriz hanı ona da bir kese guruş, bir at ve bir yorga verdi. Yaradan o ağadan razı ola, bir zarif, halim selim, sadık dost ve yol arkadaşı kimse imiş ki onlar da seyahat etmeyi isterler imiş. Acem ülkesini enine boyuna ve sağına soluna gezmeye çıktığımızda asla tereddüt etmeyip evvelâ *Bismillah* ile Tebriz hanıyla vedalaşıp Tebriz'in doğu tarafında 5 fersah uzaklıkta,

Mihrânrûd Nahiyesi menzili: Kasaba gibi cami, han ve hamamlı köydür. Nâhiyesinde toplam 60 pâre mamur şenlikli köyleri vardır. Buradan yine doğuya,

Rûd Köyü: Bu da kasaba gibidir, geçip,

Esfah Köyü: Bunu da geçip,

Said-âbâd Köyü menzili: Tahmas Şah veziri imar ettiği için Said-âbâd derler. Bu mahalden Süleyman Han Bağdad'a giderken harap etmiştir, Hâlâ 2.000 haneli, 7 camili, hanlı, hamamlı ve şah çarşılı büyük varoştur.

Yukarıda geçtiğimiz köyler de hep kasaba gibi büyük köylerdir. Bu Acem diyarında şahların ve hanların hazinesinde malları yetecek kadardır. Bütün hazineleri reaya ve berâyâ üzre olup köyleri mamurdur.

Bu Said-âbâd Köyü'nün sağ tarafı kuzeyinde Kumla Kalesi hayli uzak mesafede kalıp **Serâvrûd Köyü**'nü geçtikten sonra **Dost Köyü**'nü de geçip,

Çevlânduruk Köyü menzili: Tebriz toprağında 1.000 haneli cami, han ve hamamlı mamur köydür.

Bu Çevlânduruk adlı mahalden güney tarafa geçerken, **Alakbulak Köyü** adlı mahalli bin zorluk ve sıkıntı ile geçip,

Sercem Hanı Köyü menzili: Sercem Ovası'nda Merâğa Şehri ülkesi nahiyesinde bin haneli cami ve hanlı balı bol şirin bir köydür. Zira bağ ve bostanlarına nihayet yoktur.

Serdar-ı Muazzam İbrahim Paşa savaşının anlatılması

Bu geniş ovada 7 yerde öbek öbek âdemoğlu kemikleri yığılı idi. Bizimle yoldaş olan yasavul ağası olan ihtiyardan, "Bu kemikler nedir?" diye sorunca o kırçıl:

"Ey oğul! 940 [1533-34] tarihinde Süleyman Han Tebriz'in Ucan Yaylası'nda otururken Acem ülkesini yağmalamaya İbrahim Paşa'yı 80.000 asker ile serdar edip Erdebil, Merâğa, Kehrevân, Kum ve Kâşân taraflarını talan ede. Şah da Osmanlı'nın bu hareketinden haberdar olup 70.000 seçkin asker ile Halefüddin Han'ı sipehsâlâr-ı muazzam edip gönderip bu Sercem Sahrası içre iki asker konarlar. Cenâb-ı Bârî'nin himayesiyle Akkoyunlu beyzâdelerinden Murad Bey ki Horasan diyarından 3.000 yiğidiyle gelip Osmanlı'ya yardımcı ve Kızılbaş'a düşman olmuştu. Hikmet-i Rabbânî bu bey karavulda gözcülük ederken Acem askerinden bir korucubaşı ele getirilüp Serdar İbrahim Paşa huzuruna bağlayarak getirip İbrahim Paşa dili söyletir ve şahın da geleceğini haber alır ve *Hoca Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı*'ndan fal bakar, bu beyt gelir. Şiir:

Dûş ez-cenâb-ı Âsaf peyk-i beşâret âmed
Vez Hazret-i Süleymân işret isâret âmed[1]

beyti gelir. Hemen cesur serdarın cüret ve yiğitlik damarları hareket edip Süleyman Han'ın da Ucan Yaylağı'ndan asker üzere beyite uygun yardıma geleceği haberi gelince hemen Serdar İbrahim Paşa *[304b]* cenge hazır olur.

Geri Tebriz tarafından Süleyman Han buyruğuyla Gîlân Hanı Muzaffer Han ve Nahşevan Hanı ve Timur Şah neslinden Mirza Han birlikte bunlar 17.000 asker ile yardıma gelirler. Hemen o an

---

1 Hazret-i Âsaf tarafından müjdeci olarak iki kişi geldi. Hazret-i Süleymân'dan ise esaret ve sıkıntı haberi geldi.

İbrahim Han aman u zaman vermeyip Acem askeri üzerine bu Sercem Sahrası'nda Allah Allah deyip hücum edince tam yedi buçuk nücumî saat büyük ceng ve acı çarpışmalar olup iki taraftan 40.000 âdemoğlu kılıçtan geçip Osmanlı askeri galip olarak hadsiz sayısız ganimet alırlar. 40.000 kelleyi de mızraklara süs edip Tebriz yakınında Ucan Yaylası'nda kelleleri Süleyman Han'ın ayaklarının altına serdiklerinde bütün işbaşında olanlara Süleyman Han hil'at-i fâhireler ve yüksek mansıplar ile çörekler bağışladı.

Sonra yine Osmanlı sessiz durmayıp tâ Isfahan'a, Hemedan ve Dergezîn'e, diğer seçkin beldelere, Karakan Şehri'ne, Kum ve Kâşân'a tâ Bağdad kapısına kadar Osmanlı eli vilâyeti talan ve halkını esir ü nâlân ettiler. Daha sonra biz bu Sercem Ovası'nda Acem leşlerini 7 yerde yığdık. Ama hepsinin başları Ucan Yaylası'nda tenleri bî-cân ovasındadır. Osmanlı bedenlerini başlarıyla 3.000 adamı bir yığın etmişih. Men ol çağda 13 yaşı çağında yiğit idim. Bu cengi yahşı bilirmen" diye yoldaşımız olan yasavul ağası bu garipliği anlattı.

Buradan güney tarafa mamur köyleri geçip **Alkabidles** ve **Lakderah** kasabalardır. İkisini de geçip,

Zülkadriye Şehri,
yani Sultaniye Kalesi'nin anlatılması

920 [1514] tarihinde Sultan I. Selim Han zamanında Çıldır Savaşı'nda şaha yardım eden Zülkadirli Şahruh Bey oğlu Mehmed Şah Bey Çıldır'da yenilip Selim Han korkusundan bir daha Maraş'a varamayıp Şah İsmail kendine bu ülkeyi sadaka edip bu kaleyi yaptığından Sultaniye Kalesi derler. Kalesi Nehrevan Hanlığı sınırında bir yalçın tepe üzerinde ufak tefek bir taş yapı ve bir hoş surdur. Doğuya bakan bir kapısı vardır. Kale içinde evleri gayet dardır ve sültanları berhudar değildir. Yine hâlâ Zülkadir hayırsızlarındandır. Aşağıda varoşu bin adet evlerdir. Cami ve çarşı pazar var ama virandır. Buradan kıbleye,

Alemdâr Köyü: Ustaşâyird Kendi de derler, bin haneli ve bütün imareti abadan köydür. Buradan,

Semâdühün Köyü: Bu da 2.000 haneli cami han ve hamamlı köydür. Bu köyler Kazvin Şehri'ne ve Karakan Şehri derbendine gayet yakın köylerdir. Buradan güney tarafa 5 saat,

Kec-âbâd Köyü: Bir kasabadır, onu geçip bir siyah taşlıklar ve can sıkıntıları çekerek **Rûdekân Nahiyesi**'ni geçip,

Karakan Kalesi: Bu sahrada Hulâgu Abbasîlerden 70.000 adam katledip kanları göl gibi olduğundan Karakan Ovası derler. Sonra Timur Han soyundan (---) (---) Şah bu vadide bir kale yapıp adına Karakan dediler. Cığaloğlu Sinan Paşa harap edip yine imar olmuş. Kalesi taş yapı bir küçük kaledir. Ama varoşunu Şah İsmail'in Kara Han'ı yaptığından Acem taifesi Kara Han yerine Karakan Kalesi derler. Kehrevân Nahiyesi'nde başka sültanlıkdır ki bin kadar nökere sahiptir. Cami, han, hamam ve şah pazarı vardır. Ve bir tehlikeli geçit var ki bu bu yeryüzünde benzeri yoktur, geçen elbette kara kan içer. Ve bu şehir dışında bir ılıcası vardır ki İran ülkesinde benzeri yoktur. Meğer Bursa ılıcaları ola. Gayetle faydalı ılıcadır. Buradan yine güneye,

Merâğa Şehri Kalesi'nin özellikleri: Yapıcsının (---) tarihinde Mervan b. Muhammedü'l-Hımâr olduğu ve Tebriz toprağında başka sültanlık olduğu sene (---) tarihinde Tebriz'e geldiğimiz sırada bütün yapılarıyla ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Bu şehirden kıble yönüne çok süratli bir şekilde gidilse Şehrezûl Eyaleti'ne ve Kerkük Kalesi'ne iki merhalede varılır. Merâğa'da bir gün kalıp seherle birlikte güney tarafa,

Turnaçayırı Köyü: Bir yeşillik ovada Kehrevân toprağında bin haneli sâfi Gökdolak Ermeni köyüdür.

Buradan yine güney tarafa köyler içinde **Setgiz Köyü**'nü geçip,

Manmâh Köyü: Bu iki köy birer belde gibi bakımlı, şenlikli, camili, hamamlı ve pazarlı köylerdir, Buradan,

Kehrevân Kalesi: (---) tarihinde Süleyman Han korkusundan Avşar hanlarından Seyfî Han'ın yaptığı ve Koca Ferhad Paşa'nın askerine burada zarar verildiği, sonra Süleyman Han veziri Hadım Cafer Paşa *[305a]* ansızın bu Kehrevân'ı basıp kalesini fethedip Meymendî Han'ın meymenetini bozup katleylediği ve Kehrevân'ı zabt ettiği, (---) tarihinde Tebriz'den Erdebil'e giderken bu Kehrevân Kalesi'nin bütün özellikleri (---) cildinde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Buradan güney tarafa,

Şahbender Köyü: Bir ulu dağın eteğinde camili, hanlı, hamamlı ve çarşılı köydür. Bunu geçip,

Bayat Nahiyesi: Bu da Erdebil toprağındadır. Buradan yine güney tarafa

Büyük şehir, eski belde, zelil kavmin yurdu, yani eski Harezbil Kalesi'nin özellikleri

Ardalân Dağı eteklerine yakın yüzü doğu taraf bakan Irak-ı Dâdyân gibi büyük bir şehir imiş. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir. (---) tarihinde Hulâgu Han, 793 [1391] tarihinde Timur Han, 941 [1534-35] tarihinde Süleyman Han Bağdad'a giderken ve 1040 tarihinde -Safer ayının 27. günü- [05.10.1630] IV. Murad Han'ın veziri yiğit Hüsrev Paşa harap etmiştir. Hâlâ yine imar olmadadır. Erdebil toprağında daruğalıkdır. Ermeni Azerbaycanı şehirlerindendir. Hâlâ yine 70-80 bin kadar zengin Ermenileri vardır. Genellikle yüksek yapıları ibretlik kiliseleri olduğundan ve keferesi zengin olduğundan her melik talan edegelmişlerdir.

Ama ilk yapıcısı Menûçehr'dir ve âdil Enûşirvân da fazlaca imar etmiştir. Hatta burada büyük bir kilisesi var ki sanki Kudüs-i Şerif'de Kumâme Kilisesi'dir. Kilise içinde beş yüzden fazla ruhbanları var.

Ama bu şehir içinde Müslümanız diyen dinsiz Kızılbaşları vardır. Camileri, han, hamam ve şah pazarı vardır. Ama kiliseleri haddinden fazladır. Bu şehirden her yıl şaha 50.000 altın cep harçlığı gider. Bağ ve bahçesinin hesabı yoktur.

Maralî vü gazalî nergis gözlü muğ-pîçe, ay parçası gibi Ermeni mahbûb ve mahbûbe gençleri olur. Büyük bir şehirdir, ancak kefereleri çoktur. Hâlâ 7.000 adet bağlı ve bahçeli haneleri vardır, hepsi kâfir yapılarıdır, ama bütün damları bamları eğri büğrüdür. Bütün evlerinin duman bacaları servi gibi uzundur.

Ve Hillekân'a göre örfî iklimin on sekizincisinde bulunmuştur. Ve kıble tarafına 3 menzilde,

Musula Kasabası'dır ki demir madeni yeridir. Buradan,

Tıram Halhal Kasabası: Serâv hükmünde bin haneli bağ ve bahçeli, cami, han, hamamlı ve çarşılı bir kasabadır. Havası ılıman olduğundan gülü ve diğer meyvesi azca hâsıl olur.

Kand Özü Nehri'ni geçip buradan yine güneye,

Otluk yurdu, yani eski şehir Serâh Kalesi'nin özellikleri

Moğol dilinde "Serâf" derler. Kürtler "Serâv" derler, yani "Baş-su" derler, ama doğrusu "Serâh"'tır. Bütün halkı "Yâ Kahhâr" ismine mazhar olduklarından baştan ayağa varınca küçüğü büyüğü âh-ı

ser [baş ağrısı] çektiklerinden Ser-âh derler. İmaret talii akreptir ve beyti Merih-i mâîdir. Onun için bu uğursuz şehirde nice kere Osmanlı askeri yenilmiştir.

Evvelâ 993 [1585] tarihinde Sultan III. Murad Han veziri Cığalzâde Sinan Paşa serdar-ı muazzamlık ile Tebriz deryâsı kenarıyla bu Serâv Ovası'nda deryâ gibi asker ile konaklar. *"İstişare hayırlıdır"* hadisine uymayıp iştişare [danışma] olmadan nice vezirlerin mansıplarını sıradan adamlara verir. Tekelü Paşa'ya Van'ı ve Raziye Kadın oğluna Sivas'ı verip bütün Anadolu eyaletlerini başkalarına dağıtır.

Bu hâl ile şah üzere asker çekip gider. Meğer bizzat şah bunları dağ başından seyr eder. Tam ikindi vakti olunca şah şahin gibi dağdan süzülüp şah askeriyle İslâm askeri birbirlerine karılıp katılıp arada toplar ve tüfengler atılıp şah vuruşması ve padişah savaşı olur ki kanlar iki taftan sel olup akar. Sonunda zafer yeli Acem şahı tarafına esip onlar galip Osmanlı mağlup olup *gaynın tesiridir,* diye güvenli yere can atıp Azerbaycan'da canlarını kurtarırlar. Ancak Tekelü Paşa, Karakaş Paşa ve Kacar Mehmed Paşa Kızılbaş'ın elinden kaçıp İslâm ordusuna can atarlar.

Madde, yeniçeriler, sipahiler ve diğer Kürt beyleri birlikte olup tâ seher vaktine dek yurd yerinde kalırlar.

Bütün iş erleri paşaya gelip "İstişare edelim" derler.

Paşa tabileri "Paşa istirahatte" derler.

Seher vakti olunca bütün İslâm askeri parça parça olur. Bütün cebehane, ağırlıklar ve Osmanlı hazinesi ile toplar meydanda ve bütün şehitler ile kalıp Cığaloğlu da bir tarafa kaçar.

Bu sırada Canpoladzâde Hüseyin Paşa *[305b]* 12.000 asker ile ve Bitlis Hâkimi Ziyaeddin Han da 10.000 asker ile henüz yardıma gelirken görseler ki Cığaloğlu Sinan Paşa bozulmuş kaçarlar, hemen Canpoladlı askeriyle Ziyaeddin Han'ın dinç askeri dağlar içine 4 yere pusular edip yatırlar. Acem askeri ise bozulmuş askerin ardına düşüp bölük bölük ve takım takım gelip kovarak kırıp geçmede. Bu kere iki pusu askerinin arasında Acem askeri kalınca geriden ve ileriden pusular içinden Canpolad askeri Allah Allah sesleri koparıp Kızılbaş'a öyle Canpolad satırı vururlar ki 20.000 seçkin Kızılbaş'ın başlarını ateş saçan kılıçla tıraş edip kaçanları kova kıra tâ İslâm askerinin bozulduğu yere gelirler.

Meğer henüz şah askeri "Osmanlı'nın bir hilesi vardır." diye İslâm ordusuna el sürmemişler. Şah askeri bu perişan acı hâli görüp Osmanlı dönek etti zann edip bütün hazinelerini ve şah ordusunu bırakıp kaçarlar. Yiğit Vezir Canpoladzâde beklemeden cebehaneyi, topları, çadırları ve bütün ağırlıkları zapt edip Kızılbaş'dan 20.000 kelle ve 3.000 diri Kızılbaşları alarak Bitlis Hanı Ziyaeddin Han ile büyük bir alay ederek Van'a girince Cığaloğlu hasedinden:

"Sen niçin benim cengimde bulunmayıp başlı başına böyle iş edersin!" diye haksız yere o gazi Canpoladzâde'yi şehit edip "Askerin yenilmesine sebep olmuştur" diye der-i devlete arz eder. Ondan sonra Canpoladzâdeler Haleb'de isyan ederler.

Sözün kısası bu Serâv Ovası'nda öyle bir bozgun olmuştur ki Osmanlı devleti olalı bir Serdara olmamıştır. Hâlâ Serâv Sahrası'nda Sünnîlerin kemikleri yığın yığın açıkta durmaktadır.

Serâv Ovası'nda ikinci bozgun: Bunu biliriz ki 1027 [1618] tarihinde Sultan Osman Han asrında Vezir Dilâver Paşa ve Vezir Halil Paşa Acem serdarı olup Tebriz'e vardılar. Acem sulha yanaşmışken gafil Hekim Osman'ın gururuyla yanlış görüşüne uyup Tatar Hanı 40.000 yiğit ile Erdebil üzre öncü asker edip gitmede.

Beri tarafta ordu defterdarı ileri görüşlü, sonunu düşünen Bâkî Paşa bu işe asla razı olmadı. Ama *"Kul tedbir alır, Allah takdir eder"* Erdebil'de Karçığa Han haber alıp 80.000 asker ile çıkıp Kehrevân Dağları'na ve Serâv yollarında pusu yerlerine askerini hazırlar.

Bunlar da saba gidişle Tatar askeriyle Erdebil yolu deyip Serâv Sahrası'na ılgar ile gelip konduklarında dört günlük yolu bir günde almış atları yorgun olmuş ve kendileri argın kalmış, hemen Kızılbaş askeri her taraftan "Şah! Şah!" deyip kılıç vurmağa başlar. Bütün ordu güçsüz dermansız iken yine 3 saat ceng eder.

Sonunda meydan Kızılbaş'ta kalır. Ancak Tatar Han ile ileri serdar olan Bıyıklı Hasan Paşa, Arslan Paşa, Diyarbakır Valisi Mustafa Paşa ve nice beylerbeyiler şehitlik şerbetini içip dünya tasasını unuttular.

Kara Balı Paşa, Elmacı Mehmed Paşa ve Rişvanlı Mustafa Paşa ve nice yüz beyler esir olup 26.000 adam bu uğursuz Serâv Ovası'nda şehit oldular. Hâlâ kemikleri yığın yığın açıkta yatmaktadır.

Bu da bir büyük uğursuzluktu. Hatta bizler şimdi Serâv Şehri içinde gezip dolaşmak için kahvehaneler önünden geçtiğimizde bayatî makamında usûl ile Kızılbaşlar Cığaloğlu'nun bozguna uğradığını anlamsız manilerle,

Gûr be-gûr olasın hey Cığaloğlu
Nâ-murad kalasın hey Cığaloğlu

diye murabba gibi okurlardı.

Serâv Şehri'nin şekli: Azerbaycan-ı Ucan toprağında Ermen beldelerindendir. Şehri bir geniş ovada yeşillik ve otluk vadide kurulmuş bir orta şehirdir. Kalesini Ferhad Paşa Bağdad'a giderken yıkmıştır. Bu şehrin ilk kurucusu (---) (---) (---). Nice meliklerden meliklere geçmiş bir uğursuzluk yurdudur ki tamamı 4.000 adet kireç duvarlı ve toprak ile örtülü damlı cehennem hanelerdir. Camileri, hanı, hamamları ve çarşı pazarı süslüdür.

Bu şehir Seylân Dağı'nın doğusunda ve Seylân Dağı onun batısında 5 fersah yerdir. Bütün suyu Serâh Nehri'dir ki Seylân Dağı'ndan doğup Rumiye Gölü'ne karışır. Hububatı çoktur, meyvesi yoktur. Ama halkı beyazdır.

Osmanlı şehit vezirlerinin ziyaret yerleri

Bıyıklı Hasan Paşa, Arslan Paşa, *[306a]* Mustafa Paşa ve Sücâh Paşa bütün işaretleriyle mezar taşlarında tarihleriyle belli nur dolu mezarlardır. Bu Serâv'dan Erdebil Şehri güney tarafa uzun bir mesafe uzaktır. Buradan kıbleye iki menzilde,

Mencîl-i Harezbil Kasabası'nın özellikleri: Yine Erdebil toprağında bir yüksek dağın eteğinde 3.000 haneli zeytini dünyayı süslemiş cami, han, hamam ve çarşılı mamur beldedir. Eğimindeki dağ üzerinde devamlı kar bulunur. Bu Mencîl'den üç konakta Kazvin Şehri'ne varmak mümkündür. Buradan yine güney tarafa,

Büyük ülke, İran'ın eski taht merkezi, şanı yüce vilâyet, yani Erdebil Kalesi'nin özellikleri

Gerçi Azerbaycan-ı Ermen vilâyetindendir, ama Bağdad'a yakındır. Tebriz bu Erdebil'in kuzeyinde 6 merhale uzaklıkta yerdir.

İlk kurucusu Ermen meliklerinden Erdebil veled-i Erdemeni'dir. Hicretten sonra Hazret-i Ömer halifeliğinde Hazret-i Sâriyetü'l-Cebel, Nihâvend'i fethedince kefere-i fecere eminler Hazret-i Ömer korkusundan bu Erdebil'i yaptıkları, nice melik eline girdikleri, İran

ülkesi şahlarının büyük ataları Şeyh Safî hazretlerinin bu Erdebil'de gömülü olduğu, bütün yapıları, arz-ı beledi ve uzun gündüzü 1057 [1647] tarihinde Tebriz hanıyla geldiğimiz sırada ayrıntılı olarak yazılmıştır. O (---) cilde bakıla. Ama bu mahalde hoşluğu zamanına gelip Erdebil hanı Avşarlı Ebülfeth Han ile can sohbetleri edip bahçe fasılları ettik.

Ama (---) senesinde Sultan Osman zamanında Serâv Sahrası'nda Dilâver Paşa ve Halil Paşa İslâm ordusu ile yenilip Tekyelü Paşa, Bıyıklı Hasan Paşa, Arslan Paşa, Diyarbakır Beylerbeyisi Şeyhülislâm damadı Mustafa Paşa ve başka nice beylerbeyiler şehit olmuşlar iken yine Serdar-ı muazzam Defterdar Bâkî Paşa'nın güzel görüşü ile var kuvveti pazuya getirip bütün dağılan İslâm ordusunu toplayıp bu Erdebil Şehri üzerine yürüdüklerinde hemen şah tarafından Burun Kâsım ünlü zat gelip bin katar deve yükü zahire ve değerli kumaşları serdara hediye getirip,

"Erdebil İran ülkesinin bir tekkesidir. Ve şahların nurlu mezarları, yuvalarıdır. O şehri harâb u yebâb edip hanelerin türâb [toprak] etmen!" diye rica ederler ve ricaları kabul edilip getirdiği hediye ve zahireler ile Serdar-ı muazzam Müslüman gazileri zengin eder. Ve yine Erdebil altına gelip karar edip çadırını kurar.

Kızılbaş bu sevinçli hâli görüp Erdebil Şehri'nin tamamını süsledi. Şehir içinde gömülü olan şahların atası Şeyh Safî hazretlerinin ve diğer şahların türbelerinde ne kadar gümüş ve altın kaplar, cevâhir kandiller, değerli eşyalar ve ipek haliçeleri tamamen Âsitâne'ye götürmüşlerdi.

Yine o sırada şah tarafından İbrahim Kulu Han elçi gelip Sultan Ahmed Han asrında Nasuh Paşa sulhü üzere Osmanlı her sene 200 yük ipek ve 100 yük başka eşsiz hediyeler vermek üzere sulh yapılıp Erdebil Şehri'nde üç gün üç gece çerağan olup şenlikler yapılıp Osmanlı askeriyle Acem askeri Erdebil Şehri içinde emiş karış katış olup zevk u safâ ettiklerini hâlâ Erdebil Şehri'nde anlatırlar.

Yakın zamanda olduğundan bu Erdebil sulhu hatırımdadır ve bu sulhname Şeyh Safî Türbesinde Defterdar Bâkî Paşa hattıyla saklanmaktadır.

Ve bu sulhun sevincinden şah İslâm ordusuna bin katar deve yükü zahire ve bin katar deve yükü diğer yiyecek, içecek, nefis yemekler, şekerli nakıllar, hesapsız meyveler hediyeler gönderir ki Osmanlı askerini zengin eder.

Ve Mirza Hüseyin adında ünlü bir elçi mektuplar ile der-i devlete gider. Ardından serdar da Âsitâne-i Saadete gider. Bu sulh anlaşması Erdebil halkı arasında yaygındır.

Erdebil övgüsünün tamamlanması:

...................(6 satır boş)...................*[306b]*

Erdebil Şehri'nin ileri gelenleri ve Şeyh Safî türbedarı Şeyh Vâcid ile ve Erdebil hanıyla vedalaşıp bir katar tâvûsî devesi yükü ile zahire bağışlayıp güney tarafa Erdebil'e eğimli,

Seylân Dağı, seylân taşı madeni burada olur, Bedahşân la'li dağıdır, ama geliri giderini karşılamadığından Şah I. Abbas'dan beri kapalıdır. Bu Seylân Dağı'ndan doğan tatlı sular Erdebil Şehri'ni suladıktan sonra kalanı Rumiye Gölü'ne karışır. Bu da 1057 [1647] tarihinde yazılmıştır. Daha sonra bu Seylân Dağı'nı geçip yine güneye İmâdiye Dağları'nın eteğinden geçerek kıble tarafına gidip,

Demir madeni Masula Kasabası

Erdebil toprağında başka sültanlıktır ki bin nökere sahiptir. Şehri 2.000 haneli İrem Bağı gibi dağın eteğine kurulmuş kalesiz bakımlı bir kasabadır. Ama suyu demir madenlerinden geldiğinden iyi değildir. Camileri, hanı, hamamı ve şah çarşısı vardır. Bütün kapıları ve pencereleri tamamen demirdendir. Zira bu şehrin eteğinde kurulduğu dağda yedi yerde demir madeni olur ki Gence diyarında olmazdır ve polad-ı Nahşevan'dan latif âheni [demiri] olur.

Masula Kasabası'nın acayiplikleri: Bu mamur kasabanın bir yalçın kayalı küçük dağı var ki göklere baş çekmiştir. Ama o kayanın dibi gayet inceciktir. Depremden bu kaya yıkılıp şehri harap etmesin için, bu kasaba demir yatağı olup bütün halkı demirci olduklarından bu kayayı binlerce kulaç uzunlukta insan bileği kalınlığında demir zincirler ile o kayayı sağlam olan diğer kayalara sarıp şehir halkı emin olmuşlardır. Seyre değer ibretlik bir güzel şehirdir.

Âvend Şehri, yani Sehend Kalesi'nin özellikleri

İlk defa Keyûmers'in Âvend adındaki ciğer-köşesi yaptı. İsim verilmesinin sebebi; Abbasîler (---) tarihinde ortaya çıkıp İran ve Turan'a, Hindistan, Laristan, Moltan, Horasan, Belh u Buhara, Dağıstan, Şam, Mısır ve Habeş'e sahip olup Abbasî devleti alemler saldıklarında Tatar kavminden Hulâgu Han Moğol, Kumuk, Kaytak, Kozak, Bulgar ve Kılmah kavimleriyle birleşip vurguncu askeri gibi derinti asker ile Acem diyarını vurduğunda Abbasîlerden el-Mustansır Billah'ın Sehend adlı bir yiğit veziri Âvend Şehri'nde hâkim idi. el-Mustansır Billah Sehend'e ferman edip bir kale yapmış ve Sehend diye ad konmuştur. Ama yine Hulâgu Han harap etmiştir. Sonra yine imar olmuştur.

Yapı talii akrep burcunda Merih-i mâî beytinde [evinde] bulunduğundan içinden harb ü kıtâl [savaş ve kırım] eksik değildir. Hatta 962 [1555] tarihinde Sultan Süleyman Han buyruğuyla İmâdiye Hâkimi Sultan Hüseyin bu Sehend Şehri yakınında olduğundan ansızın bu Sehend Şehri'ni basıp öyle yağmalayıp harap eder, ta taş üstünde komayıp öyle ganimet malları alır ki "Hâlâ İmâdiye ülkesi Kürtleri o ganimet mallarıyla zengindir" derler.

Buradan ılgar edip Kehrevân, Merâğa, Ucan, Tebriz, Kumla, Rumiye, Hoy, Menend, Tesûy, Salmas, Ordubâr ve tâ Nahşevan'a kadar İmâdiye hâkimi Azerbaycan ülkesini harap ve halkını kebap edip ganimet mallarının tamamını Süleyman Han'a gönderir. Kendisi Sehend Şehri üzerinden İslâm imâdı [direği] olan yurduna girip durur.

Daha sonra Acem şahı ile İran ülkesi hanlarından ve sültanlarından Hamîs oğlu Hamza Sültan, Kertbay Sültan, Memi Can Sültan, Bayat beylerinden Seyfî Sültan, Can Apardı Han, Alî Sültan, Dünür Halife Sültan, Meymendî Sültan, Aları Gözübüyük Sultan ve nice yüz sültan hanlar ile cennet yurdu Bağdad şahı üzere asker çektiğini yine adı geçen İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin haber alıp Cizre, İmâdiye, Akra, Kârni, Hirun, Ispaird, Kesân, Şirvî, Müküs ve Hasankeyfâ beylerini ve askerlerini toplayıp bir gece içinde taht-ı Mâşa altından geçip şah ordusunu basıp bütün Acem'i kırıp kuvvet yaylarını yasıp, Hüseyin Han kılıcını arşa asıp, Bağdad'ı kuşatmadan kurtarıp yine zafer kazanarak bin deve yükü Kârûn hazinesi ile İmâdiye'ye geri gelir. Sonra Süleyman Han kendine

Musul Eyaleti'ni de bağışlar. İşin sonunda şah zorunlu olarak sulha razı olur. Daha sonra yine Sehend Şehri'ni imar eder.

Sehend Şehri'nin bugünkü imaretlerini bildirir

İmâdiye Dağları eteğinden bir merhale uzaklıkta Sehend Ovası'nda İrem Bağı'na benzer bir Âvend Şehri'dir, kalesi haraptır. Erdebil toprağında başka sültanlıktır ki 2.000 askere sahiptir. Kadı, müftü, daruğa ve kelenteri vardır.

Şehirde hepsi 3.000 adet ufak tefek evler vardır. Zira çok çok zarar verilmiş mağdur şehirdir.

Pek çok camilerinden Pir Budak Han Camii'ni bilirim, diğerleri malumum değildir. Ama minâreleri çok idi.

Hanı, hamamı, çarşı pazarı ve kahvehaneleri gayet süslüdür.

Akarsuları Sehend Dağı'ndan gelip Rumiye Gölü'ne giderken Seylân Nehri'ne karışır ve birlikte Rumiye Gölü'ne akarlar.

Ürünlerinden kızıl buğdayı, arpası, börülcesi ve pamuğu iyidir ama üzümü Akra Kürtlerinden gelir. Havası birazca soğuktur.

Bu Sehend Şehri'nin kuzeyinde Merâğa Şehri toprağı 3 menzildir ve Sehend Şehri, Şehrezûl Şehri ile ve İmâdiye Kalesi ile üç şehir sac ayağı bulunmuştur. Araları üçer merhale yerdir.

Sehend Dağı'nın övülmesi:

...................(1 satır boş)....................*[307a]*

Büyük şehir, eski belde, Nuh-ı Âvend yurdu, yani Nihâvend Kalesi'nin özellikleri

İsim sebebi ve ilk yapıcısı odur ki İkinci Âdem yani Nuh Nebî *aleyhisselâm* Tufan'dan sonra kesin delil olan âyet *"(Gemi) Cudi (Dağı'nın) üzerine yerleşti."* [*Kur'ân*, Hûd, 44] hükmü üzere Musul yakınında Cûde Dağı üzerine Nuh Necî gemisi inip bütün Nuh ümmeti kurtulunca Cûde Şehri'ni Hazret-i Nuh imar eder. Ondan sonra bu Nihâvend semtlerini Nuh Necî gezip dolaşıp suyu ve havasından hoşlanıp bu Nihâvend'in şehrini inşa ettiğinden Nuh-âvîn'den bozma Nuh-âvend derler. Giderek bozuk söylenişi yerleşerek Nihâvend derler. Ama Acem nâzikleri Nehrâvend derler. Moğol dilinde Sare-sur derler, yani Sâriye Kalesi derler. Sonra Keyûmers Şah, Nuşirevân ve Hazret-i Ömer halifeliğinde Serdar Sâriye ve Harun Reşid ve Şah Gıyâseddin bütün bu zatlar imar etmiştir ve nice devletten devlete geçmiştir. Sonra Hulâgu, zorba

Timur, Süleyman Han asrında Serdar İbrahim Paşa, III. Murad Han zamanında Cığaloğlu, II. Osman Han devrinde Halil Paşa ve IV. Murad Han çağında Hüsrev Şir Paşa bu Nihâvend Kalesi ve şehrini yakıp yıkmışlardır. *İlâ hâze'l-ân (hâlen bugün),*

Nihâvend Şehri imaretlerini bildirir: Evvelâ Irak-ı Acem toprağında Hemedan Şehri'nin güney tarafında yüksek bir dağ üzerinde zemini heybetli ve kuzey tarafından gösterişli eski şahların taht merkezi ve eski şehirdir. Kalesi bir yüksek tepe üzerinde yüksek kale gibi sağlam sur ve dayanıklı ibret verici bir hisardır. Fırdolayı çevresi 9.000 adımdır. Çevresinde hendeği vardır ama geniş değildir. Yüksek kalesinde bir kuyusu vardır. Kale içinde bin kadar bağsız bahçesiz haneler vardır.

Toplam 4 camii var. Ömer Halife Camii, Sâriye Camii ve Harun Reşid Camii var, diğer han, hamam ve sultan çarşısı tamamen aşağı şehirdedir.

150 burcu, iki kapısı, sâzende kulesi, 700 neferatları, dizçöken ağası, yasavul ağası, daruğası, kelenteri ve münşîsi vardır.

Başka hanlıktır ki 3.000 seçkin nökere sahip Bora Han adında bir Gürcü hanı idi, gayet kerem sahibi kişidir. Hakir ve Murtaza Paşa ağası kardaşımızla han sarayında konuk olup üç gün has sohbetler ettik.

Aşağı büyük varoşun anlatılması: Yüksek kalenin altında dörtgen şeklinde çevresi hendekli bir kat duvarlı surdur. Ama zamane kaleleri gibi sağlam değildir. kıble yönünde Irak Kapısı'nda Harun Reşid yapısıyla tarihi vardır. Erdebil Kapısı kuzeye, Hemedan Kapısı batıya bakar ve Sehend Kapısı da batıya açıktır. Bu büyüklükte olan büyük varoş 13.000 adımdır.

İçinde 70 mihrap vardır. Evvelâ sultan pazarında (---) (---) camii,

....................(1.5 satır boş)....................

Geri kalanı mescitlerdir. Hepsi 7 medrese, 6 adet Haydarî, Bektaşî, Kalenderî ve Vâhidî tekkeleri vardır ama Mevlevî ve Nakşıbendî tarikatlarının silsilesi Hazret-i Ebubekir'e ulaştığından Mevlevî tekkeleri ve Hâcegân-ı Nakşıbendiye tekkeleri yoktur.

Tamamı kırk adet çocuk mektepleri vardır. Gayet akıllı ve olgun ciğer-köşeleri vardır.

Ve 5 yerde akarsu çeşmeleri var. Şehir içinde 20 yerde cana can katan sebilleri vardır.

70 yerde sarayları var, hepsi pâk toprak ile örtülmüş damları var.

7 yerde tüccar kervansarayları var.

Ve bin dükkânçe ve şah çarşısı var, ama bedesteni yoktur. Ancak bütün değerli mallar, eşyalar bol bol bulunup satılır.

Suyu ve havasının güzelliğinden Nihâvend mahbûb ve mahbûbesi meşhurdur ki bütün halkının yüz renkleri kızılca, buğday benizlilerdir. Zira bu diyarın zemini yüksektir, havası biraz soğukçadır.

Ve âbıhayat suları tamamen Elvend Dağı'ndan gelip şehrin bağ, bahçe ve şebekeli bostanlarını sular. Bağları, cennet bahçeleri ve gülistan bağları sayısızdır.

Çeşitli meyveleri bol olur ama üzümü, elması, çeşit çeşit erikleri, iri narı, meleçe armudu çok beğenilir ve meşhurdur.

Tahıllarından buğdayı, arpası, *[307b]* pamuğu ve diğer bitkileri ve çiçekleri güzeldir.

Ve ekseriya halkı Kürt ve Şiîlerdir.

Ve ayân ve eşrafı çoktur. Usta tabipleri ve kan alıcı cerrahları boldur.

Âlimleri ve salihleri asla yoktur ama şairleri çoktur. Görüşüp konuştuğumuz safalı dostlardan Genc Averli, Aları Ali Yâr, Hasan-ı Meymendî, Hudâdâd-ı Kindî, Sührâb Efendi, Şahbaz Aka, Tülüngî Bay, Kartbay ve Han Can.

Bütün halkı kalemkârî çit Lekkefûrî renkli bezler ile döşeli kaftanlar giyip hepsi mavi ve zerdeva kürkler giyerler. Kadınları, gümüş ve altın tac ile yüzleri örtülü, beyaz carlı, ayakları mavi ve yeşil çizmeli kadınları vardır.

Kadın isimleri böyledir: Güldemide, Güldemdem, Gülendâm, Gülçîni, Gülşah, Gülbûy, Itırşah, Sümehan, Sümikehan, Hümâhan, Elencecan, Gülruh, Perîmâh, Peykermâh ve Çekdimşah.

Kölelerinin isimleri böyledir: Tirmid, Canpolad, Hayhay, Vayvay, Haykulı, Vaykulı, Karçığa, Hurrem, Kenderli, Karakay, Bayolan, Sendeki, Sevindik, Gulâmşâd, Şâdî ve Âzâdlı.

Cariyelerinin isimleri böyledir: Çenecân, Cedârlı, Zanbaka, Sünbüle, Feddene, Hannâse, Sünnete, Yemâme, Peymâne, Kendîde, Hurreme, Sirâhbân, Serviboy, Dırahşân, Şehbâz, Beyana ve Can-ı cihân.

7 adet hamamı vardır. Bunlardan Pir Budak Han Hamamı, Sinan Paşa Hamamı ve Münşî Kay Hamamı.

130 adet ev hamamları vardır, Nihâvend halkı övünürler. Gerçekten de sözlerinde yalan yoktur.

İmaret talii terazi burcudur ve beyti (evi) zühre ve havâîdir. Ondan dolayı halkı heva ehlidir ve orta halli geçinirler. Bedeni iklimi 18. örfî iklimde oluup arz-ı beledi (---) (---) ve uzun günü (---) saattir.

Bu şehrin ibretliklerini bildirir: Nihâvend Eyaleti'nin tamamı 150 adet köyler ile süslenmiş eyalettir ki her bir köyü birer şehir gibi camili, hanlı, hamamlı ve şah çarşılı kasabalardır.

Diğer tılsım: Nihâvend Şehri'nin içinde bir bağ kenarında bir yeşillik ve lâlelik yerde dört köşe bir mermer taşı vardır. O beyaz taşın üzerinde eskinin mermer ustası bir bardak testi gibi bir bardak resmi yapmış. Ondan yılda bir kere 40 gün bir su akıp şehrin bütün Rıdvan cenneti bahçelerini, şebekeli bostan ve ekinliklerini sulayıp 40 günden sonra yine akmaz olurmuş. Hâlâ o sürahi biçimindeki taş bellidir, ama akarsu kaybolup tılsımı çalışmaz olmuş.

Diğer ibretlik tılsım: Nihâvend Nehri Elvend Dağı'ndan doğup Nihâvend Şehri'nin ekinliklerini sulayıp iner. Kuzey tarafta yüzlerce köyleri sulayıp Rumiye Gölü'ne akar. Nihâvend'e yakın bu nehir kenarında bir tür kırmızı yuvarlak Akdeniz'de Limni Adası'nın tîn-ı mahtûmu gibi bir yağlı kil [çamur] bulunur. O kilden hangi hastalığa sürseler ve suya atıp suyundan, erkek veya kadın hasta olan kimseler içseler Allah'ın emriyle şifa bulur. Ama Acem kavmi bu Hazret-i Ömer kerametiyle ortaya çkmıştır, diye faydasını inkâr ederler. Hâlâ ki bütün Sünnîler şehir şehir götürüp şifâ bulurlar.

Başka seyirlik bir tılsım: Bu Nihâvend Şehri'nin yine nehri kenarında bir direk üzerinde beyaz berrak mermerden eski hekimler bir balık heykeli yapmışlar. Hamsin vaktinde [kışın 'erbain' denilen kırk gününden sonra gelen elli günlük devresi] 50 gün o balık ses çıkarıp Nihâvend Şehri'nin nice kere yüz bin balıkları toplanır ve Nihâvend halkı da o balıkları avlayıp yerlermiş. Hâlâ o balık heykeli suya düşüp suyla ilgili tılsım olduğundan etkisi devam eder ve her sene hamsin günlerinde 50 gün balıklar o mahalde kenara düşer, meşhurdur. Ve yine sütunu hâlâ ayaktadır.

Başka bir tılsım: Nihâvend'in bağları içinde bir somaki mermerden bir ifrit (azman, dev) kellesi vardır, Nihâvend kazasını defetmek için tılsım konuldu, derler. Etkisi işlemez olduğundan Nihâvend Şehri Osmanlı'dan o kadar kaza ve kader görmüştür ki o ise İlâhî takdirdir, takdir edilen olur.

Bir diğer tılsım: Bu Nihâvend Şehri'nin batısında bir kayada bir çeşme var ki çiftçilerin ekin mevsimi geldiğinde bütün ziraatçi halk o çeşme *[308a]* kayası dibine varıp bir sığır, bir deve, bir at, bir katır, bir eşek, bir koyun ve bir keçi kısacası 40 çeşit canlı birer danesini boğazlayınca hemen Allah'ın emriyle bu kadar zamandan beri akmayan çeşme tam 40 gün akıp bütün bağlar, bahçeler ve tarlalar sulanıp yine çeşmeden su kesilir. Bu tılsımlar acep hikmettir.

Eski şehir olduğundan nice ibretlikler var ama pek çok tılsımlar da Hazret-i Risâlet-penâh dünyayı şereflendirdiği gece bu tılsımların özellikleri kaybolmuştur, kimilerinin ise hâlâ devam etmektedir.

Sonra Hazret-i Risâlet'e 40 yaşında Mekke-i Mükereme'de Hazret-i Cibril-i Emin aracılığıyla *"Yaratan Rabbinin adıyla oku." [Kur'ân,* Alak, 1] yarlığıyla peygamberlik gelince önce Hazret-i Ebubekir Müslüman olup sonra kadınlardan Hadice-i kübrâ müslime olur.

Ümmetleri bin adet olunca ümmetlerini cenge teşvik için *[Hadis] "Kostantiniyye mutlaka feth olunacaktır, onun kumandanı ne güzel kumandandır..."* diye İstanbul, Rumiye, Kurtuba, Mısır, Şam, Kudüs, Haleb, Antakya, Irak-ı Basra, Nihâvend ve Kazvin için hadis-i şerifler deyip sahâbelerini cenge ısındırıp çoğunlukla Acem ülkesinde Kazvin ve Nihâvend'i överlerdi. Ama o asırda bu Nuhâvîd (Nihâvend) üç günde dolaşılır bir büyük şehir imiş. Hâlâ çevresinde kat kat yapı kalıntıları görülmektedir.

Müminlerin emiri Hazret-i Ömer zamanında Serdar Sâriyetü'l-Cebel eliyle Nihâvend Kalesi'nin birinci fethi

Çünki Hazret-i Risâlet-penâh geçici dünyadan kalıcı dünyaya göç ettiğinde halifelik Hazret-i Ebubekir'e geçip bütün müminler fırka fırka, boy boy olup her biri birer tarafa dağılıp yayıldılar.

Hicretten sonra 23 [644] tarihinde Hazret-i Ömer'e halifelik sırası gelip Irak-ı Acem'de, Basra, Kûfe ve Nihâvend'de Hâricîler ayaklanmaya başladılar.

Sonunda Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* hazretleri 80.000 Arap askerine sahabelerin seçkini Sâriye (---) (---) hazretlerini Nihâvend üzere gönderip menzilleri katedip yolları uçarak Nihâvend altında Acem Hâricî askerleri ile tam 7 yıldız saati ceng ederler.

Sonunda Acem tarafına zafer nasip olup İslâm askeri perişan bir hâlde kalırlar. Meğer Yaratanın hikmeti Cuma günü imiş. Hazret-i Ömer Medine-i Münevvere'de minberde *"Âsîi olan nefsime Allah'tan korkmasını ve O'na itaati emrederim"* diye hutbe okurken bâtın gözüyle görse ki Sâriye bozuluyor. Hemen hutbeyi bırakıp minberde üç kere *"Ey Sâriye, dağa koş!"* diye bağırır. Bütün cemaat hayretler içinde kalır, yine Hazret-i Ömer hutbeye devam eder. Cemaatten bazıları,

"Ömer hutbede yanılıp Sâriye serdarı andı. O ise beş aylık yolda kaldı" derler. Kimisi,

"Ömer bunadı ve hutbede halt etti" derler.

Cami içinde bunun benzeri nice türlü dedikodular ederler. Ama sahabe-i kirâmın ileri görüşlüleri ve iş bilirleri,

"Bunda bir hikmet vardır" diye Hazret-i Ömer'in,

"Ey Sâriye, dağa koş!" sözünü o an kaydederler.

Hazret-i Ömer gerçekten o saat hutbe sırasında alışkanlıkları değilken iki kere dua edip *"Elhamdülillah"* diye sevinçli bir şekilde minberden inip Cumayı kılarlar.

Beri taraftan, Nihâvend Kalesi altında bozulan İslâm askerleri açıktan Hazret-i Ömer'in *"Ey Sâriye, dağa koş!"* sesini bütün asker duyar. Bütün asker hemen Nihâvend Dağı'na arka verip yeniden cenge başlayıp mızrak, zemberek, sapan ve zerne atarak galiplik yüzünü görünce hemen "Allah Allah!" diye Râfızî ve Hâricîler üzerine saldırıp Allah'ın emriyle Acemleri bozguna uğratarak Nihâvend Kalesi'ni 26 [647] tarihinde fethederler. İslâm eline ilk geçmesi bu şekildedir.

Daha sonra fetih haberleri ganimet mallarıyla ve kale anahtarlarıyla Hazret-i Ömer'e gelince bütün Mekke ve Medine halkı

mutlu olup Hazret-i Ömer'in hutbede *"Ey Sâriye, dağa koş!"* dedikleri fethe denk gelip bütün inkâr edenler de Hazret-i Ömer'e muhabbet ederler.

Hazret-i Şeyh (---) Sâriye Nihâvend hâkimi olur. Bütün Irak-ı Acem ve Azerbaycan-ı Ucan diyarı, Hazret-i Sâriye elinde Kazvin, Hemedan, Dergezîn, Kum, Kâşân, Rey, Sehend ve Kehrevân, Sâriye fethidir. *[308b]*

Daha sonra Şeyh Sâriye yine Hazret-i Ömer halifeliğinde Amr b. el-Âs ile Mısır fethinde bulunup Mısır-ı Fustat'ın dışında Âmir-i Cüheynî, Zünnûn-ı Mısrî, Mansûr-ı Ensârî ve Şeyh Sâriye bir anda şehit olurlar.

Şeyh Sârî hazretleri Yeni Mısır'ı yukarı iç kalesi içinde Hadım Süleyman Paşa Camii avlusunda bir yer altı kabrinde gömülüdür. Hâlâ gönül erbabının ziyaret yeridir. Ama Sâriye hazretleri ile bu Nihâvend cenginde tam 7.200 sahabe şehit olmuştur ki, nice hadis râvîsidir. Hâlâ nurlu kabirlerinde mezar taşları yazısıyla yazılı nur dolu mezarlardır. İnşaallah mahalliyle yazılır.

Sözün kısası, bu yalan dünyanın gereği bu dünya vakfında Nihâvend Şehri nice bin elden ele elekten ve felek çemberinden geçip 940 [1533-34] tarihinde Süleyman Han devrinde Koca Ferhad Paşa Acem elinden alıp yine Acem istila etti.

Sonra 995 [1587] senesinde III. Murad Han zamanında Cığaloğlu Sinan Paşa deryâ gibi karınca gibi asker ile cennet yurdu Bağdad'dan gelip bu Nihâvend Kalesi'ni ceng ile yedi günde fethedip kalesini istediği gibi sağlamlaştırıp eyaletini kendi kethüdası Suhte Mehmed Paşa'ya verir, bütün mühimmat ve levazımatlarını görür ve iç kalesine 7 oda kapıkulu koyup 20.000 asker muhafazacı tayin eder.

Daha sonra 1031 [1622] tarihinde yine Acem istila eder.

Bundan sonra 1039 [1629-30] tarihinde biliyoruz, yiğit Vezir Hüsrev Paşa Bağ-ı cinânı, Hemedan ve Dergezîn'i vurup talan ettiğinde bu Nihâvend Şehri'ni de harap ettirmiştir. O zamandan beri hâlâ İrem Bağları gibi bir güzel bir şehir olmuştur. *Allah ebedi olarak mamur ede.*

...................(4 satır boş)...................

Nihâvend Şehri'nin ziyaretlerini bildirir:

...................(3 satır boş)...................

Buradan yine güney tarafına,

Seyyidler Köyü: Nihâvend toprağında bütün halkı seyyid Sünnîlerdir. Buradan güney tarafa gidip Cığaloğlu yoluyla,

Hazret-i Sa'd-ı Vakkas Köyü: Nihâvend toprağında 1.000 haneli şehir gibi cami, han, hamam ve şah çarşılı İrem köyüdür. Nihâvend cenginde Hazret-i Sa'd b. Ebî Vakkas kendi âleti olan düşman okuyla yaralanıp bu köyde sağlığına kavuşuncaya kadar kalıp "İmar ola" diye dua eder. Hâlâ Sa'd-ı Vakkas makamı ulu tekkedir. Birkaç Sünnî tekke dervişleri vardır, ama kendilerinin hangi yerde yatmakta olduğunu biliriz. Evvelâ Medine-i Münevvere Bakî'inde, Mısır İskenderiyesi Kalesi'nin Bâb-ı Ahdar'ı içinde ve Şam'a yakın Cisr-i Yakub [Yakub Köprüsü] ile Cübb-i Yusuf [Yusuf Kuyusu] arasında büyük tekkelerini ziyaret etmişiz. *Allah sırrını aziz etsin*

Bu Acem'de de makamını ziyaret edip geçtik. Buradan 7 saat,

Cevr ehli şehri, yani Kinkevr Kalesi: Kurucusu Enûşirvân'dır. Gürcü ve Moğol dillerinde Hor Kinkor Kalesi derler. Nihâvend toprağında daruğalıkdır. Kalesi bir tepe üzerinde beşgen şekilli taş yapı güzel bir surdur, ancak büyüklüğünü bilmiyorum. Aşağıda bin haneli bir varoşu ve bir cami, han, hamam, pazarı ve bağları vardır. Genellikle halkı Şehrezûl Kürtleridir ve Şiîlerdir. Buradan Nihâvend hızlı gidişle bir merhaledir. Bu kaleyi 995 [1587] tarihinde Cığaloğlu fethedip yine Acem istila etmiştir. Hâlâ yine Acem elinde şenlikli kaledir.

...................(1.5 satır boş)...................

Bîsütun Dağı'nın eteğinde Şah Köprüsü'nü geçip oradan kıble yönüne meyillice, *[309a]*

Sipid ülkesi, yani Sürhbîd Kalesi

Harun Reşid'in Kızıl Oğlan adlı ünlü bir nediminin yapısıdır. Acem dilinde Sürhbîd Kalesi derler, yani Kızıl Söğütlük Kalesi derler ama Avşar Türkmeni kabilesi, Kızıl Oğlan Kalesi derler. Nihâvend toprağında bir söğütlü dağlar ve özler içinde bir yüksek tepe üzerinde dört köşe bir şirin kaledir, ama küçüktür.

Kuzey tarafı, Nihâvend'e açılır bir kapısı var, içine girmedim. Aşağıda sültanının bağında konuk olduk. İran Zâlı yaşlı bir sültanı var, 140 yaşındadır, dediler. Bin askere sahiptir.

Kadı ve kelenteri ve On İki İmam aşkına 12 hâkimi vardır ki İran u Turan şahlar kanunu, töresi ve beresi budur.

Aşağı varoşu bağsız ve bahçeli, akarsulu, 3.000 haneli şenlikli ve bakımlı baharistanlı bir kaledir. Gerçekten de Kızılbaşları boldur. Bu da Irak-ı Acem'den sayılır, ama Şehrezûl toprağı ile komşudur. Bu şehrin her yapısı mevcuttur.

Bu kaleyi de 995 [1587] tarihinde Cığalzâde fethedip Sürhbîd adında sancak edip Akralı Ali Bey'e bağışlar. Sonra Acem bu kaleyi işgal ederken Ali Bey şehit olur, anayol üzerinde kabri bellidir.

Bu kaleden kalkıp uygun yoldaşlarımız olduğundan serserî kâh kuzeye, güneye, kıbleye, doğuya ve batıya gezip Yüce Yaratıcı'nın yüz bin türlü eserlerini görüp hamd ü senâ ederdik. Sonra yine kıbleye,

Gülgûn suru, Bîsütun Dağı Kalesi'nin özellikleri

Bu kaleyi ilk defa 999 [1591] tarihinde Sultan III. Murad veziri Serdar Cığaloğlu Sinan Paşa Bağdad ile Hemedan, Dergezîn ve Nihâvend arasını Tebriz'e kadar güvenli olsun için bu Bîsütun Kalesi'ni, Bîsütun Dağı eteğinde yüksek bir tepe üzerinde kesme taş ile sağlam bir kale yapmıştır ki bu sınır boylarında öyle kale yoktur. Hatta bazı kötü niyetliler, Osmanlı kale yapamaz derler. Hâlâ bu Bîsütun Kalesi ibret verici, seyre değer bir kaledir ki bütün duvarları sert taştandır. Büyüklüğü 3.000 adımdır. Yalçın tepe üzerinde olduğundan çevresinde asla hendeği yoktur. Kuzey tarafa açılır bir kapısı var, Acem ülkesinde öyle sağlam demir kapı görmedim.

Kale içinde 150 hanesi var. Bîsütun sultanının bir yüksek sarayı, III. Murad Han Camii, ambarları ve bir gayyâ kuyusundan işaret verir âbıhayat kuyusu vardır.

Sultanın bin nökeri, kale nökerleri ve 12 hâkimi vardır. Kale içinde başka yapı yoktur, hepsi aşağı derededir. Kaledekiler hâlâ Cığalzâde'nin koyduğu toplardır.

Bu kaleye Acem kavmi yeni yapıldığı için Kale-i Nev [Yeni Kale] derler. Sürhbîd Kalesi'ne, kara suratlı küçük sura bu Bîsütun Kalesi bir merhale yerdir. Ama aşağı varoşu Bîsütun Dağı eteğinde çevresi sursuz, Kürtlerden halkı huzursuz 3.000 haneli Şiî, Râfızî ve tülüngî haneleri vardır.

Her yapısı çoktur ama caddeleri ve çarşı pazarı gayet pâktir. Zira Bîsütun eteğinde olduğundan 300 adet ırmaklar ark ark bu şehir içinde akar, yolları pâk eder.

Köylerinde tahılları ve bitkileri boldur, ırmakları devamlı akar, ama meyvesi az olup dağlarında odunu çoktur. Zira kış memleketidir.

İbretlik Bîsütun Dağı: Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet bu yeryüzünde 148 dağ yaratıp *"Göklerin ve yerin kilitleri onundur."* [*Kur'ân*, Şurâ, 12] âyetinin yorumunda bütün yorumcular mekâlîd kelimesini, "kilit" ve "dağ" manasıyla yorumlayıp bütün eski bilginler 148 adet büyük dağ bulmuşlar, biri de bu Bîsütun Dağı'dır, demişler. Ancak Elburz Dağı gibi, Samur Dağı gibi, Sübhan Dağı gibi ve Erciyes Dağı gibi yüksek dağ değildir. Ama ibret verici olduğu cihetle herkesçe meşhur yüksek tâksız bir dağdır. Mesela Âd kavmi mi yahut Semûd kavmi mi bu dağın altını kesmişler, altına nice bin asker hayvanlarıyla girse yerim dar demez. Altında büyük havuzlar, eski sekiler, yüz binlerce yaban kuşlarının yuvaları var. İnsan bir kere bu dağın altında "Hû!..." dese dağlar şimşek gibi gürleyip insanın ödü patlar.

Bu mağaranın içi sanki bir ovadır. Üzerine o yüksek dağ gölgelik olmuştur.

Bu ibret verici dağ direksiz durduğundan "Bîsütun Dağı" derler ve "Ferhad kesti" diye yakıştırırlar *[309b]* ama yanlış düşünürler. Ferhad'ın kestiği dağlar Amalika Dağları'nda Amasya Kalesi'nde kestiği su yolları dağlarıdır ki hâlâ Ferhad'ın kazma ve külünk yerleri açıkça bellidir. Ama bu Bîsütun Dağı insanın becereceği bir iş değildir.

Ancak bu hakirin kısa düşüncesiyle, âlemin Yüce Yaratıcı, sanatını göstermek ve kullarına kudretini bildirmek için Nuh Tufanı'nda deniz dalgalarına emredip bu dağın toprağını Hemedan Ovası'na çektirip kayanın altı boş kalır. Görenler parmaklarını ağızlarına koyup hayretler içinde kalırlar.

Bu dünyada benzeri yok bir Bîsütun Dağı'dır. Ama yüksek tepesi büyük bir yayladır ki bunda olan gül-i gülistanlar ve akmakta olan suları içinde nice bin çeşit balıklar ve bütün Bağdad halifelerinin harap olmuş yapı kalıntılarının görünen maksureleri var. Nice Kürt, Avşar Türkmeni, Yakaman ve Sadak yaman Türkmenleri yaylalanırlar.

Ve nice kere yüz bin adet hayvanlarıyla altı ay safâlar edip kış vakti erince Dümdümî, Dümbülî, Sehend, Rumiye ve Salmas ovalarında sahillenirler. Böyle bir Bîsütun Dağı'dır.

Bîsütun hakkında:

Felek meftûn, çelikten bir yüreği var,
Nice Leylâ ve Ferhâd'ı hatırlar,
Bîsütun'da her gül biter,
Her gül bil ki Ferhâd kokar.

Buradan kıble tarafına doğru eğimli şenlikli ova içinde bakımlı köyleri geçerek (---) saatte,

Şahlar şahı taht merkezi, Şeddâd oğlu Cemşid yapısı, Irak-ı cihan şehri örneği, yani benzersiz belde Hemedan Kalesi'nin özellikleri

Bütün Arap, Acem ve Hindistan tarihçilerinin ve özellikle Yunan Yanvan Tarihi'ninin yazdığına göre bu şehrin ilk yapıcısı Şeddâd oğlu Cemşid'dir. Bîsütun Dağı'nda büyük bir hazine bulup o mal ile bu Hemedan Şehri'ni yapmıştır. Irak toprağında geniş bir ovaya kurulmuş büyük bir şehirdir.

Ermeni Mıkdisî Tarihi'nde bu şehre Merzcüvas derler.

Moğolca'da Kalçak Şehri derler.

Yunanca'da Daranya derler Zira Dârâ Şah'ın bir tahtı bu Hemedan idi, bir tahtı Nusaybin yakınında Karadere, Dârâ tahtı olduğundan hâlâ harabelerine Karadere derler.

Kürt dilinde Hemâvdân derler. Yani sulu şehir derler.

Farsça'da Hemedan, yani (---) (---).

Kalesinin büyüklüğü tam 4.000 adımdır, altıgen şekillidir ve 70 kuledir.

Bu sağlam surda büyük taşlar vardır. Her bir taşı hamam kubbesi ve Mahmudî fili gövdesi kadar vardır. Ondan bellidir ki Cemşid-i Âd yapısıdır.

Fırdolayı çevresinde hendeği vardır, ama derin değildir. Ve duvarı o kadar yüksek değildir ama geniştir.

Dört kapısı vardır: Kum Kapısı, Bîsütun Kapısı, Dergezîn Kapısı ve Bağdad Kapısı.

Kale içinde toplam 2.000 küçük odalar vardır, asla bahçe yoktur. Cami, hamam, han ve dükkânları vardır.

Ve kifayet miktarı cebehane ve serâmed topları vardır ve bin kadar nökeri vardır. Kalenin zemini verimli bir ovada bulunmak-

tadır. Eyaletinde toplam 500 şenlikli ve mamur köyler vardır ki her biri birer kasabadır.

Hâkimlerini bildirir: Evvelâ pâk Irak toprağında hâlâ sınırın son noktası olup başka hanlıktır. Hanı Can Apay Han'dır ki 3.000 seçkin silâhlı dizçökene, çiğ yiyene, çörek çekene, donluk giyene ve tülüngîlere sahiptir. 3.000 de at binici, savaşçı ve yiğit askere sahiptir. Bir hâkimi Şafiî mollasıdır, bir hâkimi hâce-i enâmdır ve bir hâkimi seyyidü's-sâdâttır. Sonra dizçöken ağası, yasavul akası, kelenteri, münşî, daruğa ve şehbender ağası vardır. Kısacası her kim han çöreğini yiyip ve şah donluğunu çekerse [giyerse] silâhlı gezer.

Hemedan camilerinin anlatılması

...................(1.5 satır boş)...................

Âlim medreseleri: Tamamı 9 adet ilim öğretilen medreseleri vardır ki her birini geçmişin şahları yapmıştır. Hâlâ ders hocaları muayyen maaşlarını alırlar, odaları kapalıdır, birer kapıcıları vardır.

Çocuk mektepleri: Hepsi 40 adet ebced okuyan ufaklık sıbyanların mektepleri vardır. Hurrem-âbâd Mektebi, Cihan Şah Mektebi, Genc Yâr Mektebi ve Hümâvirân Mektebi. Bunlar göz nuru ciğer köşesi çocuklar ile dolu irfan mektepleridir. *[310a]*

Derviş tekkelerini bildirir: Hepsi 11 adet sadık âşıklar, şanlı dervişler tekkesidir. Evvelâ bağlar içinde Genc Yâr Tekkesi, İmam Takî Tekkesi, Arab Cebbârî Tekkesi ve Bağdad Kapısı tarafına Şahruh Tekkesi, tamamı Bektaşî fukaralarıdır.

Akarsu çeşmeleri: Tamamı 150 yerde can bahşeden çeşmeleri vardır. Her birini övüp anlatsak seyâhatimize engel olur. Ancak yine Osmanlı'dan Ferhad Paşa Çeşmesi ve Ali Esen Çeşmesi sanatlı yapılardır ve bütün akarsuları Elvend Dağı'ndandır.

Cana can katan sebilleri: Şehir içinde çarşı pazarda susamışların sebilhaneleri bolca vardır. Ama sorduğumuzda sayılarını bilemediler. Yine de billûr gibi suları Elvend Dağı'ndan gelir ve Temmuz'da buz parçalı tatlı sular verirler.

İleri gelen sarayları: Hepsi 8.000 adet zemin kat ve iki katlı kârgir yapı zengin ve yoksul evleri vardır. Bunlardan Hudâverdi Han Sarayı, Hamza Sultan, Pîr Budak Sultan, Elem Şah Han sarayları İrem Bağlarıdır ve pâk toprak ile örtülüdürler.

Gelen giden kervansarayları: Üç yerde kârgir yapı konukevi kervansaray vardır. Yine bunlardan donanımlı Ferhad Paşa Kervansarayı ve Levend Han Konukevi mamur u meşhurdur. Ama bu şehirde asla kurşunlu yapılar yoktur.

Tüccar hanları: 11 adet yeni han vardır ki hepsinde Hind, Sind, Rum, Arap ve Acem bezirgânları kalırlar. Her biri birer kale gibi sağlam derbend hanlardır ki hepsinin kapıları Nahşevan demiridir.

Çarşı bedesten: Hepsi 2.000 dükkânçe şah pazarıdır, gayet pâk, mamur ve süslüdür ama Haleb, Şam ve Bursa dükkânları gibi kârgir yapı güzel dükkânlar değildir. Ama yine caddeleri üzere ahşap ile örtülülerdir.

Hamamlarının anlatılması: Ancak 7 adet hamamları vardır.

....................(1.5 satır boş)...................

Seçkinlerin hamamlarının adedi: 200 adet saray hamamları vardır, diye Hemedan'ın ileri gelenleri övünürler ve Rablerine şükrederler. Gerçekte Han hıyâbânında bir aydınlık hamama girdim ki sanki Bitlis Hanı Hamamı'dır.

Eşraf ve ayânın övülmesi: Müşerref olup can sohbetleri ettiğimiz eşrafın seçkinleri ve söz sahiplerinin özü özeti Hebâoğlu ve Kassaroğlu, Genc Ali, Mihman Kulı, Pîr Yâr ve Şah Budak, bunlar Farsça konuşmada söz ustalarıdırlar.

Usta tabipleri: O kadar tabibi yoktur. Ama hepsinden usta Can Kulı Han-ı Şirazî, Yâr Ali Bedahşânî, Hoca Nukkal-ı Tirmidî, Hoyî Hasan Meymendî ve Çenârut-ı Hemedanî, bunlar işyeri sahipleri yetkin ustadlardır.

Usta kan alıcı cerrahlar: Bu şehirden yetişmiş cerrahları yoktur. Zira o ilimde bir ebleh kavimdirler. Hatta bir kölem attan tekerlenip biraz yaralanınca zorlukla buldular. O da İmâdiye yakınında Dühükli bir adam idi.

Sâlih şeyhler: Ancak Rumiyeli bir adam var idi. Onu da Sünnîdir diye sevmezler idi. Ama Molla Berzencî, Molla Hırâmî ve Şeyh Sürhbîdî, bunlar yalnızlık köşesinde halktan uzak başka diyarın adamlarıdır.

Şairleri: Hemedan şairlerinin haddi sayısı yoktur. Fars ülkesidir ama şairleri fasih ve beliğ Arapça'da ustalardır. Hatta Hemedan hakkında bu şiir denmiştir:

Beledün ekûlû bi-fazlihî

Lâkinnehu akbahü'l-büldânı sıbyânehu

Fi'l-kubhi misle şüyûhihi

Ve şuyûhuhu fi'l-akli ve's-sıbyâni..[1]

Erkeklerin giyecekleri: Bütün halkı alaca kalemkârî çit giyip başlarında alaca serbend ve zurzuvile kalaklı tac, ayaklarında keçe çakşır, yeşil don, alaca câme, yeşil, cengarî, turuncî sağrı pabuç giyerler.

Kadınların türlü türlü giysileri: Bütün kadınları altın ve gümüş arakiye ve dîbâ takke giyip yüzlerinde ipek burkaları ve üzerlerinde beyaz Lekkefûrî ve Behrampûrî miskâlî bez çarşaf ve ızârlar bürünürler ve öylece caddelerde gezip dolaşırlar.

Erkeklerin isimleri: Halkının genellikle isimleri Karahan, Karacan, Karakulhan, Karapîr, Seyfedin, Şemseddin, Esmâdin, Hurremkay, Sunkurkay, Şahlevendkay, Keçebay ve Elvend Aka gibi isimleri var.

Kadınların isimleri: Kadınlarının genellikle isimleri Mercene Hanım, Hengüle Hanım, Şâdbâd Hanım, Merhabâ Hanım, Sevindik Hanım, Gülbân Hanım, Enzile, Tenzile, Gülçehre, Melekrû, Candilân ve Şahbân isimli kadınları var. *[310b]*

Kölelerinin isimleri: Genellikle köleleri Gürcü köleleridir ve isimleri böyledir, Kulı, Yaşar, Kendibal, Şahbende, Hudâbende, Gelgit, Çarapar, Alatlı, Pervîz, Behremân, Yâr Ali, Kutlu, Kelender ve Sıyâmî gibi kullardır.

Cariyelerinin isimleri: Câriyeleri de Gürcü ve Gîlân'dan gelmiş Rus'dur ki isimleri böyledir: Şelefe, Helece, Gelece, Hennese, Sevdâye, Mehriye, Tâbende, Gülçîn, Mehçîn, Künnese ve Emete adlı câriyelerdir.

Hemedan halkının dili: Yaka Türkmeni dili üzere, "Harada idin, pes men neylerem, men diledigim edermen, heze telisemen"; yeminleri, "Güzelce Şah başıyçün ve kırmızı Murtaza Ali hakkiyçün ve Düvâzdeh İmamlar ervâhiyçün" derler, Kürtçe ve Ermenice bilirler.

---

1 Bu, faziletlerinden bahsettiğim bir şehirdir. Ancak bu şehir şehirlerin en çirkini; çocukları yaşlıları gibi çirkin, yaşlıları da akıl yönünden çocuklarıyla aynı seviyededir.

Gençlerin yüz renkleri: Bütün halkı esmer yüzlü, buğday benizli, uzun boylu ve yiğit adamlardır. Hepsi Şiî, Râfızî, Mutezilî, Müşebbehî ve Hurûfî mezhebinde mezhepsiz Hâricî taifedirler. İçlerinde Sünnîler gayet gizlilerdir ki Sünnîleri sevmezler.

Mahbûb ve mahbûbeleri: Mahbûb ve mahbûbesi esmer yüzlü olur ama hepsi cilvelilerdir, Kadınlarına rağbet vardır. Ama oğlanları aşağı derecede müptezeldirler. Zira Hemedan kavmi tamamen kadınları severler ama zennan, koğucu ve bozguncu değillerdir ve âlüftelerdir.

Can veren güzel havası: Beldeler içinde bu Hemedan Şehri'nin havası soğuktur ama yeri ve toprağı iyi olduğundan bütün halkının tüm kadını erkeği, yaşlısı genci, sürüleri hayvanları etli butlu olup sağlıklı halkı ve hayvanları vardır.

Hayat suyu tatlı nehirleri: Bu şehrin batı tarafında yüksek Elvend Dağı bulunduğundan bütün bu şehrin akarsuları ve berrak bol tatlı suları Elvend Dağı'ndan doğup şehrin cennet bahçelerini sulayıp bütün yapılara dağıtılır.

Ev su kuyuları: 9.060 adet su kuyularımız vardır, diye Hemedan halkı söylediler. Sebebi aslı odur ki kuşatma sırasında bütün mallarıyla ve çoluk çocuk aileleriyle yer altındaki kuyulara girip sığınıp haramî, isyancı ve düşmanlarla savaşırlar.

Beldenin iklimi: Molla Âhun görüşü üzere bu Hemedan Şehri 18. örfî iklimin ortasında bulunup arz-ı beledi (---) yükseliş üzredir ve uzun günü (---) saat, derece ve dakika (---) dır. Uzun gecesi de yine öyledir.

Yapılarının talii: Bu Hemedan Şehri'nin temeline yapıcı başladığında yapı talii koç burcunda bulunmuştur ki merih evi ateşe dönücüdür. Onun için 40-50 senede bir kere bu şehir üzere düşmanlar gelip merih gibi kanlar dökülüp savaş olur.

Ruhban kiliseleri: Burada 7 adet Ermeni kiliseleri vardır. Bunlardan Enûşirvân'ın Behtek Kilisesi donanımlıdır. Urum, Fireng ve Çingene yoktur, ama Yahudi çoktur. Hemedan Yahudisi meşhurdur. Zirâ, mısra:

Râfızî rûz-ı kıyâmet har büved zîr-i Yâhûd

demişler.

İbret verici yapılar: İnatçı Cemşid bu Hemedan Şehri'ni imar ettiğinde gün başına birer ibret verici tılsımlı direkler dikip nice yerde kalıntıları toz toprak içinde kalmıştır. (---) (---) (---) (---)

Tahıl ürünleri: 10 çeşit buğdayı var, iri ve berrak buğdaydır. Çeşit çeşit arpası vardır, iri ve dolgundur. Börülcesi, pirinci, baklası ve diğer hububatı boldur. Otları ve türlü türlü sebzeleri çoktur.

Yiyeceklerinin övgüsü: Evvelâ ekmeği Şeyh Safî menni ile 3 men ekmek bir kazbekîyedir. Kazbekî ki 2 dirhem gelir mankırdır, men dedikleri 260 dirhemdir ve 3 men ekmek bir kazbekîye olduğu zaman 2 okka ekmek bir mankıra gelir ama ekmeği siyahcadır.

Meyveleri: Bağları bahçeleri çok olduğundan 40 türlü elması, eriği, kayısısı, Buhara eriği ve Gîlân armudu adlı armudu güzeldir. Ama üzümü acı olur. Narı, limonu, turuncu ve inciri olur ama iyi değildir.

İçecek çeşitleri: Bunlardan Elvend Dağı'nın balından yapılan şerbeti bir diyar bal şerbetine benzer değildir. Ve kıjı şerbeti, âbşüle şerbeti, köknar şerbeti ve gülnâr şerbeti meşhur içeceklerdir. Ama bademi yoktur, ancak pirinç bozası çoktur.

Aşevi imaretleri: Üç yerde ziyafet evi imareti var ki bütün gelen geçen konuklara kişik ve herisesi, haşek pilâvı bolca dağıtılır. Bunlardan Cihan Şah imareti ve Şah Hudâbende imareti mamur ve yaz kış nimetleri devamlıdır.

Bağlarının adedi: Tamamı 46.000 bağdır. Batı tarafı Bîsütun Dağı'dır ve şebekeli bostandır. Diğer şehir halkının bağları da bu Hemedan'dadır. Her bağına adam girse hayran olur. Bütün ağaçları ve Havernak köşkleri ölçülü bir şekilde dizilip yapılmıştır. *[311a]*

Güzeller şehri Hemedan şehrengizinin özellikleri

Evvelâ Hemedan Şehri Irak-ı Acem'de dağ beldesinden sayılır. Yani Kürd Dağları'nın doğusunda bulunan şehirlerdendir. Eski Kum Şehri bu Hemedan'ın doğu tarafındadır ve araları 5 merhaledir ki her merhalesi yirmi dörder bin adımdır. Kasrü'l-Lusûs Kalesi, Gazvin Şehri ve bu Hemedan Şehri üçü birbirlerine yakın olup sac ayağı bulunmuştur. Pâk toprakları birbirlerine komşudur. Aralarında başka şehir yoktur ve mamur köyler çoktur. Hemedan Şehri eğiminde,

Elvend Dağı Yaylağı: Arap ve Acem'de meşhur büyük yaylaktır ki yüz binlerce hayvanla binlerce Kürt ve Türkmen taifeleri yaylalanırlar. Hatta Kürt şairleri:

Elvend-i mâ [E]lvend-i mâ

Bâdâş-ı yâr-ı gâr-ı mâ

Yek câm be-dih în bâde-râ

Ferzend-i kûh-Elvend-i mâ[1]

demişler.

Nahiyelerinde, Elvend Dağı'nda ve başka tepelerde kale gibi büyük mağaralar var ki her ne zaman Hemedan'a bir eşkıya gelse bütün Hemedan halkı bu mağaralarda sığınak bulurlar. Buraya Zâlim Ali Sahrası bir merhale yerdir ve gayet şenliklidir. Şiir:

Sehend Sâve Lân kûh-ı Elvend

Her sî şükûh künend pîş-i Hudâvend

{Sehend Sâve Lân tu lâf me-zen

Hezârân çeşme dâred kûh-ı Elvend}[2]

Eski Hemedan Şehri'nin fetihleri

Evvelâ Peygamberimizin hicretinden sonra 28 [648] tarihinde Hazret-i Ömer halifeliğinde bu Hemedan Kalesi'ni sahâbeden Hazret-i Sâriyetü'l-cebel Hâricîlerin elinden zorla fethetmiştir.

Yine dinsizler işgal edip 244 [858] tarihinde Harun Reşid tekrar fethetmiştir. Sözün kısası nice bin derd ü belâdan geride kalmış bir Hemedan şehridir.

Sonunda 940 [1533-34] tarihinde Süleyman Han zamanında Koca İbrahim Paşa aman ile fethedip anahtarlarını Süleyman Han'a gönderdi, Hemedan Eyaleti Osmanlı beylerbeyiliği oldu.

Yine Acem şahı istila edip 995 [1587] tarihinde Sultan III. Murad Han vezirlerinden Cağaloğlu Sinan Paşa cennet yurdu Bağdad'dan deryâ gibi asker ile Hemedan üzere gelirken Şah I. Abbas haber aldı. Kürd diyarı hâkimi Şahverdi Han, dinden sapmış ünlü bir kişi

---

1 Elvendimiz levendimiz. Mağara arkadaşımız olsun bizim. Bu badeden bir kadeh sun bize. Sen bizim Elvend dağının çocuğusun.

2 Sehend Sâve Lân ve Elvend dağı. Hepsi Allah'ın huzurunda böbürlenirler. Sehend Sâve Lân! Siz konuşmayın. Binlerce pınarı vardır Elvend Dağı'nın.

idi, şaha henüz kul olup şahdan tac giymiş idi. Yoldan çıkmış Şah, Şahverdi Han'ın aklını çelip vezirlik rütbesi verip başına ablak-ı şahî ve kemerine bir murassa kılıç takıp ve Korkmaz Han'ı ve birkaç dilâver sültanları 40.000 *"Benim, başkası değil"* diyen seçkin askere bu hanları ve sültanları başbuğ edip İslâm askeri üzere gönderip Hemedan Şehri yakınında yüksek dağlar içinde geçimi bozuk askerler pusu yerlerinde sezsizce pusuya yatarlar.

İslâm ordusu Hemedan altında çadır kurup ota otluğa giden hizmetçilerden nice kimseler belâya yakalanırlar. Hemen Serdar Sinan Paşa kılıcını eline alıp nice beyleri ve beylerbeyileri dört tarafa karakollar ve çarhalar tayin edip Ali Fakı adlı bir paşayı ve Deli Dızman Bey'i çarhacı tayin eder.

Anında kalleş Kızılbaş bu iki yiğidin üstüne düşüp ceng kızışıp ikisi de şehit olur. Beri taraftan hemen İslâm askeri Kızılbaş üzre "Allah" deyip saldırınca pusu yerlerinde gizlenmiş olan Kızılbaşlar da deliklerinden çıkıp "Şah, şah!" diyerek Hemedan Sahrası'nda deryâ gibi iki büyük ordu birbirlerine karılıp katılıp bir sultan cengi ve İran savaşı olur ki 7 saatte kanlar kan nehirleri gibi akar. Görseler ki Nihâvend tarafında yeşil sancaklar ile bir asker gelip Osmanlı askeri içine girerler. Biri :

"Sultanım, siz ne mene askersiz ki sizlerde asla söz yoktur ve atlarınızda kişneme yoktur" deyince o can:

"Biz Nihâvend gazasında şehit olan sahabelerin ruhlarıyız" deyince hemen İslâm askeri bir daha saldırıp aç kurt gibi Kızılbaş askerine girip bir saatte 40.000 seçkin Kızılbaş'ın başları tenlerinden tıraş olup Kızılbaş'ın murdar kumandanı olan Korkmaz Han'ı bağlayarak serdarın huzuruna getirirler. Ama imansız Şahverdi Han Kehrevân'a kaçar. Kılıç artığı olanlar yüksek dağlara giderler.

Yaratıcı'ya hamd olsun bu gaza 995 [1587] yılı Kurban Bayramı gününde olup kurban kanları yerine Kızılbaş kanları akıp, serdar zaferle Hemedan Kalesi altına gelince Hemedan Şehri halkı "Aman aman ey Osmanlı seçkini!" diye kalenin anahtarlarını Cığaloğlu Sinan Paşa'ya sulhla teslim ederler. Hemedan Kalesi eyalet olup Osmanlı mutasarrıf oldu.

Sonra 1032 [1623] senesinde Mustafa Han'ın zamanında *[311b]* Acem şahı Hemedan, Dergezîn, Kum ve Kâşân'ı işgal edip mutasarrıf iken o kötü senede Bağdad-ı Irak'a da sahip oldular. Çünki 1033 [1624] tarihinde Sultan Murad tahta çıkıp 1035 [1626] sene-

sinde Bağdad üzerine Hâfız Ahmed Paşa'yı serdar edip yedi ay Bağdad'ı kuşatır.

Acem şahı Bağdad'ın yardımına gelince Hâfız Ahmed Paşa Bağdad ile Acem şahı arasında kalıp zahire de kalmaz. Zorunlu olarak İslâm askeri birlik olup şah askeri üzerine yürüdüler. Ama ne şah bunlara geldi ve ne Osmanlı onlara vardı. Sonra yine metrislerine girdiler ki Bağdad içinden Kızılbaş metrisi basmaya, diye metrise girdiler.

Osmanlı, Şah ile ve Bağdad Kalesi ile ceng etmekten, zahire azlığından, şiddetli sıcaklardan ve cebehanesizlikden dermansız kalıp tam bu şekilde 9 ay bu Bağdad'ı kuşattılar ve nice bin zorluk ve sıkıntı çektiler.

İşin sonunda şah da sulha yanaşıp iki taraftan elçiler varıp gelip sulhla Osmanlının bütün askeri Diyarbakır'a gelir.

Hâfız Ahmed Paşa eli boş fetihsiz geldiğinden sadrazamlıktan azledilip 1036 [1626-27] tarihinde Halil Paşa ikinci defa sadrazam oldu, Dişlen Hüseyin Paşa, Abaza Paşa üzere serdar olup Abaza Paşa, Hüseyin Paşa'yı hile ile şehit etti.

Sonra Hüsrev Paşa 1038 [1628-29] tarihinde Abaza Paşa üzere serdar olup Abaza'dan Erzurum'u, Acem'den Ahıçka'yı ve Kars'ı fethedip Hemedan, Dergezîn, Nihâvend ve Bağdad hanlarına "Hazır olun" diye haber gönderdi. Abaza Paşa'yı eli kolu bağlı Sultan Murad'a getirip Murad Han Abaza Paşa'yı serbest bırakıp Bosna serhaddini verdi.

Sonra 1039 [1629-30] tarihinde Veziriazam Hüsrev Paşa Harezmşah ilkbaharında cennet yurdu Bağdad üzerine serdar olup yolları, menzilleri katederek Diyarbakır'a, oradan 20 menzilde Musul'a ulaşıp Şattularab'ın deryâ gibi olduğunu görünce,

"Bu kadar deryâ gibi asker ile boş yere konaklamak olmaz" diye Musul altından saldıran asker ile her tarafa akınlar buyurulup Müslüman gaziler ganimet mallarıyla zengin olurlar, iki günde Hemedan Kalesi'ne gelip fakir Hemedan'ın şehrini, çevresinde bulunan köylerini ve dört tarafını talan ederler ve yakıp yıkarlar.

O süslü şehrin, o benzersiz evlerinin, bağ, bostan ve köşklerinin, nice bir İrem Bağlarında Çin düğün evi gibi Havernak köşklerini, her cennet bağında pek çok güzel köşklerini, yüzlerce sanatlı saraylarını, fıskiye, havuz ve şadırvanlarını, Horasan tarzı üzere

sedir, seki, kameriye ve kasırlarını İslâm askeri öyle harap ederler ki sanki karga ve baykuş yurdu olur.

Bu hâli Hemedan Kalesi içinde sığınmış olan Kızılbaşlar görüp "Aman ey güzide-i Âl-i Osman!" diye kalenin anahtarlarını Hüsrev Paşa'ya 1039 [1629-30] tarihinde teslim edip nice yüz yük ganimet mallarını alıp İmâdiye Kalesi hâkiminin kardeşi Zeynel Bey'i muhafazacı tayin edip hâkim tayin etmeden Bağdad yoluna çıktığı da *inşaallah* mahalliyle yazılır. Ama o harap edildiğinden beri şimdi Hemedan öyle canlı olmuştur ki sanki cihan yarısıdır.

Hemedan Şehri'nin ziyaret yerleri

Hazret-i Ömer halifeliği sırasında Hazret-i Sariye fethettiğinde iki binden fazla sahabeden; Muhacir ve Ensâr'dan ve Soffa erbabından kimseler medfundur ki hâlâ mezar taşlarıyla bellidir.

Evvelâ; Hazret-i Cafer-i Ensârî, Halil ibn Şair Hassan, Nasıruddin ibn Eyyûb-ı Suhyânî ve Şehâb ibn Zünnûn-ı Mısrî.

Acem bilginlerinden nice yüz bin kimseler medfundur, hangi biri yazıla!

Ve çay kenarında 995 [1587] tarihinde Cığaloğlu cenginde şehit olan Ali Fakı Paşa, Deli Dızman Bey ve Sıyâmî Paşa mezarları hâlâ bellidir. Buradan kıble yönüne 7 saatte,

Avih Köyü menzili: Dergezîn toprağında 3.000 İrem haneli, çarşılı, çeşitli cami, han ve hamamlı işlek şehir gibi bir köydür ve daruğalıktır. Genellikle halkı çulcudur ve bağcıdır. Avih mahbûbları cihan meşhurudur, nimetleri ve meyvesi boldur. Buradan yine kıbleye nice canlı şenlikli köyleri iki günde geçip,

Kirmanşah Kalesi'nin özellikleri: 915 [1509] tarihinde Şah İsmail yaptığından Kirman-ı Şahî [Şah Kalesi] derler. Hemedan toprağında bir geniş ovada kerpiç yapı güzel bir hisardır. Beşgen şeklinde yapılıp iki kapısı ve 1.000 nökeri vardır başka sultanlıktır. Hâlâ şah veziri Şeyh Ali Han-ı Lûrî hükmünde olup vekili sültandır. Bu şehir aslında Lûristan sınırında büyük şehirdir. Ve bütün yapıları, bağ ve bahçesi güzeldir. Bu şehir Bîsütun Dağı'na, Hemedan Şehri'ne, Dergezîn ve Kazvin Şehri'ne birer menzil yakın şehirdir. *[312a]* Buradan bu kere doğu tarafa 9 saat gidip,

Dergezîn Boğazı menzili: *Allah saklasın* iki tarafı dar yalçın kayadır ki minâre mili gibi kayalarında bütün kartal, şahin, çaylak, balaban ve kerkes kuşları yuva etmiştir. Ve bu kayalarda büyük ve eski mağaralar var ki sanki Van Kalesi mağaralarıdır. Hatta 1039 [1629-30] tarihinde Serdar Hüsrev Paşa bu mahalden geçerken bu mağaralara nice bin başı tıraşlı Kızılbaşlar mallarıyla mağaralara sığınmşlardı. İslâm askeri yağma için mağaralara girişip Kızılbaş ile vuruşup hayli savaş ettikten sonra binlerce iyi namlı Müslüman gaziler şehitlik şerbetini içerek ebedi hayata geçip dünyanın gamını kederini unuturlar. Hâlâ o Dergezîn Boğazı'nda bütün Acem şehitleri anayolun iki tarafında sıralı bir şekilde gömmüşler ki Osmanlı kötü namlı ola ve gözü korka. Buradan (---) saatte,

Güzel şehir, sağlam kale, güvenli belde, dayanıklı Dergezîn surunun özellikleri

İlk yapıcısı Yezdecürd Şah'dır. İsimlenme sebebi odur ki bu Irak diyarını Arap, Kürt ve Moğol kavimlerinden kurtarmak için Yezdecürd Şah anılan boğazın ağzıdır, Nahşevan demirinden büyük bir kapı yapıp her gece bekçiler anılan kapıyı beklerler. Daha sonra bu kaleyi yapıp ismini Der-i güzin kor, yani Güzîde Kapu Kalesi demektir, isim sebebi odur. Hâlâ güzînden bozma *kâfın fetha* okunmasıyla Dergezîn derler. Irak-ı Acem toprağında Dergezîn Boğazı'nın doğu tarafında Hemedan Ovası'na bakan bir vadide alçak bir tepe üzerinde beşgen şekilli kârgir cibis kireç ile yapılmış sağlam bir kaledir ki her sert taşı Isfahan davulu ve Bağdad hakaniyân kösü kadar vardır. Ama Hemedan Kalesi'nden küçüktür. Büyüklüğü 5.000 adımdır ve hepsi 45 sağlam kulelerdir.

Üç adet kapısı var; Hemedan Kapısı, Musul Kapısı ve Bağdad Kapısı var, fırdolayı çevresinde hendeği var. Camileri var ama han, hamam ve çarşı pazarı dışarıdadır. Kale içinde ne kadar hane olduğunu öğrenemedim. Ancak,

Dergezîn'in hâkimlerini bildirelim

Şah Tahmasb zamanında sultanlık imiş. Daha sonra 1048 [1638-39] tarihinde Sultan Murad'a Bağdad'ı veren Şah Safî Hemedan, Dergezîn, Erdebil ve Gazvin Acem elinde kaldığına şükrâne bu Dergezîn Kalesi'nin değerini bilip hanlık eder. Bağdad'dan Murad

Han'a emân ile çıkan Halef Han'ın küçük kardeşine Şah Safî Dergezîn hanlığın vermiş. Bir kırçıl tülüngî Kızılbaş sıfat idi. Ama,

"Vallah ve Billah Kırmızı Murtaza Ali hakkı men Sünnîyem" diye yemin ederdi. 3.000 askere sahiptir ve 1.000 adet kale nökeri, dizçöken akası, kelenteri, daroğası, münşîsi, yasavul akası, korucubaşısı, kadısı, hâce-i İslâm'ı ve eşrâf-ı şürefâsı vardır. Ve kalesinde miyane topçağızları ve yeterli miktar cebehanesi vardır.

İç varoşun şekli: Dört tarafı yerin dibine ermiş hendekli büyük bir varoştur. Kelenter Karçığa Ağa'nın nakli üzre, 7.000 hane, 7 cami, 5 medrese, 10 mektep, 7 han, 4 hamam, 7.000 çârbağ ve bostan, 600 dükkân vardır, dedi. Ama çarşısının düzenine, kahvehane ve Selmânî berber dükkânlarının şirinliğine aşk olsun.

Suyu ve havasının hoşluğundan mahbûb ve mahbûbelerinin cilvelileri üzerine Hoten müşkü olsun. Bütün haneleri bağ, bahçe ve güzel köşkler ile süslenmiş; su dolabı, havuz ve fıskıyeler ile bezenmiş seçkin Dergezîn Şehri'dir.

Şehrin zemini, geniş toprakları olan ve bolluk ucuzluk bir beldedir ki asla bir ferdi tahıl ve bitki cinsinden hiç bir şeye muhtaç değillerdir. Bütün halkı çiftçi olduklarından kendileri buğdaylarını ekip biçip geçimlerini sağlarlar. Hatta bir kilesinden 80 kile buğday ve arpa elde edilir. Ovalarında bütün ekinlikleri güzel ve amber kokulu pâk toprakları insanlar arasında beğenilir, mezraları geniş, kırlarında nehirleri akan şenlikli, canlı şehirdir. Köyleri mamur, bütün halkı mutlu, türlü türlü nimetleri bol, hayrat ve bereketleri çok büyük şehirdir. Ama eski zamanda küçük bir köy imiş. Yezdecürd Şah imar ettikden sonra 740 [1339-40] tarihinde şahların adaleti ile bu aşağı varoş imar olmuştur.

Yapısının talii başak burcunda bulunup *[312b]* evi Utarid-i türâbîdir [topraktır]. Onun için pâk toprağında bir başaktan 100 buğday tanesi elde edilir. Örfî iklimin 19. hissesinde bulunmuştur. Arz-ı beledi (---) ve uzun gündüzü (---) saat (---) ve derice ve (---) dakikada bulunmuştur. Ve karanlık gecesi de yine öyledir. Genellikle halkı usturlâb ilmine ve hesap ilmine âşina Aristo akıllı adamları vardır. Ama hepsi Şiî mezheplilerdir.

Bu şehrin bağ ve bahçelerinde üç gün içip eğlenip safâlar eyledik ki her demimiz İsâ demi olup her meclisimiz Hüseyin Baykara meclisleri olup can ve cihan sohbetleri etmişiz. Ama safâlı dostlara

gizli olmaya ki Kızılbaş diyarı olduğundan içip eğlendik dediğimizden bir başka şey anlaşılmaya.

Allahu Taalâ gizli kapalı herşeyi bilir, ki bu çok kusurlu hakir bu ana dek Arap ve Acem'de ve yedi sene kralların papinte hatlarıyla kâfiristanda beş on hizmetkârlarımla ve küheylân atlarımla bu kadar sene seyahat ettiğim ülkelerde bu kadar krallar huzurunda ve bu Acem hanları önünde vallahi, billahi, tallahi bir damla şarap ve rakı içmek nasip olmamıştır. Hatta Osmanlı diyarında bütün seçkin toplantılarda kahve ve tütün mubah iken vallahi'l-azim onları içmek nasip olmamıştır. Yaratıcı'ya hamd olsun çocukluğumdan beri Cenâb-ı Bârî böyle temiz yaratıp yardımcı oldu ki gönlüm seyahat tarafına düşüp cihanı gezip dolaşmadayım. Hemen Ezelî Yaratıcı sağlık vere.

Beri taraftan bu Dergezîn Şehri içinde gezip dolaşırken 1066 Muharrem'inin 12. günü [11.11.1655] aşûra gününde bulunup Dergezîn hanı buyruklar çıkarıp dellâllar çağırıp aşûra yemeği toplantısı oldu.

Aşûra günü ve maktel-i Hüseyin'in anlatılması

Çünki Muharrem ayının 12. günü [11.11.1655] olup Dergezîn hanı bir gün önce Dergezîn Şehri dışında Şah Hıyâbânı koyağı alanında nice yüz süslü çadırlarını, serâperde, gölgelik, cibinlik ve kemerli otağlarını kurup şehrin bütün ileri gelenleri de çadırlarını, ağırlıklarını ve gölgeliklerini kurup Şair Hayyâm gibi herkes çadırlarında canlarının isteği gibi konup o Dergezîn Sahrası renk renk çadırlar ile sanki lâlezâr oldu.

Şehrin bütün aşçıları eteklerini toplayıp aşûralar ve nice çeşit miskli yemekler pişirmeye başladılar. Beri tarafta han da bütün gösteriş ve ihtişamıyla ve bütün camapur nökeriyle alay ederek kös, nefir, kerenay, zurna ve nakkârelerini çalarak gelip çadırında karar edince bütün Dergezîn seçkinleri ve kibarları hanın otağasına, bütün Şiî, Râfızî, Sebbâb, Teberrâî, Tülüngî, Cevellâkî, Kalenderî, Melâhide ve Hâricî tamamı kat kat toplanıp han çadırında yan yana diz dize oturdular ve *Makteli'l-Hüseyin* dinlemeye hazırlandılar.

Sonra meydana dört ayaklı sedefkârî bir kürsü getirip 5 basamak bir merdiven koydular. Ondan sonra çadır ardından başı zurzuvîleli, eşek kulaklı, deve dudaklı, ayakları dolaklı, gözü sürmeli, sakal bıyıktan arınmış çâr-darb ve çirkin görünüşlü, pis çehreli şeyh

namıyla bir kötü namlı bir adam görününce bütün yaşlı ve gençler ayağa kalkıp şeyhe selâm verdiler.

Ve şeyh selâm alıp kürsiye çıkıp önce bir Fâtiha ve bedhah şaha ve diğer mecliste olanlara hayır dua edip Şair Fuzulî-i Bağdadî'nin eserlerinden *Makteli'l-Hüseyin* adlı telifini okumaya başlayınca Kûfe olayında Deşt-i Kerbelâ şehitleri yerine gelince kimde can kaldı. Bu Acem askeri içinde bir bağırış, bir feryat koptu ki sanki mahşer günü oldu.

Ve herkes "Vâ yâr-ı gâr-ı Şah Hüseyin" ve "Ey mücâhidân-ı Bedr u Huneyn ve refîkân-ı ceddi'l-Haseneyn" diye ağlayıp her birini sara tutardı.

Bu mahalde 700-800 adet Selmânî berberler ellerinde usturalarıyla gezmeye başladılar ve nice Selmânîlerin ellerinde balmumları yanmış ve ellerinde pamuklu fitiller yanmış hazır gezerlerdi. Bu kere orada olanların tamamı da kimi başı açık, kimi göğsü açık, kimi pazusunu açıp "Yâ Ali!" ve "Yâ Hüseyin!" diye coşup gözleri kan tasına dönüp hazır oldular. Han:

"Ey Evliyâ akam! Kalk gör ki ne temâşâ edesin!" dedikde hakir ayağa kalkıp seyre hazır oldum.

Çünki şeyh kürsî üzere *Makteli'l-Hüseyin*'in şehit olduğu yere gelince kürsînin ardında perde açılıp bir adam bir yeşil imameli *[313a]* İmam Hüseyin şekline girmiş, ortaya çıkınca bütün halk gördüler ki İmam Hüseyin suretinin boynundan kanlar akar, mübarek başı bedeninden ayrı durur.

Bir sanat ile Hüseyin'in kanı fıskiye gibi fışkırır. Bu hâlde Hüseyin'in sureti ile evladı ve yakınları olan Kerbelâ Çölü şehitleri suretleri gösteri meydanına gelince *el-azametullah* bütün Ehl-i Beyt hanedânı sevdalıları feryat ederek "Âh Hüseyin, Şah Hüseyin" deyip gögüslerine ve bileklerini Selmânîlere tutup Selmânîler de bunlara Kassâb-ı Cömert köçeği gibi pazularına ve gögüslerine usturalar vurup dilim dilim göğüslerini sırım sırım edip Hüseyin aşkı için kanlarını akıtırdı.

Ve bazı usta berberler nice bin kimsenin başlarına aşk-ı Hüseyin diye fitiller ile dâğlar yakardı.

Ve nice yüz adam kanını akıtmak için Hazret-i Risâlet'in Uhud Gazası'nda şehit olan mübarek dişleri için niceleri dişini çıkarıp "Aşk-ı Muhammedi'd-dâd" der idi.

Sözün kısası o gün aşûra gününde Dergezîn kırları insan kanı ile renklenip Dergezîn zemini lâle reng olurdu.

Ve bütün sadık âşıkların yaraları üzerine yaralar oldu.

Ve her birinin göğsü ve pazularından kızıl kanlar aktı.

Ve bu hây hûydan sonra bütün dostlar kanlarını akıtarak bir tevhîd-i sultanî etmişlerdir ki hepsi mest ve hayran oldu.

Zikirden sonra muhabbet meydanına sofra örtüleri gelip nice bin sahan miskli aşûralar, yemekler, hoşik pilâv, muzafer pilâv, dûzdeh büryânlar geldiler ve bütün insanlar yediler.

Bu sahrada o gün nice bin yerde aşûra ve diğer nefis nimetler yenilip ikindiden sonra Dergezîn Şehri'ne gittiler. Bu da bir çeşit bir mesiregâh idi ki seyre değerdir.

Dergezîn şehrengizinin tamamlanması

Evvelâ bu şehrin kavunu Diyarbakır, Beypazarı ve Buhtan kavunundan lezzetli, sulu, yemesi hoş, gayet uzun ve iri olur.

..................(3 satır boş)..................

Dergezîn Şehri fetihleri: İlk fethi 28 [648-9] tarihinde Hicret'ten sonra Hazret-i Ömer halifeliğinde Ermenilerin elinden Hazret-i Sâriyetü'l-cebel fethidir.

Bundan sonra 941 [1534-35] tarihinde Süleyman Han'ın Rüstem Paşa'sı fethidir.

Daha sonra 995 [1587] tarihinde III. Murad Han'ın serdarı Cığaloğlu Sinan Paşa fethidir.

Sonra hakirin malumu olan zamanımızda 1039 [1629-30] tarihinde IV. Murad Han'ın veziri Hüsrev-i Şîr Paşa Hemedan'ı fethettiğinde bu Dergezîn'i de kuşatıp kale altında çadırını kurarak 10 gün konaklar. Dergezîn Ovası'nın dört tarafında bakımlı köylerinden ve dağlarındaki mağaralarından nice bin deve yükü çok değerli metalar, el değmemiş güneş parçası kızlar, kadınlar ve nice bin adet mahbûb oğlanlar çıkarıp İslâm ordusuna gelirler.

Şehir varoşunun yer altından, mağaralarından dîbâ, şîb, zerbâf, kemhâ-yı hârâyı çıkarıp Müslüman gaziler zengin olurlar.

Ovalarda ve dağlarda olan kentleri köyleri yakıp yıkarak Kızılbaş'a bu kadar zarar ve ziyan olunur ki hadden aşkın olur. Kızılbaş bu hâli görüp,

"Aman aman ey Sünnî Osmanlı gazi askerleri!" deyip hepsi itaat eder.

Tanrı'ya hamd olsun 1039 [1629-30] yılında güzel Dergezîn Şehri Osmanoğulları eline girip serdar-ı muazzam Sührâb Han'ın 7.000 İslâm askeri ile muhafazacı tayin edip kendileri Bağdad'a doğru yola çıkarlar. Buradan doğu yönüne,

Yiğitler, gaziler yurdu
Pilever Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Şehrezûr hâkimi Moğol kavminden Pilever Han inşa ettiği için Pilever Kalesi derler. Yüksek bir tepe üzerinde dörtgen şekilli küçük kaledir ama eğimsiz olduğundan gayet sarptır. Büyüklüğünü bilmiyorum. Dergezîn toprağında daruğalıktır. 400 kadar kale nökerleri vardır, yeteri kadar cebehanesi, topları ve doğuya açılır bir kapısı vardır. Bu güzel yüksek kale *[313b]* Bağdad'ın kuzeyinde Cem-cemal Kalesi yolu üzerindedir. Aşağıda bin haneli, camili ve hamamlı varoşu vardır.

...................(2 satır boş)...................

Buradan yine doğu tarafa,

Denaver Kalesi'nin özellikleri

Bu da Irak toprağında Dergezîn hükmünde bir tepe üzerinde badem şekilli taş yapı güzel bir kaledir ama yapıcısının kim olduğunu bilmiyorum. Ancak içinde 100 yeni hane, 50 nökeri ve dizçöken ağası vardır. Aşağıda 500 haneli, bağ ve bahçeli, camili, hamamlı, hanlı ve pazarlı kasabası vardır. Bu da kelenterlik hâkimdir. Bu Denaver Kalesi ile yukarıdaki Pilever Kalesi'ni 994 [1586] tarihinde Sultan III. Murad Han veziri Cığalzâde Sinan Paşa bir anda ikisini fethetmiştir, sarp sağlam hisarlardır. (---) (---). Buradan kıble yönüne,

Bâb Dağı diyarı, yani Cem-cenâb Kalesi'nin özellikleri

Yapıcısı kisralardan Melik Pervîz-i Cem-cenâb'dır. Onun ismiyle isimlenmiş bir sanatlı güzel kaledir ki gerçekten de ismine lâyıktır. Bunda olan hendese üzre tasarruflar, hurdekârlık işleri, türlü türlü câmeli burçlar biri biri içre tekellüflü kesme taş ile yapılmış bir sanatlı kale meğer Rodos Kalesi ola, ama bu küçüktür. Bir alçak tepe üzerinde altıgen şekilli mühr-i Süleymanî üzere kurulmuş hoş bir kaledir.

Fırdolayı büyüklüğü 3.000 adımdır. Kale içinde 300 hanedir ve 300 tülüngî neferatları vardır. Bağdad tarafına bakan bir kapısı vardır.

Ve başka hanlıktır. 2.000 nökere ve 12 hâkime sahiptir. Eli altında 180 parça mamur köyleri vardır. Surun altında bağlı, bahçeli, akarsulu, cami, han ve hamamlı ve bin adet pâk toprak ile örtülü mamur kasabası vardır. Pazarı da mamurdur. Buradan doğu tarafa,

Destpul Kalesi'nin özellikleri

Yapıcısı malumum değildir. Ama Moğol dilinde *des pul* çolak adama derler. Irak-ı Acem toprağında bir ağaçlık ve ormanlık ortasında ve Cem-cenâb Nehri kıyısında bir güllük vadi içinde yuvarlak şekilli taş yapı bir güzel hisardır.

Hendeği, bir kapısı ve nökerleri vardır ama haneleri dardır. Cem-cenâb Hanlığı hükmünde kelenterliktir. Ve kalede altında 1.500 haneli, cami, hamam ve pazarlı güzel varoşu vardır.

Bu Destpul Kalesi'nin ve Cem-cenâb Kalesi'ni de fethi 994 [1586] tarihinde Cığalzâde eliyledir. Buradan doğuya,

Güzel adlı güvenli yurt,
yani Kasr-ı Şirin'in özellikleri

İlk yapıcısı Enûşirvân kisralarından Melik Pervîz'dir. Sonra Harun Reşid'in temiz ve bahtlı kızı Şirin adlı ünlü bir kız burada bir kasır yaptığından o kerem sahibi kızın ismiyle isimlenip Kasr-ı Şirin derler. Yoksa tarihlerde ilk ismi Kasr-ı Pervîz'dir. Hâlâ Irak-ı Acem'de Bağdad'a yakın ve güney tarafı çöllerinde garip kalmış bir Kasr-ı Şirin iken harap olmuştur. Bu şehir Harun Reşid zamanında o kadar mamur imiş ki bağları, bahçeleri, gülistanları ve bostanları bir menzil yere varırmış. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir ki zorba Timur Şah harap etmiştir.

Hâlâ bu Kasr-ı Şirin Şehri, Hemedan ve Hulvân Şehri ile üçü sac ayağı bulunmuştur. Ama bu Kasr-ı Şirin'in doğu tarafında Gazvin yakındır ama kendisi gariptir. Zira hâlâ harap olmadadır. Önceleri dayanıklı hisar ve sağlam bir sur imiş ki çevresi tam 12.000 adımdır. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir. Her taşı hamam kubbesi kadar olup demir kenetler ile ve Horasanî kec, alçı ve kireçler ile yapılmış olup 20 yerde kapı belirtileri vardır. Hâlâ imar olmamasının sebebi odur

ki Keys Urbânı ve Benî Mevâl Urbânı kabileleri yatağı, diğer Urbân durağı, haramî ve eşkıya yeri oldu. Havası gayet kötü olup her zaman sam yeli esip insanları helâk eder. Bundan dolayı o kadar mamur değildir. Hatta burada bir kölem sam yelinden helâk olayazdı.

...................(2 satır boş)...................

Bu mahalde Bağdad Valisi Murtaza Paşa hazretlerinin Bağdad'dan Düceylân arkını temizlemeye gittiğini duyup *[314a]* bu,

Kasr-ı Şirin'den doğu yönüne atlanıp avlanmaya gittiğimiz yolları ve seyr ettiğimiz gümrah benîâdemleri bildirir

Evvelâ doğu tarafa (---) saatte **Dokuz Evlim Nehri** adlı tatlı suyu atlar ile geçtik. Demâvend-i Elvend Dağı ve Cem-cenâb Dağı'ndan doğup iner, Diyâle Nehri'ne oradan Şattularab Nehri'ne katılır. Onu geçip yine doğuya,

Irak-ı Hulvân Şehri'nin özellikleri

Yapıcısı Osmanoğulları'ndan Süleyman Han'dır. Daha önce Timur'un harap ettiği beldedir. Hâlâ Bağdad toprağı sınırında verimli hâsdır.

...................(2 satır boş)...................

Buradan yine doğu tarafa,

Runne Şehri, cennet kapısı beldesi, eski merkez, büyük şehir, köhne sur Gazvin Şehri'nin özellikleri

Araştırıcı tarihçilerin ve anlayış sahiplerinin sözleri üzere *Tarih-i Hallikân*'da, *Tarih-i Avân-ı Unvân*'da, *Tarih-i Hıtat*'da ve *Takvîmü Büldân*'da bu Gazvin'in (---) adet ismini yazmışlardır.

Evvelâ bu Gazvin Şehri hakkında Peygamberimizin hadisi vardır ki *Dîvân-ı İmam Yâfiî*'de yazılıdır. Câbir b. Abdullah-ı Ensârî'den rivayet edilmiştir, *Allah ondan razı olsun*:

"Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu: *'Kazvin'i ta'ziz edin [yüceltin], çünkü o cennetin en iyi kapılarındandır'* buyurmuşlardır."

Bu sebepten önce bir ismi Kazvîn'dir ama Acem zarifleri Kazbîn ve Fars nazikleri Gazvin derler ama Fars diyarında gayn harfi o

kadar kullanılmaz. Ama Acem tülüngîleri Kazmîn derler. Arap fasihleri Gâzmîn beldesi derler, Horasan kavmi kend-i Kazmîn derler. Hindegân lisanında Kâzımîn der. Zirâ İmam Musa Kâzım burada hayli zaman kalmıştı. Moğol dilinde Kazmun derler. Latince'de (---) (---). Sözün kısası eski şehir olduğundan her dilde bir ismi vardır. Ama,

Yapıcılarını bildirir: Evvelâ yapıcısı Acem tarihçilerine göre, Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh Necî *aleyhisselâm* Nuh-âvend, yani Nihâvend'i yaptığı sırada oğlu Yâfes bu şehri imar edip ismine Arap dilinde Yâfîs derler.

Sonra Buhtunnasr bu diyardan çıkıp Hazret-i Yahya *aleyhisselâm*'ın kanını talep için Benî İsrailî üzere gidip Şam'ı, Benî Ken'an'ı, Sıfet Şehri'ni, Taberistan Şehri'ni, Zağzağî Şehri'ni, Askalân Şehri'ni, Filistin (Gazze) topraklarını, Hasan (Bilbeyrs) Şehri'ni, ve Arz-ı Mukaddes'i tamamen harap eder, yüz binlerce Yahudi'nin kanlarını döküp Hazret-i Danyal'ı da Sıfet Şehri'nde bulup onu da bağlayarak esir eder, hesabını Yüce Yaratıcı bilir ganimet mallarıyla bu Kazvin zeminine gelip Yâfîs Nebî makamıdır, diye öyle imar eder ki Hemedan, Dergezîn ve Hulvân Şehri, bu Gazvin Şehri'nin birer mahallesi imiş. Daha sonra Buhtunnasr,

"Yaratıcı'ya hamd olsun Hazret-i Yahya'nın intikamını Yahudi kavminden aldım" deyip Hazret-i Danyal'ı serbest bırakır, iman getirip büyük bir mabette Danyal Nebî'yi kadı eder. Hâlâ Kazvin halkı Hazret-i Danyal ziyaretgâhı olan Kazvin Şehri kenarında gömülü olup Kazvin Şehri ve Hemedan Şehri peygamberler makamı olup arz-ı mukaddesedendir, diye inanırlar. Arz-ı mukaddes olsa uzak olmaya. Ama bu kemter kul Hazret-i Danyal'ı Adana Şehri yakınında Tarsus Şehri Kalesi içinde bir Abbasîler yapısı olan bir türbede ziyaret ettim, ki hâlâ gönül erbabının ziyaret yeridir.

Sonra Buhtunnasr bu Gazvin Kalesi'nden 7.000 katar deve yükü Kârûn hazineleri ile cihanı dolaşıp Kâf'dan Kâf'a hükmetmiştir. Bunlardan biri de Büyük İskender ve Hazret-i Süleyman (---) (---) (---) dır.

Daha sonra Buhtunnasr esenlikle ve zengin olarak Gazvin Şehri'ne gelip orada öldü desek İslâm'a geldi derler. Hele Gazvin içinde Danyal mabedinde yatar.

Bundan sonra (---) tarihinde Hulâgu Bağdad Şehri'ne Abbasî halifesi el-Musta'sım Billah'a giderken Gazvin Şehri'ni harap edip yine (---) tarihinde Irak şahlarından (---) tarihinde Erdeşîr Babek imar etti.

Sonra zorba Timur Şah 791 [1389] tarihinde *[314b]* harap edip Bağdad'a sahip oldu.

Sonra (---) tarihinde Şah İmâdeddin-i Şirazî öyle imar etti ki Buhtunnasr'ın taht u rahtını unutturup şahların taht merkezi Irak-ı Isfahan eyledi.

Bundan sonra (---) tarihinde Süleyman Han Bağdad'ı *"Fetahna'l-Irak"* -sene 941 [1534-35]- tarihinde fethettikde bu Kazvin halkı da ileri görüşlülük edip zamanın Süleyman'ı Sultan Süleyman Han'ın atının ayaklarına yüzler sürüp Kazvin Kalesi'nin anahtarlarını teslim eylediler. Ve eyalet yazılıp beylerbeyilik eylediler.

Sonra 992 [1584] tarihinde Acem istila edip sonra 995 [1587] tarihinde III. Murad Han zamanında Cığalzâde Sinan Paşa'ya itaat ettiler.

Sonra yine Acem 1032 [1623] tarihinde istila edip mutasarrıf iken 1039 [1629-30] yılında IV. Murad Han zamanında yiğit Hüsrev Paşa Hemedan, Dergezîn, Hille ve Bağ-ı Cinân'ı fethedince bu Kazvin halkı erken tarih ile çabuk davranıp Vezir Hüsrev Paşa'nın ayaklarına hediyeler ile gelip itaat ettiler. Üzerlerine Adana paşasını gözcü koyup Bağdad üzre gider.

Tanrı'nın hikmeti Bağdad'ın fethi nasip olmayıp Tokat Kalesi'ne varır, hasta yatarken Hâfız Ahmed Paşa ferman ile Hüsrev Paşa'yı yatağında şehit edip Rum'a gider.

Sonra İstanbul'da kul ayaklanıp Hâfız'ı da Murad Han huzurunda katlederler. Bu işlerin hepsini yakından bildiğimizden kısaltarak bu şekilde yazdık.

Sonra 1048 [1638-39] tarihinde IV. Murad Han Acem elinden cennet yurdu Bağdad'ı fethedip İmam-ı A'zam'ı Acem pisliğinden kurtarıp Hemedan, Dergezîn ve bu Kazvin Şehri taraflarına bakmayıp Âsitâne-i Saadet'ine gelince 1048 [1638-39] yılında Murad Han Hakkın rahmetine kavuşur.

O zamandan beri bu Kazvin Şehri Acem elinde kalıp öyle direkli İrem Bağları gibi bir belde olmuştur. Sanki cennet kokulu Şam ve misk ve ham amber kokulu pâk topraklı ünlü bir şehirdir.

Güzel belde Kazvin Şehri'nin imareti ve İran hâkimlerini bildirir

Evvelâ Kazvin Irak-ı Acem'de ve Bağdad'ın pâk topraklarına komşu büyük hanlıktır ki bu sırada hanı Şah Safî Kulı Cığalı Ali Han idi. Hürmüz toprağından söz ustası namlı bir han idi. Bağdad'a yakın olduğundan 7.000 çöreğin yer nökere sahiptir.

Ve 12 hâkimi de İran ülkesi kanunu üzerine hükümeti altında onlar da hâkimdir. Eyaleti altında 345 büyük köye sahiptir ki her biri birer işlek şehre bedel büyük köylere sahiptir. Mollası, müftüsü ve nakibüleşrâfı vardır. Ama,

Kazvin Şehri'nin camileri

Toplam cami ve mesciti ile 200 mihraptır. Uygun beyt:

Hat gelse nola ebru-yı pür-tâb yerinde
Mescid yıkılırsa nola mihrâb yerinde

beyti anlamı üzere cami, mescit ve mihrap yerinde ama cemaatin yerinde yeller eser. Evvelâ çarşı içinde,

Baytamur Camii: Eski camidir. Hareminde bir kana pınarı akar, eğer cemaati olup abdest alsalar bu kanadan abdest tazelerler, eski bir mabedgâhtır.

Şehristân Camii: Abbasî halifelerinden el-Muktedir Billah'ındır.

Sâve Han Camii: Minâresiz aydınlık bir camidir, mihrap ve minberi gayet sanatlıdır.

Dühük Camii: Bu camii İmâdiye'de Dühük Kalesi'ni yapan Abbasîlerden Şeyh Dühük hazretleri yapmıştır ki onlar kutbiyyete ayak bastıkları ecilden bu nur dolu camide bir rûhaniyet vardır ki bütün ziyaretçilerin vücuduna titreme gelip dualar kabul olunur bir Sünnî mabetgâhıdır. Ama Şiîler de bu camiye inanırlar.

Tirmidî Camii: Hayli geniş camidir.

Sâlikân Camii: Ulu camidir.

Deylemî Camii: Seyre değer çok nurlu bir camidir ki tefsir sahibi Deylemî inşa etmiştir. *Tefsir-i Deylemî* bu camide telif olunmuştur, derler. Acayip, garip, büyük, ibret verici eski

Müşebbek Cami: Kazvin Şehri'nin eski hisarına yakın büyük bir camidir. Kıble kapısı bir seyre değer kapıdır ki anlatılmasında adil kısa kalır şebekeli kapı olduğundan o kapı ile isimlenip Müşebbek Cami derler. Rum'da, Arap ve Acem'de bu hakir böyle

bir büyük kapı ve öyle ince işçilik görmedim. Nice bin hendese ilmi üzere türlü türlü tasarımlar, çizimler vardır. Eski melikler için bu cami içinde bir maksuresi var ki insan onu görünce hayretler içinde kalır, diller ile anlatılmaz ve kalemler ile yazılmaz bir Gazvin Havernak kasrıdır.

Bu nurlu camii *[315a]* Gazvin Şehri'ni dördüncü kere imar eden Şah İmâdeddin hazretlerinin kölesi olan Emir Hamâ-i Yas inşa ettirmiştir. Acem tarihçileri, bu camie bir deve yükü altın sarf olundu, diye yazmışlar. Gerçekten de muhakkak gitmiştir, ama cami Adn Cenneti'ne dönmüştür. Ancak cemaatten garip kalmıştır.

Mihrap üzerinde olan büyük kubbesi göklere baş çekmiştir. Bütün kubbeler her diyarda surahice yapılmıştır ama bu yüksek kubbe yerküresi topu gibi yuvarlak ve ortasında o kadar türlü türlü şekiller, yuvarlak şekiller, çeşitli sedef işleri var, ibretlik mermerler, renkli boncuklar, kıymetli taşlar var ki insanoğlunun gözleri kamaşır.

Bu hakir bu kadar çok seyâhatte her yapıyı dikkatle incelediğimde Budin serhaddinde Estergon Kalesi'nin iç hisarındaki Kızılelma Camii kubbesi ve biri de bu Gazvin Camii gibi bu yeryüzünde böyle acayip eser ve bunun gibi garip yapı görmedim. Gerçekten de *her yönden güzel yapı olan* bu kubbeden yüksek bir dokuz taklı tumturaklı kubbe yoktur. Meğer yine bu Gazvin kubbesi ola. Beyt:

Ra'eynâ câmi'e'd-dünyâ cemî'an
Velâkin mâ ra'eynâ misle hâzâ[1]

beyti bu cami hakkına denilmiş ola. Gazvin Şehri'nde nice camiler daha vardır ama hepsinin yüzü suyu bu nurlu camidir ki âdem oğlanı onun nasıl yapıldığını anlatmakta âciz ve çaresiz kalır. (---) (---) (---) (---)

Kazvin Kalesi'nin imaretleri: Bir geniş verimli ovada eğimsiz dörtgen şekilli kesme (kesme) taş ile yapılmış bir kaledir. Kaleyi Erdeşîr Babek ile Gıyâseddin Şah yapmıştır ki yukarıda anlatılan cami yakınında kalenin Müşebbek adlı kapısı üzerinde yapıcılarının isimleri yıllarıyla birlikte yazılmıştır.

---

1 Dünyanın her yerindeki camileri baştan başa gördüm, ama bunun gibisini aslâ görmedim.

(---) adet kapısı vardır. Evvelâ Müşebbek kapı, bu kapının dış tarafı karşısında büyük bir mezarlık vardır ki sayısız nice bin geçmişin bilginleri yatmaktadır. Sonra Bağdad kapısı, sonra (---) kapısı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Bu eski kalenin fırdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Kale içinde pâk toprak ile örtülü (---) adet mamur haneler vardır.

....................(2 satır boş)....................

Bilgin dershaneleri: Tamamı (---) adet medresedir ama özel Kur'ân ve hadis öğretilen medrese yoktur. Hemen Hazret-i Ali kelâmı ile amel ederler (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ebced okuyan çocuk mektepleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Bektaşî tekkeleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Hayat suyu çeşmeleri: Hepsi (---) adet can besleyen çeşmelerdir. Ama çoğu sakiyeler ile atlar ve öküzler çeker dolap çeşmeleridir.

....................(1 satır boş)....................

Selsebil hayratları: hepsi (---) adet susayan selsebilleridir. Evvelâ Yasavul Aka Sebili, Kulı Han Sebili, Vâız Sebili ve Hoca Hüsâm Sebili. Bunlar mükellef yapılar ile Şah Pazarı Sebilleridir. (---) (---) (---) (---)

Akarsuları: Bu Kazvin Şehri içinde akarsular yoktur. Ancak şehir içinde çarşı yanında Baytamur Han Camii avlusunda bir su kaynar, Danyal Nebî mucizesidir derler. Kevser suyundan haber verir ama halka yeterli gelmez.

Mahallelerin isimleri:

....................(2 satır boş)....................

İleri gelenlerin sarayları: Tamamı 300 adet ileri gelen sarayları vardır. Bunlardan hanlara özgü dinlenme yeri, Molla Câh Sarayı, Münşî Sarayı, Şahbender Sarayı ve Kassarbay Sarayı (---) (---) (---) (---) (---) (---) *[315b]*

Tüccar hanları:

....................(2 satır boş)....................

Şah çarşıları: Kelenter Aka nakli üzere tamamı 2.060 dükkânları vardır. Nicesi kârgir yapıdır ama bedesteni, kahve-

haneleri ve Selmânîleri [berber dükkânları] gayet pâk ve süslü güzellik pazarıdır. (---) (---) (---) (---)

Hamamları:

...................(2 satır boş)...................

Evlerdeki tatlı su kuyuları: Bu Kazvin Şehri'nin çok ırmakları olmadığından Molla Câr'ın söylediğine göre 17.000 adet hane, bağ ve bostan kuyuları vardır ki her biri birer âbıhayattan nişan verir su kuyularıdır. Şehrin bütün yapıları, bağları ve bostanları bu kuyular ile sulanır.

Tabip ve cerrahları Bu Kazvin Şehri *deh-diyar* süsü yani on adet büyük şehrin yüzü suyu olmak ile her diyardan birer yetkin üstad tabip ve cerrah bulunur. Ancak ustalıkta Genc Ali gerçekten de üstündür ve Cerrah Levend de benzersizdir.

Sâlih şeyhler: Genellikle şehir içinde yerleşik olanlar Şâfiî Kürt kavmidir, Deylemî kavmidir, Arap ve Acem de boldur. Ama Bağdad yakın olduğundan çoğunluğu Şafiî mezheb erlerdir. Hoca Sâdık ve Ali Bâkır hâl ehli önderlerdir.

Şairleri: Hakir bu şehirde iken 22 adet divan tertip etmiş seçkin şairleri var idi. Meşhuru bunlardır ki zikr olunur: Hümâ-yı Kâşânî, Pencâhî, Yârî, Ferruhî, Keşanî, Sabâyî, Vâızî ve Hıtâyî ve bunlar şahın nedimleridir.

Tanıştığımız dostlar: Bütün halkı güzel ilişkiye sahip olup şen şakrak, eğlenceli, yumuşak huylu, dost canlı meydan erleridir ki birkaç günde kaynaştığımız bu kardeş dostlardır: Evvelâ Can Ali, Yâr Ali, Kurbân Şah, Rıza Kay ve Yezdân-kâr bunlardır.

Meczup ve keramet sahipleri: Evvelâ pâk mukaddes Irak toprağından olmakla iç perdesi açık olduğundan dolayı halk içinde abdal ve melâmîlerden hâl sahibi Allah adamları vardır. Bunlardan Sünceli Dede ve Merdân Dede nice kerametleri görülmüştür.

Erkek ve kadın giysileri: Bütün erkekleri başlarına alaca serbend ve beyaz tülbent sarıp renkli çit ve renkli boğası giyerler. Kadınlarının hepsini yüzleri dutuklu, burkalı ve saravuşlu [peçe] piceleri var, üzerlerinde beyaz çar ve ayaklarında renkli çizme giyerler.

Erkek isimleri: Genellikle halkının lakapları Ali Bişnev, Kulı Sünce, Mirzâ Celi, Haydar Kulı ve Hürmüz Akay'dır.

Kadınlarının isimleri: Semer Hanım, Aslan Hanım, Yarime, Kandime, Hüveyde, Mâhiye ve Hümâ Hanım gibi isimleri var.

Köle ve cariyelerinin isimleri: Kölelerinin isimleri; Ferah Gulâm, Serend Gulâm, Elvend Gulâm ve Budak Gulâm isimleri var. Câriyeleri tamamen Gürcü'dür. Bide, Sendeme, Demsâz, Çâresâz, Mehpâre, İşvebâz ve Şehbâz gibi isimleri var.

Halkın dili, Farsça: Genellikle halkı zarif, fasih ve beliğ olduklarından birbirleriyle nâzikçe Farsça konuşurlar ama Arapça konuşmada da sanki İmrü'l-Kays ve Molla Câmî'dirler. Ve çoğu ulemâdırlar.

Genç yaşlı yüzlerinin rengi: Havası ılıman olduğundan genellikle beyaz tenli, sağlam vücutlu, buğday benizli halkı olup boyları orta hâllidir. Çoğu mal mülk sahibi zengindir ve nimetleri bol ve çoktur.

Genç mahbûbları: Kazvin Şehri'nin Acem diyarında, Irak'ta, Kâşgar'da ve Horasan'da mahbûb ve mahbûbesi beğenilir ki hepsi güzel yüzlü hoş endamlı olup Hoten ceylânı gözlü ve nur yüzlü güneş parçası civânları olur.

Cana can katan havası: Havasının sıcaklığı ve soğukluğu o kadar ölçülü ve orta derecelidir ki nesim rüzgârı, sabâ yeli ve seher yeli bu şehir içinde seher vaktinde esince insanlar yeniden can bulur. Damlarında karanlık gecelerde uykuya dalanlar safâ ederler.

Beldenin iklimi: Hoca Nakdî sözü üzere usturlâb ilminde Kazvin Şehri 19. örfî iklimin ortasında bulunup arz-ı beledi (---) (---) (---) (---) ve uzun gündüzü (---) saat ve derecedir. Ve,

İmaretinin talii: İlk kurucusu Yâfis ibn Nuh *aleyhisselâm* yaptığında kâhin Kalimun temelini attığında imareti tâlii boğa burcunda bulunup evi zühre-i türâbî [toprak] olduğundan halkı mutlu, sığırları bol ve toprağı sınırsızdır. *[316a]*

Rahib kiliseleri:

....................(2 satır boş)...................

Buğday mahsulatı: Gıda için 7 tür iri buğdayı olur ki benzeri meğer Şam Havran'ında ola. At, deve, katır, sığır ve eşek için yağlı arpası, börülcesi, baklası ve bezelyesi iri ve bol olur.

Beğenilen sanatları:

....................(2 satır boş)...................

Yiyecekleri: Evvelâ hâs ve beyaz pamuk gülü gibi çakıl ekmeği, lavaşa ekmeği, Hemedan kefki, şilbe çöreği, turaç böreği, mastaba çorbası, lahışbası, parya bazlaması, aşûra ve şîr-erzeni bir diyarda yoktur.

Yenen meyveleri: Bu şehrin meyve cinsinden, 40 çeşit armudu olur ama beybini armudu Yaradanın emriyle kokuludur. Sulu üzümü, yemesi hoş eriği, badem fıstığı, zerdalisi, şeftâlisi, karpuz ve kavunu çok beğenilir.

Can içeceği suları: Bu Kazvin Şehri'nin âbıhayatı genellikle yağan yağmurlardandır. Nice hayrat sahipleri gelip geçen susayanlar için pek çok su yolları yapmışlar. Ama belde halkının içmesine ancak yeter ve şehirde bir camiden kaynayıp akar.

Aşevleri: Önceleri bu şehir içinde 700 adet ziyafet evi imaret var imiş. Bu devlet bir melikten diğerinin eline geçtiğinden hepsi harap olmuş, ancak 7 yerde yemekhane kalmıştır. Bunlardan; Sâlikân imareti ve Cihan-sûd imareti kalmıştır.

İrem Bağı gibi dinlenme yerleri: Her tarafı Meram mesiresidir. Ama 70 yerde özel dinlenme ve gezinti yerleri var ki her biri birer Rıdvân cenneti bağlarıdır. Evvelâ; Hezârbâğ, Çârbağ-ı şâhân, Koyah-ı bâğ-ı şâhân, Hıyâbân ve Mendîmâh gibi bağlardır.

Bağlarının sayıları: Hoca Bâlî'nin söylediğine göre 17.000 bağ, bahçe ve gaytandır. Suları az olduğundan yağmur sularıyla sulanırlar, yahut sakiyeler ile su kuyularından çekilip sulanırlar.

Halkın dilleri: Halkı Kürt dili, Yaka Türkmeni dili, Farsça, Arapça ve Pehlevî dilini bilirler ama derinti tülüngî nökerleri Kaytak Moğol lehçeleri gibi konuşurlar. İnşaallahu Taalâ yeri geldiğinde yazılır.

Acayip ibretlik yer: Kazvin Şehri'nin acayip ve gariplikle-rindendir ki nice bin yıldan beri Yahudi mezarlığı vardır, asla yapısı ayakta duramaz. Bir Yahudiyi gömseler bir taşı taş üzere komaya güçleri yetmez. Hemen taşları yer altına geçer. Yapılardan bir belirti yoktur, burası bir mezarlar vadisidir.

Acayip ve garip ibretlik: Bu Kazvin Şehri halkının bir atı ve başka binek hayvanlarının karnında şiddetli sancı olsa, ölüm mertebesinde iken o hayvanları anılan Yahudi mezarlığına götürüp birkaç defa gezidirip dolaştırsalar Allah'ın emriyle o hayvanların sancısı geçer gider, çok denenmiştir.

Diğer acayip şey: Bir bağda bir susuz eski bir kuyu vardır. Kâtil sanılan kimseyi hâkimler o kuyunun yanına bağlayıp korlar. Eğer zanlı herif gerçekten kâtil ise kuyudan bir siyah duman çıkıp çok ağır bir pis koku yayılır. Sonra herifi katlederler. Eğer herif kâtil değil suçsuz ise kuyudan duman çıkmayıp herifi serbest bırakırlar.

Başka bir garip seyirlik: Hazret-i Danyal mabedi yakınında yine bir bağda bir kuyu vardır. Bir haramî veya bir hırsız bir şeyi çalsa, zamanın hâkimi o herife kuyu kenarına kor. Gerçekten de o herif hırsız ise kuyudan "Budur" diye bir ses duyulur, sonra heriflerin ödünü ağzından çıkarırlar. Eğer herifler günahsız ise kuyudan bir ses çıkmaz, o zaman da serbest bırakırlar. Onun için Kazvin Şehri'nde kâtil, haramî, hırsız yoktur, ama yankesicileri, yürütücüleri çoktur.

Bu Kazvin Şehri'nde nice yüz adet acayiplik ve gariplikler, tılsımlar ve hesapsız ibret verici yapılar vardır. Nicesi Hazret-i Risâlet'in dünyayı şereflendiriği gece yıkılıp etkileri yok olmuş, nicesi hâlâ yazıldığı gibi ayakta kalmış.

Kazvin Şehri'nin şehrengizinin tamamlanması: Bu Kazvin Şehri'nin (---) tarafında Deylem Şehri (---) yakındır ve Bağdad Şehri kıblesi tarafında (---) merhale menzildir. Batısından doğu tarafa Isfahan 10 menzildir. Ana yol üzerinde *[316b]* ulu şehirlerin evveli Sâve Şehri'dir, Kum Şehri'dir ve Kâşân Şehri'dir. Buradan üç menzilde cihan yarısı Isfahan'dır ve hâlâ Şahlar şahının taht merkezidir. Ama bu Kazvin Şehri İran'ın eski taht merkezidir. Hâlâ bir şah tahta çıktığında önce bu Kazvin Şehri'ne gelip taht üzerine çıkıp oturmayınca bağımsız şah olamaz. Buradan Erdebil Şehri'ne gidip bütün atalarını ziyaret edip kılıç alayı ettirip beline kuşanır. İran ülkesinin kanunu budur.

....................(1.5 satır boş)....................

Eski belde büyük Kazvin Şehri'nin ziyaretlerini bildirir

Evvelâ Danyal mabedi yakınında bir İrem Bağı gibi ağaçlıklar ve gölgelikler içinde, **Hazret-i Danyal ziyâreti:** Gerçi kubbeli değildir ama nurlu kabrinin üzeri bir büyük taşla örtülüdür, bu dünyada öyle rengâreng bir ibretlik bukalemun renginde taş görülmemiştir. Üzerinde İbrî dili ve Yunan dilinde yazılar kazılmıştır. Gerçekten de sihirli yazılmıştır.

Onun yakınında **Hâmeys ibn Yâfis ibn Nuh ziyâreti** merkadidir, diye Ermeni kavmi saygı gösterirler.

Eski sultanlardan Kazvin'in kurucusu **Şah Gıyâseddin** ve Müşebbek Camii'nin sahibi **Emir Zâhid Hamâ-i baş ziyâretleri,** Harun Reşid kızı **Candemâh Hanım ziyâreti** yüksek bir kubbedir ve **Efkende Şah ibn Ferruhzâd ziyâreti**, Bağdad hâkimi iken burada vefat etmiştir.

...................(2.5 satır boş)...................

Büyük mezarlık ziyaret yeri: Kazvin surunun Müşebbek Kapısı yakınında bir mezarlıktır ki mezar taşlarında olan tarihlerini bir adam bir yılda okuyamaz. Bu suskunlar vadisinde nice yüz büyük veliler, büyük şeyhler, müellifler, tefsirciler, hadis bilginleri, yazarlar, şairler var ki yazılıp sıralanması mümkün değildir. Hatta **Kân-ı Sahbâ** adlı bir ünlü mezarlık kısmı vardır. O *icâbet mahallin*de 3.000 seçkin sahâbenin gömülü olduğu muhakkaktır. Zira gece gündüz bu mahalde nur parlayıp nevrûz günü olur.

Buraya yakın **Kân-ı Şühedâ ziyâreti** derler bir türbedir ki her Cuma gecesinde yüzlerce zahidler bu *icâbet mahallin*e gelip o karanlık gecelerde sabaha dek ibadet edip nice yüz kimseler halkın içinde açıkça nurları görürler, ulu türbedir, *Allah sırlarını aziz etsin ve hepsinden razı olsun.*

Bu şehri gezip dolaşıp ve handan ihsanlar alıp kuzey tarafa 6 fersah gidip,

Ölüm Şehri Mut Kalesi'nin özellikleri

Anadolu vilâyetinde Larende Kalesiyle Silifke Suru arasında da bir Mut Kalesi vardır ama bu Mut Kazvin'dedir. Kazvin hükmünde kelenterlikdir. Kalesi Rûdbâr adlı bir nazargâhlı nahiye ve bir yeşillik ve otluk açıklık yerde dörtgen şeklinden uzunlamasına bir kaledir. Hadramut Sultan yaptığından Mut Kalesi derler. Büyüklüğü malumum değildir, ama küçüktür ve etrafında hendeği vardır. 300 dizçöken neferatları vardır, yetecek kadar cebehane ve şahî topları vardır.

İç varoşun şekli: Taşra kalesini 246 [860] yılında Hasan b. Zeydü'l-Bâmir yapmıştır. Orta kaleyi çevrelemiştir. Beşgen şeklinde pâk toprak, çim ve rıhtım ile yapılmış sağlam bir kaledir ki sanki Tebriz yakınında Rumiye Şehri'nin Toprakkalesi'dir. Fırdolayı

çevresi 6.000 Mekkî arşındır ki 10.000 adım yer eder. Bir derin çukur hendeği vardır ve iki kapısı vardır.

Kıble tarafına Kazvin Kapısı ve doğu tarafa Deylem Şehri Kapısı. Bu kale içinde 1060 hane vardır. Pek çok camileri, (---) (---) (---) mescitleri, hamamları ve yeteri kadar şah çarşısı vardır. Ovasında 57 adet bakımlı büyük köyleri vardır, onlara varıp yakından görmediğimizden bilgimiz olmayıp yazılmadı, ama bolluk ve zengin ülkedir. Buğdayı boldur ama ekmeği esmercedir. Meyvesi de yine çok boldur.

....................(1.5 satır boş)....................

Buradan doğu tarafa, *[317a]*

Eski büyük şehir, bilginler yurdu
Deylem Kalesi'nin özellikleri

Irak-ı Acem'de Kazvin toprağında hâlâ sültanlıktır ki 1.000 askere sahip Pîr Yâr Sultan'dır. Abbasîoğulları'ndan el-Müstekfî Billah yapmıştır. Öfkeli padişah olduğundan oğlu el-Müstemsik Billah'ı bu kente sürgün edip bu kaleyi oğlunun hapsedilmesi için yapmıştır. Onun için ismine Deylem dediler. Hâlâ Deylem-i Irak derler, yani Irak zindanıdır.

Irak-ı Arab deylemi Kudüs yakınında Kerek Kalesi'dir.
Rum'da mahpushane Rodos Kalesi'dir.
Acem ülkesinde hapishane Kahkahâ Kalesi'dir.
Kırım ülkesinde Menkup Kalesi'dir,
Lehistan'da Kamaniçse Kalesi'dir.
Budin diyarında Usturgon Kalesi'dir.
Ve Alman diyarında Pojon Kalesi'dir.

Bu anılan kaleler bütün adıgeçen diyarların en derin mahpushane deylemleridir. Ama bu Deylem-i Irak hepsinden daha kötüdür. Gerçi sarp kayalı değildir ama yapısı yönünden Deylem-i Müstekfî diye kötü bir ün salmıştır. Ancak büyüklükte Surhbîd Kalesi'ne denktir. Deylem Dağı eteğinde alçak bir tepe üzerinde gösterişli bir Irak hapishane kalesidir.

Aşağı varoşu ancak 2.000 hanedir ama yapıları gayet eskidir. Halkı ulema olduğundan her melike itaat edip şehri yağmalanmadığından eski yapı güzel haneleri vardı. Cami, han, hamam ve şah çarşısı vardır. Havası gayet hoş olduğundan olgun ve zeki çocukları, Aristo akıllı Şafiî mezhebinde adamları vardır. Hatta

Tefsîr-i Deylemî sahibi (---) (---) hazretlerinin doğum yerleri bu şehir olduğundan Tefsîr-i Deylemî derler.

Bağı, bahçesi ve meyvesi boldur. Buğdayı iri ve kırmızıdır. Ancak ekmeği gayet lezzetlidir, sanki Hemedan ekmeğidir. En iyi ve güzel buğdayı Mut Kalesi'nin yapıldığı Rûdbâr Nahiyesi'nden gelir ama terbiye ile güzel ekmeği olur. Bu şehir,

...................(3 satır boş)...................

Gönül alan eski şehir, yani Şah Pervîz'in Kasrü'l-Lusûs Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Pervîz Şah zamanında mamur olmuş bir büyük belde idi. nice melikten melike haramîlik ile alınıp kalmak ile Lusûs Kalesi yani Haramî Kalesi derler. Ama aslında ismi Pervîz-âbâd Kalesi'dir. Timur Han harap etmezden önce bu kale özelliklerini Acem tarihçileri öyle anlatmışlar ki,

"Bu kale hemen bir büyük kasır olmak için yapılıp 12 kat imiş ki beş menzil yerde Hazret-i Ali kabrinin görülmesi için öyle yüksek yapılmış. Bütün katlarında 12.000 penceresi var idi." diye yazmışlardır. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir.

Ancak hâlâ Irak toprağında Kazvin-i Acem hükmünde başka sültanlıktır. Bin kadar nökere sahiptir. Kırlarında Keys ve Mevâl Urbânı yerleşik olduklarından o kadar mamur değildir. Kale de mamur değildir. Burada bir nurlu cami vardır ki yapısının övgüsünde ve genişliği yönünde dengi meğer Şam Şehri'nde Ümeyye Camii ola. Ama cemaati yoktur. Şiîler içinde garip kalmıştır.

Şehri Esed-âbâd Kalesi'ne yakındır. Hemedan ve Kazvin Şehri'ne de yakındır. Ovasında tâ Diyâle Şehri'ne kadar pamuğu ve hububatı boldur. Ve halkı tümden Şiî, inkârcı ve dinsizlerdir ve hepsi haramîler ve okçulardır ki bir kırçıl adamı on adamdan yüz çevirmez cüret sahibi hırsızlardır. Ve Kasrü'l-Lusûs etkisiyle genellikle halkı hırsızlardır ki Çerkez kavmi gibi sürmeden gözü çalıp sürme gözde kalır. Tâ bu derece haramî haramzâdelerdir.

Kasrü'l-Lusûs ziyaret yerleri: Evvelâ Şeyh Şücaeddin-i Gazvinî, Şah Mansûr-ı Basravî ve Hazret-i Ali-i Tirmidî,

...................(1 satır boş)...................

Buradan kıble yönüne doğru

Esed-âbâd Kalesi'nin özellikleri: Irak-ı Acem'de Hemedan toprağında bin nökerli sültanlıktır ve Hemedan-ı Irak'a giderken iki menzil yoldur. (---) tarihinde Esedüddin Kirmanî adında namlı bir şah yaptığından Esed-âbâd Kalesi derler. Kalesi bir ovada dörtgen şeklinde sanatlı bir kaledir. (---) (---) (---) (---) *[317b]*

Güzeller beldesi Bağ-ı Cinân Kalesi'nin özellikleri

Irak-ı Acem'de Musul toprağıyla Hemedan arasında bir sarp, ormanlık ve hıyâbân içinde yüksek yalçın bir tepe üzerinde samanyolu gibi gökyüzüne baş çekmiş yüksek bir kale, cihanın Bağ-ı Cinân'ıdır.

İlk yapıcısı Me'mun Halife'dir derler ama kale kapısının üzerinde "Şahlar şahı Şah İsmail Şah" diye yazılmıştır. 941 [1534-35] tarihinde Süleyman Han'ın veziri Rüstem Paşa fethetmiştir.

Sonra 1032 [1623] senesinde Acem istila etmiştir.

993 [1585] tarihinde ise Sultan III. Murad Han zamanında Cağaloğlu Sinan Paşa fethetmiştir.

Yine Acem ele geçirip 1039 [1629-30] tarihinde IV. Murad Han veziri Hüsrev Paşa deryâ gibi asker ile Hemedan, Dergezîn'i ve *Cem-cenâb ve Pilever kalelerini zor kullanarak fethettiğinde* bu Bağ-ı Cinân Kalesi'ni kuşatmak istediğinde gördü ki bunu kuşatmak çok zor bir iştir. Hemen göz yumup bütün İslâm askerlerine çapkunlar ve çapullar ferman edip Bağ-ı Cinân Ovası'nda bulunan Çiğ Ali adlı kaleye kadar 800 adet şehir gibi büyük köyleri, kasabaları yağmalayıp talan edip halkını ağlatarak bol bol mallarla bütün gaziler Bağ-ı Cinân altında İslâm'a esenlikle ve ganimetlerle ulaştılar.

Bunları Bağ-ı Cinân Kalesi'nden Kızılbaş görünce "Aman, elaman ey Osmanlının seçkini" deyip Bağ-ı Cinân Kalesi'nin anahtarlarını Serdar Hüsrev Paşa'ya teslim ettiler.

Palu Hâkimi Ali Bey muhafazacı tayin olundu. Yiğit vezir de Irak'a gidip cennet yurdu Bağdad'dan fetihsiz dönünce Bağ-ı Cinân parçalayıcı ve yırtıcı arslan pençesinden kurtulmuş yaralı ve maralî ceylân gibi kurtulup Acem elinde kalmıştır.

Sonra bizzat Bağdad fatihi Sultan Murad Bağdad'ı fethedip dönüşte Hemedan, Dergezîn ve bu Bağ-ı Cinân taraflarına bakmayıp Dârüssaltanatına vardığında Yaratıcının emri 1048 [1638-39]

tarihinde cennete gidip bu Bağ-ı Cinân Kalesi Acem elinde kalmıştır.

Bugün öyle imar olmuştur ki gerçekten de cennet bağıdır. Acem elinde başka hanlıktır ki hanı 3.000 nökere sahiptir. Molla, hâce-i İslâmı, nakibi ve On İki İmam aşkına 12 hâkimleri vardır.

Bağ-ı Cinân Kalesi'nin şekli:

....................(18 satır boş).................... *[318a]*

Buradan kıble yönüne

Yasavul Köyü: 500 haneli köydür. Bunu geçip yine kıble tarafına gidip Çiğ Ahmed Kalesi ovasında,

Badanlıca Köyü: Daha önce Şehrezûl hükmünde imiş. Hâlâ Mihriban Kalesi hükmünde 800 haneli, bağ ve bahçeli, cami, han, hamamlı ve şah çarşılı büyük köydür. Buradan yine kıble yönüne (---) saatte,

Şahlar şahı taht merkezi, yani hoş Mihriban Kalesi

Irak-ı Acem toprağında ilk yapıcısı Pervîz Şah'tır. Sonra Azerbaycan şahlarından Bayındırlı Sultan Uzun Hasan Şah, Bağdad'a sahipken bu Mihriban Kalesi'ni 873 [1468-69] tarihinde yeniden yapmıştır. Daha sonra 941 [1534-35] yılında Süleyman Han eline girmiştir. Bundan sonra 995 [1587] yılında Sultan IV. Murad Han veziri Hüsrev Paşa fethidir ki malumumuz olduğundan kısaca yazılmıştır.

Mihriban Kalesi'nin fethi ve Zeynel Han'ın bozguna uğraması

Çünki Serdar-ı muazzam Hüsrev Paşa Acem diyarında Hemedan, Dergezîn, Bağ-ı Cinân, Hille ve nice namlı kaleleri kuşatıp aman ve zaman vermeyip 17 adet sağlam kaleyi savaşmadan fetheder. Kendileri Çiğ Ahmed Kalesi'ni ve Hille Kalesi'ni tamir ederken Mihriban Kalesi'ni yağmalamaya Rumeli Eyaletiyle Arnavut Deli Yusuf Paşa'yı, Haleb Paşası Çerkes Mehmed Paşa'yı, yeniçeri ağasıyla 40 oda kapu kullarını, 4 aşağı bölük sipahilerini ve yetecek kadar topçu ve cebeciler ile 80 adet şahî toplar verip 40.000 asker ile Mihriban Kalesi'ni kuşatmaya gönderir. İslâm askeri Mihriban Kalesi altına varıp çadırlarını kurarlar. Şah tarafından 50.000 seçkin pür-silâh asker ile Zeynel Han adına bir hanlar hanı İslâm askerinin karşısında konaklayıp çadırını kurar.

Sonunu düşünen serdar o şanlı Hüsrev Paşa'ya haber gönderip yardım ister. Hemen onurlu serar 10.000 adet seçkin "Benim, başkası değil!" diyen cesaret sahibi yiğitlerden yardım gönderir. Çünki Zeynel Han bu kadar cünüp askerler ile İslâm askerini karşılar.

Ama kalleş Kızılbaş'ın gerçekten ilk hamlesi yamandır. İslâm ordusu üzerine biraz galip gelir gibi olurlar, Kızılbaş ordunun bir tarafına girerler, ganimet malları yağmalama derdine düşerler ve yüzlerce çadırı ele geçirirler. Halil Paşa ve Hasan Paşa bu perişan hâli görüp,

"Oldu olacak, Serdar Hüsrev Paşa'ya ne cevap verelim?" deyip bütün Müslüman gaziler dalkılıç "Allah Allah!" diye Kızılbaş üzerine "Hov hov" deyip Kızılbaş'a asla göz açtırmayıp cenge devam ederler.

Bir taraftan da Rumeli Eyaleti gazileri kosdaniçse sırıklarını toplarından koltuklarında tutup onlar da saldırırlar.

Kızılbaş görse ki iki askerin arasında kalmış ve Kızılbaş'ın çoğu şaşmış. Hemen Kızılbaş canını başını kurtarma telaşına düşüp Halil Paşa üstüne düşer. Halil Paşa da onlara girişir. Kızılbaş bu beş yerden İslâm askerlerinin saldırısına dayanamayıp Mihriban Ovası'nda Mihriban Nehri üzerinde Şah Köprüsü'ne can havliyle uğrarlar. Ardlarınca İslâm askerleri kovup kırarlar. Adıgeçen köprüden Acem askerleri birbirlerini takip ederken nice bini köprüden düşüp suda boğulurlar. Köprüyü geçemeyip kalanların hepsini kırarlar.

Bu büyük savaşta Müslüman gaziler o kadar değerli şeyler, kıymetli kumaşlar, cevâhirli at koşumları, nadir eşyalar ve hediyelik şeyler aldılar ki ne kadar olduğunu ancak Allah bilir. Bir katır bakıcısı bir deve yükü mala sahip olup "Aya, ben bu kadar malı neylesem?" diye serseri gezermiş.

Sonra Müslüman gaziler esenlikle ve doyumluklar almış olarak İslâm ordusuna, kelle ve baş diller, han ve sültanları bağlayıp kerenay ve köslerini çaldırarak Hüsrev Paşa huzuruna gelirler. Âsaf-ı Berhıyâ divanında bütün vezirlere, beylerbeylerine ve diğer iş erlerine mertebelerince saygı ve ikramlar yapılır. O sevinç ve şenlik ile Serdar, Mihriban Kalesi'ne doğru yola çıkıp Çiğ Ahmed Kalesi'nden doğu tarafa iki merhalede gelip Mihriban Kalesi'ni

kuşatıp metrise asker döktü ve asla aman vermeyip 1039 [1629-30] tarihinde Mihriban Kalesi'ni fethetti.

Kale içine Maraş Paşası Süleyman Paşa muhâfazacı tayin olunup Serdar-ı muazzam Bağdad'ı muhasaraya gitti. Yaradanın hikmeti fethi nasip olmayıp *[318b]* hüsrana uğramış olarak dönüp Musul Kalesi'ne gelince kaleyi yeniden tamir edip büyük bir kale daha inşa etti. Sonra Şehrezûl Kalesi'ni da imar etti. Ve o kış Tokat Kalesi'nde kışladı ve orada şehit olup öbür dünyaya gitti.

Beri tarafta kalleş Kızılbaş Yaratıcıya şükredip alaylar ve şenlikler ettiler. Daha sonra 1048 [1638-39] senesinde Murad Han bizzat kendileri Bağdad'ı fethedip Mihriban Kalesi tarafına hiç bir şekilde bakmayıp o da Dersaadet'e varınca gurur evinden sevinç yurduna geçince beri tarafta Mihriban Şehri Acem elinde kaldı.

Mihriban Kalesi'nin zeminin şekli:

...................(3.5 satır boş)...................

Mihriban hâkimlerini bildirir: Hâlâ şah elinde ve pâk Irak toprağında başka hanlıktır ki 4.000 çörek çeken ve donluk giyen nökere sahip şanı yüce bir hanlıktır. Zamanımızdaki hanın ismi Talbar Han idi. Kehrevân toprağından bir cesur ve yiğit idi. Mihriban Şehri'nin mollası, hâce-i İslâm'ı ve hasib ü neseb şerif-i şürefâsı vardır. Kelenter, münşî, daruğa, yasavul ağası, dizçöken akası ve şahbenderi kısacası 12 hâkimi vardır. Zira Bağdad sınırında serhad sonudur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Mihriban Şehri'nin imaretleri bildirir: Tamamı (---) adet mihrap mescitleri vardır ama yapısının güzelliği ile mamur olan nur dolu cami,

...................(1.5 satır boş)...................

Ders evi medreseleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Çoçuk mekteplerinin anlatılması:

...................(1.5 satır boş)...................

Peygamber hadisi öğretilen yerler:

...................(1.5 satır boş)...................

Gönlü yaralı derviş tekkelerinin anlatılması:

...................(1.5 satır boş)...................

Hayrat akarsu çeşmeleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Cana can katan sebillerin anlatılması:

....................(1.5 satır boş)....................

Hayat suyu ırmaklar:

....................(1.5 satır boş)....................

Evlerdeki tatlı su kuyularının anlatılması:

....................(1.5 satır boş)....................

Beldedeki mahalle isimleri:

....................(1.5 satır boş)....................

İlerigelenlerin saraylarının anlatılması:

....................(1.5 satır boş).................... *[319a]*

Tüccar hanlarının anlatılması:

....................(1.5 satır boş)....................

Şah çarşıları:

....................(1.5 satır boş)....................

Aydınlık hamamları:

....................(1.5 satır boş)....................

Nökerlerinin anlatılması:

....................(1.5 satır boş)....................

Usta tabip bilginler:

....................(1.5 satır boş)....................

Usta cerrahların anlatılması:

....................(1.5 satır boş)....................

Sâlih şeyhleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Şairlerin beyanı:

....................(1.5 satır boş)....................

Tanıştığımız maarif erbabı:

....................(1.5 satır boş)....................

Yaşlı ve gençlerinin yüz renkleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Güzellerinin görüntüleri:

...................(1.5 satır boş)...................

İnsanı rahatlatan güzel havası:

...................(1.5 satır boş)...................

Beldenin ikliminin bildirilmesi:

...................(1.5 satır boş)...................

İmaristanının talii:

...................(1.5 satır boş)...................

Kiliselerinin anlatılması:

...................(1.5 satır boş)...................

Tahıl mahsullerinin anlatılması:

...................(1.5 satır boş)...................

Yenen meyveleri:

...................(1.5 satır boş)................... *[319b]*

Yiyecek ve içeceklerinin çeşitleri:

...................(1.5 satır boş)...................

İrem Bağı gibi dinlenme yerleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Cennet bağlarının sayısı ve anlatılması:

...................(1.5 satır boş)...................

Şehrin övgüsünün tamamlanması: Bu Mihriban ile Bağ-ı Cinân Şehri arası iki merhale menzildir. Bağdad'a (---) menzildir.

...................(3 satır boş)...................

Mihriban Şehri'nin büyük evliyâ ziyaret yerleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Buradan doğu tarafa doğru,

İpek Şehri Kalesi'nin, yani Sine Şehri'nin anlatılması

616 [1219] tarihinde Lûristan hâkimlerinden Emir Gıyâseddin yapısıdır. İsimlendirilmesinin nedeni; bu Sin Şehri'nde binlerce Sahâbe-i kirâm kabri vardır, bundan dolayı Sin derler. Nice melikten melike kalmış bir Lûristan Şehri'dir ki Irak-ı Acem toprağında

cennet benzeri Bağdad'ın doğu tarafında (---) yakın geniş bir ovada temiz toprak ve amber kokulu çamurla yapılmış sağlam bir kaledir. Hâlâ Acem elinde başka sültanlıktır ki Bağdad, Musul ve Şehrezûl serhaddinde [sınırında] bulunduğundan bakımlı toprak bir kaledir. İçinde 2.000 seçkin nökeri ve yetecek kadar evleri vardır, dardır, geniş değildir. Kale içinde bir cami ve 3 adet tahıl ambarları vardır. Diğer yapıları kale dışındaki varoştadır.

Sin Varoş Kalesi'nin şekli

600 toprak ile örtülü evli bakımlı kaledir. Çevresi 6.000 adım büyüklüğünde kerpiç yapı güzel kaledir. Sağlam hendeği ve iki kapısı vardır. Kıble tarafında Bağdad Kapısı ve kuzey tarafında Musul Kapısı vardır. Sur içinde 600 hane vardır. Bunların en donanımlısı sultan sarayı ve molla hanesidir. Ve 12 zâbiti vardır. Camii, han, hamam ve yetecek kadar azıcık dükkânı vardır. Sınır boylarının en sonunda olduğundan o kadar bakımlı değildir. Çevresi çöl olduğundan İrem Bağları da azdır. Ve şehrinin çevresi tamamen hendektir. Çok eskilerde bu kale çim ile yapılmış olduğundan zamanın geçmesiyle harap olmaya yüz tuttu.

Daha sonra 1039 [1629-30] tarihinde IV. Murad Han veziri Hüsrev Paşa Bağdad üzerine başkumandan olup bu Sin Kalesi'nin yakınlarına geldiğinde kale içinde sığınmış olan Kızılbaş deryâ gibi savaşçı askerin gelişine takat getiremeyip kale içinden değerli mallarını alıp yükte ağır cebehanelerin bırakıp İran ülkesine doğru yola koyuldular.

Serdar Hüsrev Paşa da deryâ gibi askeriyle Sin Kalesi altında çadırını kurup kaleyi gözetler. Görse ki Bağdad fethi için olmazsa olmaz gerekli bir kaledir ve cennet yurdu Bağdad'ın doğusunda bir sığınak yeridir ki her yönüyle Bağdad'ın imdadına lâyık, yararlı sağlam kale olacak zemindir. Ama pek harap olup kale demeye değmeyecek bir baykuş yuvası ve karga yurdu olmuş bir harap surdur. Derhal deryâ gibi askere kol kol fermanlar edip, her diyarın üstad yapı ustalarını getirtip büyük hendekler kazıp macun gibi top çamuru, kerpiç, alçı ve kireç ile bir kaleye başlar, bir ayda kerpiç yapıdan güzel bir kale ve süslü bir şehir kurar ki anlatılmaz.

Sonra *[320a]* ağır yük olan cebehane, çadır ve ağırlık türü şeyleri bu Sin Kalesi'ne doldurup Sin Kalesi'ni cebehane ile gereği gibi silâhla donatıp hazır eder.

Halil Paşa ile Zülfikâr Paşa'yı ve nice beyleri muhâfazasına tayin edip kendileri Bağdad kuşatmasına doğru yola çıkar. Allah'ın emri, Bağdad'ın fethi nasip ve mümkün olmayıp dönüşte Acem şahı gördü ki bu Sin Kalesi ve Çiğ Ahmed Kalesi Osmanlı elinde oldukça Bağdad'a zarar vermekten geri durmazlar diye Sin Kalesi ve Çiğ Ahmed Kalesi üzerine Irak askeriyle gelir. Daha savaşa başlanılmadan Sin Kalesi içinde kuşatma altında olan asker kaleyi bütün cebehanesi, mühimmat ve levazımatıyla bırakıp kaçarak Musul'a ulaşırlar.

O an Sin Kalesi'ni Kızılbaş'a veren beylerbeyileri, diğer beyleri ve bütün iş erlerin katına çağırıp:

"Bre melunlar, ben size vakfullahdan bu kadar hesapsız cebehane verdim. O Sin Kalesi'ni ben öyle metin eyledim ki bir ay muhasaraya tahammül ederdi. Bâri üç gün cenge tahammül ederdi. Allah'ın izniyle 2 günde ben yardıma giderdim. Niçin ceng etmeden Sin Kalesi'ni bu kadar çok mal ile Kızılbaş'a verdiniz?" diye bütün işbaşında olan kimselerden Hüsrev otağı önünde 150 nefer büyük adamların kellelerini bedenlerinden ayırır.

O zamandan beri Sin Kalesi Acem elinde kalmışken 1047 [1637-38] tarihinde Bayram Paşa Bağdad üzere serdar-ı muazzam olup giderken Şam Veziri Küçük Ahmed Paşa'yı Şam Eyaleti'nin 40.000 seçkin askeriyle öncü asker olup bu Sin Kalesi altına gelince 11 adet han 70.000 İran askeri ile Küçük Ahmed Paşa'yı karşılayıp cenge başlarlar.

Yaradanın hikmeti bu sırada Küçük Ahmed Paşa tahtırevân içinde hasta iken başsız ve buğsuz İslâm askeri içine cünüp Kızılbaş askeri girip büyük savaş olur.

Sonunda İslâm askeri bozguna uğrayıp kırıla kırıla az kimse Acem kılıcından kurtulur. Hâlâ Sin Kalesi ovasında Osmanoğlu şehitlerinin kemikleri 3 yerde ve Sin Kalesi'nde öbek öbek yığılmıştır ve bir küme Kızılbaş kemikleri bir yerde yığılmıştır. Bu şekilde Sin Kalesi Acem elinde kalmıştır. O zamandan beri gayet mamur olmuştur.

Sin Kalesi külliyatının tamamlanması: Eski şehrinin bütün evliyâ ve peygamberlerinin ziyaretleri daha önce cennet yurdu

Bağdad ziyaretinde ayrıntılı olarak yazıldığından şimdi tekrar yazılmadı.

....................(2 satır boş)....................

Buradan (---) (---)

Irak-ı Kamerü'l-Kum beldesi, yani ecinne taht yeri Cebel-i Kum Kalesi'nin özellikleri

Tarihçiler bu Kum Kalesi hakkında şehrengîzlerin yazmışlar ama tarihçi Ermeni Mıkdisî öyle yazmış ki Nuh Tufanı'ndan sonra Hazret-i Nuh Necî *aleyhisselâm* Musul'da Cûde Dağı üzerinde gemi ile esenliğe kavuşunca âlemi gezip dolaşarak bu Kum Ovası'na gelip suyu ve havasından hoşlanıp bir hayli zaman o çöllük kumsalda konaklayıp bir köy kurar.

Sonra Hazret-i Nuh Necî vefat edip ecinne kavmi bu Kamerü'l-Kum Şehri'ne yayılır. Bir cin kabilesi de daha önce mutasarrıf olan ecinne üzerine gelip büyük savaş ederler.

Sonunda araları düzelmeyip Hazret-i Risâlet-penâh peygamber olduktan sonra Bedr-i Huneyn fethinde bütün ecinne Hazret-i Risâlet huzuruna gelip Kamerü'l-Kum Şehri için dava ederler. Hazret-i Risâlet daha önce Kum Şehri'ne sahip olan ecinne melikinden sorarlar ki,

"Siz Kum Şehri'ne neden sahip oldunuz" derler. Onlar da,

"Yâ Resûlullah bize bu şehri atan İkinci Âdem Hazret-i Nuh Necî bağışladı. O zamandan beri bizim hükmümüzdedir ve hâlâ bizdedir. Şimdi bunlar ellerine almak ister." dediklerinde Hazret-i Peygamber buyururlar ki,

"İkinizin de *[320b]* ilgisi yoktur, cinler yurdu değildir. (---) (---) şimden geri o diyara uğramayınız" buyururlar.

Sonra cinlerden bir can kalmayıp ol sene Enûşirvân-ı âdil Hazret-i Risâlet'ten izin alıp bu Kamerü'l-Kum Kalesi'ni imar eder ki birinci kurucusu Hazret-i Nuh, ikincisi de Kisra Enûşirvân-ı âdildir, diye tarihi yüksek bir sütunda okunaklı yazı ile yazılmıştır.

Kamerü'l-Kum Şehri'nin özelliği: Hazret-i Peygamber cinlere,

"İlginiz yoktur, Kum Şehri benim ümmetim içindir. Şimden gerü o şehirden göçüp bir daha uğraman" buyurdular, o mübarek sözlerin etkisiyle cinler kavminden hiç bir kavim Kum Şehri'nde

kalmayıp hâlen Kum Şehri içine ecinne girmez, girerse sağ kalmaz ve Kum Şehri halkını asla sar'a tutmaz. Gariplik bu ki diğer diyarlarda bir adamı sar'a tutsa yani ecinne bulsa Kum Şehri'ne gelip kalsa Allah'ın emriyle sar'a hastalığından kurtulur. Ama yine başka diyara gitse sar'a tutar, derler. *Sorumluluk söyleyenin.* Ama Kum Şehri içre sar'alı adam olmadığı muhakkaktır.

Diğer Kamerü'l-Kum Şehri

Bu hakir o kadar sene seyâhatte bir Kamerü'l-Kum da Kırım ülkesi yakınında Salsâl tahtı olan Akkirman Kalesi'ni bilirim, Yunan tarihçilerine göre Rum Kamerü'l-Kum'u Akkirman Kalesi'dir. Gerçi kalesini 889 [1493] tarihinde Sultan Bayezid fethedip İslâm diyarı olmuş ama bu Akkirman'ın doğu tarafında olan Kum deryâsı hâlâ cinlerin hükmündedir. İnsan girse esenliğe çıkamayıp ölür.

Bir kere vahşi Kazaklar Akkirman'ı yağmalamak için o Kamerü'l-Kum kenarına 150 parça gemilerle 5.000 Kazak Kum deryâsına girince bir can kurtulmayıp 150 parça gemilerinin deniz kıyısında kaldığı muhakkaktdır ki yakın tarihte olduğundan nice kimselerce bilinir ki zamanımızda hayatta idiler.

Hâlâ o Kamerü'l-Kum'da küçük yaylar, oklar, ceviz kabuğu kadar sahanlar, tencereler ve nice yüz bin küçük cin eşyaları bulunur. Ateşe atsan yanmaz ve suya bıraksan batmaz bir tür ibretlik madenî şeylerdir. İnşaallah yeri geldiğinde o Rum Kamerü'l-Kum'u yazılır.

Ama bu Irak Kamerü'l-Kum'u hâlâ insanlarla mamurdur. Ama Mevâl ve Benî Keys Urbânı kabileleri halkı ecinne kavminden fazla işgal edip mamur ve bakımlı olmasına engel olurlar.

Enûşirvân'dan sonra 254 [868] tarihinde Me'mun Halife imar etti. (---) tarihinde Gıyâseddin Şah ve Timur Hanzâde Yakub Şah imar etti ve nice meliklerin eline yetti. 941 [1534-35] senesinde Süleyman Han ve III. Murad Han da fethetti. Ve o zamandan sonra hâlâ Acem elinde kaldı.

Ama, Süleyman Han zamanında, 953 [1546] senesinde Elkas Mirza b. İsmail harap etti.

Kum Şehri'nin harap olmasının sebebi odur ki: Elkas Mirza'nın büyük kardeşi Şah Tahmasb İran ülkesi şahı olunca küçük kardeşi Elkas'a Şirvan-ı Şamakı Hükümeti'ni verir, ancak Elkas şahlık iddiasında olur.

Sonunda Mirza Elkas'ın Tahmasb Şah ile geçimi olmayıp Kaytak vilâyetinden, Deşt-i Kıpçak'dan Kırım vilâyetine, oradan gemiyle İstanbul'a gelip Süleyman Han'ın ayaklarına yüzler sürüp büyük bir sarayda konaklar.

Sonra Türkmen, Kürt ve diğer Türk başıbozuklarından Elkas Mirza'ya 80.000 kadar haramî, eşkıya, isyancı, haydut derinti asker verip Elkas Mirza yolları katederek Bağdad hududuna varıp Hemedan, Dergezîn, Mihriban, Bağ-ı Cinân, Cem-cenâb, Şehribân, Kum, Kâşân ve Isfahan-ı nısf-ı cihana kadar 8 ayda İran, Turan, Azerbaycan diyarlarını harap edip o kadar mallar ve Kârûn hazineleri alırlar ki hadden aşkındır, diye tarihçiler dilinde destan olup Haleb kışlasında Elkas Mirza adlı şahıs gelip Süleyman Han'ın tahtının ayaklarını öpüp nice Mısır hazinesi değerli hediyeler arz eder. O zamandan beri bu Kum Şehri Elkas Mirza'nın harap etmesinden dolayı o kadar mamur, rahnesinden ol kadar bakımlı, şenlikli ve süslü değildir.

Kum Şehri Kalesi'nin şekli:

....................(1.5 satır boş)....................*[321a]*

....................(2 satır boş)....................

Kum Şehri hâkimleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Kum Şehri'ndeki camiler:

....................(1.5 satır boş)....................

Tefsir ilmi okutulan medreseler:

....................(1.5 satır boş)....................

Çocuk mektepleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Şanlı derviş tekkeleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Evlerdeki su kuyuları: Tamamı 1.600 adet âbıhayat su kuyuları vardır. Bir tarafı cennet benzeri Bağdad çölleri olduğundan akarsuları yoktur. Bütün imaretleri kuyu sularından dolaplar ile sulanır Kum Şehri'dir.

Tüccar hanları:

....................(1.5 satır boş)....................

Bedesten çarşısı:

..................(1.5 satır boş)..................

Usta cerrah tabipleri:

..................(1.5 satır boş)..................

Sâlih şeyhleri: Gayet bodur ama genellikle başka diyar halkıdır. Sûrân Kürtlerinden ilim öğrenmek için gelmiş Şafiî mezhepli adamları vardır. Ama şehir halkının tamamı Şiî mezheplilerdir, kalkar, durur, oturur, "Yâ Ali!" derler.

Fasih, usta şairleri:

..................(1.5 satır boş)..................

Güzellerinin yüz renkleri:

..................(1.5 satır boş)..................

İmaristanının iklimi: Şehir Batlamyus'a göre 19'uncu yerel iklimde bulunmuştur. En uzun günü (---) saat, derecedir. İmaretinin talii yay burcunda, müşterî-i nârî (mars) evindedir. Onun için havası çok sıcak olur.

Hamamları:

..................(1.5 satır boş)..................

Yenecek tahılları: Buğdayı ve arpası kumluk olduğundan az olup Kâşân Ovası'ndan ve Hille diyarından gelir ama her nimeti güzeldir. Ancak tatlıları Basra helvasından ve Konya tatlılarından tazedir, hoş ve kokuludur.

Yenecek meyveleri: Cennet bahçelerinde türlü türlü meyvelerinden fındığı ve fıstığı gayet çoktur.

İçeceklerinden Şiraz ve Hürmüz şekerli şerbeti, âb-ı zülesi [bir tür şerbet], köknarı ve müselli gayet lezzetli ve güzeldir.

Bağlarının sayısı: Hepsi bin kadar bağ, bahçe ve gölgelik mesire yerleri cennet bahçeleri vardır ki eski zamandan beri her biri türlü türlü köşkler ile bezenmiş ve oturmak yerleri ile süslenmiş bağlardır. Bunlardan Sercem Bağı meşhurdur. *[321b]*

Irak Kamerü'l-Kum'u şehri şehrengizinin tamamlanması: Bu Kum Şehri Hemedan Şehri'nin doğu tarafında olup araları 5 merhale yerdir. Eski zamanlarda büyük bir şehir ve sağlam kale idi. (---) tarafından Kasrü'l-Lusûs Şehri'ne yakındır.

..................(4 satır boş)..................

Irak Kum'u büyük velilerini ziyaret yerleri: Büyük mezarlığında başka bir bölümde tam 600 adet ashâb-ı güzin yatmaktadırlar ki niçelerinin üzerlerine Abbasî halifeleri türbeler inşa etmişlerdir ki tarihleriyle bellidir.

...................(1.5 satır boş)...................

Buradan (---) saat (---) yönüne,

Akrep yuvası şehri, yani kâşi [çini] Kalesi,
eski şehir, yani Kâşân Şehri'nin özellikleri

Bu eski şehri ve büyük ülkeyi Arap, Acem ve Yunan tarihçilerinin tamamı türlü türlü tariflerle Kâşân Şehri'ni yazmışlar. Ama Ermeni Tarihçi Mıkdisî bu Acem Irak ülkesinde çok gezmesi dolayısıyla öyle yazmıştır ki, ilk defa bu Kınmân Şehri'nin kurucusu Menûçehr'dir. Depremden biraz harap olup nice sene olduğu gibi kalıp akrep ve çıyan yuvası olur.

Daha sonra suyu ve havasının tatlılığı hoşa gittiğinden Irak topraklarında böyle büyük bir şehrin harap ve yıkık bir şekilde kalması makul görülmeyip 243 [857-8] tarihinde Abbasî Halifesi Harun Reşid'in hatunu Zübeyde Hanım Kârûn malı Harun hazinesi harcayıp bu şehri öyle imar eder ki sanki Lûristan Şehri olup üstad kâhinler toplayıp akrebinin çokluğunu ve çıyanlarının bolluğunu defetmek için kırk tür tılsım yaparlar. Hâlâ bu tılsımların temellerinin niceleri durmaktadır.

Sonra Kâşân Şehri bu dünya vakfı içinde nice bin melikten melike geçip kâh imar ve kâh harap olup (---) tarihinde Bağdad Halifesi el-Mustansır Billah üzerine Moğol kavmi gelip Bağdad'ı ele geçirdikten sonra bu Kâşân'da Aka Çay adlı veziri hâkim olup öyle imar eder ki sanki cennet kokulu Şam eder.

Sonunda Moğol padişahı olan İnçul Şah Bağdad'dan bu Kâşân'a gelip İnçuliyan taht merkezi olup daha bakımlı olur. Moğol kavmi şahlara *İnçuliyan* derler ama bütün Moğol inçuliyanı 3 kişidir, üçü de bu Kâşân'dan inçul olup üçünü de bu Kâşân'da katleylemişlerdir. Hâlâ Kâşân dışında yüksek bir türbede gömülüdürler ki İnçuliyan-ı Moğol Meşhedi diye bilinir.

Ama nice tarihde bu Moğol kavmi diliyle bu şehre Kışvân derler.

Kürtler Keşâv derler.

Hind dilinde Kejdimân yani akrep diyarı.

Arap dilinde Kâsibân yani kâr ediciler derler.

Çağatay dilinde Küşân-bür derler.

Fars dilinde Kâşân ve Kaşan derler. Zirâ kaf ve kâfın birbirlerine çıkış yakınlıkları vardır. Ama halk dilinde Kâşiyân ve Kasıyân derler. Ama doğrusu Kaşan'dır. Zira eski ismi Kın-mân Şehri'dir.

Sonra Harun Reşid hanımı Zübeyde Hanım 452 haftada tamamladığından Kâşân kelimesi 452 sayıldığından isim sebebi odur ki Kâşân dediler.

Daha sonra 791 [1389] tarihinde zorba Timur Han Irak meliki olunca, Timur Han alışkanlığı o idi ki her diyarı harap ederdi, ama bu Kâşân'a yazığı gelip oğlu Yakub Şah'a bağışlayıp taht merkezi oldu. Ama 954 [1547] tarihinde Süleyman Han fermanıyla Şah İsmail oğlu Elkas Mirza bu Kâşân Şehri'ni ve Kum-ı Hemedan'ı harap eder. O zamandan beri o kadar mamur olmuştur ki *[322a]* denizde damla ve güneşte zerre kadar yazalım.

Büyük Kîn Kâşân Şehri Kalesi'nin şeklini bildirir

İlk defa bu şehri imar eden Menûçehr'in yapısı Kîn Kalesi'dir. Kâşân Şehri'nin açığında geniş bir ovada kıble yönü Kîn Kapan Dağı'dır ki göklere baş çekmiş bir yüksek dağ olan Kîn Kapan'ın eteğinde 2 fersah uzaklıkta bir çemenzâr, lâlezâr, gül-i gülistanlı, bağ ve bostanlı ovada dörtgen şeklinden uzunlamasına konmuş bir tür pâk çamur ile yapılmış güzel bir kaledir ki kesme taş ile yapılmış kalelerden sağlam bir çeşit dayanıklı ve pusu seddi Kîn Kalesi'dir ki sanki Kıbrıs Mağusa Kalesi'dir. Fırdolayı çevresini büyüklüğü 13.700 adımdır. Ama bu hesap kale duvarı üzerinden sayılmıştır ama taşra hendek kenarınca tam 18.000 adımdır ve gayet derin hendeği vardır. Hendek içi öyle pâkdir ki çer çöp, ot ve bitkilerden bir tek kök ve dal mevcut değildir.

Bütün duvar yüzü yağmurdan ve güneşten bozulmasın diye baştan başa Horasanî, kireç ve alçı ile sıvanmış beyaz inci gibi parlak bir kaledir.

Duvarının boyu temelinden 80 melik arşınıdır ve genişliği 20 arşındır. Üstünde nice süvariler çevgân oyunu oynarlar. Tamamı (---) adet kapıdır.

..................(1.5 satır boş)..................

Kale içinde toplam (---) adet pâk toprak ile örtülü mamur haneler vardır ve şirin ve süslü hanelerdir.

İç varoşunun özelliği: Tamamı (---) adet hane vardır ama Kum Şehri'nden küçüktür.

...................(1 satır boş)...................

Kâşân'ın hâkimlerini bildirir:

...................(1.5 satır boş)...................

Kâşân'ın camileri:

...................(1.5 satır boş)...................

Medreseleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Çocuk mektepleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Sadık âşık tekkeleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Akarsu çeşmeleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Susamış selsebili:

...................(1.5 satır boş)...................

Hayat veren akarsuları: Bu Kâşân'ın bütün akarsuları Kîn Kapan Dağı'ndan gelip Dünyâsir(?) Nehri ile bir olup şehrin bütün imaretlerini sulayıp bütün bağlarını ve İrem gülistanlarını sulayıp iner, (---) (---) Nehri'ne (---) (---)

Evlerdeki su kuyuları:

...................(1.5 satır boş)...................

Ve mahalle isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................*[322b]*

Nökerân ve aka sarayları:

...................(1.5 satır boş)...................

Kervansarayları:

...................(1.5 satır boş)...................

Tüccar hanları:

...................(1.5 satır boş)...................

Kimsesizler konukevleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Bedesten çarşısı:

....................(1.5 satır boş)....................

Gönül açan hamamları:

....................(1.5 satır boş)....................

Kibar ve ayânları: Bütün halkı Şafiî mezhebindedir ama ama hepsi Şiî ve Sünnî ve Hanedân muhibbidirler. Kemal Akay.

....................(1 satır boş)....................

Usta bilgin tabipleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Kan alıcı cerrahları:

....................(1.5 satır boş)....................

Sâlih şeyhleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Şairleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Keramet sahibi mazınneleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Yaşlı ve gençlerinin yüz renkleri

....................(1.5 satır boş)....................

Mahbûbe-i mahbûbân:

....................(1.5 satır boş)....................

Can veren tatlı havası:

....................(1.5 satır boş)....................

Ve mamur yerleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Halkın Farsçası:

....................(1.5 satır boş)....................

Erkeklerin ve kadınların giysileri:

....................(1.5 satır boş).................... *[323a]*

Erkeklerinin ve kadınlarının isimleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Kölelerinin ve câriyelerinin isimleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Beldenin iklimi: Eski bilgin Batlamyus'a göre bu Kâşân Şehri 19. örfî iklimde bulunmuştur. Arz-ı beledi (---) (---) (---) ve uzun günü (---) saat ve (---) derece ve (---) dakikadır.

Yapılarının talii: Bu Kâşân Şehri'nin imareti talii Molla Kulga Şah'a göre akrep burcunda bulunup evi merih-i mâî olduğundan akrebi çoktur ve merih sıfatlı halkı kan dökücü ve cengâverlerdir.

Kiliseleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Sanayiinin beğenilenleri: Bütün halkı dükkânlarında imalat yaparlar ki Kâşân'da işlenen savaşa dair silâh ve âletleri Diyarbakır'da ve Cıska Şehri'nde işlenmek mümkün değildir. Bu şehir halkı ustalıklarını göstermişlerdir.

Erkeklerinin işleri ve kazançları:

....................(1.5 satır boş)....................

Tahıl ürünleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Yiyecekleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Meyvelerinin övgüsü: Bütün meyveleri beğenilir, ancak buhara eriği kaz yumurtası kadardır. Meleçe ve abbasî armudu Irak ülkesinde beğenilir, kamerî kayısısı gayet sulu ve lezzetli kaysıdır ki sanki Şam Hamevîsi'dir. (---)

İçeceklerinin türleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Aşevi imaretleri:

....................(1.5 satır boş)....................

İrem Bağı mesire yerleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Cennet bağlarının adedi:

...................(1.5 satır boş)...................

Külliyatının tamamlanması: Evvelâ bu Kâşân'da kejdüm [akrep] çok olduğundan bazı Acem tarihçileri Kejdüm Şehri adıyla bu şehri anarlar. Öyle akrep olur ki her biri sanki Rum'un denizinde olan yengeç hayvanı kadar olur. Kuyruğunu eğriltip zeminde olan haşeratları avlamaya gidince kertenkele gibi seğirdip avlar. Katırı tırnağından ve deveyi tabanından soksa aman ve zaman vermez öldürür.

Yaratıcının hikmeti, Harun Reşid hatunu bu şehri mamur ettiğinde bir ünlü kâhin bulup bu akrep için bir tılsım edip Navan adlı kiliseye gömüp o tılsım üzerine *vefk* ilmi [tılsım] ile "*Müsâferem müsâferem* [*misafirim*]" yazısı yazılmıştır. Hâlâ bir belde halkı ve yurdundan ayrı bir garip insan bu şehre girince 3 kere misafirim diye seslense Allah'ın emriyle kendisine bir zarar gelmez, böyle bir tılsımdır.

Hatta Horasanlı Baba Abdî *[323b]* yoldaşımız Anadolu diyarında Balıkesri Şehri'nde pire derdinden bıktığında pire için bir şikâyet eden *Nâme-i Bergûs* [Bergûsnâme] yazıp bu Kâşiyân'ın akreplerini beytleri içinde yâd eylemiştir. Bergûs beytleri:

Ne pire her biri bir zerk edici dîv-i hücûm
Ne pire bilmez amân, vermez amân câna kıyar

Pire bir heybet ile halka hücûm eyledi kim
Dîv bu yerde eğer bağlasalar ede firâr

Kaşiyânlı diyeler akrebe rahmet her bâr
Olsalar muhbir eğer bu pireden ehl-i bihâr

Balıkesri'de Hudâ ıydiyye kılmazsa meded
Pireler anı şehîd eyleyeler zâr [u] nizâr.

...................(5 satır boş)...................

Kâşân'da yatmakta olan eski sultanların, meliklerin ve velîlerin ziyaret yerleri

Allah hepsinden razı olsun ve sırlarını aziz eylesin

Evvelâ Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* Basra'yı bizzat Hâricîler elinden fethedince bütün Ashâb-ı kirâm ile Hâlid b. Velid bu Kâşân üzere geldiklerinde büyük savaş edip nice yüz Sahâbe-i kirâm, Muhâcirîn ve Ensâr bu Kâşân altında şehit olmuşlardır. Sonunda Kâşân'ın fethi Esved b. Mikdâd eliyle olup nice sene Ashâb-ı güzin elinde olduğundan imar olup binlerce Ashâb ve binlerce Ashâb evladı Karâfe-i Arab [Arap Mezarlığı] adlı bir yerde medfunlardır ki bütün türbeleri ve mezar taşlarıyla nurlu mezarları bellidir ve gönül erbabının ziyaret yerleridir. Sonra (---) ziyâreti,

...................(2.5 satır boş)...................

Bu şehri gezip dolaştıktan sonra doğu tarafa mamur köyler geçerek (---) saatte,

Zülyezen Köyü menzili: 2.000 haneli ve camili güzel köydür. Buradan yine doğu tarafına,

Karpuz şehri, yani Cerbân Kan

Hazret-i Peygamber'in doğumunun 6. senesinde Âdil Enûşirvân emirlerinden Hâtem-i Tay-i Arabî'nin kardeşi Emir Cerbân Kan yapısı olduğundan Cerbân Kan adıyla meşhur bir mamur şehirdir.

Moğol kavmi bu şehre Kan derler. Çin dilinde *kan* hâkime derler. Bu Cerbân Kan Şehri Irak toprağında Acem şahı hükmünde Kâşân Eyaleti'nde başka sültanlıktır ki bin seçkin nökere sahiptir. Sûru haraptır ama şehri mamurdur. Şehrinin çevresi toprak hendektir. Çevresinde 14 adet kapısı vardır. Kâşân Kapısı, Sâve Şehri Kapısı, Rey Şehri Kapısı, Demâvend Şehri Kapısı, Bağdad Kapısı, Deylem Şehri Kapısı, Şehribân Şehri Kapısı, Isfahan Kapısı, Derteng Kapısı, Kum Şehri Kapısı, Mut Şehri Kapısı ve (---) kapısı. Sözün kısası 14 adet kapısı vardır.

Bu kapılar içinde olan bir süslü şehirdir ki 7.000 mamur haneleri vardır. Tamamı 70 mihraptır, cami ve hamamları, han ve çarşı pazarları gayet bakımlı ve süslüdür.

Bütün halkı Şiîlerdir. Ama Acem zarif ârifleri diye sayılsa bu şehir halkının zarifliği, hoyluğu ve güzel ahlâkı dile gelir. Hepsi nüktedân, şakacı ve Allah adamı Farsça söyler şairleri vardır.

Özellikle çocukları gayet akıllı, yetkin olurlar ve mekteplerinde harfleri bu şekilde okurlar.

Acem ülkesinde okunan, harflerin hecelenmesi

Evvelâ,
Elif bile: elâ ebl ü elâ el ülüli el üb.
B bile: belâ bebl ü belâ bel bülüli bel büb.
T teyle: telâ tetl ü telâ tel tülüli tel tüt.
S seyle: selâ sesl ü selâ *[324a]* sel sülüli sel süs.
C cîm cimle: celâ cecl ü celâ cel cülüli cel cüc.
H hâ hayle: halâ hahl u halâ hah huhuli hah huh.
Ve devamı.
29 adet harfler bu şekilde okunur.
Ama harfler *i'râb-ı mu'ceme*siyle böyle okunur:
Elif: zeber'e zir'î peş'û.
B: zeberbe zirbî peşbû.
T: zeberte zîr î peştû.
S: zeberse zîrsî peşsû.
C: zeberce zîrci peşcû.
Ha: zeberha zîrhî peşhû.
Hı: zeberha zîrhî peşhû.
vd. bu şekilde okunur.

Ve bu Cerbân Kan Şehri halkı nice çeşit acayip, garip ve felsefî ilimlere sahiptirler. Ama zâlimler çok sıkı Şiîlerdir. Bütün halkı kalemkârî ve halkârî iki peşli kaftan giyip başlarında yine tac, ayaklarında yeşil don ve yeşil kimuht ayakkabı giyerler.

Genellikle halkı musiki ilmi üzere hanendelerdir (okuyucu) ki her biri içki ve eğlence sırasında eline yuvarlak tefi atıp 12 makam, 48 terkib ve 24 usul ile hoş sesle Isfahan makamında fasıl edince dinleyen dostlar yeniden can bulur. Genellikle murabbaat, kâr ve nakş tasnifatları Horasan tarzı üzere beste olunur. Güfte ve besteleri bu şekil övgü sözleridir.

Makam: Sabâ, usûl: Evfer, beste: Kara karçığa:

Tebrîzin bâğı güzel hey cânım
Bâğçesi dağı güzel ey zâlim
İşitdim ki rakîb ölküpdür ol zâlim
Dahi hûb dahi güzel ey cânım

diye hoş ses ile okurlar.

Ve Irak makamında, semâî usûlünde ve Laristan tarzında okuduklarında insan Irak hayranı olur. O semâî budur:

Ne hevâ-yı bâğ-ı sâz
Ne kenâr kişt mârâ

Heme hayretem be-dihkân
Hemedân behişt mârâ

Dergezîn behişt mârâ
Şehribân behişt mârâ

Dir dir ten ney tâ nâ dir ney
Dillere dillere tâney tâney tâney tâney tâney.

diye söyleyip köşe köşe has sohbet ederler. Eğer bu şehrin maarif erbabını bildiğimiz derecede yazıp anlatsak başka bir kitap olur.

Ve usturlâb ilminde söz sahibi olan Molla Hudâdâd-ı Kirmanî'ye göre bu Cerbân Kan Şehri 19'uncu örfî iklimde bulunup arz-ı beledi (---) (---) (---) ve uzun gündüzü (---) saat ve derecedir.

Ve imareti talii terazi burcunda, zühre evinde hava hanesinde bulunmuştur. Onun için halkı ölçülü hareket ederler ki terazi burcu gibi aralıkta, orta hâlli geçinirler.

Ve zühre evi olduğundan bütün halkı rakkas, hanende, sâzende ve bütün büyüğü küçüğü havayîlerdir.

Acem tarihçileri; bu şehrin sulu karpuzu çok olduğundan bu şehre Hindivane [karpuz] Şehri demişler ve diğer meyveleri de çok boldur.

Cerbân Kan Şehri ziyaret yerleri: Bu şehre Kum Şehri bir merhale (---) yönünden yakındır. O yol üzerinde bu şehir dışında Cerbân Kan mezarlığı vardır ki vâdî-i hâmûşândır [suskunlar vadisidir]. Mısra:

Kimi Cem'dir, kimi Dârâ yatan, mevtâyı söyletsen.

sözü üzere nice bin hakan, şah, sultan, incurân, keyâniyân, kisralar, Sâsânîler, Bayındırlılar, Abbasîler, melikler, *kan*lar *kanı*, hanlar hanı, İran ve Turan bilginleri yatar.

Böyle bir suskunlar yurdu, mezarlıktır. Ama bunlardan Kırklar makamı, Hazret-i Hızır makamı, Penç Hüseyin makamı, Ricâlü'l-gayb makamı, Ümenâ makamı, Nücebâ makamı, Büdelâ makamı,

Evtâd makamı ve Nukebâ makamı, bu anılan makamlar toplam 40 yerdedir ve bütün Acem kavmi bu yüce makamlara pâk inançla inanırlar ki Cuma gecelerinde gönül erbanının ziyaret yerleridir.. *Allah hepsine rahmet eylesin ve sırlarını aziz eylesin.* (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Buradan yine doğu tarafa meyillice gidip,

Eski Sâvî Şehri, İkinci Âdem yani Nuh Necî yapısı, sonra Şah Gâve yapısı, yani büyük Sâve Şehri

Hind, Arap, ve Acem tarihçileri, tarihçi Deylemî ve Tarihci Ermeni Mıkdisî görüş birliğinde olup. bu Sâve Şehri; Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh gemisiyle denizin dalgalarıyla buraya gelip gemisi toprak üzerine oturunca *"Beni [sudan] koruyacak bir dağa sığınacağım [dedi]." [Kur'ân,* Hûd, 43] buyururlar.

Sonra bu sığınacak yerden Nuh gemisi kurtulup Musul yakınında Cûde Dağı üzerinde geminin karar ettiği Kur'ân-ı *[324b]* Azim'den (---) (---) suresinde Hazret-i Risâlet-penâha kıssa yoluyla inen âyet-i şerifedir, (---) (---) (---) *"Beni [sudan] koruyacak bir dağa sığınacağım [dedi]." [Kur'ân,* Hûd, 43] ve âyetin devamı.

Diğer âyet-i şerife *"Ey yer suyunu yut. Ve ey gök (suyunu) tut denildi. Su çekildi, iş bitirildi, (gemi de) Cudi (dağının) üzerine yerleşti." [Kur'ân,* Hûd, 43] âyeti Hazret-i Nuh Necî hakkına inmiştir.

Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh Cûde Dağı üzerine Cûde Şehri'ni imar etti. Sonra Nuh âvînd Şehri'ni yani Nihâvend Şehri'ni yaptı. sonra oğlu Yâfîs Gazvin Şehri'ni yaptı. Sonra Kamerü'l-Kum Şehri'ni yaptı Ondan sonra bu Sâve Şehri'ni yaptı ki daha önce gemisi bu yerde biraz durduğunda "(Seâvî) *bir dağa sığınacağım"* buyurmuşlardı.

Yaptıktan sonra bu şehrin ismine *Seâvî ka'dı* dediler. İbrî dilinde *ka'd* şehre derler. Hatta Kıbtî tarihlerinde İskender ka'dı, Mısır ka'dı, Fustat ka'dı, Hasan ka'dı, Filistin ka'dı ve Dımışk-ı Şam ka'dı derler. Tufan'dan sonra bu Sâvî ka'dı o kadar mamur oldu ki boydan boya çevresi üç günde dolaşılırdı.

Daha sonra Hazret'in dünyaya gelişinden 600 sene önce Hazret-i İsâ asrında Buhtunnasr, Yahya Peygamber'in kanını istemek için bu Sâve Şehri'ne gelip 200.000 Yahudi'sini katledip Sâve Şehri'ni

yakıp yıkar. Sonra (---) tarihinde Sencer-i Yezcürd imar edip ismini kısaltarak Sâve Şehri derler.

Hâlâ Irak toprağında Kâşân hükmünde başka sültanlıkdır ki bin adet seçkin şahbaz nökere sahiptir. Molla, havâce, nakibi ve 12 hâkimi vardır.

Ama Kalesi yoktur. Daha önce pâk toprak ile yapılmış ama sınır boyunda olduğundan zamanın geçmesiyle yıkılıp toprak kalmıştır. Ama taşra şehrinde 5.000 adet iki ve tek katlı pâk toprak ile örtülü mamur haneleri vardır.

Sözün kısası bütün hayratları, yapıları birebir Kum Şehri'ne denktir ama bu Sâve Şehri'nin suyu ve havası, mahbûb ve mahbûbesi, halkının sağlıklı oluşu, İrem Bağı ve bahçeleri Kâşân ve Hemedan şehirlerinden sonra diğer şehirlere tercih olunur. Ama bütün halkı Şiîlerdir. Aralarında Sünnîleri çoktur ama Çâr-yâr-ı güzine sövücüleri yoktur. Her şahdan ellerinde şah yarlığları vardır ki sövücüleri sürgün edip yerlerinden uzaklaştırırlar.

Ama bu şehrin güzellik yönünden nice yüz şeyi vardır ve nice şehrengîzleri vardır. 70 adet bölümde anlatmak gerekti ama yazı uzamasın diye müsveddemize bu kadarca yazıp yetindik. Ama güzelliklerden iki şeye aşk olsun.

Birisi odur ki bu şehin bütün halkı askerdir ki bir şeye muhtaç değillerdir. Bir de güvenlik, düzen ve yürürlükteki narhlarına aşk olsun. Her gece bütün dükkânçeleri açık kalıp herkes evlerinde korkmadan çekinmeden yatarlar, bekçiler ta şafak vaktine kadar gözcülük ve bekçilik ederler. O kadar güvenli bir şehirdir ki yiyecek ve içecek gibi şeylere yırtıcı köpekler bile ağızlarını uzatamazlar. Çarşısında bolca bulunan bu şeylere hiçbir kimse el uzatmayıp bütün yiyecekleri ve içecekleri, yumurtası, pişmiş tavuğu, çorbası, pilâvı ve herisesi tamamen vezn-i Ali ile satılır, asla ve kat'a kelek, şinik, ulbe ve peymâne yoktur. Ama halkının ahd ü peymânları vardır.

Öyle bolluktur ki bir gez dolgun buğday yarım abbasîye yarar.

Ve bin menn hâs ve beyaz ekmek bir Tiflis kazbekîsinedir.

Ve kehribar gibi bir vasak tereyağı üç kazbekîyedir.

Tâ bu derede bolluk ve ucuzluk Sâve Şehri'dir. Bütün halkı araştırıcı ve bilgin olduklarından gayet hesapçıdırlar ki kâru kisb içinde bir dangı hesap ederler ve Şeyh Safî kanunudur diye şah narhı üzere can verirler.

Ali narhına göre kez, menn,
ratl ve vasak hesaplarını bildirir

Evvelâ *kez* hesabı 748.800 dirhemdir.

Vasak 62.400 dirhemdir.

Kafîz 12,480 dirhemdir ve kafîz 12 sâ'dır.

Mekûk 1.560 *[325a]* dirhemdir.

Sâ' 1.040 dirhemdir.

Mud 520 dirhemdir.

Menn 260 dirhemdir.

Ratl 130 dirhemdir.

İstâd 600 dirhemdir.

Dirhem 33 arpa ağırlığıdır.

Miskâl 100 arpa ağırlığıdır.

Kırât 5 arpa ağırlığıdır.

Dânk (---) (---).

Fersah 12.000 adımdır.

Mîl 4.000 adımdır.

Bir *adım* 4 ayaktır.

Ve bir orta *ayak* uç uca 22 arpa boyudur.

Ve *bir terzi zirâı* 3 karıştır.

Ve bir *karış* 20 arpa boyudur.

Ve *çuka arşını* 3 karış 2 parmak enlidir.

Ve *mimar arşını* bir terzi zirâı ve üçte bir fazladır.

Ve *Mekke zirâı* Hazret-i Zübeyr Mekke'yi tamir ettiğinde Mekke zirâı dediği 1,5 terzi zirâıdır. (---) (---) (---) (---).

Bu hesaplardan başka bu Sâve Şehri halkı rakam ilminde sanki Feyzullah-ı Hindî'dir, *vesselâm.*

Sâve Şehri şehitleri mezarları:

..................(2.5 satır boş)..................

Bu Sâve Şehri'nden güney tarafa,

Hayder Kan Köyü; 100 haneli cami ve hanlı mamur köydür. Buradan yine güney tarafa,

Sültan Dürûğ Köyü; Kâşân hanlarının hâssı bin haneli mamur köydür. Buradan yine güneye,

İran ülkesi, Şah Keyûmers yapısı,
Dağıstan Tarhû-yı Enderey Şehri benzeri,
yani büyük Rey Şehri'nin özellikleri

İran ülkesi tarihçileri ve Irak-ı Dergezîn tarihçilerinin yazdıkları üzere bu Rey Şehri'ni ilk defa yapan İran-ı Turan şahlarından Keyûmers Şah'tır. Zamanın geçmesiyle her taraftan eşkıya, haramî ve yağmacılardan zarar görmekle harebeye yüz tutmuştu, sonra Şah Hûşeng yapmıştır. Öyle mamur ve abadan oldu ki cennet yurdu eski Bağdad bu Rey Şehri yanında köy gibi kalırdı. Bu eğri yüzlü dünya çarkının âdeti üzere nice bin meliklerden meliklere geçmiştir. Hâlâ Irak toprağında Acem hükmünde Demâvend Dağı'nın batı tarafında bir çemenzâr ve lâlezâr geniş ovada Bursa Şehri gibi dalgalanıp kat kat direkli İrem Bağları gibi gönül şenlendiren bir mamur Rey Şehri'dir.

Bu şehrin mamur ve canlı kısmı doğudan batıya uzunlamasına tam 2 fersahtır, yani 24.000 adımdır. Tire Şehri ve Manisa Şehri gibi uzunlamasına bulunmuştur. Ama genişliği yarım fersah büyük şehirdir.

Bu şehrin batı tarafında iki fersah yerde Akra Dağı bulunmaktadır. Sâve Şehri bu Rey Şehri'nin doğu tarafında 3 merhale menzildir, ama biz iki menzilde yavaş yavaş Rey Şehri'ne geldik.

Rey Şehri hâkimlerini bildirir: Hâlâ bir şanlı hanlıkdır ki 7 yâr aşkına 7.000 nökere sahiptir. Şehir mollası, hâce şeyhülislâmı, şeyhüssâdât-ı kirâmı, dizçöken ağası, kurcubaşı, yasavul akası ve kelenteri, daruğası, münşî, şahbenderi, eşik ağası ve mihmandârı vardır. Bu hâkimler bu şehirde öyle adalet ederler ve öyle yönetirler ki sanki Kisra Enûşirvân adaletidir.

Rey Şehri'nin evlerinin anlatılması: Gerçi diğer diyarlar gibi kalesi mamur değildir ama şehri gayet mamurdur. Tamamı 9.800 adet kapı sayılır bağlı ve bahçeli hanelerdir. Her kapı içinde en az onar ve on beşer çeşitli evler var. Bütün yapıları kerpiç ile yapılmıştır. Bütün damları ve çatıları toprak ile örtülü mamur

hanelerdir. Ama bu şehrin 4 tarafında kale hendeği gibi geniş ve derin bir hendeği var ki eşkıya ve haramîlerden güvendedir. Çevresinde 8 adet kapısı vardır ama tamamı tahta levha kapılardır.

Bu şehrin bütün anayolları çok çok dardır. *[325b]* Zira işsiz güçsüz Arap ve Kürt eşkıyaları korkusundan yollarını çok dar yapmışlar ki bir taraftan düşman girecek olursa daracık yollarda kalabalık olup haramîler zorlukla geçerken her hanenin damlarından, çatılarından, pencere ve camlarından, aralık ve şahnişinlerinden hane sahipleri ok, tüfenk, sapan ve taş atıp düşmanı yok etsinler.

Bu düşünceyle şehrin yollarını Mısır Şehri yolları gibi daracık eylemişlerdir. Gerçekten de Rey Şehri'nin her hanesi Sakız Adası evleri ve Haleb evleri gibi kale gibi sağlam hanelerdir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Rey Şehri'nin camilerinin özellikleri: Tamamı

....................(1.5 satır boş)....................

Rey Şehri'nin mescitleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Âlim medreseleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Çocuk mektepleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Sadık derviş tekkeleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Hayat suyu çeşmeleri: Bu Rey Şehri içinde tamamı 110 adet çeşme vardır ki gelen geçenler, yolcular ve hayvanları içerler ama şehrin tabiat sahibi olanları su kuyularından içerler.

Kerbelâ şehitlerî sebilhaneleri: Bu şehrin içinde ve dışmda 70 yerde susamışlara sebiller var ki her birini birer hayır sahibi Kerbelâ Çölü şehitleri ruhları için yaptırmışlardır. Bunlardan Şah sebili mamurdur.

Hayat kaynağı akarsuları: Bu şehrin batısında Demâvend Dağı'ndan 2 küçük nehir gelip şehrin bağ ve bostanlarını suladıktan sonra (---) Nehri'ne karışır. Bu şehirde bir kana (yer altı suyu) da akar.

Evlerdeki su kuyuları: Bütün akarsuları Demâvend Dağı'nın demir madenlerinden geldiğinden suları beğenilmez. Şehir içinde 9.000 âbıhayat buz parçası gibi su kuyuları vardır. Gerçekten de çok tatlı ve lezzetlidir.

Mahallelerin isimleri:

....................(1.5 satır boş)....................

İleri gelen haneleri

....................(1.5 satır boş)....................

Kervansarayları:

....................(1.5 satır boş)....................

Tüccar konukevleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Garip hanları:

....................(1.5 satır boş)....................

Şah çarşı pazarı:

....................(1.5 satır boş).................... *[326a]*

Aydınlık hamamları:

....................(1.5 satır boş)....................

Şen şakrak dostlar:

....................(1.5 satır boş)....................

Tabip hekimleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Üstad cerrahları:

....................(1.5 satır boş)....................

Yol sahibi şeyhleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Farsça'da şairleri

....................(1.5 satır boş)....................

Yaşlı ve gençlerin yüz renkleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Genç erkek ve genç kızları

....................(1.5 satır boş)....................

İran ülkesinin sabâ yeli: Bu Rey Şehri'nin havası başka yerin havası gibi hoş değildir, şiddetli sıcaktır. Ama yaz ve kışta bütün halkı her gece damlarında sedirler üzerinde yatıp hava alırlar, gecesi hoştur.

İbret verici şeyler: Bu şehrin çevresinde bazı yerleri kazarken değerli Bedahşân la'li, yakut ve Erdebil seylânı çıkar ki anlatılmaz. Diğer ibretlik; hâlâ her sene Kârûn hazineleri ve bedava hazineler bulunur.

Belde halkının konuştukları Farsçaları:

...................(1.5 satır boş)...................

Erkek ve kadınlarının giysileri:

...................(1.5 satır boş)...................

Erkek ve kadınlarının isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Kölelerinin ve câriyelerinin isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Beldenin arzının iklimi: Hekim Batlamyus'a göre, bu Rey Şehri 19. örfî iklimde bulunmuştur. Ve Molla Tâc Şah da öyle dedi ama hakir irtifa (güneşin yüksekliğini ölçerek zamanı belirlemek) almadım. Ve arz-ı beledi (---) (---) (---) ve uzun gündüzü (---) saattir.

İmarının talii: Bu şehri ilk başta Keyûmers Şah yapınca arslan burcunda temelini atar. Onun için halkı arslan gibi heybetli ve gösterişlidir. Arslan burcu, güneş ateş evidir. Onun için güneşinin etkisi çoktur.

Mamur papaz kiliseleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Sanat ehlinin övülmesi:

...................(1.5 satır boş)................... *[326b]*

Buğday mahsulleri

...................(1.5 satır boş)...................

Ruhun gıdası yiyecekleri

...................(1.5 satır boş)...................

Yenecek türlü türlü meyveleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Susamışların içecekleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Ziyafet evi imaretleri:

...................(1.5 satır boş)...................

İrem bahçeleri gibi mesire yerleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Gülistan bağları:

...................(1.5 satır boş)...................

Rey Şehrinin anlatılmasının tamamlanması: Evvelâ bu Rey Şehri'nin batı tarafında olan Demâvend Dağı'ndan inen akarsular o kadar iyi değildir. Ancak Rey Şehri'nin ekinlerini, bağ ve bostanlarını sulayıp doğu tarafta Rey Eyaleti köylerini sulayarak büyük (---) nehrine karışır iki küçük nehirdir. Birinin ismi (---) (---) (---) ve birinin ismi de (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Demâvend Dağı Yaylağı'nın özellikleri

Çok yüksek bir dağdır ki eski zamanlarda 7 adet sağlam surlar ile yapılmış -hâlâ biri mamurdur- Demâvend Kalesi adıyla meşhur olup 995 [1587] tarihinde III. Murad Han veziri Cığalzâde Sinan Paşa Demâvend Kalesi'ni 7 günde fethedip yerle bir etmişti ve Demâvend Dağı'ndan 500.000 koyun sürmüştü. Hâlâ yine bu yaylada on kere yüz bin [1.000.000] hayvan vardır. Bu yaylanın doğu tarafında yaylayan Avşar, Kehrânî, Dümbülî ve Dümdümî Türkmenleri yayla haklarını Acem Şahı tarafından Rey Şehri hanı alır. Ama yine bu Demâvend Dağı'nın kıble tarafında ve batı tarafında yaylayan Urbân, Türkmen ve Zıbarî Kürtlerinin yayla haklarını İmâdiye hâkimi ve Akra beyi alırlar. Tâ bu derece böyle bir büyük verimli dağdır ve demir madeni gayet çoktur. O yüzden sularının yararı yoktur. Bu Demâvend Dağı'nın kuzeyinde,

Akra Dağı'nın özellikleri

Bu da Rey Şehri'nin batısı ve kuzeyine meyilli görülmektedir ama 3 merhale uzaklıkta çıplak, ağaçsız ve verimsiz bir Akra

Dağı'dır. Acem ülkesinde yüksek bir dağdır ki samanyolu gibi göklere baş uzatmış yüksek boylu bir dağdır.

Otları, bitkileri bol, akarsuları akmaktadır. (---) tarihinde İmâdiye'ye giderken bu Akra Dağı'nda konup Molla Karnî'nin söylediğine göre Akra Dağı'nda altın madeni vardır ama Ekrad diyarında olduğundan saf altını elde edemeyip masrafı gelirini karşılamaz, demiş idi. Meğer yalan imiş. Bu hakir Rey Şehri'ni dolaşırken Akra Dağı'ndan 7 katar katır yükü toz altın Rey hanına gelip kezzap ile suya çekip sonra yüksek ateşte eritip yumuşak bir saf altın elde edildi ki anlatılmaz. Daha sonra o katar katırlar ile anılan külçeyi han şaha gönderdi. Hâlâ Akra külçesi İran'da meşhurdur. *[327a]*

Bu Rey Şehri çevresinde, bir yapıpı temelini kazsalar o kazılan yerde 5-10 veya 15 parça değerli mücevherlerden elmas, la'l ve yakut çıkıp yerin sahibi yüksek paraya satıp inşaata başlar.

Garip seyirlik: Hâlâ bu Rey Şehri içinde ve yahut şehir dışında elbette her yıl birer ikişer define mal çıkar. Ama bu definelerin çıkması sebebiyle nice bin insan işini gücünü bırakıp avare olup gece gündüz Ferhad gibi çalışıp Kârûn hazinesi çıkarmaya uğraşır, perişan olurlar ve böylece ömürlerini tüketirler. Bu define arayıcılığının bir kötülüğü de odur ki bu yerde bir define vardır diye yüzlerce adam han tarafından o eve üşüşüp Ferhad kazmalarını vururlar. Mamur olan şehir günümüzde Eski Mısır gibi harap olup baykuş, karga ve yarasaya yuva olmadadır.

..................(3.5 satır boş)..................

Rey Şehri kabristanındaki ziyaret yerleri

Hazret-i Ömer halifeliğinde, Hazret-i İmam Hüseyin şehzadeliğinde ve On İki İmamlardan diğer zatların zamanlarında bu Rey Şehri Ashâb-ı güzin, Muhâcirîn ve Ensâr ile mamur olup bütün Mekke ve Medine halkı bu Rey Şehri'nde otururlardı. Sonunda öbür dünyaya göçenleri bu Rey Şehri mezarlığında defn ederlerdi. Ashâb-ı güzinin kabirleri şehrin kıble tarafında büyük ziyaret yeridir. Ve nice büyük velîler, âlimler, salihler, fakihler ve şairler burada yatmaktadırlar. Ve,

Şahruh Kay ziyareti: Yüksek bir kubbede yatmaktadır. Ve,

Selmân-ı Kûfî ziyareti: Hazret-i Ali belini bağladı. Sakaların pîridir. 30 yaşında vefat etti. Bu şehrin dışında bir kubbede yatar.

...................(1 satır boş)...................

Bu Rey Şehri'ni bu şekilde dolaşıp batı tarafa eşsiz Demâvend Dağı'nın kıbleye meyilli tarafına gidip,

Şîr Ali Köyü: Rey toprağında kelenterlikdir. Onu geçip bir iç açıcı gölgelik, ağaçlık cennet bağı içinde pınarlardan bolca su içip giderek,

Gülkend Şehri'ne denk Demâvend Dağı Kalesi'nin özelliği

Daha önce zemininde Abbasî halifeleri bir kale yapmışlar ama bu kale kerpiç ile yapıldığından zamanın geçmesiyle harap olur. 995 [1587] tarihinde Sultan III. Murad Han veziri Cığalzâde Sinan Paşa başbuğluk ile Bağdad'a gelip oradan deryâ gibi asker ile Cem-cemal yoluyla Azerbaycan vilâyetinde gönül alan Tebriz'e çevirir, Rey Şehri, Kum Şehri, Kâşân Şehri, Dergezîn Şehri, Hemedan Şehri, Mihriban Şehri, Bağ-ı cinân Şehri, Lusûs Şehri, Gazvin Şehri, Cem-cenâb Şehri, Şehribân Kalesi, Kinkevr Kalesi, Nihâvend Kalesi, Sehend Kalesi, Erdebil Kalesi, Serâh Kalesi, Kehrevân Kalesi, Merâğa Kalesi, Karakan Kalesi, Sultaniye Kalesi ve Tebriz Şehri'ne kadar bu anılan kaleleri ve büyük şehirleri yağmalayıp talan etmeye ahd etmişti.

Zira adı geçen Serâv Kalesi altında Cığalzâde öyle bir bozguna uğramıştı ki Osmanlı Devleti'nde öyle bir serdar yenilmemişti. Böyle kötü namlı olmasının öcünü Acem'den almak için Cığalzâde Sinan Paşa halifelik merkezi olan Bağdad'dan asker çekip gazaya niyet ederek önce Cem-cemal Kalesi'nden günlerce yol alarak Pilever Kalesi'ne, oradan Denaver Kalesi'ne, oradan Despol Kalesi'ne, oradan Surhbîd Kalesi'ne, oradan ibretlik Bîsütun Dağı'na küçük bir kale yapıp oradan menzilleri aşarak Demâvend Dağı'na gelince gördü ki Bağdad ile Hemedan ve Tebriz yolları üzerinde sığınak olacak bir kale yoktur.

Sonunda bütün gaziler ile danışıp görüşüp Demâvend Dağı'nda sağlam bir hisar yapılmasının doğru olduğu görüşü ortaya çıkıp Demâvend Dağı'na bir kale yapılmasına başlandı.

Kendileri *[327b]* düşman avlayan asker ile yukarıda yazılan 66 parça kalelerin hepsini yakıp yıkıp yerle beraber edip o kadar kalleş Kızılbaşların başlarını ateş saçan kılıç ile tıraş edip bütüh hâricilerin varlıklarını dünya sayfasından kaldırmaya az kalmıştı.

Bu kadar yağmalanan yerlerden o kadar bol mal alınmıştı ki hesabını ancak Allah bilir. Bütün Müslüman gaziler o kadar ganimet mallarıyla zengin oldular ki daha önce Serâv Ovası'nda bozguna uğradıklarının yüz kere yüz bin kat karşılığı alınıp Acem'den bir intikam alınmıştır ki hâlâ Acem ülkesinde destan olmuştur.

Sonra Serdar Cığalzâde yine Bağdad'a doğru yola çıkınca nice sağlam kaleleri daha fethederek yapımına başlanan Demâvend Dağı Kalesi'ne gelince henüz daha bitmemişti. Muzaffer asker ile biraz daha gayret edip 995 [1587] tarihinde Demâvend Kalesi bitip kale içine 3.000 adet neferat, 70 adet top, nice bin çeşit cebehane ve levazımat koyup kendileri Bağdad ülkesine gittiler.

Eşiz Demâvend Dağı Kalesi'nin şekli

Demâvend Dağı eteğinde yüksek bir tepe üzerinde bir yüksekçe kaledir. Ama bu da çim toprak ile yığılmış bir büyük hisardır. Ancak çevresinde hendeği yoktur. Ve iki kapısı vardır. Biri Rey Kapısı ve biri Bağdad Kapısı vardır.

Kale içinde hâlâ 300 hane, III. Murad Han Camii, han, hamam ve yeteri kadar dükkânları vardır.

Fırdolayı kalenin çevresinin büyüklüğü 2.000 adımdır. Hâlâ Acem elinde Rey Şehri hükmünde sültanlıktır ki bin adet seçkin nökere sahip kaledir.

Ve suyu ve havası ve bağ ve bahçesi çeşitli süslerle süslenmiş maksureli İrem Bahçeleri vardır. Ama cümle halkı Şî'îlerdir.

Demâvend Dağı'nın anlatılması: Bu da bir Bîsütun Dağı'na, Akra Dağı'na ve Elvend Dağı'na denk yüksek bir dağdır ki üzerinde yüz binlerce hayvan otlaklarında otlayıp etli ve şişman olurlar. Bu dağ üzerinde Arap, Acem, Türkmen ve yaman Terekeman yayla faslını edip Rey hanına ve Bağdad valisine yayla hakkı verirler.

....................(15 satır boş).................... *[328a]*

Buradan yine Demâvend Sahrası içinde bakımlı ve şenlikli köyler geçip 5 saatte,

Şah Köprüsü menzili: Acem ülkesinde Şah Köprüsü adıyla meşhur 9 kemerli bir köprüdür ki 9 adet kemeri Kisra kemerinden nişan verir.

Demâvend Nehri ile Bîsütun Dağı tarafından gelen ırmakların hepsi bu büyük köprünün altından geçerek Diyâle ırmağına, Diyâle de Bağdad Sahrası'ndan geçip Dicle-i Şatt Nehri'ne karışır. Bu ibretli köprüyü geçip Bîsütun Dağı eteklerinden Sürhbîd Kalesi Ovası içinde 3 menzil gidip dördüncü günde yine,

Kirmanşah Kalesi menzili: Bu kalenin de daha önce yukarıda Şah İsmail yaptığı için Kirmanşahî dedikleri ve diğer özellikleri yazılmıştı. Ancak buradan Nihâvend, Kum ve Kâşân diyarlarını seyr edip yine bu Kirmanşahî Kalesi'ne gelmek gerekti. Zira bu Kirmanşahî Hemedan'a 3 menzil olup Bağdad yolu üzerinde bulunan bir kaledir. Ancak bu hakir bu mahalleri gezip dolaşmak için yedi gezegen gibi diyarları dolaşıp Kirmanşahî'den güney tarafa 3 saatte,

Kacar Han Köyü menzili: Bin haneli, cami, han ve hamamlı güzel köydür. Buradan yine güney tarafa 7 saatte,

Sührâb Köyü menzili: Kirmanşah toprağında 500 haneli ve bir camili mamur köydür. Buradan yine güney yönüne 5 saatte,

Serhale Köyü menzili: 300 haneli İrem Bağlı mamur köydür. Buradan yine güney tarafa 8 saatte,

Giray Tâkı Kasabası menzili: Eski zamanda Hulâgu Han Bağdad'a sahip olduğunda Hulâgu'nun oğlu Giray Han adlı bir şehzade bu av mahallinden hoşlanıp bir şehir kurar ve ismine Giray Han Tâkı derler. Hâlâ o kadar mamur değildir. Ancak nice yerde kemerlerinin kalıntıları vardır. Sultan IV. Murad Han'ın serdarı olan yiğit Vezir Hüsrev Paşa Hemedan ve Dergezîn'i harap edip Bağdad üzerine gelirken bu Giray Tâkı'na uğrayıp Yeni İmam adlı yoluyla bu Tâka gelip harap etmiştir. Hâlâ o zamandan beri mamur değildir. Derteng Kalesi sınırında bin haneli, cami, han, hamamlı, şah çarşılı ve akarsulu kasabadır. Buradan kalkıp güney tarafa 2 saatte,

Derteng Boğazı

Allah korusun çok tehlikeli, korkunç, tenha, dar ve geçmesi güç bir Derteng yoludur ki bütün tüccarların ve kervanların malları ve

ağırlıkları bu mahalde develerden ve katırlardan yıkılıp dağılır, toz toprak olur. Yaya adamlar bile zorluk çekip geçtiklerinden Serâh-ı Derteng adıyla meşhur olmuş Derteng Boğazı'dır. Fars dilinde *der;* kapı, *teng;* daracık yere derler.

Bu mahalde Âdil Enûşirvân bir demir kapı yaptığındann Derteng derler. İki tarafından göklere baş uzatmış kayalı ve şahin ve zağanos kuşu yuvalı yalçın kayalardır.

Hatta Sultan IV. Murad Han Bağdad'ı fethedip İstanbul'a döndüklerinde Veziriazam Kara Mustafa Paşa ile Diyarbakır Valisi Melek Ahmed Paşa bu Derteng mahalline gelip Acem şahıyla bu Derteng Boğazı'nda sınır kesilmiştir. Hâlâ bu boğaz ağzında yüksek bir sütuna *hududnâme* yazılmış ve celî yazı ile sikkeyi mermerde kazılmış bir mermer direktir.

Buradan içeri kıble tarafına Osmanoğlu'nun Bağdad sınırıdır. O direkten sonra doğu tarafa Acem şahı sınırıdır. Hâlâ bu boğaz ağzında Şah Gediği'nde deve damları kadar büyük mahzen ve mağaralar vardır. Acem Bağdad'ı kuşatmaya niyetlendiğinde bu mağaralara zahire doldurup oradan Bağdad'a sarılır. *Allah saklasın.*

Buradan Derteng Boğazı'nı esenlikle geçip 5 saatte,

Dağık taşlık yer, yani Derteng Kalesi'nin özelliği: İlk defa yapan Âdil Enûşirvân'dır ki Irak topraklarını Moğol, Hind ve Özbek Tatarı elinden kurtarmak için bu kaleyi bu dar boğaz ağzında yaptı. Hâlâ Süleyman Han kanunu üzere Bağdad toprağında başka sancakbeyi merkezidir.

Bin kadar askere sahiptir ve beyinin hâss-ı hümâyûnu 320.000 akçedir. Ama sancağında alaybeyi, çeribaşı ve zeamet ve timarı yoktur. Zira Süleyman Han yazımında bu ülke arz-ı Irak diye yazılmıştır, timar ve zeamet köyleri yoktur.

Sınır sonu olup köyleri iki kılıç arasında olduğundan timar kayıt olunmamıştır. Ama beylerine hâs kayıt olmuş köyleri vardır. Beyine her sene yirmişer kese geliri olur sancaktır. 150 akçe kadısına 90 parça köylerinden 5 kese geliri olur. Kale dizdarı, 300 kale neferatı, muhtesibi, bâcdarı ve şahbenderi vardır. Ama müftü ve nakibi yoktur.

Derteng Kalesi'nin şekli: (---) (---) (---) (---) (---) *[328b]*

...................(7 satır boş)...................

Buradan yine kıbleye doğru 5 saatte,

Pâk Karane toprağı, yani Yezdecürd Şah yapısı

Derne Kalesi'nin özellikleri

Hazret-i Peygamber'in hicretinden sonra (---) tarihinde bir (---) (---) Yezdecürd Şah'ın yapısıdır. O zamanda büyük şehir imiş. Sonra Timur Han harap etmiştir. Yine imar olup sene 1039 [1629-30] tarihinde IV. Murad Han veziri Hüsrev Paşa harap etmiştir. Hâlâ Osmanlı elinde biraz imar olmuştur, Süleyman Han kanunu üzre Bağdad Eyaleti'nde sancakbeyi tahtıdır.

Bin kadar asker ile yönetir. Beyinin hâssı 406.931 akçedir. Adaletle 20 kese geliri olur. Alaybeyi, çeribaşı, timar ve zeamet yoktur. Irak toprağında Karane Sancağı toprağı ile komşu olduğundan Derne-i Karane derler. Kadısı, dizdarı ve neferatı vardır, muhtesibi, şahbenderi ve bâcdârı vardır ama müftü, nakib ve emini yoktur.

Derne Kalesi zemininin şekli:

....................(8 satır boş)....................

Buradan yine kıbleye doğru 6 saat gidip,

Büyük Hankâh menzili: Derne Sancağı hükmünde gelen geçen tüccarların konuk olması için Şah İsmail büyük bir hankâh yapmış, hâlâ mamurdur. Sonra Acem adaleti ile buraya bin kadar haneler yapılmıştır. Pek çok camileri, han, hamam ve ufak tefek dükkânları vardır.

....................(1.5 satır boş)....................

Buradan yine kıbleye doğru 6 saatte,

Küçük Hankâh menzili: Bir geniş alanda büyük bir handır ama yapanı bilmiyorum. Bu da Derne Sancağı toprağında ana yol üzerinde küçük bir konukevidir. Sağında ve solunda 500 haneli, mamur camili, hamamlı, bağ ve bahçeli kasabası vardır.

....................(2 satır boş)....................

Buradan kıble yönüne 8 saatte,

Haruniyye Kasabası'nın özellikleri: 244 [858] tarihinde Harun Reşid Halife inşa ettiği için Haruniye derler.

....................(2 satır boş)....................

Buradan kıble tarafına doğru 7 saatte, *[329a]*

Zeng-âbâd Kasabası'nın özellikleri: Eski zamanda Harun Reşid halifeliğinde Zengî Hazinedar adlı bir ünlü şahıs tamam ettiği için Zeng-âbâd derler. Hâlâ Bağdad Eyaleti'nin Acem toprağında

başka sancakbeyi hükmündedir. Bin adet seçkin askere sahiptir. Beyinin Süleyman Han kanunu üzere hâssı 270.000 akçe eder. Adaletle 18 kese tutar. Irak toprağında olduğundan timar, zeamet, çeribaşı ve alaybeyisi vardır. 150 akçeyle kadısı ve 70 adet köyleri vardır. Ve Bağdad kuluna gelir kayd olunmuş hâsdır. Paşa ağalarından bir namlı ağa 200 adamıyla bu hâssı zabt edip 40 yük akçe gelir elde eder.

...................(3 satır boş)...................

Buradan kıbleye doğru 5 saatte,

Kızıl Rabat Hâssı Kasabası'nın özellikleri: Bağdad Eyaleti'nde Zeng-âbâd Sancağı toprağında nahiyedir ve Bağdad kulu için 9 yük akçe hâsdır. Paşa tarafından bir ağa gelip 15 yük akçeyi tahsil edip kula maaş gider.

...................(5 satır boş)...................

Buradan yine güney tarafına (---) saatte,

Bakuba Hâssı Kasabası'nın özellikleri: Bağdad Eyaleti'nde Acem toprağında Bağdad kuluna gelir olan hâsdır. Paşa ağalarından bir namlı ağa 70 kese iltizam ile alıp 100 kese gelir elde eder, yüksek hâsdır.

...................(5 satır boş)...................

Buradan kıble yönüne (---) saatte,

Bayat Sancağı Kasabası'nın özellikleri: Süleyman Han kanunu üzere başka sancaktır. Beyinin hâssı 200.000 akçedir. Toprağında timar ve zeamet olmadığından alaybeyi ve çeribaşı yoktur. 150 akçe kadılıktır. Bölgesi tamamen iltizam köyleridir. 7 yük akçeye bir paşa ağası alıp 150 adamıyla zabt edip mal tahsil eder.

...................(5 satır boş)...................

Buradan yine kıble tarafına (---) saatte, *[329b]*

Nev-âbâd Kasabası, yani Yeni Kasaba'nın özellikleri:

...................(5 satır boş)...................

Debâlâ Sancağı büyük kasabasının özellikleri: Irak bölgesinin Acem toprağında Süleyman Han kanunu üzere başka sancakbeyi taht merkezidir. Sancakbeyinin toprağında timar ve zeameti vardır.

Alaybeyi ve çeribaşı ve 150 akçe kadı hâkimi de vardır. 86 adet mamur köyleri vardır.

....................(5 satır boş)....................

Kerend Kasabası'nın özellikleri: Irak bölgesinin Acem toprağında Süleyman Han kanunu üzere başka sancakbeyi taht merkezidir. Beyinin hâssı 239.260 akçedir, kazadır ve bölgesinde Bağdad kulu hâssı köyleri vardır.

....................(5 satır boş)....................

Karâniye Sancağı Kasabası'nın özellikleri: Bağdad Eyaleti'nde Süleyman Han kanunu üzere başka sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâss-ı hümâyûnu 200.000 akçedir. 150 akçe pâyesiyle kadılıktır. Bölgesinde hâs köylerini paşa ağaları zabt eder.

....................(6 satır boş).................... *[330a]*

Gîlân Sancağı Kasabası'nın özellikleri: Bağdad Eyaleti'nin Acem toprağında başka sancakbeyi taht merkezidir. Süleyman Han kanunu üzere sancakbeyinin hâss-ı hümâyûnu 200.000 akçedir. 150 akçe pâyesiyle kadılıktır. Eski zamanda Cîlân adında bir kasaba idi. Bizzat Şeyh Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî'nin doğum yerleri olduğundan bakımlı ve mamur bir kasabadır. Ama hâlâ o kadar mamur değildir. Şeyh Abdülkâdir'in asıl vatanları olduğundan Abdülkâdir-i Cîlânî derler. Yohsa Gîlânî değildir. Gîlân Acem ülkesinin kuzeyinde Şirvan vilâyeti ve Şamakı yakınında Demirkapı Kalesi'ne yakın Hazar Denizi kenarında Gîlân Şehri işlek büyük bir şehirdir. Ama bu Cîlân Bağdad toprağında başka sancaktır.

....................(2.5 satır boş)....................

Âl-i Sâh Sancağı Kasabası'nın özellikleri: İlk kurucusu Âl-i Sâlihlerdir. Süleyman Han kanunu üzere başka sancaktır. Beyinin hâssı 200.000 akçe eder. 150 akçe pâyesiyle kadılıktır. Acem ülkesinde bu sancak toprağına Âl-i Sâ ülkesi derler. Bayındır hükümdarı Uzun Hasan zamanında büyük ülke imiş. Hâlâ o kadar mamur değildir. Genellikle köyleri Bağdad kulu maaşlarına gelir kayd olunup bir paşa ağası iltizam ile 10 yük akçeye zabt eder.

....................(4.5 satır boş)....................

Karadağ Hükümeti'nin özellikleri: Irak toprağında Basra gibi yurdluk ve ocaklık hükümettir. Toprağında asla timar ve zeamet yoktur. Ama beyinin hâssı 804.287 akçedir.

...................(5.5 satır boş)...................

Cengûle Sancağı Kasabası'nın özellikleri: Irak bölgesinin Acem toprağında sancaktır. Beyinin hâss-ı hümâyûnu toplam 200.000 akçedir.

...................(7 satır boş)...................

Yukarıda yazılan Derne ve Derteng sancakları yazımı bahanesiyle Bağdad Eyaleti'nin bütün sancakları yazılıp Haruniye menziline gelindi. *[330b]* Oradan kıble yönüne Bakuba hâssı toprağından geçip bakımlı, şenlikli ve verimli köyleri ve Hankâh'ı geçip 7 saatte,

Memleket ve sılanın terkine sebep olan,
Irak-ı Acem bahçesi, Sultan Ahmed-i Becem beldesi,
nar meyvesi yurdu, cihanın direkli İrem Bağları,
yani eski şehir Şehribân'ın özellikleri

Tarihçilere göre Enûşirvân kızı Bânû-yı Cihan yaptığından Şehr-i Bânû derler. Zamanın geçmesiyle halk dilinde kelime hafifleyip Şehribân dediler. Ama gerçekten de Irak toprağında Kûfe, Arap ve Acem'in Şam ve Dârüsselâm gibi İrem Bağı'dır. Hâlâ cennet yurdu Bağdad'ın doğu tarafında Diyâle Nehri'nin karşı tarafında 2 menzil uzaklıkta bir geniş alanı süslemiş ağaçlıklı, gölgelikli, gülistanlı ve hurmalıklı şirin bir şehirdir ki bütün eskil sultanların hasret çektiği Meram Şehri'dir.

...................(29 satır boş)................... *[331a]*

...................(35.5 satır boş)...................

Buradan kıble yönüne Acem toprağı içinde Diyâle Nehri'nden *[331b]* ayrılmış kolları atlarımız ile geçip yüzlerce bakımlı ve şenlikli İrem köylerini 12 saatte geçip,

Eski kasaba, nevrûz günü tamamlanan, yani büyük şehir, âdil Kisra Enûşirvân oğlu Behrûz Şehri'nin özellikleri

Behrûz adında bir oğlu yaptığından Behrûz Şehri derler. Diyâle Nehri kenarına kadar geniş ve büyük bir şehir idi. Daha sonra (---) tarihinde Hulâgu Han Bağdad'ı işgal edip Abbasîlerden el-Mustansır Billah Halife'yi şehit edince Abbasîler son buldu. Hulâgu Han bu Behrûz Şehri'ni harap etti. Ve yine denizde damla ve güneşte zerre kadar imar oldu. Hâlâ Bağdad toprağında hâss-ı hümâyûndur.

Paşa ağalarından bir namlı ağa bu hâssı 20 yük akçe iltizama alup 200 adamıyla padişah malını toplayıp Bağdad'a gönderilir yüksek mansıplı hâsdır. Ve Şehribân kadısı naibi hükmeder.

Bu Behrûz Şehri ile Bakuba hâssının toprağı birbirlerine komşudurlar. Ama bu Behrûz Şehri Bağdad'a yakın olduğundan Bakuba Kasabası'ndan daha mamurdur. Tamamı (---) adet mamur hanelerdir.

....................(2.5 satır boş)....................

Buradan Diyâle'yi gemilerle geçip karşı tarafa Acem toprağına ayak bastık.

Büyük Diyâle Nehri:

....................(10 satır boş)....................

Demirkapı Sancağı Kasabası'nın özellikleri

Bizzat cennet yurdu Bağdad bu Demirkapı toprağında kurulmuş büyük şehir ve eski sancaktır ki kanun üzre beyinin hâssı 200.000 akçedir. Ve bu sancakta 20 yük akçe iltizam ile zabt olunur hâss-ı hümâyûn vardır ki bir azametli paşa ağası 150 adet adamıyla yönetir. Bu toprakta Bağdad mollasının naibi şer'î hâkimdir. Naib bazen İmam-ı A'zam Kasabası'nda oturur, bazen de 70 parça köylerini dolaşır.

....................(5.5 satır boş)....................*[332a]*

Büyük şehir, eski belde, evliyâ burcu, kisra Enûşirvân tahtı, Abbasîlerin taht merkezi, Amalika-i Bağ-ı ibn Dâd yapımı, yani cennet yurdu Bağdad'ın anlatılması

Yaratıcı'ya hamd olsun sağlık ve esenlikle 1066 senesi Rebiülevvel ayının 12. gününde, [09.01.1656] Peygamber Efendimizin doğduğu günde Bağdad'a girdik. Irak valisi Kara Murtaza Paşa hazretleri huzuruna varıp el öpüp Melek Ahmed Paşa efendimizin muhabbet dolu mektubunu, hediye gönderdiği murassa kılıflı kılıcı, bir cevâhirli hançeri ve bir cevâhirli çârkâb tirkeşi Murtaza Paşa'ya verince cihan cihan hoşlanıp hakire:

"Evliyâm hoş geldin ve safa geldin. Ya biz sizi Tebriz'den çıkıp kardeşimizi Acem elinden kurtarıp bu tarafa yöneldiğinizi çoktan duymuştum" deyince Hakir:

"Sultanım *'önce yol arkadaşı, sonra yol'* sözü üzerine Ali Ağa kulunuz ve beyefendi kardeşiniz uygun yol arkadaşları olduklarından ve sultanım Bağdad'da olmayıp Düceyle arkını temizlemeye gittiğinizden birkaç gün Acem diyarında Hemedan, Dergezîn, Kum ve Kâşân şehirlerinde ve 77 parça büyük şehirlerde eğlenip gezip bu kadar büyük beldeleri gezip dolaşıp sultanımın mübârek cemalini görüp aziz kardeşini getirdiğim sevinçli hizmetinde bulunduk" deyince paşanın Ali Ağası, paşanın kardeşi ve Acem'de hapis olan mataracıbaşısı gelip yer öptüler.

Hemen Murtaza Paşa ayağa kalkıp büyük kardeşini bağrına basıp sırtındaki samur kürkü kardeşine giydirdi. Bir kürk Ali Ağasına ve bir samur lipâçe bu hakire giydirdi.

Mercaniye Medresesi yanında bu hakire bir konak verip bütün yiyeceklerimiz, içeceklerimiz ile üç aşçı tayin edip 7 adet odamızı kalemkârî çitlerle, ipek haliçeler ve Mardin yastıklarıyla döşedi.

Bir kese hamam akçesi bağışlayıp gece gündüz kendilerinin hâs nedimlerinden olup Bağdad Kalesi'ni gezmeye başladık. Öğrendiğimiz, anladığımız ve gördüğümüz kadarıyla Bağdad'ı anlatalım. Evvelâ,

Cennet yurdu Bağdad'ın yapıcılarını bildirir

Birinci manzara: Arap, Acem, Hind, Sind ve Rum tarihçilerinin yazdıklarına göre Tufan'dan sonra Ays evlatlarından Heremdâd adında bir melik bir büyük kale, dayanıklı sur ve sağlam bir hisar yapar, bu kale onun ismiyle anılıp adına Heremdâd Şehri derler.

Hâlâ bu mamur olan Bağdad'dan aşağıda Eski Bağdad dedikleri Heremdâd Şehri idi ki hâlâ yapı kalıntıları Şattularab kenarından doğu tarafta Kisra kemerine, oradan tâ Diyâle Nehri'ne kadar iki günlük yollarda imaret kalıntıları açıkça bellidir. Harabeleri içine adam girse kaybolur.

Eski Tarihçi Ermeni Mıkdisî bu Irak topraklarını yazarken ustalığını konuşturup adı geçen Eski Bağdad-ı Heremdâd hakkında öyle yazar ki:

Irak toprakları sınırı uzunlamasına Tikrit Şehri'nden tâ Sadan Şehri'ne kadar idi. Ve genişliği Kâdisiyye Şehri'nden tâ Hulvân Şehri'ne kadar sınırları varmış idi. Heremdâd Şehri'ni kendisi Şattularab kenarından doğu tarafa iki günlük yolda Diyâle Nehri'ne varmış. Uzunluğuna ve genişliğine büyük bir ülke idi. Şehrin ortasından, Tâ Diyâle Nehri'nden üç adet ark gelip akardı. O zamanlarda bütün Irak topraklarında Şat Nehri, Fırat Nehri ve Diyâle Nehri'nden 7.000 adet kollar akıp Irak topraklarını sularmış.

Bu Heremdâd'ın ortasında putperest mabedi varmış ki bütün kubbeleri 3.000 yüksek sütunlar üzerine kurulmuş 3.060 adet kubbeleri olup 7.000 adet hizmetçileri var imiş. Van Nehri de *[332b]* Dicle Nehri'ne bu Heremdâd altında karışırmış. İsâ Nehri içinde ve Serâb Nehri kenarında binlerce un değirmenleri dönüp bu iki mübarek nehirlerin üzerinde binlerce gemi yüzüp Heremdâd Şehri'ne tüccarlar ile mallar ve değerli şeyler getirirlerdi. Ve ne derecede büyük şehir idiği ondan belli ola ki bu şehir içinde halk hamamı ve özel hamamların sayısı 60.000 idi, diye yazmış.

Hatta *Cerîr-i Taberî* de, bu Eski Bağdad-ı Heremdâd'ın her hamamı içinde beşer adam olsa olmaz her hamamda ellişer hizmetçi var idi, diye hesapsız insanları saymış. Toplam 40.000 sırmakeş, 6.000 kuyumcu var idi. Başka pazarı, yüzlerce dükkânçeleri ve nice yüz bin adet imaret eserleri ona göre kıyaslana, diye yazmışlar. Ama şimdiki hâlde yılan, çıyan, baykuş ve karga yuvası olup ancak yapılarından Tâk-i Kisra [Kisra Kemeri] adındaki ünlü yapı kalmıştır. İnşaallahu Taalâ yerinde o da yazılır.

Hâl ehli olanın bu yaşlı dünyanın harabelerinden ibret alması gerektir ki, *"O'nun zatından başka her şey yok olucudur."* [*Kur'ân*, Kasas, 88] âyeti inmiştir. Bundan ileri görüşlü akıllı kimselerin ibret alması gerekir.

Eski Bağdad'ın harap olmasının sebebi

Bu Heremdâd Şehri'nde bir zaman Yahudiler çok olduğundan Buhtunnasr Hazret-i Yahya kanını istemek için yola çıkıp önce bu şehrin Yahudilerini kırıp şehri de yerle bir etti ve 600 sene harap yattı.

Sonra Hazret-i Peygamber senesinden evvel Âdil Enûşirvân 7 adet Kârûn hazinesi bulup bu Eski Bağdad Şehri'ni ve Tâk-i Kisra'yı imar etti. Zira Tâk-i Kisra öyle bir yüksek köşk idi ki bütün Irak sultanlarının yaylagâhı idi.

Hazret-i Resûl-i Ekrem saadetle Emine Hatun'dan Mekke-i Mükereme'de doğduğu mübarek gecede bu Tâk-i Kisra yıkıldı, Urfa Şehri'nde Nemrud ateşgedesi söndü, Trabzon Şehri'nde 300 tılsım yıkıldı, Kırım diyarında Kefe Kalesi'nde tunçtan bir atlı heykel ile devrildi, İstanbul'da Sarayburnu'nda, Atmeydanı'nda, Altımermer'de, Yedikule'de, Avratpazarı'nda, Tavukpazarı'nda ve Galata Kulesi yerinde 366 adet tılsımlar hepsi baş aşağı olup Ayasofya kubbesi ve İspanya'da Kızılelma Kilisesi kubbesi yıkıldı. Kısacası Peygamber Efendimizin doğduğu gece yeryüzünde 70.000 alâmet ortaya çıktı, diye bütün tarihçiler ve bütün siyerler yazdıktan başka Rum Yanvan ve Ermeni Mıkdisî tarihlerinde ve başka milletler de tarihlerinde yazmışlardır. Zira bütün Hristiyanlar Hazret-i Resûl'ü inkâr etmezler, ama Araplara gönderildi, derler.

Beri taraftan, Enûşirvân Hazret'in zamanında Bağdad meliki idi. Hazret'e inanıp Hâtem-i Tay adındaki Arap beyini hediye ile gönderip mübârek ağız yarlarını rica etmişti. Hazret-i Resûl-i Ekrem de ricasını kabul edip ağzı yarını Zemzem suyu ile karıştırıp verir. Hâtem-i Tay Âdil Enûşirvân götürüp kireç ve alçı içine Hazret'in ağzı yarını katıp Tâk-i Kisra'yı tamir etti. Hâlen ayakta duran bir Enûşirvân tâkidir.

O sene Hazret-i Resûl henüz 20 yaşına ulaşmış iken Enûşirvân ve Hâtem-i Tay adlı Arap beyi öldü. Yaratıcı'nın hikmeti Enûşirvân öldüğü saat büyük bir deprem olup bütün halkıyla Eski Bağdad yıkıldı. Bu zemin çok uğursuzdur, diye 20 sene daha harap yatıp Hazret-i Risâlet'e 40 yaşında peygamberlik gelince,

Yeni kale, yani Irak-ı Bağdad Kalesi'nin özellikleri

Hazret-i Risâlet'e 40 yaşında *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* [*Kur'ân,* Alak, 1] emriyle peygamberlik gelince Bağ ibn Dâd bin

Ankâyi'd-Dâr bin Murad, Amalika halkından idi. Hazrete gelip Bağ ve babası Dâd Resûlullah'ın huzurunda iman getirdiler.

Melik Bağ bir kale yapmak için Hazret'ten izin istedi. Hazret de izin verip *"Bolluk, cennet yurdu, saltanat yeri Bağdad ola"* buyurmuşlar.

Sonra Bağ ve babası Dâd *[333a]* Irak topraklarına gelip şimdiki Bağdad'ın temellerini atıp Hazret'in peygamberliği gününden birinci senesinde tamam olup Bağ ve babası Dâd yaptığından Bağdad Kalesi denilmesinin sebebi odur.

İkinci yapıcısı, Enûşirvân oğlu Hürmüz-i Tâcdâr'dır. Kisra melikleri bu Tâcdâr'da son buldu. Ama Gürcistan'da Dâdyân kavmi kendilerinin kisralarından olduklarını iddia ederler.

Üçüncü yapıcısı, Emevîlerden [Abbasîlerden] Melik Devânıkî genişletti ve gayet mamur etti. Bu Mansûr-ı Devânıkî gayet cimri, aşağılık, eli sıkı olup cimri ve alçaklığından bir dankı hesap ettiği için Mansûr-ı Devânıkî derlerdi. Gerçi acımasız halk öyle derler ama Emevîlerden öyle bir kerem ve hayır sahibi gelmemiştir.

Bu Bağdad Kalesi'ni genişlettikden sonra Mekke-i Mükereme'ye varıp Harem-i Mekke'yi ve bütün kubbelerini genişletip iki adet yüksek minâre yaptırmıştır. Hâlâ Harem-i şerif çevresinde 7 adet minâre olmuştur ki her biri beşer ve dörder şerefeli yüksek minârelerdir. Sonra Devânıkî Hazret-i Resûl'ü rüyasında görüp,

"Ey Mansûr, benim şefaatime gel!" derler.

Yaratıcının hikmeti ardından Mansûr-ı Devânıkî vefat edip Mekke-i Mükereme dışında kuzey tarafta Bâb-ı Muallâ adlı bir makamda kubbesi içinde medfundur. Sonra,

Birinci Bağdad'ın dördüncü yapıcısı, Abbasîlerden Halife Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abbas'dır.

Beşincisi, 244 [858] tarihinde halife Harun Reşid'dir.

Altıncısı, (---) tarihinde Me'mun Halife'dir ki Bağdad'dan Mısır'a varıp Cize tarafındaki Heremeyn Dağları'ndan Kârûn hazinesi çıkarıp o bol hazine ile Bağdad'ı cennet yurdu etti. Sonra kalan mal ile Rum ülkesine sefer edip Adana Şehri'nin batı tarafında altı saat yakın Tarsus Şehri'ni Fireng elinden zorla fethetti. Sonra kaleyi tamir ederken vefat edip Camiunnûr adında bir cami sahasında defn edildi. Mermer sandukasında tarihiyle (---) (---) cildimizde yazılıdır. Daha sonra bu Bağdad Şehri'ni (---) tarihinde yine Abbasîlerden (---) (---) Billah halife iken düşman avlayan

Tatar'dan Hulâgu Han Bağdad'a gelip halife ve 70.000 hatunun karnını yarıp katledip cennet yurdu Bağdad iken harabe eder.

Yedinci yapıcısı

....................(2.5 satır boş)....................

Dokuzuncusu, bu cennet yurdu, direkli İrem Bağı Bağdad'ın Şehit Nureddin (---) tarihinde Bağdad sahibi olup Bağdad'ı genişletip mamur etti. O sene Hazret-i Risâlet'i rüyasında görüp,

"Yetiş ey Nureddin, benim cesedimi düşmanlar almak isterler!" deyince hemen anında Nureddin Şam'dan ılgarla 7 günde Medine'ye girip Hazret'e el uzatanları katledip Resûlullah kabrinin 6 tarafını tunç ile çevirmiş, Resûlullah'ın kubbesini ve Medine Kalesi'ni yapmıştır. Daha sonra vefat edince Şam'da Mahkeme'ye bitişik nur dolu bir türbede gömülmüştür. Sonra,

Onuncu yapıcı, Bağdad'ı Azerbaycan şahlarından Gıyâseddin Şah (---) tarihinde imar etmiştir. Daha sonra İran-ı Turan, Irak ve Azerbaycan memleketleri beyliklere dönüp niceleri Bağdad'ın yolunda başsız ve nice şahlar tac sahibi olup her şah Irak'a sahip olmak için çok uğraşır ve çalışırlardı. Sonunda,,

On birinci yapıcısı, 792 [1390] tarihinde zorba Timur 18 padişahlık yeri ele geçirip 12 padişahı önünde yaya yürütüp Bağdad üzere gelince aman ve zaman vermeyip Bağdad'a mutasarrıf olup imar etti.

Sonra evladı *[333b]* Şehzade (---) ye Bağdad'ı verip Timur Şah Osmanlı'dan Yıldırım Bayezid Han üzerine geldi. İşin sonunda Yıldırım Han Timur elinde bozguna uğrayıp Yıldırım askeri dağılınca hemen Yıldırım Han Tatar askeri üzerine dal kılıç olup Allah'ın hikmeti bir iş göremedi, attan tekerlendi. Yıldırım Han'ı Tatar kavmi Timur Şah huzuruna götürdüler. Timur Han:

"Eyle olur birader, bu baht hâlidir!" diye gönlünü alır.

Yıldırım Bayezid Han gazabından türlü türlü hakaretler eder.

Sonunda Timur, Yıldırım Han'ı demir kafes içine hapis eder. Mahpus iken ateşli sıtmadan âhirete gider.

O an Yıldırım Han oğlu Çelebi Mehmed Timur'a yetişip Tatar askerine karışıp bir kılıç vurur ki Timur Şah ancak öz başıyla Horasan diyarına düşüp (---) (---) ölür.

Sonra Bağdad'da çocuklarının çocukları Irak hâkimi iken (---) tarihinde Karakoyunlu'dan Kara Yusuf Şah **12. yapıcısı** olup Bağdad'ı imar etti. Daha sonra,

On üçüncüsü, Akkoyunlu'dan Azerbaycan Şahı Bayındırlı Uzun Hasan Irak şahı oldu. Sonra,

On dördüncüsü, 913 [1507-08] tarihinde, Şah İsmail'in çıkış tarihi:

Kâhir-i kahraman-ı melik-i Acem.

Sene 905 [1499-1500]

Şah İsmail bu yüzden Irak şahı oldu ki Şah İsmail Diyarbakır'ı kuşatıp Diyarbakır içinde sığınmış olan Karakoyunlu Emir Şah Bey şaha zorunlu olarak aman ile kaleyi teslim etti.

Şah İsmail de Diyarbakır Eyaleti'ni İstacellü Muhammed Han'a verdi. Ancak Mardin Kalesi'ni fethedemedi. Musul Kalesi'ni ve Şehrezûl Kalesi'ni anlaşma ile fethedip Bağdad'a doğru yola çıktı.

Uzun Hasan neslinden olan Bağdad hâkimi Emir-i kebir Yâr Bey Han, şahın cengine karşı koyamayacağını bilip Uzun Hasan evlatlarından Sultan Murad b. Yakub ile Bağdad Çölü'nden Ane Kalesi ve Selme Kalesi üzere Şam'da Mısır Sultanı Gavrî'nin veziri Senyâl Han'a varıp sığınırlar.

Beri tarafta Şah İsmail Bağdad Kalesi'ni boş bulup savaş etmeden ele geçirip yönetimini Hâdim Emir adında ünlü bir hana verip Bağdad'ı imar eder.

Daha sonra Bağdad Hükümeti Şah İsmail tarafından 939 [1532-33] tarihinde Zülfikâr Han'a değer, meğer içinden Sünnî mezhepli imiş. Gizlice Sultan Süleyman Han'a haber gönderir.

Derhal ulaklarla Şam, Haleb, Diyarbakır ve Maraş valilerine haber gider, onlar da büyük ordu ile yola çıkarlar. Ancak şahın bundan haberi olur ve şahın kışkırtmasıyla fakir Zülfikâr Han'ın taraftarları Zülfikâr Han'ı Ali zülfikârı ile şehit ederler. Böylece Şah yeniden Irak sahibi olup hanlığı Eleşker Han'a verip ona halifeler halifesi ünvanını verip Eleşker Han'ın eline şah yarlığı verir. Sonra,

15. yapıcısı, 930 [1524] tarihinde Şah İsmail oğlu Şah Tahmasb, *"Saltanat şüd"*, *"Cây-ı peder giriftî"*, ve *"zıl"* 930 lafzı tarihtir, Şah Tahmasb şah olup Süleyman Han korkusundan Bağdad'ı o kadar mamur, sağlam ve korunmalı etti ki sanki İskender edip Bağdad

içine 40.000 tülüngî ve dizçöken asker koydu ve rahat olduk, dedi. Ama *kul tedbir alır, Allah takdir eder,* Bağdad Kalesi Tahmas Şah elinde kaldı. Ama tıraşsız kalleş Kızılbaş askerleri sur içinde yatmakta olan Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî, Kassâb Cömerd ve diğer büyük velîlerin ve sur dışında yatmakta olan İmam-ı A'zam hazretlerinin mübarek kabrini, Osmanlı imamıdır, diye harap edip türbesini at ahırı eyleyip atlar bağladılar. Hatta nurlu kabrinden İmam'ın cesedini çıkarıp Şatt'a atmaya çalıştılar. Hemen bir gece 40 adet büyük velî Süleyman Han'ın rüyasına girip,

"Ey Süleyman! Bizi Kızılbaş elinden kurtarmaya Bağdad'a gel ki Irak-ı Bağdad ve Azerbaycan-ı dilşâd tamamen senindir" dediklerinde hemen Süleyman Han uykudan uyanıp rüyayı Şeyhülislâm olan Ebussuud Efendi'ye anlatınca Şeyhülislâm hemen,

"Fırsat ve zafer senindir padişahım. Allah mübarek eyleye. Hemen Bağdad'a gidin!" deyince Süleyman Han Makbul İbrahim Paşa'yı *[334a]* 40.000 güzîde askere serdar edip Bağdad'a doğru gitmede. Ardından Süleyman Han da 100.000 adet Müslüman gaziler ile menzilleri ve yolları katederek önce Süleyman Han'ın gazi askerleri erişip deryâ gibi asker ile 940 [1533-34] tarihinde Tebriz Şehri'ne girince Tebriz'in bütün ileri gelenleri ve bilginleri Süleyman Han'ı karşılamaya çıkıp ayaklarına ipek halılar serip,

"Hayr makdem, ey Süleyman Şah!" diye bütün zengini, yoksulu, yaşlısı genci Süleyman Han'ın ayaklarına yüzler sürerler ve Tebriz Şehri'nin yağmalanmamasını rica ederler.

Derhal Süleyman Han Rumeli valisini Tebriz Şehri'nin korunmasıyla görevlendirip tek bir kişi bile Tebriz'i yağmalamaz ve bir kişinin bile hardal tanesine el uzatmazlar.

Sonra Tebriz'den kalkıp birkaç menzilde Sultaniye Şehri'ne gelirler. Bütün halkı itaat edenler. Buradan kalktığı gün bir kar, tipi ve boran olur ki yağan kar ve yağmurun çokluğundan ve kara çamurun bolluğundan ne çadır kurmaya yer var, ne yol belli, ne cadde var, ne saman ve ne ot var. Sonunda yüz bin baş derdi çekerek bütün Müslüman gaziler Karakan Kalesi altında çadır kurduklarında Karakan halkı da kalenin anahtarlarını Süleyman Han'a teslim ederler.

Buradan kalkup nice bin sıkıntı ve belâ çekerek Karakan Derbendi'ni kara kan yutrak güçlükle geçerler.

Bu hakirin de 1065 Zilhiccesi'nde [Ekim 1655] Acem diyarına girip geçtiğimiz menzillerdir. Ama Süleyman Han Isfahan sınırında

Dergezîn Şehri'ne, oradan Hemedan Şehri'ne, oradan birkaç menzilde Kasr-ı Şirin'e ve sonra Dokuz Evlim adındaki büyük nehrin kenarında deryâ gibi İslâm askeri çadır kurduğunda Bağdad Hanı olan Tekyelü Mehmed Han meğer Sünnî inançlı ve Osmanlı sevdalısı imiş. Süleyman Han'a gizlice bir kâğıt gönderir:

"Padişahım! Hazret-i Resûl'ü rüyamda gördüm;

'Benim mezhebimin sahibi İmam-ı A'zam'ımı, Süleyman dinsiz zındıklardan kurtarmaya gelir. Hemen Bağdad Kalesi'ni Süleyman'a teslim eyle. Bu kadar Tanrı kulu toprağa düşmesinler', diye buyurdular.

"Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî ve Hazret-i İmam-ı A'zam'ı da rüyamda gördüm;

'Süleyman'a kaleyi teslim eyle', dediler.

"Padişahıma Bağdad Kalesi'ni Hak mübârek ede. Azametle siz yakın geldikde ben bir tarafa savuşurum" diye Bağdad hanından bu şekilde haber gelince Süleyman Han görse ki daha önce kendilerinin gördüğü rüyaya bu doğru rüya denk düşünce hemen serdar-ı muazzamı 50.000 seçkin askere öncü asker edip Bağdad üzere gönderir. Hemen ardınca Süleyman Han da "Niyyetü'l-gaza!" deyip saadetle hareket buyururlar.

Sonra Dokuz Evlim Nehri'ni geçerken nehrin taşkınına rast gelip nice yüz katar deve, katır, at yükü ağırlıklar hasır gibi akıp gider. Ama Yaratıcı'ya hamd olsun bir cana zarar gelmeyip esenlikle geçerler.

Bu derece baştan geçen macerayı aziz babam merhum Dergâh-ı âlî kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zıllî Ağa'dan dinledik. Zira o gazalarda birlikte olduklarından dolayı bu şekilde yazılmıştır.

Sonra Serdar İbrahim Paşa Bağdad'a varınca Bağdad hâkimi Tekyelü Mehmed Han bütün aile fertleriyle gemilere binip Basra taraflarına gider.

Bütün Acem askerleri Diyâle Nehri'ni geçip Derne ve Derteng taraflarından Fars diyarına, Kum ve Kâşân şehirlerine yüz tutarlar. Çünki yiğit serdar bu durumu duyup iki gün at sürüp Bismillah ile İmam-ı A'zam Kapısı'ndan 941 tarihinin Cemâziyelevvel ayının 24. günü [01.12.1534] cennet yurdu Bağdad'a girip şehri bezekistan ettirip kalenin bütün İslâm askeri ile doldurup tuğ, alem, sancak,

bayrak ve filandıralar ile bütün bedendişleri, bütün burçları süsleyip 3 yaylım top ve tüfeng şenlikleri edip kale anahtarlarını Süleyman Han'a sevinç haberleriyle gönderir.

Süleyman Şah adı geçen ayın 26. günü [03.12.1534] deryâ gibi asker ile büyük alay göstererek gelirken öncelikle İmam-ı A'zam'ı ziyaret edip kaleye girerken Yaratıcı'nın büyüklüğü top ve tüfeng şenliklerinden Bağdad Kalesi semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kalır.

Süleyman Han Abbasî sultanlarına ve nice geçmiş şahlara, sultanlara taht merkezi ve yuva olan saraya girip Osmanlı taht merkezi olur.

Hemen o an Süleyman Han *[334b]* Abdülkâdir-i Cîlânî türbesine yaya olarak gidip yüz sürer ve temizlenmesine ve tamirine o anda başlanır.

İmam-ı A'zam hazretlerinin de bakımını buyurup 100.000 altın harcar ve dört tarafı Kızılbaş pisliklerinden pâk eder.

Sonra Hazret-i Kassâb Cömerd'i ve Musa Kâzım *Allah ondan razı olsun* hazretlerini ziyaret edip hepsini imar eder.

Ve Bağdad toprağında olan bütün büyük velîleri ziyaret eder.

Daha İmam Hüseyin'i Deşt-i Kerbelâ'da ziyaret eder.

Sonra Kûfe Şehri'nde Hazret-i Ali-i Radî-i vefî *kerremallahu vechehû* hazretlerini ve nice yüz adet Deşt-i Kerbelâ şehitlerini ziyaret edip 941 senesi Cemâzilâhir'in 27. gününde [03.01.1935] tekrar saadetle Bağdad Kalesi'ne girerken tekrar büyük bir alay ile girip top ve tüfeng şenlikleri olur. *Allah'a hamd olsun* cihangir padişahın ayak basmasıyla Bağdad beldesi direkli İrem bahçesi ve himmetiyle âbâd olup Osmanoğlu taht yeri olup tam üç ayda Bağdad Kalesi'ni çeşitli sağlam burçlarla ve dayanıklı tabyalar ile imar eder, sağlamlaştırır ve muhkem hâle getirir ki sanki Kahkahâ Seddi olup **on altıncı yapıcısı** Süleyman Han oldu.

Bağdad fethinden sonra Süleyman Han Arap ve Acem meliki ve Irakeyn [iki Irak] sahibi oldum diye övünmüştür

Sonra vezirliğini Rumeli Veziri (---) (---) Paşa'ya verip Rumeli Eyaleti askeri ve bütün Kapıkulu askeriyle tamamı 72.000 asker muhafazacı koyup kendileri yine İmam-ı A'zam'ı ve diğer büyük velîleri ziyaret ederek veda edip Bağdad'a girip bu Bağdad fethi tarihini celî hat ile İmam-ı A'zam Kapısı'nın üst tarafına yazdırır ki o tarih budur:

Bağdad-ı behişt-âbâd'ın fethinin tarihi: *"Irak-ı behişt-âbâd"* lafzı tarih olmuştur. Sene 941 [1534-35].

Sonra *Fetahna'l-Irak,* lafzı tarih olmuştur.

Diğer tarih:

Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr,

Sene 941 [1534-35].

..................(1 satır boş)..................

Nice bin tarihler vardır ama hakir bu kadarca ile yetindik.

Sonra Süleyman Han Irak'dan Dârüssaadetleri tarafına doğru yola çıktılar. Bağdad Kalesi Osmanlı elinde mamur iken 1031 [1622] tarihinde Sultan Mustafa Han'ın tahta çıkmasında kul arasında türlü türlü karışıklıklar çıktı, dünya fesatla doldu ve Karamazak zoruyla Davud Paşa sadrazam oldu. Ve Sadaret makamında oturayım diye herkese istediklerini verdi. Padişah hazinesinde mal kalmayıp İstanbul içinde zengin adamların evlerini basıp mallarını almaya başladılar.

Sonunda sonunu düşünen âlimler toplanıp Davud Paşa'yı sadrazamlıktan uzaklaştırıp Mısır'dan azledilmiş Merre Hüseyin Paşa'ya sadrazamlığı verdiler. Ama kula verecek ulûfe ve hizmet kalmadı.

Bunu da (---) günde hazineyi yok etti diye azledip sadrazamlık mührü Lefkeli Mustafa Paşa'ya verdiler.

Kırk günde onu da azledip mührü Hadım Gürcü Mehmed Paşa'ya verdiler.

Daha önce 3 kere kaymakam olmuş tedbirli adam iken Merre Hüseyin Paşa kul eşkıyalarıyla birleşip azlettirdiler ve Merre Hüseyin Paşa'yı vezir ettiler.

Bu sırada Acem fırsat bulup Bağdad taraflarında nice şehirleri işgal etmeye başladı.

Beri tarafta Merre Paşa öyle zorba oldu ki sanki Dahhâk-i Mârî idi. Hatta bir gün divanda bir beylerbeyini aşağı alıp herkesin içinde bin deynek vurdu. Yine bir gün İzmir'den azledilmiş bir mollaya divanda bin deynek vurdu.

Bütün ulema bu içler acısı hâli görüp Fatih Sultan Mehmed Camii'ne toplandılar. Merre Paşa bunu duyunca at gemisi maryolundan ve acemi oğlanı eşkıyalarından 10.000 kadar haşerat toplayıp ulemayı kırmalarını emredince bu kadar pür-silâh din-

sizler Fatih Camii'nin dört tarafından saldırıp ikindiden akşama kadar 3.000 kadar ulemayı şehit ettiler. Nicelerini kuyulara attılar. Nicelerin tâ sabaha dek Unkapanı'ndan ve Cibali Kapısı'ndan denize döktüler. Asla biri de denize batmayıp denizde yüzerlerdi.

Bu haberi Anadolu'da Abaza Paşa duyup Erzurum'a sapıp âsî oldu ve Diyarbakır'da Hâfız Ahmed Paşa da isyan etmeye kalkıştı.

Abaza Paşa ulemayı katleden *[335a]* ve Sultan Osman'ı şehit eden yeniçerileri katletmeye başlayıp Ankara'ya gelince 30.000 yeniçeri kırdı, diye her diyardan Sultan Mustafa Han'a arzlar geldi.

1032 [1623] tarihinde Abaza Paşa üzerine Cığalzâde Vezir Mahmud Paşa'yı 40.000 asker ile serdar edip Karamazak Abaza üzere memur olan yeniçerilere ağa yerine serdar oldu, Ankara'ya vardılar ve Abaza üzre gidemeyip İstanbul'a geldiler. O sene,

Cihat yurdu Bağdad destanı

Bağdad'da da nice kere yerli kulu ve kapukulları karşılaşıp birbirleriyle durmadan savaşırlar, bazen de Bağdad paşası üzerine top çekip savaşırlar, bu yüzden o halife makamında vuruşmalar, çarpışmalar eksik değil idi. Hâfız Ahmed Paşa da Diyarbakır valisiyken Bağdad Eyaleti'ni isteyip,

"Bağdad içinde olan eşkıyaları bütün katledeyim." diye İstanbul'da Merre Hüseyin Paşa'ya arz eder.

Merre Hüseyin Paşa da bu Hâfız Ahmed Paşa'nın Bağdad'ı bu yüzden istediğini Bağdad ayânlarına ihtar eden mektuplar gönderip bildirdi.

Ve beri tarafta Bağdad'ı Hâfız Ahmed Paşa'ya verdi. Hâfız Paşa da yolları katederek Bağdad'a yaklaştığında cennet yurdu Bağdad'ın hepsinden meliki ve söz sahibi olan Bekir Subaşı adlı âsî eşkıyası Hâfız Paşa'nın geleceğinden korkuya düşüp Bağdad Kalesi'ne kapanıp cenge başladı. Bir taraftan şaha haber gönderdi ki,

"Şahım Bağdad senindir, yetiş!" dedi.

Bir taraftan da Merre Paşa'ya haber gönderip her sene 100.000 guruş ödemeyi vaadetti. Bu ve kaleye kapandığı haberi gelince hemen Sadrazam Merre Paşa Çopur Bekir'e iki tuğla Bağdad Eyaleti'ni verip Harput Beyi İbrahim Bey, babamızın evinde konuk iken Çopur Bekir, Paşa'nın emirlerini ve fermanları Bağdad Eyaleti

müjdesiyle götürmede. Ama beri tarafta Çopur Bekir Ağa Bağdad'a kapanıp şaha haber gönderince hemen Bağdad çevresinde, yakında olan hanlardan ve sültanlardan 70.000 adet şah askeri Bağdad altına gelip kondular.

Bu kere kale içinde sığınmış olan Çopur Bekir Ağa, Osmanlı tarafına haber gönderip Bağdad Eyaleti'ni istediğinin cevabını beklemekte olduğundan Bağdad'ı şah askerine vermeyip içten ve isteyerek kaleye kapanıp Acem askeri de adamakıllı savaşa başlayıp top, tüfeng ve lağımlar atılmaya başlandı.

İki taraftan da ateşli savaşlar olmada. Hâfız Ahmed Paşa "Bağdad Eyaleti'ne vali oldum" diye gelmede. Bağdad'a kapanan Çopur Bekir, paşaya da ılgar ile [dört nala, hızla] Bağdad Eyaleti'ne gelmede. Ama Bekir Subaşı Kızılbaş ile büyük ceng etmede.

Tanrı'nın hikmeti Bekir Subaşı'nın bir veled-i zinâ, soysuz oğlu ceng sırasında Bağdad'ın iç kalesinin uğrun [gizli] kapısını açarak Kızılbaş askerini kaleye doldurup Acem askeri kaleye dolup 1033 [1624] tarihinde Sultan Mustafa zamanında ve Merre Hüseyin Paşa sadrazamlığında Merre'nin tedirsizliği ikinci defada Bekir Subaşı adlı melunun elinden Acem eline girip I. Şah Abbas **on altıncı hâkim** oldu.

Daha sonra Bekir Subaşı gördü ki Bağdad gibi bir sağlam hisar, dayanıklı sed, melik ve sultanların hasreti, Abbasî halifelerinin taht merkezi ve geçmiş hakanların tahtı bu yüzden elinden gidip Acem eline girdi, fesat ve şeytan Şah Abbas muradına erdi. Hemen Bekir Subaşı mudara ve yağcılığa başladı. Sonra Şah, Bekir Subaşı'yı huzuruna çağırıp eydür:

"Ey adı yaman kişilerin adaşı, eşi, yoldaşı, karındaşı, sırdaşı, hâldaşı. Sen kayser ülkesi şahı Osmanlının çöreğin çekesin ve ona âsî ve âk olup Irak'a men hasret çekerken kapanasın, mana haber gönderesin. Men azametimle gelende meni yaldayup savaş edesin. Tiz bu gidinin gözlerine milçe çekip başına kızgın tas koyup ödünü ağzından getirdir, özün dübüründen ve dübürün nâfesinden (göbeyinden) çıkarasın!" diye şah *[335b]* ferman edince amansız kılıç ustası cellat şah huzurunda Bekir Ağa'ya ismi Bekir olduğu için ve Osmanlıya ihanet edip kaleyi verdiği için 7 günde 170 parça işkence âletini Bekir Subaşı'nın başında ve vücudunda uygulayıp sekizinci gün kellesini yuvarlar.

Sonra Bekir Subaşı'nın oğlunu getirtip,

"Sen yahşılık edip kale kapısını açıp meni Irak sahibi ettin. Onun karşılığında men de sana ivazın edem!" diye hayat boyu Bağdad'ın ser-i sâzengânlığını, yani babullukta (genelevde) gidibaşılığını hakaret olsun diye verir. Yakın zamana değin değin o dinsiz veled-i zina hayatta olup deyyusbaşılığıyla başlı başına geberdi. Bu şekilde Şah Abbas Bağdad sahibi olup imar etti.

Şah sonra 60.000 askerle Kâsım Han'ı Musul kuşatmasına gönderdi. Musul Beylerbeyisi Hüseyin Paşa Kâsım Han'ı Kızılhan'da karşılar, savaş edip Hüseyin Paşa Allah'ın emri yenilip Kızılhan'da kapanır. Bu kere şah aman ile Kızıl kaleden askeri çıkarıp yine şah aman vermeyip Hüseyin Paşa'yı katleder, Musul Kalesi'ne ulaşıp istila eder. Şehrezûl kalelerinin birkaçına da sahip olur.

Ama İstanbul tarafında da günden güne yeniçeri ve sipahi haşeratının isyan ve tuğyanları artarak Mustafa Han devletinde her taraftan yaralar ortaya çıkmakta. İşin sonunda bütün devlet erkânı, ulema ve şeyhler toplanıp konuşup 14 Zilkade 1032 [09.09.1623] tarihinde,

"Sultan Ahmed Han oğlu Şehzade Murad'ı ittifakla padişah ettik!" diye dua vü senâ ile tahta çıktı.

Önce Veziriazamınız Kemankeş Ali Paşa'yı katleyleyip 1033 [1624] tarihinde Çerkes Mehmed Paşa'yı mühür ile Abaza Paşa üzerine başbuğ edip Abaza Paşa 1034 [1625] senesinde yenilip yine Erzurum Kalesi'ne kaçtı.

Murad Han 3 sene boşlukta kalıp kâh Edirne ve kâh Bursa ziyaretleri ederek bütün zorba ve eşkıyaları katledip Saltanat Evini eşkıya askerlerden temizledi.

1035 [1626] tarihinde Hâfız Ahmed Paşa'yı Bağdad üzere serdar edip gönderdi. 9 ay kuşattı, ancak şah Bağdad imdadına yetişince Hâfız Paşa fethedemeden Bağdad'dan döndüğü yukarıda yine bu cildimiz içinde yazılıdır.

Hâfız Paşa Bağdad'dan fetihsiz hüsranla gelince 1036 [1627] tarihinde mühürden azledilip Halil Paşa diğer veziriazam oldu.

Bu 1036 [1627] senesinde Dişlen Hüseyin Paşa Abaza üzere memur olup Kars Kalesi'ni kurtarmaya gidip Abaza Paşa Dişlen Hüseyin Paşa'yı şehit etti.

1038 [1628-29] tarihinde Hüsrev Paşa veziriazam olup serdar-ı muazzamlık ile Abaza Paşa üzerine gidip Ahıçka Kalesi'ni, Kars

Kalesi'ni ve Erzurum Kalesi'ni fethedip Abaza Paşa'yı der-i devlete bağlayarak getirdi. Abaza Paşa'nın suç defterine Sultan Murad Han yine af kalemini çekip Bosna Eyaleti'ni verdi.

Ondan sonra 1039 [1629-30] tarihinde Hüsrev Paşa yine sadrazamlık ile Bağdad üzerine serdar olup Hemedan ve Dergezîn şehirlerinden 76 parça Acem şehirlerin harap ettiği tamamen yukarıda, mahalle uygunluğuyla seyahat ettiğimiz Acem diyarı şehirlerinde yazılmıştır. Ama Yaratıcı'nın emri Bağdad'ın fethi Hüsrev Paşa'ya nasip olmayıp 40 gün gece gündüz döğüp bir sonuçsuz yürüyüş eder.

Kale içinde İran'ın Mâzenderânî askerleri kale içinde dinlenmiş ve dinç, Osmanlı askerleri ise 5 aydan beri 76 adet kale fethedip yağmalamaktan bütün askere bıkkınlık gelmiş ki hepsi ganimet mallarıyla doyup Kârûn malına sahip olduklarından "Tok arslan av alamaz" dedikleri gibi bunlar da Bağdad'a dürüstce sarılmayıp öylesine ceng ederlerdi. Kış günleri ermiş, top çeken camızların da çoğu telef olmuştu.

İşin sonunda bütün vezirler, vekiller ve iş erleri danışıp *"Her iş, vakt ü zamanı gelince olur"* deyip bütün toplara sipahilik yoluyla topçeken yazıp 1040 Saferi'nin 27. gününde [05.10.1630] hayırsız ve zafersiz yolları ve menzilleri katederek Hille Kalesi'ne gelindi. Kaleye er koyup oradan Musul'a gelindi. Burayı tamir edip muhafazacı koyduktan sonra serdar Mardin'de kışladı.

Erzurum'dan *[336a]* Revan, Nahşevan, Tebriz, Erdebil, Hemedan ve Derteng'den yine Bağdad üzere gitmek arzusunda iken Hüsrev Paşa'yı sadaretten azledip tekrar Hâfız Ahmed Paşa sadrazam oldukda Hüsrev Paşa Tokat Kalesi'ne geldi. Orada hasta yatarken Hâfız Ahmed Paşa'nın etki ve yanıltmasıyla Hüsrev Paşa'yı yatakta uyanıkken şehit edip naaşını İstanbul'da (---) (---).

Sonra 1040 [1630-31] tarihinde Hâfız Ahmed Paşa divanda kul elinde parça parça katledildi ve Receb Paşa sadrazam oldu.

Sonra 1040 [1630-31] tarihinde Süleymaniye'de oturan bizim velînimetimiz Boşnak Defterdar Mustafa Paşa'yı katlettiler ve Atmeydanı'nda ayaklarından çınar ağacına astılar.

Ve Yeniçeri ağası olan Hasan Halife ve Murad Han Musahibi Musa Çelebi'yi katlettiler. Ölümüne tarih:

Mûsâ'ya cemâliyle tecellî kıla Bârî.

Sene 1041 [1631-32]

Bir güzel ve yumuşak huylu çelebi idi. Eyüb'de gömülüdür.

Ondan sonra (---) tarihinde Receb Paşa'nın katli ve 20 kese malı çıktığı, Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın veziriazam olduğu yazıldı. 1044 [1634-35] tarihinde bizzat Sultan Murad Ramazan'ın 20. Cumartesi günü [09.03.1635] yedi günde Revan Kalesi'ni fethedip Koca Ken'an Paşa'ya Ahıska Kalesi'ni fethettirdi. Bizzat Murad Han Revan fethinden sonra Nahşevan, Azerbaycan ve Ucan Şehri gibi 70 adet büyük şehirleri feth ve yağma edip Hoy, Menend, Tesûy, Kumla, Salmas, Şam-ı Gaziyan, Karnıyarık, Kotur ve Abagay kaleleri üzerinden Van Kalesi'ne, oradan Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Bitlis, Hazzo, Mefârikin ve Diyarbakır üzerinden saltanat evi olan İstanbul'a gelince Erzurum muhafazasında olan Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'dan haber geldi ki:

"Revan'ı, yolunu şaşmış, günahkar şah Kara Murtaza Paşa elinden alıp oradan aman ile dahi çıkan İslâm askerini şah kırdı ve Kars Kalesi'ni dahi aldı." diye haber gelince Mehmed Paşa sadrazamlıktan azledilip 1047 [1637-38] tarihinde Bayram Paşa mühür ile Irak-ı Bağdad üzere serdar olup gidince (---) (---) (---) vefat edip naaşını İstanbul'da Avratpazarı'ndaki türbesinde defn ettiler.

Sonra 1047 [1637-38] tarihinde mühür Diyarbakır Valisi Tayyar Mehmed Paşa'ya gidip Bağdad fethinin bütün gereksinimlerini hazırlayıp 1048 [1638-39] tarihinde bizzat Sultan IV. Murad Han menzilleri ve yolları katederek Konya, Kayseri, Haleb, Diyarbakır ve Musul şehirleri altından çöl yoluyla Musul'un doğu tarafından tam (---) ayda Bağdad altına varıp,

Sultan Murad eliyle cennet yurdu Bağdad kuşatmasının anlatılması

Sultan Murad Bağdad'ın (---) (---) tarafına çadırını kurunca yeniçeri ağası olan Küçük Hüseyin Paşa'ya tenbih edip *düşmanların gözü önünde gündüz gözüyle* metrise girmek buyurulunca *Rabbimin büyüklüğü* bütün 105 oda yeniçerileri bir baş Akkapı'dan, Karanlık Kapısı'ndan ve İmam-ı A'zam Kapısı'ndan kısacası Şattularab'ın bir yanından bir yanına kadar gündüzün aydınlığında bütün

Hemen kale içinden 5 adet han boğazlarına kılıçlarını asıp Murad Han huzuruna çıktıklarında gördüler ki veziriazam makamında başka adam var. Hanın biri:

"Tayyar mürd reft?" der, yani *[337a]* "Tayyar öldü gitti?", der.

Sonra Murad Han'ın önünde yere kapanıp Bağdad'ın anahtarlarını teslim edip aman ile çıkmaya 3 gün süre isterler. Murad Han süre vermeyip,

"Çıplak ve silâhsız bu an kaleden çıkıp bir tarafa gidin!" deyince,

"Başım gözüm üstüne!" deyip bu hanlar Murad Han yanında rehin kalıp kale içine İslâm askeri tamamen dolunca binlerce Kızılbaş Akkapı'dan yaya ve atlı Diyâle Nehri tarafına kaçıp gitmede. Beri tarafta nice bin kalleş Kızılbaş iç kaleye ve Karanlık Kapısı'na kapanıp yine tekrar cenge başlarlar.

Tanrının hikmeti o sırada Kızılbaş iç kalede cebehaneye ateş edip nice bin Kızılbaş ve nice yüz Müslüman gazilerden savaşan insanlar havaya kanat çırpıp uçunca asker içinden bir ses yükselir ki

"Tiz Kızılbaş kırılsın!" derler.

Allah'ın büyüklüğü, bir anda 40.000 piyade şah dolusun içmiş tülüngi Kızılbaş ve 20.000 de başka ayak takımının keskin kılıç ile başları tıraş olup Bağdad içinde Râfızî kanı ırmaklar gibi aktı.

Ve nice bin atlı gazi Diyâle Nehri yönüne gitti ve aman ile daha önce çıkan Kızılbaş'a yetti. Bu perişan olmuş Kızılbaş'a giriştiler ve öyle kırdılar ki az Kızılbaş,

"Feryat, yetiş yâ Ali!" deyip Diyâle Nehri'ne vurdular.

Düldül binicisi Ali de bu Hâricîlerin feryatlarına yetişmeyip hepsi Diyâle'de boğuldular. 70.000 Kızılbaş'dan ancak 6.000 kadarı inlerde ve merhametli Osmanlı elinde kurtuldu, diye kendileri nakl ettiler.

Böyle bir kırgın da Acem diyarında olmuştur. Meğer 920 [1514] tarihinde Şah İsmail ile Selim Han'ın Çaldıran cengi ola. Ama Allah intikam sahibidir, 1044 [1634-35] tarihinde Sultan Murad Han Revan'ı yedi günde fethedip Revan'a Murtaza Paşa ile 20.000 İslâm askeri koyup kendileri taht merkezlerine gittiklerinde şah Revan üzere gelip Murad Han'ın 7 günde aldığı Revan'ı 7 ayda güçlükle aldı, o da Serdar Murtaza Paşa'nın şehit olması sebebiyle Revan'ı aman ile aldı.

İslâm askeri yaya ve çıplak her biri bir diyara gidip adını unutturmaya gitmede iken şaşkın şah sözünde durmayıp 12.000 adet Sünnîyi kılıçtan geçirip kılıç artığı olan ümmet-i Muhammed'in kimi Zengi Nehri'ne ve kimi Aras Nehri'ne kendini atıp boğulur. Ancak 2.000 adam Ahıska, Kars ve Erzurum'a Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya geldiler. Gör aziz ve intikam sahibi Allah'ın hikmetini. Aradan 3 sene geçip bu Bağdad cengi olup bu Acem'in Revan'da kırdıkları Sünnî'ye karşılık 87.000 tıraşsız kalleş Kızılbaş kılıçtan geçip baştan oldular. Gerçekten de *eden bulur* demişler.

Sözün özü, 1048 [1638-39] tarihinde Sultan Murad Bağdad fatihi olup sikke ve hutbesinde *mevlânâ hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn ve mevlânâ mülûkü'l-Arab ve'l-Irakeyn* hutbesini icra etti. Ve Bağdad'ın içini inkârcı ve Hâricîlerin pisliklerinden temizleyip 7.000 mühendis ile öyle sağlam eyledi ki belki Bağdad'ın kurucusu Dâd'dan beri böyle âbâd ve halkı böyle adalet ile dilşâd olmamıştır. Hâlâ tarihçiler, **on sekizinci fatih, yapıcı ve sahibi** Sultan Murad olmuştur, diye yazmışlardır.

Bu hakir Murad Han'ın inci gibi söz söyleyen dudaklarından işitmiştim. Buyurmuşlardı ki

"Bu Arz-ı Mukaddes toprağında, Fars topraklarında ve Kaytak diyarında dörd adet Irak var. Tanrı'ya hamd olsun Irak-ı Arap toprağı ki Halebü'ş-şehbâ'dır, atam Mısır fatihi Sultan Selim'den beri Irak-ı Haleb'e sahibim ama şimdi *elhamdülillah* Irak-ı Acem cennet yurdu Bağdad fatihi olup Cuma hutbelerimde *Irakeyn sahibi* diye anılırım" dedi.

Ve "İnşaallahu Taalâ Fars Irak-ı Horasan sahibi olurum ki o Isfahan, İran'ın şahyar şahı taht merkezidir. 4. ülke Irak, Kıpçak vilâyetinde ve Kaytak diyarında Elburz Dağı eteklerinde kurulmuş bir Irak-ı Dâdyân diyarıdır ki büyük atam Süleyman Han zamanında Sokollu *[337b]* Mehmed Paşa Irak-ı Dâdyân'a ve Gazan vilâyetine sahip olmuştu. 986 [1578] tarihinde yine dedem Sultan III. Murad Han vezirlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapı fethine giderken bu Irak-ı Dâdyân'a sahip olmuştur. Hâlâ Dağıstan şamhalı [padişahı] hükmünde harap kalmıştır. İnşaallah ol Irak-ı Dâdyân'ı da fethederim" diye dört adet Irak diyarlarının özelliklerini Murad Han böyle anlattı.

Bağdad'ın bütün burçlarını, kulelerini ve tabyalarını imar edip tamamladı. Hazret-i İmam-ı A'zam Kalesi'ni Süleyman Han'ın yaptığı şekil üzere kubbesini ve nurlu kabrininin şebekelerini tamamen saf gümüşten, yüzlerce kandillerini gümüş, saf altın ve cevâhirden, kutlu kapısının kanatları, altını ve üstünü tamamen saf gümüşten yaptırıp bütün gümüş ve altın eşyalar merhum babamızın eliyle yapılmıştır. Zira babamız Bağdad fethinde Dergâh-ı âlî kuyumcubaşısı idi. İmam-ı A'zam türbesinin imam, hatip ve hizmetçilerine ve kalesi neferatlarına padişah hazinesinden maaşlar tayin eyledi.

Bağdad içinde Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî kubbesini, İmam Musa Kâzım türbesini, Akkapı yakınında Şeyh Şehâbeddin-i Sühreverdî türbesini, Kassâb Cömerd-i Hazret-i Merd tekkesini ve nice bunun gibi türbeleri imar edip Bağdad Şehri'ni aydınlık şehir etti. Başka tedarikler de gördü; öncelikle inşa ettiği yapıların ve Bağdad kapılarının üstlerine işaretim olsun diye Bağdad fethine dair sanatlı tarihleri beyaz mermer üzere celî hat ile kazdırdı ve saf altın ile yazdırdı. O sanatlı tarihlerin bazılarıdır ki yazıldı. Cevrî güftesi:

Gûş edüp Cevrî ederken vech-i târîhin hayâl
Eyledi hâtif bu beyti gevher-i gûş-ı fuâd

Asker-i şâhı düşünce fethine târîh olur
Aldı Bağdâd'ı adûdan ceng ile Sultân Murâd.

Sene 1048 [1638-39]

Bağdad'ın Akkapısı üzerinde Şeyh Şehâbeddin tarafına cirid attığına tarihtir.

Dedi târîhini görüp Cevrî
Âferîn ey dilîr-i Sâm-akrân.

Sene 1048 [1638-39].

Diğer tarih, Füzûnî güftesi:

Ey Füzûnî feth-i Bağdâd'a aceb târîhdir
Dörd aded hân kim çıkınca belde-i Bağdâd'dan.

Bu sanatlı tarih ta'miye yoluyla denilmiştir ki şiirsel inceliği vardır. Diğer Acemâne tarih, (---) güftesi:

Şâh-ı İrân gûr-be-gûr olsun atan
Hûb u yahşı eyledin imdâd hey

Hey Halef Hân nâ-halef Konkay Yezîd
Etdiripsen hânemiz berbâd hey

Oldu târîh Şâh Safî'nin nâlesi
Der imiş kim vâ hey Bağdâd hey.

...................(3 satır boş)...................

Usta Osmanlı şairleri nice bin tarihler demişlerdir ve nice yüzü malumumuzdur ama bu yüzden yazma işini tamamladık.

Bağdad'da Sultan Murad istediği gibi kalırken Bağdad'ın çok lazım olan şeyleri görmeye gayret edip,

[Sultan Murad'ın] Bağdad Eyaleti'nin dört tarafına komşu olan diyarlara askerler gönderdiğini ve reayalarını itaat ettirip, eyaletlerini, sağlam kalelerini, dayanıklı hisarlarını ve işlek şehirlerini yönetimi altına aldığını bildirir

Evvelâ hepsinden önce, Bağdad feth olduğu saat Mekke-i Mükereme Şerifi Şerif Zeyd hazretlerinin bir elçisi Tâyifî hecin deve ile çölden Bağdad fethi müjdesini üç günde Mekke'ye götürür ve Şerif'den mektup ve hediyeler ile Mekke'nin anahtarını Şeybeoğlu'ndan alıp üç günde Mekke'den yine Bağdad'a gelir. Ta bu kadar yakın yolu vardır ama tâvûs kanadı gibi uçar kuşa denk hecin [deve] göndermek lazımdır.

O yakın yoldan Harun Reşid'in hatunu Zübeyde Hanım Bağdad'dan tâ Mekke'ye kadar içi boş bir kemer duvar inşa ettirmiştir ki körler o duvara yapışarak gideler ve sam yeli ve şiddetli sıcak görmeyeler, diye yapılmış bir duvardır. *[338a]* Bu hakir Bağdad'dan ve Basra'dan çöl ile iki kere Kâbe'ye giderken adıgeçen duvarları görmek kısmet olmuştur ki hâlâ nice yerde yapı kalıntıları belli büyük duvarlardır. Hatta bu yol ile şerif elçisi Murad Han'a gelip Mekke anahtarıyla hediyeleri verince Murad Han:

"Tanrı'ya hamd olsun bu mübârek senede hem Irak fatihi olduk ve hem henüz Haremeyni'ş-şerifeyn hâdimi olduk." diye şerife

mukarrer [yerinde bırakma fermanı] ile bir zerdûz hil'ati Hadım Said Ağa ile gönderir.

Sonra hediyesiyle Basra hâkimi Efrâsiyâb Han itaat edip kendine mukarrer olur ve Kurna Kalesi anahtarları gelir.

Sonra Umman hâkiminin hediyeleriyle 70 adet kale anahtarları gelip Zeyneddin Han'a yine Umman hâkimliği bağışlanır.

Daha sonra Lahsa Hâkimi Şafiî Han'dan hediyeler ile 60 adet kale anahtarları gelip Lahsa Eyaleti kendine bağışlandı ve istimaletleri verildi[teselli edildi].

Sonra Yemen ve Aden İmamı Yusuf Masîr'den hediyeler ve mektuplar geldi, asla bakılmayıp hediyesi gitti.

Sonra Hâridât Adaları Hâkimi Şemseddin Emir'den hediye ve mektuplar gelip istimaletleri verildi.

Sonra Hürmüz hanından hediyeler gelip istimaletler verildi.

Sonra Hürmüz hâkiminden yedi yük Hürmüz lü'lü ve nice yüz dürr-i yetîmler [inci] hediyeler gelip ona da istimaletler verildi.

Sonra Basra benderinde medd ü cezirinde demir atmış olan Hindistan Hakanı (---) (---) Hakan'ın önceki tarihle fermanı üzere gemilerinden Hind padişahının hediye ve mektupları gelip,

"Gazanız mübârek ola. Mezhebimiz imamı İmam-ı hümâmımızı Kızılbaş elinden kurtardınız. Hak katında makbul ola. Gerçekten de büyük hayrat eylediniz. Ama sizden bir ricâmız vardır. Bu da büyük sevaptır. Ricâmız odur ki bu mübârek senede izn-i şerifiniz ile Mekke-i Mükereme'yi örtelim." diye mektubu okununca hemen Murad Han kor ateş olup,

"Tiz Sıdkı Efendi, Hind melikine bir mektup yaz. Eğer hayrat isterlerse Rum [Osmanlı] ülkesinde çıplak gezen Hindlileri Hindistan'a davet eyleyip onları giydirmek Kâbe örtmeden fazla hayrattır!" Zira kıt'a:

Dil bedest âver ki hacc-ı ekberest
Ez hezârân Kâbe yek-dil bihterest
Kâbe bünyâd-ı Halîl-i Âzerest
Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekberest[1]

---

1 Bir gönül yapmak, en büyük hac sevabıdır.
Bir gönül almak, bir Kâbe yapmaktan yeğdir.
Kâbe Âzer oğlu Halilullâh'ın yapısıdır
Gönül işe yüce Allâh'ın nazargâhıdır.

"Bu mana üzre Kâbe örtmekten bir sefil yalınayak başı kabak Hindli'nin avret yerini örtmek mertlikdir. Hemen Hindlilerini Hind'e çağırsınlar. Bizim Rumluyu Hind'de bulursa kırsınlar." diye mektuplar yazılıp Hind padişahına Bekir Ağa adlı başkapucu ile Hind'e gitmede. Ama İran ülkesi tarafında Şah Safî'den asla bir elçi gelmedi.

Sonra çöl padişahından, Assâf'dan, Midlic'den, Mevâl'dan, Keys'den, Ali Fâris'den kısacası Bağdad çöllerinden tâ Basra, Umman, Cezâyir, Mekrân, Lahsa, Yemen, Mekke, Şam, Haleb ve Mardin çöllerin içinde konaklayan Urbân kabilelerinden 600 kabile şeyhlerinden, emirlerinden küheylân cilfidan at ve bol bol hediyeler ile kendileri gelip hepsine padişah hil'atleri giydirilip Urbân şeyhlikleri tanınıp Bağdad hizmetine her an gelmeye memur oldular ki hâlâ Bağdad hükmünde 600 adet Urbân kalibesi vardır ki dünyayı tutmuşlardır.

Sonra Kürtlerden 1.060 adet aşiret beyleri ve ocaklık haneleri hepsi hediyeleriyle gelip Murad Han'ın atının ayaklarına yüz sürüp yurdluğu ve ocaklıkları kendilerine mukarrer olup gittiler.

Ancak İmâdiye'de Muzurî Hanı Yusuf Han ve Bitlis Hanı Abdâl Han gelmediklerinden Murad Han gayet öfkelenerek kemerinden kılıcını sıyırıp Silâhdar Melek Ahmed Ağa'ya çıplak kılıcı verip:

"Ahmed bu kılıç ile o iki adet gelmeyen hanların haklarından gel!" diye emredince derhal Melek Ahmed Paşa el öpüp,

"Bismillah niyyetü'l-gaza!" deyip Murad Han'ın elinden çıplak kılıcı alınca Murad Han ayağa kalkıp sırtındaki samur kürkünü Melek Ahmed Paşa sırtına giydirip belindeki kılıç kınını Ahmed Ağa'nın kemerine bağlayıp:

"Ahmed sana Diyarbakır Eyaleti'ni vezâretle bağışladım. Göreyim seni, Diyarbakır askeri ile Bağdad'ı nasıl korursun ve iki inatçı hanlardan nasıl intikam alırsın!" diye efendimiz Melek Ahmed Paşa'yı Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya misafirliğe gönderdi. *[338b]*

Bağdad fethedildiği sırada şehit olan Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa'nın bütün çadırları, ağırlıkları, eşyaları, katırı, atı, iç oğlanlarını, 7.000 seçkin askerlerini hardal tanesine kadar 300 kese malıyla Melek Paşa'ya verip bir gösterişli ve bahtlı yiğit vezir oldu ki bütün vezirleri yüz suyu oldu.

Süleyman Han'ın Bağdad'ı tahrir ettiği [yazdığı] üzere Murad Han'ın da Bağdad Kalesi'ne tayin ettiği askeri bildirir

Evvelâ mühür sahibi Kara Mustafa Paşa'yı kapısı kuluyla 12.000 askeriyle serdar-ı muazzam edip Bağdad sınırını kesmeye memur eder.

Diyarbakır Eyaleti ile Melek Ahmed Paşa'yı yine sınıra ve muhafazaya memur eder.

Şam Eyaleti, Trablus-Şam Eyaleti, Haleb Eyaleti, Maraş Eyaleti, Urfa Eyaleti, Adana Eyaleti, Karaman Eyaleti, Sivas Eyaleti, Anadolu Eyaleti ve bu yazılan 12 eyaletler ile toplam 80.000 seçkin asker Veziriazam Kara Mustafa Paşa ile Bağdad dışında konup muhafazacı kaldılar.

Ama Kapudan Paşa Eyaletiyle Rumeli Eyaleti ve Mısır Beyi Çerkes Şevârib Bey, bunlar padişahtan izin alıp gittiler.

Van Eyaleti, Kars Eyaleti, Ahıska Eyaleti, Erzurum Eyaleti ve Trabzon Eyaleti, bunlar sınır boyunda olduklarından Bağdad altına gelmemişlerdi. Ama Bağdad hizmetinde kalan eyalet vezirlerinin eyaletlerindeki sancaklardan 105 adet sancakbeyleriyle 40.000 asker Bağdad dışında konup bütün metris yerlerini doldurup düzleyip korurlardı.

Sultan Murad Han'ın fermanı üzere Bağdad içinde kalan hâkimler ve kale neferatlarını bildirir

Evvelâ yeniçeri ağalığından azledilmiş Küçük Hüseyin Paşa vezirlikle ve 8.000 adamıyla Bağdad valisi olup Bektaş Han'ın yaptığı Abbasî halifeleri sarayına yerleşti.

2. hâkim, 500 akçe mevleviyet ile (---) Efendi şeriat hâkimi kaldı.

Şeyhülislâm Zeynelâbidin Efendi **3.** hâkim kaldı.

4. hâkim nakibüleşrâfı vardır ve **4.** hâkim ayak nâibidir.

5. hâkim yeniçeri ağası yerine Bektaş Ağa 40 oda yeniçeriyle 20.000 tüfeng-atıcı yeniçeri kaldı.

6. hâkimi cebecibaşı 10 oda cebeci 7.000 asker ile kaldı.

7. hâkimi topçubaşı 6 oda topçu 5.000 askerle kaldı. Fransa kâfirinden 500 adet Fireng topçu kalıp hâlâ Bağdad hizmetindedirler. Bütün zeametleri Şam'dadır. Bütün topçular, küçük ve büyük 1.060 adet kale döven toplar balyemez, kolomburna, şahî, saçma, havan, şayka, zarbzen ve muşkat gibi ibret verici toplara hizmet

ederler. Bu Bağdad Kalesi'nde olan toplar bir diyarda yoktur. Ancak İstanbul'da, Budin'de, Akdeniz Boğaz hisarlarında ve Rodos Kalesi'nde var, yoksa başka diyar sınırboylarında yoktur. Gerçi vardır ama birer ikişer altışar güzel toplar vardır. Ama bu Bağdad Kalesi'ndekilerin çoğunluğu balyemez toplardır. Özellikle Akkapı'da, Karanlık Kapı'da, iç kalede, Acem Burcu'nda, Küçük Hüseyin Paşa Tabyası'nda ve Musa Paşa Tabyası'nda iri, uzun seçkin toplar var ki her biri birer kale değer. Hasan Paşa ve Zülfikâr Tepesi'ndeki toplar gayet iri balyemezlerdir.

8. hâkimi vezir kethüdasıdır.

9. hâkimi vezir subaşısıdır.

10. hâkimi bir tuğlu pâyesiyle mal defterdarıdır.

11. hâkimi gümrük eminidir.

12. hâkimi çavuşlar kethüdası ve 300 çavuşu vardır.

13. hâkimi çavuşlar eminidir.

14. hâkimi çavuşlar kâtibidir.

Bu Bağdad Eyaleti iltizam ile zabt olunduğundan yazım sırasında hatt-ı hümâyûnlardan başka köylerinde timar ve zeamet olduğundan **15.** zâbit alaybeyidir.

16. zâbit çeribaşıdır.

17. zâbit timar defterdarıdır.

18. zâbit defter kethüdasıdır.

19. zâbit defter eminidir. Bunların zeamet ve timar olan köylerinde hükmettikleri zemine "Süleyman Han kanunu üzere arz-ı memleket" diye add olunur. Bu hâkimlerden aşağı,

20. hâkim yeniçeri ocağından paşa yanında muhzır ağa çorbacısıdır. Gerçi kırk oda yeniçeri çorbacıları dahi vardır ama hükümetleri serbest değildir. Ancak kendi neferatlarına zâbitlerdir.

21. *[339a]* zâbit yeniçeri ocağında başçavuştur.

22. zâbit yeniçeri efendisidir.

23. zâbit rûznâmecidir.

24. mevkûfâtcıdır.

25. muhasebecidir.

26. muhtesib ağadır.

27. tâhir subaşıdır.

28. şahbenderdir.

29. iç kale dizdarıdır.

30. taşra kale dizdarıdır.

31. İmam-ı A'zam Kalesi dizdarıdır.

32. hâkim Şat karşısında Kuşlar Kalesi dizdarıdır.

Bağdad Kalesi'nin bütün ağalarını ve bütün kullarını bildirir

33. hâkim sağkol ağası tamamı 1.500 askere sahiptir.

34. hâkimi solkol ağasıdır ki 500 adet askere sahiptir.

35. hâkim yerli yeniçeri ağasıdır ki bunlar da yeniçeri keçesi giyer, tamamı 3.000 adet seçkin tüfengcisi vardır ama Hak belâ vermesin çoğu Şiîlerdir.

36. hâkim hisar azebi ağasıdır. Bunlar toplam 2.000 adet Şiî şekline garip adamlardır.

37. hâkim yerli cebeci ağasıdır ki 1.000 adet askere sahiptir.

38. hâkim yerli topçusudur ki 1.000 adet askere sahiptir.

39. hâkim barutçubaşıdır ki hepsi 1.000 adet üstad barutçulara sahiptir ve bütün kahve döğücüler bunlara mensuptur. Bu Bağdad'ın barudu kadar keskin barut meğer Firengistan diyarında İngiliz barudu ola.

40. zâbit mimarbaşıdır ki gece gündüz kale imar etmededir.

41. hâkim şehreminidir, askeri yoktur ama bütün şehrin her işi ondan sorulur.

42. zâbit harac ağasıdır. Bütün keferelerden hazine malını tahsil edip kula ücretlerini verir.

43. zâbit Âsitâne sipahi kethüdayeridir. Ama yeniçeri serdarı ağadır, ayrıca serdarı yoktur.

44. zâbit zeamet defterdarıdır. (---) (---) (---) (---)

Kısacası bu Bağdad beldesi 50 ağalık ve 70 adet tuğ sahibi hâkimlik sayılır.

Bu yazılanlar üzere Gazi Murad Han Bağdad Kalesi içine toplam 87.700 asker, kul kor ve 90.000 asker de Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile sur dışında muhafazacı koyup kendileri saltanat merkezine doğru yola çıkarlar.

Sadrazam da Melek Ahmed Paşa ile "Acem hududuna doğru" deyip 90.000 askerle Derne, Derteng, Semâvât, Bayat, Debâlâ, Vâsıt ve Kerend sınırlarına varıp şah ile sınırlar kesip sulh yapılır, iki taraftan elçiler çıkar, Kara Mustafa Paşa der-i devlete gelip Melek

Ahmed Paşa efendimiz Diyarbakır'da kalır. Böylece Bağdad tarafında güvenlik sağlanıp bir düzene konmuş oldu.

Sonra Melek Paşa Murad Han'ın gizli fermanı üzere İmâdiye Muzurî hâkimi Sultan Yusuf Han'ı ele getirip nice bin adamını katledip hanı Diyarbakır Kalesi'nde hapseder ve sonra bin kese malını alır. Bu intikam haberi Murad Han'a ölüm döşeğinde varır. Murad Han'a bu mutlu haberi verdiklerinde,

"İlâhî Melek Ahmed, uzun yaşayıp düşman şerrinden emin olasın!" diye hayr dua eder. Ve yarım saat içinde geçici dünyadan sonsuz dünyaya 1048 [1638-39] tarihinin (---) (---) (---) gününde göç eder.

İstanbul Şehri feryatlarla dolup Murad Han'ı Atmeydanı'nda babasının yanında defn edip küçük kardeşi olan, Sultan Ahmed Han oğlu Sultan İbrahim Han'ı tahta çıkarıp padişah ederler.

Melek Ahmed Paşa Murad Han'ın ölümünü duyup *"Hüküm Al-lah'ındır!"* der. Yusuf Han'ın bin kesesini alıp kaleden salıverip yine mansıbını kendisine verir. Yusuf Han da yıkılıp mansıbına gider, *vesselâm*.

Beri tarafta bu hakir Bağdad'a Murtaza Paşa Hükümeti'nde gelişimiz ve paşaya rica edip padişah defterhanesine müracaat edip,

Süleyman Han kanunu üzere Bağdad Eyaleti'nde ne kadar sancak vardır, onları bildirir

Direkli İrem Bağı Bağdad Eyaleti toplam 18 sancaktır. Hazine defterdarı, defter kethüdası, timar defterdarı ve defter emini vardır.

Yedi sancağında diğer memleketlerdeki gibi zeamet ve timarları olan yerlere *[339b]* arz-ı memleket derler.

Hille Sancağı, Zeng-âbâd Sancağı, Cevâzir Sancağı, Rum Nahiye Sancağı, Cengûle Sancağı ve Karadağ Sancağı. Bunlardan başka 11 sancakta timar ve zeamet yoktur. Ancak sancağında san-cakbeyleri hâssı vardır. Bazı köylerin mezraaları tahmin üzere beylere hâs verilmiştir. Bu vilâyetlere *arz-ı Irak* denir ki sancakları bunlardır:

Evvelâ Derteng Sancağı, Semâvât Sancağı, Bayat Sancağı, Derne Sancağı, Debâlâ Sancağı, Vâsıt Sancağı, Kerend Sancağı, Demirkapı Sancağı, Karâniye Sancağı, Gîlân-ı Irak Sancağı, Âl-i Sâh Sancağı.

Bunlar seçkin, bayındır ve şenlikli sancaklardır ki nicesi Acem sınırındadır.

Bu Bağdad Eyaleti'ne tabi İmâdiye Eyaleti Bağdad'ın kuzeyinde bulunan büyük bir ülkedir. Hâkimi mülkiyet üzre mutasarrıftır, azil ve nasb kabul etmezler, ellerinde hatt-ı şerifleri vardır ve Abbasîoğulları soyundandırlar. İnşaallah yeriyle kanunları, töreleri, ve şehirleri yazılır.

Basra Eyaleti Bağdad'ın güneyinde bulunmaktadır. Şattularab kenarında büyük eyalettir. Süleyman Han zamanında hâkimleri mülkiyet üzre mutasarrıf idiler, ancak Murtaza Paşa henüz fethetmiştir. Efrâsiyâb oğlu Hüseyin Paşa, Osmanoğulları'na itaat edip Osmanlı eyaleti olmuştur.

Lahsa Eyaleti, mülkiyet üzre mutasarrıftır. Umman hâkimi, Kuc-i Mekrân hâkimi ve Cezâyir hâkimi, bunlar da mülkiyet üzere mutasarrıflardır; ancak her sene Osmanlı'ya ve her ay Bağdad vezirine hediyelerinin gelmesi Süleyman Han kanunudur.

Yukarıda yazılan sancakbeylerinin hâslarını bildirir

Evvelâ Bağdad vezirinin hâss-ı hümâyûnu on kere yüz bin ve altı bin [1.006.000] akçedir. Eyaletinden paşaya adalet üzere 400 kese hâsıl olur. 76 adet hâs kalemlerinin tamamını paşa iltizam ile zabt edip kâr ve zarar her ne ise kendine olur. Melek Ahmed Paşa kendi kalemiyesinden 100 kese kula mevacib [maaş] vermeyi kanun edip Şam Trablusu'ndan Bağdad'a gelen mal Âsitâne'ye gider oldu.

Ve 40.000 kulun tahıl ambarlarını paşalar zabt eyleyip zarar ederse tazmin ederler. Paşa defterdar ile ve 40 kalem Irak divanı halifeleriyle her üç ayda 2.005 kese Bağdad masrafıdır. Seneliği toplam 8.020 kese eder, ama şimdi aşağı indi, derler. Bütün mühimmat ve levazımat, bütün hayır ve şer paşadan sorulur büyük hükümettir ki Acem diyarında Bağdad hâkimine *halifetü'l-hulefâ* [halifeler halifesi] derler.

Bağdad mollasının hâs-ı hümâyûnu, senelik 8 yük akçedir. Mansıbının da adalet *cevz-i ma'dûdu* 20.000 guruş eder. Toplam (---) naibliği ve nahiyesi vardır.

Bağdad Eyaleti'nde (---) adet kadılık vardır. Bazısı gelirsiz âsumanî kadılıklardır. Yukarıda yazılan sancaklar elbette birer kadılıktır, tekrar yazılması sözü uzatmaktır.

Yeniçeri ağasının hâs-ı hümâyûnu 3.000 guruştur, ama ağalar yeniçeri kuvvetiyle 100.000 guruşa razı değillerdir.

Beylerin hâslarını bildirir

Evvelâ Zeng-âbâd sancakbeyi hâsı	270.000.
Hille Sancağı eyalet olmuştur, hâs-ı hümâyûnu	951.000.
Cevâzir Sancağı	220.000.
Rum Nâhiye Sancağı	445.000.
Cengûle Sancağı	200.000.
Karadağ Sancağı hâlâ hükümettir, hâsı	804.287.
Derteng Sancağı	520.000.
Semâvât Sancağı	255.000.
Derne Sancağı	406.931.
Debâlâ Sancağı	426.000.
Karahan Sancağı	200.000.
Gîlân Sancağı	200.000.
Âl-i Sâ Sancağı	200.000.
Bağdad defter kethüdasının zeameti	100.000.
Bağdad timar defterdarının zeameti	80.000.
Vâsıt Sancağı	220.000.
Kerend Sancağı hâsı	239.360.
Napur Sancağı hâsı	200.000.

Burada bütün beylerin hâs-ı hümâyûnları tamam oldu.

Ferah ülkesi, cennet yurdu Bağdad Kalesi'nin büyüklüğü, şekli ve zemininin anlatılması

Bağdad Kalesi, Irak toprağının çöl ü çölistânı ve kırı ovası içinde Kamerü'l-Kum Çölü gibi ve Deşt-i Kıpçak Çölü gibi bir Tih Vadisi içinde bulunup Şattularab'ın doğu tarafında Şat kıyısında *[340a]* dörtgen şeklinden uzunlamasına beyaz taş, tuğla, kireç, alçı, cıbıs ve Horasanî ile yapılmış, sağlam kale, dayanıklı sed ve dirençli

surdur ki bu suratı çarpık eğri dönen dünyada öyle İskender Seddi gibi bir büyük şehir, sağlam hisar yeryüzünde asla görülmemiştir.

Yüzlerce sarp tepeler üzerine gökyüzüne ulaşmış yüksek kaledir. Ama bu bir alçak ovada düz yerde olup bütün işleri insan eliyle inşa olunduğundan alçak zeminde böyle bir kale ve bunun gibi iman seddi kale görülmemiştir ki Irak-ı Dâdyân seddidir.

Dört tarafında birer merhale yer uzak mesafelerden bu Bağdad Kalesi'ne bakılsa Allah'ın emriyle bir gösterişli, heybetli ve asaletli bir kaledir ki gören düşmanların ödleri patlar ve harabe etmek isteyenlerin vücutları toprak olur. Zira bizzat Hazret-i Resûlullah'ın bâtınî nazargâhıdır ki hayır duaları bereketiyle Bağdad imar olmuştur.

Bağdad imarının sebebi

Yukarıda zikri geçen Eski Bağdad'ı Buhtunnasr harap ettikten sonra 600 sene harap yatıp sonra Hazret-i Peygamber yirmisine ulaştığında Âdil Enûşirvân Eski Bağdad'ı 20 senede imar edince büyük bir deprem olup Eski Bağdad harap oldu ve Enûşirvân şehir dışında avda bulunduğundan kurtuldu. Hemen o an Âdil Enûşirvân Hazret-i Risâletten mübârek ağzı yarını isteyip Hazret'in ağzı yarıyla Kisra Tâki'ni yaptı. Hâlâ yapı kalıntısı Resûllah mucizesi olduğundan ayakta büyük bir yapıdır.

Eski Bağdad depremden harap kalıp Hazret-i Risâlet'e 40 yaşında peygamberlik gelince Irak halkından ve Amalika evladından Bağ ve babası Dâd adlı kimseler Hazret'e varıp iman edip Bağ ve babası Dâd bir kale yapmaya Hazret'ten izin aldıklarında Hazret buyurdular ki,

"Ey Bâğ ve Dâd, yapınız Nu'man yurdu, hilâfet merkezi Bâğ-Dâd ola" diye buyurdular. Buradan Bağ ve Dâd yolları katederek Irak toprağına gelip Bağ ve Dâd kale yaptılar. Onun için ismi Bağdad'dır ve Hazret'in kutlu sözleriyle yapıldığından inşaallah kıyamete kadar mamur ve canlı durur.

Hazret-i Risâlet buyurdukları üzre "Nu'man yurdu ola!" dedikleri için Hazret-i Nu'man ibn Sâbit ki Hazret-i İmam-ı A'zam'dır, bu Bağdad Şehri'nin Kûfe Şehri'nde dünyaya gelip Muhammedî dine hizmet etmiştir. Ve Hazret'in "Hilâfet merkezi ola!" buyurduklarından nimeti bol, mamur, süslü ve bolluk hilâfet merkezi olmuştur. Ve Hazret'in mübarek sözleriyle yapıldığı için

hâlâ öyle heybetli, asaletli ve uzak mesafelerden gösterişli işlek büyük şehir bu yeryüzünde inşa olunmamıştır.

Kale duvarı üzerinde yavaş yavaş yürümek ile Bağdad Kalesi'nin dört köşesi fırdolayı 28.800 adımdır ki iki buçuk fersahtan 200 adım eksik kaledir. Zira her fersah 12.000 adımdır. Bu hesap üzere Bağdad Kalesi iki fersah ve 4.800 adım büyük kaledir.

Mil hesabı üzere Bağdad Kalesi 7 mil 800 adımdır. Her mil dörder bin adımdır.

İster mil hesabı ister adım hesabı olsun Bağdad Kalesi (---) saatte dolaşılır. Şattularab'ın güney tarafı köşesinden Akkapı tarafından tâ İmam-ı A'zam tarafındaki Bağdad Kalesi köşesine kadar Bağdad Kalesi'nin hendeği dışı kenarıyla Bağdad hisarının fırdolayı çevresi büyüklüğü 30.000 levend adımıdır.

Ancak hendeği o kadar derin değildir, ama 60 arşın enlidir. Şattularab taşkın olarak aksa hendek Şattularab suyu ile dolar. Akkapı tarafı hendeği gayet geniş ve derindir. (---) kat kale duvarıdır.

Tamamen Şeddâdî yapı rıhtımdır ki bu kale duvarının iç yüzü tamamen kemer kemer yapılmış tâkli duvarlardır. Hatta IV. Murad Han kale döven top güllelerini adam kellesi kadar vurduğunda anılan kemerlerin aralarına gülleler isabet edip tuğla yapıdan gülle büyük kadar yerden geçip duvarın başka yerine zarar vermezmiş. Tamamen kayalar *[340b]* olsa top darbelerinden kale yıkılırdı ama Horasanî ile tuğla yapı olduğundan hâlâ nice bin adam kellesi kadar top güllesi Bağdad'ın sinesinde iç yarası olup durur.

Bu kale duvarının hendeğinden beden dişlerine kadar boyu 60 arşındır. Beden üzerinde duvarının enliliği bazı yeri 10 arşın ve 15 arşın genişliktedir. Hendeğinin iç yüzü kenarıyla küçük hisarın duvarı gayet sağlam ve dayanıklı olduğundan başka tüfeng atılan mazgal delikleriyle donatılmış ve nice bin dirsekler ile bezenmiş küçük hisarda kat daha surdur.

Bu Bağdad Kalesi'nin kıble tarafında Şattularab kenarında olan duvarı önünde asla hendeği yoktur. Bütün duvarlarını Şattularab Nehri döğüp bazı zaman Şat taştığında kale duvarlarına zarar verip yine tamir ederler. Hatta Paşa sarayının nice köşklerinin kârgir ayakları Şat Nehri içine yapılmıştır.

Bu mahalde Bağdad içinde şiddetli sıcaktan aman bulmak için saraylar vardır. Bazı zaman Şatt, Bağdad içine girip bu serinlik yerleri su ile dolar. Zira Bağdad'ın bütün yapıları Şat kenarı semtine yapılmıştır ki bütün burçlar ve dirsekler üzerinde Şatt'a bakan evler vardır. Bu tarafta Bağdad Kalesi'nin asla korkusu yoktur. Zira Şat Nehri'ne karşı kıble tarafı Kâbe toprağı, Kuşlar Kalesi tarafı bir kurşun menzili uzak mesafede büyük nehir olduğundan bu taraftan Bağdad'ın korkusu pervası yoktur ve bu tarafa yapıları çoktur. (---) (---) (---)

Kat kat duvardır ki boyu 50 melikî arşın yüksektir. Şatt kenarında (---) kulesi köşesinden tâ kuzey tarafa İmam köşesinden (---) burcuna kadar kale duvarı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) adımdır.

Bağdad Kalesi'nin bütün kule, tabya, dirsek, burç ve beden dişlerini bildirir

Bağdad Kalesi'ni fırdolayı çevresinde (---) (---) adet Mâşa derbend kuleleri vardır ki her biri sanki birer Kahkahâ Kalesi'dir.

Bu diyarda kulelere burc derler. Evvelâ bütün burçlardan sağlam ve dayanıklı kalenin Akkapı semtinde ve güney tarafında Acem Burcu gayet sağlam büyük kuledir. İmam-ı A'zam Kapısı yakınında Hasan Paşa Kulesi, Yassı Kule, Muzlim (Karanlık) Kapı Kulesi ve Şehâbeddin yakınında Küçük Hasan Paşa tabyası ve Melek Ahmed Paşa tabyası ve Zülfikâr Tepesi üzerinde büyük tabya. Bu kuleler şehrin içindeki sahralarda kırk ellişer adet balyemez toplu kulelerdir ki her birine 20 adam sığar kulelerdir.

Tamamı (---) mazgal delikli dirseklerdir ki her biri birini koruturlar.

Bağdad surunun çevresinde 24.000 beden vardır ki defalarca hesap olunmuştur. Kuşatma sırasında her bedende ikişer tüfengatıcı lazımdır, tâ bu derece büyük burçtur. Her gece bu bedenler üzerinde 8.000 adam tâ sabah vaktine dek "Allah yekdir yek!" deyip nöbet tutarlar.

Her karanlık gecede 40 ağa pür-silâh kol dolaşıp gaflet uykusunda yatan nöbetçilere yüzer adet kırbaç vurup cezalandırır. Silâhlı hazır bulunan nöbetçileri de ödüllendirir.

Her gece şehrin bütün zarifleri çeng ü çagane, sâz u söz ve mutrıplarıyla kale bedenleri üzere varıp sabaha dek bir hay-huy

fasıl ve helva sohbetleri olup Hüseyin Baykara fasılları etmeye izin verilmiştir, ama şarap içmek yasaktır.

Osmanlı mehterhanesi ve kös-i hakanîyi bildirir

Akşam vaktinden önce ve Şafiî vaktinde sekizer kat Osmanlı mehterhanesi faslı olur ki Mısır mehterleri faslından mükemmel fasıl ederler. Bir serhadde böyle donanımlı mehterhane yoktur. Tamamı 40 neferdir. İç kalede fasıl ettiklerinde Şat aşırı Kuşlar Kalesi'nde ve İmam-ı A'zam Kalesi'nde rahatlıkla duyulur. Ama bir çok iri kös-i hakanî vardır. Kös üstâdı köse vurup velvele ettikçe Bağdad çöllerinden duyulur. *[341a]* Zira üç ayak merdiven ile çıkılır bir bakırdan işlenilmiş büyük köstür ki Bağdad kösü Anadolu'da, Rumeli'de, Arap ve Acem'de meşhurdur.

Bağdad Kalesi'nin bütün kapılarını bildirir

Evvelâ kuzey tarafa **İmam-ı A'zam Kapısı** (---) kat sarp ve sağlam demir kapılardır. Hendeği üzerinde köprüsü vardır ve hendeğe bakan iri balyemez topları vardır. Her biri yedi başlı ejder gibi ateş saçan toplardır.

Batı tarafa bakan **Karanlık Kapı** (---) kat demir kapılardır ki her biri İskender Kapısı'dır. Hendeği ve köprüsü de sağlamdır ve büyük balyemez topları vardır. Bağdad'ın bir sağlam kulesi bu mahaldir ki Acem bu mahalde kapanıp büyük savaş olmuştur. Ve bir karanlık yerde bulunduğundan Karanlık Kapı derler.

Akkapı, doğu tarafta Acem toprağında Diyâle Nehri tarafına açılır (---) kat demir kapılar, bütün kapılardan hendeği ve köprüsü sağlamdır.

Cisir [Köprü] Kapısı, kıble tarafına açılır (---) kat kapıdır, hendeği yoktur, Şat kenarıdır.

Tılsım Kapısı, Karanlık Kapısı ile Akkapı arasında bir küçük kapıdır ama daima kapalıdır, ama anılan 4 adet kapılar açıktır.

Bağdad'ın iç kalesinin şeklini bildirir

Evvelâ bu iç kale büyük dış surun doğu tarafında bir düz yerde dörtgen şeklinde bir taş ve tuğla yapı hoş bir kaledir. Çevresinde hendeği (---) ve fırdolayı büyüklüğü (---) (---) adımdır. Kıble yönüne ve ve şehir içine açılır bir kapısı var ve bir uğrun [gizli] kapısı var daima kapalı durur. (---) tarihinde

Bekir Subaşı Celâlî olup Bağdad'a kapanıp Acem şahına haber gönderdi ki,

"Şahım, Bağdad senin, sarayına gelesin!" diye haber gönderip şah gelince Celâlî Bekir kaleyi şaha vermeyip cenge devam ederken Celâlî Bekir oğlu Derviş Mehmed bu iç kalenin anılan hendek kapısını açıp şah askerini Bağdad'a koyup Acem'in işgal ettiği uğursuz Uğrunkapısı'dır ki hâlâ kapalıdır. Ama büyük kapısının içinde gece gündüz bütün bekçileri pür-silâh hazırdırlar. Bilmedikleri adamı kaleye komak ihtimalleri yoktur. Zira bütün cebehane, hazine, siyah barut ve bütün sipahi erzakı bu iç kalede saklıdır. Bu kalede başka dizdar ve (---) adet neferat vardır. Hisar içinde (---) pâk toprak ile örtülü bağsız ve bahçesiz mamur haneler vardır.

Bir Murad Han camii var ama birinci yapıcısı Süleyman Han'dır. Âbıhayat kuyuları, cebehane mahzenleri, tahıl ambarları ve Şâtır Hüseyin Paşa Hamamı vardır, ama han ve çarşı pazarı yoktur.

....................(3 satır boş)....................

Bağdad Kalesi'nin bütün camilerini bildirir

Bağdad Şehri'nde toplam 660 adet mihrap vardır.

Bunlardan eski sultan camii Cürce başında **Hulefâ Camii**, kubbeli ve minâreli eski mabettir.

Köprü Kapısı'nın iç yüzünde **Hasan Paşa Camii**, kubbeli ve iki minârelidir.

Paşa Sarayı Kapısı önünde **Süleymaniyye Camii**, kubbeli ve minârelidir.

İmam-ı A'zam Kapısı'nın iç yüzünde **Murad Paşa Camii**, Murad Ağa tamir etmiştir, kubbeli ve iki minârelidir.

Penc Ali Yolu'nda **Hatuniye Camii**, kubbeli ve minâreli camidir.

Yine Penc Ali yakınında **Mercaniye Camii**, minâreli camidir.

Kamber-i Ali Camii, bir minârelidir.

Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Camii, bir minârelidir.

Sarrâchane Camii, kalabalık cemaate sahiptir.

Kessâr Kahvesi'nde **Sebilhane Camii**.

Kurnabaşı'nda **Haseki Mehmed Paşa Camii**, yeni camidir ve bir minârelidir ama gayet ferah, hoş camidir.

Şeyh Abdülkâdir-i Cîlânî Camii, Sultan Süleyman'ındır, kubbe ve minâreli ve kalabalık cemaatli nurlu bir camidir.

....................(6.5 satır boş).................... *[341b]*

Bağdad mescitlerini bildirir: Tamamı (---) adet mescitlerdir.

....................(1.5 satır boş)....................

Âlim ders evleri, medreselerini bildirir: Tamamı (---) adet ilim öğrenilen medreselerdir. Bunlardan donanımlısı Mercaniye Medresesi'dir. Ve Saraçhane'de Hulefâ Medresesi, hâlâ yeniçerilere et tayin verilir. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kur'ân dârülkurrâları: 6 adet dârülkurrâ kalmıştır. Nice kere Acem eline girmek ile çoğu harap olmuştur. Cığalzâde Kurrâsı, İmam-ı A'zam Kurrâsı ve (---) (---) (---) (---) (---).

Peygamber dârülhadisleri: Eskiden 70 adet dârülhadisi var imiş. Hâlâ 6 yerde dârülhadis kalmıştır.

....................(1 satır boş)....................

Çocukların öğrenim gördüğü mektepler: 600 sıbyan mektebi varmış. Hâlâ 40 adedi ayaktadır. Evvelâ,

....................(1 satır boş)....................

Derviş tekkeleri: 700 adet adet tekke sayılır. Zira her ziyâretgâhda bir tekke bulunmaktadır. Ama bunlardan İmam-ı A'zam, İmam Musa Kâzım, Şehâbeddin Sühreverdî, Abdülkâdir-i Cîlânî ve Mevlevîhane tekkeleri meşhurdur.

Hayat suyu çeşmeleri: 200 adet can besleyen çeşmeeri vardır ama suları sakalarla Şat'tan gelir. Bunlardan mükellefi Atmeydanı'nda Murad Ağa Çeşmesi ve camii yakınında yine Murad Ağa Çeşmesi (---) (---) (---) (---) (---)

Kerbelâ şehitleri selsebilleri: Susamışlara 100 adet sebil vardır ama yine bütün suları sakalarla Şat'tan getirirler. Evvelâ Haydar Çelebi Sebili, Hüseyin Paşa, Hasan Paşa, Musa Paşa Sebili, Ebû Şükür Hoca ve Hasbullah Çelebi sebilleri meşhurdur.

Mahalle isimleri: 23 adet Müslüman mahalle ve diğer mahalleler vardır. Meydan Mahallesi, Haydarhane Mahallesi, Kamber-i Ali, Kadı'l-hâcât, Deştî, Debbağlar, Karanlık Kapu, Cisirbaşı, Cürce, Penc Ali, Ekmekçiler, Kurnabaşı, Balıkçılar, Cömerd Kassâb ve Yahudiler Mahallesi.

İleri gelen sarayları: Hepsi 750 adet hanedir. Paşa Sarayı övgü ve anlatmaya ihtiyacı olmayan hamamlı, bahçesinde sanavber

ağaçlı ve 200 odalı saraydır. Ve Yeniçeri Ağası Sarayı, Hasbullah Sarayı, Haydar Çelebi Sarayı, Ebuşşükür Sarayı ve Mahmud Hadidoğlu Sarayı.

İşleyen tüccar hanları: (---) adet kara ve deniz tüccar hanlarıdır. Evvelâ Cığaloğlu Hanı Saraçhane başındadır. Murad Paşa Hanı, Bekir Paşa Hanı, İbrişim Hanı, Sipah Pazarı başındadır. Kadı Mahkemesi yakınında Hurma Hanı ve Mahkeme karşısında Basralı Hanı.

Garib bekâr hanları: Hepsi (---) adet diyarından ayrı düşmüşlerin odalarıdır. Evvelâ bir kârgir yapı Hurmalı Hanı, Kurnabaşı'nda Kereste Hanı ve Hulefâ Camii Hanı. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Sultan Çarşısı'nın anlatılması: Tamamı 2.000 adet padişahî çarşı pazardır. Evvelâ bir kârgir yapı bedesteni vardır. Uzun Çarşı, Hurce [Cürce] Çarşı, Murad Paşa, Saraçhane, Haffaflar, Kuyumcular, Gazzazlar, Kavukçular, Kazancılar, Karanlık Kapı Çarşı ve Cisir Kapısı Çarşı.

İnsanlarının yüz renkleri: Bütün Bağdad halkının görünüşleri buğday tenlidir. Ama gayetle güzel surete sahip hoş görünüşlü ve çok sakallı halkı vardır. Gençleri tamamen perî yüzlü ve melek görünüşlü civânlardır.

Mahbûb ve mahbûbanı bildirir: Bütün mahbûbları güzel yüz sahibi, hoş, kaşları yay, kirpikleri ok, gamzesi Tatar, ceylân gözlü, aydınlık yüzlü ve şirin sözlü güneş parçası beğenilen mahbûbları vardır.

İleri gelenlerin isimleri: Evvelâ Ebû Şükür Hoca Ali, Hasbullah Çelebi, Mahmud Hadidzâde, Haydar Çelebi, Rûznameci (---) Efendi ve Şahbender.

...................(1 satır boş)...................

Usta tabipleri: Bu şehir eski hekimlerin yurdu olduğundan usta hekimleri ve iyi nabızcıları gayet çoktur. Evvelâ Hekimzâde Hamza Çelebi, Kehhâloğlu Rızâ Çelebi ve Hasan Yâr Çelebi (---) (---) (---) (---).

Usta cerrahları: Evvelâ bunladan kâmil üstad Mehmed Çelebi'dir ki *mumyâ-yı kânî* vermeden bir yaralıyı üç günde iyileştirir bir merhem-i Süleymanîye sahiptir ki gerçekten can merhemidir. Meydanda Cerrah Usta Ali, cerrahlık ilminde İkinci Feylekos'dur. *[342a]*

Bağdad'ın duası makbul şeyhleri: Evvelâ Şeyhülislâm Kürt Mustafa Efendi, Müftü Zeynelâbidin Efendi, Gurâb Efendi, oğlu Mahmud Efendi ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Müellif ve şairler: Evvelâ 40 adet divan sahibi fesâhat ve belâğat sahibi şairleri vardır. Bunlardan pâk dilli Şeyhzâde mahlasını kullanır (---) (---) Çelebi, Balı Dayı Çelebi, Mollazâde, Gurâbî Mahmud Efendi ve (---) (---) (---) (---)

Hoş-sohbet dostlar:

...................(1.5 satır boş)...................

Meczup âşıklar:

...................(1.5 satır boş)...................

Erkek giysileri: Genellikle ileri gelenleri şiddetli kışta samur, nâfe, sincap kürk ve atlas giyerler. Şiddetli sıcaklarda renkli sof ve beyaz bediyye kereke [üstlük, yeldirme] giyerler ve diğer insanlar çukadan kereke giyerler.

Kadın giysileri: Bütün kadınları altın, gümüş ve dîbâ arakiye giyip yüzlerine burka ve örtü koyup beyaz lekkefûrî [bir çeşit pamuklu dokuma] boğası car bürünüp ayaklarına kadife çakşır ve sarı çizme giyerler.

Erkeklerinin isimleri: Genellikle halkının isimleri,

...................(1.5 satır boş)...................

Kadınlarının isimleri: Kadınlarının genellikle isimleri Âsiye,

...................(1.5 satır boş)...................

Kölelerinin isimleri: Genellikle kölelerinin isimleri Handan, Ken'an,

...................(1.5 satır boş)...................

Câriyelerinin isimleri: Genellikle câriyelerinin isimleri Şebtîz, Şebboy,

...................(1.5 satır boş)...................

Cana can katan havası :

...................(1.5 satır boş)...................

Evlerdeki su kuyuları: Şehir içinde toplam 6.000 adet su kuyuları vardır ki âbıhayattan nişan verir. Gerçi bu şehir Şat sahilindedir ama suları Şat'tan sakalar ile gelmek zor olduğundan lezzetli kuyuları vardır.

Beldenin iklimi: Bağdad Eyaleti 75 nahiyedir. Yer altı 50 küre ve yer üstü 40 kürede bulunmuştur. (---) ikliminde bulunup uzun gündüzü (---) saat ve (---) derecedir. Karanlık gecesi de öylecedir. Nazar cihetinde iklimin en güzelidir.

İmaristanının tâlii: Bu Bağdad Şehri yeni burca temeli konulmuştur. Zühal-i türâbî evinde bulunmuştur. Onun için Bağdad toprağında fitne ve fesat eksik olmayıp toprağı kan ile karılmış, karışmış bir Kerbelâ Çölü'nde kurulmuş bir kaledir.

İleri gelenlerin özel hamamları: Bu şehir içinde toplam 500 adet ileri gelen saray hamamları vardır.

...................(1.5 satır boş)...................

Hamamlarının anlatılması: Tamamı (---) adet aydınlık hamamlardır. Evvelâ Cığalzâde Hanı yakınında Bektaş Han Hamamı eşsizdir. Haffaflar Hamamı, Mahkeme yakınında Kadı Hamamı, Karanlık Kapı yakınında Debbağlar Hamamı, Abdülkâdir-i Cîlânî Hamamı, Penc Ali Hamamı, Hasbullah Hamamı, Haydar Çelebi Hamamı ve Atmeydanı'nda Şaban Efendi Hamamı.

Gariplerin aşevleri: (---) yerde ziyafet evi imaretleri vardır. Abdülkâdir-i Cîlânî, Şehâbeddin-i Sühreverdî ve İmam-ı A'zam İmareti, İmam Musa İmareti ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Rahip kiliseleri: 8 adet Ermeni kilisesi vardır. Fireng, Urum ve Kıbtî yoktur, ama Yahudisi çoktur. 3 sinağosu ve hahamları vardır. Ama Ermeni kilisesi Meydan yakınında ve Cürce'deki gayet mamurdur. *[342b]*

Halkın dili ve ıstılahları Bu Bağdad kavminin konuşmaları genellikle Farsça, Arapça, Kürtçe ve Türkçe lehçelerde fesâhat ve belâğat ile karışmış bir hoş kelimeleri vardır. Halk kısmı Ermenice ve Hindce de bilirler.

Beğenilen sanayi ürünleri: Her işleri beğenilir ama saraç işleri meşhurdur. Hatta bir tür üzengi derler ceylân derisinden örerler ki büyüleyicidir. Kuyumcuları, terzileri ve demircilerinin kılıçları Diyarbakırlıdan fazla meşhurdur.

Erkeklerinin işleri ve kazançları: Askerî taifesinin bir sınıfı Rumahiye, Cevâzir ve diğer hizmetlerde görevlidirler. Bir sınıfı Hint, Sind, Acem ve Yemen'e giderler, zengin bezirgânlardır ve bir sınıfı da sultan çarşısında zanaat ehlidir.

Tahıllarının övgüsü: Bu Bağdad'ın pâk toprağında Yaradan'ın emri o derece tahıl yetişir ki bir tağar buğdaydan 80 tağar buğday ve başka arpa, darı, bezelye, bakla ve pirinç yetişip her yerde bolluk olur.

Yenen meyveleri:

....................(2.5 satır boş)....................

Meyvelerinin seçkinleri: Bağdad Şehri'nde üzüm bağı yoktur ama İmam-ı A'zam tarafından bahçecikleri çoktur. Ancak şehir çevresini ve eyaletini her tarafını hurma bahçeleri cihanı kaplamıştır ki Bağdad'ın hastavî ve bedrâî hurması meşhurdur.

İçecek çeşitleri: Evvelâ Basra şekerli şerbetinin çeşitleri, hurma şerbeti ve rakısının bu Irak toprağında her çeşidi olur.

....................(1 satır boş)....................

İrem Bağları:

....................(1.5 satır boş)....................

Cennet bağı mesire yerleri:

....................(1.5 satır boş)....................

[Bağdad'ın] İbret verici yapıları

Evvelâ Bağdad'ın doğu yönünde Diyâle Nehri tarafında ibretlik **Nemrud Dağı**; gökyüzüne doğru baş uzatmış dört köşe yapılmış yığma bir yüksek dağdır ki melun Nemrud *hâşâ* tanrılık davası ettiği asırlarda yapılmıştır. Tamamı çamur, çim ve topraktandır. Bir kat darı sapı, bir kat çamur, bir kat kamış kökü ve bir kat çim ile yapılmış dağdır ki bu kadar bin yıldan beri asla bozulmamıştır, *vesselâm*.

Buradan yine doğu tarafa Bağdad'a yakın, **İbret verici Kisra Tâki** : Âdil Nuşirevân'ın yayla sarayı imiş. Hazret-i Peygamber dünyaya geldiğinde yıkıldığı yukarıda yazılıdır. Daha sonra Hazret'in ağzı yarıyla imar olan tâk [kemer] hâlâ bellidir ki yerden göklere doğru uzattığı boyu tam 120 arşındır. Hâlâ her sene birer tuğlası boyu kadar yere gömülerek bu boyda kaldı, diye anlatırlar. Eski zamanda daha yüksek imiş. Ama bütün yapı kalıntıları tamamen tuğladır. Ama öyle gösterişli bir kemerdir ki sanki Havernak kemeridir. Hâlâ samanyolu gibi göklere kement atmış gibi bir yüksek dağdır ki iki günlük yoldan bellidir.

Kisra Tâki hakkında her sene birer tuğlası kadar yere gömülür dedikleri yanlış bir sözdür. Eğer öyle olsa bin yüz yıldan beri tâkdan eser kalmayıp yere batardı ama şiddetli rüzgârlardan toz toprak Kisra Tâki dibine yığılıp bir tuğla boyu yere gömüldü derler, yine rüzgâr tozları bir tarafa götürür, Kisra Tâki evvelki gibi durur sağlam yapıdır.

İbretlik Şattularab Köprüsü: Bağdad Kalesi'nin kıble tarafına bakan Cisir Kapısı'ndan karşı Kuşlar Kalesi'ne kadar Dicle Nehri üzerinde 45 adet tombaz [mavna] gemileri üzerinde seyre değer büyük bir köprüdür. Karşı Mekke toprağında köprü başında Kuşlar Kalesi'dir. Bu ahşap köprünün boyu, Bağdad'dan Kuşlar Kalesi'ne kadar tam (---) adımdır ve üç araba yürür enlidir. İşte büyük Şat Nehri'nin de eni (---) adım olmuş olur.

Bu köprüye Şat içinde bendler ve sepetlerle taşlar bırakıp yaban asması ile ve demir zincirlerle gemileri bağlayıp köprü sabit olur. Bu köprüye Diyarbakır'dan, Hasankeyfâ'dan, Musul ve Cezîre'den bir kelek gemisi gelse köprü üzerindeki bekçiler köprünün üç dört gemisini kapı gibi açarlar, kelek gemileri geçip gümrük önüne yanaştıktan sonra yine köprünün kapısını kapatırlar. Sonra bütün gelen gidenler geçerler. *[343a]*

Bütün Bağdad dilberleri kendilerini bu köprü üzerinden Şatt'a bırakırlar. Bağdad'ın bir mesiregâhı de bu köprü başlarıdır. Kahvehaneler ve Mevlevîhaneler ile süslenmiş ve insanların geçit yerleri ile bezenmiş ibretlik bir köprüdür. Bütün masrafı devlettendir. Köprü başında bekçiler gelen geçen yüklerden bâc alıp köprünün tamirine ve başka kale mühimmâtına (2.000 guruş) harcanır, *vesselâm.*

Diğer ibretlik: Bu Medâyin toprağında büyük bir ibretlik şey de o idi ki bu köprü başından tâ Kâbe'ye 10 menzillik yolda Harun Reşid hatunu Zübeyde Hanım bir duvar inşa etmişti ki körler duvara yapışarak Kâbe'ye gideler. Hâlâ harap olup nice yerlerde birer ikişer konak menzilde kalıntılarının görüldüğü yukarıda yazılmıştır.

Tılsımlı garip ibretlik yapı Kuşlar Kalesi: Anılan köprü başında Şeddâdî tuğla yapı dört köşe hoş bir kaledir. Yapanı (---). (---) kapısı var. Köprü başındaki kapısı doğu tarafa açılır. Hendeği (---) (---) ve başka dizdarı, (---) adet neferatları ve yeteri kadar

cebehanesi topları vardır. Sur içinde bir camii, buğday ambarı ve yüz adet kadar haneleri vardır ama başka yapıları taşradadır.

....................(2.5 satır boş)....................

Bektaşî tekkesi ve Şat kenarında Hazret-i Hızır tekkesi (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Eski kâhinlerin tılsımı: Kuşlar Kalesi adıyla meşhur olmanın aslı odur ki cahillik zamanında bu Kuşlar Kalesi zemininde bir rahip var idi. Bu kale zemininde bir kilise kâhini var idi. O papaz gayet güçlü kâhin idi. O kilisede yüksek bir kule yapıp kulede binlerce güvercin besleyip yeryüzünün yedi ikliminde olan bıtrik, papaz ve rahiplere Irak-ı Medâyin'in durumunu yazıp bir güvercinin boğazına o kâğıdı tılsımlı bir şeyle asar, istediği diyara o güvercin kanat çırpıp papazın dostu hanesine varır. Gelen habere göre haberler ve başka bilgiler yazıp yine tılsımla o kuşun boğazına asıp o kuş yıldırım gibi yine gelirdi. O papazın işi daima bu idi. Sonra Hazret-i Peygamber'in doğduğu gece Kisra Tâki ile o kilise de yıkılmıştır. Hâlâ yapı kalıntılarına Deyr-i Hümâm [Güvercin Kilisesi] derler ve o isim ile isimlenip Kuşlar Kalesi derler.

Hâlâ Bağdad güvercinleri ondan kalıp Rum, Arap ve Acem'de meşhur Bağdadî güvercindir. Hâlâ Bağdad halkı besleyip bir eşini Şam'a, Haleb'e, Mısır'a, Hint ve Sind'e götürüp orada kanadına Hıtâyî kâğıtla ince yazılar yazıp hapisten bırakıp Hindistan'dan, Mısır, Yemen ve Aden'den bir anda gelir zeyrek güvercinler vardır. Genellikle Bağdad'ın tüccarları besler ve her an birbirlerine kafes kafes güvercinler gönderip ihtiyaç zamanında birer birer bırakırlar. O Bağdadî kuşlar mutlaka yuvalarına gelirler. Tüccar arasında birkaç kere Hint, Sind ve Yemen'e varmış gelmiş güvercinin 500 guruşa alınıp satıldığı çoktur.

Mısır halkı bezirgânları da gayet çok güvercin besleyip Reşid'e, Dimyat'a, İskenderiye, Cezâyir, Tunus, Fas, Merankuş'a ve beri tarafa Yenbû, Cidde, Mekke ve Yemen'e daima karadan ve denizden Bağdadî ve Mısrî güvercinler göndermededirlerdir ve yine gelmededirlerdir. Hakir Mısır'da Reşid ve Dimyat'da iken birkaçını gördüm. Bu kuş ile her diyara mektup göndermek Bağdad'daki Kuşlar Kalesi rahiplerinden kalmıştır *vesselâm*.

Sanatlı diğer bir ibretlik: Bu Bağdad Şehri'nde gayet şiddetli sıcaklar olduğundan Şattularab Nehri hamam *[343b]* suyu gibi akar. Bağdad'ın tabiat sahibi olan kimseleri bir testinin ağzını kapatıp kapağına bir ip ve testinin boğazına bir ip bağlarlar, bir taş da bağlayıp testi Şatt'a atarlar. Dibe inince bu testinin kapağına bağlı ipi çekerler, içine Şat dibinden buz parçası gibi âbıhayat su dolup dışarı çekerler ve içerler. Ama sanki buz parçası komuşlardır. Gerçekten de Şatt'ın dibi gayet soğuktur. Ama bir kulaç kadar suyu sıcaktır, soğuk değildir. Bağdad'ın önünde Şatt'ın derinliği 20, 15 ve 17 arşındır ama aşağılarda derya olur.

Başka bir ibretlik: Baruthane çarkı,

...................(7 satır boş)...................

Yol gösterici kandil

İmam-ı A'zam-ı Kûfî Kalesi'nin özellikleri

941 [1534-35] tarihinde bizzat Sultan Süleyman Han hazretlerinin kutlu yapısıdır. Hatta daha önce Kızılbaş Bağdad'ı istila etmezden Bağdad Kalesi Sünnîlerden Uzun Hasan-ı Bayındırî elinde iken o zamanda İmam-ı A'zam'ın bir Sünnî türbedarının rüyasına İmam girip,

"Benim kabrim üzerine sandukamı filan mahaldeki mezara koy ki onda cehennem azabını haketmiş bir kefere gömülüdür" deyince türbedar uykudan uyanıp İmam'ın öğrettiği gibi eder. Meğer o zamanda İmamın nurlu kabrinde kubbe ve saireden bir şey yok imiş. Ancak kendileri kadılık kabul etmediği için Melik Mansûr-ı Devânıkî adlı padişahın mahpushanesinde hasta iken hapiste 80 yaşında vefat eder, öğrencileri vasiyeti gereği kendisini sünnet üzere defn ederler.

Sonra bir Sünnî sultan, üzerine bir sanduka yapar. Adı geçen türbedar da İmam'ın rüyada öğrettiği üzere anılan sandukayı keferenin üzerine kor.

Az zaman sonra Şah İsmail Bağdad'ı istila edip "Bu İmam ne namlı belâdır?" diye ceng öncesi, İmamın kabri olmayıp kabridir dediği yere gelip o sandukayı kırar ve kabri açar, pis bir ceset bulup ateşe verir, İmamı yaktım zannında bulunup it gibi gider.

Sonra Süleyman Han Bağdad üzere gelirken bir çavuş İmamla ilgili bir rüya görür. Fetihten sonra İmamın eski kabrini Taşkın Hoca adında çok yaşlı bir Sünnî bilirmiş. O kişi İmam'ın yerini

gösterip kazarlar. Gerçekten de eski temeller gözükürken büyük bir taş çıkar ve o taşı kaldırırlar. Bir ham amber, ûd, aselbend ve Şam ıtırı kokusu çıkar ki bütün halkın dimağları kokulanır.

Hemen Süleyman Han o büyük taşı hâli üzere koyup pâk toprak ile doldurup o kabrin bir başka tarafına binanın temellerini atıp "İmamın kabri budur" diye nur dolu bir kubbe yapmıştır ki diller ile anlatılmaz.

Ve bir imaret ve medrese yapıp çevresine bir kale inşa etmiştir. Bir cami, bir hamam, bir han, 40-50 adet dükkân, kaleye dizdar, 150 adet asker ve yetecek kadar cebehanesi ve topları var.

Ve Kalesi dörtgen şeklinde tuğla yapı hoş bir kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü 8.000 adımdır. Hisar içinde (---) adet hane vardır ve toprak ile örtülüdür. Taşrada bağlı ve bahçeli varoşu vardır. *[344a]*

Bu Bağdad'a daha önce 1058 [1648] tarihinde Melek Ahmed Paşa ile geldiğimizde bu İmam-ı A'zam türbesini, sâkıyeli [su dolaplı] kuyular kazıp ve odalar yapıp imar etti.

İstanbul'dan Kaya Sultan bir altın kandil gönderdi. Murad Han kapısının kanatlarını, üstünü, eşiğini ve kabrinin şebekelerini tamamen saf gümüş eyleyip İmam camii ve kabri sanki Dârüsselâm cenneti olmuştur. O zamandan beri bütün vezirler, vekiller ve bütün seçkinler birer eser yaparak ve türlü türlü avizeler ile süsleyerek nur dolu kabir sanki Çin nigârhanesi olmuştur.

..................(3 satır boş)..................

Bağdad ve Irak Medâyini toprağında akan nehirleri bildirir

Evvelâ Bağdad'ın dibinden akan Dicle Nehri yani Şattularab Diyarbakır'ın kuzey tarafında Tercil, Palu, Demirkapı, Taht-ı Mâşa ve Argani kaleleri dağlarından doğup 4 nehir bir olup Diyarbakır'a gelir, oradan Cizre'ye, oradan Musul'a, oradan yüzlerce kale, kasaba ve köylere ve oradan Bağdad Kalesi'ne uğradığı yukarıda Diyarbakır seyâhatimizde ilk defa Şatt'ı gördüğümüzde Şat Nehri başında bütün katılan nehirleriyle yazılmıştır, ona bakıla, ama şimdi,

Bağdad yakınında ve dört tarafında Şatt-ı Dicle Nehri'ne katılan nehirleri ve büyük arkları bildirir

Evvelâ bunlardan biri **Hermas Nehri**'dir, Nusaybin Kalesi dağlarından çıkıp akarak Sarsar Nehri'ne karışır. **Sarsar Nehri** ile ikisi Belde-i Hatibe ve Sincar Kalesi çölüne uğrayıp oradan Tikrit Kalesi yanında Şat Nehri'ne karışır.

İsâ Nehri: Bu nehrin ilk doğduğu yer Kûfe karşısında büyük Vehma Kasabası adlı yerdir, akarak nice köyleri sulayıp Fırat Nehri'nden ayrılmış Sarsar Nehri ki İsâ Nehri mahreci altından geçip Kûfe Şehri arasında Sarsar Nehri ile İsâ Nehri bir olup Bağdad ile Medâyin Şehri arasında Şatt'a karışır. İsâ Nehri üzerinde Şat taşkınında büyük gemiler yürür.

Nehrevan âbıhayatı: Bu tatlı su (---) (---) gelip (---) (---) adlı yerde Şatt'a karışır ama gayet lezzetli, berrak ve hazmı k olay kevser suyudur.

Serâb Nehri (---) doğar. Üzerinde buğday değirmenleri olduğundan tahıl gemileri yürümez ama seri akıp (---) (---) adlı yerde Dicle'ye karışır.

Melik Nehri: Bu nehir Fırat Nehri'nden ayrılır ama bütün Medâyin-i Irak topraklarını sulayarak Sarsar Nehri yakınından akarak Irak topraklarından geçip Medâyin altında Şat Nehri'ne karışır.

Kuti Nehri: Gerçi bu Fırat Nehri'nden ayrılır ama Melik Nehri altından geçip Irak topraklarını sulayıp yine Melik Nehri yakınında Şatt'a karışır. Bu nehirleri Şat Nehri'nden ve Fırat Nehri'nden ayıranlar Abbasî padişahlarıdır ve başka meliklerdir. Irak ülkesi çöllerini nehirlerle canlandıran, şenlendiren yerin ilki el-Melik Sultan İsâ ibn Ali b. Abdullah b. Hazret-i Abbas'dır ki Mansûr'un amcasıdır. Bu meliklerin zamanlarında bir nehrin iki tarafında bir köyden diğer köye bir boşluk, bir ara yok idi. Ve bu adı geçen nehirler içinde gemiler işlerdi. Hâlâ nicesinde gemiler işlemez ama tulumdan kelek gemileri Diyarbakır'dan ve Birecik Kalesi'nden işler kelekler vardır.

Basinfa Nehri: Diyarbakır yakınında Mefârikin Kalesi toprağından doğup Cizre'nin doğusunda 5 fersah açıkta Şat Nehri'ne karışır.

Yukarı Zarb Nehri: Azerbaycan şehirlerinden Erbil ile Musul arasından çıkıp Sine Kasabası yakınında Şatt'a karışır.

Aşağı Zarb Nehri: Şehrezûl yaylalarından doğup Erbil Kalesi ile Musul Kalesi arasında *[344b]* Sin Kasabası'nda Şatt'a karışır.

Şat Nehri'nden ayrılan nehirleri bildirir

Evvelâ **Yukarı Kâtûl Nehri**: Bu nehir Melik el-Mütevekkil Alallah'ın inşa ettiği Kasr-ı Caferî adlı köyden çıkıp Irak diyarını sular. Bu mahalde bu nehre Kâtûl Nehri demezler, Nehrevan derler, buradan yüzlerce köyleri sulayarak Cercer-âbâd Köyü'nden aşağı yine Şatt'a karışır.

Kavâtîl-i Sülüs Nehri: Üç nehirdir. Üçü de Şat'tan ayrılıp Selemenrea Kalesi altından geçip yine Dicle'ye üçü de birer yerde karışırlar.

Dücle Nehri: Bu nehirden birkaç büyük ark ayrıldığından **Düceylân Nehri** de derler. Ama bu nehir, daha önce Bağdad'a varıp gördüğümüzde, Sürremin adlı köyden aşağıda Şat Nehri'nden ayrılıp nice köyleri ve kasabaları sular, daha sonra Batâyıh adlı köylerin altında, doğu tarafında ve batısında Dücle Nehri'nden arklar ayrılıp Fırat yakınındaki küre köylerini sulayıp çölde kaybolur yani suyun kendisinden eser kalmaz.

Şimdi Murtaza Paşa efendimiz bu gezip gördüğümüz yerde bu Dücle Nehri'nin Sürremin'den gelen yerine set çekip bir menzil Şatt'ın yukarısından büyük bir kanal açıp kendi malından tam bin kese harcayıp 50.000 kadar Arap, Urbân, Kürt ve Türkmen kavmine bolca mal dağıtıp bu kadar usta ve ameleler ile yedi ayda bu Dücle Nehri arkını yeniden minare boyu kazarak deryâ gibi Şat Nehri'ni bu Dücle Nehri arkına akıtıp Deşt-i Kerbelâ'yı sular, bu nehrin sağına soluna 300 adet köy iskan ettirerek Irak topraklarını halifeler zamanından fazla şenlendirir. Sonra Düceylân hâkimi adında ünlü bir bey tayin edip bu imar olan köylerden hâlâ padişaha her sene beşer yüz kese, 300 kese Bağdad valisine ve 100 kese Düceylân hâkimine tahsil olur büyük bir nehir oldu.

Bu Dücle Nehri'nin doğu tarafında Ehvâz Nehri'nden başka ulu nehirler karışmaz. Bunlardan evvelki **Ehvâz Nehri**'dir. Ama Şatt'ın batı tarafında Şat Nehri'ne sayısız sular karışır. Hatta bütün Şat ve Fırat gemicilerinden kelekçi Hacı Hüsâm adında bir ihtiyar "Şat Nehri'ne bin adet nehirden fazla karışır" diye söyledi, doğru söyledi. Zira onlar Şat ve Fırat gemicileridir. Bu iki büyük nehrin

köşe köşe derinliğini, hacmini, yakınını, uzağını santim santim bilirler.

Bu Irak ülkesinde akan nehirlerin aslı 9 adet büyük nehirdir.

Birincisi üst taraftadır ki **Merre Nehri**: Şat'dan batı tarafına ayrılıp kuzey tarafında olan köyleri sulayıp **Deyr Nehri**'ne karışır. Deyr Nehri, Muhammed Hanefî Meşhedi Kasabası'nda Şat Nehri'nden ayrılır büyük bir ziyaretgâh şehirdir, ama bütün halkı Şiîlerdir. Başka yerde bir Şiî ölse bütün malını Hazret-i Muhammed Hanefî'ye vasiyet edip naaşını Muhammed Hanefî civarına gömerler. Deyr Nehri ile Merre Nehri'nin arası 3 mil mesafedir.

Sebak Nehri: Şat'tan ayrılıp Deyr Nehri'nden aşağı bir günlük çölde yok olur.

Ma'kal Nehri: Sebak Nehri'ne yakın Şat'tan çıkıp Basra toprağını sulayıp Basra yakınında harap Minâ Şehri yakınında Übülle Nehri'ne karışır. Bu iki nehir bir olunca Basra altında bu nehre **Safrây-denk Nehri** derler. Hazret-i Ömer halifeliğinde Basra feth olduğunda Melik Ma'kal b. Beşâre emredip Basra köylerini sulamak için **Safrây Nehri**'ni Dicle'den ayırıp Ma'kal Nehri çıkış yerinden 6 fersah aşağı Basra'yı geçip Übülle Kasabası'nın ağzında Übülle Nehri'nin batı tarafına akar, oradan eğri gidip Basra yakınında Ma'kal Nehri ile bir olur, medd ü cezme mahlût olup medd ü cezm ile döner, katılır ve şiddetle geri döner. Hind Denizi gemileri Şatt-ı Abadan'da Übülle Nehri'ne yükselir. *[345a]* Oradan Ma'kal Nehri'nde Şat Nehri'ne karışır. Bu Irak topraklarında Ma'kal Nehri ve Übülle Nehri yarım daire gibidir ve Şattularab Nehri yedi kutup dairesine benzerdir, demişler.

Dicle Nehri, Übülle Nehri ve Ma'kal Nehri'nin kuşattıkları ve suladıkları topraklara eski coğrafyacılar ve bilginler *Cezâyir-i Umman* derler. Bu cezâyirin bütün köy, kasaba, belde, bağ, bostan ve bahçelerini bütün bu adı geçen nehirler sular.

Yahud Nehri: Bu nehir Übülle Nehri altında beş fersah yakın yerde Şat'tan ayrılır. Harabeler ve arslan yatakları mahallerinden akar.

Ebü'l-Hatib Nehri: Bu nehrin Yahud Nehri ile araları iki fersah yerdir.

Emir Nehri: Bu nehir Ebü'l-Hatib Nehri'ne bir fersahtır.

Mendil Nehri de Şat'dan ayrılıp çölde olan köyleri sular. Burada Şat'tan ayrılan nehirler tamam oldular. Nice nehirler de

Basra'dan aşağı akar ki Hürmüz Denizi'ne karışır, derler ama bu hakir Basra'dan aşağı seyahat eylemediğimizden malumumuz değildir. Ama bu yukarıda Bağdad'dan beri akıp da yazılan suların adedini, doğdukları ve battıkları yerleri Bağdad'dan Basra'ya Şat üzerinde gemilerle giden kimseler iyi bilirler *vesselâm*. Ama yine,

Bağdad yakınındaki nehirleri bildirir

Evvelâ Bağdad Kalesi'ni doğu tarafında (---) saat uzak yerde büyük **Diyâle Nehri** doğu tarafta Acem diyarının (---) (---) (---) şehirlerinden beri gelip Eski Bağdad altında Şat Nehri'ne karışır.

Hilletü'l-Feyhâ Nehri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) karışır.

Şahî Nehri:

....................(1 satır boş)....................

Hüseyin Nehri:

....................(1 satır boş)....................

Mehâvil Nehri:

....................(1 satır boş)....................

Mehennâvî Nehri:

....................(1 satır boş)....................

Hâlis Nehri:

....................(1 satır boş)....................

Mehrevânî Nehri: (---) (---) (---)

Horasan Nehri:

....................(1 satır boş)....................

Şehribân Nehri: (---) (---) (---) (---) (---)

Mendel Nehri:

....................(1.5 satır boş)....................

Hazret-i İmam Musa Kâzım (Hazret-i Ali kerremallahu vechehû oğlu İmam Hüseyin oğlu İmam Zeynelâbidin oğlu İmam Muhammed Bâkır oğlu İmam Cafer-i Sâdık oğlu kasabasının özellikleri

İmam Hüseyin'in annesi, Hazret-i Resûl-i Kibriyâ Muhammed Mustafa kızı Hazret-i Fâtıma Zehrâ'dır. *Allah onların hepsinden razı olsun.* Bu mamur kasaba içinde Hazret-i İmam Musa Kâzım göklere doğru uzanmış yüksek bir kubbe içinde yatmaktadır ki Harun Reşid yapısıdır. Sandukası, kapısı ve türbesi tamamen saf gümüş ile yapılmıştır. Nur dolu kubbesinin içinde o kadar sanatlı askılar, avizeler, altınlı kandiller, çerağdanlar, şamdanlar var ki anlatımında dil yetersiz ve kalemler kırık kalır. Büyük vakıf olduğundan 200 adet hizmetçileri vardır. Ve bütün Acem diyarından adaklar gelir. Her sene nice bin Acem ölünce tâ Acem diyarından naaşını getirip bu âsitâne çevresinde gömerler. Bu kasaba halkı bütün İmam Musa hizmetçileridir.

Bu kasaba Kuşlar Kalesi toprağında Şatt'ın kıblesinde, Mekke toprağında ve Şatt kenarında 2.000 bağlı, bahçeli ve hurmalı mamur kasabadır ki Şatt'ın karşı Bağdad toprağında İmam-ı A'zam ile İmam Musa birbirinin karşısındadır, aralarından Şat akar.

Bu kasabada nice bin büyük velîlerin yattığı Bağdad ziyâretgâhında yazılıdır.

Bu kasabada İmam Musa Kâzım camii, han ve hamamı, mescitleri, tekkeleri ve 300 kadar dükkânları vardır. Zengin ve fakir bütün ziyaretçilere nimetleri bol bol dağıtılan aşevi vardır.

İmam Ali Rıza oğlu İmam Muhammed Nakî ziyareti: On İki İmam'ın dokuzuncusudur. 221 [836] yılında 21 yaşında vefat edip atası Musa Kâzım yanında defn edilmiştir. *[345b]*

Cennet yurdu Bağdad'ın külliyatı şehrengizinin tamamlanması

Evvelâ bu Bağdad Kalesi, *yeryüzünde benzeri yaratılmamış direkli İrem bahçesi* yurdu ki, tarihçiler arasında cennet yeri Irak adıyla meşhur olan sağlam kale, dayanıklı sur, eski hisar, büyük şehir, süslü kasaba, Medyen Şehri olan halifelerin taht merkezi Bağdad ki yüksek yapılara ve şanı yüce halka sahiptir, derler. Zira bu eski şehir ilk zamanlardan beri âlimlerin toplantı yeri, fâzılların kaynağı, sâlihlerin meskeni ve velîlerin burcudur. Acayip ve garip

iklimdendir ki bütün âlimleri garip ilimlere ve pek çok fenlere sahiptirler. Bütün çocukları tez kavrayışlı olup gayetle akıllı, yetkin ve zeki tabiatlı ciğer-köşeleri olur. Böyle zeki yaratılışlı olduklarından genellikle çocukları nice değerli kitapları ezberlemişlerdir. Ama merakları Farsça, edebiyat ve şiir yoluna yönelmiştir. Onun için şairleri ve yazarları hesapsızdır.

Bu Irak Şehri'nin suyu ve havasının hoşluğundan erkekleri o kadar yaşayıp ihtiyarlar ki kuvveti gitmiş, hey'eti bitmiş ve ömür sermayeleri yüz yıla yetmiş ve sohbetten kalmış olur ama çoğu Hanedân muhibbi Şiîlerdir.

Bu Bağdad halkı bir girdapta kalmış kişi gibidir. Bu Bağdad Şehri'ni Acem şahı alsa Bağdad halkına,

"Ey Nu'man-ı A'zam'a mensup Sünnî!" ve Osmanlı alsa bu Bağdad halkına,

"Ey Şahseven Şiî, Râfızî ve Hâricî!" derler.

Bu şekilde Bağdad halkı arada kalmıştır. Ama hepsi dostlardan şen, şakrak, eğlenlmeyi bilir, gönül ehli, hafif ruhlu, gönlü temiz, zarif, yumuşak huylu ve meydan erleridir ki zengin ve yoksula, fukaraya ve zayıfları nimetleri boldur. Hepsi yurdundan ayrı düşmüş, garip insanları severler. Ama,

İnsan masdarı kadınlarının anlatılması: Genellikle Bağdad toprağının kadınları güzel yüzlü ve endamlı olup kelimeleri ölçülü, inci tanesi dişleri sanki parlak inci gibi yaratılıp misk saçan saçlarını belik belik, kıvrım kıvrım edip sarkıttıklarında bir cihette âşıkları cezbedip canlarına bin can u dil öyle akıtırlar. Ama yine böyle iken her biri Râbia-i Adeviyye derecesinde kapalı dindar ve güzellik sahibi kadınları vardır. Nice bin yıldız gibi parlak temiz kızları ve gayet perhizkâr bâkireleri var ki sanki her biri birer el değmemiş inci ve birer açılmamış goncalardır. Babalarından başka er yüzünü ve erkek sözünü duymuş değillerdir. Hokka ağızlı, al dudaklı, simbeden ve nâzik-endam olurlar. Söze gelseler çok güzel konuşurlar. Her birinin hareketleri, yürüyüşleri, geliş-gidişleri ve konuşmaları insanı hayran bırakıp başını döndürür.

Eski tarihçiler bu Kûfe, Medâyin ve Irak toprağı için "Arz-ı Mukaddesdendir" diye tahkik etmişlerdir. Gerçekten de uçsuz bucaksız bir ovadır ki yaz ve kış Irak zindedirler. Bütün ovaları köy,

kasaba, körfezler ile ark ve akarsular ile bakımlı ve şenlikli, her tarafı güllük gülistan ve hurmalık olup Rıdvan Cenneti gibi cennet bağları ve şebekeli bostanları vardır. Hurmalıkları içinde bebr, panter, arslan ve kaplanları vardır. Basra, Lahsa, Umman, Kûfe ve Necef sahralarına kadar hurmalıkları cihanı tutup hurmalık bağcıları, Bağdad diyarında 70 tür hurma olur dediler. Her sene yüzlerce gemi yükü hurma Bağdad diyarından Hindistan'a ve Sindistan'a gider ama hepsinden hastavî hurması ve bedrâîsi ve

...................(1 satır boş)...................

olur ki Yemen akiki olur. Ve nice kere yüz bin deve yükü hurmayı Urbân kabileleri yükleyip Hemedan ve Isfahan diyarına götürürler. Asla sahipleri yoktur ki tâ Mekke, Medine ve Yemen çölünde son bulur göklere doğru uzanmış çok yüksek hurma ağaçlarıdır. Hatta Ayn Ali Efendi Bağdad defterdarı iken bu Irak diyarının hurma ağaçlarını övmüştür. Şiir:

Hâk-i Bağdâd'da zeyn olan şeceri
Nahl-i hûrmâ ***[346a]*** *sanır gören ammâ*
Tuğlardır ki kaldı menzilde
Çekilüp gitdi leşker-i hulefâ

demiştir. Gerçekten de hurma ağacını tuğa iyi benzetmiştir.

Her bir hurma minâre gibi göklere boy uzatıp yüksek servi ağacı gibi ayakta durup salınır. Pâk toprağının güzelliğinden bütün hurma ağaçları uzun boylu olmuştur. Mısır ülkesinde, Elvâhât vilâyetinde, İsne ve İsvân diyarında, Sudan ülkesinde ve Mağrib ülkesi Tilimsan'da böyle uzun boylu hurma ağacı bir diyarda görmedim. Mekke, Medine, Tâyif ve Abbas topraklarında da böyle uzun hurma ağaçları yoktur. Gerçi Medine-i Münevvere'de uzun boylu hurma ağacı olur ama Medine'nin kuzey tarafı dışında **Hazret-i Hamza Ziyareti** yolu üzerinde bütün hurma ağaçları birer adam boyu kadardır. İki üç senede dal dal hurma verip her salkımı kum üzere yatar. Bu Resûlullah'ın mucizesidir ki Arz-ı Mukaddes'de bir diyarda Medine hurması ağacı gibi kısa hurma görmedim. Sanki Ayıntab diyarının üzüm bağlarıdır. Ama Bağdad'ın hurmalıkları samanyolu gibi göklere baş çekmiştir.

Hurma ağacının anlatılması: Eski tarihçiler bu hurma ağacı hakkında şöyle yazmışlardır: Cenâb-ı Hak kudret eliyle yoğurduğu

Hazret-i Âdem'in toprağından arta kalan pâk çamurdan *kiliser* adında güzel bir ağaç yarattı ki, hâlâ Hind adalarında hesapsız yetişir. Bu ağacın kiliser adlı bir cevizi olur. Anadolu'ya Hind'den getirip içinde yağlı meyvesini yerler, gayet besleyicidir. Sonra kabuğun biber koyacak hokka, fincan, kâse ve kaşık yaparlar. Adam kellesi kadar olanı su kabağı gibi bir sanatlı şey yaparlar, siyah yuvarlak bir cevizdir. Yaratıcının emri, ağzı, burnu, kaşları, gözleri, saçı ve bıyıkları vardır, Yaratıcı'nın eseri büyük seyirliktir. Bu anılan kiliserin ağacı Âdem çamurundan meydana gelmiştir.

Âdem toprağının diğer sanatı: Yine Yüce Yaratıcı, sanatını göstermek için Âdem-i Safî'nin çamurunun artığından Hindistan'da Vakvak ağacı adında nice büyük ağaçlar yaratmıştır. Onda âdemoğlu gibi gibi meyveler yetişip hepsi başlarından asılı imiş. Yaratıcı'nın emriyle bu ağacın meyveleri olgunlaşınca vak vak diye ses çıkararak yere düşerler ve bir tür yaratıklar o vakvakı yerler, bu da Âdem balçığından yaratılmıştır.

Hurma ağacının yaratılışı hikâyesinin sonu: Cenâb-ı Hak insanlara hayat verip yanına davet edince Âdem'in çamurundan pâk toprak Kûfe zemininde kalıp Hak emri ile ilk defa hurma ağacı Kûfe toprağında Tennûr Suyu kenarında yaratılmıştır. Onun için Kûfe toprağında, Irak'da, Medâyin'de ve Umman'da hurma ormanı cihanı süslemiştir. Boyu insanoğlu gibi uzundur ve başı vardır, yaprakları dağılmış kâkülleridir. Dallarını kessen asla zarar vermez, daha da fazla biter. Mesela insanın sakal ve saçlarını kessen daha uzun olur. Ama hurmanın başını kessen yahut başında beyni var, onu kessen adam başı kesmiş gibi kanlı suyu akıp o hurma ağacı kurur.

Ve Yaratıcının hikmeti hurma erkek ve dişidir. Erkek hurma asla meyve vermez ve erkek hurmadan bir dalı dişi hurmanın kalıbına sokulsa birleşmiş kadar dişi hurma hazz edip 20 ve 30 salkım hurma verir ve her başak salkımı kırkar ve ellişer batman gelir. Dişi hurma kadın gibi hayız görür. Hurma 3.000 sene yaşar derler ve zeytin ağacı da öyle yaşar.

Hurma ağacının 300 adet yararı ve 300 özelliği vardır. Hurma ağacının hiçbir şeyi boşa gitmez, nice yüz çeşit odunu olup evler için levha, direk ve keranlar [gemi direği] olur. Mısır ülkesinde odunlarını kabuğunu soyup yüzlerce çeşit sağlam ip yaparlar.

Başka özelliği: Başı olan yerde liflerinden yine türlü türlü ipler ve süpürgeler ederler. Yaprağından çeşit çeşit hasırlar, sepetler, bedrevîler ve zenbiller örerler. Kısacası hiçbir şeyi boşa gitmez, 300 çeşit faydası var ve hekimler sözüne göre 300 özelliği vardır.

Diğer bir özelliği: Meyvesi gayet besleyici, güçlendirici, mideyi düzeltici ve hazmı kolaydır. *[346b]* Sirkesi, helvası ve şerbeti insana hayat verir ve görme gücünü artırır. Eğer bu hurma ağacının ve meyvesinin özelliklerini yazsak bir güzel tomar olur. Biz yine konuya dönelim.

Bu Bağdad toprağının hoşluğu sebebiyle hurma ağacı uzun boylu olur. Zira zeminine peygamberler ve nice yüz bin ermişler ve ve bilginler bu Medâyin zeminine, topraklarına çok hayır dua etmişlerdir. Onların dualarını bereketiyle bu Bağdad toprağı geniş, bolluk ve bereketli bir diyardır ki bu yeryüzünde bir benzeri yoktur. Zira geniş vilâyeti mamur, halkı daima mesrur, toprakları güzel, pâk toprağı insanlar arasında beğenilir, ekinlikleri geniş, hayır ve bereketleri bol bir ülkedir.

Bu Irak arazisinde nice bin adet büyük hazineler, cevâhir defineleri, bol bol gömülü servetler vardır. Ve nice yüz adet hükmü kalmamış garip eserler var ki insan hayran olur. Hatta Ermeni Tarihçi Mıkdisî öyle yazar ki Medâyin zemininde bir adım boş arazi yoktur ki onda gömülü bir Kârûn hazinesi olmaya.

Hâlâ Kisra Tâki'nden başka büyük yapılar, korkutucu işaretler, büyük eserler ve acayip tavırlardan nice bin adet yapılar, rıhtım, ark ve Şeddâdî yapılar var ki insan gördüğünde hayretten parmağını ağzına götürür. Hâlâ bu diyarın ekinlikleri geniş, hayır ve bereketleri bol, ovaları, kırları ve sahraları hurmalıklı mukaddes topraklardır. Halkının nimetleri bol, zemininin nehirleri akar gider şenlikli ve canlı bir şehirdir ki bütün sultanlar arasında melikleri hasret çektiği bir Irak'tır. Kısacası bu pâk toprakta dünyanın acayipliklerinden ve zamanın gariplerinden nice bin ibret verici eserler vardır.

....................(20 satır boş).................... *[347a]*

Hazret-i Şeyh Bişr el-Hâfî *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Ebubekir eş-Şebenkî *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Said *Allah ondan razı olsun,*
İmam Musa Kâzım evladı Hazret-i Şeyh İsmail ve,

Hazret-i Şeyh İbrahim *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Hasan en-Nûrî *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Cemil *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Hasan *sırrı aziz olsun,* sonra,
Hazret-i Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Halil *Allah ondan razı olsun,*
Asılmış şehit Hazret-i Şeyh Hallâc-ı Mansûr *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Müfti-i esrâr-ı İlâhî ve mücâhid-i envâr-ı nâmütenâhî Hazret-i Şeyh Serîr-i Sakatî *sırrı aziz olsun,*
Hazret-i Behlûl-i Dânâ *Allah ondan razı olsun,*
Halîfe Harun Reşid hatunu Sitti Zübeyde *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Zünnûn-ı Mısrî *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Baba Çoban *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Baba Çirkin *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Yûşa' Nebî makamı *aleyhisselâm.*

Cennet yurdu Bağdad etrafında olan şeyhler, büyük âlimler ve velilerin ziyaret yerlerini bildirir

Evvelâ Hazret-i Muhammed-i Züherî *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Şeyh Muhammed Havlânî *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Avn b. Ali *Allah ondan razı olsun* makamı,
Hazret-i Cafer-i Tayyâr *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i Nuh Nebî *aleyhisselâm* makamı,
Hazret-i İmam Hamza *Allah ondan razı olsun,*
Hazret-i İbrahim *aleyhisselâm* makamı.

Şattularab Nehri ve Diyâle Nehri'nin karşı tarafında olan büyük velilerin ve diğer büyüklerin kabirlerini bildirir

Evvelâ Hazret-i Selmân-ı Pâk, berberlerin pîridir. Yılda bir kere yüz bin adam toplanır, büyük türbedir.
Hazret-i Meryem binti Umran *Allah ondan razı olsun.*
Sonra Ûc makamı.
Bu tarafta nice yüz ziyaretler vardır ama ziyaret ettiğimiz bunlardır.

Bu Bağdad evliyâ burcudur ancak Aşere-i Mübeşşere'den başka bu topraklarda yüzlerce büyük velîler vardır. Bazısı çöl ü çölistânda, arslan, kaplan ve bülbülistanda gömülü olduklarından ziyaretleri mümkün değildir, ama Kerbelâ Çölü ve Necef Çölü kubbeler ile süslüdür, hesabını Cenâb-ı Bârî bilir. Ama ziyaret edip bu âsî yüzümüzü sürüp bir hatm-i şerif yahut bir Yâsîn-i şerif veya Fâtiha-i şerif hediye ile varıp,

"Tereddüde düştüğünüz bir işte kabir ehlinden istimdad ediniz (yardım isteyiniz)" hadis-i şerifine uyarak ziyaret edip mübarek ruhlarından istimdad talep ettiğimiz bu yazdığımız ziyaretlerdir. Himmetleri hâzır ve nâzır ola. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Hazret-i İmam-ı A'zam ve hümâm-ı akdem Nu'man ibn Sâbit hazretlerinin civarında gömülü olan büyük velîler ve şeyhlerin ziyaretlerini bildirir

Mansûr-ı Devânıkî Bağdad'ı yapıp kadılığını İmam-ı A'zam'a teklif eder, kadılık teklifini kabul etmediği için haps olunup 80 yaşında mahpusda merhum oldu. *Allah rahmet eylesin.*

Evvelâ gizli güneş ve görünen ay **Hazret-i Şiblî** ve şeyh köleleridir *Allah ondan razı olsun,*

Hazret-i Bişr el-Hâc el-Hâfî nurlu mezarı, hep yalınayak ve başı kabak gezerdi, büyük sultandır.

Rûhanî âlemin kutbu, Rabbânî hikmet madeni **Hazret-i Şeyh Hammâd-ı Debbâsî,** *Allah ondan razı olsun* mezarı. Hazret-i İmam-ı A'zam'ın üstadı idi. Yine İmam-ı A'zam'ın civarında yatmaktadır.

İmam-ı A'zam mezhebi bunlardan öğrendi, aldı. Hammâde Alkamî'den, onlar İbrahim-i Necefî'den, onlar Abdullah ibn Abbas'dan, onlar Habîb-i Ekrem *sallallahu aleyhi ve sellem,* onlar Hazret-i İbrahim'den, onlar Hazret-i Şîs'den, onlar Hazret-i Âdem'den, onlar Hazret-i Cibril-i Emin'den, onlar Hazret-i İsrafil'den, onlar Hazret-i Mîkâil'den, onlar bizzat Hazret-i Rabbü'l-âlemin'den *celle celâluh* hazretlerinin sonsuz kereminden almışlardır. *Hisse,* Yaratıcı'ya hamd olsun gerçek mezhebimiz böyle bir mezhebdir, *Allah'a hamd olsun, bu Rabimin bir fazlıdır.*

Şeyh Hasan en-Nûrî mezarı, yine İmam-ı A'zam civarında yakmaktadır, *Allah ondan razı olsun.*

Eski şehir Hille'de ve mübarek mekânlarda bulunan makamları bildirir

Evvelâ Şehdü'ş-şems adlı yerde Hazret-i Nebî Yûşa kabri, Havâriyyûnlar mezarları, İmam Ali hazretlerinin kardeşleri Hazret-i İmam Ukayl'in mezarı ve İmam Ali'nin makamı bu mahaldedir.

Hazret-i Şeyh el-Fezâil mezarı, Hille içinde medfundur. *Allah ondan razı olsun*

Hazret-i Zeynelâbidin *Allah ondan razı olsun* kabri, Hazret-i Ali oğlu İmam Hüseyin evladındandır *Allah ondan razı olsun*

Hazret-i İmam Mehdî makamı, zamanın sahibi, Hille içindeki cami-i şerifinde medfundur.

Şeyh Muhammed el-Müntecib mezarı, Hille içinde medfundur, *Allah ondan razı olsun*

İmam Mehdî, makamı, Hille içinde Hille'de bir makamdır.

Hazret-i İmam Hamza b. Musa Kâzım mezarı Hille'nin dışında medfundur, *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Avn mezarı, Ali evladındandır, Hille'nin dışında medfundur *Allah ondan razı olsun.*

Hille Şehri yakınında Cimcime adlı bir şerefli makam vardır ki padişah iken tac u tahtı, raht u bahtı bırakıp bu yerde kalırken Hazret-i Ali bu padişahı ziyarete gelip ledün ilminden yedi gün yedi gece yiyip içmeden can sohbeti edip konuşurlar. Sonra veda sırasında Hazret-i Ali (---) Nehri'nden geçit sorup geçit gösterirler. Yaradanın hikmeti Düldül'ün ayağına bir damla su dokunmadan geçer. Hâlâ Cimcime Sultan o mahalde medfundur, büyük ziyarettir. *Allah sırrını aziz eylesin.* Sonra Hille ile dördüncü halife Hazret-i Ali arasında Hazret-i Zülkifl *aleyhisselâm* medfundur.

Hazret-i Mansûr b. el-Hasan mezarı, ki İmam Hasan'dır onun temiz kanındandır, *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Muhammed Tâhir mezarı, Hazret-i Risâlet-penâh hazretlerinin neslindendir, *Allah ondan razı olsun.*

İmam Mehdî-i Makûlî mezarı, yine imamlar evladındandır, *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ali ibn Zeynelâbidin *Allah ondan razı olsun* mezarı.

Hazret-i Cafer-i Sâdık *Allah ondan razı olsun* makamı.

Hazret-i Selmân-ı Pâk el-Fârisî *Allah ondan razı olsun* makamı.

Hazret-i İmam Hüseyin evladı makamları pek çoktur.

Hazret-i Yusuf el-Sıddîk kızı Hümâ Hatun mezarı.

Hazret-i Hızır Nebiyyullah *aleyhisselâm* makamı.

Hazret-i İmam Musa Kâzım'ın muhterem evladı mezarları. *Allah hepsinden razı olsun.*

Hâris b. Musa Kâzım hazretlerinin evladındandır mezarı, İmam Hamza yakınında medfundur.

Hazret-i İmam Kâsım mezarı, Hazret-i İmam Ali Musa er-Rızâ'nın kardeşidir, *Allah ikisinden de razı olsun.*

Bâbil Kalesi'nde Hazret-i Umrân ibn Hazret-i İmam Ali mezarı *Allah ondan razı olsun.*

İmam Hanbel ziyareti: İsmi Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'dir. Büyük ataları ile tanınırlar. İmam Malik, İmam Ebû Yusuf ve İmam Şafiî hazretlerinden ilim tahsil etmişlerdir. Abbasîlerden el-Musta'sım Billah ile bu İmam Hanbel'in çok mücadelesi olduğundan Musta'sım İmam'a çok eziyet etti. 80 yaşında iken 240 yılında vefat edip Bağdad'ın batı tarafında Şat aşırı defn edildi, *Allah rahmet eylesin.*

Molla Gânim-i Bağdadî ziyareti: Yine Bağdad mollası iken 1030 [1621] tarihinde Acem ile Çopur Bekir Subaşı işbirliği edip olup Bekir Subaşı'ya Kızılbaş tabi olmuştu. Bir gece Bekir Subaşı oğlu Muhammed Dede kale kapısını açıp Acem kavmi Bağdad'a doluşur, bütün Osmanlıları ve Bağdad Mollası Molla Gânim'i de şehit ederler. Bağdad'ı Acem istila edince anılan mollayı Kassâb Cömerd civarında şehit edip kasaplar orada defn ederler. Hâlâ Kassâb türbesinde gömülüdür, *sırrı aziz olsun.*

Molla Nurullah-ı Rumî ziyareti: Bağdad mollası iken Acemler Bağdad'a yerleşip Nureddin'i şehit ettiklerinde adamları mollanın cesedini Abdülkâdir-i Cîlânî türbesine götürüp defn ederler, daha kanı dinmeden giderler ve şehit ulema Nureddin'dir, diye hâlâ ziyaret ederler. *[347b]*

....................(3 satır boş)....................

Şehrengîz-i dâr-ı hulefâ-yı Bağdâd ve ziyâretgâh-ı Irak-ı Behişt-âbâd

Benâm-ı Hâlık u Hayy u Kadîm u ferd-i Yezdânî
Getür tevhîd ile her dem zebâne zikr-i Sübhân'ı

İbâdet kıl Hak'a Firdevs-i a'lâyı makâm eyle
Halâ solgıl cehennemden bekâ ref' eyle nîrânı

Demidir bir kasîde söylemek mir'ât-ı yârâna
İderlerse bize himmet ola tevfîk-i Rabbânî

Gel imdi dinle vasf-ı hâlini gör ehl-i Bağdâd'ın
Denilir cümle evsâfı dükenmez hadd u pâyânı

İki kavm arasında tâ'neden âvâre kalmışlar
Biri ya'nî Acem şâhı biri hem Rûm sultânı

Felek dest-i cefâ gösterdi oldu mün'akis hâli
Yıkıldı Tâk-i Kisrâ'sı kesildi bâğ [u] bostânı

Dağıldı her diyâra halkının çoğu hazân oldu
Yanar sevdâ-yı gurbetde gezer hâl-i perîşânı

Cefâdan her bir a'lâsı gulâm oldular ednâya
Müşerref eyler idi ger otursa sadr-ı eyvânı

İkilik vâdîsinde kaldılar hayrân [u] sergerdân
Dönerken devri el-hâsıl bozuldu çerh-i mîzânı

Acem geldikde Bağdâd'a eyidir mülhid u sünnî
Urum geldikde söyler Râfızî bîdîn-i nasrânî

Buna Dârusselâm ad oldu ya'nî ma'den-i İslâm
Kamu bundan gidipdir her yana ehl-i müselmânî

Bu burc-ı evliyâ Bağdâd'a her kim kec-nigâh etdi
Bu çarh-i tîre elbette yakup hâr eyledi anı

Buna zulm eyleyen maksûde ermez matlaba vâsıl
Murâdı olmadı hâsıl deminde döndü devrânı

Buna Bağdâd derler ey habersiz gel su'âl eyle
Nedir iklîm-i Fâris yâ Yemen'le sa'd-ı San'ânı

Bu şehre nisbet olmaz Mısr [u] yâhûd milk-i Hindistân
Velî arz-ı Hicâz'ı söyleyem Tûs u Horâsân'ı

Eğer tâ'rîf edersem vasf olunmaz şehr-i Bağdâd'ı
Niçe bin evliyâlarla dolupdur bahr-i ummânı

Biri Âdem Safiyyullâh biri Nûh-ı Neciyyullâh
Biri Şâh-ı Necef ya'nî Alî ol Tanrı arslanı

Biri Şâh-ı Şehîd-i Kerbelâ'dır vâris-i Ahmed
Cefâ-yı tâ'n-ı a'dâdan revân olmuşdurur kanı

Nedir ol ma'den-i lûtf u kerem ilm ü sehâ bahri
Nedir ol Kâzımeyn [ü] ol imâmân-ı Semerrânî

Nedir ol sâhib-i mezheb ki meşhûr oldu âlemde
Nedir ol künbed-i hadrâ nedir ol şehr-i Nu'mânî

Eğer şeyh [ü] meşâyihı söylesem bir bir hisâb olmaz
Velîkin cümleden ekber olupdur Şeyh Cîlânî

Nedir ol aşk-ıla berdâr olan Hallâc-ı Mansûr'ı
Diyem ehl-i dile serdâr olan Behlûl-i Dânâ'yı

Nedir ol Kamber-i Şîr-i Hudâ Cömerd Kassâb'ı
Nedir ol gâzîyân-ı nusret u kattâl-i Mervân'ı

Kurupdur bârgâhın seyr içün arz-ı Medâyin'de
Müyesser eyle görmek cümleye ol Pâk Selmân'ı

Pirim Ma'rûf-ı Kerhî garba kâmil bir menâzildir
Esedlerle pür olmuş dâ'imâ ol kabr-i nûrânı

Yazılmış cümlenin adı tevârîh-i evâ'ilde
Niçe bin evliyâ bu buk'ada etmişdi sükkânı

Eğer âb [u] hevâsından su'âl etsen aceb olmaz
Eser sayf u şitâ şâm [u] seher ol bâd-ı Rıdvânı

Dokundukça zemîn üzre kılur ihyâ nebâtâtı
Deminde rahmet-i Hak'dan yağar seylâb-ı bârânı

Açılur câ-be-câ nerkis benefşe lâle amber-bû
Döşer ferş-i zümürrüdden bezer sahn-ı gülistânı

Saçıldı amber-i sârâ dokundu verd-i nesrîne
Mu'attar kıldı ol demde cihânı bûy-ı reyhânî

Getürmüş her bir eşcârı bir envâ'-ı fevâkihden
Gelür tâ'rîfe kâbil söylesem nârenc-i rummânı

Okur medh [u] senâsın her yanadan tûtî [vü] kumrı
Kılur şâh-ı gül üzre her seher bülbüller efğânı

Çıkar seyrân içün faslı bahâra cân-ı uşşâkı
Gezer nâz ile nâz eyler yürür serv-i hırâmânı

Aceb gâyetde mahbûbı olur kim hüsn-i sûretde
Hatâdır söylesem milk-i Mısır'da Şâh-ı Ken'ân'ı

Safâ ehlidir ammâ şîve-i reftâra mâyildir
Deler âhîn-pûşı ger dokunsa çeşm-i peykânı

Eğer elhân-ı Dâvûd'a münâsib olsa âvâzı
Velî hulk-ı letâfetde geçer hikmetde Lokmân'ı

Eğer hüsn-i zebânı söylese her dâde mâhirdir
Bu gâyetde olur ancak kemâl u akl-ı insânî

Nedir Hâtem sehâvetde nedir Rüstem şecâ'atde
Mukâbil olsa rezminde pesend etmez Nerîmân'ı

Eğer kim tâli'i döndü felekde gözde hâr oldı
Deminde her bir ednâsı olur bir Âsaf-ı sânî

Nedir ol Dicle kim şehrin kenârında revân olmuş
Yapılmış iki cânibde binâ-yı kasr-ı şâhânı

Donatmış nahl-i bâsıkdan kamu etrâf [u] eknâfı
Düzülmüş çevre yanında ne hoş tarzile dihkânı

Nedir ol Hilletü'l-Feyhâ ki dâ'im hille-pûş olmuş
Çekilmişdir Furât üzre akar âb-ı firâvânı

Nedir ol nehr-i Şâhî kim hisâb olmaz menâfi'de
Nedir nehr-i Hüseynî kim erişdi halka ihsânı

Nedir nehr-i Mehâvil yâ nedir nehr-i Mehennâvî
Getürmez Sâ (?) ne hâsılda nice bin nehr-i aynâyı

Nedir ol nehr-i Hâlis kim hisâb olmaz avârızdan
Nedir ol nehr-i Mihrûnî nedir nehr-i Horâsânî

Nedir ol Şehribân u Mendelî kim verd-i Kaddâhı
Dökülmüş rûy-ı hâk üzre gören ihyâ olur cânı

Nedir ol hânıkî (?) kim zeyn edipdür dâmen-i kûhı
Gelen dervîş-i dilrîşe sebîlullâhdurur nânı

Kalem âciz olur tahrîrin etse müdde'â üzre
Zebâne münhasır olmaz denilse cümle nehrânı

Eğer kim tâli'i döndü felek hâr eyledi ammâ
Eğer merdûd-ı halk oldu olur makbûl-i Sübhânî

Bu çarha i'tibâr olmaz fenâ milkinde yâr olmaz
Bırakdı hâke döndürdü nice taht-ı Süleymân'ı

Niçe Efrâsiyâb'ı eyledi ma'zûl mülkinden
Niçe kayser zebûn oldu nice Cemşîd Kisrânı

Bırakdı vâdî-i aşka nice Mecnûn [u] Ferhâd'ı
Geçirdi sadr-ı a'lâya nice ednâ-yı nâ-dân(ây)ı

Anıniçün söylenir meşhûr olupdur çarh-ı kec-reftâr
Karâr etmez makâmında döner her demde bir yanı

Velî her kimseye arz-ı diyârı hoş gelir çün kim
Mukârin eylemişlerdir vatan sevmekle îmânı

İlâhî sakla Bağdâd'ı kamu fitne belâsından
Vücûdu kalmaya hergiz başı hâk üzre dermânı

Meselder bülbüle altun kafesde gül nasîb olsa
Yine feryâd edüp ağlar görür dal üzre tikeni

Dahi besdir cefâ şimden gerü emn ü emân olsa
Murâda vâsıl eyle rahmetinden cümle yârânı

Bi-hakk-ı Seyyid-i âlem Resûl-i eşref-i âdem
Bi-hakk-ı sûre-i İnnâ fetahnâ Âl-i İmrân'ı

Şükür kim kıldı Bağdâd'ın bize Hak seyrini ihsân
Ferâmûş etme ey sayyâh oku her demde Kur'ân'ı **[348a]**

Bağdad, Kûfe, Hille ve Irak topraklarındaki ziyaretgâhları bildirir

Safâlı kardeşlere ve vefalı dostlara şöyle arz olunur ki, bu kusurlu hakir, âlem seyyahı, insanoğlunun dostu, dünyayı gezen gösterişsiz Evliyâ, 1059 [1649] tarihinde cennet benzeri Irak, yani cennet bağı Bağdad'a varıp içinde, dışında ve eyaleti sınırları içinde Basra'dan Kûfe'ye kadar bir buçuk senede ziyaret ettiğimiz evliyâ ve enbiyâ mübarek mezarlarını, güzel makamlarını elimizden geldiğince bu âciz kul yazdık, onu bildirir.

Bismillahirrahmânirrahîm.

Evvelâ Reşid Halifeler'in dördüncüsü Hazret-i İmam Ali *Allah yüzünü keremli eylesin* hakkında *Vesîletü'l-Müte'abbidîn* kitabında Ömer bin Cemî, Âyişe hazretlerinden rivayet eyler ki, Hazret-i Risâlet-penâh *salât ve selâm ona olsun,* Murtaza hazretlerini, Fâtımatü'z-Zehrâ hazretlerini ve İmam Hasan ve İmam Hüseyin hazretlerini bir abânın altına çekip buyurdular ki Hadis:

"Allah'ım! Bunlar benim aile fertlerimdir. Günahları onlardan uzak tut" demişlerdir.

Hatta İbn Abbas hazretlerinden nakledilir ve sahih [doğru, sağlam] rivayettir, buyururlar:

"Ağaçlar kalem, denizler mürekkep, cinler hesap edici, insanlar da yazıcı olsa; Ebû Talib oğlu Ali'nin (Allah yüzünü keremli eylesin) fazilet ve kerametlerini saymağa yetmez."

Allah'ın Elçisi, *Kur'ân-ı Kerim*'in işaretiyle Hazret-i Ali hakkında bu âyeti müjdelemişlerdir.

E'ûzü billahi Tâ'âlâ mine'ş-şeytân. "Ey ehl-i beyt, Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." [*Kur'ân*, Ahzab, 3].

Bütün tefsir kitaplarında yazılıdır ki bu âyet indiğinde Âl-i Abâ hususu gerçekleşip yayılıp meşhur olmuştur. Ve Penc Âl-i Abâ'dan maksat Hazret-i Levlâk Mustafa, Hazret-i Ali, Fâtımatü'z-Zehrâ, Hasan ve Hüseyin kastedilmiştir, *vesselâm...*

Firdevsü'l-Ahbâr'da Muâz ibn Cebel buyurmuşlardır: *Ali sevgisi güzeldir. Bu sevgiyle kötülük zarar veremez. Ali buğzu kötüdür. Bu buğuzla birlikte iyiliğin faydası olmaz.*

Fe-ni'me mâ kâle."

İmam Şafiî dedi ki: "*Eğer Hazret-i Muhammed'in Ehl-i Beytini sevmek Râfızîlikse, bütün cinler ve insanlar şahit olsun ki ben Râfızîyim."* buyurmuşlardır.

Hakir, Bağdad'da kaldığım sırada bu sahih hadisleri ve bu âyetleri tefsir kitaplarında okuyup Tanrı'nın fermanına uyarak bütün makamlara ve ziyaret yerlerine gitmeye karar verdim. Önce Bağdad'dan karşı tarafa geçip 4 menzilde Necef-i eşrefde olan Hazret-i Ali Şehri'nde konakladım. İlk olarak kutlu türbeleri ki göklere doğru uzanmış dokuz taklı kubbedir. Orada bizzat Allah Resûlü'nün damadı, Düldül binicisi Ali, Hakkın nuruna gark. Ve nurlu sandukası içinde Hazret-i Âdem Safiyyullah ve Hazret-i Nuh Neciyyullah ile üçü bir yerde medfundur, diye tevatüre ermiştir. Padişah Adud yapısıdır.

Kısacası bu türbenin övülmesinde dil kısa kalır. Ancak bir safâ soffası **Hazret-i İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Selmân-ı Pâk** ve **Kamber-i Ali** *Allah onların hepsinden razı olsun* mübarek mekân ve makamları olduğu yere Necef diyarı derler, bir kenara kurulmuştur. Ama hâlâ deryâdan eser yoktur. Sonra,

Ali bin Hüseyin bin Zeynelâbidin makamı, Medine'den Kûfe'ye gelip o makamda namaz kılıp ibadet ve dua ederdi. Bu da Necef deryâsı kenarında bulunmaktadır.

İmam Mehdî hazretleri makamı, İmam Ali Kasabası'nın dışında bulunmaktadır, gayetle güzel mesireyeri ve yeşillikler içinde hoş bir dinlenme yeridir ve hoş yapıdır, yapılış tarihi 631 [1234] senesidir.

Kûfe'nin camiinde bulunan enbiyâ ve evliyânın makamları, ibadet ettikleri mübarek mekânları bildirir

Nuh Nebî *aleyhisselâm* **makamı:** Camiin küçük kapısı yakınındadır. Nuh Nebî daima orada ibadet ve dua ederdi. Sonra,

İmam Ali *keremallahu veche* **makamı:** Nuh Nebî *aleyhissselâmın* makamı yakınındadır. O makamda Mülcem'in Hazret-i Ali'yi harbe ile şehit ettiği bilinmektedir. Sonra,

İmam Hasan hazretleri makamı: Kûfe Şehri'nde iken daima o mihrabda ibadet ederdi. Sonra,

İmam Hüseyin hazretleri makamı:, Kûfe'de iken babaları ile o makamda ibadet ederdi. Sonra,

Ali bin el-Hüseyin bin Zeynelâbidin makamı: Benî Ümeyye halifeleri devrinde Medine'den Kûfe'ye geldiğinde o makamda ibadet etmiştir. Sonra,

Âdem Safî *aleyhisselâm* **makamı:** Me'vâ Cenneti'nden çıkarıldığı sırada bu cami yerine gelip nice yıllar makam edinip yalvarış ve yakarışlar ile tövbe etmiştir. Tövbesi kabul olup kırlangıç kuşu vasıtasıyla Hazret-i Havvâ ile buluştuğu yer Arafat Dağı'dır, onun için Arafat Dağı derler. Sonra,

İmam Cafer-i Sâdık makamı: Halife Mansûr-ı Devânıkî zamanında Medine'den Kûfe'ye geldiğinde bu makamda ibadet ederdi. Sonra,

Ömerü'l-Fârûk hazretleri makamı: Gerçi halifelik zamanlarında ve diğer vakitlerde Mekke ve Medine'nin uzağına gitmemişlerdir, ama teberrüken bu mihrabı helâl malı ile Kûfe Camii içinde yapmışlardır. Sonra,

Dikketü'l-mi'râc makamı: Muhammed Resûlullâh hazretleri mirâc yerine Burak'a binip giderken bu camiin hizasına geldiğinde Burak'dan inip bu makamda iki rekat ibadet etmişlerdir. Sonra,

Dikketü'l-kazâ makamı: İmam Ali hazretleri halifelik zamanlarında görülmesi gereken dava olduğunda bu dikke üzerine oturup sorulara cevap verirlerdi. Sonra,

İmam Musa Kâzım makamı: Harun Reşid zamanında Medine'den Kûfe'ye gelip bu makamda nice yıl ibadet etmiştir. Sonra

Hazret-i Musa Kelîmullah makamı: Mısır Şehri'nden kaçtıktan sonra bu Kûfe Camii yerine gelip ibadet eylediği mahaldir. Duaların gayetle kabul olduğu yerdir. Sonra,

Hazret-i İbrahim Halilullah *aleyhisselâm* **makamı:** bu mihrabda namaz kılıp dua ederdi. Sonra,

Hazret-i İsâ Rûhullah makamı: Bu mihrabda namaz kılıp dua ederdi, Yunan tarihlerinde yazılıdır.

Kûmîlî hazretleri Kûfe'de medfundur, Haccâc şehit etti, Kûmîlî tarikatının silsilesi ona ulaşır. Bundan sonra,

Müslim bin Ukayl *Allah ondan razı olsun* **Merkadi,** İmam Hüseyin hazretlerinin amcası oğludur ve İmam Hüseyin'in müsellimi olup İmam Hüseyin Kûfe'ye gelmeden Hazret-i Müslim'i Yezidîler şehit ettiler. Kûfe Camii'nde medfundur. Sonra,

Hanî bin Urve mezarı: Sahâbe-i kirâmdandır. Peygamberin hanedânı muhibbi olduğundan şehit ettiler. Mübarek cesedi Kûfe Camii içinde medfundur. Sonra,

Nuh Necî gemisi inşası: Cami içinde yapılmıştır. Hâlâ yeri mevcut ve belli olup üzerinde bir yüksek yapı yapılmıştır, teberrüken ziyaret ederler. Sonra,

Helâlzâde ve Harâmzâde taşı, cami içinde Hazret-i Nuh gemisinin yapıldığı yere yakındır. Bu taşı Hazret-i Ali Basra'dan bu Kûfe Camii'ne getirip koymuştur. Sonra,

Hazret-i Musa Nebî ***aleyhisselâm*** **mezarı,** nur dolu cami içinde medfundur. Yeri mevcut ve belli olup üzerinde yüksek bir bina yapılmıştır. Sonra,

Sitti Hadice *Allah ondan razı olsun* **mezarı,** İmam Ali hazretlerinin kutlu kızlarıdır. Bâbü'l-fil yakınında yatmaktadır. Sonra,

Sitti Zeyneb *Allah ondan razı olsun* **mezarı,** Hazret-i İmam Ali kızıdır. Camiin dışında medfundur. Sonra,

Ümmü Külsûm *Allah ondan razı olsun* **mezarı,** bu da Hazret-i İmam Ali'nin pâk kızlarıdır. Camiin dışında medfundur. Sonra,

Muhammed bin Hazret-i Ali *Allah ondan razı olsun* **mezarı,** İmam Ali'nin küçük oğludur. Bu da camiin dışında defn olunmuştur. Sonra,

Hazret-i Sehele mezarı, Sahâbe-i kirâmdan olup Kûfe Şehri içinde kendi helâl malı ile bir cami yapmıştır. Bizzat kendileri bu camide yatmaktadırlar. Sonra yine Kûfe Şehri içinde,

Sa'sağa bin Sûhan Mescidi, Sahâbe-i kibârdandır ve bizzat kendileri camiinde medfunlardır. Sonra,

Zeyd bin Sûhan Mescidi, Sahâbe-i kirâmdan olur. Kûfe Şehri'nde bu mescidi yapmıştır. Sonra,

Hazret-i Halilullah *aleyhisselâm* **hanesi**, Hazret-i Sehele Mescidi içinde bulunmaktadır, büyük ziyaret yeridir. Sonra,

Hazret-i İdris Nebî *aleyhisselâm* **hanesi**, bu da Sehele Mescidi içinde bulunmaktadır. Sonra,

Hızır Nebî *aleyhisselâm* **hanesi**, bu da Sehele Mescidi içinde bulunmaktadır. Sonra,

Alkamî Nehri, önceleri büyük ziyaret yeri imiş, Kûfe Şehri'nin kapısından akarmış. O zaman Kûfe Şehri İrem Bağı imiş. Hâlâ o ark akmayıp harap olduğundan Kûfe Şehri de haraptır. Sonra,

Hınnâne Mescidi, Kûfe'nin yolu üzerinde bulunur. İmam Hüseyin hazretleri başını o yerde koyup kaldırdıkları sırada o yer sert bir âh çekip yerden kanlı yaşlar çıktığı için oyere Hınnâne diye ad koymuşlardır.

Hayır ve bereketle tamam oldu.

Tevârîh-i Hıtat-ı Makrîsî'de yazılı ve kayıtlıdır ki Kûfe Şehri kırk kere mamur ve bakımlı ve kırk kere harub u yebâb oldu. *[348b]* Kırk birinci kere Müminlerin emiri Hazret-i Ömerü'l-Fârûk *Allah ondan razı olsun* halifelikleri zamanlarında, onların fermanları ile bakımlı ve şenlikli oldu ki hicretin 17. [639] senesinde veya 16. [638] senesinde idi. Daha sonra 115 sene bakımlı kaldı. Sonra Alkamî kavmi kesildiğinden harap olmuştur. Ama yine inşallah öyle mamur ola ki bir arşın yeri bir altına satıla.

Kûfe Camii'nin yapılması için âlem tarihçileri ve bilginler öyle yazmışlar ki Tufan'dan önce Nuh Peygamber yapısı veya Şîs Nebî yapısı olmak gerektir. Zira kıble duvarı eski yapı olup Tufan görmüş işaretleri var. *"Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez." [Kur'ân,* Neml, 65]

Bu camiin kıblesi doğan gün batısı tarafındadır, eğer bu camiin özelliklerini öğrendiğimiz kadarıyla yazsak bir ciltli kitap olur.

Yine Necef'de toprağında Kerbelâ Çölü'dür ve Bağdad'ın karşı tarafında üç menzilde bulunmaktadır.

Evvelâ Hazret-i İmam Hüseyin (şehitlerin efendisi, Ebî Abdillâh, *Allah onlardan razı olsun*) türbesi: Yüksek bir yapıdır ve nur dolu bir ziyarettir ki nur fışkırır. Sonra,

Hazret-i Hüseyin oğulları Ali Evsat ve Ali Asgar ziyareti, *Allah onların hepsinden razı olsun*. Sonra,

Hazret-i İmam Abbas ziyareti, İmam Hüseyin'in kardeşidir. *Allah onlardan razı olsun*. Sonra,

Hur Şehid hazretleri ziyareti, *Allah ondan razı olsun.* . Sonra,

Hazret-i Habîb bin Müzâhir ziyareti, *Allah ondan razı olsun.* Sonra,

Cennet benzeri Bağdad'ın içinde ve dışında yatmakta olan yetmiş iki ziyaretleri bildirir

Selâm yurdu Bağdad'da Hazret-i Ali evladından İmam Tâhir merkadi ziyareti zâhirdir. 433 [1041-42] tarihinde vefat etmişlerdir. *Allah rahmet eylesin.*

Evvelâ Hazret-i Abdullah bin Seyyidinâ Ali *Allah ondan razı olsun*. Sonra,

Hazret-i Cafer bin Seyyidinâ Ali *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Osman bin Seyyidinâ Ali *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Muhammed bin Seyyidinâ Ali *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ebubekir bin Seyyidinâ el-Hasanu'z-Zekî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Abdullah bin el-Hüseyin *Allah ondan razı olsun.*

Kâsım bin el-Hasan *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Avn bin Abdullah bin Cafer-i Tayyâr *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Muhammed bin Abdullah bin Cafer-i Tayyâr *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Cafer bin Ukayl *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Abdullah bin Müslim bin Ukayl *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ebî Abdillah bin Müslim bin Ukayl *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Süleyman, İmam Hüseyin'in kölesi *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Kârib, İmam Hüseyin'in kölesi *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Sencah, İmam Hüseyin'in kölesi *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Müslim bin Avsihat el-Esedî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Said bin Abdullah el-Hanefî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Bişr bin Ömer el-Hadarî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Berir bin Zeyd bin Hasîn bin el-Husayn el-Kâbinî el-Hemedanî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Umrânu'l-Ka'b el-Ensârî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Na'im bin Aclân el-Ensârî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Züheyr bin Lakîn en-Nahlî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ömer bin Karzat el-Ensârî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Habîb bin Muzâhir el-Esedî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Hurr-i Şehîd bin Yezid er-Riyâcî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Abdullah bin Ömer el-Kelbî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Hilâl bin Nâfi' el-Himelî el-Murâdî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Enes bin Kâhil el-Esedî *Allah ondan razı olsun*

Hazret-i Kays bin Abdullah bin Mihr es-Sadâvî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Abdullah ve Abdurrahman ibn Urve bin Harrâk el-Fenârî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Hûn, Ebî Zer-i Gıfârî'nin kölesi *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şebîb bin Abdullah en-Nehşelî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Haccâc bin Zeyd es-Sa'dî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Kâsıt ve Kürs ibney Züheyr es-Sa'lebî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Kinâne bin Atîk *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Hûy bin Mâlik ed-Day'î *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ömer bin Zabî'at ed-Day'î *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Zeyd bin Yesbît en-Nefesî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Abdullah ve Abdullah bin Yezid bin Banît el-Kaysî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Âmir bin Müslim *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Akneb bin Amr en-Nemrî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Sâlim bin Âmir, Müslim'in kölesi *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Seyyid Muhammed Âkûlî, Bağdad içinde medfundur.

Hazret-i Seyf bin Mâlik *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Züheyr bin Beşîr el-Ceş'amî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Bedr bin Mukbil el-Ca'fî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Haccâc bin Mesrûk el-Ca'fî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Haccâc oğlu Mes'ûd *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Mecma' bin Abdullah el-Âbidî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Amar bin Habân bin Şerlîh et-Tâ'î *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Hayân bin el-Hars es-Selmânî el-Ezdî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Haydar bin Cüneyd bin Hacer el-Hûlânî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ömer bin Halid es-Saydâvî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Sa'îd, Hazret-i Ömer'in kölesi *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Yezid bin Ziyâd bin Musâhir el-Kindî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Zâhir, Ömer el-Hamû Hazâyimî'nin kölesidir *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Cebele bin Ali eş-Şeybânî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Sâlim bin Medinetü'l-Kelbî adlı kimsenin kölesidir, *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Eslem bin Kebîrü'l-A'rec el-Ezderî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Züheyr bin Selim el-Ezderî ve Kâsım bin Habîb el-Ezderî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ömer bin el-Ahdûs el-Hadramî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Ebî Temâme Ömer bin Abdullah el-Saydâvî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Hanzala bin Es'ad eş-Şeybânî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Abdurrahmân bin Abdullah bin el-Keden el-Erciî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Amar bin Ebî Selâmet el-Hemedanî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Âbis bin Şebîb eş-Şâkirî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şûzeb, Şâkirî kölesi *rAllah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şebîbü'l-Hars bin Serî' *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Mâlik bin Abdullah bin Serî' *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Cerîh bin Tâsûr Tîvâr bin Ebî Hamîr el-Fehmî el-Hemedanî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Mürtes ve ma'ahu Amr bin Abdullah el-Handakî *Allah onların hepsinden razı olsun.*

Burada 72 adet şehit, Sahâbe-i kirâm ve büyük evliyâlar tamam oldu, *vesselâm.*

Selâm yurdu, cennet benzeri Bağdad'ın içinde ve dışında yatmakta olan büyük velîlerin kabirlerini ve makamlarını bildirir

Evvelâ tarikat nurlarına mazhar, hakikat sırlarını keşf eden, kadri yüce imam, âlim **Hazret-i İmam Musa Kâzım bin Cafer-i Sâdık:** Harun Reşid halifeliğinde 183 [799] tarihinde 55 yaşında merhum olup Bağdad'ın batı tarafında büyük bir türbede yatmaktadır, Şat aşırı. *Allah sırrını aziz eylesin.* Ve civarında,

Hazret-i Muhammedü'l-Cevâd *Allah ikisinden de razı olsun.* Bu sultan hazretleri Bağdad'ın karşı yakasında nur dolu bir türbede yatmaktadırlar ve büyük ziyarettir.

Sonra Rabbanî hikmet madeni, Sübhanî külübe sakini, şeyh, kutub **Hazret-i Şeyh Abdülkâdir-i Cîlânî** *Allah sırrını aziz eylesin.* Yeri Bağdad'da bir kutlu bir türbede yatmaktadır.

Sonra, ümmetin ışığı, hakikat sırlarını keşfedici, mezheb önderi, Arapların fasihi, velîlerin müctehidi, seçkinlerin biriciği, **Hazret-i İmam-ı A'zam Nu'man ibn Sâbit el-Kûfî,** *Allah sırrını aziz eylesin.* Bağdad toprağında nur dolu bir türbe içinde yatmaktadır ki övgüsünde dil kısa kalır. Sonra,

Hazret-i Sirâcüddin-i Bağdadî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Abdülaziz, Resûlullah'ın alemdârıdır.

Hazret-i Şeyh Muhammed-i Halânî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Lokman *aleyhisselâm.* Ancak peygamberliğinde ihtilaf vardır. Şeyh Lokman namında bir şeyhtir, derler *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Muhammed en-Nûrî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Ahmed el-Gazâlî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Fazlûn el-Âbid *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Şihâbüddin *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Kamber-i Ali *Allah ondan razı olsun.* Haccâc şehit etti. Seyisler ve katırcıların pîridir.

Hazret-i Seyyid İmam İbrahim *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Necmeddin *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Cömerd Kassâb *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh İbrahim el-Fazl *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Muhammed el-Fazl *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Necbüddin *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Pîr Davud *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Muhammed el-Kudûrî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i İmam Abdullah *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i İsâ makamı *sallallahu aleyhi ve sellem.*

Hazret-i Ebû Sağîn *Allah hepsinden razı olsun.*

Yukarıda izah edildiği üzere o hazretler ki Bağdad içerisinde olan bunlardır ki yazıldı. *Allah onların hepsinden razı olsun.*

Mevlâ Mehmed Subaşı, İstanbul toprağındandır. Bağdad mollası iken vefat edip İmam Musa kabrine defn edilmiştir. Osmanlının âli ve fâzılı idi.

Selâm yurdu Bağdad'ın karşısında Kuşlar Kalesi tarafında olan büyük velî ve şeyhlerin türbeleri aşağıda yazılır ki bunlardır

Evvelâ Hazret-i Şeyh Sandal *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Muhammed el-Veberî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Muhammed en-Nu'mânî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Burhaneddin *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Kılıc Arslan *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh Muhammed *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i Şeyh el-Mesânî *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i İmam Hanbel *Allah ondan razı olsun.*

Pûryâ-yı Velî *Allah ondan razı olsun* hanesi.

Pervî Haydar hanesi.

Seyyidinâ Nûreddin *Allah ondan razı olsun* makamı.

Hazret-i İmam Yusuf *Allah ondan razı olsun.*

Hazret-i İmam Mücîb *Allah ondan razı olsun.* ***[349a]***

Bağdad'dan Murtaza Paşa kethüdası (---) Ağa ile İmam Hüseyin'e, İmam Ali'ye, Kûfe Şehri'ne, Kurna Kalesi'ne ve Basra vilâyetine gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ İrem Bağı Bağdad'dan 500 adet küheylân atlı asker ile Bağdad'ın Cisir [Köprü] Kapısı'ndan çıkıp ve köprüyü karşı tarafa geçip karşı Kâbe toprağında,

Birinci menzil Kuşlar Kalesi: Bu mahalde bütün asker çadırları ile konup Murtaza Paşa efendimizden bu hakire bir eğerli at ve masraflar için bir kese guruş hediye geldi. Buradan kalkıp kıble yönüne çöllük ve kırlıklar içinde şiddetli sıcak çekerek 2 saatte,

Dûra menzili: Burada durmayıp yine çöl ile kıble tarafına 7 saat,

Rıdvaniye menzili: Acı suyu var, harap köydür. Buradan yine çöl ile kıble tarafına 6 saat,

Çelebiler menzili: Mamur köydür ve acı suyu vardır. Bu mahalli geçip yine kıble tarafına 6 saat,

Ortahan Köyü menzili: 15 haneli köydür ve suyu biraz acıdır. Ama bu mahalde bir gece konaklanıldı. Buradan yine kıble semtine çöller içinde 4 saat,

Müseyyib Köyü menzili: Fırat Nehri kenarında Mekke toprağında 200 haneli, camili ve hanlı mamur köydür. Camızları ve diğer hayvanları hesapsızdır. Bu mahalde Fırat Nehri'ni gemilerle geçip,

Şehitler hududu, pür belâ Deşt-i Kerbelâ'yı bildirir

Issız çöl, yaban ve kır pür belâ Deşt-i Kerbelâ sahrası içinde yüzlerce adet yüksek türbeler içinde Sahâbe-i kirâm, Muhâcirîn, Ensâr ve Soffa Erbabından ulu sultunların hepsi bu Kerbelâ'da İmam Hüseyin uğuruna şehit olmuşlardır. Nicesinin üzerlerinde Sultan Adud adlı padişahın malıyla türbeler yapılmıştır ki bu zatlar burada yatmaktadırlar. Ve yüz binlerce türbelerin üzerinde, mermer sandukaları üzerinde ve mezar taşlarında tarihleri vardır. Ama yazılması mümkün olmadı. Binlerce kubbeleri görüp kimine bir Yâsîn-i şerif ve birer Fâtiha okuyup geçtik. Bu Kerbelâ Çölü'nde hâlâ insanlar yerleşik değildir, tamamen kumluk ve boşluktur ki 15 menzilde çöl ile Mekke ve Medine'ye varılır. Kubbe kubbe nice bin

ziyâretgâh vardır. Ve hâlâ Deşt-i Kerbelâ şehitlerinin kanları kumların üzerinde bin yıldan beri durmaktadır ki şehitlerin kanları ile yoğrulmuş pür belâ bir Kerbelâ'dır. *Tanrı'nın hikmeti.*

Kerbelâ köpeğinin anlatılması: Bu sahrayı gören deniz sanır, deniz dalgaları gibi parlayıp dalgalanır, Allah'ın emriyle bu sahrada İmam Hüseyin ile Yezid askeri ceng edip Yezidîlerin köpekleri şehitlerin kanlarını yiyince sersem olup çöllere düşerler. Hâlâ günümüze o köpeklerin yavrularından bu Kerbelâ'da kalıp deniz gibi çölü görüp sudur diye seğirtip varır, görse ki su değil, oradan bir başka yere daha koşarlar, Yezid kavminin köpekleri bu Kerbelâ'da böyle seğirtip gezmededirler. Hatta bir adam tatsız boş yelenlik edip gezse halkın ağzında atasözü olmuştur; "Behey adam Kerbelâ kancığı gibi boş yere faydasız yelek yelek ne gezersin, bir işbaşında olsana!" derler. Seyirlik Kerbelâ sahrasıdır. Ve *Allah saklasın* sam yeli de çok olur. Bu çölde 6 saat ılgar ile gidip,

Hazret-i İmam Hüseyin Kasabası'nın özellikleri

Bağdad'dan ara yatıda bu kasabaya gelinir, ama bizler âheste âheste geldik. Bu kasaba Necef toprağında ve Kerbelâ Sahrası'nda Mekke toprağında (---) (---) (---) kenarında (---) hurmalık, güllük, bağ ve bostanlı, tamamı (---) adet şenlikli haneli mamur kasabadır. Camii, medrese ve imareti vardır ki bütün ziyaretçilere nimeti boldur.

Hanları, hamamı, 300 kadar dükkânları ve mesire yerleri vardır. Gerçi her melik sultan bu İmam Hüseyin Şehri'ni imar etmişlerdir, ama ilk kurucusu Bağdad halifelerinden Sultan Adud'dur.

Hâlen günümüzde Acem şahlarından nice yüz bin tümen adak malları gelir. Ve binlerce insan malını İmam Hüseyin'e vasiyet edip öldüğünde Acem diyarından cesedini getirip İmam Hüseyin'in çevresinde gömerler. Bu mallarla bu şehir şenlenmededir. Hâlâ bu hayratın nâzırları Bağdad mollalarıdır. Acem elinde iken nâzırı bizzat Acem şahıdır. Zira bütün Acem kavmi Kâbe'ye gidip gelirken bu İmam Hüseyin'i ziyaret ederler. Nice bini hemen İmam Hüseyin'i ziyaret ettikten sonra İmam Ali'yi ziyaret edip "Bir hacc ettim" deyip memleketine gider.

....................(6 satır boş)....................*[349b]*

Menâkıb-ı sıbtu's-sa'îd ve es-seyyidü'ş-şehîd Hazret-i İmam Hüseyin bin Ali ibn Ebî Tâlib ziyaret yerinin vasıfları

Allah ondan razı olsun

Annesi, Hazret-i Muhammed Mustafa'nın kızı Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'dır ki Hazret-i Resûl-i Kibriyâ İmam Hasan'ın ve İmam Hüseyin'in dedesidir. Ve Hazret-i Fâtıma'nın, İmam Hasan ve İmam Hüseyin ciğer-köşeleridir. Beyt:

Hasan ile Hüseyin'dir iki hümâ
Radıyallahu Tâ'âlâ anhümâ

Siyer-i Nebî yazarlarının yazdıklarına göre, Hicretten dört sene [625] sonra Uhud Gazası'nda Hazret-i Hamza şehit olduğu gün Hazret-i İmam Hüseyin (---) Şehri'nde dünyaya gelip Hazret-i Risâlet-penâh Hamza-i bâ-safânın sıkıntısını def ettiler. O an Cibril-i Emin inip (---) (---) (---) (---) suresinde âyetini getirip şarap [içki] haram oldu. Ve anılan günde Ümmü Seleme adındaki hatun 44 yaşında iken Resûlullah ile evlenme şerefine erdi. Ve yine aynı ayda Hazret-i Resûl, Hazret-i Ömer'in kızı Hafza ve Huzeyme kızı Zeyneb'i izdivaçlarına alıp İmam Hüseyin'i Hafza Ana beslerdi ve İmam Hasan'ı Zeyneb Ana beslerdi.

...................(2.5 satır boş)...................

İşin sonunda Emevîlerden Ebû Süfyan oğlu Muaviye oğlu Yezid derdinden İmam Hasan kendi isteğiyle halifeliği kabul etmeyip Medine'de kendi köşesinde otururken hatunu İmam Hasan'ı zehirleyip şehit etti. Medine-i Münevvere'de Baki' Kabristanı içinde Hazret-i Abbas yanında yatmaktadır.

İmam Hüseyin de yine Muaviye oğlu Yezid baskısından asıl vatanını terk edip Kûfe Şehri'ne bütün aile fertleriyle ve kendine tabi olan Sahâbe-i kirâm ile hicret etti. Kâh Bağdad'da, kâh Hille Şehri'nde, kâh Vâsıt Şehri'nde ve Basra'da otururdu. Ama bütün Irak kavmi, bütün Acem kavmi, bütün Medâyinliler ve göçebe Araplar Hazret-i Resûl ve Hazret-i Ali hatırı için İmam Hüseyin'e biat edip Yezid'e biat etmediklerinden Yezid öfkelenip İmam Hüseyin'i biatini yenilesin diye Şam'a davet eyledi. İmam Hüseyin de,

"Biz dünyayı terk etmişiz, bana hilâfet ve biat lazım değildir, bir yalnızlık köşesinde Kûfe Şehri içinde halktan uzak bir merdiz" diye Yezid'e mektup gönderdi.

Hemen uğursuz Yezid Şam diyarından ve Şam-ı Trablus beldelerinden nice bin kavmi Dürzî, Teymânî, Yezidî, Hûbârî, Aklı ve Kızıllı Mervanî, Ma'rûfî, Nusayrî, Zeydânî, Şehâbî, Şehbâzî ve Kelbânî kavimlerini başına topladı.

Ve Kürtlerden Sincarî, Zibârî, Halitî, Çekvânî, Celovî, Bapirî, Yezidî, Pesânî, Zibârî, Dâsnî ve Cerdekılî kısacası yüz bin kadar Yezdî asker toplayıp Ubeydullah bin Ziyâd bin Ömer (---) (---) (---) adlı kulu kumandan edip Şam'dan Irak üzere gitmede.

Hazret-i İmam Hüseyin tarafında da 57.000 Sahâbe-i kirâm ve başka Tabiîn, tamamı namlı askerler, Deşt-i Kerbelâ'da toplandılar. O asırda Kerbelâ'nın bir âbıhayat sulu yerinde cenge hazır oldular. Yezidî kavimleri susuz yerde kaldılar. Ama ceng kızışınca İmam Hüseyin askeri yan vere vere sulu yerler Yezid kavmine kaldı. Çöl ü çölistân yerler İmam Hüseyin askerine kalıp Yezidî kavimleri İmam Hüseyin askerini ortaya aldılar. Tanrı'nın hikmeti günden güne Yezidî galip olup Hüseynî mağlup oldular.

Sözün sonu, bu Kûfe olayı nice *Hadîka*'larda, *Siyer* ve tarihlerde yazılıdır, ayrıntısı burada lazım değildir. İşin sonu 61 [681] tarihinin Aşûra gününde İmam Hüseyin askerinin hepsi Kerbelâ'da şehit olup İmam Hüseyin de şehit oldu. Aziz ömürleri 56 seneye ulaşmış iken (---) (---) bir dinsiz şehit edip mübarek başlarını kesti.

Ve İmam Hüseyin'in iki evladı, 4 nefer biraderleri, bir kardeşinin evladı ve 5 adet amcasının evlatları hep şehit olup mübarek başları kesildi.

Ame İbn Şahne *Ravzatü'l-Menâzır* adlı kitabında yazmış ki, -hadisçilerce güvenilir- Hazret-i İmam Hüseyin tarafında olan Hüseyin askerinin tamamı 114.000 nefer Ashâb-ı güzindir. Ama 20.000 Sahâbe-i kirâm, Muhâcirîn, Ensâr ve Erbab-ı Soffa bu uzak pür-belâ Kerbelâ'da şehit olmuşlar, diye yazmışlar; ve 20.000 dahi başka Tâbiîn şehit olmuş, demişler; ve nice *Hadîka*'larda da öyle yazmışlar. Beyt:

Ana, âline ve selâm olsun
Yerleri Ravza-i Selâm olsun

Diğer beyt:

Dâyim ez Hak selâm-ı Rıdvâneş
Bâd ber Ehl-i Beyt yârâneş

Bütün Deşt-i Kerbelâ şehitlerinin mübarek başlarını Şam'da Yezid'e götürmede. Ama beri tarafta *[350a]* Hanedân muhibbi olanlar İmam Hüseyin'i, bütün evlatlarını, amcazadelerini ve diğer sahabeleri Resûllullah sünneti üzere Deşt-i Kerbelâ'da defn ettiler. Ve nice bin âşıklar gen yakadan İmam Hüseyin'in ve diğer şehitlerin nurlu kabirlerini gözetirlerdi.

Daha sonra bütün kesik başlar Şam'da Yezid'e vardığında müjde ettiler. Meğer Yezid o sırada hamamda imiş, hemen sevincinden peştemalsız çıplak hâlde hamamdan dışarı şallak mallak İmam Hüseyin başını seyretmeye çıktığında Allah'ın emriyle İmam Hüseyin'in başı mızrak üstünden kaybolur. Hemen Yezid,

"Hay siz beni alaya alıp İmam Hüseyin başı geldi, diye bana söyleyip beni çıplak hamamdan çıkarıp halka melâlet [rezillik] edersiz" deyip elbisesini giyer. Şam'da olan bütün askerini atlandırıp Hazret-i Hüseyin'in mübarek başlarını getirenlerin hepsini kılıçtan geçirir. Bütün kelleler Kerbelâ'dan on günde Şam'a girdi ve intikam sahibi Aziz Allah on günde kelleleri getirenlerin hepsini yine Yezid emriyle kılıçtan geçirtip Kerbelâ'da Hüseyin'in kanını ve diğer şehitlerin kanlarını dökenlerin kanları da Şam'da Yezid hamamı semtinde dökülüp Yezidî kanı Şam içinde seller gibi akmıştır.

Ertesi gün Hazret-i Hüseyin'in mübarek başlarını bir duvar üzerinde nur yağdığından bulup Yezid'e getirdiler. Şükür secdesi edip İmam'ın mübarek başını getireni bir saat tahtında oturtur, sonra kendisi tahtına oturur:

"*Elhamdülillah* henüz müstakil Âl-i Emevî padişahı oldum. Tiz Kostantin üzerine seferim vardır!" diye sefer hazırlıklarına başladı. Ve yedi gün Hazret-i İmam Hüseyin'in kutlu başlarını mızrak üzerinde götürtüp gezintiye ve av eğlencelerine giderdi.

Sekizinci gün İmam Hüseyin'in mübarek başlarını ılgar ile Mısır'a gönderdi. Zira Mısır halkının çoğunluğu Hazret-i İmam'a biat edip Yezid'e itaat etmemişlerdi. Gazze halkının çoğu da Yezid'e biat etmemişlerdi. Biat etmeyenlere rağmen İmam Hüseyin'in mübarek başlarını Yezid Mısır'a gönderip Mısır'da Sultan Hasan Camii zemininde bırakır. Birkaç gün toz toprak içinde yatarken bazı

Yezidîler mübarek başa tepik vururlardı. Hâlâ Mısır Kâhire fellahının ve Hazarî kavminin birer ayakları tulum gibi şişmiştir, görenlere gizli değildir.

Sonra bir inanan hatun evladının başını bir hâl ile kesip İmam Hüseyin'in başı yerine koyup İmam'ın başın hanesinde misk ve ham amber ile sarıp sarmalayıp saklar.

Bir rivayette anılan hatun zengin bir melike imiş. Yezidîlere 70.000 altın verip yine Şam'da Yezid'in izniyle İmam Hüseyin'in kutlu başlarını alıp Yeni Mısır'ın tâ ortasında Kasr-ı Müsâfirîn adlı mahalde defn eder.

Emevîlerin son bulmasından sonra Abbasî oğullarından el-Mustansır Billah Mısır'da hâkim iken mübarek baş üzerine küçük bir türbe inşa edip İmam Hüseyin Meşhedi olur.

Daha sonra 240 [854-5] tarihinde Eyyûbîlerden el-Melik es-Sâlih Necmeddin bir cami, imaret ve büyük bir kubbe yapar. Hâlâ Mısır içinde Han Halil yakınında İmam Hüseyin Meşhedi adıyla meşhur olup âşıkların ziyaret yeridir.

1091 [1680] tarihinde Mısır Valisi Abdurrahman Paşa, Hanedân muhibbi olduğundan bir kese guruş harcayarak Aşûra gününde şehit olduğundan o mübarek gecede İmam Hüseyin'e Abdurrahman Paşa bir mevlûd-i şerif ettirmiştir. İmam Hüseyin başı Mısır Şehri'ne geleli olmamıştır, tâ sabaha dek bütün çarşı pazarlar açık olup bütün minareler, ana caddeler ve dükkânlar yüz binlerce kandiller ile donatılıp Mısır Şehri Ümm-i Dünya'nın [Kahire Şehri Mısır'ın] gelini oldu. Hâlâ bu büyük hayrat devam etmekte olup Abdurrahman Paşa'dan güzel bir hayrat kaldı. Hâlâ bu mevlûde ve İmam Hüseyin'in mübarek başlarına Mısır halkı gayet itibar ederler. Ve bazı Mısırlılar Bağdad'a gidip İmam Hüseyin'in mübarek cesedini ziyaret ederler. Tanrı'ya hamd olsun bu hakir kul Bağdad'da üç kere mübarek cesetlerini ve yüzlerce defa da Mısır'da mübarek başlarını ziyâret etmişiz. Ama,

Bağdad'da, Kerbelâ Çölü'nde İmam Hüseyin'in kutlu meşhedi yapılarını bildirir

Ne zaman ki, mübarek naaş, İmam şehit olup kanı aktığı mahalde sevenleri defn edip gözettiler. Şam'da Yezid 100.000 asker ile ve Hazret-i Eyyûb Hâlid-i Ensârî ve Mesleme ile Kostantiniyye üzere yola çıktığında 700 parça yelken ile denizden deryâ gibi asker

gönderip İstanbul'u karadan ve denizden kuşattılar. Sonunda fethi nasip olmayıp sulh yaptılar. Ayasofya Kilisesi içinde ikişer rekat namaz kılıp Ebâ Eyyûb-ı Ensârî o mahalde vefat edip İstanbul'da defnettiler. Sonra uğursuz Yezid fetihsiz Şam'a geldi. Hicretin (---) tarihinde helâk olup Şam'da Koyun Kapısı'nın iç yüzünde müezzinlerin pîri Hazret-i Bilâl-i Habeşî yakınında bir mezbelede gömüldü. Ömrü 39 sene, meliklik müddeti 3 [yıl] ve 3 ay. Muaviye oğlu Yezid'in başa geçme tarihi H. 60 [680].

Bu Yezid Emevîoğulları'nın ikincisidir. Ama babası Ebî Süfyân oğlu Muaviye Emevîoğulları'nın birincisidir ki Çâr-yâr-ı Güzin'den sonra Şam'da melik olmuştur.

Ve Hazret-i Ali ile geçinemeyip Murat Nehri kenarında *[350b]* Caber Kalesi dibinde Muaviye Hazret-i Ali arasında Sıffin Cengi olup Âyişe-i Sıddika Hazret-i Ali tarafında bulunup büyük ceng olmuştur.

Hazret-i Ali halifeliğinde Muaviye Şam'da halifelik iddiasında idi. Sonunda ezelî düşmanlığı Muaviye oğlu Yezid'e intikal edip o da Ali evladı İmam Hüseyin ile ceng etti. Onun için Ümeyyeoğulları son buluncaya kadar Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin soyu ile düşmanlık üzere idiler.

Emevîoğulları toplam 14 kişidir. Saltanat müddetleri 91 senedir, Şam taht merkezleri idi. Emevîoğulları'nın ilki Muaviye bin Ebî Süfyân'dır. Bu Muaviye Hazret-i Ali'yi sevmezdi, ama Hazret-i Osman'a pek muhabbet ederdi. Hatta hilâfet Muaviye'de iken Medineliler Hazret-i Osman'ı katlettiler, deyip bütün Medinelileri katledip Resûlullah'ın mübarek cesetlerini Medine'den kaldırıp Şam'a götürmeye kalkıştığında Resûlullah minberi sallanıp gökte ateş saçan güneşin ışığı ve feri kalmayıp her taraf karanlık oldu.

Muaviye korkusundan Resûlullah'm mübarek cesetlerini yerinden kaldırmaktan vazgeçti, ama vücudu devamlı titrer oldu.

Sonunda 60 [680] senesi Receb ayında Şam'da lakve [ağız çarpılması] hastalığından ölüp Bâbü'l-Câbî'de gömüldü. 75 sene ömür ve 19 sene saltanat sürmüştür.

Muaviye'nin künyesi Abdurrahman'dır; yüzüğünün nakşı *"Li-külli amelin sevâb"* idi. Hazret-i Ömer ve Osman zamanında Şam'da 20 sene vali oldu. Sonra 20 sene daha sürdü, toplam 40 sene halife

oldu. Bütün halifeliği boyunca İmam Hasan'a ve İmam Hüseyin'e öfkeli, kızgın ve hakaret içeren mektuplar yazmıştır.

Hazret-i Âyişe-i Sıddıka, Muaviye ile Sıffin Cengi'nden sonra yine Muaviye'nin halifeliğinde Hicretten sonra 58 [678] tarihinde 67 yaşında vefat edip Medine-i Münevvere'de Bakî'de defn edildi. Bu Hazret-i Âyişe-i Sıddıka'yı Muaviye kabrinden çıkarıp gayrı çöllere defnetmek istedi. Medineliler, "Hazret-i Resûl'ün ehlidir, müminlerin annesidir ve Hazret-i Ebubekir'in kızıdır" diye yerinden çıkarmaya rıza vermediler.

İşin sonunda (---) tarihinde Timur Han Şam'a geldiğinde bu Muaviye'nin kabrinden cesedini çıkarıp ateşte yakmak isteyince,

"Hazret'in vahiy kâtibidir ve Hazret'in halası oğlu akrabasıdır, incitmen" diye rica ettiler.

Kabrini açmaktan vazgeçti. Yezid'in kabrine gelip gördü ki bütün Yezidîler bu Yezid'in kabrini cennet bahçesine benzeterek bir İrem edip "Rabb-i hafî" diye *hâşâ* böyle bir ad koymuşlar.

Hemen Timur gördü ki bütün Mısır, Şam, Haleb ve Şam Trablusu halkı tamamen Yezidî olmuşlar. Timur, "Ben de Yezidîyim" diye halka çav çalıp halkın ağzına söz bıraktı; ve,

"Yezid'in kabrini altından, gümüşten ve cevâhirden yaparım" diye Şam ikliminden bin deve yükü mal alıp kabrinden Yezid'i çıkarıp gördü ki Yezid cesedi 600 yıldan beri taptaze beyaz pamuk gibi durur. Sonunda Yezid'in cesedini ateşte yaktı. Bütün Tatar askerine emredip Yezid'in mezarına işetip Yezid'in külünü göğe savurdu.

Ve bütün yapılarında olan pahalı avize, sanat eseri şamdan, gülâbdan ve başka gümüş eşyaları bütün katırlara yükleyip Şam'dan bu kadar mal ile bin kese malı Bağdad'da İmam Hüseyin'e gönderip İmam Hüseyin türbesini daha fazla imar etti.

Ama Emevîlerin hâkim olduğu zamanlarda hiçbir kimse İmam Hüseyin'in kabrini imar etmeye cüret edemezlerdi. Ama Abbasîler zamanında nice halifeler, el-Mütevekkil Alallah, Harun Reşid, Adududdevle ve nice melikler de genişletip tamir ederlerdi. Şimdiki yapısı Timur Han hayratıdır ki gökyüzüne doğru Samanyolu gibi boy uzatmış nurlu bir türbedir. Kutlu kapısı (---) tarafına açıktır. Kapısının altı, üstü, kapı kanatları, halkaları ve kilitleri tamamen saf gümüştendir. Türbe içinde o kadar değerli mücevher, altın ve gümüş kandiller ve avizeler var ki insanın gözü

kamaşır. Zira her biri birer padişahlar, vezirler, vekiller ve ileri gelen seçkinlerin hayratlarıdır.

Özellikle Acem şahlarının kandilleri, şamdanları, çerağdanları, gülâbdan ve buhûrdanlarının hesabını ve burada gömülü olan Kârûn mallarının kitabını Tanrı bilir.

Ve mavi kubbesinin çevresindeki pencerelerde olan camlar, murakka sadefkârî Arabî kapaklar görülmeye değer.

Ve bütün duvarlarının yüzü kara ve deniz seyyahlarının ve maarif erbabının birer parça güzel yazıları ve başka eserleriyle süslenmiştir. Burada olan Kelâm-ı İzzetler ve nice bin adet değerli kitaplar vardır ki bir türbede yoktur.

....................(1.5 satır boş).................... *[351a]*

Hazret-i İmam Hüseyin'in sandukası ve nurlu kabrinin anlatılması

Allah ondan razı olsun

Bu kubbenin tâ ortasında *nûrun alâ nûr* pür-nura gark olup yeşil imamesiyle bir heybet ve asalet üzere medfundur kim mübarek kabrine ilk defa giren insanın vücuduna bir titreme gelip şaşkın ve hayran olur.

Ve misk ve ham amber kokusundan bütün ziyaretçilerin dimağları kokulanıp sıkıntıdan uzaklaşır, sanki uykudan uyanmış ve gönül huzurundan dolayı dirilmiş olur. Bütün ziyaretçilere bu huzur veren koku bahştır ki bütün gönül erbabı bu hikmetin hayranı ve bu güzel kokunun sevineni olurlar. Kimileri bu güzel koku için cennet kokusudur derler, kimileri Hazret-i İmam Hüseyin hayatında beyaz gül gibi kokardı, onun kokusudur derler. Kısacası, insan misk ve ham amberin hoş kokusundan mest ve hayran, sanki başsız bedensiz olur.

Ve duanın kabul olunduğu yer olduğuna delildir ki bir adam ne kadar üzüntülü, gamlı ve kederli olup konuşmaya dermanı olmasa bile bir kere ziyaret edince bütün gam, keder, sıkıntı, yıkıcı vehim ve kötü vesveseden temizlenip öyle bir iç sevinci ve gönül rahatlığına kavuşur ki insanın yapısı değişip canlanır ve tazelenir. Ve bir kimse herhangi bir hastalığa yakalansa bu İmam Hüseyin türbesine yedi gün gelip yüz sürse Allah'ın emriyle anadan yeni doğmuş gibi vücudunda bir hastalık kalmayıp dipdiri olur. Şehitlerin efendisi Hazret-i Hüseyin'in kucağı ta bu derece şifa

yurdudur. Zira Hazret-i Ali'nin ciğer-köşesi ve Fâtımatü'z-Zehrâ'nın göz nurudur.

Ve On İki İmamların başıdır ki bu İmam Hüseyin'in oğlu İmam Zeynelâbidin'dir, onun oğlu İmam Muhammed Bâkır'dır, onun oğlu İmam Cafer Sâdık'tır, onun ciğer-köşesi İmam Musa Kâzım'dır, onun göz nuru İmam Ali Rızâ'dır, onun temiz soyu İmam Muhammed et-Takî'dir, onun pâk sülalesi İmam Ali en-Nakî'dir, onun yiğit oğlu İmam Hasan el-Askerî'dir, onun keremli oğlu İmam Muhammed el-Mehdî'dir, bu bu anılan 9 adet imamın atası İmam Hüseyin'dir, kardeşi İmam Hasan'dır ve babaları İmam Ali *keremallahu vecheh*'dir ki Acem-i Horasan diyarında ve Belh u Buhara'da On İki İmam bunlardır ve İmam Hüseyin kanından gelen seyyidler makbuldür. Zira genellikle seyyid ve şeriflerin hüccet şecereleri Hazret-i İmam Hüseyin'e ulaşmaktadır. İmam Hasan'a azıcık seyyid ulaşır.

Ve Hazret-i İmam Ali, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'e Âl-i Âbâ derler. *Vesîletü'l-Müte'abbidîn* adlı kitapta öyle yazar kim bir gün Hazret-i Risâlet-penâh, Hazret-i Ali ve Fâtımatü'z-Zehrâ, Hasan ve Hüseyin'i bir abânın altına çekip buyururlar:

Hadis, *"Allah'ım! Bunlar benim aile fertlerimdir. Günahları onlardan uzak tut."* demişlerdir.

Ve hatta İbn Abbas'dan nakledilmiştir: *"Ağaçlar kalem, deniz mürekkep, cinler hesap edici, insanlar da yazıcı olsa; Ebû Talib oğlu Ali'nin (Allah yüzünü ak etsin) fazilet ve kerametlerini saymağa yetmez"*

Ve Hazret-i Resûllah, *Kur'ân-ı Azîm* işaretiyle Hazret-i Ali hakkında bu âyet-i şerifeyi müjdelemişlerdir. *"E'ûzü billahi Tâ'âla mine'ş-şeytân: "Ey ehl-i beyt Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." [Kur'ân,* Ahzab 33].

Bütün tefsirciler görüş birliğine varmışlardır ki Ehl-i Beyt'ten murâd Penc Âl-i Abâ'dır ki Hazret-i Risâlet, Hazret-i Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin mahsus olmuştur demişlerdir.

Yukarıda Bağdad ziyaretlerinde bu Âl-i Abâ hakkında bütün özellikler geniş bir şekilde yazılmıştır. Ancak burada bu kadarla yenilindi.

İmam Hüseyin Türbesi'nde medfun olan kerem sahibi evlatlarını bildirir

Evvelâ Hazret-i İmam Hüseyin'in iki adet keremli evladı **Hazret-i Ali Evsat** ve **Hazret-i Ali Asgar** ve dört nefer kardeşleri medfundur. Evvelâ İmam Abbas-ı Asgar şehit ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) ve İmam Hüseyin'in kardeşi evladı İmam (---) (---) ve beş adet amcazadeleri şehit olup bu türbede yatmaktadırlar. Evvelâ İmam,

....................(1 satır boş)....................

Ve Hurr-i Şehîd *Allah ondan razı olsun* ziyâreti ve Hazret-i Habîb bin Muzâhir *Allah ondan razı olsun* ziyâreti.

Sözün kısası bu İmam Hüseyin çevresinde hesabını Cenâb-ı Bârî bilir ziyaretgâhlar vardır. Daha önce 1059 [1649] tarihinde Bağdad'a gelip ziyâret ettiğimiz sırada elimizden geldiği kadar yazılmıştır, tekrar yazmanın âlemi yoktur. *Allah hepsinden razı olsun ve sırlarını aziz eylesin.*

Nice kimseler bu şehitleri ziyaret edip bunlara yazığından ve sevgisinin aşırılığından Yezid'e lanet edip küfreder. Ama ağır küfretmemek gerek. Onların bütün hâllerini Hazret-i Cibril-i Emin *Allah indinden* haber getirmiştir ki Hasan zehir içip vefat ede, İmam Hüseyin Yezid elinde şehit ola. Hatta *[351b]* Muaviye, Hazret'in vahiy kâtibi olduğundan Cibril-i Emin'in bu haberi Hazret'e getirdiğinden haberdâr olup bir gün söz sırasında Muaviye:

"Yâ Resûlullahi! Allah ile ahdim olsun ki ebedi olarak evlenmeyeyim ki kızının evlatlarına benim evladımdan bir hainlik zâhir olmaya" deyince Hazret-i Risâlet-penâh buyururlar ki,

"Kul tedbir alır, Allah takdir eder." dediler.

Sonra bir gün Muaviye'nin zekerini akrep sokar. Nice tabipler ve hekimler çare bulmakta âciz kalırlar. nice bin hekim ve tıp uzmanı ilâcında âciz kaldılar. İşin sonunda "Ey müminlerin emiri cimâ eyle!" dediler. "Hâşâ ben evlenem" diye yemin etti ve günden güne kasığının hastalığı şiddetlenip ölüm döşeğine düştü. Sonra 120 yaşında çocuktan kalmış yaşlı bitkin bir kadını Muaviye nikâh ile alıp bir kere yakın olunca Hayy-ı Kadîr Allah'ın emriyle Muaviye zehirli akrep kuyruğunu o yaşlının çirkin fercine dökünce Muaviye akrep zehrinden kurtulup sağlığına kavuştu. Ama o akrep zehrinden anılan avrat evlattan kalmışken hâmile kalıp o öldürücü

zehirden Yezid meydana gelip Deşt-i Kerbelâ'da 50.000 Sahâbe-i kirâm'ı yılan zehiri ile sokup şehit eyledi.

İmdi bu içler parçalayan hâller, eskiden altınsız pazarda alınıp satılmış maldır ki Hak tarafındandır. Muaviye'ye ve Yezid'e sövmemek gerek. Ama Acem diyarında bütün Teberrâî, Havâricî ve Râfızîler Muaviye'ye söverler. Zira Hazret-i Ali'yi sevmeyip Fırat Nehri kenarında Hazret-i Ali ile Sıffin Cengi etti. Ve "Hilâfet Ali'nin değildir, benimdir" dediği için kin beslerler.

Ve Hazret-i Ömer Muaviye'yi sevip Şam valiliğini Muaviye'ye devamlı verdiği için Hazret-i Ömer'e de düşmanlık ederler. Ve Yezid'e daima sövüp lanet ederler.

Ve Osmanoğlu'na da kırgındırlar ki "Osmanoğlu Hanedân muhibbi ve Ehl-i Beyt muhibbi ola da niçin Diyarbakır diyarında Yezidî Kürtleri Sincar'da, Halitî, Çekvânî ve Bapirî kavmini kor?" derler; ve "Cennet benzeri Şam toprağında Dürzî, Teymânî, Yezidî, Mervanî, Hûbârî, Ma'rûfî, Aklı ve Kızıllı Yezidîlerini Osmanlı bu ülkelerinde korlar ve nice bin işlerinde yardım ederler?" diye Acem kavmi ellerine fetvalar alıp Osmanoğlu'na kılıç çekip düşmanlık etmelerinin aslı bu yazılan maddelerdir.

Ama garip acayip ki Rumeli diyarının Arnavut vilâyetinde yani Arnavudistan'ın İskenderiye'sinde, Pirizren Sancağı'nda, Dukagin'inde, Elbasan'ında, Avlonya, Delvinye ve Yanya sancaklarında Muaviye'ye ve Yezid'e o kadar söverler ki başı tıraşlı Kızılbaş o kadar sövemez.

Ve zerde yemeğini ve boza içeceğini Muaviye bulduğu için ne zerde yerler ve ne boza içerler.

Ve Muaviye maviye rağbet edip daima mavi elbise giydiğinden bu Arnavudistan'da asla mavi giysi giymezler ve mavi kelimesini anmazlar. Hatta yine Arnavudluk'da Aydonat adlı bir şehirde kadısı şehre girdiğinde bir mavi samur kürk giymiş, şehrin ileri gelenleri kadıya bin guruş verip kürkü kadıdan alıp parça parça ettiler.

Bu korkudan Fireng küffârları Arnavudistan iskelelerinde Ülgün, Bar, Leş, Dırac, Avlonya, Delvinye ve Sayada iskelelerine çuka eşya ve başka mallar getirdiklerinde asla ve kat'a maviye dair bir mal getirmeye kâdir değillerdir. Tâ bu mertebe Muaviye'yi ve Yezid'i sevmezler.

Bu durumu hakir pek iyi bilirim. Ve nice Arnavut hacıları Şam'a geldiklerinde Yezid kabri üzerine işeyip pisledikleri ni bu hakir görmüşüm. Zira hâlâ Yezid kabri Şam'da ihtiyaç giderilen yerdir [helâ] ki gelen geçen yolcuların işedikleri yerdir.

Bu durumu da iyi bilirim ki bir Yezidî, Yezid kabri yakınından geçerken eğer çevresini boş görürse elbette eğilip Yezid'in kabri üzerinde olan sidiğe eteğini bulaştırır yahut bir parça pislik kaldırıp Yezid'in azabını hafifletip geçer. Ondan bellidir o adam dürüst Yezidî'dir. Ve dahi Yezid ile,

...................(6 satır boş)...................

Ve dahi İmam Hüseyin ile Yezid'in hikâyeleri tamam oldu. *[352a]*

İmam Hüseyin ziyaretinden yine kıble yönüne doğru 8 saatte çöl içinde şiddetli sıcakta Merzifon Şehri'nin ve Kastamonu diyarının çilâv katırı kadar çok iri arslanlar ile ceng edip nicesini seyrederek,

Ortahan menzili: Çöl içinde sağlam bir handır ki Harun Reşid hatunu Zübeyde Hanım yapısıdır. Çevresinde Mevâl Urbânı kara obalarıyla konarlar, misk ve ham amber kokulu sütleri, yoğurtları ve kaymakları olur. Bu mahalde ana yol ikiye ayrılır, kıble yönüne giden doğru yol Zübeyde Hatun duvarıyla on günde Kâbe-i şerife gider ki burada kıble batı tarafınadır. Bütün Bağdad halkının kıblesi gün batısı tarafınadır. Ve kuzey tarafına giden yol çöl içinde Ane Kalesi ve Seleme Kalesi üzere sekiz günde Şam'a kervan gidip gelip düzgün yoldur. Yine bu anılan Ortahan'dan kıble yönüne çöller ve dikenlikler içinde 6 saatte Deşt-i Kerbelâ'da gidip,

Şah Zâvil'in taht merkezi,
yani Mehâvil Şehri'nin özellikleri

(---) tarihinde el-Melik Zâvil b. Adud Şah yapısıdır. Eski zamanda büyük şehir imiş, bir tarafı ta Fırat Nehri'ne ulaşırmış. Hâlâ Fırat Nehri'nde uzakta bir kasaba gibi (---) hurmalıklar ve gülistan içinde (---) haneli, cami, han ve hamamlı, ufak tefek şah çarşılı beldedir. Bağdad toprağında hâss-ı hümâyûndur ki Bağdad valisi tarafından (---) guruşa iltizam ile zabt olunur ağalıktır. Şehrin yapıcısı olan Şah Zâvil musiki ilminde ustalık sahibi olup Irak diyarında ırak makamını icat etmiştir. Iraktan bir şube daha icat

ettiğinden ırak zavili makamı derler. Binlerce kâr, nakş, murabbaat, zecel, savt, zikr, tasnîfât ve ameller vardır ki yaman etkili ırak zavili makamıdır. Ve Mehâvil Nehri bu mahalde Fırat'tan ayrılıp Mehâvil Ovası'nda köyleri sular. Kerbelâ Sahrası bu mahalde tamam olur.

...................(3 satır boş)...................

Ve Kuşlar Kalesi'nden kıble yönüne Hille Kalesi'ne ara yatıda varılır. Ancak bu hakir oradan yine kıbleye 4 saatte çölleri geçip,

Meytâ Şehri,
yani Hilletü'l-Feyhâ Kalesi'nin özellikleri

Büyük şehir ve eski beldedir. (---) tarihinde Abbasîoğulları'ndan el-Melikü'l-Feyhâ Cedallah b. el-Mütevekkil Alallah yapısıdır. Cezîre-i Dicle'de tatlı Fırat Nehri kıyısında büyük işlek bir şehir imiş. Nice melikten melike intikal edip nice kere mamur ve nice kere harap olmuştur.

Daha sonra 1040 [1630-31] tarihinde Osmanoğulları'ndan Sultan IV. Murad Han'ın Serdar-ı muazzamı olan Hüsrev Paşa Bağdad'ı kuşatıp fethedemeden dönüşünde bu Hille Kalesi'ne Hüsrev-i Şîr arslanca ve yiğitçe gelip deryâ gibi askeriyle Hille altında otağ ve çadırlarıyla konakladığında bu Hille Kalesi'ni gördü ki harap olmaya yüz tutmuş, ama Bağdad'a buradan zarar erip zafer bulmak düşüncesinde olup Hille Kalesi'ne deryâ gibi asker üşürdü. Daha önce toprak ile yapılmış olan surunu yeniden yine top, tuğla, kerpiç, kec, horasanî ve kireç ile bir sağlam bir kale ve dayanıklı bir sed etti, derin ve geniş hendekler yapıp hendek içinde Fırat Nehri'ni akıtıp Fırat Nehri üzerinde bir araba geçirilir bir tahta köprü yaptı, bütün cebehane ve levazımatlarını eskisi gibi hazır edip 3.000 sipahi, 2.000 piyade yeniçeri, topçu, cebeci ve başka muhafazacı koydu.

Ve Halil Paşa, Zülfikâr Paşa ve Karaman paşası Balı Paşa'yı eyaletleri askeriyle Hille'nin muhafazasına koyup kendileri Musul'a ulaştılar.

Çünkü, bu kale Murat Nehri kıyısında imar olup Osmanlı ile doldu. Ve Şat Nehri kenarında Musul Kalesi imar olup Osmanlı seddi oldu. Bağdad içinde olan Kızılbaşlar gördüler ki bu iki kale Osmanlı'nın imar olalı Bağdad Kalesi'ne keleklerle zahire gelmez

oldu. Hemen Acem kavmi Bağdad'dan 70-80 bin asker ile bu Hille Kalesi üzerine gelirken Hille içinde olan İslâm askeri Acemlere dayanamayacaklarını bilip bu kadar cebehane, bu kadar mal ve erzaklarıyla hemen bir gece Hille Kalesi'ni bırakıp Musul'a ulaştıkları saat Hüsrev Paşa da kaleyi Kızılbaş'a savaşmadan verenlerin *[352b]* işbaşında olanlarını tamamen kılıçtan geçirdi. Beri tarafta Kızılbaş, Hille Kalesi'ni istila edip daha sağlam ve dayanıklı hâle getirdi. Daha sonra 1048 [1638-39] tarihinde Sultan IV. Murad Han cennet benzeri Bağdad'ı fethedince bu Hille Kalesi savaşsız feth oldu, (---) Paşa eliyle.

Hâlâ Bağdad hükmünde mamur kaledir. Kale dizdarı, 300 adet neferâtı ve yetecek kadar cebehanesi vardır. Kalesi Fırat Nehri kenarında bir düz vadide dörtgen şekilli toprak ile yapılmış sağlam bir kaledir. Kıble tarafı Fırat Nehri'dir.

Ve (---) adet kapısı vardır: evvelâ kıble yönüne Cisir Kapısı ve doğu tarafa bakar Bağdad Kapısı (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bu kalenin fırdolayı büyüklüğü (---) (---) adımdır. Hâkimi sancakbeyidir. 700 kadar asker ile hükümet eder. Beyinin hâss-ı hümâyûnu (---) (---) akçedir. Toprağında timar ve zeamet vardır. Alaybeyi ve çeribaşısı vardır, ama yeniçeri serdarı, kethüdayeri, müftüsü ve nakibüleşrâfı yoktur, ama ayânı çoktur. Ve hâss-ı hümâyûnları iltizam ile zabt eder. Paşa ağalarından bir ağa hâkimdir.

150 akçe pâyesiyle kadılıktır. Bütün nahiyeleri 70 parça arslan, kaplanlı köylerdir kim hurması cihanı süslemiştir.

Melik Feyhâ Nehri, bu Fırat Nehri'nden ayrılıp bütün Hille köylerini sulayan Şat Nehri değildir, Fırat Nehri'dir.

Hille zabitinin biri de muhtesip, bâcdâr ve şahbenderdir. Ama hâlâ muhafazacı kapu kulu yeniçeri yoktur.

Kale içinde hepsi toprak ile örtülü (---) adet tek katlı ve iki katlı mamur ve harap haneler vardır. Toplam (---) adet camidir. Evvelâ bunlardan eski mabet,

Hazret-i Ali Camii: Hayli geniş camidir, ama kubbeleri kurşun ile örtülü değildir. Uzunluğu ve genişliği (---) ayaktır. Bir yüksek minaresi var ki bütün İslâm diyarında bu minâre meşhurdur. Bu yüksek minârenin dibine nice ziyaretçiler gelip,

"Ey Muhammedî ezanın minâresi, Hazret-i Ali'yi seversen ırğan [salın]!" derler, Allah'ın emriyle o minare sağına ve soluna yavaşça

edalı bir şekilde salınır. Nice gönül erbabı ziyaretçiler gelip "*Seyencelî bi-vilâyetike yâ Ali, yâ Ali*" derler, yine minâre salınır, derler.

Hakir bu sözleri belki onar kere tekrar ettim, ama minârenin asla salındığını görmedim. Sonunda üç dost ile 105 kademe minâreye çıkıp Hille Sahrası'nı ve Deşt-i Kerbelâ'yı seyredip,

"Ey minâre, Hazret-i Ali'yi seversen ırgalan!" dediler. Hemen minâre öyle salınmağa başladı ki hakirin aklı başından gidip aşağı kapıya dar düştüm. Bu çok acayip ve garip ibretlik bir minaredir.

Ve bir de çarşı içinde (---) (---) **camii** (---) (---) (---) (---)

Hazret-i Ali Medresesi, hâlâ mamur ziyâretgâhdır.

Ve **Hazret-i İmam Hüseyin Mektebi**, hâlâ mamur ilim öğrenilen yurt, ziyaret yeridir. Ve hanları, hamamı ve yetecek derecede 300 kadar dükkânları vardır, ama bedesteni yoktur. Ama her handa ehl-i hırefi çoktur.

Ve Hille gemi gayet meşhurdur; her hangi at serkeşlik etse Hille gemi o serkeş atı maymun gibi raks ettirir.

...................(4 satır boş)...................

Eski şehir Hille'de ve mübarek mekânlarda yatmakta olan peygamberlerin ve velîlerin nur dolu mezarlarını ve yüce makamlarını bir bir beyan eder

Evvelâ daha önce 1059 [1649] tarihinde Bağdad'a geldiğimizde bu Hille'nin bütün ziyâretgâhları yukarıda yazılmıştı. Ama hâlâ şimdi geldiğimizde nice ziyaretler daha olduğundan onları yazmamız gerekti.

Evvelâ Havâriyyûn makamı (---).

Şehîdü'ş-şems adlı mahalde Hazret-i Yûşa' Nebî kabri, *aleyhisselâm.*

İmam Ukayl ibn Ebî Tâlib kabri, Hazret-i Ali kardeşidir.

Bu mahalde İmam Ali makamı.

Hille içinde Şeyhu'l-Fezâyil mezarı.

İmam Zeynelâbidîn ibn İmam Hüseyin makamı.

Hille'de Ulucami içinde Hazret-i İmam Mehdî ibn İmam Hasan el-Asker ü Zer makamı.

Hille'de eş-Şeyh Muhammed el-Müftecib merkadi.

Hille'nin dışında Hazret-i İmam Hamza bin İmam Musa Kâzım merkadi.

Yine Hille dışında *[353a]* Hazret-i İmam Avn ibn İmam Ali merkadi.

Hille Şehri yakınında Cimcime Sultan ziyâretgâhı: Padişah iken tac u tahtı terk edip bu mahalde yerleşmişken Hazret-i Ali bu Cem haşmetli padişahı ziyarete gelip 7 gün 7 gece yiyip içmeden has sohbetler etmişlerdir. Hazret-i Ali bu Cimcime Sultan'dan ledün ilmini tekmil eder. Vedâ sırasında Hazret-i Ali bu sultana Fırat Nehri geçidini sorar. Aziz geçit yerin gösterir. Hemen Hazret-i Ali Düldül ile Fırat Nehri'ne uğrar. Tanrının emriyle Düldül'ün ayağına damla Fırat suyu dokunmadan Hazret-i Ali geçer. Cimcime Şah ulu sultandır.

Hazret-i İmam Mansûr ibn İmam Hasan *Allah ondan razı olsun* merkadi.

Şeyh Muhammed-i Tâhir merkadi, Hazret neslinden Hâşimî soyundandır.

İmam Mehdî-i Makûlî, müctehid imamlar evladındandır.

İmam Ali Asgar ibn İmam Zeynelâbidîn merkadi.

İmam Cafer-i Sâdık ibn İmam Muhammed el-Bâkır makamı.

Hazret-i Selmân-ı Pâk el-Fârisî makamı.

İmam Hüseyin evladı makamları.

Hümâ Hatun binti Hazret-i Yusuf-ı Sıddik nurlu merkadi. Hazret-i Eyyûb'un zevcesidir. *aleyhimesselâm*.

Hazret-i Hızır *aleyhisselâm* makamı.

Hazret-i İmam Musa Kâzım *Allah hepsinden razı olsun,* evladı makamı.

İmam Hârib bin Musa Kâzım merkadi, İmam Hamza yakınında başka kubbede medfundur.

İmam Hamza merkadi.

Hazret-i İmam Kâsım merkadi, Hazret-i İmam Ali Musa er-Rızâ'nın kardeşidir, *Allah ikisinden de razı olsun*, çöl içinde yüksek bir türbede yatmaktadır.

Eyyûb Nehîcî *Allah sırrını aziz eylesin* ziyareti.

....................(3 satır boş)....................

Nice bin ziyâretgâhlar daha vardır ama hâlâ ziyâret ettiğimiz bunlardır.

Bu Hille'den kalkıp güney tarafa Fırat Nehri kenarıyla 4 saatte, (---)

Hâşimiye menzili:

....................(1 satır boş)....................

Bu mahalde o kadar Deşt-i Kerbelâ şehitleri türbeleri var ki haddi yoktur. Rast geldiğimiz nur dolu mezarları ziyaret edip mübarek ruhları için birer Fâtiha okuyup âşinâlık kazandık. Oradan yine Murat kenarıyla güney tarafa 7 saatte, (---)

Yetîmân menzili:

....................(1 satır boş)....................

Hazret-i İmam Ali oğlu Hazret-i İmam Avn *Allah ikisinden de razı olsun* ziyareti: Bu mahalde yüksek bir kubbe içinde yatmakta olup hacet sahiplerinin ziyaret yeridir. Buradan yine güney tarafa doğru Fırat Nehri kenarıyla 5 saatte, (---)

Refiyye menzili:

....................(1 satır boş)....................

Bu mahalden uzak bir mesafede çölde Hille ile İmam Ali arasında bulunan bir Murat kolu kenarında,

Hazret-i Kefîl Peygamber ibn Hazret-i Eyyûb *aleyhimâ's-selâm* ziyareti: Nur dolu bir kubbenin içinde medfundur. Bir fersah yerden belli yüksek bir türbedir. Bu büyük eserin ve bu hayratın (---) yapıcısı bizzat Hazret-i Ömer'dir ki Basra Kalesi fethine geldiklerinde yapmışlardır. Bütün göçebe Arapların değerli malları bu Kefîl Peygamber'in türbesinde emanet durduğundan Kefîl Peygamber derler. Ama asıl Zülkifl Nebî'dir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de (---) *"Zülkifli de an." [Kur'ân,* Sâd, 48] (---) (---) (---) lafzıyla yâd olunmuş peygamberdir. Nurlu kabrinde öyle heybet var ki insan ziyaretine gittiğinde hayran kalır.

Burada emanet olan mallara hiçbir kimse el uzatmaya cesaret edemez. Kapısı, bekçisi, nurlu türbenin de kapısı ve kapıcısı yoktur, bütün mallar öylesine yatar. Gerektiği zamanlarda mal sahipleri erzakını alırlar. Bir yüzüğe veya bir iğneye el uzatmaya güçleri yetmez. Her kim bu emanet şeylere el uzatsa o an can verir, bu türbenin kapısı önüne gömerler. Orada ne kadar mezar varsa a emanete hıyanet edenlerin kabirleridir. Onun için kimsenin bir şeye el koymaya gücü yetmez. Binlerce defa denenmiş peygamber sırrıdır. Bu bölge halkı gayet saygı gösterir ve inanırlar.

İsrailî dilinde bu Hazret-i Zülkifl'in ismi Hırkil'dir. Keykubad Melik zamanında dünyaya gelmiştir. Peygamberlikten sonra Keykubad Şah Hazret-i Zülkifl'e iman etmiştir. O zamanda yüzlerce yıldan beri bir sahrada ölmüş 3.000 adet kimse toz toprak olup yatarlardı. Zülkifl Nebî'nin duasıyla hepsi dirildiler. Hazret-i Üzeyr zamanında da böyle nice yüz yıllık ölüler Üzeyr Nebî duasıyla hayat bulmuşlardır}.

Buradan *[353b]* güney tarafa doğru Fırat Nehri kıyısıyla mamur ve şenlikli köyleri, hurmalıkları ve bostanları şiddetli sıcakta 7 saatte geçip,

Büyük şehir ve eski belde
Rum Nahiye Kalesi'nin özellikleri

Halk dilinde Rumâhiye derler, ama doğrusu Rum Nahiye'dir. Rumeli diyarı gibi suyu, havası tatlı ve Rumeli gibi toprağı verimli olduğundan Rum diyarına benzetip Rum Nahiye derler. Büyük yerleşim merkezi nahiyeleri vardır. Evvelâ kendi nahiyesi kadar Irak toprağında bir verimli nahiye yoktur. Hatta bi-emri Hudâ bir tağar [ölçek] tohumu *Kur'ân-ı Azîm* fehvâsınca *"yüz taneli başak"* [*Kur'ân,* Bakara, 26] nassı üzere bir kilesi yüz kile verir ve bir buğday tanesinden 20-30 başak hâsıl olup her başakta yüzer buğday hâsıl olur. Diğer tahıllar da ona göre kıyaslansın. Buradan,

Hâlid Nahiyesi, İbn Mâlik Nahiyesi, Kebçe Nahiyesi, Âl-i Sâh Nahiyesi ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bu anılan nahiyelerin tamamı Rum Nâhiye nahiyeleridir ki Erc Şehri'ne ve Semâvât Şehri'ne kadar bakımlı ve şenlikli nahiyelerdir. Bağdad Şehri'ni besleyen ve mirî ambarı tahıl ile dolduran nahiyelerdir.

Hatta bu pâk toprak böyle verimli toprak olduğundan bu Rum Nâhiye Şehri'ni ilk kuran Abbasîlerden (---) tarihinde Mansûr-ı Devânıkî'dir ve nice melikten melike kalmıştır. Hâlâ Bağdad toprağında Fırat Nehri kenarında mamur bir şehirdir. Ama binlerce harap yapılar vardır. Zâbiti Bağdad valisi tarafından bir mükellef ağa, paşadan iltizam ile yönetimini (---) keseye alıp yönetir, helal ve temiz mal ve tahıl toplar.

Ve 150 akçe pâyesiyle kadılıktır. Nahiyesi (---) adet köylerdir. Başka hâkimi yoktur. Ancak zengin ayânı çoktur. Bâcdârı, muhtesibi ve şahbenderi vardır. Toplam (---) adet temiz toprak ile

örtülü tek ve iki katlı mamur haneleri vardır. Hepsi (---) adet mihrabdır. Evvelâ (---) (---) camii

...................(1.5 satır boş)...................

Geri kalanı mescitlerdir.

...................(5 satır boş)...................

Rum Nahiye'den yine Kâbe çölüyle Murat Nehri kenarınca güney yöne doğru bakımlı ve şenlikli köyleri geçip (---) saat gidip,

Necef incisi toprağı Kûfe Şehri'nin özellikleri

Bu pâk amber kokulu Kûfe toprağı Fırat Nehri'ni karşı tarafında Mekke ve Medine toprağında bulunmaktadır. Kıble tarafı çöllerle ve yaban kırlarla kaplıdır ki kıblesi Mekke'de, güneyi Yemen'de, güneyden doğura meyilli Lahsa'da ve doğu tarafı Umman vilâyetinde ve Kûc Mekrân vilâyetinde son bulur çöller içinde Kûfe vilâyetidir. Sonra Kûfe toprağında (---) saat gidip,

Hazret-i İmam Ali Kasabası'nın özellikleri

Bağdad Eyaleti'nde ve Rum Nâhiye bölgesinde Fırat Nehri (---) (---) bir ovada güllükler, sümbüllükler, reyhanlıklar ve hurmalıklar içinde (---) adet temiz toprak ile örtülü mamur evlerdir. Ama çoğunluğu iki katlı mükellef evlerdir. Halkı da Hanedân muhibbi Şiîler ve gayet zengin kimselerdir. İşleri ve geçim kapıları Hazret-i Ali ziyaretçilerinin sadakaları, adakları, hurma bağları ve mahsulüdür.

Bu şirin kasabada (---) adet mihrap vardır. Bunlardan bakımlı, donanımlı ve tezyinli olanı Hazret-i Ali Camii'dir. Bundan başkası zaviyelerdir.

Birkaç hanları, imaret, medrese, sıbyan mektebi, hamamı ve yetecek kadar dükkânları vardır. Bütün değerli şeyler bu hüsün [güzellik] çarşısında bol bol bulunur. Zira bu kasaba Bağdad'ın ve Basra'nın Mekke-i Mükereme'ye gider anayolu üzerinde kurulmuş mamur bir kasabadır. İmam Ali ruhaniyeti ile beldenin halkı sevinçli ve sürurludur. Ziyafet evi imaretinde gelip geçenlerin zengin fakiri herkese nimeti boldur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) *[354a]*

Hazret-i Peygamberin damadı, Düldül binicisi Allah'ın arslanı Ali, şehitlerin seçkini, yani Hazret-i İmam Murtaza Ali** Allah ondan razı olsun es-sahî el-vefî et-takî en-nakî, Allah yüzünü keremlendirsin ve merkadini nurlandırsın,* ***(Abd Menâf oğlu Hâşim oğlu Abdülmuttalib oğlu Ebû Tâlib oğlu Ali) ziyaret yerinin özellikleri

Tâ Mâlik ibni'n-Nazr'a varınca 12 adet atası Âl-i Hâşimî'dir. Yirmi sekizinci atada Hazret-i İsmail'e çıkar.

Yirmi dokuzuncu atada (Âzer oğlu) Hazret-i İbrahim'e ulaşır ki Hazret-i Ali Hazret-i Resûl-i Ekrem'in amcası oğludur. Amcası Hazret-i Ebû Tâlib'dir. Hazret-i Resûl'ün babası Mekke'den ticaret için çıkıp Şam yakınında Busrâ Şehri'ne ticarete gidip mallarını satıp gelirken Hazret'in babası Abdullah b. Abdülmuttalib Medine yakınında Dâru't-tâbia adlı yerde hastalanıp 25 yaşında iken vefat etmiştir. Hazret-i Resûl-i Ekrem'in doğumundan 6 sene sonra Hazret-i Resûl'ün annesi Emine Hatun ehli Abdullah'ın mirasını istemek için Hazret'i kucağına alıp Medine'ye götürüp mirastan az çok bir şeyler alıp yine Mekke'ye gelirken Mekke yakınında Ebû Enâm adlı köyde Hazret'in annesi Emine Hatun da vefat etti. Emine Hatun'un naşını Mekke'ye getirip defn ettiler.

Hazret'in dedesi Abdülmuttalib canı gibi gözetirdi. Anadan babadan yetim kaldığı için ismine Muhammed-i Yetîm derlerdi. Hazret-i Resûl ile Hazret-i Hamza Ebû Seleme bin Abdullah el-Mahzûmî ve Abdullah bin Cahş el-Esedî ile Hazret-i Muhammed bunlar ile süt kardeşi oldu. Ama süt kardeşleri Selmâ adlı melek yüzlü kız ile Hazret-i Resûl süt kardeşler idi. Ve Hazret'in babasından kalan Birke adlı câriye Hazret'in hizmetçisi idi.

Ama Hazret'in doğumundan iki yıl dört ay sonra Hazret-i Ebubekir doğdu ve Hazret-i Resûl 7 yaşına ulaşmış iken Hazret-i Osman ibn Affân Mekke'de doğdu.

Ve bu sırada Mekke'de kıtlık olup Hazret'in dedesi Abdülmuttalib bütün Kureyş halkıyla Ebî Kubeys Dağı'na çıkıp Abdülmuttalib Muhammed'in başını açıp;

"Yâ Rabbî, bu masum Muhammed hürmetine ve yüzü suyuna bize su ver, ganimet olsun!" deyince *Allah'ın büyüklüğü* bir rahmet yağmur indi ki Mekke'yi sel aldı. Ve o kadar otlar ve yeşillikler oldu

bütün Kureyş kabileleri Muhammed-i Yetîm'e muhabbet edip başına yemin edip Muhammed-i Emin demeye başladılar.

Bu sırada Abdülmuttalib 120 yaşında iken bütün Kureyş kabilesi huzurunda Muhammed'i oğlu Ebû Tâlib'e Allah emaneti verip Abdülmuttalib, Enûşirvân ve Hâtem-i Tay öldüler. Daha sonra Hazret'in amcası Ebû Tâlib Mekke'de Kureyş kabileleri üzerine söz sahibi olup Hazret-i Muhammed'i terbiye ederdi.

Daha sonra Hazret on ikisine ulaşmış iken Ebû Tâlib ile Şam'a ve Şam'a yakın Busrâ Şehri'ne ticarete gittiler. Yine Mekke'ye geldiklerinde doğumunun 23. senesinde Hazret-i Ömer doğdu.

Ve bu sene Ebû Tâlib Hazret-i Resûl'ü, Abbas'ı ve Zübeyr bin Abdülmuttalib'i ticaret ile Yemen'de Aden beldesine gönderdi.

Ve Yemen'den gelince Hazret yirmisine ulaşmış iken mukarrebin meleklerini görür oldular ve konuşurlardı.

Ve doğumun 22. senesinde Sa'd b. Ebî Vakkâs doğdu.

Ve 24. senede Zübeyr bin el-Avâm ve Talha ibn Abdullah dünyaya geldi.

Ve 25. yılda Hazret-i Hadice-i Kübrâ malıyla Hadice'nin Müyesser adlı kölesi yanında olduğu hâlde Şam'a ticarete bol kazançla Mekke'ye geldiklerinde Hadice kırk yaşında Hazret yirmi beş yaşında iken Hadice Hazret'in nikâhlısı oldu. Beri taraftan,

Esedullah el-Gâlib, Hazret-i Ali ibn Ebî Tâlib menkıbesi

Allah yüzünü keremli kılsın

Hazret-i Resûl'ün doğumunun 30. senesinde Hazret-i Ali ibn Ebî Tâlib ibn Abdülmuttalib ibn Hâşim, Mekke-i Mükereme'nin Beyt-i şerifi hareminde dünyaya geldi. Hazret'den otuz sene küçüktür ve Resûl'ün amcasını oğludur. Babadan ve anadan Hâşimî'dir. Annesi Fâtıma, Abd Menâf oğlu Hâşim oğlu Esed'in kızıdır.

Sonra Resûlullah'ın doğumunun 34. senesinde Muaviye ibn Ebî Süfyân doğdu ve o an Mu'âz ibn Cebel-i Elhem de doğup Ebî Süfyân kabilesiyle Ebî Tâlib kabilesi Mekke Şehri'nde birbirleriyle büyük ceng edip iki taraftan hesapsız adamlar öldü. Hâşimî ve Kureyş kavmi içinde yıldız ilminde usta bilgin olanlar:

"Bu Muaviye doğumu günü böyle büyük ceng olup büyük uğursuzluk oldu. Sonra Muaviye ile Ali *[354b]* araları ceng ü cidâl ve harp ile geçe " diye tahminde bulundular.

Hicret-i Nebeviyye'nin 9. [630] senesinde Hazret-i Ali'nin babası Ebî Tâlib vefat edip Mekke dışında Cebel-i Muallâ'da büyük bir türbede yatmaktadır. Cahillikte kaldı, diye hacılar ziyaret etmezler ama Hazret-i Ali hatırı için Acem hacıları ziyaret ederler.

Sonra Hicretin ikinci senesinde Hazret-i Ali 20 yaşında idi. Hazret-i Resûl-i Ekrem'in kızı Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ 18 yaşında iken Ali-Fâtıma izdivacı gerçekleşti.

İlk olarak Hazret-i Hasan doğunca Hazret-i Ali'ye Ebü'l-Hasen diye künye koydular. Bu günde Hazret ile Ebû Cehil güreş edip Hazret Ebû Cehil'e galip gelip büyük ceng olduğunda Ebû Cehil yenilip Kureyş'in ileri gelen cehelesinden [müşriklerinden] 70 nefer katl olundu.

Hazret-i Resûl'ün amcaları Abbas ve amcaları oğlu Ukayl ki Hazret-i Ali'nin büyük kardeşidir, bunlar ile 70 nefer kimesneleri bu Bedir gazasında Ka'b bin Ömer-i Ensârî bağlayarak Resûl-i Ekrem'in huzuruna getirdiklerinde Abbas ve Ukayl Resûl-i Ekrem'in huzurunda İslâm ile şereflendiler. Hazret-i Resûl, Ömer-i Ensâr'a gazası karşılığında Tâif Hükümeti'ni verdi; amcası Abbas'a Abbas diyarını verdi; Ukayl ibn Ebî Tâlib'e kardeşi Hazret-i Ali hatırı için Hazret-i Resûl kendi doğum yeri olan annesi Emine Hatun hanesini Ukayl'a bağışladı.

Hazret-i Ali ile Hazret-i Ukayl Hazret'in miras yoluyla kalan hanesinde olurlardı. Sonra Ukayl varisleri Resûl'ün evini Haccâc-ı zâlim Yusuf'a sattılar. Bir zaman sonra Abbasîlerden Harun Reşid'in Hayzurân Hatun hacca gelince bu Resûl'ün hanesini satın alıp 20 basamaklı merdiven ile inilir bir minareli mescit yaptı.

Daha sonra 659 [1261] tarihinde Yemen meliki el-Melikü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf da genişletip imar etti. Hâlâ bu cami Resûlullah'ın evi karşısında Hazret-i Ali hanesi mamurdur ve Kur'ân öğretilen mekteptir.

Sonra Hazret-i Ali Hicret-i Nebeviye'nin 35. [655-6] senesinde Zilhicce ayında Resûlullah'ın halifesi ve müminlerin emiri olduğunda 53 yaşında ve 9 aylık idi. Mesnevî:

Evc-i ihsân u mekremet-bedir
Vâlî-i dîn ü âlî-kadir

Yâr-ı râbi' durur Ali-i velî
Müşkil-i dîn bununla oldu celî

Sened-i mesned-i ühüvvet oldur
Vâzı'-ı süfre vü fütüvvet oldur

Kıt'a:

Nokta-i dâ'ire-i sıdk u safâ

Nükte-i nâdire-i sırr-ı Hudâ

Fâ'iz-i çeşme-i ilm-i ezelî
Menba'-ı ma'rifet-i Lem-Yezelî

Beyt:

Vâris-i ilm-i Nebî Hazret-i Kerrâr Ali
İbn-i ammi'n-Nebevî yani ki şahan-ı Velî

...................(1 satır boş)...................

İşin sonunda Hicretin 36. [656-7] senesinde Hazret-i Ali halifeliğinde Muaviye Şam valisi bulunup halifelik iddiasına kalkıştı. Arada epeyce dedikodu ve ayrılık olup Hazret-i Ali ile Muaviye Fırat Nehri kıyısında Caber Kalesi adlı hisarın ovasında büyük bir ceng olup iki taraftan binlerce sahabe ve tabiinden insanlar şehit olup bu şiddetli cenge Sıffîn Cengi dediler. Sonunda Muaviye galip ve Hazret-i Ali tarafı Allah'ın emri mağlup oldu.

Hazret-i Resûl'ün damadı Hazret-i Ali-i Velî üzüntüsünden bütün ailesiyle Mekke'ye ve Medine'ye uğramayıp Kûfe diyarında Hille Şehri'ne göçüp orada yerleşti, Irak-ı Arab şahı idi. Bütün Hind, Sind ve Acem ü Horasan ve Belh u Buhara kavimleri kendine itaat etmiş idiler. Muaviye ancak Şam, Haleb, Kudüs ve Mısır'a sahip idi. Ama yine Hazret-i Ali ile güzel geçimi yok idi.

Neticede Hicret-i Nebeviyye'nin 40. [660-1] senesinde Hazret-i Ali Kûfe Şehri'ndeki camide namaz kılarken Abdurrahman Mülcem adlı melun ansızın harbe ile o Ali-i Velî'yi vurup yaralayınca Allah'ın emriyle Kûfe Camii'nin bütün kapıları kapanıp Mülcem adlı melun kaçamayıp yakayı ele verdi. Hazret-i Ali:

"*Lillahi ve Resûlih* bu Mülcem'i incitmen. Bu madde ezelde alınıp satılmış maddedir, şimdi pazara çıktı". Mülcem'i kendi eliyle

Hazret-i Ali salıverip bütün cemaatine ve İmam Hasan ile İmam Hüseyin'e vasiyet edip:

"Ben ölünce beni pâk yıkayıp kefenleyerek tabut içine koyup kardeşim Ukayl namazımı kılsın. Ve yüzü örtülü bir deveci devesiyle gelip benim na'şımı tabutumla devesine yükletip ne tarafa giderse vücudumu götürsün. Ve illâ olmaya ki o deveciye bir söz *[355a]* diyesin. Ve ey oğlum İmam Hasan, şimden gerü sen de Medine-i Münevvere'de deden Hazret-i Muhammed civarında sâkin ol" dedi.

"Ve ey ciğer-köşem, göz nurum İmam Hüseyin, sen de bu Irak ülkesinin Deşt-i Kerbelâ'sında vatan edin" diye (---) (---) vasiyetler edip Hicret'in kırkıncı [660-1] yılında *"Rabbine dön." [Kur'ân,* Fecr 28] emrine uyarak mübarek ruhları Hakk'a doğru yola çıkıp vasiyeti üzere hazır ettiler.

Gördüler kim yüzü peçeli bir deveci Arap gelip çekinmeden pervasızca Ali'nin na'şını devesine yükleyip çöl tarafına yollanıp gitmede. Beri tarafta İmam Hasan, İmam Hüseyin ve diğer Ali sevenleri,

"Bre canım, bu efendimizi bu Arabî nereye götürür? Buna bir kubbe ve bir türbe yapıp bir kabir etsek. Niçin bu Arab'a pederimizi verdin?" diye Hasan ve Hüseyin atlarına binip göz açıp kapayıncaya kadar deveci Urbân'a [Bedevî] yetişip,

"Pederimizi nereye götürürsün?" dediklerinde hemen o deveci Urbân yüzünden peçesini kaldırınca gördüler ki bizzat Hazret-i Ali kendisi deveci olup na'şını götürür. Hemen o an Hasan ve Hüseyin babalarının ayağına düştüklerinde Hazret-i Ali:

"Ey oğullar, dedeniz Muhammed Mustafa'ya Cenâb-ı Kibriyâ, 'Habîbim, Arş u Kürsî ve Levh u Kalemi senin için yarattım' demişken bu yalan dünyada bir harman yeri kalmayıp *Allah sevgisinden* kudret eli ile o da şehit oldu. Ve Yaradan'ın bütün makbulü olanlar Hak huzuruna şehitlik ile varırlar. Ben de öyle gittim ve siz de öyle gidersiz. Benim kabrimden sakının sual etmen. Zaman ola ki kabrimi nûrumdan bilip bulalar" diye nice bin sözler edip yine deve ile tabutu Hazret-i Ali, Urbân şeklinde götürüp çölde kayboldu.

İmam Hasan ve İmam Hüseyin Kûfe'ye gelip nice zaman kendi işleriyle meşgul oldular. Bütün Irak, Arap ve Acem halkı İmam Hasan'a biat ettiler. İşin sonunda Muaviye'nin baskısından dolayı İmam Hasan kendi rızasıyla halifelikten vaz geçip Medine-i

Münevvere'ye gitti. Hatunu kendisine zehir verip vefat edince Medine-i Münevvere'de Hazret-i Abbas kubbesine defn edildi.

Bu kere Şam'da Muaviye Emevîlerin ilki olup müstakil padişah oldu ve 60 [680] tarihinde Şam'da lakve [ağız çarpılması] hastalığından ölünce oğlu Yezid yerine padişah oldu.

İmam Hüseyin Yezid'e biat etmediği için Yezid İmam Hüseyin üzerine asker gönderip Deşt-i Kerbelâ'da İmam Hüseyin'i şehit ettirip Yezid'in müstakil padişah olduğu yukarıda ve binlerce tarih kitaplarında yazılıdır. Ama,

Hazret-i Ali'nin şehit olması: Nice Tarihçilere göre yine Muaviye'den oldu, derler, *sorumluluk rivayet edene.* Eğer öyle ise davaları Rabbü'l-İzzet huzurunda görülür. Ama tarihçilere göre, Hazret-i Ali'nin halifeliği Hicretin 35. [655-6] yılında başladı. Halifelik müddetleri 3 sene ve 9 ay idi. Ve şehit oldukları tarih 40 [660-1]. Ve aziz ömürlerinin müddeti 63 olup sonunda Abdurrahman Mülcem elinden şehitlik şerbetini içti ve geçici dünyadan devamlı dünyaya gitti ki *"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır."* [*Kur'ân,* Rahman, 26] âyeti Rahmân suresinde nazil olmuştur.

Hazret-i İmam Ali'nin nur dolu kabrinin anlatılması

O vakit ki İmam Ali'nin cesedini Arap devecinin götürdüğü gece hâlâ İmam Ali Şehitliği mahallinden bir nur çıkıp kıble tarafına gökkuşağı gibi yuvarlak kemen çekilip bir ucu tâ Hazret-i Risâletpenâhın mübarek kabirleri üzerinde son bulup 7 gün 7 gece Samanyolu gibi göklere baş çekip Kuyrukluyıldız gibi açık seçik görülür ve sabit idi ki ışığı bütün yedi iklimi aydınlatırdı Ve birkaç kere bu nurdan kıvılcım gibi parçalar kopup Şam üzerine Muaviye'nin damına düşer, Muaviye korkusundan yer altında bodrumlara, tünellere, karanlık köşelere ve bunca yerlere girerdi. Sonunda Muaviye korkusundan lakve hastalığına yakalanıp ondan öldü, derler.

Ve kırk gün kırk gece bu nur devamlı durduğundan bildiler ki Kûfe diyarına ilk defa belli olan nur yerinde Ali cesedidir, diye Hazret-i İmam Hasan, İmam Hüseyin ve nice bin Hanedân muhibbi âlimler bir yere toplanıp görüşmeyi neticeye bağlayıp Kûfe toprağında Ali nuru, Medine toprağında Muhammed Mustafa nuru

doğup gökyüzünde birbirleriyle iki açık nur birleşti, diye görüş birliğine vardılar.

Kırk birinci gün Medine ve Kûfe'den doğan dolunay gibi nurlar kaybolunca İmam Hasan ve İmam Hüseyin nur doğan mahalle ufak tefek bir kubbe inşa ettiler. İmam Hasan Medine'de vefat ettiği gün nur dolu kubbenin bir tarafı yıkıldı.

Daha sonra *[355b]* Deşt-i Kerbelâ hadisesi olacağı gün yüksek kubbe tamamen yıkılıp bir taşı taş üzere kalmayıp nurlu kabrin zemininde bir kızıl kan kaynayıp öyle aktı ki Ali kabri olan ovayı siyah kan seli bastı. Bütün Kûfe halkı ve Medâyin halkı bildiler ki bu hayra alâmet değildir.

Yaradan'ın hikmeti o günlerde Yezid ile İmam Hüseyin ceng edip 50.000 Ashâb-ı güzin Kerbelâ Çölü'nde şehit olup Hüseyin kanı ve Ehl-i Beyt kanı ile Kerbelâ çölleri kıpkızıl oldu.

Bu öyle büyük bir olaydır ki yazılmasında ve anlatılmasında asla tat tuz yoktur ki insanın ciğeri Hüseyin kanı yerine kan dolar.

Bu büyük olayı ve Hazret-i Ali'nin mübarek kabrinden nur çıkıp Medine-i Münevvere'den de nur doğduğu kırk gün kırk gece sâbite olduğunu bütün mümin tarihçiler yazdıklarından başka Hristiyan tarihçilerinden Yanvan-ı Yûnân'da ve Târîh-i Mıkdisî'de yazmıştır. Ve Latin kavminde ve Kıbtî tarihlerinde gayet ayrıntılı yazmışlardır. Ama Bağdadlı Hanedân-ı Âl-i Abâ muhibbi olduğu haysiyetten gönül yarası hâsıl edip *Hadîkatü's-Sü'adâ* adlı kitâbında Kerbelâ olayını öyle yazmış ki okuyanın ödü patlar. Sonra,

Hazret-i Ali-i Velî'nin nur dolu merkadinin ikinci imareti

(---) tarihinde Irak şahlarından el-Melik Adud yapısıdır. Nice yüz melik imar etmişlerdir, ama Hazret-i İmam-ı A'zam'ın şehit olmasıyla daha fazla imar eden Mansûr-ı Devânıkî'dir. Ama Emevîlerin Hazret-i Peygamber'in Ehl-i Beyti'ne ihanetleri açık ve belli iken 96 [714-5] tarihinde Emevîlerden Velid b. Abdülmelik Şam halifesi iken bin parça gemiyle Kıbrıs Adası'nı, Girit Adası'nı, İspanya ülkesini ve Mağrib'de, Kurtuba Şehri, Tilemsan, Fes ve Merankeş vilâyetlerini fethedip gaza malıyla Şam'da Ümeyye Camii'ni genişletip yeniden yaptığı sırada Hazret-i Ali'nin de kabrini 99 [717-8] tarihinde öyle imar etmişti ki sanki *"Cennet*

bahçelerinden bir bahçe" edip Emevîlerin suçlarını af ettirmiş idi. Zira Emevîlerin seyyidlere ettikleri hiyaneti ve ihaneti Nasârâ kavmi bile etmemiştir.

Hatta *Firdevsü'l-Ahbâr* adlı kitabında Mu'âz ibn Cebel hazretleri buyurmuşlardır ki *"Ali sevgisi güzeldir. Bu sevgiyle kötülük zarar veremez. Ali buğzu kötüdür. Bu buğuzla birlikte iyiliğin faydası olmaz."* buyurmuşlardır.

Ve Şafiî *Allah ondan razı olsun* hazretleri, *"Ağaçlar kalem, deniz mürekkep, cinler hesap edici, insanlar da yazıcı olsa; Ebû Talib oğlu Ali'nin (Allah yüzünü ak etsin) fazilet ve kerametlerini saymağa yetmez."* buyurmuşlardır.

Ve bu Âl-i Abâ-yı Ehl-i Beyt hakkında nice hadisler olduğundan başka *Kur'ân-ı Azîm*'de (---) suresinde: "*Ey ehl-i beyt Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*" *[Kur'ân,* Ahzab, 33] âyeti nazil olmuştur ki bütün tefsirciler görüş birliğindedirler ki Âl-i Abâ-yı Ehl-i Beyt'ten kasıt beş Yâr-ı Âl-i Abâ'dır ki bizzat Hazret-i Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ali, Fâtımatü'z-Zehrâ, Hasan ve Hüseyin'dir, demişler.

Ve bir rivayette Ehl-i Beyt'den kasıt Çâr-yâr-ı güzindir ki Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'dir, demişler. Sözün kısası Hazret-i Ali hakkında nice bin çeşit özellikler yazmışlardır.

Ama Acem kavmi nice yüz cilt kitaplarında sevgilerinin aşırılığından *"Hazret-i Ali peygamberdir"* diye *Kelâm-ı Ali* toplayıp *"Kâle Hazret-i Ali sallallahu aleyhi ve sellem"* derler.

Peygamber değildir desek; *"Cibril-i Emin şaş getiripdir yohsa nübüvvet Hazret-i Ali'nin hakkı idi"* diye sapık fikre kapılmışlar.

Ve bütün teberrâîler, mülhidler ve Kalenderî Râfizîler otursa ve dursa, yatsa ve kalksa "Yâ Muhammed, Yâ Ali!" derler.

Ve nice bin Kızılbaş her sene hacca niyet edip nice bin altın harcayıp yol zahmeti çekerek gelip Hazret-i Ali'yi ve İmam Hüseyin'i ziyaret edip "Hacc-ı ekbereyn [iki hacc-ı ekber] ettim" diye dönüp vatanına gider. Ama Hazret-i Ali âsitânesine bir kere yüz süren elbette birkaç kere daha gelip ziyaret etmek ister.

Hazret-i Kerrâr-ı Ali Allah ondan razı olsun nur dolu mezarının binasının şeklini bildirir

Evvelâ Necef toprağında, Kûfe Sahrası'nda ve İmam Ali Şehri içinde gökyüzüne kubbesi baş uzatmış bir yüksek türbedir ki boyu

ayyuka çıkmış ki sanki Kâşân kubbesidir. Necef-i Eşref deryâsından üç menzil yakındır. Çölistândan belli bir imam kubbesidir. Bu kubbenin kemerlerine ve revaklarına insafla bakanın gözleri nur dolar. Ama bu yüksek kubbe başka bir diyarın kubbeleri gibi mavi has kurşun ile örtülü değildir, baştan başa kireç, cibis ve (---) ile örtülü mamur bir kubbedir.

Bu hakir Bağdad, Basra, Lahsa, *[356a]* Umman, Yemen, Aden, Mekke ve Medine diyarlarında bu kadar seyahat ettim, asla kurşun örtülü yapı görmedim. Özellikle bu Bağdad, Kûfe ve Umman beldelerinde şiddetli sıcaktan kurşun eriyip mahvolur, o kadar sıcak havası vardır. Ama Yaradan'ın emriyle insanlara ve diğer hayvanlara etkili değildir.

Ancak, Tanrı'nın hikmeti bu diyarda arslanı sıtma tutar; o da Hak tarafından bir rahmettir; öyle olmasa Bağdad diyarında arslan derdinden bir adam çöle çıkamazdı. Ama yine Allah'ın hikmeti Hazret-i Ali Kasabası'nda asla humma, veba ve zatülcenb gibi hastalıklar yoktur, ancak zahîr hastalığı çoktur.

Ve havası gayet hoş olduğundan bütün halkı düzgün yapılıdır. Ve bu âsitâneye bir hasta gelse Yaratıcı'nın emriyle bütün hastalıklarından kurtulur.

Bu âsitânenin yüce kapısı (---) tarafına açık mutluluk kapısıdır ki bütün geçmişin padişahları kapısının üstünü, altını, kapı kanatlarını, halka, çivi, anahtar ve kilitlerini tamamen (---) (---) den yapmışlardır. Böyle sanatlı bir kapıdır ki cihan övgücülerinin dilleri övgüde kısa yazarlarının kalemleri kısadır. Bu cennet kapısından içeri ziyaretçi insanlar girdiklerinde sanki ölümsüz hayat bulup mutlu ve şen olur.

Bu yüksek kubbenin tâ ortasında sanduka içinde o Hazret-i Resûl-i Ekrem'in damadı ve seçkin İmam-ı muhterem o Düldül-binicisi Ali, Yaratıcı'nın nuruna gark olmuş olup gazanfer-fer arslan-heybetli yatar.

Ve geçmişin bazı tarihçileri bu Hazret-i Ali sandukası içinde Hazret-i Âdem Safî ve Hazret-i Nuh Necî ile üçü bir yerde yatarlar, derler.

Ama bu hakir bir tarihte gördüm ki Hazret-i Nuh Nebî Tufan'dan evvel Hazret-i Âdem'i ve Hazret-i Havvâ'yı Cidde Şehri'nde azap suyunu görmesinler diye Âdem ve Havvâ'yı kabrinden çıkarıp Kudüs-i Şerif'in Halilürrahmân Kasabası'nda Canlar Kuyusu'nda defn etmiştir, diye yazmış.

Ve hakir Hazret-i Nuh'u, bir daha Şam yakınında Bekâ Vadisi'nde Cebelü'l-Lübnan eteklerinde Kerek-i Nuh adlı bir beldede ziyaret ettim. Yüksek yapılı büyük bir türbesi var ki bu hakir orada da ziyaret ettim. Ve Hazret-i Ali kabrinde de medfundur, diye tevâtür ile meşhurdur; *Doğrusunu Allah bilir.*

Bu nur dolu kubbenin içinde o kadar ibret verici avizeler, askılar ve sanatlı eşyalar var ki anlatılmasında dil kısa kalır. Ve yüz binlerce gezginlerin ziyaretçilerin birer çeşit yadigâr beytleri ve şiirleri ile duvar öyle bukalemun nakşı olmuştur ki bir kıt'a koyacak mahal kalmamıştır.

Bu İmam Ali Kasabası'nın dışında bir mesiregâh yerde **İmam Mehdî makamı:** Yüksek kubbesinin kapısı üzerinde 631 [1234] tarihi yazılmıştır.

....................(3 satır boş)....................

Necefü'l-eşref billûr camının ve dürr-i yetîminin [incisinin] anlatılması

Eski zaman tarihçilerinin yazdıklarına göre bu büyük deniz Kûfe Çölü'nde tâ Nuh Tufanı'ndan kalmıştır kim Tufan suyu ilk defa Kûfe Şehri'nde Nuh tennurundan ortaya çıkıp bu Necef-i Eşref Denizi'nde karar etmiş, Nuh Necî'nin gemisi ilk defa bu Necef Denizi'nde yüzmüştür.

Tufan'dan sonra bu denizin adı kaldı. Bir tarafı Basra, Lahsa, Yemen, Mekke, Umman ve Kûc Mekrân sınırlarına varır büyük bir deniz idi. İçinde nice bin adet kelek gemiler ve nice yüz adet ahşap gemiler gezip dolaşırdı.

Yaratıcı'nın emriyle Hazret-i Ali'nin kanı yere düştüğü saat günden güne çekilmeye başlayıp günümüzde denizden ve bir damla deniz suyundan iz ve belirti yoktur ki bir çöl, kır ve yabandır. Ama nice Araplar bu kum denizi içinden geçerken billûr ve necef parçaları bulup Basra bezirgânlarına satarlar. Onlar da o billûr u necefleri gözlük ettirip ihtiyar adamlar o gözlükleri kullandıklarında gözleri dürbün gibi görür. Ve neceften yüzük taşı, bıçak sapı ve hançer kabzası yaparlar. Bu Necef Denizi'nde Urbân kavmi nice bin renkte cevher türü değerli şeyler bulurlar. Buradan,

Hınnâne Mescidi: Kûfe yolu üzerinde ziyâretgâhdır. İmam Hüseyin'in mübarek başlarını koyup yerden sert bir âh sesi işitildiği

için bu yere Hınnâ zemini derler; hâlâ kızıl kanlı bir yerdir. Mescidine da Hınnâ derler. *[356b]* Bir saatte,

Harap şehir, eski nazargâh, Hazret-i Ali tahtgâhı, Murtaza-yı Velî ziyâretgâhı, Âdem Safî yurdu ve Nuh Necî mekânı eski belde Kûfe'nin özellikleri

Geçmişin tarihçileri, Necef diyarının bilginleri ve Tarihçi *Hıtat-ı Makrîsî* sözleri üzre Hazret-i Âdem Safiyyullah Rabbü'l-İzzet civarından bu yeryüzüne indiğinde Hindistan diyarından Serendil Adası'na indi. Tâvûs kuşu (---) indi, Hazret-i Havvâ Ana Cidde'ye indi ve yılan (---) indi. Çünki Hazret-i Âdem Serendil Adası'nda kalıp Rabbü'l-İzzet'den ayrı düşüp yoldaşsız ve dostsuz kaldığından ağlama ve inlemelerinden gökte melekler Âdem'in ahları ve inlemelerinden eza çekip Cenâb-ı İzzet'e Âdem'in feryadını şikayet ettiler. Yaratıcı'nın hikmeti kırlangıç kuşu Hazret-i Âdem'e gelip,

"Ey Âdem, sana yoldaşın Havvâ'yı bulayım, bana sakalının telinden birkaç kıl ver" deyip Âdem'in sakalının kılından birkaç tel aldı.

Bazı tarihçiler Hazret-i Âdem Tatar yüzlü olup cennette sakalı yok idi. Ve bütün insanlar cennette yine genç yüzlü, sakalsız olup ancak çenesinde azıcık sakal belirtisi ve bıyık olsa gerektir. Hazret-i Âdem Rabbü'l-İzzet ayrılığı ile gamından sakalı Yemen ülkesinde geldi, derler.

Nice tarihçiler Havvâ Ana derdinden sakalı geldi, derler.

Sözün kısası kırlangıç kuşu o an kanat açıp Cidde'de Havvâ'ya gelip onun da kâküllerinden birkaç tel alıp Havvâ'yı Cidde'den Yemen'e, Âdem'i Serendil'den Hürmüz'e Hürmüz'den bu Kûfe toprağına getirir, Havvâ'yı da Yemen'den Lahsa'ya oradan Kûfe'ye getirir.

Sonra Âdem ve Havvâ'yı yeryüzüne indikten sonra birbirlerine saçlarının alâmetleriyle buluşturup aracılık eden kırlangıç kuşudur. Bu kuş ezelî tanışıklığı ve alışkanlığı olduğundan hâlâ insanların oturduğu evlerde yuva kurmaktadır.

Daha sonra Havvâ ve Hazret-i Âdem ilk defa Arafat Dağı'nda görüşür, ilk defa bu yeryüzünde insanoğlunun imar ettiği Arafat Dağı beytidir, sonra eski Kûfe Şehri, dâr-ı Sıddik'dır. Orada yetmiş

sene oturup Hazret-i Şîs, Hâbil ve Kâbil Kûfe Şehri'nde dünyaya geldi, derler.

Sonra Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet Âdem'e ibâdetgâh için Me'vâ Cenneti'nden beyaz inci ile yaratılmış bir kasır gönderdi, ona Beyt-i Mamur derlerdi, Hak emri ile bu Beyt-i Mamur hâlâ Mekke-i Mükereme yerine konuldu.

Hazret-i Âdem Hak fermanı ile Kûfe'den Mekke yerinde olan Beyt-i Mamur Kasrı'na göçüp yeryüzünde Âdem imareti Serendil'dir, ikincisi Arafat Dağı beytidir, Kûfe Şehri, üçüncü Mekke vü Bekke Şehri ve (...) Beyt-i Kâbe'dir. Ama bu Kûfe Şehri Hazret-i Nuh Tufanı'ndan önce öyle mamur idi ki bir ucundan bir ucuna üç menzil yol idi. Nuh Tufanı'nda harap olup yine Tufan'dan sonra Nuh Nebî imar etti.

Sözün kısası bu Kûfe Şehri kırk kere mamur ve şenlikli, kırk kere harap, yıkıp ve yaban oldu.

Kırk birinci kere imar olduğu Hicret'ten sonra 23 [644] tarihinde Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* halifeliğinde oldu.

Sonra 115 sene mamur kalıp sonra Alkamî kavmi son buldu, Kûfe Şehri dibinden akan Fırat Nehri'nden ayrılmış olan Alkamî Nehri akmayıp kesildiğinden Kûfe Şehri harap oldu.

Ve dahi harap olmasının aslı hemen İmam Hüseyin Deşt-i Kerbelâ'da şehit olup 40-50 bin Kûfe halkı Kerbelâ'da şehit olunca hemen Kûfe Şehri'ne uğursuzluk gelip günden güne harap oldu.

Ama İmam Ali'nin tahtgâhı iken Ali sevgisi ile öyle imar oldu ki Alkamî Nehri kenarıyla üç günlük yol tâ Umman toprağına kadar bağ ve bostan, gül-i gülistan ve reyhanistan idi.

Ve Alkamî Nehri Kûfe Şehri içinde yedi yerden akardı. O zamanda Kûfe, İrem Bağı'ndan nişan verip 70.000 mescit ve 40.000 büyük köşkler, on kere 100.000 başka evler, 400.000 dükkân, 10.000 han, 3.000 hamam ve daha pek çok yapılar ile şenlenmiş diyar idi.

İmam Hüseyin'in Kerbelâ olayından sonra haraba yüz tuttu. Ama Şeyh Muhyiddin el-Arabî sözüne göre (---) suresinde *"Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki..." [Kur'ân,* Âl-i İmrân 154] âyeti harfleri tarihinde bu Kûfe Şehri öyle imar ola ki bir melikî zirâı yeri sultan çarşısında satılıp imar ola, *Allah bilir.* Anılan imar yerlerden hâlâ Hazret-i Ali'nin şehit olduğu cami kalmıştır ve bin kadar fukara haneleri ve nice bin Urbân kavmi obalarıyla konup

göçüp meks eder, Bunlardan başka imar eserlerinin temelleri bellidir.

Necefü'l-eşref'de harap
Kûfe Şehri'nde büyük camiin anlatılması

Bu eski camiin temelinin yapılması için bütün âlim ve âlem tarihçileri öyle yazmışlar ki ilk yapıcısı Hazret-i Âdem'dir, daha sonra Hazret-i Şîs Nebî'dir, demişler; ve Tufan'dan sonra *[357a]* Hazret-i Nuh olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Tufan'dan önce yapılmasına camiin kıble duvarı delildir ki Tufan suyu görüp duvara zarar vermiş belirtileri vardır. "*Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez*" [*Kur'ân*, Neml, 65]

Ve bu cami eski olduğundan kıblesi gün batısı tarafına, Kudüs-i Şerif'e doğrudur. Ama yine hesap olunsa bu şehirden Kâbe batı yönündedir. Zira Mekke-i Mükereme'de de Beyt-i şerifin Irak rüknü doğu tarafına meyillidir. Öyle olsa Irak toprağı doğuya olup bütün kıbleleri batı tarafa doğru olmuş olur. Zira Beyt-i şerif ortada bulunup dört tarafındaki ülkelerden ona yönelinince İslâm ülkelerinin bazılarının kıbleleri doğu, batı, güney ve kuzey tarafa rast gelir. *Mîkât-ı Ekâlîm* adlı dairede bellidir.

Ve bu Kûfe Camii peygamberler nazargâhı olduğundan hâlâ mamur ve şenliklidir.

Tarihçilere göre eğer ilk Hazret-i Âdem yaptı ise, Hazret-i Âdem'den Fahr-i Âlem'in Hicretine kadar 6.750 sene olmuştur; ve eğer Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh bu Kûfe Camii'ni yaptı ise, Muhammed bin İshak'a göre, Hazret-i Nuh'dan Resûlullah'ın doğumuna kadar 4.490 sene olmuştur; bu Kûfe Camii yapılalı Resûlullah'ın doğumunda da bu camii seyrettiğimiz zamana dek tam 1.120 sene olmuştur. Zira bu seyr ettiğimiz sıra, Murtaza Paşa 1065 [1655] tarihinde Irak valisi idi, Hazret-i Risâlet-penâh 63 yaşında iken rahmet-i Rahmân'a kavuştu. O hesap üzere Kûfe Camii'nin Hazret-i Nuh'un yapışından Resûlullah'ın doğumuna kadar, oradan şimdi temâşâ ettiğimiz 1065 [1655] tarihine kadar toplam 5.618 sene olmuş olur.

Bu uzun hesaptan maksat odur ki bu kadar bin yıldan beri bu Kûfe Camii evliyâ vü enbiyâ nazargâhı ve ibâdetgâhı olduğundan hâlâ mamur olup nur dolu camiin içinde öyle rûhaniyet vardır ki çok gamlı olan adam girip iki rekat ibâdet etse göklerden ve yerden

gelecek bütün âfetlerden korunmuş ve kurtulmuş olur. Ve eğer inkârcı mezhebinde olanlar bu söze karşı çıkıp,

"Ya niçün bu camide Hazret-i Ali ibâdet ederken yerden gelen âfetten kurtulamayıp şehit oldu?" denirse *"Allah'ın kazası durdurulamaz ve onun hükmünün önüne geçilemez."* emrini inkâr etmiş olur. Hazret-i Ali'nin şehitliği tâ ezellerde görülmüş davadır ki onun soru ve cevabı bizlere lazım değildir, *Allah rahmet eylesin.*

Ama bu Kûfe Camii Mekke-i Mükereme'de Hayf Camii, Meş'ari'l-Harâm Camii ve İbrahim Camii kadar vardır. Hepsi (---) adet kapıdır.

....................(2 satır boş)....................

Haremi bir ova gibi geniştir. Sultan Uzun Hasan-ı Bayındırî yaptırdığı taraf biraz bozulmuştur. Ve kıble kapısından tâ mihraba kadar genişliği (---) adımdır ve doğudan batıya uzunluğu (---) adımdır. Toplam (---) adet mihrap sayılır ki peygamber ve velîlerin mihraplarıyla bezenmiş ve yüce makamlarıyla donanmış tatlı camidir.

Bu cami içinde (---) adet sütunlar üzere Havernak kemerleri vardır. Daha üstünde kubbe yüzeyleri tamamen kireç ve cir ile kaplıdır. Ama avize ve sanatlı askılar ile süslü değildir. Cemaatten uzak kalmış garip bir camidir. Eğer bir camiin durumlarını öğrendiğimiz kadarıyla yazsak uzun ve geniş bir kitap olur.

Necef-i Eşref Kûfesi Şehri ziyaret yerleri

Evvelâ daha önce 1059 [1649] tarihinde Bağdad'ın, Hille'nin, İmam Hüseyin, İmam Ali ve bu Kûfe Şehri'nin nice yüz adet ziyâretleri yazılmıştı. Ama şimdiki hâlde daha fazlaca ziyâret ettiklerimizi bildirir:

Evvelâ Necef deryâsı kenarında Hazret-i İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Selmân-ı Pâk ve Kamber-i Ali yüce makamları vardır, *Allah onların hepsinden razı olsun.*

İmam Ali ve İmam Zeynelâbidîn makamları yine Necef sahilindedir.

Hazret-i Nuh makamı, Ulucamii'n küçük kapısı yakınındadır.

İmam Ali mihrabı, melun Mülcem İmam Ali'yi bu mihrabda ibadet ederken harbe ile vurup şehit ettiği kanı hâlâ mihrap duvarında bulaşmış durur.

İmam Hasan mihrabı, İmam Hüseyin mihrabı; Hazret-i Âdem Safî makamı; İmam Cafer-i Sâdık mihrabı ve Hazret-i Ömerü'l-Fârûk mihrabı.

Hazret-i Resûl-i *[357b]* Ekrem Dikketü'l-mi'râcı mihrabı, mirâc yerine çıktığında bu camiye gelip iki rek'at hacet namazı kılmıştır.

Dikketü'l-kazâ mihrabı, Hazret-i Ali halifelik günlerinde bu mihrapta oturup kadılık ederdi.

İmam Musa Kâzım makamı, Harun Reşid zamanında İmam bu mihrabda oturur idi.

Hazret-i Musa Kelîmullah mihrabı.

Hazret-i İbrahim Halilullah makamı ve Hazret-i İsâ Rûhullah makamı.

Müslim bin Ukayl merkadi, İmam Hüseyin'in amcası oğlu ve müsellimi iken Yezidîler şehit etmişlerdir, kabri Ulucami içindedir.

Hanî bin Urve merkadi, Sahâbe-i kirâmdandır ki şehit olmuştur.

Ve Hazret-i Nuh gemisi makamı, bu cami içinde yapılmıştır.

Seng-i helâl u harâmzâde ziyareti, Hazret-i Nuh gemisinin yapıldığı yere yakın iki direktir, arasından helâlzâde geçer ve harâmzâde geçemez.

Hazret-i Yunus Nebî *aleyhisselâm* makamı.

Sitti Hadice binti İmam Ali merkadi, Ulucamiin Bâbü'l-katl yakınında gömülüdür.

Sitti Zeyneb merkadi, İmam Ali kızıdır ve bu camiin dışında yatmaktadır.

Sitti Gülsûme kabri, İmam Ali kızıdır, bu da cami dışında yatmaktadır.

İmam Muhammed ibn İmam Ali merkadi, bu da cami dışında yatmaktadır.

Hazret-i Sehele kabri, Ashâb-ı güzindendir, Kûfe içinde harap camide yatmaktadır.

Sa'sa'a bin Sûhan kabri, Sahâbe-i kirâmdan olup kendi Sa'sa'a Camii'nde yatmaktadır.

Zeyd bin Sûhan Mescidi, Sahâbedendir, kendi mescidinde yatar.

Hazret-i İbrahim hanesi, Sehle Mescidi içinde bulunmaktadır.

Hazret-i İdris hanesi, bu da Sehle Mescidi içindedir.

Hazret-i Hızır Nebî hanesi, bu da Sehle Mescidi içindedir.

Ve Fâtıma Ana tennuru.

Nuh Nebî tennuru kuyusu, Nuh Tufanı'nda ilk defa Tufan suyu bu tandır kuyusundan kaynamıştır.

Hazret-i Kümeylî ziyareti, Haccâc Yusuf şehit etmiştir. Kûfe dışında yatmaktadır. Kümeylî tarikati silsilesi ona çıkmaktadır.

...................(2.5 satır boş)...................

Allah onların hepsinden razı olsun.

Yaratıcı'ya hamd olsun bu ziyaretleri edip yine bütün yoldaşlarımızla Fırat Nehri kenarıyla 6 saatte,

Mendiş Köyü: 300 haneli ve hurma bağlı, cami ve hanlı mamur köydür.

İmam Nûr ibn İmam Ali ziyareti *Allah ikisinden de razı olsun.* İmam Nûr, Kıptî câriyesindendir, Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'dan değildir. Ama büyük ziyâretgâhdır. Hatta nur dolu türbesinin çevresinde binlerce Hasanî ve Hüseynî arslanlar gelip sabaha dek yatırlar. Sabah olunca ziyaretçiler arslanlardan korkularından gelemezler. İmam Nûr'un türbedarları asalarıyla arslanları döve döve kovup giderler. Ama arkası siyah tüylü Yezidî arslanlar bu ziyarete gelseler o an ölürler. İhtiyaç sahiplerinin ziyaret yeri büyük bir türbedir. Yapıcısı Timur Han'dır.

Buradan yine Fırat Nehri kıyısıyla şenlikli yerler içinde güney tarafa (---) saatte,

Meynyan Köyü menzili: 300 haneli, hurmalı, han ve camili mamur köydür ve Semâvât Şehri sınırıdır. Ve Kirâm Köyü de bu köye yakındır. Bazı adamlarımız Kirâm Köyü'ne kondular. Ama 3 küheylân at ve 5 adamımızı o gece arslanlar öldürdü, seher vakti bir sürü arslanlara rast gelip büyük ceng etti. Bizden bir adam atından yuvarlandı ve atı arslanlar parça parça etti. Zavallı adam da yaya kaçıp askerlerin yanına geldi. Arslanlar atın leşini yerlerken her taraftan dirhemli tüfengler ile arslanları kurşuna tuttuk, yedisini o saatte ettik. Birisinin postu burnundan tâ kuyruğu ucuna varınca 33 karış bir arslan idi.

Allah saklasın bu yerlerin boğazlarında ve büklüklerinde arslanlar sürü sürü gezip yaban camızı, yaban eşeği, geyik, ceylân, türlü türlü yabani koyun, camız ve sığırları avlayıp yerler. Bu

Bağdad arslanı kadar mahbûb, şirin, iri ve müdrik arslan bir diyarda yoktur. Ama melunlar gayet heybetli ve korkutucudur. Bir kere saklandığı pusu yerinden çıkıp gök gürültüsü gibi bir nara vursa insanın ödü patlar, elbette o mahalde o adamın toprak olması mukarrerdir.

Gariplik onda ki adam yine narasına karşı varmaya cüret eder. Ama altında eğer atın aygır ise isterse iki baştan cilfidan küheylânı olsun arslanın narasını duyunca o at kuyruğunu hotas edip kaçar, bin kere mahmuzlasan feryat edip döner. Ama eğer kısrak üzerinde bulunursan *[358a]* Yaratıcı'nın emri kısrak arslanın narasından değil birkaç öldürücü pençe vuruşundan bile korkmayıp yine arslan üzerine saldırır. Ama dişi arslan yavrularına nafaka sağlamak için avcı ve savaşçı olur, ister tok olsun, ister aç olsun elbette av arar. Ama erkek arslan 24 saatte bir kere av alsa tok iken artık başka ava bakmaz ve asla ceng etmez. Ama Yezidî gazanfer ister aç ve ister tok Yezidî'dir, elbette ceng eder. Gayet çirkin yüzlü, hamleci, hileci, boz tüylü, boynu kalın, arkası siyah, başı büyük ve tüyleri çim çim Marzıvan katırından iri Yezidî arslan amansız olur.

Yaratıcı'nın hikmeti bu Bağdad arslanları av için köylere ve beldelere gelince avratlar bu arslanları ortaya alıp döve döve tepelerler, arslanlar kaçarken dönüp avratlardan tarafa asla bakmayıp kaçar, bir acayip hikmettir. Bu hikmete Kûfeliler der ki: Bir gün Kamber-i Ali'nin bir evladını bir arslan Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'nın yanından kapıp kaçarken Hazret-i Fâtıma bir asa ile arslana yetişir, döve döve o arslandan yavruyu kurtarıp o mahalde iki rekat hâcet namazı kılıp:

"İlâhî, Allah'ın arslanı Ali hürmetine bu diyarın arslanlarını kadın taifesi elinden zebun edip bütün Bağdad kadınlarını isyandan ve arslan âfetinden koru ve sakla!" diye dua ettiğinden hâlen günümüzde Bağdad'da avratlar arslanın kuyruğundan yapışıp "*Yâ ibne'l-kelb* [Ey it oğlu!]" diye döve döve kovduğunu bu hakir de birkaç kere görmüştür

Ama şimdi Bağdad diyarında gazi, şahbaz, cesur, korkusuz ve hünerli yiğitler vardır ki bir eline bir deste pamuk alıp bir eline kılıcını alarak çekinmeden ve korkmadan bir iki arslana hamle edip onların haklarından gelen erler var ki her biri kırkar ve ellişer arslan katletmişlerdir. Ve nice yiğitler de pusu yerlerinden kurşun ile vurup katledip postunu beş altı guruşa satarlar.

Sözün kısası, bu bu arslan yatağı çölü geçip yine Fırat Nehri kenarınca 5 saatte sıkıntı ve zorluklar çekerek,

Atik Nehri menzili: Fırat Nehri'nden Melik el-Muktedir ayırıp çöl tarafına akıtmış. Sağına ve soluna Mevâl Urbânı konar. Semâvât Şehri toprağında verimli bir yerdir. Buradan yine güney tarafa Fırat kıyısıyla şenlikli yerler içinden 5 saatte,

Kebçe Nahiyesi menzili: Semâvât Şehri toprağında büyük nahiyedir. Bağdad valisi tarafından 40.000 guruşa verilir iltizamdır.

...................(1 satır boş)...................

Buradan yine Fırat kenarıyla 3 saatte,

Eski belde ve büyük Semâvât Kalesi'nin özellikleri

Bu eski şehrin Semâvât adıyla ünlü olmasının sebebi odur ki Nuh Tufanı'nda ilk defa Tufan suyu Hazret-i Nuh'un Kûfe Şehri'ndeki tandırı kuyusundan kaynayıp 40 günde her taraf ağzına kadar su ile dolup 41. gün bir Nuh Tufanı karanlığı olup kıyametten bir gün oldu. Bu şehr üzre semâdan [gökten] bulutlar parça parça ve dilim dilim olup Hazret-i Nuh (---) dilinde "*Nezele's-semâvât ale'ş-şehr*-Semâvât" [(gökler, yağmurlar) şehir üzerine indi] buyurduklarından Tufan'dan sonra bu şehre Semâvât dediler.

Büyük şehir ve eski beldedir. Hâlâ Bağdad'da toprağında Bağdad valisinin bir azametli ağası hâkimdir. 16.000 guruş iltizam hâss-ı hümâyûndur. 200 adamıyla idare eder.

Ve 150 akçe aşağı dereceli âsumanî kadılıktır. Senelik geliri, Semâvât'tan bâd-ı hevâ hâsıl olur.

Kale dizdarı, 150 kadar neferatı, yetecek kadar cebehane ve mühimmatı ve şahî topları vardır. Muhtesibi, şahbenderi ve gümrük emini vardır.

Şehri, Fırat Nehri kenarında Kâbe toprağında hurma bahçeleri içinde bakımlı şehirdir. Kalesi toprak ile yapılmış dörtgen şekilli bir küçük sanatlı surdur. Toplam (---) adet ufak tefek haneleri vardır. Ve hepsi (---) adet mihrabdır. Evvelâ (---) camii,

...................(6 satır boş)...................*[358b]*

Sonra Semâvât Kalesi'nden yine güney tarafa Murat Nehri kenarıyla Mekke toprağında şenlikli yerler içinde 4 saatte,

Huveyşle Köyü menzili: Bunu geçip yine güney tarafa Fırat Nehri kıyısıyla 6 saatte,

Nekiye Köyü menzili: Arce Şehri toprağında 300 haneli ve hurma bahçeli bakımlı köydür. Bütün halkı Şiî Urbân Arabı'dır ve Zeydîlerdir. Buradan yine güney tarafa 4 saatte gidip,

Arce Kalesi'nin özellikleri: İsimlenmesinin sebebi,

....................(1 satır boş)....................

Ve yapıcısı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---). Kalesi, Mekke toprağında Fırat Nehri kıyısında Bağdad hükmünde paşa ağalarından bir söz sahibi ağa 200 adamıyla yönetip her sene hâss-ı hümâyûn için (---) kese tahsil edip Bağdad valisine gönderir. Kalesi Fırat Nehri kıyısında dörtgen şekilli topraktan yapılma bir küçük kaledir. Dizdarı, (---) adet neferâtları, yetecek kadar cebehanesi ve şahî topları vardır. Ve hepsi (---) adet ufak tefek evleri vardır.

Ve tamamı (---) adet mihrabdır. Evvelâ (---) (---) camii. Sonra,

....................(4 satır boş)....................

Buradan yine güney tarafa Fırat Nehri kıyısıyla gidip **Basra vilâyetine** ayak basıldı, 6 saatte Fırat Nehri kenarıyla gidip,

(---) (---) köyü menzili: Mamur hurmalık ve güllük bir köydür. Buradan yine güneye 4 saatte,

(---) (---) (---)(---) (---) köyü menzili: Buradan yine 4 saatte,

(---) (---) köyü menzili: konaklanıldı, mamur köydür ama arslanların şerlerinden bıktık, usandık.

Sabahleyin **Ma'kal Nehri**'ni atlar ile geçtik. Bu nehir Sabak Nehri yakınında Şat'dan ayrılıp Basra yakınında Mehnâvî Kalesi dibinde Şattularab Nehri'ne katıldığı yukarıda Bağdad suları özelliklerinde yazılmıştır. Buradan yine güneye 2 saatte,

Mansûriye eski Kalesi'nin özellikleri: 111 [729-30] tarihinde Emevîlerden [Abbasîlerden] el-Melik el-Mansûr Devânıkî yaptığından Mansûriye Kalesi derler. Fırat Nehri kenarında Mekke'de toprağında ve Basra hükmünde dörtgen şekilli temiz topraktan yapılma küçük bir kaledir. Hâlâ Basra sınırında Kurna hâkimi hükmünde dizdarı, neferâtları, iltizam ağası, kadı ve muhtesibi vardır. Ve kalesinde yetecek kadar cebehaneleri ve şahî topları vardır.

Ve tamamı (---) adet ufak tefek hasır, saz ve kamıştan üstü toprak ile örtülü mamur evler vardır. Cami (---) (---) (---) hanı, hamamı ve birkaç dükkânları vardır.

Buradan gemilere binip Fırat Nehri'ni geçtikten sonra karşı tarafta Kurna Adası'na geçtik.

Cezîre Mansûriyesi Kalesi'nin özellikleri: Bu da Mansûr-ı Devânıkî yapısıdır ki iki Mansûre Kalesi bir boğazda birbirine karşılıklı yapılmış kalelerdir. Eski zamanda Fırat Nehri üzerinde bu kaleden kaleye 7 demir zincir çekince Fırat Nehri ile bu kalelerden aşağı, Basra Şehri'ne bir gemi ve bir kelek geçemezmiş. Hâlâ bu Kurna Adası Mansûresi de temiz toprak ile yapılmış dörtgen şekilli sağlam bir kaledir. Dizdarı, neferâtları, yeteri kadar cebehanesi, hâkimi, Kurna naibi ve bender emini vardır.

Cami ve hanı var, ama hamamı yoktur, ancak yetecek kadar dükkânları vardır. Bu Cezîre Mansûresi Kalesi'ne gemiden çıkılmayıp Fırat Nehri ile gidip geçilse Kurna Kalesi'ne varmadan Basra Kalesi'ne ister karadan ve ister denizden olsun, varılır.

Sonra bu Mansûre Kalesi'nden doğu tarafa eğimlice Kurna Adası içinde hurmalık ve güllük bahçeler içinde mamur köyler ile 7 saatte,

Havur menzili: Bir bataklı ve sazlı menzildir.

Buradan geçip **(---) Nehri**'ni geçip edip (---) Nehri ayrılarak Kurna havzası içinde yüzlerce mamur ve şenlikli köyleri sulayıp (---) nehrine katılır. (---) (---) (---) (---). Bunu geçmeden kıyısıyla doğu tarafa meyilli şekillice hurma bahçeleri içinde mamur köyleri 5 saatte geçip,

Küçük Fethiye Kalesi'nin özellikleri:

....................(1.5 satır boş).................... *[359a]*

....................(2 satır boş)....................

Büyük Fethiye Kalesi'nin özellikleri Bu da (---) tarihinde el-Melikü'l-Mansûr (---) (---) (---) yapısıdır. (---) Nehri kıyısında dörtgen şekilli toprakla yapılmış güzel bir kaledir. Bu iki Fethiye kaleleri birbirine karşılıklı olarak yapılmış omap aralarından (---) (---) nehri akar. İki kaleden bu nehir üzere eski zamanda demir zincir çekip bir geminin geçmesi mümkün değil imiş. Hâlâ zincir çekilen mahaller bellidir. Bu kaleninde dizdarı, neferâtları, yetecek kadar cebehanesi, şahî topları, hâkimi ve naibi vardır.

Ve hepsi ufak tefek bin adet evleri vardır. Ve camii ve birkaç dükkânları var, ama hamamı, hanları, medrese ve başka imaretleri yoktur.

....................(2 satır boş)....................

Buradan yine doğuya eğimlice (---) saatte,

İki denizin kilidi, İskender-i Zülkarneyn yapısı, iki denizin birleştiği yer, iki Irakın iskelesi, sağlam hisar, dayanıklı sur, Basra ülkesi yani Kurna Kalesi'nin özellikleri

Rum tarihçileri ve bilginlerin sözlerine göre ilk defa bu kaleyi İskender-i Zülkarneyn yapmıştır. Yapılış sebebi odur ki İskender'in alnında iki *karnı* yani iki boynuzu çıkmıştı. Onun acısından derman arayıp âbıhayata gitmişti. Sonunda hayat suyunu bulmaktan el yuyup üzgün, kırgın ve ümitsiz yolları katederek Basra'ya oradan bu Kurna'ya gelip Fırat Nehri ile Şat Nehri'nin birbirine karıştığı yerde iki tatlı nehirden içti, boynuzlarının acısı kalmayıp rahat uykusuna vardı. Daha sonra rahat uykusundan uyanıp Şat suyundan hoşlanıp gördü ki bedenine hafiflik ve sağlık gelmiş ve boynuzlarının sızısı gitmiş. Hemen İskender neşesinden bütün hekimlerini toplayıp:

"Tanrı'ya hamd olsun, benim boynuzumun acısı yok oldu. Tez bu mahalde Karna adında bir şehir kurulsun" diye bir büyük şehir inşa edip ismine Karna Şehri dediler. Zamanın geçmesiyle halk dilinde meşhur bozulmuşu evla olup Kurna Kalesi dediler kim Karna'dan bozma Kurna derler.

Yarmenî Mıkdisî Tarihi bu Kurna Kalesi ve Basra Kalesi'nin özelliklerini hoş yazmıştır. Hâlâ bu Kurna Kalesi Basra Eyaleti toprağında sancakbeyi tahtıdır. Padişah tarafından hâs-ı hümâyûnu, sancağında timar ve zeameti, çeribaşı ve alaybeyisi yoktur. Ancak paşası bin kadar seçkin asker ile yönetip iltizam ile mal tahsil eder. 150 akçe kadısı var ve tamamı (---) adet nâhiye köyleri vardır.

Bu diyarı Murtaza Paşa, Efrâsiyâboğlu Hüseyin Paşa elinden fethedip Osmanlı sancağı olalı Kurna Kalesi'ne altı oda yeniçeri, bir oda cebeci ve bir oda topçu koymuştur, hâlâ bir hâkimi de yeniçeri ağasıdır. Ve muhtesibi, şahbenderi ve gümrük emini vardır.

Kalesinde dizdarı, 3.000 adet neferâtları, hesapsız cebehanesi, 100 adet şahî ve balyemez topları vardır.

Kurna Kalesi'nin şekli: Şat Nehri ve Fırat Nehri'nin birbirine karışıp Şattularab olduğu yerde bir geniş havza burnunda bir yeşillik ve hurmalık içinde amber kokulu toprak çim ve rıhtım ile yapılmış dörtgen şekilli bir tür toprak sanatlı kaledir. Fırdolayı büyüklüğü (---) adımdır. Ve duvarlarının üzeri o kadar geniştir ki atlıların cirit oynaması mümkündür. Ve hendeği (---) (---) (---). Ve tamamı (---) adet kapısı vardır.

Ve kale içinde tek ve iki katlı hepsi toprak ile örtülü mamur haneler vardır.

Tamamı (---) mihrabdır. Evvelâ Hüseyin Paşa Camii (---) (---) (---) ve Ali Paşa Camii (---) (---) (---).

Ve (---) adet hamamı var (---) (---). Ve birkaç hanları, 300 adet dükkânları ve kahvehaneleri vardır. Ama medrese ve ziyafet yeri imareti yoktur.

Ancak bağ, bahçe ve hurmalığı çoktur. Genellikle bu şehirde atlarına ve diğer cins hayvanlarına arpa yerine hurma ve pirinç verirler. Zirâ bütün bağlarında ve köylerinde çeşit çeşit hurma dağlar gibi yığılmıştır. *[359b]*

Kurna Kalesi'nin külliyatını tamamlanması: Evvelâ bu Kurna Kalesi'nden Bağdad Kalesi'ne kadar 15 menzildir ve 133 saat yerdir. Ama bu hakir Murtaza Paşa kethüdasıyla yavaş yavaş köyden köye ve ziyaretten ziyarete giderek ve zevk ü safalar ederek 31 günde Kurna Kalesi'ne vardık. Ama bu Kurna Kalesi gerçi Şat ile Fırat'ın bir yere toplandığı havzadır, ama iki nehir bir olduğu yer Kurna'dan yukarıda, Bağdad tarafında (---) (---) adlı yerde iki nehir birbirine karıştıktan sonra bu iki büyük nehre Şattularab derler. Deryâ gibi olup tâ Arce ve Semâvât kalelerine kadar deryâ gibi dalgalanıp büyük Hindistan gemileri ve Portakal küffârı gurâbları (gemileri) işler.

Ve bu Kurna Kalesi'nden kıble yönüne yine Fırat Nehri'ni geçip ara yatıda Basra Kalesi'ne varmak mümkündür, ama üç menzilde rahat rahat gidilir.

....................(4 satır boş)....................

Kurna Kalesi'nin ziyaret yerleri:

....................(2 satır boş)....................

Kurna Kalesi'nden Basra'ya gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ Kurna'dan kıble yönüne yine **Büyük Fethiye Kalesi**'ni geçip 6 saatte,

Havri's-sübû' menzili: Bir bataklı ormanlık kenarında 100 haneli, pirinci bol, Şiî kavmi köyüdür. Ama gayetle maralî ve gazalî gözlü mahbûbe kızları vardır. Buradan yine kıbleye doğru Kurna havzası içinde 7 saatte,

Mansûriye Kalesi menzili (2. defa): Yine bu kalede bir gece konuk olup bütün gemiler hazır olunca sabahleyin 500 askerle Fırat Nehri'ni gemilerle geçip karşı Mekke toprağında ve Basra sınırında,

Eski Mansûr Kalesi. Burada konmayıp yine Şat Nehri kıyısıyla Mekke toprağında güneye doğru (---) saatte bakımlı ve şenlikle köyle içinde,

(---) (---) **Köyü menzili:** Buradan (---)saatte,

(---) (---) **Köyü.** Buradan yine güneye Şat kenarı ile Kâbe toprağında (---) saatte,

Evliyâ yurdu, afsıyâ meskeni, enbiyâ nazargâhı, makamât yol gösterici şehri, eski Abbâdân beldesi, Hürmüz ve Umman Denizi kıyısı, yani Mekrân, Hadra toprağı, Basra Kalesi'nin anlatılması

Bütün tarihçilerin görüşlerine göre Âdem'in yeryüzüne inmesinden sonra ilk defa Âdem Safî duasıyla imaristân olan Hindistan diyarında Serendil Adası'dır.

Buradan Hakk emri ile Âdem Safî Hürmüz diyarına gelip karasına ve denizine dua edip Hürmüz diyarı imar olup bereketli yer oldu ve Hürmüz Denizi'nde inci hâsıl oldu.

Buradan bu Basra toprağına gelip yerleşti ve dua edip imaristan oldu.

Sonra Abadan toprağına varıp duası sebebiyle imar oldu.

Buradan Umman diyarına imar oldu.

Buradan Kûc Mekrân toprağına varıp imar oldu.

Buradan Lahsa'ya, sonra Yemen ve Aden beldesine, buradan Mekke'ye varıp Arafat Dağı'nda Havvâ ile buluşup bilişip görüştüğü için Arafat Dağı'na Arefe Dağı derler. Daha sonra Şîs Nebî ile Âdem Nebî Kûfe Şehri'ne gelip imar etti.

Buradan Şîs Nebî ile evlatları bu Basra Şehri'ni imar ettiler.

Ve Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh imar etti. Sonra Yemen tebâbiaları (melikleri) ile imar etti.

Sonra Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* (---) tarihinde Hâricîler elinden fethedip Sâriyetü'l-Cebel hazretlerini hâkim atadı. Üç yılda temiz toprak ile bir kale yapıp nice bin Sahâbe-i kirâm Mekke ve Medine, Yemen ve Aden'den göçüp öyle imar eylediler ki Hazret-i Ömer'in adaletli zamanlarında İslâm diyarlarında bundan büyük şehir yok idi. Hepsi 7.000 mihrab cami ve mescit idi. Hâlâ yapı kalıntıları açık seçik bellidir. Ve 600 medrese, 1.000 adet mektep, 1.000 adet han ve hamam, 7.000 adet dükkân, 200 adet aşevi imaret ve 76.000 hanesi vardı.

Daha sonra Abbasîler zamanında bu Basra Şehri'nin dört tarafında *[360a]* Şat Nehri'nden, Fırat Nehri'nden (---) nehrinde ve (---) nehrinden bu Basra toprağına 12.000 koldan su akıp her kolda gemiler yürürdü. Hatta Harun Reşid'in hatunu Zübeyde Hanım Şat Nehri'nden bir kol ayırıp tâ Yemen toprağında Yemen hacılarının Yelemlem adlı kasabada ihram giydikleri mahaldir, Zübeyde tur'ası [kolu] Basra'dan Yelemlem Şehri'ne hacılar gemilerle gidip orada ihrama girip oradan Kâbe'ye ulaşırlardı. Yani o Abbasîler zamanında Basra o kadar mamur idi. Daha onra nice melikten melike geçip kâh imar ve kâh harap olurdu.

Sonra 945 [1538-39] tarihinde Süleyman Han'a itaat eden Mekâkıs oğlu Emir Râşid –babadan dedeye sikke ve hutbe sahibi idi. Sonunda- Mâni Han adlı oğlunu ve veziri adına Mir Muhammed'i hediyeler ile Basra anahtarlarını Süleyman Han'a gönderdi. Basra Hükümeti eyalet ünvanıyla yine Emir Râşid'e verilip sikke ve hutbe Süleyman Han adına kesilip okundu.

Sonra 1048 [1638-39] tarihinde Efrâsiyâb Ali Paşa Sultan IV. Murad Han'a itaat etti ve ebedi olarak Basra Eyaleti kendine verildi. Ama şimdiki hâlde Basra hâkimi Efrâsiyâb Paşa oğlu Hüseyin Paşa'dır ki ocaklık şeklinde Osmanlılara bağlı olup vezirlik ile yönetir.

Murtaza Paşa kethüdası (---) (---) kardeşimizle Hüseyin Paşa'ya büyük alay ile vardığımızda kethüdası (---) (---) Ağa 10.000 askerle karşılamaya çıkıp Basra Kalesi'ne (---) (---) kapısından girerken kaleden şenlik ve sevinç topları atıldı.

Hüseyin Paşa'nın huzuruna varıp el öptükten sonra Murtaza Paşa hediyeleri gidip arzedildi. Zerre kadar makbule geçmez

şeklinde olup bizlere hayli izzet ve ikramlarda bulunup büyük bir ziyafet oldu ki sanki Bitlis hanı, Melek Ahmed Paşa'ya ziyafet etmişti.

Ziyafetten sonra Murtaza Paşa kethüdasına bir zerdûz kereke [sırmalı üstlük] ve hakire bir kereke birer eğerli at bağışladı.

Murtaza Paşa kethüdası, Hüseyin Paşa kethüdasına ve hakire divan efendisi (---) (---) efendiye konuk olduk. Diğer adamları Abdüsselâmoğulları'na misafirliğe gönderdik. Ardımızca hakire bir kese Muhammedî guruş ve bir kat giyecek, Murtaza Paşa kethüdasına iki kese ve bir kat değerli kıyafet gönderdi. Şanlı Paşa ile her an has sohbetler etiler. Biz de bütün adamlarıyla güzel dostluklar kurup Basra'nın hâllerini görüp özelliklerini elimizden geldiği kadar yazmaya ve anlatmaya özen gösterdik.

Basra Eyaleti'nin hâkimleri[ni bildirir]

Büyük eyalet idaresidir. Paşasının hâssı Süleyman Han kanunu üzere 681.057 akçedir ki Musul beylerbeyinden bir akçe fazla olması kanundur. Ama eyaletinde timar ve zeamet yoktur. Ve çeribaşı ve alaybeyi de yoktur. 700 parça köyleri iltizam ile zabt olduğundan kanun üzere Tarihçi Ayn-ı Ali Efendi Basra defterdarı, Lahsa ve Bağdad defterdarı olmuştur. Ama çavuşlar kethüdası, defter emini, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi ve timar defterdarı vardır. Hâlâ Efrâsiyâb oğlu Hüseyin Paşa mülkiyet üzere Basra Eyaleti'ne mutasarrıftır. Ama her üç ayda bir Bağdad valisine ve her senede bir kere Âsitâne'de sadrazama ve saadetlü padişaha hediyeleri gitmesi kanundur.

Basra paşasına her sene bin kese hâsıl olur. Hemen 500 kese gümrüğünden hâsıl olur. Zira her sene 200 parça Hindistan gemisi, Firengistan, Yemen, Aden ve Habeş gemileri gelir. Ve paşası 3.000 asker ile ta Lahsa, Yemen, Umman, Mekrân, Mekke, Ane ve Seleme çöllerine kadar hükmeder.

Bağdad ile komşudur. Ve Şattularab karşusunda Gürdelen Kalesi'nden Duvrâk Kalesi ve Huveyze Kalesi'ne üç menzilde varınca Basra hâkimi Şat aşırı anılan Acem kaleleriyle komşudur. Ve güney tarafına yine Hürmüz diyarında Acem ile komşudur. Tâ bu derece büyük ülkedir.

Ve hepsi (---) adet kaleye sahiptir. Ve eyaletinde 75 adet kös-i şahî çalar, Efrâsiyâb kerenayı ve Osmanoğlu davulu çalar sancak-

beyleri vardır. Ve 200 adet davulsuz Arab ve Urbân aşiretleri emirleri ve şeyhleri vardır. Ama,

[Basra Eyaleti'nin] sancakları bunlardır ki yazılır

Evvelâ Kurna Sancağı.

Ve İskenderiye Sancağı ki Büyük İskender yapmıştır.

Amare Sancağı, Şat kenarında Acem toprağındadır.

Abbâdân Sancağı, Basra toprağındadır.

Zekiye Sancağı, Hazret-i Üzeyr Nebî makamı oradadır ve Şat kenarıdır.

Basra'dan aşağı Mehennâvî Kalesi Sancağı, Basra'ya gayet yakındır.

Ve ondan aşağı Kapan Sancağı, büyük şehirdir.

Basra'nın Şat aşırı karşısında Böğürdelen Sancağı, bu sağlam kaledir. Acem sınırında olduğundan neferatları ve cebehanesi mükemmeldir. Bu mahalde Şat Nehri'ne karışan Kârûniye Nehri, tâ Acem ülkesinde Huveyze Şehri dağlarından gelir hayat suyudur.

Cenûb Kasabası Sancağı mukâtaası.

Ve Şimâl Kasabası Livâsı mukâtaası. *[360b]*

Ve Akkara Kasabası Sancağı.

Ve Mansûriye Kasabası mukâtaası, bu da Şat kenarındadır.

Ve Caferiye Kasabası mukâtaası, Şat Nehri kenarında kurulmuş mamur kasabadır.

Ve Arce Kalesi Sancağı.

Ve gümrük mukâtaası, senelik 500 kese hâsıl olur.

Ve Basra'dan 6 fersah aşağıda Übülle Kasabası mukâtaası.

Ve Cerce mukâtaası.

Büyük Cezâyir-i Basra Sancağı, eyalet gibi bir sancaktır. Tamamı 36 parça mamur kalelerdir. Baş Kalesi Tuzla'dır. Bundan başkaları sırasında yazılır.

Ve Vehma Kasabası.

Ve İmam Muhammed-i Hanefî Kasabası.

Ve Mînâ Kasabası.

Ve Übülle Kasabası.

Ve Katif Sancağı.

...................(1 satır boş)...................

Bu yukarıda sayılan sancakların ve mukâtaaların hepsi Şat kenarıyla Fırat Nehri kıyısında ve arklar kenarında kurulmuş kaleler, hanlı, camili, mescitli ve çarşı pazarlı mamur kasabalardır. İnşaallah başka sancaklar ve bu güzel şehirler de yeriyle anlatılır ve yazılır.

Ama bu yazılan sancakların hepsine büyük hâkim Basra paşasıdır. Ve bir hâkim de şer'-i mübîn tarafından 300 akçe payesiyle kadısıdır; tamamı (---) adet köylerden her sene kadıya 10.000 guruş hâsıl olur.

Ve bir şer'i hâkimi de şeyhülislâmdır. Üç adet mezhep müftüleri bu Hanefî şeyhülislâmı hükmündedir.

Ve bir hâkim de nakibüleşrâfdır.

Ve şahbenderi, kale dizdarı, 700 adet kale neferâtları, 800 sağkol ve 800 solkol askeri, topçu, cebeci ve diğerleri toplam 3.000 askeri vardır.

Basra Kalesi'nin zeminin şekli

Evvelâ Mekke toprağında büyük Şattularab Nehri kıyısında dörtgen şekilli safî çim, tûb (kerpiç), kireç, cîr ve temiz toprak ile yapılmış büyük şehir ve bir eski surdur ki bizzat Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* dinsizler ve Hâricîlerden fethedip imar ettikten beri hisarı toprak nice kere imar ve nice kere harap olmuştur. Hatta halkın dilinde,

"Ba'de harâbi'l-Basra (Basra harap olduktan sonra)" diye darb-ı mesel olmuş bir sözdür. Hâlâ bu sırada Basra Kalesi'ni seyrettiğimizde nice kısımları yer yer yıkıktır. Ama bir taraf düşmanından korkusu ve çekinmesi yoktur. Zira şehrin dört tarafını Şattularab bendleri ve arklar kuşatıp bütün ovası pirinç çeltikliğidir. Eğer bir düşman Basra üzere gelse cümle bendleri boşandırıp Basra Ovası deryâ olup atlar, insanlar ve fil-i Mahmudî suya batar.

Ve Bağdad tarafından gelen düşmana Kurna Kalesi engeldir. Aşağı Hürmüz Denizi tarafından gemilerle gelen düşmanlara Mehennâvî Kalesi ve Gürdelen Kalesi engeldir.

Bu Basra böyle güvenli yerde bulunduğundan kalesinin sağlamlığına o kadar dikkat etmemektedirler, zira kale büyüktür. Musul Kalesi'nden geniş ve Bağdad Kalesi'nden küçüktür. Basra Kalesi'nin fırdolayı büyüklüğü (---) (---) adımdır. Ve hendeği alçaktır. Nice yerleri toz toprak ile dolmuştur. Ama duvarları gayet

enli ve yüksektir. Nice yüz kule ve tabyaları sağlamdır. O kadar balyemez topları ve cebehanesi yoktur. Büyük ve uzun menzilli topları tamamen Kurna Kalesi'ndedir. Zira Kurna Kalesi Basra'nın anahtarı ve sağlam kilididir.

Ve Basra'nın üç tarafında hendeği vardır. Ama Şat tarafında hendeği ve köprüsü yoktur. Zira bu mahalde Şattularab deryâdır ki genişliği üç mildir, kadın erkek fark olunmaz, o kadar geniş Şat'dır. Ve Basra Kalesi'nin bu Şat tarafı gayet sağlam olarak yapılmıştır.

Bütün Basra kapısı (---) adet ahşap kapılardır. Bu kapılara bakar dayanıklı ve sağlam burçlar vardır.

Evvelâ Bağdad tarafına Müşrak Kapısı, paşalara cirit meydanı, iki bayramda çocuklar ve gençler için salıncak ve dolap meydanı bu kapı tarafındadır.

Varoş Köprüsü Kapısı, (---) tarafındadır.

Kurna Kapısı, (---) yönüne açılmaktadır.

Rabat Kapısı, Bağdad tarafına açılır.

Mehennâvî Kapısı, Şat tarafı aşırı Gürdelen'e açılmaktadır. Deniz kapıları, doğu tarafa açılmaktadır.

Hasan-ı Basrî Kapısı, kıble yönüne bakmaktadır.

...................(1 satır boş)...................

Malumum olan bunlardır.

Basra Kalesi'nin imaretlerini bildirir

Evvelâ Basra içinde şahbender hesabıyla toplam 14.000 tek katlı ve iki katlı köşkler ve diğer fakir evleri vardır. Genellikle duvarları kerpiç, alçı ve tuğla, damları tamamen toprak ile örtülü *[361a]* mamur evlerdir. Ama fukara haneleri sazdan, kamıştan, çalaş tan ve hurma ahşabından yapılma mekânlardır. Bunlardan mükellef paşalara mahsus saraydır, hepsi 12.100 adet hane, divanhane ve aydınlık hamamlı süslü saraylardır ki Müşrak Kapısı'na yakındır.

...................(1.5 satır boş)...................

Gümrükhane, paşa sarayı yakınında bulunmaktadır. Sonra kethüda hanesi, Abdüsselâm oğulları hanesi; Hüseyin Cemâl Sarayı ve Hacı Halil hanesi,

...................(2 satır boş)...................

Malumumuz olan haneler bunlardır.

Tamamı (---) adet mahalle sayılır. Bir mahallesi Aşşâr arkı kenarında ahşap köprü ile geçilir ufak tefek köylü evleridir ki suyu Şatt'ın gel-gitinden alırlar. Ve Müşrak Mahallesi, Paşa Mahallesi, Hindî Mahallesi ve Kara Arablar Mahallesi, Müşrak Kapısı yakınındadır.

Hepsi (---) adet halife camileridir. Evvelâ bunlardan eski mabet **Arab Camii**, bizzat Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* yapısıdır.

Paşa Sarayı ardında kalabalık cemaate sahip **Ayas Paşa Camii**, aydınlık mamur yapıdır.

Abdüsselâm Camii, yeni yapıdır ve gayet sağlamdır.

Şeyh Habîbullah Camii, mamurdur.

Rüstem Paşa Camii.

Paşa Sarayı Kapısı önündeki **Hüseyin Paşa Camii**, avlusunda Kara Mustafa Paşa medfundur.

Çarşı içinde kalabalık cemaate sahip yine **Hüseyin Paşa Camii**, **Müşrâk Camii**, **Kevâzîler Camii** ve **Seymer Camii**. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Bu camilerin hepsi mamur ve minareli nurlu camilerdir, ama bunlardan Hazret-i Ömer Camii eski ulu bir mabettir. Bu camilerin hiç birisi kurşunlu değildir, hepsinin kubbelerini üstleri kireç ile örtülüdür, Zira kurşun şiddetli sıcaktan erir. Ve bu camilerden başkası mescitlerdir.

Ve tamamı (---) adet ilim yuvası medreselerdir.

....................(1.5 satır boş)....................

Ve hepsi (---) adet ebced okuyan çocuk mektepleridir.

....................(1.5 satır boş)....................

Ve tamamı (---) adet derviş tekkeleridir. Aşşâr Nehri Köprüsü başında Şeyh Mustafâ Uryânî Tekkesi ve,

....................(1.5 satır boş)....................

Tamamı (---) aded gönül açan sebillerdir.

....................(1.5 satır boş)....................

Hepsi (---) adet tüccar hanlarıdır.

....................(1.5 satır boş)....................

Tamamı 1.000 adet bedesten dükkânlarıdır. Evvelâ Paşa Sarayı önünde Buğday Pazarı, Müşrak Pazarı, Seymer Pazarı, Sayf Pazarı, Haffaflar Pazarı ve Keten Pazarı mükellefdir. Ve şehrin ortasında Attarlar Pazarı bedesten gibi örtülü uzun çarşıdır. Pilâv Pazarı ve Kumar Pazarı.

Tamamı (---) adet hamamlardır. Evvelâ Aşşâr Nehri Köprüsü başında Sayf Hamamı, Müşrak Hamamı, Kavaflar Hamamı, Rabat Köprüsü'nün karşı tarafında yine Aşşâr üzere Beled-i Seyâbin Hamamı, Seymer Hamamı, Ayas Paşa Hamamı ve Çarşı Hamamı. Bu hamamların hepsi zift ve katran ile döşenmiştir.

İleri gelenlerin anlatılması: Çavuşlar Kethüdası Serhan Bey, birkaç kere Basra hacc emiri olmuştur. Ve İnci Bezirgânı Yek-çeşm Hacı Muhammed, Deli Bengî, Muhtesib Ağası Abbas Ağa. Ve seyyidler, birkaç kere ateşe girip Allah'ın emriyle yanmadılar. Ve (---) (---) (---) (---)

Tabip bilginlerinin anlatılması:

....................(2 satır boş)....................

Usta cerrahlarının tarifi:

....................(2 satır boş)....................*[361b]*

Âlimlerinin anlatılması:

....................(2 satır boş)....................

Şairlerinin anlatılması:

....................(2 satır boş)....................

Meczup ve mazınnelerinin (evliyâdan olduğu zannedilen, ermiş sayılan) anlatılması:

....................(2 satır boş)....................

Genç ve yaşlılarının yüz renklerinin anlatılması:

....................(2 satır boş)....................

Erkek ve kadınlarının giyecekleri:

....................(2 satır boş)....................

Mahbûb ve mahbûbelerinin çehrelerinin övülmesi:

....................(2 satır boş)....................

Erkeklerinin isimleri:

....................(2 satır boş)....................

Kadınlarının isimleri:

...................(2 satır boş)...................

Kölelerinin isimleri:

...................(2 satır boş)...................

Câriyelerinin isimleri:

...................(2 satır boş)...................

Belde halkının kelimeleri:

...................(2 satır boş)...................

İbret verici yapıları:

...................(2 satır boş)...................

Şiddetli sıcak havası:

...................(2 satır boş)...................

Belde iklimi hakkında müneccimlerin görüşleri:

...................(2 satır boş)...................

İmaristanının talii:

...................(2 satır boş)...................

Ruhban mabetleri: Tamamı (---) adet puthane mabetleridir. Ve yetmiş iki sapık millet bu şehrde vardır. Özellikle ateşperest Hindû, Banyân kavmi ve Muğan kavmi çoktu. Putperest, Hristiyan, Yahudi, Fireng, Arap ve Acem gayet çoktur.

Sanayiinin beğenilenleri: Genellikle halkı inci delicilerdir. Bir sokağı safî türlü türlü incileri delerler. Bir inci pazarıdır ki inciler harman gibi yığın yığın durur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Erkeklerinin işleri ve kazanç kapıları: Genellikle halkı Hindistan'a, Çin'e ve Hıtây-ı Hoten'e varıp cevâhir, Hoten miski, ûd, amber ve nice bin ıtriyat cinsi hoş kokulu şeyler ve başka mallar getirip hüsün çarşısında insanın dimağı kokulanır. (---) (---) *[362a]*

Ziyafet evi imaretleri:

...................(2 satır boş)...................

Tahıl ürünlerinin anlatılması:

...................(2 satır boş)...................

Nefis tatlı yiyeceklerinin övülmesi: Evvelâ ruhun gıdası olan nimetten beğenileni Basra'nın kıblesi dışında bir lezzetli tuzu olur ki yedi iklimde eşi benzeri yoktur, her derde devadır. Ve bu şehirde olan üstad helvacılar 200 çeşit helva pişirmede meşhurlardır.

Yenen meyveleri:

..................(2 satır boş)..................

İçecek çeşitleri:

..................(2 satır boş)..................

İrem gibi gezinti yerleri:

..................(2 satır boş)..................

Hurma bağlarının adedi: Tamamı 1.060 adet bağ ve bahçesinde bütün otlar, bitkiler, çiçekler ve güller bolca vardır. Ama bu bağlarda râzıkî gül derler bir çeşit beyaz gülü vardır, Yaratıcı bilir kokusu insanı mest edip cana can bağışlar.

[Basra Şehri'nin] Cennet ırmakları

Evvelâ bu Basra Şehri ve Dâru'n-nasra Kalesi deryâ gibi Şattularab Nehri'nin kıyısında bulunup Şat Nehri ile Fırat Nehri'nden ayrımlı, Basra toprağını sulamış 12.000 kol [ark] idi ki her birini birer eski melikler, Sâsânîoğulları sultanları, Keyânîler [İran hükümdarları], Kisralar, Emevîler, Abbasîler ve yüzlerce sultanlar bu Basra toprağını imar etmek için ırmaklar [tur'a] akıtmışlardır ki her bir ırmakta, haliçte ve havurlarda [ırmak yatağı] gemiler yürürdü. Nice bini zamanın geçmesiyle işlemez olmuştur. Hâlâ 600 adet arklar Şat ve Fırat taşkınında akıp Basra vilâyetini sular ve her ırmakta gemiler yüzer.

Ama bütün nehirlerden büyük Şattularab Nehri'dir ki Basra önünde deryâ gibidir. Basra'dan aşağı Hürmüz Denizi'nde Okyanusa karışır, oradan kalyonlar, gurâblar, karakalar, barçalar, filipotlar ve türlü türlü gemiler ile Cidde benderine, Habeş'e, Yemen ve Aden'e, Lahsa ve Hindistan'a gidilir Umman Denizi'dir.

Ama Şattularab Nehri Yaratıcının emriyle bu Basra altında medd ü cezirde [gel-gitte] yani Şat Nehri (---) vaktinde coşkun şekilde taşıp iki menzil yer Kurna Kalesi'ne yakın varır.

Sonra (---) vakti olunca yine Şat çekilip nice Hindistan gemileri Basra önünde ve daha aşağıda Mehennâvî Kalesi dibinde Şatt deryâsında kum üzere kalırlar.

Sonra yine (---) vakti olunca Şattularab taşıp med olduğuna bütün gemiler kum üstünden kalkıp Şat deryâsı üzerinde yüzerler. Allah'ın emriyle hâlen Şat Nehri'ni hâli Basra önünde kâh medd ve kâh cezimdir.

Ve Basra Şehri içinde bu Şat Nehri'nden ayrılmış bir kol vardır ismine halk arasında **Aşşâr Nehri** derler. Basra Kalesi ile Rabat arasında bu nehir akar, üzerinde ahşap köprüsü vardır. Bu Şat Nehri'nden ayrılmış olduğundan bu da gel-gite tutulur ki Yaratıcı'nın işi bir seyirlik olaydır.

Ve biri de yine Basra'nın güney tarafı yakınında **Mehennâvî Nehri**'dir ki Şat'tan ayrılıp yine Şatt Nehri'ne katılır.

Ve biri de **Anter Nehri'**dir, Şat'dan ayrılıp (---) (---) (---) yine Şatt'a katılır.

Kârûniye Nehri, Basra'nın karşı Acem tarafında bulunan Böğürdelen Kalesi dibindeki Kârûniye Nehri, Acem diyarının Huveyze adlı şehrinin dağlarından gelip Şat Nehri'ne karışır.

Bu ırmaklarda ve Basra içinde akan Aşşâr kolunda gezen kayıklara *ma'şuk* derler. Bir tuhaf şekilde yapılmış kayıklardır. *Merdile* derler bir çeşit ağaçlarla bu gemileri sürerler.

Ve Yemen'den gelen hasır ile örülmüş celebe gemilerine bu Basra diyarında *merkeb* derler.

Hind gemilerine *gurâb* derler, beşer bin adam alır kalyonlardır.

Bu gemilerin cümlesi Makam-ı Ali önünde Şat Nehri'nin gel-gitinde üç ay oturup uygun havalarda Hindistan'a giderler. (---) (---) *[362b]*

Kurna Kalesi cezîresinde tatlı **Zekke Nehri,** Şat Nehri'nden ayrılıp Kurna cezîresi içinde Fethiye kalelerini ve köylerini sulayıp yine Şat Nehri'ne katılır.

Ma'kal Nehri (...) Nehri'ne yakın yerde Şat Nehri'nden ayrılıp Basra toprağını sulayarak Mînâ Şehri harâbistânı yakınında Übülle Nehri'ne katılır. Bu iki bir olduktan sonra bu iki nehre **Safrâydenk Nehri** derler. Hazret-i Ömer halifeliğinde Basra fethedilince Melik Ma'kal bin Beşşâre, Basra köy ve kasabalarını sulamak için Safrây Nehri'ni Dicle'ye girmezden önce ayırır, Ma'kal Nehri çıkışından altı fersah aşağı Basra'yı geçip Übülle Kasabası'nın ağzında Übülle

Nehri'nin batı tarafına akıttıktan sonra Basra yakınında Ma'kal Nehri ile bir olur, Mehennâvî Kalesi'nden aşağı Şatt'ın medd ü cezri yerinde Şat Nehri'ne katılır. Bu Safrây-ı Ma'kal Nehri, Şatt'ın medd ü cezriyle girer çıkar. Bu Irak ve Basra toprağında bu Ma'kal Nehri ve Übülle Nehri yarım daire gibidir, demişler; ve Şat Nehri yedi kutup dairesine benzerdir, diye eski hukema, Coğraf sâhibi ve Minor yazarları öyle rivayet etmişler.

Yahud Nehri: Bu Übülle Nehri altından bir fersah yakın yerde Şat'tan ayrılıp harabeler ve arslan yatağı yerler içinde akıp Şattularab'a katılır.

Ebü'l-Hatib Nehri: Bu Yahud Nehri ile araları iki fersah yerden akarak Şatt'a karışır.

Emir Nehri: Bu nehri Ebü'l-Hatib ile arası bir fersah yerde akıp Basra üstünde Şatt'a katılır.

Mendil-i Ekber Nehri: Şat'tan ayrılıp Basra nahiyelerini sular.

Bu mahallerden tâ Lahsa, Umman, Kûc Mekrân ve Cezâyir vilâyetlerine kadar konup göçen kalabalık Urbân kabilelerinin şeyhine Şeyh Berrâvî derler.

...................(2.5 satır boş)...................

Basra diyarının külliyatının tamamlanması

Basra Şehri'nde nice bin garip görünüş ve değişik mezhep sahibi dinsiz adamlar vardır. Bunlardan tuhaf seyirlik bir **ateşperest kavmi** var, onlardan biri ölünce, akrabaları paşaya nice bin guruş verip o melunları Mehennâvî Kalesi'nde insanların gözleri önünde ateşte yakarlar. Eğer avradının sevgisi var ise erinin ardı sıra kendini ateşe atar. Ve,

Gûrîler kavmi: Bunlar da melun taifedirler. Müslümandan asla yemek alıp yemezler ve etmezler. Ve,

Banyân kavmi: Hepsi beyaz sarık sarıp beyaz kıyafet giyerler. Kimseden yemek almazlar, nimeti yalnız yerler ve yemekten sonra elbette suya girip yıkanırlar. Ve,

Âb-perest kavmi [suya tapanlar]: Her sabah hepsi Şat kenarına çıkıp "Dîdâr-ı Hakk'ı görmüştür ve biz hayatı su ile bulmuşuzdur" diye suya taparlar ve secde ederler. Ve,

Muğan kavmi: Hazret-i Davud milletinden oldukları inancındadırlar. Genellikle zamanlarını Davud orucu ile geçirirler. Ve,

Âfitâb-perest kavmi [güneşe tapanlar]: Elbette güneş merkezinden doğup battıkça birer kere secde ederler. Ve,

Gâv-perest taifesi [sığıra tapanlar]: Bunlara Gûrân kavmi derler. Basra içinde İrem Bağı gibi bir ahırda bir sarı sığır vardır, şeker şerbeti içip pirinç, arpa ve buğday yemekten o sığır Van camızı gibi semiz olmuştur ki on nefer hizmetçisi vardır. Bu sığırın pisliğini hizmetçileri saklayıp sığıra secde etmeye gelenlerin alınlarına parmaklarıyla sığır boku sürüp gider. Bu kıyafetle pazarda çekinmeden gezerler, garip seyirliktir.

Basra Şehri'nde ârif velilerin ziyaret yerlerinin anlatılması

Basra Şehri'nin içinde, dışında, karasında, ovasında ve çöllerinde yüz binlerce şehitler ve büyük veliler yatmaktadırlar. Evvelâ Basra'nın kıble tarafına bakan Müşrak Kapısı'ndan çıkıp tam üç saat çöle gidip ceylân avları ve arslan cengleri ederek sağlık ve esenlikle,

Şeyh Hazret-i Hasan-ı Basrî ziyareti *Allah sırrını aziz etsin:* Bütün tarikat şeyhlerinin başıdır, önderidir. Tarik kutbu derler. Hazret huzurunda Hazret-i Ali'den izin almıştır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) 170 yaşında vefat edip bir büyük türbe içinde medfundur. Ve,

Cami makamı ziyaret yeri: Hazret-i Talha yolu üzerinde büyük camidir, ama harap olmadadır. Bu âsitâneye bir saat uzakalıkta yine çölde,

Hazret-i Talha *Allah ondan razı olsun*: Sahâbe-i güzinin seçkinidir ki Aşere-i Mübeşşere'dendirler. Yani Hazret-i Risâletpenâh on nefer kimseye "Ehl-i cennetsiz!" diye müjdelediler. İlki bu Hazret-i Talha bin Abdullah [Ubeydullah}'dır. İkincisi *[363a]* Hazret-i Zübeyr bin Avâm, Hazret-i Abdurrahman ibn Avf, Hazret-i Sa'd ibn Ebî Vakkas, Hazret-i Sa'id bin Zeyd bin Ömer, Hazret-i Ubeyd ibn Cerrah ve Hazret-i Ebubekir es-Sıddîk ibn Kahâfe ve Hazret-i Ömerü'l-Fârûk ibnü'l-Hattâb ve Hazret-i Osman-ı Zünnûreyn ibn Afvân ve Hazret-i Ali ibn Ebî Tâlib *Allah onların hepsinden razı olsun.* Bu on kişiye Hazret-i Resûl cenneti müjde ettiklerinden Aşere-i Mübeşşere derler. Bu Talha hazretleri onların

biridir. Hâlâ bütün halkın ziyâret yeridir. Bundan sonra yine Basra toprağında (---) tarafında,

Hazret-i Âsaf-ı Berhıyâ ziyareti: Hazret-i Davud Nebî'den demircilik sanatını öğrenmiştir. Hazret-i Davud, Melik Câlût ile Haleb yakınında Merc-i Dâbık Sahrası'nda büyük ceng etmiştir. Davud Nebî'nin Câlût'u Davud sapanı ile katlederek Câlût Melik yerine Hazret-i Davud sahip olup peygamber ve padişah olduğuna kesin delil; *"Davud da Câlût'u öldürdü. Allah ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi."* [*Kur'ân*, Bakara 251] âyeti Habîb-i Hudâ'ya nazil olmuştur. Bu büyük cengde adı geçen Demirci Âsaf, Câlût'un askerine öyle kılıç vurup kılıç ustalığı ve yiğitlik ettiği için Hazret-i Davud Âsaf-ı Berhıyâ'ya bir kızını verip Câlût'un tahtı olan Van Kalesi Hükümeti'ni Âsaf'a verdi. Daha sonra Davud Nebî vefat edince Âsaf-ı Berhıyâ Hazret-i Süleyman'a vezir oldu. Onun da tahtını havada rüzgâr götürdüğü için Rum Yunan tarihleri ve *Mıkdisî-i Yarmenî Tarihi* bu Âsaf-ı Berhıyâ için peygamberdir derler. Ama Hazret-i Süleyman'ın veziri olduğu muhakkaktır ve büyük bir ziyaretgâhtır. Sonra,

Hazret-i Enes ibn Mâlik ziyareti: 103 yaşında Emevîlerden Velid bin Abdülmelik halifeliğinde 91 [710] tarihinde vefat etti ve 120 adet çocukları kaldı. Birkaçını Haccâc-ı Zâlim Yusuf şehit etti. Hazret-i Enes, Hazret'den 210 hadis-i şerif rivayet eder.

....................(2.5 satır boş)...................

Basra Şehri'nden Abbâdân diyarına, Hâridât adaları Vilâyeti'ne, Hürmüz Denizi'ni geçip Acem diyarında Hürmüz vilâyetini ve Huveyze Şehri'ni bildirir

Basra hâkimi Hüseyin Paşa 100 adet seçkin pür-silâh asker yoldaş koşup Basra'dan güney tarafa gidip Şat kenarıyla 1 saatte,

Sultan Kalesi, eski şehir Mehennâvî'nin özellikleri: 241 [855-6] tarihinde Harun Reşid hatunu Zübeyde Sultan yapısıdır. Onun için Sultan Kalesi derler, ama bu kalenin doğru söylenişi bazı tarihçilere göre Mahannâvî'dir. Zira burada halifeler zamanında hep elleri hınnâlı [kınalı] kadınlar yerleşik olduğundan Muhannâ Kalesi yani kınalanmış kale derlerdi. Bozulmuş söylenişi yaygın olduğundan Mehennâvî Kalesi derler.

Kalesi Basra toprağında Şat kenarında dörtgen şekilli kerpiç ve toprak yapı güzel bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü 6.060 adımdır. Ve gayet mükemmel cebehanesi ve iri topları vardır. Zira bu mahalde Şat medd ü cezri üzere Hindistan gemileri, Portakal [Portekiz] kalyonları ve Donkarkız karaka gemileri bu kale önünde yatıp *hurde* iskelesinde yani gümrükhanede gemiler bâc verirler, hoş limandır. Kalesinin hâkimi ve 700 neferâtları ve gemi bekçileri vardır. Ve 2.000 hanesinin tamamı baştan başa toprak ile yapılmış ve kapatılmış mamur evlerdir..

Ve camii, hanları ve yetecek kadar dükkânları vardır. Ama ziyafet evi imareti yoktur. Ancak bağ, bahçe, gülistan ve hurmalığı çoktur. Bu Mehennâvî Kalesi Basra halkının gezinti ve dinlenme yeridir. Şehre bir saat yakın olduğundan Basra halkı gezer dolaşır, dinlenir, karadan ve denizden yaya ve kayıklar ile Basra Şehri'ne giderler, gayet yakın kaledir. Bu kale, gemiler gümrük vermeden kaçmasınlar diye yapılmıştır. Hâlâ bütün gemiler medd ü cezr üzere top altında yatıp gümrüğünü tamam etmeden giderse top darbeleri ile işi tamam olur.

Bu kaleyi olduğu gibi yazsak Basra toprağında bunun benzeri (---) parça kaleler vardır, her birinin özellikleri birer küçük kitap olur. Ancak her birini birer tadımlık miktarı övelim. Söz uzayıp dinleyen ve okuyan dostlara sıkıntı ve bıkkınlık gelmesin. Bu Mehennâvî Kalesi,

...................(3 satır boş)...................

Kısacası Basra'dan üçüncü menzilde, *[363b]*

Kapan Sancağı Kalesi'nin özellikleri: 213 [828] tarihinde Ubbâdân şahlarından Mekrân Şah yapmıştır. Kapan adıyla isimlenmesinin sebebi odur ki bu kale Hürmüz deryâsı boğazında yapılıp gelen giden gemilerden bâc [vergi] ve kapan [gümrük vergisinin alındığı bölümlerden biri] aldığı için Kapan Kalesi derler. Bu büyük kale Basra toprağında Şat Nehri havzası kıyısında Hürmüz Denizi boğazı yakınında beşgen şekilli hain ve kalleş kaledir. Zira bir kere halkı bu kaleli Portakal küffârına verip kefere bu kaleyi temeline kadar yıkmıştır. Sonra Melik Mansûr tuğla temel üzerine temiz toprak ile bir kale inşa etmiştir. Ama gayet dayanıklı ve sağlamdır. Fırdolayı büyüklüğü 9.000 adımdır.

İki kapusu var, biri doğu tarafında Hürmüz Denizi kenarına açıktır, biri batı tarafa Übülle toprağına açıktır. Tamamı sazdan ve kamıştan 3.000 kadar ufak tefek kulübeleri vardır. Bütün halkı şiddetli sıcaktan çuka kıyafet giyemeyip beyaz lekkefûrî hil'at giyerler. Yoksulları arkalarına birer futa ihram giyip kâr ederler. Tâ bu derece sıcaklığının şiddeti etkilidir. Ama Yaratıcı'nın hikmeti halkı gayet sağlıklıdır. İkindiden sonra o kadar tatlı havası olur ki insan taptaze hayat bulur. Her gece nesim rüzgârı [tatlı ve hafif rüzgâr] eser.

Pek çok camileri ve hanları var ve ancak bir hamamı var, hamama muhtaç değillerdir, Zira bütün halkı gün boyu hamamda duru gibi tere batmış olarak dururlar. Ve 200 kadar tahta ve çerden çöpten yapılmış dükkânları vardır.

Basra hâkimi tarafından hâkimi sancakbeyidir ki kadısı ve dizdarı hepsi sancakbeyidir, ki ondan başka hâkim yoktur. Hepsi 3.000 uryan Urbân askere sahiptir. Buradan 3 menzilde,

Eski şehir Übülle Kasabası'nın özellikleri

Eski tarihçilerin yazdıklarına göre Hazret-i İskender-i Zülkarneyn bu temiz topraklara ayak bastığında Hazret-i Hızır İskender ile birlikte olup bu şehri inşa edip ismine Dâr-ı Bülhe derler, yani oğuz şehri demek olur. Ama hâlâ halk dilinde baş tarafını elifi zamme [ötre, ü] ile okuyup son tarafındaki zamiri hafif söyleyerek kaldırıp Übülle derler. Eski zamanda büyük şehir imiş, hâlâ yapı kalıntıları açık seçik bellidir. Hâlâ Şat Nehri kıyısında bin haneli, pek çok camili, han ve hamamlı ve küçük çarşılı bir kasaba, Kapan Sancağı hükmünde başka mukâtaadır. Ma'kal Nehri ve Safrâ Nehri bu mahalle yakın Şat Nehri'ne karışır. Ve hurmalığı cihanı tutmuştur.

Buradan 5 günde güney tarafa **Hâridât Adaları Vilâyeti**'ne ayak bastık ve 7 günde birbirine benzer toprak ile yapılmış küçük kaleleri gördük. Evvelâ,

Sahâr Kalesi: Umman vilâyeti ile cezîreden uzak Umman Şehri'ne yakın şehirdir, ama o kadar mamur değildir. Ama yine cami, han, hamam, medrese ve imaretleri (---) (---) (---) (---) (---).

Buradan sonra güneye 3 saatte,

Umman Adaları diyarı,

büyük Abadan Şehri'nin özellikleri

Eski tarihçilerin yazdıklarına göre bu şehri ilk defa Hazret-i Nuh yapmıştır. Daha sonra Umman bin Nasân imar etti ki bu Nasân, İbrahim Halilullah neslindendir. Bu şehrin önündeki denize Umman Denizi derler, Zira Umman Şehri önündedir. Nitekim Acem ülkesi ile Maskov ülkesi arasındaki Hazar Denizi'ne Gîlân Denizi de derler, Zira Gîlân Şehri kenarındadır. Ama bu anılan Umman Denizi Muhit Denizi'ne [okyanus] karışır.

Tefsirciler *Kur'ân-ı Kerîm'*deki *"Uzak yollardan gelen"* [*Kur'ân*, Hac, 27] âyetini bu Umman Denizi'dir diye yorumlamışlardır. Peygamber efendimiz *sallallahu aleyhi ve sellem*, *"Rızık korkusu çeken, Umman'a gitsin."* [Hadis-i Şerif] buyurmuşlardır; Zira Umman Denizi kıyısında ve Fâris Denizi kenarında bu Umman Şehri kadar büyük şehir ve eski belde yoktur. Ve ikinci iklimin evvelinde bulunmuştur.

Eski zamanda o kadar büyük şehir imiş ki diller ile anlatılır ve kalemler ile yazılır değildir. Ama hâlâ o kadar mamur değildir. Basra Eyaleti'nde sancakbeyi hükmünde Şattularab Nehri'nin Hürmüz Denizi ile Bahr-i Muhit'e katıldığı yerde 7.000 ufak tefek haneli, 40 adet camili, han, hamam, medrese, mektep, tekke ve çarşı pazarı süslü ve şen mamur şehir görünümlü beldedir.

Abadan Şehri adıyla anılmasının sebebi odur ki, bu şehrin halkı Hazret-i İsâ'nın peygamberliğinde tamamen İsevîler idi. Hazret-i İsâ, 600 yıl sonra peygamberlerin sonuncusu Muhammed Mustafa'nın geleceğini bu halka müjdelediğinde hepsi 600 yıl önce Hazret'e iman getirdiler.

Hepsi Müslim, mümin ve muvahhid oldular. Daha sonra Bağdad'da (600 sene sonra) Kisra Tâki yıkılıp Urfa'da Nemrud ateşi sönüp binlerce belirtiler ortaya çıkarak Hazret-i Resûl vücuda geldiği gece bütün Abadan halkı iman yenilediler. Onun için bu kavme Ubbâdân kavmi diye isim konmuştur. Sonra Hazret-i Resûl'e kırk yaşında peygamberlik gelince bu kavim toptan Hazret'e varıp İslâmlıklarını yenilediklerinde Hazret buyurdular ki,

"Ey ibâdullah âbidân-ı Ubbâdân kavmi! Size müjde olsun kim Cenâb-ı Allah sizin üzerinize ve şehriniz üzerine cennetten bir kapı

açtı ki sabah akşam size, hayvanlarınıza, temiz toprağınıza ve bütün ölmüşlerinize o rahmet kapısından rahmet saçılıp göklerden ve yerden gelecek 70 adet âfetlerden kultuldunuz" diye bu Abadan kavmini müjdelemiştir.

Gerçekten de gayet zinde kavmi vardır ve gayet bolluk şehirdir ki hurması cihanı tutmuştur. Ve Mühre Şehri bu Umman Şehri'ne yakındır ama o kadar mamur değildir. Burada buğday olmaz. Yiyecekleri, ekmekleri ve içecekleri ve bozaları tamamen pirinçtir. Ve malları tamamen devedir ve sığırları çoktur. Ve dilleri müstacemdir, başka lehçeleri vardır ki tercüman ile dilleri anlaşılır.

Ve bu Umman Şehri Basra'dan aşağı yine Basra ve Umman Denizi üzeredir. Ve Hind, Sind ve Çin gemileri limanında yatar ki iyi demir bırakacak yerdir. *[364a]*

Bu Umman diyarını, Hâridât Adaları ülkesini, Mühre Şehri'ni ve (---) (---) gezip dolaşıp bütün yoldaşlarımız ile fikir ve gönül edip Basra hâkimi Efrâsiyâbzâde Hüseyin Paşa'nın dostluk üsluplu mektuplarıyla Acem diyarına gitme arzuları içimize doğup,

Basra vilâyeti adalarından Acem diyarına gittiğimiz menzilleri ve gezip dolaştığımız köy, kasaba, kale ve şehirleri bildirir

Evvelâ Hâridât Adaları benderlerinden [limanlarından],

Mekrân-âbâd benderi, adlı bender ki büyük şehirdir. Basra'nın Lahsa ile sınırının sonunda Hürmüz Denizi ile Bahr-i Muhit'in [okyanusun] bir olduğu yerde Basra hükmünde Mekrân-âbâd bir bender-âbâddır. Hâkimi Basra hâkimi tarafından 7.000 askere ve 70 parça gemiye sahip 8.000 haneli, 70 mihraplı, han, hamam, imaret, mescit, medrese, mektep, tekke ve çarşı pazarlı şehirdir. Ama bütün yapıları toprak ve tûb [kerpiç] ile yapılmış sağlam evlerdir. Ama damları yine toprak iledir. Ve hurmalıkları sayısız ve sınırsızdır.

Bu şehirde bir gece konuk olup ertesi sabahleyin 7 parça gemilere bütün yoldaşlarımızla binip Allah'a tevekkül edip uğurlu ve uygun hava ile bir günde Hürmüz Denizi'ni geçip,

Hürmüz-i tâcdâr vilâyeti, yüce vakarlı Acem şahı ülkesinin hududu, İran, Turan ve Kandehar sahibi, yani Tâcdâr benderi vilâyetini özellikleri

Evvelâ Hürmüz Denizi kıyısında,

Bender (---) âbâd [Benderçe]'nin özellikleri: İran-Azerbaycan şahı hükmünde başka hanlıktır. 7.000 silâhlı nökerle bu benderi korur. Zira Portakal (Portekiz) Firengi sınırının sonudur. 925 [1519] tarihinde Şah İsmail çağında bu Benderçe'yi Portekiz talâva vuranda [yağmaladığında] bist-hezâr merdümân-ı Acem esîr-i bend-i hicrân-ı hûn-dem olanda Şah İsmail bu Benderçe'de bir hisar-ı üstüvâr yasayıpdır kim heze çâr [dört] köşesi Kahkahâ gibi hisar-ı şahîdir. Derûn-ı kirmanda [iç kalede] endek dü-hezâr hane-i çâr-kâr vardır.

Ve nice camiler, han, hamam, zaviye, tekke, mektep, medrese ve imaretleri ve şah çarşı pazarı vardır. Ama havası gayet sevâhil olduğundan sıcağın şiddetinden insan pişer.

Pirinç ve şeker kamışı olur, limonu, turuncu, narı, zeytini, inciri ve servi ağacı çoktur. Ama mahbûbu beğenilir değildir. Halkı genellikle Cebrî Urbânı mezhebinde mülhidlerden (ateistlerden) daha sert kavmi vardır. Ama hâkimi olan hanı Kulı Han adında bir ayyaş Gürcü asıllı ünlü bir kimse idi, ama güzel huylu, hoş-sohbet yiğit kimse idi.

...................(16 satır boş)...................

Buradan yine doğu tarafa bakımlı yerler içinde 7 saatte, *[364b]*

Süslü ülke, yani mamur şehir Huveyze'nin özellikleri

...................(35 satır boş)................... *[365a]*

Buradan yine batı tarafına, kıble tarafına 5 saatte,

Mihmandâr Köyü menzili: Duvrâk Şehri hanlığı hükmünde bin haneli, camili, hanlı ve çarşı pazarlı mamur köydür. Halkı tamamen Şiî Urbândır.

Buradan yine kıble yönüne giderken Acem ülkesinden gelen Kârûniye Nehri'ni atlar ile gücile geçip 7 saatte,

Sincevân Köyü menzili: Duvrâk hanı hükmünde bir hanlı, hurmalı, camili ve pazarlı büyük köydür. Bütün halkı şeriflerdir ama kızıl Kızılbaşlardır.

...................(22 satır boş)...................

Han Durak ülkesi, yani şenlikli Duvrâk Şehri'nin özellikleri

(---) tarihinde Kör Hudâbende Şah'ın Durak Han adında bir ünlü hanı, Hürmüz vilâyetini Portakal Firengi elinden fethettiği anılan senede bu pâk topraklara geldiğinde bu şehri Durak Han imar ettiği için Duvrâk Şehri derler. *Dal-ı mazmûme ve vâv-ı meczûm, râ-i meftûh, elif-i meskûn ve kâf-ı meczûm* ile Duvrâk Şehri derler. Başka hanlıktır ki 3.000 askere sahiptir ve 12 adet hâkimi vardır. Şehri bir geniş çimenlik düzlükte Kârûniye Nehri yakınında 6.000 haneli, cami, han, hamam ve çarşı pazarlı şirin şehirdir. Mahbûb ve mahbûbesi de şirin dilli, ceylân gözlü ve nurlu yüzlü Arap ve Acem mahbûblarıdır.

...................(2 satır boş)...................

Bu mahalde Acem sınırı tamam olup Basra sınırına ayak bastık, zira Şatt'ın doğusunda Acem toprağında Basra'nın Böğürdelen adlı Kalesi'nin *[365b]* pâk toprağı vardır. Barış zamanında Acem toprağında Böğürdelen Kalesi yapılmıştır. Buradan yine batı tarafa Kârûniye Nehri kenarıyla 9 saatte,

Böğürdelen Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Acem'in böğrünü delmek için düşmana rağmen Acem toprağında pazu kuvvetiyle bir kale (---) (---) yapıp adını Böğürdelen koydular. Şat kıyısında dörtgen şekilli gayet dayanıklı tuğla ile yapılmış sağlam bir kaledir, ancak Basra gibi büyük değildir. Fırdolayı büyüklüğü 3.000 adımdır ve hendeği vardır.

Ve Şat kenarında bir kapısı var, kıbleye bakmaktadır. Ve kara tarafına, doğu yönüne Duvrâk Şehri Kapısı'dır. Kale içinde oturan başkaca sancakbeyi hâkimdir ki bin kadar nökere [askere] sahiptir. Bu kale Acem sınırında serhat sonu olduğundan kale dizdarı ve 800 kale neferatı vardır. Ve başkaca gümrük emini vardır. Acem ülkesinden ve Hürmüz diyarından gelen bezirgân mallarından bâc ve gümrük alınır Böğürdelen Limanı'dır ki darbzen toplar ile Acem'in ve Fireng gemilerinin böğrünü deler şahane topları vardır.

Kale içinde 600 kadar ufak tefek kulübeleri ve camileri, hanları, hâsılları ve birkaç dükkânları vardır. Ama başka büyük yapıları yoktur. Ancak hurma bağları ve bahçeleri çoktur.

...................(3 satır boş)...................

Buradan gemilere binip karşı tarafta yine,

Arap şehristânı, Basra Kalesi: Yaratıcı'ya hamd olsun esenlikle gelip Basra hâkimi Hüseyin Paşa velînimetimize ve Murtaza Paşa kethüdası kardeşimize Huveyze Şehri'nin at gemlerinden (---) (---) şehrinin Gücerât pamuklularından, Duvrâk Şehri'nin elma ve ayvalarından hediyelerimizi verip yine Basra Şehri içinde birkaç gün can sohbetleri etmeye başladık.

Yaratıcı'ya hamd olsun Acem şahı olan Şah II. Abbas'dan Yâr Ali Han adında bir ünlü han elçi gelip Basra karşısında olan Böğürdelen Kalesi'ndaki kadırga, kayıklar ve *ma'şuka* adlı peremeler ile hanı Şat üzere beri Basra'ya geçirirken deniz üzerinde büyük bir alay olup düşmana rağmen Basra Kalesi'nden nice yüz parça toplar atılıp binlerce tüfengler sıkılıp insan deryâsı dalgalanıp bütün Basra halkı Acem elçisini karşılamaya çıkıp bir alay-ı Muhammedî olmuştur ki diller ile anlatılmaz, kalemlerle yazılmaz. Sonra elçi izzet ve ikram ile Hüseyin Paşa huzuruna gelip yer öpüp Şah'ın mektubunu paşaya verdi. Okununca ne yazdığını Hüseyin Paşa öğrenip şah tarafından gelen bütün hediyeleri Hüseyin Paşa birer kere gözden geçirip kabul edip hazinedara teslim etti.

İbretlik büyük karınca: Gelen elçi bir kafes içinde bir kara karınca ve gayet beli ince kuvveti kudreti kadarınca kafes içinde hareket ederdi, ama cüssede tazı köpeği kadar var idi. Hatta bir altın zincir ile karıncayı kafese bağlamışlardı. Büyük hikmet idi.

...................(10 satır boş)...................*[366a]*

Dâru'n-nusra yani Basra Kalesi'nden Bağdad'a gittiğimizi bildirir

Evvelâ Basra Kalesi'nden yine Murtaza Paşa kethüdası yoldaşımız ile 500 adet pür-silâh cengâver yiğitler ile cennet benzeri Bağdad yolu deyip Basra'dan kuzey yönüne Şat kenarıyla,

...................(1.5 satır boş)...................

Eski Mansûre Kalesi menzili: Murat Nehri kenarında, Basra toprağında olduğu yukarıda yazılıdır. Buradan gemilerle yine Kurna Adası'na Fırat Nehri ile geçip **Yeni Mansûre Kalesi**'nde karar etmeyip **Havri's-sübû'** adlı mahalden geçip 12 saatte,

Fethiye Kalesi menzili: Daha önce yukarıda yazılmıştır. Buradan yine doğu tarafa 8 saatte,

Kurna Kalesi menzili: Bu da daha önce yukarıda anlatılmıştır. Burada bir gün konaklayıp sancakbeyinden, yeniçeri ağasından ve başka ileri gelenlerinden az çok hediyelerini alıp sadık dostlar lile vedalaşıp yine Kurna havzası içinde âbıhayat **Zekiye Nehri**'ni gemiyle geçip 7 saatte yine **Mansûre Kalesi menzili,** buradan yine (---) yönüne (---) (---)

Eski sağlam kale, yani Himmâre surunun özellikleri

Bu kaleyi 121 [739] tarihinde Emevîlerden Mervan-ı Himâr (Eşek Mervan) yaptığı için Himmâre Kalesi derler. Mervan-ı Himâr bu sağlam hisarı ol kadar imar etti ki 70.000 alaca atlı askeri ve 200.000 başka askeri atlanırdı. Ebü'l-Müslim-i Mervî Horasan'dan 12.000 Müslüman askerlerle ayaklanıp Mervan da 300.000 cünüp askeriyle Ane ve Seleme ovalarında Ebü'l-Müslim ile savaşa tutuşup 7 gün büyük savaş etti.

Sonunda, Mervan'ın dedesi Muaviye, Hazret-i Ali ile Fırat Nehri kıyısında Caber Kalesi altında Hazret-i Ali ile Sıffin Cengi ettikleri yerde Mervan ve Ebü'l-Müslim ceng edip Yaratıcı'nın emriyle sekizinci günde Mervan-ı Himâr hezimete uğrayıp Şam'a kaçınca 200.000 Mervan askeri Ebü'l-Müslimân teberinden geçip Mervan'ın ardınca Ebü'l-Müslim askeri Mervan'ı kovarak Şam'dan Gazze'ye, oradan Arz-ı Hâsân-ı Bilbeys'e, oradan Mısır'a kadar Mervan'ı kovdu.

Sonunda Mervan, Mısır'da da durmayıp Sudan ülkesine kaçmak için Mısır'dan Nil Nehri'ni geçip karşı Cize Şehri toprağında Heremeyn yani Firavun Dağları yakınında Bûsîr adlı yere varıp "Ebü'l-Müslim elinden kurtuldum" diye adı geçen köyde uykuya dalmışken Ebü'l-Müslim tarafından kova gelen Âmir ibn Cürcânî ibn Abdullah-ı Mâzenî, Mervan-ı Himâr'ı yorgun argın ve durgun eşek gibi yatar bulup Himâr'ı eşek gibi anırta anırta katledip başını Haleb'de Ebü'l-Müslim'e götürüp Müslimin askerleri emin oldular.

Daha sonra Mervanîler Mervan-ı Himâr'ın naaşını yine katlolunduğu Bûsîr beldesinde defn ettiler. Hâlâ Mervanîler'in ziyaret yeridir ki Emevîler bu Mervan-ı Himâr'da son buldu.

Ümeyyeoğulları halifeleri 14 kişidir, saltanat müddetleri 91 senedir. Cennet kokulu Şam Emevîlerin taht merkezi idi. Başlangıçları Muaviye ibn Ebî Süfyân'dır. Muaviye'nin emirlik müddeti 19 sene, 3 ay, vefatı 60 senesi Receb ayıdır, ömrü 78 senedir. Şam'da yatmaktadır. Son evladı Himâr'ın gövdesi Mısır Cizesi'nde Bûsîr beldesinde, başı Haleb Şehri'nin Kellâsiye Mahallesi'nde gömülüdür.

Daha sonra Ebü'l-Müslim-i Teberdâr askeri Mervanîler'i kıra kıra bu Basra yakınında anılan Himmâre Kalesi'ni fethedip içinde olan Mervanîler'i tamamen Müslim teberinden geçirip bu Himmâre Kalesi'ni harap ettiler. Daha sonra yine imar oldu. Hâlâ Basra hükmünde sancakbeyi mukâtaasında mamur kalesi Şat havzası kenarında topraktan beşgen şekilli bir küçük kaledir. Dizdarı ve 200 neferatları vardır. Tamamı tek katlı ufak tefek toprakile örtülü evleri, camii, hanı, hamamı ve çarşı pazarı vardır.

....................(3 satır boş)...................

Buradan kuzey tarafa 8 saatte, *[366b]*

Caferiye Kasrı'nın özellikleri: 192 [808] tarihinde Bermekîlerden Cafer-i Bermekî imar ve tamir ettiğinden Caferiye Kasrı derler. Ama ilk yapıcısı Abbasîlerden el-Mütevekkil Alallah'tır. Bu şehri yeniden inşa edip Şat Nehri'nden Kâtûl Nehri adında büyük bir kol ayırıp Caferiye Kasrı'ndan aşağı çöle akıtıp yüzlerce parça köyleri sulayıp bittikten sonra Kâtûl Nehri denmeyip Nehrivân derler. Sonra Cercer-âbâd Kasabası'ndan aşağı Şat Nehri'ne katılır. Ama bu anılan Kâtûl Nehri'nin Şat'tan ilk ayrıldığı yer bu Caferiye Kasrı yakınındadır.

Bugün bu Caferiye Kasrı ancak Şat kenarında bir mamur kasaba gibi kalmıştır. Tamamı (---) adet tek ve iki katlı ufak tefek fukara evleridir. Camii, hanı, kahvehaneleri, bağı, bahçesi, gülistanı ve yetecek kadar dükkânı vardır.

Ama Irak'ın tarihçilerinin yazdıklarına göre; el-Mütevekkil Alallah Şat adalarında Ravza adlı bir adada büyük bir kasır [köşk] yapmış ki içinde 70 hamamı, 300 adet maksûureleri, binlerce havuz ve şadırvanları ile sayısız Çin nigârhanesi nakışlı odaları var imiş,

bu Ravza Kasrı içinde 12.000 hizmetçi var imiş, her hizmetçiye birer tarz üzere inşa olunmuş pencere ve şahnişinler ile bezenmiş kat kat çeşit çeşit maksureler ile süslenmiş, Mütevekkil Ravzası kasrı imiş. Ancak hâlâ temelleri açık seçik bellidir. Ama kasabası mamur ve temizdir. Ve hâkimi,

....................(2.5 satır boş)....................

Buradan yine (---) 7 saatte,

Medâyin-i Hûrî menzilinin özellikleri: İlk yapıcısı (---) (---) (---) (---) (---) (---). Ama Şat Nehri'nden uzaktır ve arslanı gâyet çoktur. Ve Kurna Kalesi'nden bu mahalle kadar 31 saatlik yerdir.

....................(3.5 satır boş)....................

Buradan yine (---) yönüne 9 saatte,

Büyük şehir, eski belde (---) (---) harap Medâyin'in özellikleri

Bu da Şat'tan uzaktır. Acem tarihçilerine göre yukarıda yazılan Medâyin-i Hûrî ile bu Eski Medâyin arası 12 saat yerdir. Eski zamanda Medâyin-i Hûrî bu Eski Medâyin'in bir mahallesi imiş. Ne kadar mamur, canlı ve bakımlı idiği bundan belli ola kim hâlâ bu iki Medâyin Şehri'nin mezarlığı iki günde gücile geçilir. Ehl-i hâl olan bu harap diyardan çok ibret alır.

....................(11 satır boş).................... *[367a]*

Buradan yine (---) yönüne (---) toprağında 9 saatte,

Tuzla Köyü menzili:

....................(2 satır boş)....................

Buradan yine (---) (---) 3 saatte,

Zülcelâl'in dârı, eski belde Vâsıt Şehri'nin özellikleri

Evvelâ bu Vâsıt Şehri için Arap ve Acem tarihçileri, *Hıtatı'l-Kadâ'î, Târîhu't-Tecrîd fi's-Sahâbe*'de Zehebî ve *Târîhu's-Seb'a*'da Kemal el-İdfevî, bu adı geçen üç adet tarihçiler ve nice değerli tarih kitaplarında bu Vâsıt Şehri için görüş birliğine varmışlar ve bizzat Cenâb-ı İzzet Âdem Safî'nin vücudu toprağını kudret eliyle ilk defa Arz-ı Mukaddes'den, Horasan toprağından, Acem ülkesinden, Çin diyarından, Hind toprağından ve Serendil toprağından kısacası bu yeryüzünün 70 adet yerinden Âdem toprağını alıp kudret eliyle

yoğurduğunda Irak toprağından bizzat Hazret-i Âdem'in başının toprağını alıp âdemin vücuduna hayat verdiği yer bu Vâsıt toprağıdır, demişler.

Ve Vâsıt adını bu yere melekler komuşlar. Başka bir görüşe göre Âdem vücudu Hindistan'da ve bir görüşe göre eski mabetgâh Kûfe Camii zemininde ve başka bir görüşe göre Mekke-i Mükereme yerinde hamur edilip hayat buldu, diye nice tarihçiler ve tefsirciler değerli ve güvenilir kitaplarında yazmışlardır.

Ama hey'et ilmi sahipleri bu Vâsıt Şehri için üçüncü iklimin ortasında bulunup arz-ı beledi (---) (---) olup ve uzun günü (---) saat ve derecede bulunduğu için Vâsıt Şehri demişler, nicesi Bağdad ile Basra arasında Şat kıyısında bulunduğu için Vâsıt Şehri demişler, diye türlü türlü sözler etmişler, hakka ki hepsi de şeker yemişler.

Âdem yeryüzüne indikten sonra Serendil'den bu Vâsıt Şehri'ni gelip yerleşerek evlat sahibi olup Kûfe toprağına gidip oradan Mekke'ye gitti, derler.

Tufan'dan sonra bu Vâsıt Şehri'ni Hazret-i Nuh oğlu Sâm yapmıştır. Nice kere harap ve nice kere mamur olmuştur ve nice bin melikten melike kalmıştır. Sonunda 878 [1473-74] tarihinde Akçakoyunlu padişahlarından Sultan Uzun Hasan'ın padişahlığında Şattularab taşarak gelip Bağdad'ın İmam-ı A'zam Kapısı'ndan ve Cisir Kapısı'ndan Şat girip Bağdad Şehri'ni harap ettiği sene bu Vâsıt Şehri de suya batıp binlerce insanın helâk olduğunu tarihçiler yazmışlardır. Daha sonra (---) tarihinde Medâyin hâkimi Melik İsâ imar etmiş, ama denizde damla ve güneşte zerre kadar imar edememiştir.

Eğer tarihçilerin yazdığı kadarıyla eski imaretini ve görünen yapı kalıntılarını anlatıp yazsak başka bir özel forma olur. Ancak Bağdad toprağının Acem sınırı tarafında Şat kenarında Kûfe Şehriyle Basra arasında kurulmuş bir çemenzar, gül-i gülistan ve hurmalıklar içinde büyük bir şehir imiş. Ama hâlen şimdi bütün mamuriyetiyle Bağdad Eyaleti toprağında sancakbeyi hükmünde yüksek mertebeli sancaktır ve beyinin kanun üzere hâssı 220.000 akçedir. Ama Süleyman Han kanununa göre sancağına arz-ı Irak [Irak toprağı] diye yazılıp zeamet ve timarı yoktur. Beyinin hâssı olan köylerden başka ovaları Bağdad valisi tarafından on yük akçe iltizam ile zabt olunur hâs köyleridir. Onun için bu sancakta çeribaşı, alaybeyi ve zeamet sahipleri yoktur. Ama âyan ve eşraf

bu Ravza Kasrı içinde 12.000 hizmetçi var imiş, her hizmetçiye birer tarz üzere inşa olunmuş pencere ve şahnişinler ile bezenmiş kat kat çeşit çeşit maksureler ile süslenmiş, Mütevekkil Ravzası kasrı imiş. Ancak hâlâ temelleri açık seçik bellidir. Ama kasabası mamur ve temizdir. Ve hâkimi,

...................(2.5 satır boş)...................

Buradan yine (---) 7 saatte,

Medâyin-i Hûrî menzilinin özellikleri: İlk yapıcısı (---) (---) (---) (---) (---) (---). Ama Şat Nehri'nden uzaktır ve arslanı gâyet çoktur. Ve Kurna Kalesi'nden bu mahalle kadar 31 saatlik yerdir.

...................(3.5 satır boş)...................

Buradan yine (---) yönüne 9 saatte,

Büyük şehir, eski belde (---) (---) harap Medâyin'in özellikleri

Bu da Şat'tan uzaktır. Acem tarihçilerine göre yukarıda yazılan Medâyin-i Hûrî ile bu Eski Medâyin arası 12 saat yerdir. Eski zamanda Medâyin-i Hûrî bu Eski Medâyin'in bir mahallesi imiş. Ne kadar mamur, canlı ve bakımlı idiği bundan belli ola kim hâlâ bu iki Medâyin Şehri'nin mezarlığı iki günde gücile geçilir. Ehl-i hâl olan bu harap diyardan çok ibret alır.

...................(11 satır boş)................... *[367a]*

Buradan yine (---) yönüne (---) toprağında 9 saatte,

Tuzla Köyü menzili:

...................(2 satır boş)...................

Buradan yine (---) (---) 3 saatte,

Zülcelâl'in dârı, eski belde Vâsıt Şehri'nin özellikleri

Evvelâ bu Vâsıt Şehri için Arap ve Acem tarihçileri, *Hıtatı'l-Kadâ'î, Târîhu't-Tecrîd fi's-Sahâbe*'de Zehebî ve *Târîhu's-Seb'a*'da Kemal el-İdfevî, bu adı geçen üç adet tarihçiler ve nice değerli tarih kitaplarında bu Vâsıt Şehri için görüş birliğine varmışlar ve bizzat Cenâb-ı İzzet Âdem Safi'nin vücudu toprağını kudret eliyle ilk defa Arz-ı Mukaddes'den, Horasan toprağından, Acem ülkesinden, Çin diyarından, Hind toprağından ve Serendil toprağından kısacası bu yeryüzünün 70 adet yerinden Âdem toprağını alıp kudret eliyle

yoğurduğunda Irak toprağından bizzat Hazret-i Âdem'in başının toprağını alıp âdemin vücuduna hayat verdiği yer bu Vâsıt toprağıdır, demişler.

Ve Vâsıt adını bu yere melekler komuşlar. Başka bir görüşe göre Âdem vücudu Hindistan'da ve bir görüşe göre eski mabetgâh Kûfe Camii zemininde ve başka bir görüşe göre Mekke-i Mükereme yerinde hamur edilip hayat buldu, diye nice tarihçiler ve tefsirciler değerli ve güvenilir kitaplarında yazmışlardır.

Ama hey'et ilmi sahipleri bu Vâsıt Şehri için üçüncü iklimin ortasında bulunup arz-ı beledi (---) (---) olup ve uzun günü (---) saat ve derecede bulunduğu için Vâsıt Şehri demişler, nicesi Bağdad ile Basra arasında Şat kıyısında bulunduğu için Vâsıt Şehri demişler, diye türlü türlü sözler etmişler, hakka ki hepsi de şeker yemişler.

Âdem yeryüzüne indikten sonra Serendil'den bu Vâsıt Şehri'ni gelip yerleşerek evlat sahibi olup Kûfe toprağına gidip oradan Mekke'ye gitti, derler.

Tufan'dan sonra bu Vâsıt Şehri'ni Hazret-i Nuh oğlu Sâm yapmıştır. Nice kere harap ve nice kere mamur olmuştur ve nice bin melikten melike kalmıştır. Sonunda 878 [1473-74] tarihinde Akçakoyunlu padişahlarından Sultan Uzun Hasan'ın padişahlığında Şattularab taşarak gelip Bağdad'ın İmam-ı A'zam Kapısı'ndan ve Cisir Kapısı'ndan Şat girip Bağdad Şehri'ni harap ettiği sene bu Vâsıt Şehri de suya batıp binlerce insanın helâk olduğunu tarihçiler yazmışlardır. Daha sonra (---) tarihinde Medâyin hâkimi Melik İsâ imar etmiş, ama denizde damla ve güneşte zerre kadar imar edememiştir.

Eğer tarihçilerin yazdığı kadarıyla eski imaretini ve görünen yapı kalıntılarını anlatıp yazsak başka bir özel forma olur. Ancak Bağdad toprağının Acem sınırı tarafında Şat kenarında Kûfe Şehriyle Basra arasında kurulmuş bir çemenzar, gül-i gülistan ve hurmalıklar içinde büyük bir şehir imiş. Ama hâlen şimdi bütün mamuriyetiyle Bağdad Eyaleti toprağında sancakbeyi hükmünde yüksek mertebeli sancaktır ve beyinin kanun üzere hâssı 220.000 akçedir. Ama Süleyman Han kanununa göre sancağına arz-ı Irak [Irak toprağı] diye yazılıp zeamet ve timarı yoktur. Beyinin hâssı olan köylerden başka ovaları Bağdad valisi tarafından on yük akçe iltizam ile zabt olunur hâs köyleridir. Onun için bu sancakta çeribaşı, alaybeyi ve zeamet sahipleri yoktur. Ama âyan ve eşraf

çoktur. Ve bir hâkim de 150 akçe pâyesiyle kadıdır. Toplam (---) adet köyleri vardır.

Genellikle ürünü hurmadır.

Ve beğenilenlerinden: Bu Vâsıt havurlarında olan yazı kalemi bir diyarda yoktur. Bütün dünyaya bu Vâsıt'dan nice bin yük kalem gider.

Ve bir hâkim de müftüsü, bir hâkim nakibi, bir hâkim şehbenderi ve bir hâkim muhtesibidir.

Vâsıt zeminini anlatılması: Büyük Şat Nehri kenarında yine Şat Nehri'nden ayrılma büyük bir kol kenarında eskiden karşılıklı iki şehir idi ve ortasında ahşap köprüden geçilirdi. Köprünün karşı batı tarafındaki şehre Keskin derler, hâlâ ol kadar mamur değildir, bazı Arap ve uryan Urbân konaklayıp gider. Ama eski zamanda bu Keskin Şehri İrem Bağı'na benzer şirin bir şehir imiş ki hâlâ yapı kalıntıları ortalıkta görülmektedir. Ama şimdi karşıdaki mamur Vâsıt toplam (---) adet tekve iki katlı pâk toprak ile örtülü mamur hanelerdir. Ve tamamı (---) adet mihrabdır.

...................(1.5 satır boş)...................*[367b]*

...................(5 satır boş)...................

Buradan yine (---) yönüne 5 saatte,

Ebû Gureybe menzili:

...................(2 satır boş)...................

Buradan yine (---) tarafına 6 saatte,

Eski şehir, büyük belde gönül erbabının ziyaretgâhına nâzır, yani mamur Cevâzir Şehri'nin özellikleri

Evvelâ şehri ilk defa kuran Abbasîlerden (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) ve isimlendirilmesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Bağdad toprağında başka sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı 220.000 yük akçe eder ve beyi 600 adam ile hükmeder. Yönetimi altında timar ve zeamet olduğundan alaybeyi ve çeribaşısı vardır. Beyinin her sene kârı 10.000 guruş cevz-i ma'dûdu vardır. Ancak nice köyleri IV. Murâd Han yazımında Bağdad kuluna aklâm edip paşa tarafından 20 kese verilir iltizam köyleri vardır. Zira memleket arzı sayılan toprakta bulunduğundan bu sancakta timar, zeamet ve has vardır.

Ve 150 akçe pâyesiyle kadılıktır. Ve tamamı (---) adet köyleri vardır. Müftüsü, nakibi, şahbenderi ve muhtesibi vardır.

Cevâzir Şehri zemininin anlatılması: Bağdad toprağında, Acem beldesinde Şattularab kıyısında bir geniş düz ovada tamamı (---) haneli, bağ, bahçe, hurmalık ve gülistanlı eski ziyaret yeri Cevâzir Şehri'dir. Ama Osmanlı eline gireli o kadar mamur değildir. Ancak tamamı (---) adet mihrabdır. Evvelâ camii,

...................(4.5 satır boş)...................

Cevâzir Şehri ziyaret yerlerinin özellikleri: Evvelâ şehrin (---) Seyyidinâ Hazret-i İmam Hasan oğlu İmam Ali-i Kûfî, bu Şehzade İmam Ali'nin doğum yerleri Kûfe Şehri olduğundan İmam Ali-i Kûfî derler. Kerbelâ Çölü cenginde yaralanıp amcası İmam Hüseyin yoluna bu Cevâzir Şehri'nde şehit olmuştur. Hâlâ yüksek bir türbede gül-i gülistan içinde yatmaktadır ve gönül erbabının ziyaret yeridir. Ve nice bin ziyâretler daha var, ama meşhur olanı bunlardır. Buradan (---) yönüne (---) menzilde,

Abdurrahmân ibn Hasan yapısı Hussan Kalesi'nin özellikleri: Bu da Bağdad toprağında Şat kıyısından uzak sağlam kale bir beldedir.

...................(5.5 satır boş)...................

Buradan yine (---) yönüne 12 saatte, *[368a]*

Amar, yani Şâr Köyü menzili: Cevâzir toprağında Şat kıyısında 2.000 haneli, camili, hanlı, hamamlı ve ufak tefek 100 adet dükkânlı, bağlı, bahçeli, hurmalık ve güllük bostanlı kasaba gibi güzel bir köydür. (---) (---)

Mansûr bin Ali ziyaret yeri: Bir yüksek türbede yatmaktadır. Türbedarları yoktur, mezar taşında ve türbenin kapı üzerinde tarihi ve ismi olmadığından hangi Mansûr bin Ali olduğu malumumuz olmadı, bundan dolayı tezce geçilip ayrıntılı olarak yazılmadı. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Buradan Acem toprağı içine doğru 3 saatte,

Eski Amare menzilinin anlatılması: Hâlâ Bağdad toprağında ve Acem ülkesi tarafında Şat kıyısında mamur bir kasabadır. Tamamı (---) adet olan evleri toprak ile örtülüdür. Ve (---) adet mihrabdır. Evvelâ (---) camii,

...................(3 satır boş)...................

Ve hâkimi hâlâ Bağdad valisi tarafından 20 kese iltizam ile başka bir mukâtaa ağasıdır. Kadısı ve ayânı vardır. Ama reayası tamamen Urbân'dır. (---) (---) (---) (---) (---) Buradan kuzey tarafa 5 saatte,

Ebû Gazlân menzili: Şat Nehri'nden uzak çölde ve Acem bölgesinde kalmış bir mamur kasabadır.

...................(1 satır boş)...................

Şeyh Hazret-i Ebû Gazlân ziyareti: Bir yüksek türbede yatmakta olup bütün halkın ziyaret yeridir. Buradan yine kuzey tarafa 5 saatte,

Cinîn Cüryân menzilinin özellikleri: Eski zamanda Cürcân arkı kenarında mamur şehir imiş. İlk kurucusu ve valisi Halife Harun'dur. Dicle Şattan Cürcân adında bir ark kazıp bu Şehri öyle güzel yaptı ki Vâsıt Şehri gibi cennet bahçeli olduğundan bu şehre Cinîn Cürcân adını verdi. Hâlâ halkın dilinde bozulmuş hâli yaygın olduğundan bu şehre Cinîn Cüryân derler. Ama pâk toprağı mamur ve şenlikli olduğundan hâss-ı hümâyûn olup Bağdad valisi tarafından 200 atlı ile bir ağa gelip bu şehrin mukâtaasını 40 kiseye alıp zabt eder. Bağdad Defterhanesi'nde Cürcân mukâtaası adıyla meşhur yüksek dereceli mukâtaadır. Mısır diyarında Said-i âlîde de Circe adlı bir sancak vardır.

...................(1.5 satır boş)...................

Buradan yine kuzeye 5 saatte,

Dühle menzili: Şat'tan uzakta Acem toprağında kurulmuş bir,

...................(1 satır boş)...................

Buradan yine kuzeye 5 saatte,

Şeyh Hazret Sultan ziyareti menzilinin özellikleri: Keramet dairesinin merkezi, velilik feleğinin kutbu, tahkik ve tedkik erbabını önderi, din ve dünya sultanı, Kâf sîmurgu, âriflerin tâcı, **Hazret Sultan** *Allah sırrını aziz eylesin:* Bağdad'ın toprağının Acem tarafında bulunan bir gönül erbabı ziyaret yeridir. Bu vefâ ocağı ve cömertlik denizinin bizzat mübarek isimleri,

...................(8 satır boş)................... *[368b]*

Buradan yine kuzey tarafa 8 saatte Acem toprağı, yani Bağdad bölgesinde,

Büyük Diyâle Nehri kenarı menzili: Daha önce Acem ülkesinde Erdebil vilâyeti, Kum, Kâşân, Hemedan, Dergezîn ve Şehribân

diyarlarından Bağdad'a gelirken bu Diyâle Nehri'nin doğuşu ve batışıyla bütün özellikleri yazılmıştır. Ama şimdi bu mahalde nehir kıyısında çadırlarımızla konup köyden balık avcıları getirttik. O kadar çeşit çeşit balıklar avlanıp Şehribân'ın ekşi narını balıkların üzerine sıkıp yedik. O gece çok zevk ü safa ettik ve Diyâle Nehri'nde çimip [yıkanıp] rahatlayıp zindelik kazandık.

Sonra seher vakti Diyâle Nehri gemileriyle geçtik. Zira taşkın vakti idi. Taşkın vakti olmayıp inişte olduğu vakitte bile az olsa değme yerinden at ile geçilir Diyâle Nehri değildir, gayet taşkın ve coşkun sudur. Hatta IV. Murad Han Bağdad'ı fethettiğinde Bağdad'dan aman ile çıkan Acem bu Diyâle Nehri'ne gelince "Osmanlı ardımızdan kırmağa geliyor" diye korkularından Diyâle Nehri'ne bütün Kızılbaş urup tamamı suda boğulmuştur. Hâlâ kemikleri Diyâle kıyısında açıkta görülmektedir. Tâ bu derece büyük bir nehirdir. Yaratıcıya hamd olsun bu mahalde gemilerle geçip sağ salim Bağdad toprağına ayak bastık. Buradan yine kuzey tarafa 5 saatte,

Ziyâretgâh menzili: Irak toprağı sakini, istihkak kutbu, sahâbe-i güzin, Kâf-ı yakîn sîmurgu, Resûl-i Nebî hizmetçisi, Selmânî tarikati pîiri, Habîb-i Levlâk yâr-ı gârı, yani **Hazret-i Selmân-ı Pâk:** Ashâb-ı güzinin seçkini ve zindesi Selmân-ı Pâris'dir. Aslında Selmân-ı Pâk'dir. Hazret-i Resûl'e Hadice-i Kübrâ'dan sonra iman getirip Resûlullah'ın hanesinde kulağı halkalı kölesi gibi hizmetçisi idi. Hazret-i Risâlet-penâh *aleyhisselâm* Hazret-i Ali'nin kutlu başlarına Züssehâb adlı bir tacı giydirip önüne ve ardına iki Muhammedî taylesânı sarkıttığı için bu tâca Züssehâb dediler. Ve bizzat Hazret-i Risâlet-penâh Hazret-i Ali'nin kemerine bir kuşağı bağlayıp Ali'nin eline bir asâ verip Halvetî tarikatı pîşvâsı [pîri, önderi] olmak üzre Hazret-i Resûl Hazret-i Ali'ye bir seccade verip:

"Yâ Ali, bütün tarikatlere seni pîşvâ (pîr) eyledim, sen de senin sevdiğin dostlarından istediğin kimselerin kemerini bağlayıp izin ver, onlar da birer tarikata, sanat ehline ve meslek sahiplerine pîr olsunlar" diye Hazret-i Resûl izin verince hemen Hazret-i Ali yerinden durup Resûl-i Hudâ'nın önünde 17 rek'at namaz kıldı. Daha sonra Ashâb-ı güzinin ileri gelenlerinden 17 zatın kemerlerine dua, senâ ve gülbâng-ı Muhammedî ile binlerce Sahâbe-i kirâm huzurunda 17 adamın kemerini bağladı. İlk başta Hazret-i Ali:

"Destûr yâ Resûlallah" deyip Hazret'in yanından Selmân-ı Pâk'i muhabbet meydınını çekince Hazret-i Resûl,

"Destûr yâ Ali, Selmân ehildir" dediklerinde Hazret-i Ali ilk olarak hayır dua ile Selmân'ın kemerine kuşak bağladı. Selmân, Hazret'in, Çâr-yâr-ı güzinin, Aşere-i Mübeşşere ve diğer Ashâb-ı güzinin ellerini öpüp hizmetçilere ve berberlere Selmân-ı Pâk pîr oldu. O da 320 yaşında pîr-i fânî idi, ama Resûlullah'ın nazarı ile dinç ve sağlıklı idi ve ledün ilminde gayet âlim idi. Hazret-i Resûl Selmân-ı Pâk hakkında;

"Selmân bizden ve ehl-i beytimizdendir, evvelîn ü âhirîn ilmine erdi ve doğrusu cennet onu çok arzular" diye hakkında buyurmuşlardır.

Sonunda Hazret-i Ebubekir halifeliğinde 330 yaşında bu Medâyin toprağında vefat edip bu Diyâle yakınında yüksek bir türbede yatmakta olup dört tarafı İrem Bağları gibi bağlardır.

....................(1 satır boş)...................

Ve yılda bir kere (---) mevsiminde Bağdad'ın bütün zanaat ehli, bütün safalı dostları ve gezinti sevenleri çadır ve ağırlıklarıyla bu Selmân-ı Pâk'e gelip beş-altı bin çadır kurulup Selmân Sahrası renk renk çadırlarla şenlenip üç gün üç gece insan deryâsı olup Bağdad'dan ve başka köy ve kasabalardan gelip ziyaret edip gitmededirler. Ve nice zanaat ehli bu dinlenmede çıraklarını yollayıp başka çıkarıp irşad ederler. Kısacası yılda bir kere bir Bağdad mesiregâhı budur ki misli meğer İstanbul'da Kâğıthane'de Kuyumcu Mesiresi ola yahut Mısır'da Seyyid Ahmed el-Bedevî Mesiresi ola, ama bu Selmân Mesiresi onlardan fazla şenliklidir. *[369a]* Buradan yine kuzey yönüne gidip,

İbretlik Kisra Kemeri seyri: Tâk-ı Kisra da derler. Kayserlerden Âdil Enûşirvân'ın yapısı olduğu yukarıda Bağdad'da ibretlik yerler anlatılırken ayrıntılı olarak yazılmıştır. Ama gerçekten de seyre değer acayip ve garip bir yapıdır. Buradan yine kuzey tarafa 3 saatte cennet benzeri Bağdad toprakları içinde gidip,

İrem Bağı Bağdad'a Akkapı'dan girdik. Sağlıklı ve doyumluklar alarak (---) ayda 9 adet Arab ve Acem ülkesi, Kûfe, Basra, Lahsa, Umman, Cezâyir, Hürmüz, Huveyze ve Duvrâk diyarlarını ve nice şehir ve kalelerin ziyaretlerini edip (---) senesi (---) (---) ayının

birinde Bağdad Valisi Murtaza Paşa efendimiz huzuruna ulaşıp Basra Valisi Hüseyin Paşa'dan ve gezip dolaştığımız ülke hanlarından mektupları ve hediyelerimizi verdik. Yine sohbet şerefiyle şereflenip Bağdad'ın gezip dolaşılması işini tamamlamaya başladık. Gecemiz Kadir ve gündüzümüz Nevrûz-ı Harzemşahî gündüzü ve kurban bayramı günü idi.

Ama bu Basra seyahatini edip Kurna Kalesi'nden tâ Bağdad'a gelinceye kadar hepsi 120 saat yerdir ve onar saatten 12 menzil yerdir. Ama uygun ve anlaşılır dostlar olduğundan 20 konakta ve 30 günde Bağdad Şehri'ne girdik, *vesselâm*.

Murtaza Paşa efendimizle Hâlis Sancağı'nda çayırda olan atları ve başka köy ve kasabaların gezintisine gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ 1066 [1656] senesi (---) (---) ayının birinde Bağdad Kalesi'nden 3.000 cürd atlı asker ile İmam-ı A'zam Kapısı'ndan çıkıp kuzey tarafa Dicle Nehri yani Şat kıyısıyla şenlikli köyler geçerek (---) saatte,

Menzili,

...................(30 satır boş).................... *[369b]*

...................(36 satır boş).................... *[370a]*

Bu mahalde cennet Bağdad'ın sınırları tamam olup Şehrezûl Eyaleti sınırına ayak basınca Murtaza Paşa efendimiz İmâdiye hâkiminden kızını istedi. Üç katar katır yükü değerli kumaşlar, türlü türlü nadir bulunur değerli silâhlar ve 10 adet süratli atlar ile Urus Yusuf Kethüda'ya 2.000 adam tayin edip bu hediyeleri İmâdiye hâkimine, Akra beyine, Dühük beyine, Cizre beyine, Harir beyine, Lûristan hâkimi Süleyman Bey'e ve diğer Kürt beylerinin her birine, mertebelerine göre ender hediyeler gönderip,

Bu kusurlu hakir de Yusuf Kethüda ile Şehrezûl, Lûristan ve İmâdiye ülkesine gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ Irak sınırından kuzey yönüne 7 saatte bir düz geniş sahra içre Şat Nehri'nden uzak, verimsiz, köysüz ve mamur ve şen olmayan, susuz, kuru zeminde şiddetli sıcak çekerek,

Şehrezûl vilâyetinde Hasan Can Hanı: Bir vadide kârgir yapı güzel bir handır. Dört tarafında mamur yeri yoktur. Hepimiz çadırlarımızla konaklayıp o gece haramî korkusundan rahat uyku görmedik. Buradan yine kuzey tarafa 9 saatte,

Havar Kalesi'nin özellikleri

Bu kaleyi 99 [717-8] tarihinde Hazret-i Ömer'in oğlu Abdullah yapmıştır ki Hazret-i Ömer'den sonra bu Melik Abdullah bin Ömer büyük şanlı padişah olup Basra, Bağdad, Medâyin, Şehrezûl ve Musul diyarlarına sahip olup velvele veren bir melik olduğundan Mervan-ı Himâr oğlu Abdülmelik, Şam şahı iken adı geçen Abdullah ibn Ömer'in Acem diyarına, Basra, Lahsa, Umman ve Irak'a ülkesine sahip olup Havar Kalesi'ni Şehrezûl toprağında yaptığını Abdülmelik ibn Mervan duyup Şam'dan büyük ordu ile Abdullah ibn Hazret-i Ömer üzre gelip Havar Kalesi altında büyük savaş olduğundan Havara Kalesi halkı gördü, bir kere "havâr havâr" deyip dal-satur olup Abdülmelik ibn Mervan'ın uğursuz ordusuna bir Muhammedî satur vurup Havar Kalesi'ni Mervanoğulları'ndan kurtardıkları için Havara Kalesi derler. Daha önce ismi Kürtçe Keyhû Kirman idi. O büyük cengden sonra Havar Kalesi adıyla meşhur olmuş bir (---) kaledir.

Sonra bu kaleyi yapan Abdullah ibn Ömer asker toplayıp Şam diyarı üzerine varıp Abdülmelik ibn Mervan ile büyük ceng ederek Abdülmelik'i bozguna uğratınca Abdülmelik, Yezidî ve Mervaniyân sakin olduğu Kelbin Dağları'na kaçıp adı geçen Abdullah ibn Ömer, Şam Şehri'nden o kadar mallar ve hazineler aldı ki diller ile anlatılmaz. Daha sonra zafer kazanmış olarak Şehrezûl'da bu Havara Kalesi'ne gelip Şam'ın ganimet mallarıyla Şehrezûl diyarını ve Lûristan ülkesini imar edip günden güne tanınan bir melik oldu. Hatta o kadar mal sahibi oldu ki bin adet azatlı kulu divanında el kavuştururlardı; diğer mal ve köleleri ona göre kıyaslansın.

Zira bu Abdullah, Hazret-i Risâlet-penâh'ın hayatında dört yaşında idi. Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* İslâm ile müşerref oldukta bu Abdullah babası Hazret-i Ömer'e uyup çocuk iken iman ettiğinden Hazret-i Resûl bu Abdullah'a dua edip arkasını sıvazladı ve "Sen benim manevî oğlumsun" dedi. Hatta Hazret-i Resûl'ün hatunu Hafza binti Hazret-i Ömer'in ana baba bir kardeşidir. Bu Abdullah Hazret'den 630 hadis nakletmiştir.

İşin sonunda yine Mervanîlerden Abdülmelik ibn Mervan derdinden Irak toprağında Şehrezûl ülkesinde bu Havara Kalesi'ni terk edip Mekke-i Mükereme'ye gidip kendini dünyadan soyutlamış iken yine Abdülmelik ibn Mervan zamanında 74 [693-4] tarihinde Mekke'de vefat edip Mekke dışında Muallâ adlı mezarlıkta Hazret-i Hadice Ana yakınında yatmaktadır.

Daha sonra bu Havara Kalesi'ni Mervanîler işgal edip nice bin eski melik eline girmiş çıkmıştır. Sonunda 962 [1555] tarihinde bizzat Süleyman Han çağında Bağdad Valisi Baltacı Mehmed Paşa fethedip Şehrezûl Eyaleti'ne eklenmiştir. Sonra yine Acem istila edip hükümetini Lûristan hâkimine bağışladı. Daha sonra 1040 [1630-31] tarihinde Vezir Hüsrev Paşa'ya Lûr hâkimi Hüseyin Han bu Havara Kalesi'nin anahtarlarını teslim edince yine kale hükümeti kendine bağışlandı.

Havara Kalesi'nin şekli: Bir verimli ovanın ortasında bir yığma tepe üzerinde rıhtım toprak ile yapılmış sağlam bir kaledir. Doğu tarafa bir kapısı var, dörtgen şekilli sanatlı bir kaledir. Bu kale Şehrezûl Eyaleti'nde Lûr hâkimi hükmündedir. Hâkiminin elinde hatt-ı şerifleri vardır ki Acem galip olsa Acem'e ve bazen de Osmanlıya tabidir. Hâlâ hutbesi Osmanlı adına okunur. 6 adet hutbeli camileri, han, hamam, medrese ve mektepleri ve yetecek kadar dükkânları vardır. Ve bağ ve bahçesi boldur. Ve şehir içinde tatlı suları bol bol akar. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Buradan yine kuzeye 7 saatte Lûristan üzere gidip,

Bâsle Köyü menzili: 100 haneli şenlikli köydür. Buradan 12 saatte kuzeye gidip, *[370b]*

Nukud Kalesi'nin özellikleri

Bu eski kalenin ilk yapıcısı Kâpûs Şah ibn Menûçehr Şah'ın Hoca Nukud adlı tâciridir. Onun için Nukud Kalesi derler. Gerçekten de nice bin kese nakit mal harcanarak yapılmış dörtgen şekilli pâk toprak ile yapılmış sağlam bir kaledir. Bu da Lûr hanı hükmünde mamur kaledir. Dizdarı ve neferâtları hazırdırlar. Şehri 3.000 haneli hepsi bağlı ve bahçeli, cami, medrese, zaviye, han ve hamamlı ve çarşı pazarlı kaledir. Ama bu mamur kale Acem sınırında Mâşa Derbendi adında büyük bir derbendin iç yüzünde kıble yönünde Şehrezûl toprağına yakın olduğundan genellikle Acem kavmi Gökdolağı ve Lûristan Kürdü'dür. 931 [1525] tarihinde

Süleyman Han Veziri Osman Paşa fethidir, yine Lûr hâkimi Hüseyin Han'a bağışlanmıştır.

...................(2.5 satır boş)...................

Bâşke Kalesi'nin özellikleri

Melik Zûpîn'in Bâşke adında Moğol kavminden bir veziri yaptığından Bâşke Kalesi derler. Kalesi bir ağaçlık içinde dörtgen şekilli toprak yapı güzel bir hisardır. 962 [1555] tarihinde Baltacı Mehmed Paşa fethidir. Daha sonra 1039 [1629-30]'da IV. Murad Han veziri Hüsrev Paşa'ya itaat edip yine Lûr hâkimi Süleyman Han'a mülkiyet üzre bağışlandı.

...................(6 satır boş)...................

Sine Kalesi'ni anlatılması

616 [1219] tarihinde Lûristan hâkimlerinden Emir Gıyâseddin yapısı olduğu, Osmanlı'ya ve Acem'e tabi olup Lûristan hâkimi tahtı olduğu, şehri bir çukur yerde bulunup Mâşa Derbendi Dağları'ndan çam ağacı oluklar ile bu Sine Şehri'nin damları üzere sular aktığı ve iç hisarı taş yapı güzel birkale olup mamur şehir olduğu yukarıda Tebriz, Erdebil, Hemedan ve Dergezîn diyarına geldiğimizde bu Sine Şehri ayrıntılı olarak yazılmıştı.

Ama şimdiki hâlde Murtaza Paşa Kethüdası Yusuf Ağa ile geldiğimizde Lûristan hâkimi Süleyman Han 5.000 seçkin askerle karşılamaya çıkıp büyük alay ile Sine Şehri'ne girdik. Ziyafetten sonra Murtaza Paşa'nın hediyesi bir mücevher eyerli küheylân atını ve bir külçe Kepanî destârını verip kabul etti. Ve mektuplarını öpüp aldı. Hepimize birer dinlenme yerli ve bahçeli konaklar verip üç gün şehri gezip dolaştık.

...................(3 satır boş)...................

Buradan yine doğu tarafa meyilli 5 saatte,

Şemîrân Kalesi'nin özellikleri

259 [873] tarihinde Me'mun Halife'nin üstadı yapmıştır. Nücum ilminde ve bütün ilimlerde zamanın seçkini olup bu kaleyi inşa ettiğinden Şemîrân Kalesi derler.

...................(2.5 satır boş)...................

Nerîmân Kalesi'nin özellikleri,

yani Hemedan Seddi

Bu kale kâh Acem'in ve kâh Lûr Hanı'nın hükmünde olgandır. Ama hâlâ Gûristân hükmünde mezkûr Derbend-i Mâşa'nın doğusu tarafında İran Seddi, Nerîmân Kalesi'dir kim Melik Nerîmân bina etmiştir. Kalesi bir yalçın kaya üzre beşgen şeklinde bir taş bina güzel kaledir, ama küçüktür. Lâkin aşağıda şehri bir dereli ve âbıhayat sulu, bağ ve bahçeli, camili, medrese ve han u hamamlı ve yetecek kadar dükkânlı mamurdur rabtadır [sur dışı, dış mahalledir].

...................(1 satır boş)...................

Buradan kıble yönüne 9 saatte gidip, *[371a]*

Kızılca Kalesi'nin özellikleri

915 [1509] tarihinde Şah İsmail'in Kızılca Han adında bir ünlü hanı Yavuz Selim Han korkusundan bu sağlam suru yapmıştır. Nice handan hana geçmiştir.

Daha sonra 962 [1555] tarihinde Süleyman Han Veziri Baltacı Mehmed Paşa Acem elinden fethedip Lûristan hâkimi Hüseyin Han'a bağışlanmıştır. Hâlen Şehrezûl toprağında Lûr Hanı Süleyman Han hükmünde bir ormanlık ve ağaçlık içinde bir düz ovada dörtgen şekilli pâk toprak ile yapılmış sağlam kale, dayanıklı surdur. Bütün halkı Sünnî Kürtlerdir.

1039 [1629-30] tarihinde IV. Murad Han Veziri Hüsrev Paşa Acem diyarının Erdebil, Hemedan, Pîlever, Dergezîn ve Cem-cenâb adlı kalelerini yağmalayıp harap ettiğinde bu kale altından geçince Hüsrev Paşa'nın arslan gibi heybet ve gücünü bu Kızılca Kalesi halkı görüp itaat ettiler. Hâlâ o kadar bakımlı ve şen değildir, ama Kürt Sünnîleri diyarı olduğundan camii, hanı, hamamı ve dükkânları vardır. Buradan yine kıble yönüne 6 saatte,

Zâlim Ali Kalesi'nin özellikleri

921 [1515] tarihinde I. Selim Han çağında Şah İsmail'in Zâlim Ali adlı bir hanı yapmıştır ki ağaçlık büyük bir ova içinde sağlam bir saray olmak üzre yapılmıştır. Ancak Selim Han ve Süleyman Han'ın Acem diyarına fazlaca el uzattıklarından bu Zâlim Ali bu sarayı, duvarları, burçları ve hendekleri ile sağlam ve sarp bir hisar etmiştir.

Sonunda 941 [1534-35] tarihinde Süleyman Han Bağdad'ı fethedip dönüşte bu kaleye 50.000 asker ile Osman Paşa'yı serdar edip bu kaleyi kuşatmışken Yaratıcı'nın emriyle Serdar Osman Paşa top güllesinden şehit olmuş, İslâm askeri kaleye yine aman zaman vermeyip döğerken bir gece kale içinde mahsur olan Sührâb Han adlı kişi kaçıp Mâşa Derbendi'nden içeri Acem sınırında Zengân Şehri'ne firar edip orada karar etti.

Ve Baltacı Mehmed Paşa kaleye yetecek kadar asker koyup Lûr hâkimi Hüseyin Han'a hükümetini verip anahtarlarını Süleyman Han'a gönderdi. Hâlâ Şehrezûl hükmünde Lûr Kürdü hükmünde cami, han, hamam ve çarşı pazarlı, dört tarafı dağlı, bağlı ve bahçeli ve akar sulu mamur toprak kaledir. (---) (---) (---) (---) (---) Buradan kuzey yönüne 5 saatte,

Belkâs Nahiyesi, hâsa'l-hâs vadisinin özellikleri

Şehrezûl vilâyetinin yüzü suyu olan bir Belkâs Nahiyesi'dir ki oldukça mamur, şenlikli köy ve kasabalar ile süslenmiş ve dağların çevresi küçük kaleler ile bezenmiş bir mamur nahiyedir. Hatta Murad Han Veziri Hüsrev Paşa deryâ gibi asker ile bu geniş ovada 40 gün konaklayıp yüz binlerce adet hayvanlarıyla yiyip içtiler ve konup göçtüler. Yiyecek ve içeceklerinden başka otlarından ve tirfil ve yoncalarından bir orak bile eksilmemiştir. Tâ bu derece yulaf ve yoncalı, otlu, hayat suları tatlı verimli bir nahiyedir Yaratıcı daha da mamur ede. Buradan kıble tarafına 5 saatte,

Harir vilâyeti, hâs Zarir kavmi:

.....................(3.5 satır boş)....................

Ardalân vilâyeti, yiğitler yurdu:

.....................(3.5 satır boş)....................

Kürt Sûrân büyük ülkesi:

.....................(3.5 satır boş)....................*[371b]*

Ashâb-ı Fil Sahrası, yani Erdebil dengi, eski şehir Erbil Kalesi'nin özellikleri

İbtidâ bu yerde Ashâb-ı Fil'den Ebrehe adlı nasipsiz bu vadilerde kışlayıp imar etmişti. Daha sonra Kûfe, Vâsıt, Harran ve Havran diyarlarını yakıp yıkıp halkını kebap ve hanelerini toprak

sayısız abus Zengi askeri, binlerce fil ile Hicaz-ı Abbas ve Tâyif'i harap ederek Mekke-i Mükereme'ye el vurup Kâbe'nin bütün taşlarını fillere yükletip Cidde Limanı'nda bütün Mekke taşlarını Kızıldeniz'e döktü. Sonunda Hacerü'l-Esved'i yerinden söküp denize atmak için her hangi file yükletse Allah'ın emriyle o Hacerü'l-Esved yüklü olan filin beli bükülüp ölürdü.

Bu hâli melun Ebrehe gördüğü hâlde inadında diretip Hacerü'l-Esved'i kendi Mahmudî filine yükletip yola çıkarken Cenâb-ı Hak tarafından bir şimşek ve yıldırım belirip Ebrehe ve fili yanıp Hacerü'l-Esved o ateşten siyah taş oldu, diye nice tarihçiler öyle yazmışlar. Bir kısmı Nuh Tufanı'nın azap suyunda kaldığı için siyah oldu, demişler; bazı tarihçiler de Hacerü'l-Esved'e âsîler yüzlerini sürdüğü için siyah oldu, demişler. Ama Muhammed ibn İshak'a göre Hacerü'l-Esved Tufan'dan önce Beyt-i Mamur'dan kalmış beyaz inci gibi bir taş idi, demişler.

Sözün kısası, Hacerü'l-Esved, Mekke'de kalıp bütün Ashâb-ı Fil üzerine ebâbil kuşları tırnaklarında olan taşları bırakıp o taşlar bütün Ashâb-ı Fil askerlerinin tepelerinden delip çeneleri altından çıkıp bütün askerleri öldü. Daha sonra Mekke-i Mükereme'yi yeniden (---) (---) inşa ettiği bütün değerli tefsirlerde yazılıdır.

Bu taraftan, biz yine konumuza dönelim. Ashâb-ı Fil'in bu Erbil ovalarında kışlakta kalan Ashâb-ı Fil üzere ebâbil kuşları cehennem taşlarını tırnaklarından fil ordusu üzerine bırakıp tepelerinden vurup hepsi öldüler. Hâlâ Büyük Zarb Nehri kıyısında dörder beşer okka gelir adam dişleri çıkar, diye yaşlı adamlar tanıklık ettiler. Ve Lûr hâkimi tahtı olan Sine Kalesi derecesi üzerinde altışar okka adam dişleri vardır, Ashâb-ı Fil dişidir, derler. Arapça'da ve İbrî dilinde dişe *sîn* derler; o dişler Sin Şehri'nde asılı olduğu için Sîn Kalesi derler, diye yazmışlar. Hâlâ yine bu Erbil Sahrası'nda Ashâb-ı Fil'in nice kemikleri ve nice dişleri bulunur.

Bu Erbil Kalesi'ni Benî Ziyâd'dan Erpîl ibn Behistvân ibn Kâpûs ibn Menûçehr yapıp Hazret-i Yahya'ya iman getirmişlerdir. Onun için Erpîl Kalesi derler. Bazıları Ashâb-ı Pil [Fil]'den kaldı, derler. Ama halk dilinde Erbil Kalesi derler.

Daha sonra Âdil Enûşirvân imar etmiştir. Sonra Abbasîler zamanında Hulâgu Han harap etmiştir. Nice kere imar ve nice kere harap olmuştur.

Sonunda 962 [1555] tarihinde Süleyman Han zamanında Baltacı Mehmed Paşa eliyle imar etmiştir.

Yine 1033 [1624] tarihinde Acem istila edip 1040 [1630-31] yine Hüsrev Paşa fethetti, hisar içine yeterli miktarda cebehane ve asker koyup sağlam ve dayanıklı hâle getirdi.

Yine Acem işgal etti, ancak 1048 [1638-39] tarihinde Acem kavmi IV. Murad Han'ın gücüne takat geriremeyip kaleyi boş bıraktı. Sarı Mehmed Paşa tâ Murad Han Bağdad'a gelinceye dek Erbil Kalesi'ni zabt edip imar etti ve kale içine yetecek kadar asker koydu. Hâlâ Şehrezûl toprağında sancakbeyi tahtıdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Erbil Kalesi'nin zemininin yapısı: Büyük Zarb ve Küçük Zarb nehirleri ki bunlara iki Zarb-ı Ali Nehri derler, bu büyük iki nehir arasında bir çölistân ve bir uçsuz bucaksız boşluk yerde yüksek bir tepe üzerinde göklere doğru baş uzatmış dörtgen şekilli sanatlı bir kaledir. (---) tarafına bir kapısı var, hendeği yoktur. Kale içinde (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Ve bu kalenin kıblesi tarafında Musul Kalesi iki günlük yoldur. Ve bu Erbil Kerkük Kalesi'nin doğu tarafında iki menzil yerdir.

Ama kale dışındaki aşağı şehri eski zamanda büyük yerleşim yeri imiş, hâlâ sayısız yapı kalıntıları açık seçik görülür. Ancak bir ulu camii minaresiyle meydanda kalmış.

Ve iki adet nehir kerizi vardır, kâh akar eder ve kâh kuru olur. Yaşlı kimseler bu akarsu Zarb Nehri'nden gelir, derler.

Ve bu kale çölünün sınırları batı tarafta Musul Kalesi karşısında Yunus Nebî türbesi toprağında Şat kenarında tamam olur.

Ve Harir vilâyeti bu Erbil Kalesi toprağıyla komşudur. Acem ülkesinden gelen kervandan bu Erbil Kalesi kulları bâc-ı sultanî alırlar, Zira Şehrezûl Eyaleti'nin derbendidir. Kervanlar, Musul'a giderken Zarb Nehri'ni geçip iki merhalede Musul Kalesi'ne ulaşır.

....................(4 satır boş)....................

Buradan kıble yönüne 4 saat gidip, *[372a]*

Şamük Kalesi'nin özellikleri

Âdil Enûşirvân çağında Büzürcmihir'in kardeşi Şamük adlı ünlü bir pehlivan yapımı tamamladığı için Şamük Kalesi derler.

Şehrezûl toprağında yoldan uzakça bir tepe üzerinde altıgen şekilli toprak ile yapılmış sağlam bir kaledir, ama küçüktür. Hâkimi ocaklık şeklinde Kürt beylerinin ileri gelenlerinden Sarılı aşiretinden Haydar Bey'dir. Kalesinin nökerleri, dizdarı ve cebehanesi tamamen Haydar Bey hükmündedir. Ulu aşiret sahibidir ki 10.000 tüfeng-atara sahiptir, Ehl-i sünnet ve'l-cematten olup Hakk'a yöneliktir. Daima Mâşa Derbendi'nden Acem tarafına geçip Sultaniye Kalesi'ni, Ebhur Şehri'ni ve Zengân Şehri'ni vurup Hemedan ve Dergezîn'e varıncaya dek Acem ülkesini talana vurur bir Haydar-ı Kerrâr Sarılı'dır. Ve bütün aşiretleri de Sünnî gazilerdir.

Şehrin tamamı 2.000 ufak tefek hanelerdir. Camii, hanı, hamamı ve çarşı pazarı vardır.

...................(3 satır boş)...................

Buradan yine kıble yönüne ki, bu bölgelerde kıble batı tarafa eğimli şekilde bulunur, çöller içinde 9 saat gidip,

Örenhan menzili: Zarb Nehri kenarında bir küçük han vardır, orada konuk olup Urbân baskınından hayli korku çektik, bu amansız handan başka sığınacak bir yapı yoktur.

Bu mahalle Küçük Zarb Nehri, Mâşa Derbendi Dağı'ndan gelip (---) (---) (---) (---) (---) kalelere uğrayıp (---) (---) yakınında (---) nehrine katılır.

Bu mahalden seherle birlikte kalkıp altın köprüsünü Büyük Zarb Nehri üzerinden geçip 9 saatte kıbleye,

Nursuz Dahhâk'ın diyarı, yani Şehrezûr, Dahhâk oğlu Kerkâk Kalesi yapısının özellikleri

Tarihçi Mıkdisî'nin yazdığına göre bu Şehrezûl Kalesi'ni ilk defa yapan Dahhâk-i Mârî oğlu Zûr'dur. Aslında Şehr-i Zûr'dur, meşhur galatı Şehrezûl'dur, doğrusu Şehr-i Zûr'dur. Irak toprağında Kûfe ve Medâyin'den sonra bu Şehr-i Zûr gayet mamur olup sanki cennet bapçesi oldu.

Daha sonra Abbasîoğulları zamanında Hulâgu Han bu Şehr-i Zûr'u bilek zoruyla yerle bir etti.

Sonra (---) tarihinde Emevîlerin Mervan-ı Himâr'da son bulduğu senede yine Dahhâk-i Mârî oğlu Zûr neslinden Moğol Kârkük adlı bir ünlü yiğit bazı Kürt kabileleriyle anlaşıp birleşip onların yardımlarıyla Şehr-i Zûr'u yeniden imar edip ismine

Kerkâk-i Moğol Kalesi derler. Zaman geçmesi ile halk dilinde meşhur bozulmuşu daha kolay kullanıldığından Kerkük Kalesi derler. Ama Keklik, Kelkit ve Kerkit Kalesi değildir; Kelkik, Erzurum Eyaleti'nde bir nahiyenin ismidir. Ama bu Irak toprağı ile komşu olan Şehr-i Zûr'un taht merkezi olan Kerkük Kalesi'dir. Lâkin eski Şehr-i Zûr Acem ülkesi sınırlarında Merâğa Şehri'ne yakın olup Timur Han'dan beri harabe ve yıkık kalmıştır; Merâğa Şehri de Timur harabından kalmıştır, daha sonra imar olmuştur. Eski Şehr-i Zûr ile Merâğa Şehri arası 6 merhale verimli topraklardır. (---) (---) (---) (---)

Şehrezûr hâkimlerini bildirir: Süleyman Han Kanunnamesi yazımı üzere fetih sırasında eyalet olup büyük ülke olmuştur. Ve dahi gönül almak için nice kere üç tuğlu vezirlere bağışlanmıştır. Eyaletinde olan Kürt beylerine ikişer tuğlu beylerbeyilik pâyesi verilmiştir. Ve emr-i şeriflerinde "Mîr-i mîrân" elkâbları yazılmıştır. Ama Şehrezûl valisi Irak serhaddinin sonunda olup Bağdad ile sınırdaş olmak ile Şehrezûl'un hükmü tâ Bağdad kapılarına kadar sözü geçerlidir, tâ bu mertebe hükmü yürür.

Şehrezûl valisinin kanun üzere hâss-ı hümâyûnu 11 kere 100.000 akçedir. Beylerbeyi kanunu böyledir ki her hangi memleket evvel feth oldu ise o beylerbeyi diğer beylerbeyinden önce gelir.

Ve her beylerbeyinin hâsları ne miktar akçe ise Süleyman Han Kanunu üzere 5.000 akçede bir cebelü askeriyle sefer eşer, ardı sıra mehterhanesi, bayrakları, iç ağaları, yanında mataracıları, önü sıra şâtırları, yedekleri, tuğları, kapıcıbaşı, ağaları, müteferrikaları, deli ve gönüllüleri ve Tatar askerini çekip memur olduğu sefere gider.

Ama Şehrezûl valisi, Bağdad valisi üzre takaddüm eder, Zira *941 [1534-35] tarihinde Süleyman Han Şehrezûl Eyaleti'ni* fethettikten sonra Bağdad feth olmuş. Ulu hükümettir. 3.000 seçkin asker ile her sene adalet üzere 100 kese tahsil eder. (---) (---) (---) (---) (---) *[372b]*

Şehrezûl Eyaleti'nde olan sancakları bildirir: Süleyman Han Kanunu üzere tamamı 20 adet sancaktır. Ve eyaletinde mal defterdarı, timar defterdarı, defter kethüdası, defter emini, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, rûznâmeci, mukâtaacı ve (---) (---) (---) (---) (---)

Sancakları bunlardır ki yazılır: Evvelâ Surucek, Erbil, Keşan, Bâzâr-ı Cengûle, Cimri, lakabına göre değil, şerif sancaktır; Hezârmerd, Dulhuvârân, Merkâve, Dahhâk-i Mârî'yi katleden Demirci Kâve'nin şehridir, Harir Rûdîn, Tiltarı, Sîh ü Zencîr, Acûr, Ebrûmân, Davdan, Pâk, Perend, Kebir [büyük] Belkâs, Acem hududundadır; ve Uştı.

Bu 18 adet sancaklar tamamen taşlıklar ve dağlar içinde sarp yerlerde Kürt kavimlerinin içinde sancaklardır ki asla ceng ile alınmamış ülkelerdir. Bunlarda gökyüzüne boy uzatmış sağlam ve dayanıklı kaleler vardır ki bir taraftan herhangi bir şekilde zafer mümkün değildir.

Bütün Şehrezûl Eyaleti 86 parça kalelerdir ki hepsi aman ile itaat etmişlerdir. Eğer bu kaleleri gezip gördüğümüze göre özelliklerini yazsak başka bir cilt kitap olur, ammâ inşallah nice sağlam kaleleri ve büyük beldeleri yerleri geldiğinde yazarız.

Ve bu Şehrezûr Eyaleti'nde yazılan 18 sancaktan başka 2 adet sancak da hükümettir. Süleyman Han Kanunu üzere azil ve nasb kabul etmezler. Hâkimi ölürse çocuklarına veya akrabalarına yahut da kızına verilmek kanundur.

Bir eyalette kadına sancak verilmek kanun değildir, ancak bu Şehrezûl Eyaleti'nde vardır. Hatta IV. Murad Han zamanında Hanzâde Sultan adlı kadın Harir ve Sûrân vilâyetine hâkim olup 12.000 tüfeng-atıcı ve 10.000 süvari okçuya sahipti. Burkasını [peçesini] yüzüne kapatıp siyah poşusunu boynuna bağlayıp küheylân at üzerinde meydanda gezip dolaştıkça sanki Sâm-ı Nerîmân'ın hayali idi. Nice kere bu hatun 40-50 bin asker ile Acem diyarının Hemedan, Dergezîn, Cem-cenâb ve seçkin sehirlerini basıp yağmalayıp yine esenlikle ve ganimetle Sûrân vilâyetine gelmiştir. Tâ bu derece cesur kağan hatun idi. Onun için bu Şehrezûr diyarında iki hükümetin kadına verilmesi kanundur, Gaziyân Hükümeti ve Mehrevân Hükümeti. Bu iki adet hükümet ile Şehrezûl'un 20 adet sancağı tamam olup 21 sancağı Kerkük Kalesi'dir ki paşa sancağı tahtıdır.

Ama bu eyalette 160 adet de aşiret beyleri vardır, ama tuğ, davul ve sancak sahibi değillerdir. Savaş sırasında bulundukları sancakbeylerinin sancağı altında sefere giderler. Diyarbakır Eyaleti'nde Van Eyaleti'nde ve İmâdiye Eyaleti'nde böyle hükümetler ve böyle ocaklık aşiret beyleri vardır.

Bu sancaklarda timar, zeamet ve hâs köyleri vardır, ama hükümet sayılan sancaklarda timar, zeamet ve hâs yoktur.

Bu Şehrezûr Eyaleti'nde paşanın 3.000 askeriyle 20 sancak askeri hepsi ancak 31.060 adet cengâver ve cesur asker olur. Padişahlar ve serdarlar Bağdad üzere sefere gelseler bu Şehrezûl valisi asker öncüsü olup çarkacı olur. Zira Irak ikliminin ve Fars diyarının at binicisi güçlü, hünerli ve cesur Şehrezûr askerleridir. Ama her sancakta alaybeyi ve çeribaşı yoktur, ancak Erbil, Şehrezûr ve Kerkük sancaklarında alaybeyi ve çeribaşı vardır.

Diğer hâkimleri bildirir: Evvelâ Âsitâne-i saâdet tarafından şer'-i Resûl hâkimi 300 akçe pâyesiyle kadılıktır, (---) adet köylerinden her sene adaletle 6 kese hâsıl olur. Dört mezhepten müftüleri ve nakibüleşrâfı vardır.

Ve hâlâ Âsitâne tarafından bu Kerkük Kalesi'ne yeniçerilerin haseki ağalarından bir yeniçeri ağası, başçavuşu, yeniçeri efendisi, 6 adet yeniçeri odası, 1000 adet yeniçeri, 300 adet cebeci, 300 adet topçu askeri tayin olunup yüksek dereceli yeniçeri ağalığı oldu. Ve kale dizdarı ve 60 adet kale neferatları vardır. Muhtesibi ve şahbenderi vardır.

Şehr-i Zûr Kerkük'ü kalesinin zemini şeklini bildirir: Evvelâ bu kale Bağdad toprağının çöllüğünde uçsuz bucaksız bir ovada Zarb Nehri'nebir menzil uzaklık yerde ve Musul Kalesi'ne iki menzil uzaklıkta eğimsiz bir yığma tepe üzerinde beşgen şekilden uzunlamasına toprak birkaledir ki çim, rıhtım, kerpiç ve cibis ile yapılmış sağlam bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü (---) adımdır. Tamamı (---) *[373a]* adet kale kapısıdır. Ve gerçi pâk toprak ile yapılmış bir kaledir ama gayet dayanıklı bir şekilde yapılmıştır. Her sene padişah tarafından tamir olunur. Tamamı (---) adet kule ve tabyalar ile bezenmiş ve (---) burçlarla ve beden dişleriyle süslenmiş serhat boyunda bir kaledir. Cebehanesi, 70 adet büyük ve küçük topları ve diğer mühimmat ve levazımatları mevcut bir hisardır.

Kerkük Kalesi imaretlerini bildirir: Evvelâ kale içinde toplam (---) adet pâk toprak ve kireç ile örtülü mamur kârgir yapı tek katlı ve iki katlı evler vardır. Ama kale içinde olmala bağlı, bahçeli ve akarsulu haneler değillerdir. Ve hepsi (---) adet mihrabdır. Evvelâ,

....................(30 satır boş)....................*[373b]*

....................(36 satır boş)....................*[374a]*

Bu şehri de gezip dolaşıp Murtaza Paşa kethüdasıyla İmâdiye yolu deyip kuzey tarafa 7 saatte çöl ile gidip,

Urbân Köyü: Zarb Nehri kenarında 40 haneli köydür, ama bin adet kara çadırlı Mevâl Urbânı sakinlerdir ki camız, keçi, sığır, at ve develeri sayısızdır.

Buradan sabahleyin kalkıp Zarb Nehri'nin ibretlik altın köprüsünü yedi göz üzere geçip yine çöller içinde kuzey tarafa giderken sol tarafımızda Musul Kalesi iki menzil yer kalıp biz yine Zarb-ı Ali Nehri'nin kenarınca doğu ile kuzey arasında 9 saatte,

Uğurlu ülkesi: (---) tarihinde Kızılbaş sancağı idi. Hâlâ nahiyeleri Şehr-i Zûr hâkimine tabilerdir ki yine sınırlarını sonu Acem toprağıyla komşudur. Ama sınırlarını sonuna varmadık, ancak Uğurlu adlı bir mamur köyde konuk olduk. Bu taifeye Ulus derler Acem Türkmeni'dir ki 5.000 Sünnî geçinir amansız Türkmen'dir. Yaylaları Ardalân Dağı'dır.

Buradan kalkıp yine kuzey tarafa eğimli nice bakımlı ve şenlikli köyleri ormanlar ve ağaçlıklar içinde geçip 7 saatte,

Bana Köyü menzili: Dağlar içinde bin haneli mamur köydür. Han ve camii vardır ama çarşı pazarı yoktur. Ancak hamam yerine burada bir kudret ılıcası hamamı vardır ki sanki Erzurum'un Hasankalesi banaları [ılıcaları] olduğundan dolayı bu köye Banaköy derler. Bunlar da Acem'den Osmanlılara tâbi olmuşlardır. Aşiret beylerine Bana beyi derler. 3.000 seçkin Kürt askerine sahiptir. Beylerine Hevân Bey derler.

Buradan kalkıp yine kuzeye dağlar, beller ve sarp yollar aşıp 8 saatte,

Vestan Köyü menzili: Ağaçlıklar ve yeşillikler içinde bin haneli camili, hanlı ve hamamlı mamur köydür, ama çarşısı yoktur, hafta pazarı durur. Bütün halkı Vestan Kürdü'dür. İçlerinde asla Yezidîleri yoktur; görseler aman ve zaman vermeyip Yezidî'yi katlederler. Ama Acem ile komşu olmakla Acemlere muhabbet ederler. Dağlarında kaplanları, yaban kedileri, zerdevaları [sansar], yaban koyunları ve dağ keçileri gayet çok olur. Beyleri Can Ata ile bir gün ava gidip beş adet koç ve yedi adet erkeç yaban keçisi avladık. Gayet lezzetli olur.

Buradan yine doğu tarafa eğimli uzun ağaçlar içinde 10 saatte,

Börüce Köyü sınırı menzili: Sâfî amansız Kürtlerdir ki dağ adamlarıdır. Bu köyün karşısında bir yalçın kaya üzerinde üçgen şekilli bir taş yapı küçük kale görünmekteydi, ama varıp kale içine

girip yakından görmedik, uzaktan bakıp gördük. Yaşlılardan öyle duyduk ki Süleyman Han zamanında bu kaleyi aman ile Budak Han Bey, Serdar Baltacı Paşa'ya kale anahtarlarını teslim edip yine ülkeyi ocaklık şeklinde Budak Bey'e bağışlamıştır.

Buradan kalkıp yine kuzey tarafa nice bakımlı köyler, verimli ovalar ve büyük ağaçlı ormanları 10 saatte geçip,

Oraman ülkesi menzili: Bir dere kenarında gerçekten de orman hıyâbânlı, bağlı, bahçeli, cami, han ve hamamlı çarşısız bir bakımlı ve şenlikli 1.500 haneli beldedir. Bu köyün eteğindeki yüksek dağın üzerinde Cihan Şah Kalesi diye tamam bir kale vardır ki Azerbaycan şahlarından Cihan Şah yaptığından onun ismiyle isimlenmiş yüksek bir kaledir, bakımlı ve şenliklidir.

Ama bu mahalde taraş, tula [tazı, av köpeği], çapar [alaca renkli] ve araş [arayan, arayıp bulan] zağarlar [iz sürücü av köpeği] ile ve Bağdad ve Urfa küçüğü tazılarımızla ava gidip Cihan Şah Kalesi'ni seyr edemedik. Ama uzak mesafeden taş yapı sağlam ve güzel bir kale görünmekte idi.

Vilâyet halkının söylediklerine göre bunu da Süleyman Han asrında Cihan Bey adlı bir bey bu kalenin anahtarlarını yine Baltacı Mehmed Paşa'ya teslim edip itaat eder. Ama halkının tamamı Şâfiî Kürtleridir. Aşiret beylerinin ismi Şems Ali'dir. Ellerinde hatt-ı şerifleri var ki Acem veya Osmanlı'dan hangisi galip olur ve Şehrezûr pazu zoru ile her kimde kalırsa bu kavim ona tâbi ola, diye ellerinde yarlığları [fermanları] var.

Ülkenin doğu tarafında Acem'in Hemedan ve Dergezîn'i 5 konak yakındır. Kıble tarafında da Musul Kalesi 5 menzil yerdir. Ve kuzey tarafında İmâdiye Kalesi de 5 menzil yerdir.

Ve bu mahalde Şehrezûl sınırı tamam olup İmâdiye toprağına dahil olundu, *vesselâm.*

Gerçi bu Şehrezûl Eyaleti büyük vilâyettir, ama herkes bir çeşit yol ile bir tarafa yönelir; ama bu hakir kul denk yoldaşlarımız ile böylece seyahat edip kâh doğuya, kâh batıya, kuzey ve güneye kaleleri ve beldeleri gezip dolaşıp Şehrezûr toprağını bir şekilde gezip görüp *[374b]* **Behdînân toprağı, Seyyid Han vilâyeti, yani iman seddi İmâdiye diyarı** olan pâk toprağa ayak bastık. Evvelâ İmâdiye toprağına ayak bastığımızda kuzey tarafa doğru 5 saat gidip sarp taşlıklar içinde,

Zibârî Köyü menzili: 200 haneli mamur köydür. Bütün haneleri kârgir yapı ve toprak ile örtülü bakımlı evlerdir. Bir camii, medresesi, bağ ve bahçesi vardır. Buradan yine kuzey tarafa 6 saatte,

Zibârî Ali Köyü menzili: Bu da Akra toprağında 500 haneli, cami, medrese, hamam ve bağlı, bahçeli ve âbıhayat dereli hoş köydür. Buradan yine kuzeye 4 saatte dağlar aşıp,

Lekândîr Köyü menzili: Akra toprağında 300 haneli cami, han, hamamlı ve bostanlı bakımlı köydür. Bu mahalde Murtaza Paşa efendimizin hediye atlarından biri bir kayadan uçup parça parça oldu. Buradan yine kuzey tarafa eğimlice 3 saatte,

Hündâr Köyü menzili: Bu da Akra Sancağı toprağında bin haneli mamur camili, medreseli, han ve hamamlı, yetecek kadar dükkânlı ve dağları bağlı bakımlı ve kârgir binalı köydür. Ve uleması gayet çoktur. Ve bu Kürd diyarının elbette her köyünde medrese bulunur. Buradan yine kuzey tarafa 7 saat gidip,

Yüksek tepe, altın madeni ocağı, yani eski şehir Akra Kalesi'nin özellikleri

İsminin sebebi (---) (---) (---) (---) (---) (---) ve yapıcısı (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Ve fatihi bizzat Hazret-i Ali'dir, Kûfe Şehri'nden bu dağlara nice bin İslâm askeri ile gelip bu Akra Kalesi'ni Enûşirvân neslinden Kâpûs Akra elinden fethetti. O devirde bu Akra kavmine Humeydiye kavmi derlerdi. Tâ Hazret-i Yunus'tan beri imana gelip Kürd dilini konuşur kalabalık bir kavim idi. Hicretten sonra 36 [656-7] tarihinde Hazret-i Ali bu Humeydiyye kavmini İslâm dinine davet etti, onlar da davete uymadıklarından Hazret-i Ali kalabalık asker ile gelince hepsi Hazret-i Ali'nin ayağını tozuna yüz sürerek İslâm ile şereflendiler. Hâlen Akra kavmi gayet mümin, muvahhid ve Şâfiî mezhepli Sünnî kavimdirler. Ve has Kürtlerdir. Hazret-i Ali bu kavme hayır dua ettiğinden çoluk çocukları hesapsızdır.

Ve hayır ve bereketleri bol ve akarsuları çok olduğundan başka doğu tarafında olan Akra Dağı ki Acem sınırında bulunmuştur, yüksek dağda 7 çeşit maden bulunur.

Evvelâ zırnıh [arsenik madeni ile kükürt karışığı bir madde] madeni, cibiz madeni yani alçı taşı, demir madeni, bakır madeni ve halis altın madeni olur. Ancak Kürt diyarı olduğundan hiçbir çeşit

madenin çıkarılması bilgisinden habersiz olduklarından geliri giderini karşılamayıp âtıl kalmış madenlerdir.

Bu hakir daha önce Acem diyarını gezerken Hemedan ve Dergezîn taraflarından geçip bu Akra Dağı eteklerinden geçerken bu Akra Dağı'nın ve madenlerinin özelliklerini yazmıştık, tekrarına hacet yoktur. Ama şimdi bu anılan Akra Dağı'nın kıblesi ve batı tarafı arasında bir menzil uzaklıkta Akra Kalesi düşer. Hakkâri diyarının Cülomerg adlı şehrine kuzey tarafa 4 menzil uzaklıkta Akra Kalesi'dir.

Ve bu Akra'nın güneyinde dağlar içinde Nenîvi [Nınova] Şehri'nden Hazret-i Yunus *aleyhisselâm*'ın gönderilip Kürt dilini onun öğretmesiyle Humeydî kavminden (---) (---) adlı kimsenin konuştuğu Nenîvî Şehri bu Akra Şehri'ne 2 konaktır. Hâlâ o kadar mamur değildir.

Orada Yunus *aleyhisselâm* hanesi hâlâ bakımlı ve gönül erbabının ziyaret yerleridir. Hazret-i Yunus kâh bu Nenîvî Şehri'nde otururmuş ve kâhîce Musul Şehri'nde otururmuş. Sonunda Yunus Nebî inatçı Kürtlerin taşkınlık ve ayaklanmaları derdinden Musul Şehri'ni terk edip Akra'nın Humeydiye kavminden nice inançlı adamlar ile batı tarafa giderek Akdeniz kıyısında Sayda Şehri'ne gelip deniz kıyısında küçük bir kulübe inşa edip ibadet ile meşgul oldu. Hayy-ı Kadîr Allah'ın ilhamıyla bir gün Hazret-i Yunus:

"İlâhî bana dokuz deryânı seyr ettir" diye dua eder.

Yaratıcı'nın hikmeti seher vakti bir Bahr-i Muhît [Okyanus] gemisi Yunus Nebî olduğu mahalle gelip Yunus Nebî de bu gemiye girip Umman Denizi deyip giderlerken İlâhî hikmet bir şiddetli rüzgâr çıkıp bütün insanlar denizde boğulmakta. Hazret-i Yunus Nebî:

"İsteğiniz bu tehlikeden kurtulmak ise kura ile birbirinizi denize atasız, tâ ki gemi hafifleyip kurtulasız" deyince öyle ederler.

Yaratıcı'nın hikmeti üçüncü kura Yunus Nebî'nin denize atılmasına gelip aman vermeden Hazret-i Yunus'u Akdeniz'e atarlar. Tanrı'nın emriyle o an büyük bir neheng [timsah] Hazret-i Yunus'u yutar.

Hemen o an Okyanus nehengi görür ki yuttuğu gıda bir İlâhî nurdur ki bütün denizlerin balıkları karnındakini ziyaret ederler ve nehengin kendi karnı rahmet deryâsı kadar olmuş.

Sonunda fakir neheng karnında bir peygamberi saklayamayıp divane olup şimşek gibi Akdeniz içinde yüzerek Sebte Boğazı'ndan dışarı çıkıp Muhit Denizi'ne girer, oradan Magalyan Denizi'ne varır, oradan Fiyamenk Denizi'ne, Yeni Dünya Denizi'ne, Okyanus Denizi'ne, Girdab Denizi'ne, Umman Denizi'ne, oradan Hürmüz Denizi'ne, oradan Şat Nehri ile yüzerek 40 günde Allah'ın emriyle Hazret-i Yunus'u anılan balık Şat kenarında Musul Şehri'nde ağzından çıkarır.

Hazret-i Yunus şiddetli sıcakta çıplak kalınca Allah'ın emriyle Yunus Nebî'nin çevresinde kabak ağacı bitip Hazret-i Yunus'un avret yerlerini kabak yaprakları örter, *[375a]* şiddetli sıcaktan ve kavurucu rüzgârdan korunur.

Ve anılan balık Hazret-i Yunus ile 40 gün ülfet edip yedi deryâyı gezip dolaştırdığından dostluk kurup nice seneler Şat Nehri içinde yüzer, her an Hazret-i Yunus'u ziyarete gelir, Hazret-i Yunus da bu balığa yiyecek verirdi. Hâlâ o balıklara Yunus balığı derler, Akdeniz'de ve Karadeniz'de çok olur, esmer zararsız bir çeşit iri balıktır.

Hikmet: Her sene nice bin Yunus balıkları Muhit Denizi'nden Umman Denizi'ne ve Hürmüz Denizi'ne, oradan Şattularab Nehri'ne girip baş yukarı kuzeye doğru Bağdad önünden geçip Musul Şehri'nde Hazret-i Yunus'u ve Hazret-i Yunus'u yutan Yunus balığını ziyâret edip yine Şat ile döndüklerini nice bin Şat kelekçileri görmüşlerdir. Zira Hazret-i Yunus, Musul Şehri'nin Şattularab doğusu tarafında balık karnından çıktığı yerde yatmaktadır.

Ve nice sene geçince balık da ölüp Hazret-i Yunus Nebî civarında, Humeydiye kavmi ki Yunus Nebî ümmetidir, bu balığı onlar Yunus Nebî yanına gömmüşlerdir. Bir kitapta Hazret-i Yunus vefat ettiği an yunus balığı da ölüp Yunus Nebî'nin yanında Humeydiye kavmi tarafından gömülmüştür, diye yazmışlar.

Ve nice tarihçiler kabak ağacı bu Musul'da Hazret-i Yunus için yaratıldığını yazmışlardır. (---) (---) *"Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik."* [*Kur'ân,* Saffat 146] âyetini tefsirciler böyle yorumlamışlardır.

Ve nice tarihlerde ve *Mıkdisî Tarihi*'nde Hazret-i Yunus'un bu Akra Şehri'nde Humeydiye kavmi ümmetlerinden hoşnut olup bu Akra'ya gelip 7 sene oturup nice mucizeler gösterip halkı imana davet ettiğini ve nice mucizelerini yazmışlar. Evvelâ,

Yunus Nebî mucizesi

Bu Akra Kalesi yakınında Nenîvî Şehri ki Hazret-i Yunus oraya gönderilmiştir, ona yakın dağlar içinde 3 saatte Betrâ beldesi adlı küçük bir kasaba vardır, bu köy halkı, Hazret-i Yunus çağında iman eden Humeydiye kavminden idiler. Çünkü Hazret-i Yunus Musul'da balık karnından çıkıp şiddetli sıcakta yorgun, aç ve bir ekmeğe muhtaç kalınca bu anılan Betrâ halkı Musul Şehri pazarına gelmişlerdi. Hazret-i Yunus'u bu hâlde görüp bir hayli ikramlarda bulunup bir ekmek vererek Hazret-i Yunus'u doyurup Akra Kalesi'ne oradan Betrâ'larına getirip ağırlarlar.

Hazret-i Yunus bunlardan hoşnut olup hayır dua eder ve bu kavme bir un değirmeni yapıp "Dünyanın sonuna kadar ebedi ola!" diye dua eder. Hâlâ o değirmen Betrâ Kasabası dışında açıkta görünür.

Nitekim Hazret-i Yunus *aleyhisselâm* hayatta idi, susuz dönüp gece gündüz 150 tağar [Bağdad tağarı 800 okkalık ölçü] buğdayı kendi kendine öğütüp ince un hâsıl ederdi. Hâlâ değirmenin âletlerinin bütün kalıntıları Diyarbakır Kalesi'nin siyah taşı gibi siyah sert taşlardan çarhları, fili, milleri, dolapları, gevze ve revzeleri ve alt ve üst taşları hepsi sert taşlardan kalıntılardır ki ne ateşte yanar, ne kırılır ve ne yok olur bir tür sert taştır ki sanki Diyarbakır Kalesi taşıdır. Nice yüz sene dönüp nice kere yüz bin benîâdem o susuz değirmenden yararlanırlardı.

Bazı insanların buğdayı öğütülüp bitip değirmen içinde kalmasa, durmadan dönen öğütücü taşa buğdayı tükenen adam, "Yunus Nebî hakkiyçün dur!" dese Allah'ın emriyle dururdu. Yine değirmen haznesine buğday koyup "Yunus Nebî aşkına dön!" deseler hemen Allah'ın emriyle değirmenin üst ve alt taşları dönerdi.

Gariplik bunda ki hâlâ bütün değirmenlerin dönmesi su ile veya hayvanlar iledir, altındaki taşı sabittir ve üstündeki taşı döner, seyyardır. Ama bu değirmenin ne suyu var ve ne değirmencisi var, hemen Yunus Nebî andı adıyla altındaki taş sağına ve üstündeki taş soluna dönüp ince un hâsıl ederdi ve bu değirmenden "Yâ Ganî-i Muğnî!" sesi işitilirdi.

Bu değirmen tâ Enûşirvân zamanına dek susuz dönerdi. O zamanda bir dinsiz değirmenin milinde olan Yunus yazısı üzerine işeyince dönmez olur. Ondan sonra Humeydiye kavmi "Peygamberimiz Hazret-i Yunus Nebî mucizesidir, âtıl kalmasın" diye dağlardan değirmene sular salıp nice yüz sene su ile döner, ama ne

taşları ve ne diğer âletleri bozulmayıp yine önceden olduğu gibi herkesin tahılını öğütürdü.

Sonunda, tarihçilerin yazdığına göre Yunanlı İskender Rum kavmi ile Nusaybin Şehri üzerine asker çekip Karadere adlı yerde Dârâ Şah ile büyük savaş eder, Dârâ Şah yenilip nice yüz bin Dârâ askeri, Rum askeri elinde Yunan kılıçlarından geçip Dârâ Şah'ı esir ederler.

Ve şah taht yeri olan Karadare Şehri'ni ve Nusaybin Şehri'ni yerle bir, halkını kebap ve hanelerini toprak edip Acem diyarını Rum keferesi haraca keser. Ondan elde edilen harac malının yarısını Kudüs-i Şerif'te Kumâme Kilisesi'ne ve yarısını Kostantiniyye içindeki Alina Kilisesi, yani Ayasofya'ya vakf *[375b]* eylerler.

Rum kavmi bütün Irak-ı Arab ki Haleb diyarıdır ve Irak-ı Acem ki Bağdad diyarıdır, bu şehirlere ve Kürt diyarlarına yayılıp Dühük Kalesi'ni, İmâdiye Kalesi'ni, Şıhoy Kalesi'ni ve Akra Kalesi'ni, oradan Nenîvî Şehri'ni ve Betrâ beldesini tamamen yakıp yıkmışlar, bu Betrâ beldesindeki Hazret-i Yunus Nebî'nin mucizesiyle dönen değirmeni de harap etmişler.

Nice zaman işlemez kalıp sonunda Seyyid Han Sultan, İmâdiye hâkimiyken imar edip nice sene döner. Zamanın geçmesiyle yine harap olur. Hâlâ bütün âletleri ve gereçlerinin kalıntıları siyah taştan yerlerde toz toprak içinde yatar. Ama yine bir yüce himmetli bir zat istese imar edip döndürür. Zira bütün âletleri Yunus Nebî eli ile yapildığından bir tek taşına bile zarar gelip bozulmamıştır. Bütün gezginler, tüccarlar ve İmâdiye kavmi gezip görürler, *vesselâm*. Beri taraftan,

Akra Kalesi hâkimlerini bildirir: Evvelâ Osmanlı kanununa göre Süleyman Han yazımı üzere bu Akra Kalesi cennet bahçesi Bağdad Eyaleti'nde İmâdiye serbest hükümetinde hâlâ Akra Kalesi sancakbeyi hükmünde eski kaledir. Lâkin beyi Osmanlı tarafından değildir, Süleyman Han Kanunu üzre İmâdiye hâkiminden Akra beyi hil'at giyip davul ve sancak sahibi olup İmâdiye hâkimiyle Bağdad seferlerine, koruma ve kuşatmasına görevli bir Behdînânûr beyidir. Padişah tarafmdan hâs-ı hümâyûnu olmayıp emirleri elkâbında *mîr-i mükerrem* yazılır. Osmanlı hâs-ı harac ve bâclarına karışmayıp sancağı hükmünde asla timar ve zeamet yoktur.

Ve kalesi ve bütün idareleri, beyinin tasarrufu altndadır; asla bir fert müdâhale edemez. Hatta kadıları da İmâdiye tarafından bir âbid ve fâzıl kimse olur. Beyi 3.000 kadar Humeydî Kürt yiğit askerine sahiptir.

Ve sancağı toprağında 20.000 kadar tüfeng-atıcı Kürt halkına sahiptir. Melik hâkimidir. Kuzeyinde 4 konak Hakkâri hanıyla komşudur. Doğu tarafında (---) şehriyle Acem ile sınırdaştır. Güney tarafında Şehrezûl Şehri toprağıyla hududdaştır. Batı tarafında 5 konak İmâdiye ile sınırdır.

Esenlikle bu kaleye girdik. Beyi Sultan Hüseyin ibn Sultan Müseyyed idi. Murtaza Paşa Kethüdası Köle Yusuf Ağa ile bu Akra Kalesi'ne girerken Akra beyi büyük alay ile karşılamaya çıkıp şehre girirken kaleden toplar atıldı, Sarayında nefis nimetler yenilip Murtaza Paşa'nın dostluk mektubunu, bir eyerli ve koşumlu küheylân atını hediye verdik. Dünya kadar hoşlandı, biz de sarayında konuk olduk.

Akra Kalesi zemininin şekli: Ve Ekra da derler. Kürtçe'de Ekra-i Zibârî, Urbân dilinde Ekra-i Ali derler, Acem dilinde Till-i Akra derler, Moğolca'da Til Muzurî derler, Zaza Kürdü dilinde Til Gejdüm derler, Yunan dilinde Petre Purgas derler yani Taşlı Kale derler, Lulu Kürdü dilinde Kûh-pola derler ve Ermen dilinde (---) derler. Kısacası her dilde yüksek dağıyla meşhur eski bir Akra Kalesi'dir.

Ama eski zamanda büyük şehir imiş. Aşağı ovada tamamen Zibârî Kürtleri yerleşiklerdir. Pesân Kürdü ve Muzurî Kürdü de vardır, ama azdır. Ama Humeydî kavmi gayet çoktur. Ve Hanzade Sultan vilâyeti bu Akra toprağıyla sınırdaş olduğundan Hanzâde'nin (---) Kürtleri aşireti her zaman Akra pazarına gelirler.

Ve bu Akra Kalesi Sûrân toprağı ile komşu olduğundan Akra Kalesi'ne Sûrân kavmini komazlar. Zira birkaç kere Sûrân kavmi Akra üzerine hücum etmişlerdir, ama hüsrana uğrayıp gitmişlerdir. O zamandan beri Akra Kalesi gözcüleri Akra kapısında gözcülük ve bekçilik ederler.

Kalesi gökyüzüne baş uzatmış sert taş ile yapılmış sağlam bir surdur ve beşgen şekilli, hendeksiz, bağ ve bahçesiz mavi bir tepe üzerine kurulmuş sağlam hisardır. Bu kale meliklerin hasreti olup nice kere dayanıklı hisara eski sultanlar saldırıp savaşmışlardır. Aşağı ovada (---) (---) mahal benîâdem kemikleri ile dopdoludur.

Kale içinde toplam (---) adet tek ve iki katlı güzel haneler vardır ki hepsipâk toprak ile örtülü bakımlı evlerdir. Ve (---) adet mihrabdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) geri kalanı mescitlerdir.

....................(4 satır boş)....................

Abdî Paşa'dan narı ve inciri vardır. *[376a]*

Buradan kuzey tarafa İmâdiye Kalesi'ne doğru yola çıkıp 6 saatte,

Bekûfâr Köyü menzili: İmâdiye toprağında Baytanûr Kalesi hükmünde 300 haneli cami, medrese ve hamamlı, bağ ve bahçeli Kürt köyüdür. Bekûfâr Köyü Kürt dilinde söyleyici Sıçan Köyü demektir; gerçekten de faresi çoktur ve kedisi azdır. Buradan yine kuzey tarafa 9 saatte gidip,

Eski sûr, yani Baytanûr Kalesi'nin özellikleri

Kelimenin doğrusu Bî-tenûr'dur. Eski zamanda bu kale eteğindeki yüksek dağda bir mağara var idi, bir tarafı sıcak su idi, herkes hamurunu o mağaraya koyup ekmeği pişerdi ve ılıca hamamına girip şehre gelirdi. Bu şehir içinde bir kimse tandıra muhtaç olmayıp istedikleri gibi bu tandırda ekmekleri piştiği için Bî-tenûr Şehri derler.

Zamanın geçmesiyle bozulmuş şekli meşhur olduğundan Baytanûr derler. Bazı tarihçiler o mağaradaki tandır Hazret-i Nuh'un duası bereketiyle oldu, derler. Zira Hazret-i Nuh Tufan'dan sonra bu mahallere bir menzil yakın Cûde Dağı üzerine gemisiyle indiği (---) suresinde: "*(Gemi) Cudi Dağı'nın üzerine yerleşti.*" *[Kur'ân,* Hûd, 44] âyetiyle sabittir. Sonra bu yüksek dağa gelip bu tandır mağarasında dua edip tandır gibi olunca ekmek pişirmişlerdir. Onun için bu kaleye *Bî-tenûr*'dan bozma Baytanûr derler.

Kaleyi Benî Ziyâd'dan Behitsvân ibn Şemkin yapmıştır. Benî Ziyâd altı kişidir. Cürcân vilâyeti ve Taberistan vilâyetine sahip idiler. Daha sonra Şah Behistvân Şehr-i Zûr'a sahip oldukta bu Bî-tenûr Kalesi'ni yüksek bir tepe üzerine inşa eyledi. Gayet küçüktür, ancak gayet sarp hisardır ki hiç bir tarafından bir şekilde zafer bulmak mümkün değildir. Ancak birkaç sene her taraftan kuşatıp kıtlık ve yokluktan aman ile kaleyi vere ile vereler, sonra kuşatanlar

kaleye gireler; yoksa hiç bir şekilde girmek mümkün değildir. Hâlâ İmâdiye Eyaleti'nde Şuhoy beyi hükmünde şirin bir hisardır.

...................(3 satır boş)...................

Buradan yine dağlar içinde 5 saatte kuzey tarafa gidip,

(---) Köyü menzili: Bu da Şıhoy Kalesi sınırında 100 haneli köydür. Buradan 6 saat gidip,

Hoy Şehri benzeri,
yani Şıhoy Kalesi'nin özellikleri

Benî Ziyâd'dan Merdâvinc Şah yapmıştır. İsimlenmesinin sebebi Zaza Kürdü dilinde Şıhoy (---) (---) (---) derler, onun için Şıhoy Kalesi dediler. Bu da İmâdiye Eyaleti'nde başka sancakbeyi tahtıdır. Ama Osmanlı'dan hil'at giymeyip İmâdiye hâkiminden giyer sancakbeyidir. Osmanlı emirlerinde beyine *mîr-i muhterem* elkâbı yazılır. Hâss-ı hümâyûnu yoktur. Hükümeti altında olan harac ve Pazar bâcı tamamen beyinin hâssıdır. Bunun da pâk toprağında asla timar, zeamet, çeribaşı, alaybeyi, dizdar ve serdar yoktur.

Şıhoy Kalesi zemini şeklini bildirir: Bu kaleyi gördüğümüz mahalde hâkimi Mehmed Bey adlı namlı bir bey idi. Alay ile karşılamaya çıktı. Hisar içinde konup ziyafetler yenildi ve kaleden birkaç küçük şahî toplar atıldı.

...................(4 satır boş)...................

Cihad yurdu şehri, Âzerzâd Kalesi'nin özellikleri: İlk yapıcısı Âzeroğulları'ndan Melik Âzer olduğundan Âzerzâd Kalesi derler, ama Kürtler Âzerzâr derler. Bu da İmâdiye hükmünde Baytanûr Kalesi ile Şıhoy Kalesi'ne yakın ve Şıhoy Beyi Mehmed Bey hükmünde yüksek bir tepe üzerinde taş yapı güzel bir kaledir ancak küçük hoş bir surdur.

...................(2 satır boş)...................

Buradan yine batı tarafa eğimli sarp dağlar içinde 6 saatte *[376b]* İmâdiye Kalesi belli olunca İmâdiye hâkimi (---) (---) Han askeriyle görünüp Murtaza Paşa kethüdası karşıladı. İmâdiye askerinin bütün seçkinleri zırhlara, gök demire gömülüp büyük bir alay ile İmâdiye'ye girerken İmâdiye Kalesi'nden şahî ve balyemez

toplar atılıp göğe yükselir gibi İmâdiye Kalesi'ne (---) (---) Han'ın sarayına dahil olup büyük divan oldu.

İmâdiye diyarının pâk samur kürklü eşrafı, ulemâ ve salihleri ve hanın 10.000 kadar seçkin askeri şal, şapik [Kürt ceketi] ve çarikler [bir çeşit Kürt kemeri] giymiş tüfeng-atıcı heybetli askeri toplanıp hanın divanında sağda ve solda altın ve gümüş kavuklu, başlıkları turna telli ve şahin çığalı kapıcıbaşıları altın ve süse batıp âdâb üzre el kavuşturup han divanhanesinde davul, nefir ve kudümlere turralar vurulup hâkim divanı tamam olunca Murtaza Paşa efendimizin mektupları okunup ne dediği belli olunca şanlı han:

"Ey İmâdiye kavmi, Murtaza Paşa kardeşimiz bizden bizim kızımızı nikahlı zevceliğe Resûlullah'ın şeraiti üzere istemiş, ne buyurursuz?" dedikte bütün İmâdiye ayânı,

"İstihâl istihâl (münasiptir), Allah mübârek eyleye!" denilince İmâdiye şeyhülislâmı:

"Kani [nerede]) Murtaza Paşa vekili ve kani ya bu hanın vekili?" deyince Murtaza Paşa kethüdası meydana çıkıp han ile el ele olup Bânû Perî'yi Murtaza Paşa'ya şeyhülislâm nikâhladı, Fâtiha okunup nice bin kâse şerbetler içildi.

Murtaza Paşa tarafından hana, han kethüdasına ve şeyhülislâma samur kürkler giydirildi. Diğer ileri gelen beylere 150 kadar zerdûz hil'atler giydirildi. Ayrıca üç katar katır yükü çeşit çeşit çok değerli hediyeleri hana peşkeş çekip Davudî zırhları ve Tâlûtî tuğulkaları hana bergüzar verip 10 adet soylu küheylân cinsi atları da hana hediye çekti. Şanlı han bundan dünyalar kadar hoşnut oldu.

O an Murtaza Paşa'ya nikâh olduğu müjdecileri gitti. Sonra İmâdiye hanının nice bin sahan nefis yemekleri ve miskli nimetleri muhabbet meydanına gelip Muhammedî sumat [sofra] çekilmiştir ki diller ile anlatılmaz ve kalemlerle yazılmaz. Yemekten sonra Murtaza Paşa kethüdasına han kendi sarayında odalar döşeyip orada konuk oldu.

Bu hakire Musul Kapısı yakınında Muzurî beyi sarayını konak verip bir kese guruş hamam-baha ve bir bohça çok değerli giyecek gelip bütün yiyecek ve içeceklerimiz verildikten başka her an şanlı hanın sohbet şerefleriyle şereflenip İmâdiye ayânı ile hüsn-i ülfet edip İmâdiye'nin durumunu öğrenip mümkün olduğu kadar yazmaya cüret olundu.

Amediye Şehri, Behdînân yapısı,
Seyyid Han vilâyeti, yani ibret verici sağlam hisar, iman
seddi İmâdiye'nin özellikleri

Dünyanın bütün tarihçileri, bu ibret verici kale olan İmâdiye hakkında görüş birliğinde olup öyle yazmışlardır:

Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh Necî bu mahallere yakın Cûde Dağı üzerine inip kurtulunca Nuh gemisinden çıkan benîâdem bu yeryüzüne yayılıp her biri bir diyara dağılıp yurt edindiler. Ama bu İmâdiye mağaralarında ilk yurt edinen Amalikalılardan Keyûmers oğlu Behdînân'dır. Bu İmâdiye Dağı'nda vatan edinip tam 300 sene yaşayıp soyu çoğaldı; onun için İmâdiye Dağı'na Behdînân vilâyeti derler. Daha sonra bir melikten melikin eline geçen bu İmâdiye diyarı sonunda Hazret-i İsâ asrından sonra Benî Ziyâd'a geçer. Melik Merdâvinc, Melik Şemkîn, Melik Behistvân, Melik Kâpûs, Melik Menûçehr ve Melik Enûşirvân adlarındaki melikler tamamen sapık inançlı cahiller olup bu İmâdiye'ye, Irak ve Medâyin'e sahipler idi.

Peygamber efendimizin hicretinden sonra Hazret-i Ali, Fırat Nehri kenarında Muaviye ibn Ebî Süfyân ile büyük ceng edip Hazret-i Ali Kûfe Şehri'ni ve Medâyin Şehri'ni taht merkezi edinir.

O mübarek senede bizzat Hazret-i Ali *kerremallahu vechehû* Urbân askerleri ile bu İmâdiye Kalesi'ni kuşatıp 7 ayra zorla Enûşirvân oğlu Amdân elinden zorla fethettiğini Arap ve Acem tarihçileri yazmışlardır. Enûşirvân oğlu Amdân Kral yüksek bir direğe sarılıp ölmüş bulunduğunu Tarihçi Ermeni Mıkdisî hoş yazmıştır. Melik Amdân imâda [direğe] sarıldığından İmâdiye diye isim konmuştur. İnşaallah yeri geldiğinde o tılsımlı direğin özellikleri yazılır.

Fetihten sonra bu İmâdiye Kalesi'nin hükümetini Hazret-i Ali *[377a]* amcası Hazret-i Abbas'ın oğullarından (---) verip İslâm diyarı oldu. Hâlâ İmâdiye hâkimleri Seyyid Han, Murad Han, Mîrhâc Han, Memkân Han ve nice hanlar hepsi Hazret-i Ali'den beri temiz kanlı Âl-i Abbasî soyundandır. Cizre hâkimi, Hakkâri hâkimi ve Bitlis hâkimi de hep bu pâk sülâledendir ki inşaallah dünyanın sonuna kadar devletleri yaşar. Zira Acem ülkesi ile Osmanlı vilâyetleri arasında o sütunsuz dağlar, Demâvend Dağı, Akra Dağı, Seylân, Harir ve Ardalân Dağı (---) (---) (---) araya sed olup İmâdiye kavmi yiğitleri daha sağlam sed olmuşlardır.

Sonunda 941 [1534-35] tarihinde Süleyman Han deryâ gibi asker ile Irak diyarı üzere giderken İmâdiye hâkimi (---) Han, Süleyman Han'ı tâ Fırat Nehri'nde karşılayıp İmâdiye diyarının 176 parça kalelerinin anahtarlarını Süleyman Han'a hediye verdiğinden Sarı Süleyman Han memnun ve mutlu olup İmâdiye Hükümeti'ni ebedi ve ocaklık olarak yine (---) Han'a yarlığ-ı belîğ [ferman] ile bağışlamıştır. Hâlen İmâdiye hâkimleri Süleyman Han'a hayr dua ederler. Daha sonra 1048 [1638-39] tarihinde İmâdiye hâkimi 40.000 askeriyle Bağdad fethinde bulunup fetihten sonra ocaklık ve yurdluk fermanları yenilendi.

İmâdiye hâkimlerinin durumu: Bağdad Eyaleti'nde iki tuğlu beylerbeyi pâyesiyle devamlı olarak büyük hükümettir ki 40.000 tüfengciye, 50.000 ulemâya ve 300.000 çeşitli reâyâya sahiptir. Ve eyaletinde 100 (---) adet aşiret beylerine ve toplam 176 adet büyük küçük kalelere sahiptir. İnşallah yeri geldiğinde yazılır.

Süleyman Han kanunu üzre Şehrezûl hâkiminin hâssından bir akçe eksik hâssı olmak ile divan sırasında İmâdiye hâkimi, Şehrezûl hâkiminin alt yanında oturur. Ve Irak seferleri oldukça Şehrezûl hâkimiyle İmâdiye hâkimi İslâm askeri öncüsü olup çarhacı olur; Diyarbakır hâkimi dümdâr [artçı] olur.

İmâdiye Kürt memleketinde ulu hükümettir, sonra Hakkâri'dir, sonra Bitlis hâkimidir, sonra Cezîre-i Ömer hâkimidir. Ama İmâdiye hâkimine ülkesinden adalet üzere her gün birer Âmid [Diyarbakır] kilesi mal tahsil olunur.

Ve eyaletinde asla timar, zeamet, alaybeyi, çeribaşı, serdar, dizdar ve kethüdayeri hâkimleri yoktur. Hepsinden melik kendisi dünya hâkimidir.

Ve tarihçiler Behdînân hâkimi derler; Seyyid Han hâkimi; İmâdiye hâkimi ve Âmidiye hâkimi. Âmide bir melike ismidir. Bir zaman bu diyarda Hanzâde Hanım diyarında melike olduğu gibi Âmide de bu diyarda melike olduğundan Âmidiye hâkimi derler. Bazıları İmâdiye, Âmidiye'den bozmadır derler.

Ama bu İmâdiye Kalesi'ne İbrî dilinde Til Harir derler, Arapça'da Cebel-i Akreb derler, Farsça'da Kûh-ı Gejdüm derler, Lulu Kürdü dilinde Baytanûr derler, Zaza Kürdü dilinde Âmidiyye, fasih u beliğleri İmâdiye derler, Moğolca'da ilk defa Keyûmers yaptığı için Til Keyûm derler, Rum dilinde Dârâ Şah'ın yaylağı

olduğundan bu İmâdiye'ye Dârâ Pigados derler ve eski Ermeni dilinde (---) derler.

Gerçekten de Irak toprağında böyle bir Kahkahâ Seddi gibi eşsiz bir kale görmedim. Anadolu diyarında Karahisar-ı Sâhib Kalesi yani Afyonkarahisarı, Erzurum diyarında Kemah Kalesi, Ermen diyarında Van Kalesi, Azerbaycan diyarında Makü Kalesi, Diyarbakır diyarında Mardin Kalesi ve Irak diyarında bu İmâdiye Kalesi meşhur olmuş kudret eli ile kale yaratılmış Allah yapısı bir kaledir. Â lem seyyahı ve dünyayı gezip dolaşan kişiler ve insafla bu kaleye bakanlar bu kalenin nasıl olduğunu bilirler; yoksa herkes dinleyenlerden olduğundan bu kaleye Aristo'nun aklı fikri ermemiştir.

Hatta Ermeni Tarihçi Mıkdisî'ye göre İmâdiye Kalesi'ne Dârâ Şah sığınınca Rum keferesi tam üç sene kuşattığı hâlde bir şekilde kaleyi ele geçirememişler ve Rumlar hüsrana ugrayıp gitmişlerdir. Yani tâ bu derece yüksek dağ üzerine ustasız, yapıcısız yapılmış güzel bir kaledir. Timur Han da Van Kalesi'ni, Mardin Kalesi'ni, Amasya Kalesi'ni ve bu İmâdiye Kalesi'ni fethetmek için asla bir çare bulamayıp hüsranla geri dönmüştür.

O çağlarda bu İmâdiye toprağında yüksek dağlar içinde 1.700 parça bakımlı ve şenlikli köyler olup dağı taşı adam deryâsı imiş. Ama hâlâ yaşlı kimselerin anlattıklarına göre 700 adet mamur köy kalmıştır. Bütün halkı Şâfiî mezhebinde mümin ve muvahhid kimselerdir ki bütün zengini yoksulu şer-i şerife bağlıdırlar.

Ve dahi şanlı handan başka bir hâkimi de Osmanlı devleti tarafından 300 akçe pâyesiyle kadısı *[377b]* vardır. Dört mezhepten şeyhülislâmları, nakibüleşrâfı, şahbenderi, muhtesibi ve bâcdarı vardır.

İmâdiye Eyaleti'nde olan sancakbeylerini bildirir: Toplam (---) adet hâkim beylerdir ki davul ve sancak sahibleridir. Ancak Osmanlı beyleri değillerdir. Hepsi İmâdiye hâkiminden hil'at giyip hâkim olur. Ama onlar da aralarında ocaklık üzere hükümet sahipleridir. Bir sefer olsa İmâdiye hâkimiyle sefere giderler. Hükümetleri altında asla timar ve zeamet yoktur. Gelir kapıları İmâdiye hâkimi gibi kendilerine hâs kayd olunmuştur. Bu beylerden biri ölse kanun üzere İmâdiye hâkimi Bağdad valisine arz etmeden oğluna veya bir akrabasına sancağını verir. Eğer akrabası yok ise bir başka hak edene verip kalemiye gelirinin yarısını

İmâdiye hâkimi ve yarısını Bağdad valisinin alması Süleyman Han kanunudur.

Evvelâ Akra sancakbeyi, Şıhoy sancakbeyi Mehmed Bey , Zaho sancakbeyi, Dühük sancakbeyi, Muzurî sancakbeyi ulu sancak sahibidir.

Ve Zibârî sancakbeyi, bu da 20.000 tüfeng-atıcıya sahiptir; Akra Ovası'nı Zibârî kavmi tutmuştur.

Ve Zaho sancakbeyi, Habur Nehri kıyısında ulu sancaktır.

...................(2.5 satır boş)...................

İmâdiye ülkesinin aşiret beylerini bildirir: Tamamı (---) adet davul ve alemsiz aşiret beyleridir. Evvelâ Sindî aşireti ve Selvâne aşireti ulu aşiretlerdir. Bu ikisi Zaho Sancağı beyine tâbilerdir. Sindî ve Selvâne adlı cami, han, hamam, medrese ve çarşı pazarlı kasabaları var; biner haneli ve İrem Bağlı bakımlı ve şenlikli güzel kasabaları vardır. Ve,

...................(5 satır boş)...................

İmâdiye Kalesi'nin zemini şeklinin anlatılması

Bu İmâdiye Kalesi yüksek dağlar içinde sarp, dağlık, taşlık, ormanlık geçilmesi zor yollar ile gidilir çok yüksek bir tepenin üzerine yapılmış ve göklere boy uzatmış bir Siverin suru gibi bir Kahkahâ Seddi güzel hisardır. Dört tarafı verimli yüksek dağlardır. Kalesinin aşağı dereleri baştan başa İrem Bağı gibi Rıdvan adlı cennet bahçesinden işaret verir verimli cennet bağlarıdır.

Ve bu kalenin doğu tarafında (---) menzilde Akra Kalesi vardır. Ve kuzey tarafında 4 menzilde Hakkâri vilâyeti hanıyla komşudur ki, Cülomerg Kalesi, Hakkâri hanının taht merkezidir. Onun kuzeyinde iki menzilde Pizan Kalesi vardır kim Hakkâri hanının kardeşi Hüsrev Paşa bu Pizan Kalesi'nde olur.

Ve bu İmâdiye'nin doğusuyla kuzeyi arasında ara yatıda Şıhoy Kalesi vardır. Onun kuzeyine yakın Baytanûr Kalesi vardır. Bu iki kale İmâdiye ile Hakkâri ülkesi arasında bulunmaktadır.

Ve bu İmâdiye'nin güney tarafında Şehrezûl sınırı bulunmaktadır.

Ve bu İmâdiye'nin batı tarafında Dühük Kalesi vardır. Bu şekilde anlatıp yazmaktan gaye odur ki İmâdiye Kalesi Kürtlerin,

Arap ve Acemlerin tam ortasına kurulmuş bir kaledir ki dört tarafında olan sert kayalarında yüz binlerce yaban kuşları yuva tutmuş İmâdeddin Kalesi'dir. (---) tarafına çıkılır ancak bir yolu vardır.

Ve dört tarafı gayyâ kuyusundan ve cehennem çukurundan işaret verir mahsullü, akarsulu bağlı ve bahçeli derelerdir ki bir tarafından kaleye zafer mümkün değildir. Bu derelerin ortasında bulunan sert kayaların üzerinde kudret eliyle yapılmış bir kaledir ki her tarafından aşağı bakanın ödü patlar. Gerçi böyle yüksek kayalar üzerinde nice sarp çetin kaleler vardır ama daracık küçük kalelerdir. Ama bu İmâdiye Şahikası bir geniş alanlı, yeşillik yerli, han saraylı, bağlı, bahçeli ve servi ağaçlı açıklıkta yalçın kayalı zemindir ki bu yüksek dağı bir adam (---) saatte dolaşır. Nice yeri *[378a]* boş arazi olduğundan başka şehrin bütün mezarlığı kale içindedir.

...................(1,5 satır boş)...................

Ve yuvarlak şekilden uzunlamasına köşe köşe yapılmış ibretlik bir sûrdur. Fırdolayı büyüklüğü yavaş yürüyüşle (---) (---) adımdır.

Ve iki adet kale kapısı vardır. Evvelâ doğu tarafa Zibârî Kapısı, açıktır. Bu iki kat kapı arasında bir sert taş vardır. Fetih sırasında Hazret-i Ali *Allah ondan razı olsun* düşmana karşı ol taşı Zülfikâr ile iki parça etmiştir, Allah'ın emriyle sanki hıyar gibi dilmiştir. Hâlâ Ali makamı adıyla halkın ziyaret yeridir.

Ve batı tarafa Muzurî Kapısı, açıktır. Bu kapıya Musul Kapısı da derler. (---) (---) (---) (---) Bâbü'l-ebvâb [Demirkapı] gibi sağlam kapılardır.

Ve bu kalenin çevresinde asla hendek yoktur ve hendeğe de muhtaç değildir, Zira her tarafa derin dereleridir. Ve diğer sağlam kaleler gibi çevresinde kuleler, tabyalar, fostiçse [kale hendeği] ve mazgallar yoktur, ancak kudret eliyle yapılmış bir kaledir.

İmâdiye Kalesi imaretlerinin anlatılması: Şahbender defteri üzere İmâdiye Kalesi içinde toplam (---) adet haneler, büyük saraylar, tek ve iki katlı kârgir yapı evler vardır. Hepsi kireç, kerpiç, alçı ve pâk toprak ile örtülü mamur hüzün kulübeleridir. Bunlardan,

Han sarayı: Muzurî Kapısı'nın iç yüzünde bir köşeye yapılmıştır. Bu büyük saray sanki İmâdiye Kalesi'ne iç kale olmuştur. 150 adet mamur odalar ile bezenmiş, divanhane, hamam ve oturma yerleri ile süslenmiş büyük saraydır. 1010 seneden beri gelen hanlar hanı Abbasî sultanlarının her biri birer eser ekleyerek Havernak kasrı gibi bir muhteşem bir saray olmuştur.

Ve bu saray içinde bir büyük meydanın bir köşesinde İrem Bağı gibi bir bahçesi var ve orada iki adet yeşil zümrüt gibi uzun servi ağaçları var ki her gören *"Sübhânü'l-Hallâk!"* diye parmağını dudağına götürüp taaccüp eder.

Bu bahçe yakınında sert taştan, Sultan Hüseyin İmâdiye'de sikke ve hutbe sahibi iken bir su kuyusu kazdırmış, derinliği 70 Mekke arşınıdır, ama âbıhayattan haber verir. Sarayın içinde ve dışında han ile oturan herkes bu kuyudan dolaplar ile su çekip içerler ve diğer ihtiyaçlarına bu berrak sudan kullanırlar.

Ve bu büyük sarayın bütün pencereleri (---) açık olup cihannümâ maksureler ile süslenmiş bir Abbasîoğulları taht merkezidir. Meydana bakan kapısı sanki kale kapısıdır

Ve bu han sarayı yakınında yine Muzurî Kapısı'nın iç yüzünde Zibârî beyi sarayı da meşhur, bakımlı ve süslü saraydır.

Ve yine han sarayı meydanına bakan Muzurî Kapısı yakınında Muzurî beyi sarayı, bu da İmâdiye'de saraylardandır.

Mezaristan meydanında Kadı Efendi sarayı şeriat mahkemesidir ki divanhane ve odaları tamamen kale bedenleri üzerine yapılıp her tarafı gören havadar güzel bir saraydır. Ve Şeyhülislâm Molla (---) Efendi sarayı,

...................(2.5 satır boş)...................

İmâdiye Kalesi içindeki camileri bildirir

Tamamı (---) adet mihrabdır. Bunlardan donanımlı ve mükemmel eski sultan camii kale içinde han sarayı yakınında

Ulucami, sene (---) tarihinde (---) (---) yapısıdır. Bundan ulu cami yoktur. Bütün direkleri üzerinde kârgir kemerler ile toloz yapılı eski bir camidir. Ancak kurşun örtülü değildir, baştan başa horasanî kireç ile örtülü bakımlı mabettir. Şâfiî mezhebinde cuma namazı sahih olsun diye bu camide Cuma namazı kılınır büyük bir camidir, ama diğer yerlerin camileri gibi avizeler ve ipek halılar ile döşenmiş süslü cami değildir. Ama gayet kalabalık cemaate

sahiptir. Ancak bir minâresi var imiş, depremden yıkılıp yarısı kalmış.

...................(1 satır boş)...................

Ve bu Ulucami'ye bitişik Kubad Bey adlı bir himmetli bey bir cami yapmaya başlayıp tamamlayamamış, eksik kalmış, ancak ezan okunan minâresi tamamlanmıştır. Beş vakitte ezan bu minârede okunup Ulucamiin yıkık minâresinde ezan okunmaz, daima muattaldır, Tanrı imar ede. *[378b]*

(---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Bu camilerden başkası mescitlerdir.

İmâdiye medreselerinin anlatılması: Tamamı (---) adet ilim öğrenilen yerlerdir. Bunlardan mükellef, mükemmel ve eski **Kadı Medresesi**: Kârgir büyük yapıdır. Burada bir kere *bismillah* diyen mahrum olmayıp elbette müfessir ve muhaddis olmuştur. Avlusunda bir servi ağacı vardır ki bu yeşil atlas feleğinde öyle uzun ve düzgün bir yeşil servi görülmemiştir. Kıvrım kıvrım yapraklarının güzel kokusu der görenlerin dimağlarını kokulandırır. Ve bu medrese yakınında bir berrak su kuyusu vardır, derinliği 50 kulaçtır.

Emir-i Hac Medresesi: Evkafı mamur ve kütüphanesinde 10.000 adet nefis kitaplar saklanan medresedir.

Zibârî Medresesi: Büyük dergâhdur. Genellikle Zibârî kavmi talebeleri vardır.

Murad Haniyye Medresesi: Büyük âsitânedir. Her öğrenciye hücre-bahâ [oda ücreti], et ve mum parası, aylık harçlıkları vakıf tarafından ay ve gün, sabah ve akşam devamlı verilir.

Memkân Medresesi yani Memi Han: Bu da mamur ve öğrencileri mutlu, sevinç evi medresedir.

Melik İzdin Medresesi yani Melik İzzeddin: Her gün iki defa çorbası boldur.

Seyyid Han Medresesi: Buna Nev Medrese derler, yani yeni medresedir. (---) tarihinde yakın zamanda yapıldığından yapısı ve vakıf gelirleri iyidir.

Bu medrese yakınında bir yalçın kaya vardır ki aşağısı cehennem kuyusudur. Katledilmesi gereken kişileri vaktin hâkimi o kayalardan aşağı attırıp o suçlu adam parça parça olur. Ama Yaratıcı'nın hikmeti bir kere bir adamı suçlu diye hapisten çıkarıp bu kayadan aşağı atarlar, hemen o adam kuş gibi gökyüzünde uçarken

koruyucu Allah'ın emri 10 adet akbaba kuşları İmâdiye kayalarındaki yuvalarından kanat çırpıp o suçlu herifi gaga ve pençeleriyle kapıp insanların gözleri önünde Seyyid Murad Han'ın huzuruna suçlu sandıkları adamı koyup yine havalanıp kanat vurarak yuvalarına giderler. Bu hâli bütün İmâdiye halkı görüp hayretler içinde kalırlar.

Hemen Murad Han herifin bağlarını çözdürüp:

"Ey âdem doğru söyle, sen ne biçim sihire sahipsin, saklama, dürüst söyle, seni bırakam" der. Mazlum herif:

"Vallah Han'ım, ahşam rüyamda Hazret-i Yusuf'u gördüm, 'Safâ geldin benim mağara arkadaşım ve benim keremli konuğum, gam yeme, seherde ben seni Cenâb-ı Kibriyâ'nın on adet melâikesine Hayy-ı Kadîr emri ile ısmarlarım, benim gibi sana bu mahpustan zarar isabet etmeyip kurtulursun, gam yeme, *"(Korkma) Üzülme Allah bizimle beraberdir." [Kur'ân,* Tevbe 40]' deyip bütün vücudumu üçer kere sığayıp kayboldu. Hakir de uykudan uyanıp ve iç zevkinden hoş olup gördüm ki bütün bağlarım ve demir kilitlerim açılmış yerde yatar gördüm. Hemen zindancıların korkusundan yine bağlarımı kendime bağlayıp fecir namazını kılarken onu gördü, beni amansız cellatlar huzuruna götürüp durmadan ve suçumun ne olduğunu benden sormadan beni yalçın kayadan aşağı atmayı ferman ettikte beni attılar. Bir kere gönülden 'Yâ Allah' dedim, onu gördüm, on tane melâyike gökten inip beni kaptılar, işte kendimi huzurunda kodular ve kayboldular" diye mazlum herif başından geçenleri anlatınca Murad Han herifin elini öpüp helâllik dileyip serbest bırakır, 3.000 altın bağışlayıp çoluk çocuğunun her gün ihtiyaçlarını karşılar.

Bu duruma vâkıf olmuş adamlardan duyup bu ibretlik hikâye yazılmıştır. Hâlâ bu medrese bu kayası kenarında nice yol sahibi kimseler gelip ibâdet ederler ve kimileri de Yusuf mahpushanesine girip ibâdet ederler, *vesselâm.*

Ondan sonra İmâdiye Kalesi'nin aşağı deresinde hanın İrem Bağı yakınında bağlar kenarında,

Sultan Hüseyin-i âdil Medresesi: Bundan başka büyük binalı ve sağlam vakıflı büyük medrese yoktur, sanki bir kaledir. 60 adet kârgir yapılı kubbeli odaları, dershaneleri, avlusunda büyük havuzu, selsebili, fıskiyeleri, avlusunda ağaçlıklı gül bahçeli ve odaları çevresinde bostanı vardır. Medrese içi yaz ve kışta 300-400

talebe ile doludur ki bütün bilimler bu medresede okunur, Aristo gibi bilgili ve Hekim Sînâ tabiatlı kimseler vardır.

Ve hayrat sahibi gayetle ulema dostu olduğundan bu medreseye 50 adet mamur köyler,

Mal-ı kâfir hest ber-mümin helâl[1]

diye kefere kiliselerinden gelirler ve nice bağ, bahçe, dükkân ve su değirmenleri bu medreseye bitişik inşa edip vakf *[379a]* etmiştir.

Ve şehrin şeyhülislâmını dersiam etmiştir. Bu imaret sağlam vakıf olduğundan her odanın öğrencilerine vakıf tarafından aylıkları verilir. Her odaya mutfağından her gün birer sofra gönderilir.

Ama bu büyük medrese Kobhan Köprüsü yanında olduğundan Kürtler bu medreseye Kobhan Medresesi derler. Ancak Sultan Hüseyin yapmıştır. Kürtlerin bir kısmı da Kobâ Medresesi derler.

Kısacası bu Kürt memleketlerinde 11 sene seyahat edip bu Kobhan Medresesi gibi benzersiz medrese görmedim. Mardin Kalesi'nde Kâsım Paşa Medresesi, Van Kalesi'nde Horhor Medresesi ve Hüsrev Paşa Medresesi de meşhurlardır; ama bu İmâdiye'nin Kobhan Medresesi onlardan bakımlı ve süslüdür.

Ve bu İmâdiye Kalesi'nde özel dârülhadis ve dârülkurrâ medreseleri yoktur. Ama bütün medreselerde hadis ilmi ve tecvid ilmi görülür. Lâkin *Kur'ân-ı Azîm* ezberlemeye o kadar aldırış etmezler, Zira Kelâmullah hâfızı olan âlim olmaz, derler.

Ebced okuyan çocukların mekteplerinin anlatılması: Hepsi (---) adet çocukların eğitildiği yuvalardır. Evvelâ,

...................(1 satır boş)...................

Şanlı derviş tekkelerinin anlatılması: Tamamı (---) adet minnetsiz derviş konuk evleridir. Evvelâ,

...................(1 satır boş)...................

Belde mahallelerinin belirtilmesi: Cümlesi (---) aded,

...................(1.5 satır boş)...................

Tüccar hanları: Hepsi (---) aded,

...................(1.5 satır boş)...................

Bedesten çarşısı adedi: Tamamı (---) aded,

...................(1.5 satır boş)...................

1 "Kâfirin malı Müslümana helâldir." (Sa'dî'nin *Gülistan*'ında geçer).

Hamam yapıları: Bu şehirde hamam (---) ama diğer diyarın hamamları gibi aydınlık güzel hamam değildir, eski yapı büyük bir binadır. Ancak bu şehir halkı gayet gayretli olduklarından hatunları için evlerinde birer hamamları elbette bulunur.

İleri gelen, eşraf, ayân isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Müşerref olduğumuz dostlar:

...................(1.5 satır boş)...................

Becerikli bilginleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Kan alıcı cerrahları:

...................(1.5 satır boş)...................

Âlim şeyhlerinin özellikleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Şairlerinin anlatılması:

...................(1.5 satır boş)...................

Meczup mazınneleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Gazilerinin zikri:

...................(1.5 satır boş)...................*[379b]*

Genç yaşlı halkının yüz renkleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Güzellerinin anlatılması:

...................(1.5 satır boş)...................

Erkek ve kadın giysileri:

...................(1.5 satır boş)...................

Erkeklerinin isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Kadınlarının isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Kölelerinin isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Câriyelerinin isimleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Beldenin iklimi:

....................(1.5 satır boş)....................

İmaristanının tâlii:

....................(1.5 satır boş)....................

İbretlik yapıları:

....................(1.5 satır boş)....................

Cana can katan güzel havasını anlatılması:

....................(1.5 satır boş)....................

Akarsu çeşmeleri yapısı:

....................(1.5 satır boş)....................

Hayat suyu nehirleri: Evvelâ İmâdiye Kalesi'nden aşağı Kobhan Köprüsü altından iki adet âbıhayat nehirler akar, her biri hayat pınarından işaret verir Kevser sularıdır.

Birine **Serkehînân Müzgân** derler, (---) dağlarından gelip bu şehir altından geçer.

Birine **Kehînâ Hatun Nehri** derler, Beşiş Dağları'ndan doğup nice kale ve köylere uğrayıp bu İmâdiye altında Kobhan Köprüsü'nde iki nehir bir olup İmâdiye'den aşağı bağ, bahçe ve bostanları sulayarak Habur Nehri'ne katılır. Habur da (---) altında Şat Nehri'ne katılır.

Ve bir küçük nehir de yine kale altında hanın İrem Bağı'nı sulayan nehirdir ki, adına **Kehînâ Since Nehri** derler, âbıhayattır, (---) dağlarından gelip Kobhan Köprüsü'nden aşağı Kehînâ Hatun Nehri'ne karışır.

Ve **Hizel Nehri** (---) dağlarından gelip Zaho Kalesi yakınında Habur-ı Sindiyân Nehri'ne karışır. Cizre'den İmâdiye'ye giden Cizre dibinde Şatt'ı köprü ile geçip oradan Hizel Nehri'ni geçip iki menzilde İmâdiye'ye gelinir.

....................(1.5 satır boş)....................*[380a]*

İmâdiye Kalesi içindeki âbıhayat kuyuları bildirir: Tamamı (---) adet tatlı ve berrak sulu kuyularıdır.

Evvelâ Han Sarayı içindeki kuyu sert taştan kesilmiş büyük bir kuyudur. Anlatımında dil kısa kalır. Hayır sahibi olan Sultan Hüseyin, sultan iken çok çok mal harcayıp kazdırmıştır. Ve 70 arşın derindir. Ve âbıhayattır; bütün susayanlar ondan soğuk suyu için hayır sahibine hayır dua ederler.

Kadı Medresesi yakınmda dahi bir berrak sulu kuyu vardır, o mahalle halkı ondan içerler.

Ve mezarlık yakınında mahkemeye yakın bir berrak sulu kuyu vardır.

Ve Seyyid Han Medresesi'nde herkesce beğenilen 3 adet âbıhayat su kuyuları vardır ki birbirlerinden lezzetlidir; büyük kuyunun derinliği tam 60 arşındır.

Muzurî Kapısı yanında Lulup adlı bir kuyu vardır, Kevser suyundan işaret verir.

Ve Hamam Kuyusu, biraz acıdır.

Ulucami Kuyusu, Temmuz ayında buz parçası gibi duru bir sudur. Bu büyük kuyu da seyirlik ibret verici bir kuyudur.

...................(1.5 satır boş)...................

Ve bu hayat sulu kuyulardan başka nice yerde sert kayalardan kesme su sarnıçları var ki her biri birer gölcüğe benzer. Tamamı rahmet yağmurundan toplanan berrak sulardır. Bazı hayrat sahipleri kayaları dağ delicilere Ferhad gibi kestirip yağmura yollar edip oradan akan yağmur suları sarnıçlara toplanıp kuşatma sırasında kuyulardan ve sarnıçlardan hayat sularını içip susuzluklarını giderirler. Bu İmâdiye halkının kuşatma sırasında hiç bir şekilde suya ihtiyaçları yoktur.

Can kaynağı sebilhanelerin anlatılması: Tamamı (---) adet can veren sebilhanelerdir. Hayır sahipleri çarşı pazarda garip, gureba, kimsesiz ve uzak diyarlardan gelmiş yolcular için köşe köşe nice sebilhaneler inşa etmişler, nice anayollarda küpler ve musluklar koymuşlar. Bütün gelen geçenler ondan içip hayır sahiplerine hayır dua ederler. Bu sebilhane sularını eşekler ile sakalar taşıyıp sebilhane havuzlarını ağzına kadar doldururlar, gelen geçenler de bunlardan içerler, büyük hayrattır,, *Allah kabul etsin.*

Mıkdisî [Ermeni] rahipleri kiliselerinin anlatılması: Hepsi (---) adet bıtrik, kıssis ve papaz kiliseleridir. Ama Fireng, Urum ve Kıbtî (---) kiliseleri yoktur, ancak kendileri ticaret ile gelip giderler,

kalamazlar. Zira bu diyarda Fireng'i, köpeği ve Urum'u beraber tutup asla sevmezler, köpek olan yere ve Nasârâ milleti olan yere bu İmâdiye kavmi girmezler, küffâr ile ve Kızılbaş ile asla alış veriş etmezler. Bütün reâyâları Yakubî ve Celovî Ermenilerdir. Hararverir olduklarından şehirlerinde eski çağlardan beri kiliseleri vardır. Ve yaylak dağlarında Yezidî, Halitî, Çekvânî ve Bapirî kavmi Kürtleri vardır; onlar köpeğe sevgi besleyip köpek-perest oldukları için İmâdiye kavmi o Yezidîleri şehirde görseler katlederler. Sözün kısası gayet mümin, muvahhid ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat Şâfiî mezhebinde pâk ve temiz-etek Allah yolunda cihat eden kimselerdir.

İmâdiye halkının işleri ve kazançlarını bildirir: Bir sınıfı hanın hizmetinde asker sınıfıdır ki gece gündüz başlarında alaca serbendleri üzeri cığalı, turna telli, zerdevâ, sansar, tilki kürklü, atlas kaftanlı, beli kılıçlı, kemeri hançerli ve ayağı poçuklu pabuçlu kapı kullarıdır. Daima kalkanlarıyla ve diğer silâhlarıyla gezer han askerleridir.

Ve bir sınıfı tüccar kavmidir ki Bağdad'a, Şehrezûl, Musul, Cizre, Hasankeyf, Mardin ve Diyarbakır'a mal götürürler.

Ve bir zümresi alaca şal, şapik ve çarik kuşak giyip kuşanıp *"Kazanan Allah'ın sevgilisidir"* [Hadis-i Şerif] deyip çarşı pazar dükkânlarında zanaat ehlidir.

Ve bir fırkası tefsir, hadis âlimi kimselerdir ki Molla Şirvî'nin söylediğine göre İmâdiye diyarında 43.000 adet âlim vardır ki örfî vergilerden muaflardır. Ama yine hepsi pür-silâh hançeri belinde ceng sırasında kalkan gibi sarığı elinde cengâver cesur ve yiğit ulemalardır.

Bunlardan başka reaya şekilli adamlardır.

Behdînân kavmi sanayinin beğenilenleri:

....................(2.5 satır boş).................... *[380b]*

[İmâdiye] halkının özel lehçelerini bildirir

Bu Kürt diyarı büyük vilâyet olduğundan hepsi dağlar içinde yerleşmiş bir alay yabani, isyancı ve eşkıya adamlar olup bütün tarihçiler bu Kürt kavmini 7.000 çeşit kavim saymışlar. Ama bu hakir kulun anladığına göre 24.000 kadar ülkelerdir ki her bir bini birbirinden onar konak aralıklı ülkelerdir.

Ve her ülke kavminin bir çeşit kelimeleri, ibareleri, sözleri vardır ki birbirlerinin lehçesini bitişiğinde olan kimseler anlar, yoksa ülkesi uzakta olan kimseler ülkesi daha uzak olan kavmin sözlerini tercüman ile anlar.

Mesela Erzurum'un eyaletinde olan Avnik, Ziyaeddin, Hınıs, Kiğı, Tekman, Mamrevan ve Malazgird kalelerinin Kürtleri dili başka lehçedir ki yukarıda yazılmıştır.

Ve Van Eyaleti'nde Pinyanişi ve Mahmudî lehçesi başkadır.

Hakkâri, Pizanî, Şatakî, Cülomergî ve Cülovî dilleri başka özel lehçelerdir, yerinde yazılacaktır.

Bitlis Şehri'nin Rojikî dili başkadır.

Ve Pisânî lehçesi başka çeşittir.

Zaza dili başka bir türdür.

Ve Lulu lehçesi başka sözlerdir.

Sincar Dağı'nın Bapirî dili bir tuhaf lehçedir ki onu Kürt kavmi anlayamaz.

Harir kavmi dili başkadır.

Ve Ardalân lehçesi, gerçi fasih konuşur görünürler, ama kelimeleri değiştirmeleri çoktur; mesela *âb bidih* "Su ver" diyecek yerde sözü hafifleterek edip *av beh* der.

Nice yüz bin bunun gibi özel lehçeleri vardır ki kitabımıza yazmaya vaktimiz yoktur.

Ve Sûrânî dili, bu da bir çeşit nazik dildir.

Ve Halitî Yezidî dili bir tür karmaşık dildir ki onu bir Kürt kavmi anlayamaz. Mesela Kırım'ın Badrak Tatarı, Şıdak Tatarı, Çobaneli Tatarı, Arslaneli, Nevrûzeli, Deveyeli, Ulu Nogay, Kiçi Nogay ve Urumbet Nogay Tatarları, Kılmah Tatarı dillerini anlamadıkları gibi bu Halitî Yezidî Kürdü dilini de diğer Kürt kavimlerinin 24 dil sahipleri de anlayamazlar.

Çekvânî Yezidî dili, Ermeni diliyle karışmış bir kalenderî saçması, kaba saba bir dildir. Gerçi "*Arapça fasih, Farsça zarif, Türkçe kaba ve diğer diller kötüdür*" demişler, ama Kürt dillerinin içinde de fasih ve açık seçik konuşur Cizre Kürdü kavmi ve Şirvan Kürdü kavmi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Ama bunlardan daha fazla fasih, zarif ve akıcı konuşulan İmâdiye'nin Behdînân Kürdü dilidir.

Bu İmâdiye kavminin âlimlerine göre Kürt dilini Hazret-i Yunus *aleyhisselâm* Musul diyarında sâkin iken söylemiş ola. Zira

Kürt dili Farsça'dan alınmış ehl-i cennet dilidir, diye bu hadisi delil olarak gösterirler. *Dakâyıku'l-Hakâyık*'dan Kemalpaşazâde *Allah ondan razı olsun*: Hadis: *"Peygamber aleyhisselâm dedi ki: Cennet ehlinin dili Arapça ve fasih Farsça'dır"* buyurmuşlardır. Öyle olsa bizim Kürd dili Farsça'dandır, diye İmâdiye kavmi övünürler. Ve nâzikce beyt ve şiirleri vardır.

İmâdiye Kürdü kavminin diliyle şiir
(Molla Ramazan-ı Abbasî'nin sözleriyle)

Rayi li-Âsaf diken, vâlih u hayrân-ı ışk
Ders-i Arasto diden, serhoş-ı sekrân-ı ışk

Akl-ı kül ir bit nif, mekteb-i ışkî demek
Di bibitin madhakî, tıfl-ı heves-han-ı ışk

Def'-i harâret diket, ma ji dili zemherîr
Lâyezâl-i germiya, âteş-i sûzân-ı ışk

Di besîjet âlemî, âh-ı şerer-bâr-ı dil
Ger hebitin gafeki, mâni'-i tûfân-ı ışk

Men haseda kefer bu, dağ-ı li-iman lo
Serger u bi-has diçum, dâmen-i rehbân-ı ışk

Dağ-ı nihani me lo, eşkere zahir kirin
Emr-i çiragan kir, Hüsrev-i hûbân-ı ışk

Ke ji zamiri bihve, hun ku tereşşuh diket
Dide dibit ma'deni, la'l-i Bedahşân-ı ışk

Gunça-i bostan eğer, bende nikabi feket
Lal dibit bi-guman, murg-ı gülistân-ı ışk

Faş meke zar-ı hve, ey Ramazân Kürdiki
Şemme nesimi dibi, tâzı vü uryân-ı ışk.

Bu gibi nice penç-beyt, müselles, murabba, muhammes, müseddes, müsebba, müsemmen [üçlü, dörtlü, beşli, altılı, yedili, sekizli] şiirleri ve kasideleri vardır.

Bu şehir kavmi nevrûz-ı sultanî olunca bütün küçükleri, büyükleri, bilgin ve şairleri mesire yerlerine gidip karşılıklı beyitler ve şiirler okurlar.

İmâdiye'nin İrem gibi dinlenme yerlerini anlatılması

Evvelâ kalenin dışında aşağı Kobhan Medresesi deresi yakınında Kehînâ Since Nehri kenarında bir hıyâbân [iki tarafı ağaçlı yol] ve koyah [ağaçlar altında uzanan yol] gölgelik altında gölcük gibi büyük bir havuz vardır ki nice *[381a]* bin âşıklar ve mahbûblar o büyük havuzda yüzüp âşık ma'şuk birbirleriyle vasıtasız kuc-kucağ ve bir köşe bucağa çekilirler, ayıp değildir.

Ve bu hıyâbânda olan çınar, salkım söğüt, şimşir, servi, ardıç ve güllerle süslenmiş olup görenin aklı gider. Bu akarsuyun çevresi türlü türlü oturacak yerler, sedirler, sofalar, mastaba [sedir] ve maksureler ile bezenmiş olup bütün maarif erbabı şadırvan, fıskiye ve selsebiller kenarında can sohbeti ederler. Nice yüz bin çeşit hoş sesli bülbüllerin nameleri âşıklara uşşak makamıyla başlatıp bûselikte ve gerdâniye makamını dolaşarak âlem ağyârdan habersiz ise râst'ta karar eder. Tâ böyle hâs sohbet edecek safâ yeridir ki bütün Kürt, Arap ve Acem diyarlarında İmâdiye Kobanhan hıyâbânı meşhurdur.

Ve 70 adet mesire yerleri dağlar içinde tatlı pınarlar kenarlarında vardır ki eğer her birini birer birer anlatsak Seyâhatnâme müsveddemizi yazmaya engel olur. Ama bu dinlenme yerleri İmâdiye Kalesi'nin çevresindeki uzak yüksek dağlarda, dere ve tepelerde bulunup atlar ile gidilip keklik, turac, çil ve sülün avına gidildiğinde varılır mesire yerleridir.

Ve yüksek dağlarında kaplan, yaban kedisi, dağ keçisi ve ceylânlar avı gezintisi olur ki bu da bir diyara mahsus değildir.

Ve bu avlak [av yeri] mesire yerlerinde o kadar keklik, turac ve sülün avlanır ki tam altı ay bu İmâdiye Şehri'nde av eti yenilir. Nice bunun benzeri avlak mesire yerleri koyah gölgelik yerleri vardır.

Dinlenme yeri bağlarının adedi: Şahbender defteri üzre tamamı (---) adet bağ ve bahçedir. Bununla içinde kaleden aşağı Kehînâ Sinçe Nehri kenarında İmâdiye hanı bağıdır ki anlatımında dil kısa kalır. Sonra Muzurî Bağı, Zibârî Beyi Bağı, Kobhan Medresesi Bağı, Müftü Bağı.

...................(1.5 satır boş)...................

meşhur İrem Bağları'dır.

Ziyafet yerleri imaretlerinin anlatılması: Tamamı 6 adet imarettir ki gelen gidenlere ve zenginlere yoksullara, herkese nimetleri devamlı dağıtılmaktadır.

Evvelâ yukarı kalede Han Sarayı'nda 800 seneden beri Abbasîler devletinde hanın nimeti her gün iki defa genç ve yaşlı herkese nimeti dağıtılmakta olup mutfağında ateşi sönmemiştir; Cenâb-ı Bârî kıyamete kadar yardımcı olup söndürmeye.

Ve dahi (---) adet medreselerde bütün talebelere ve bazı konuklara her gün iki defa hûşek pilâvı, çorbası ve birer ekmeği devamlı verilir Daim bâkî Allah nimetlerin daim eyleye, *âmîn yâ Mu'în.*

Tahıl ürünlerini bildirir:

...................(1.5 satır boş)...................

Seçkin yiyeceklerini bildirir:

...................(1.5 satır boş)...................

Seçkin meyveleri:

...................(1.5 satır boş)...................

İçeceklerini bildirir:

...................(1.5 satır boş)...................

İmâdiye Kalesi'nin külliyatı övgüsünün tamamlanması:

...................(1.5 satır boş)...................*[381b]*

...................(6 satır boş)...................

İmâdiye Kalesi'nin dört tarafında ve eyaleti altında olan seçkin kaleleri bildirir:

...................(29 satır boş)...................*[382a]*

İmâdiye Şehri içinde ve dışında yatmakta olan büyük velilerin ve bilginlerin nur dolu mezarlarını bildirir

Evvelâ İmâdiye Kalesi dışında aşağı Kobhan Medresesi yakınında **İmam Muhammed Bâkır** *Allah ondan razı olsun* **ziyâretgâhı**. Bütün İmâdiye bilginleri, İmam Zeynelâbidîn oğlu Muhammed Bâkır hazretleri burada yatmaktadır, derler. Ama nice kimseler

Muhammed Bâkır adında bir kimsedir, İmam Muhammed Bâkır değildir, derler; *sorumluluk anlatana.* Ama ulu ziyâretgâhdır.

Zibârî Kapusu arasında Hazret-i Ali'nin Zülfikâr ile ikiye ayırdığı sert kaya ziyâret yeri.

Abbasîoğulları sultanlarından hâlâ İmâdiye hâkimi olan Sultan Müseyyed efendimizin yüce ataları ziyaret yeri.

...................(4.5 satır boş)...................

Yaratıcı'ya hamd olsun İmâdiye ziyaretlerini mümkün olduğu mertebe edip ve şehri nice gün gezip dolaşıp Ekrad kaidelerini, Âl-i Abbasî divan usullerini ve nice ibretlik eserleri görüp gecemiz Kadir gecesi ve gündüzümüz Harzemşahî nevrûzu günü oldu.

Sonunda 1066 [1656] yılının (---) günü İmâdiye hanı, Murtaza Paşa kethüdasına 5 kese harcırâh, ve 5 siyah küheylân at, bir katar katır yiyecek, lavaş ekmeği, omaç, değerli hediyeler, kap-kacak ve ipek kumaş verdi.

Ve bu hakire bir kese guruş, 2 at, 3 baş katır yüküyle nice değerli kumaşlar, bir Ma'arrâvî zivzik Şeyhanî kılıcı ve bir güneş parçası Gürcü köle bağışladı. Murtaza Paşa kethüdasına mektuplar ve Melek Ahmed Paşa efendimiz için hakire mektuplar verdi. Han ile vedalaşırken bize 3 bayrak tüfengli pür-silâh yaya yiğitler verdi. Biz de bütün dostlar ile vedalaşıp İmâdiye'den,

İmâdiye Şehri'nden yine cennet yurdu Bağdad'a dönerken görüp gezdiğimiz diyarları ve kaleleri bildirir

Evvelâ İmâdiye Kalesi'nden şahin yuvasından süzülür gibi bizler de 300 adet yiğit kuzeye doğru süzüldük. Aşağı Kobhan Medresesi yakınında su değirmenleri yanında Murtaza Paşa kethüdası:

"Vallahi Evliyâ Çelebi, ben doğru Bağdad'a gitmem. Bu İmâdiye, Cizre ve Siirt toprağında nice ayânda borç olarak verdiğim alacak malım vardır. Hâlâ fırsat ganimettir, elbette o taraflara gidelim" deyince,

"Benim aziz canıma minnet" diye İmâdiye'den Bağdad güney tarafta iken bizler kuzey tarafa *Allah'a tevekkül* deyip İmâdiye'den taşlık dağlar aşıp 5 saat gidip,

(---) menzili köyü: Yüksek bir dağın eteğinde 300 haneli, camı ve bağlı köydür. Buradan batı tarafa Musul yolu üzerinde nice taşlı beller, yollar, köyler aşıp ve Rabbimin hediyesi ağaçlar seyredip tam (---) saat gidip,

Erez-i Şirin Kalesi'nin özellikleri

Bazı Kürtler Eres derler, ama Eres Kalesi Acem diyarında Revan ile Gence ve Niyazâbâd diyarları arasında Eres adında, Şirvan Eyaleti'nde Keyûmers Şah yapısı güzel bir kaledir, ona da Acem'in Gökdolak kavmi Eres Kalesi derler. Bu İmâdiye Erez'ine Eres Kalesi de derler. Abbasîoğulları'ndan Sultan Hüseyin Ârâz yapmıştır. Kadre erip Kârûn malı bulup yaptığından Ârâz Kalesi'nden bozma Erez derler. Bir yüksek tepenin zirvesinde dörtgen şekilli taş yapı güzel bir kaledir. Asla hendeği yoktur. Ancak bir kapısı var. Hâkimi İmâdiye hâkimi Sultan Müseyyed'in kethüdası (---) Ağa'nın hükmündedir. 4.000 tüfeng-atar askere sahiptir. Mesela bu kale hükümeti han kethüdalarına İmâdiye kanunu üzere hâs olduğundan Erez-i Şirin derler.

...................(1.5 satır boş)...................

Buradan batı tarafa (---) *[382b]*

Balta Kalesi'nin özellikleri

İlk yapıcısı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---). İsimlenmesinin sebebi odur ki (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---). İmâdiye Eyaleti hükmünde Musul yolu üzerinde Dühük Kalesi'ne bir menzil yakın küçük kaledir, ama gayet sarptır. Hatta yüksek bir tepenin ta en üst kısmında yapılmış sanatlı bir sağlam kaledir. Ama bu hakir hisar içine girmedim. Günümüzde hâkimi Şeyh Pirim Ağa adında namlı bir yiğit olup 10.000 adet seçkin tüfeng-atıcı askere sahiptir ama çoğu Yezidî Kürdü'dür. Müslümanları tamamen Şâfiî mezhebinde yiğit, hünerli erlerdir.

...................(3 satır boş)...................

Buradan (---) menzilde kuzey tarafa,

Kürt Nişaburu Kalesi'nin özellikleri

Horasan ile Acem diyarı sınırında firûze taşı madeni olan Nişabur Şehri de vardır. Ama bu İmâdiye hâkimi eyaletinde (---) (---) hükmünde taş yapı bir süslü kaledir. İlk yapıcısı (---) (---) (---) (---) ve isimlenmesinin sebebi,

...................(5.5 satır boş)...................

Dühük-i Dihkânî Kalesi'nin özellikleri

İlk yapıcısı yine Âl-i Abbasiyân vezirlerinden Dühük Dihkân adlı yiğit bir vezirdir. Bu yüzden Dühük Dihkân Kalesi derler. Kürtçe'de *dühük* (---) (---) derler, *dihkân* ekinciye derler.

Bu da İmâdiye Eyaleti'nde başka beyliktir ki 6.000 askere sahiptir. Hükmü altında timar ve zeamet yoktur, hemen mülkiyet üzre ocak hâkimidir.

Kalesi Musul'un doğu tarafında dağlar içinde (---) menzil uzak yerde ve yüksek dağlar eteğinde geniş bir zeminde sert taşlar ile yapılmış beşgen şekilli sağlam bir kaledir. Bu kaleden batı tarafa bir menzilde Yezidî Menâr Köyü'nde yatıp ertesi Musul Kalesi'ne erken ererler.

....................(4.5 satır boş)....................

Kâşî uleması şehri, Gevaşî Kalesi'nin özellikleri

Hakkâri diyarının Van yolunda Gevaş adlı bir kasabası vardır. Ama bu İmâdiye toprağında (---) (---) hükmünde bir yüksek tepe üzerindedir ve o kadar mamur değildir. Kürt dilinde *gevâş* (---) derler. Yapıcısı (---). İsimlenmesinin sebebi (---) (---). Ama eski zamanda mamur şehir imiş; hâlâ (---) adet Kürt evleri var. Ama kalesi bir yalçın kaya üzerinde sarp ve sağlam kaledir, ama gayet küçüktür. Ama aşağı şehrinde bağı, bahçesi ve akarsuları hesapsızdır ve gölgelik mesire yerleri de çoktur. Hâlâ uleması da haddinden fazladır. Hatta *Tefsîr-i Gevâşî* bir değerli tefsir-i şeriftir. Bu şehirde yazıldığından *Tefsîr-i Gevâşî* derler ve yazarı da bu şehirde yatmaktadır.

Bu şehirden İmâdiye üç menzildir, ama bizler seyahat için biraz sapa gittik. Zira bu kale Cezîre Şehri yoluna doğru yoldur.

....................(1 satır boş)....................*[383a]*

İrem Bağı Ermişt Kasabası'nın özellikleri

Nuh Necî *aleyhisselâm* hayır duasıyla Keyûmers imar edip Rum kavmi Dârâ Şah üzerine saldırdığında harap etti, derler. Kürt dilinde *ermişt* (---) (---) derler. Hâlâ (---) haneli, bağ ve bahçeli, cami, han ve hamamlı cennet bağı gibi mamur bir kasabadır.

....................(5 satır boş)....................

Zaho Kalesi'nin özellikleri

Kürt dilinde *zaho* (---) (---) derler. Yapıcısı (---) (---) (---). Bu sağlam sur İmâdiye toprağında sancakbeyi tahtıdır. Beyi İmâdiye hâkimi Sultan Müseyyed'in ciğer-köşesi Kubad Bey'dir ki 7.000 askere sahiptir. Kadı ve müftüsü vardır ve uleması gayet çoktur. Kalesi, gökyüzüne doğru boy uzatmış Habur-ı Sindiyân Nehri kenarında dörtgen şekilli taş yapı güzel bir kaledir. Habur-ı Sindiyân Nehri dağlarından ve Hakkâri Dağları'ndan toplanıp Hizel ile bir olup (---) adlı yerde Dicle Nehri'ne katıldığı yukarıda İmâdiye nehirleri anlatılırken yazılmıştır

Ve bu Zaho önünde büyük köprüsü vardır. Ve Sindiyi aşireti köyü ve Silivâne aşireti kasabası onar bin tüfeng-atıcı yiğide sahip aşiret beyleri vardır, cümlesi Zaho beyine tabidir.

....................(3 satır boş)....................

Buradan bir menzilde kuzeye doğru Hizel Nehri.

Derebûn Kasabası'nın özellikleri

Doğru söylenişi Deyrebûn'dur. Kürt dilinde *deyr* Hristiyanların kilisesine derler. Bûnân adlı bir patriğin bu şehirde kilisesi olduğundan Deyr-i Bûn'dan bozma Derebûn derler. Şat kenarında bir geniş düzlükte bağ ve bahçeli, cami, han, hamamlı ve medreseli ve (---) (---) mamur kasabadır. İmâdiye toprağında Şatt'ın doğu tarafında Cizre ve Dühük Kalesi arasında kalmış şirin kasabadır. Zira gâhîce [bazı kere] İmâdiye hâkimi mutasarrıf olur. Ama günümüzde Cizre hâkimi (---) (---) adlı ünlü bir bey hükmündedir.

....................(3 satır boş)....................

Cezîre-i İbn Ömer, yani ilk kurulan şehir, eski yapı Cûde beldesini bildirir

Safalı dostlara şöyle malum ola ki Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh Necî *aleyhisselâm* gemisiyle Muharrem ayının 12. Pazartesi günü bu Cûde Şehri yamacındaki Cûde Dağı'nda Nuh'un gemisi karar edip Tufan'dan kurtularak herkes yiyeceklerini bir yere koyup pişirdiler ve Tufan'dan kurtulduklarına şükrâne olarak o yemeği yediler, ismini de Aşûra nimeti dediler.

Hazret-i Nuh, Tufan'dan sonra yeryüzünde ilk defa bu Cûde Şehri'ni yapıp imar oldu ki bütün dünya insanoğlu bu Cûde Şehri'nden yayıldı.

Sonra Cûde Dağı üzerinde Hazret-i Nuh bir cami yaptı, Kürtler hâlâ o camiye Sülupyân Camii derler, yani kurtulanlar camii demektir. O zamanda bu camiin levhaları, diğer ağaçları ve direkleri tamamen Nuh gemisinden idi.

Daha sonra Rum keferesi Dârâ Şah üzerine, Nusaybin yakınında Kara Dârâ adlı yere gelip savaşıp Dârâ Şah yenilince Rumlar bu diyarı istila bu Cûde Şehri'ni harap ettiler.

Cûde Dağı üzerine Hazret-i Nuh'un yaptığı camii de yıkıp ağaçlarını ve levhalarını develer ile İskenderiye Limanı'na gönderip oradan İstanbul'da Ayasofya Kilisesi'nin kapılarını *[383b]* tamamen Nuh gemisi tahtasından yapmışlardır ki hâlâ Ayasofya kapılarının tahtasında çivi delikleri bellidir.

Bundan sonra yine Cûde Şehri imar olup Hulâgu Han harap etmiştir. Ve hâlâ Cûde Dağı Kürtlerin yaylağıdır. Hazret-i Nuh'un yaptığı Sülupyân Camii halkın ziyaret yeridir.

Ve bütün tarihçilere göre Nuh Necî gemisi bu Cûde Dağı üzerine inmiştir, bunda bütün tefsirciler görüş birliğindedirler. Ki, (---) (---) suresinde: *"Ey yer suyunu yut. Ve ey gök (suyunu) tut denildi. Su çekildi, iş bitirildi, (gemi de) Cudi (dağının) üzerine yerleşti. Ve o zalimler topluluğunun canı cehenneme denildi."* [*Kur'ân,* Hûd 43] yorumunda bu Cûde Dağı özelliği yazılmıştır ki hakirin yazmasına gerek yoktur.

Ve daha önce 1065 [1655] tarihinde Diyarbakır Valisi Firarî Mustafa Paşa ile Sincar Dağı'na varmamız dolayısıyla birkaç kere bu Cûde Dağı yazılmıştır, ona bakıla.

Ama Ardalân Dağı, Bîsütun Dağı, Demâvend Dağı, Elvend Dağı, Ağrı Dağı, Bingöl ve Erciyes Dağı kadar yüksek dağ değildir, ama Nuh Necî nazargâhı olduğundan büyük ziyaret yeridir.

Ve Cûde Kasabası bu Cudi Dağı'nın eteğinde (---) adet haneli, cami, medrese, han ve hamamlı, çarşı pazarlı, bağlı ve ve bahçeli İkinci Âdem Nuh Necî makamı eski beldedir. Ancak bu Cûde Şehri Şat Nehri'nin doğu tarafında (---) (---) İmâdiye toprağındadır, ama Şatt'ın batı tarafında olan Cezîre Şehri bir menzildir ve Cizre hâkimi hükmündedir. Ve Sülupyân adlı aşiret tamamı 10.000 adet cengâver kavimdirler, tamamen Cezîre hâkimine tabidirler.

Buradan yine [(---)] yönüne 5 saatte Cûde Dağı'ndan yarım konak uzak yine Cûde Dağı eteğinde,

İrem Bağı, eski belde Şatah Kalesi'nin özellikleri

Kürt tarihçilere göre bu şehri ilk imar eden Hazret-i Nuh oğlu Hazret-i Sâm'dır. Nice kere mamur ve harap olmuştur, hâlâ yine mamurdur. Duvarları üç saatlik yer çevirir. Bağ ve bahçesi hesapsızdır. Hâlâ Cizre hâkimi hükmünde kalesi mamurdur ki Melik Şatah yaptığı için Şatah Kalesi derler. Hakkâri diyarında da Şatah Kasabası vardır, ama bu Meram Bağı'ndan nişan verir. Camii, medreseleri ve yetecek kadar dükkânları vardır. Tamamı (---) adet mamur hanelerdir.

Ve kırları güzel, pâk toprağı halk arasında rağbetli, ekinlikleri bol, çok bereketli ovaları baştan başa ağaçlık, gülistan ve bostanlı mamur bir şehirdir.

Ve halkının nimetleri bol, nehirleri öyle bol akar ki her tatlı sulu ırmakları yüksek dağlardan selsebil gibi aktıkça berrak suların sessinden insan dehşete kapılır. Her tarafı birer türlü gölgelik ve ağaçlık mesire yerleri ile bezenmiş şehirdir. Sözün kısası cennet bağı gibi bir yerdir. Ama Diyarbakır, Haleb ve Şam gibi büyük ve işlek şehir değildir, ancak bağ, bahçe ve akarsularının çokluğu yönüyle meşhur olmuş şirin bir şehirdir.

Rusûr Köyü menzili: Kürt dilinde Kırmızı Şat demektir. Bu mahalde Şat Dicle'ye (---) (---) katılır. Şat Nehri'nin doğu tarafı kenarında İmâdiye toprağındadır. Ama Cezîre hâkimi hükmünde gayet mamur köydür. Hatta camii, medrese, han ve hamamı vardır. Genellikle halkı Sülupyân kavmidirler. Bağ ve bahçe ile geçinirler.

....................(3 satır boş)....................

Fındık Kasabası'nın özellikleri: Dicle Nehri'nin doğu tarafmda İmâdiye toprağındadır. Ama Şatt'ın karşı tarafı batısında Cizre olduğundan bu Fındık Kasabası, Cizre hâkimi hükmünde bağlı, bahçeli, cami, han, hamam, medrese ve çarşı pazarlı mamur kasabadır.

....................(4 satır boş)....................

Buradan 5 saatte,

Deyreşu Köyü menzili: Bu da Şatt'ın doğusunda İmâdiye toprağı tarafında Cezîre hükmünde Şat üzerinde köprü başında cami (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bu mahalde Cizre hâkimi kethüdası gelip alay ile Şat üzerindeki köprüden geçip Cizre Kalesi'nden top şenlikleri duyuldu.

Eski Buhtan Şehri, sağlam Finik beldesi, Melik Dârâ Şah yurdu, Abbasîoğulları taht merkezi, yani Cezîre-i İbn Ömer Kalesi'nin özellikleri

Âdem Nebî'nin yeryüzüne inmesinden sonra ilk defa bu yeryüzünün tarihini Hazret-i İdris Nebî yazmıştır. Daha sonra Tarihçi Mıkdisî ve Tarihçi Yanvan bu yeryüzünün bütün dağları, ırmakları, büyük şehirleri, tarihleri ve yapıcılarıyla eski kalelerini, beldenin arzını ve imaretlerinin tâliini yazmışlardır. O Aristo akıllı İsevî tarihçilerin yazdıklarına göre bu büyük Cezîre Şehri'ne temel atıp vatan edinen Tufan'dan sonra bizzat Hazret-i Nuh Necî'dir ki Tufan'dan sonra Cûde Şehri'ni imar etti. Ama kışının soğuğu sert olduğundan Cûde Dağı'ndan çevresini gezip dolaşarak bu Cezîre Şehri toprağına ayak bastı. Buranın suyundan ve havasından hoşlanıp bu yeri yurt edinip nice zaman bu topraklarda kaldı.

Hatta Hazret-i Nuh Nebî'nin hatunu gemi ile Tufan suyundan gemici gibi yüzerken azap suyunun dalgalarından korkuya kapılıp *[384a]* hâmile iken müddeti tamam olmadan düşük yapınca eksik bir ciğer-köşesi vücuda geldi. Gördüler ki henüz âlemi aydınlatan bir güneş parçası olmada, bir İlâhî nur eksik çocuk, meğer ana rahminde 9 ay 10 gün ki 280 gün tamam olmadan 217 günde Hayy-ı Kadîr Allah'ın emriyle ölü doğduğu için adını Tarh ibn Nuh veled koydular. Lafz-ı *tarh,* Ali cifri hesabı üzere 217'dir. Hazret-i Nuh *aleyhisselâm* bu eksik ciğer-köşesinin naşını Tufan'dan sonra Cezîre Şehri'nde gömmüştür ki bundan önce yeryüzünde Âdemoğulları'ndan hiçbir fert gömülmemiştir. Sonra Hazret-i Nuh dua edip,

"İlâhî, bana bin yıl ömür verdin. Bu evladım dünyaya gelmeden öldü. Bu evladım bu pâk toprakta yattıkça bu şehirde yaşayanların evlatları ve diğer hayvanları ikiz doğup çoğalalar ve evlatları düşük doğmayalar; daima gökten ve yerden gelecek âfetlerden tabii ecellerine dek yaşayıp mutlu olalar ve şehirleri mamur olalar" diye

Nuh Necî bu Cezire-i İbn Ömer'e hayır dua ettiğinden bu şehrin genellikle hatunları ve bazı hayvanları ikiz doğarlar. Halkı de genellikle altmıştan yetmişten yüz yetmişe, yetmiş olurlar. Hatta bu hakir "Selim-i Evvel ile Çıldır'da Şah İsmail cenginde fetâ yiğit idim" diyen Cizre halkıyla konuşmuşum.

Ama Kıbtî tarihleri öyle yazmışlar ki Hazret-i Nuh'un temiz kanından 4 oğlu var idi, biri Sâm, biri Hâm, biri Yâfis ve biri Ken'an idi. Çünki bu Cizre Şehri'nde vücuda gelen beşinci Nuh evladı ki Tarhu'n-Nuh idi, Hazret-i Nuh Tufan'da kırk gün gezip ta 217 günde Tarhu'n-Nuh evladı Tufan'dan sonra toprağa defn olundu, denildiğine Kıbtî tarihçileri:

O zaman ki Hazret-i Nuh İlâhî emir ile Tufan'dan haberdar olup Kûfe Şehri'nde Ali Camii içinde gemi yapıp bütün muhterem evladıyla birlikte gemiye girip hazır oldular.

Ancak Hazret-i Nuh'un 4. oğlu Ken'an, Ûc ibn Unuk'un aldatmasıyla babasının yaptığı gemiye girmeyip "Yüce dağlar başına çıkarım" diye başını alıp Mısır diyarında Cîze Şehri tarafında Hazret-i İdris'in öğretmesiyle Sûrîd Hekim'in yaptığı Heremeyn Dağları ki hâlâ onlara İhram Dağları ve Firavun Dağları derler, Nuh oğlu Ken'an o dağların mağarasına girip sığınacak yer ola diye düşünüp gitti.

Ama beri tarafta Hazret-i Nuh evladı Ken'an'ın gemiye girmediğinden gayet üzülünce Cenâb-ı Hak tarafından Hazret-i Cibril-i Emin gelip (---) suresinden bu âyet-i şerifi Hazret-i Nuh'a teselliye için getirdi. Âyet-i şerife: *"O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir." [Kur'ân,* Hûd 46] kesin hükmü Hak tarafından gelince Hazret-i Nuh bildi ki Sâlih olmayan işler sapıklıktır, ondan teselli bulup Nuh Necî üzüntüden kurtulup Tufan'dan kurtulma ricasında oldu.

Öte tarafta Nuh evladı Ken'an, bir tunç küp içine 3 aylık yiyecek ve içecekleriyle birlikte girip evlatları küpün ağzına ateş ile kalay eritip lehim akıtıp küpün kapağını kapatıp gittiler ve bütün Ken'an evladı azap suyunda boğulup gittiler.

Ken'an bu küp içinde kendi ihtiyaçlarını giderdiği için pislik içinde kaldı. Yanında bir âleti dahi yoktur ki küpün lehimli yerini söküp kendi dışarı çıka. Ve çıkarsa Nuh Tufanı'nda boğulurum diye korkusundan yuvarlak küpün içinde kalıp kendi pisliğine batmış

dururken Hayy-ı Kadîr Allah'ın emriyle Nuh Tufanı günden güne şiddetlenip Tufan suyunun dalgaları Ken'an'ın küpünü yuvarlamaktaydı. Zavallı Ken'an pisliği içinde gömülmüş olup karanlık denizin dalgaları küpü Habeş dehlizi olan Circe diyarının batı tarafında Elvâhât diyarında Kalîmûn'un büyük elvâhında Ken'an kalır.

Nuh Tufanı sona erince benîâdem [insanoğlu] dünya yüzüne, bu Cudi Dağı Şehri'nden, bu Cezîre-i Ömer Şehri'nden yayılıp Ken'an'ın küpünü bulup kırarlar ve Ken'an'ı küpten çıkarıp pisliğiyle birlikte Kalîmûn Elvâh'ının batı tarafından bir mağara içine gömerler.

Hâlâ Kıbtîlerin ziyâret yeridir. Kıbtîlere göre Tufan'dan sonra yeryüzünde ilk gömülen Nuh oğlu Ken'an'dır. Sonra Cezîre Şehri'nde Tarh ibnü'n-Nuh'dur diye Kıbtî tarihçileri, Tarihçi Mıkdisî'ye ve Tarihçi Rum Yanvan'a bu şekilde itiraz etmişler. Ama hepsinin birleştiklerine göre bu Cezîre-i ibn Ömer Şehri'nde gömülü olan Tarh ibnü'n-Nuh'dur, Zira hâlâ mezarının boyunun uzunluğu 40 ayak vardır, hâlâ ziyâretgâhdır. *[384b]*

Bundan bellidir ki bu Cezîre Şehri'ni ilk imar eden Hazret-i Nuh'dur. Daha sonra Hazret-i Nuh yine Kûfe Şehri'ne gidip Yâfes ibn Nuh bu şehri daha fazla imar edip soyu sopu çoğaldı. Sonra nice yüz melikten melike değip sonunda Melik Dârâ Şah ılıman havasından hoşlanıp bu şehri taht merkezi etti.

En sonunda Rumeli'nde Kavala, Selânik, Atina, Makedona ve Kostantiniyye'den Yunanlı İskender Acem diyarına gidip bu diyara sahip Dârâ Şah ile büyük savaş etti. Bu savaşta Dârâ Şah yenildi. Dârâ taht merkezi olan Karadere Şehri'ni, Nusaybin Şehri'ni ve bu Cezîre Şehri'ni tamamen harap edip Acem kavmini haraca kesip geri Rum diyarına gider.

Bundan sonra (---) tarihinde Abbasîoğulları'ndan Melik Müstencid Billah bu şehri imar edip yüz sene Abbasîler elinde durur, sonra Yezidîler istila edip mutasarrıf oldular.

Sonra yine Abbasîoğulları'ndan Bûhtî adlı ünlü bir bey ansızın Bağdad'dan ılgar [akın] ile gelip gece baskınıyla şehri fetheder, bütün Yezidîleri kılıçtan geçirir. Bûhtî Han yetmiş sene yaşayıp adaletiyle Cizre mamur olur. Bûhtî kavmi sayısız seçkin asker olduğundan hâlâ Cizre halkına nice tarihlerde Buhtâniyân kavmi derler.

Yetmiş seneden sonra Mir Han Bûhtî ölüp yerine yıldızı parlak evladı Mir Finik Han tahtına oturup cihan süsü bir melik oldu. Çok mala sahip olup bu kaleyi yaptığından bütün tarihlerde Cizre Kalesi'nin ismine Finik derler. Arap tarihçileri Rebî ülkesi derler. Rumeli kavmi Cizre derler. Kürtler Cizirî derler. Moğollar Til-Cize derler. Ermeni kavmi (---) derler. Rum kavmi Darapye derler. (---) (---) (---)

Sonra 212 [827] tarihinde bu Cezîre-i Cizre'ye Mesihiye milletinden Ermeni kavmi yerleşip "Cümleden melik oldum" diye bu şehri imar ederken Hicretten sonra 220 [835] senesinde Hazret-i Ömer evlatlarından Hazret-i Emir Ziyâd, onun oğlu Emir Lokman ve onun oğlu Emir Ömer Şeybânî hazretleri birlikte idi, bu Hazret-i Emir Ziyâd 70.000 *"Benden başkası yok!"* diyen seçkin asker ile Malatya Kalesi'ni Ermeniler elinden zorla fethedip o ay içinde deryâ gibi askerle bu Cezîre Kalesi üzerine çöküp kılıç vurarak fetheder. Hâlen günümüzde Yakubî ve Masturî Ermeni reayaları harac vermektedirler. Onlar fethettikten beri bu Cizre Şehri'ne Cezîre-i ibn Ömer ibn Ömer Şeybanî derler.

Sonra Melik Ömer ibn Hazret-i Ömer bu kale duvarlarının bir taşını beyaz ve bir taşını siyah ile inşa ettiğinden fatihi ve yapıcısı Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* derler. Ama yanlıştır; Hazret-i Ömer bizzat kendileri Kudüs-i Şerif'i Kayser Hırkil'den fethetti, sonra Basra Şehri'ni fethetti. Acem diyarında Nihâvend Kalesi'ni kumandanı Sâriye'ye fethettirip Basra'dan imdada yetiştiler, başka fetihlere gitmediler.

Amr ibnü'l-Âs'a Mısır'ı, Arz-ı Hâsân'ı, Dimyat'ı, Reşid'i, İskenderiye'yi, Esne, Avsan, Elvâhât, Circe, Minye, Behnisa ve Feyyûm'u fethettirmiştir. Ama muhterem evladından Emir Ziyâd ve Emir Ömer Şeybanî bu Cizre Şehri'ni fethetmişlerdir.

Daha sonra 791 [1389] tarihinde Timur Han Bağdad üzere gelirken bu Cezîre halkı birleşip Timur Han'a boyun eğmeyip Cezîre Kalesi'nin doğu tarafında büyük bir ark kazarak Şat Nehri'ni akıttılar Cezîre Kalesi içinde kaldı.

Zorba Timur Han gelip gördü ki Şatt'ın taşkınından Finik Kalesi ada olmuş, bir yerden kuşatamayıp,

"Olmaya illâ hayr, ey Buhtaniyân kavmi!" deyip hüsranla İrem Bağı Bağdad'a varıp Acem elinden fethedip küçük oğlu (---) şehzadeyi Irak'a hâkim etti.

Yine Cezîre Kalesi üzere gelip Şatt'ın alçalma zamanı olduğundan deryâ gibi asker ile aman ve zaman vermeyip kaleyi fethederken bütün Buhtâniyân kavmi gemilere binip Şat Nehri ile birer tarafa dağıldıklarından zorba Timur Han ganimet malı bulamadığı için öfkelenip aşağı hisar varoşunun nice yerlerini yıkar.

Ganimet alamayan Timur, Horasan'a doğru gitmede. Beri tarafta Cezîre Kalesi'nin doğu tarafında kazılan hendek içine Dicle Nehri aka aka yol eder. Hâlâ büyük Şat kalenin doğusunda akıp kelekler yanaşır büyük iskeledir. Ama eski zamanlarda Büyük Şat Cizre'nin batı tarafından akarmış. Hâlen günümüzde Şat Nehri içinde bir adada Finik-i Cizre Kalesi bulunmaktadır. Ama Diyarbakır toprağında Hasankeyf Kalesi toprağına yakındır.

Timur'dan sonra yine Abbasîoğulları elinde mamur olur. Daha sonra 920 [1514] tarihinde *[385a]* I. Selim Han Acem diyarında Çıldır Sahrası'nda Şah İsmail ile savaşa giderken çağrılmadığı hâlde bu Cezîre'nin hâkimi (---) Han 20.000 seçkin, cengâver ve yiğit hünerli erler ile Selim Han'ın selâmına el kavuştuklarından Sultan Selim Han cihan kadar hoşlanıp başından tacını ve sırtından samur lipâçesini Cizre hâkimine giydirip yarlığ [ferman] ile Cizre Eyaleti'ni Sultan Hüseyin'in ocaklığı ola diye ferman eder. Hâlâ Cezîre Eyaleti, Cizre hanlarının miras mülkleridir ki azil ve nasb kabul etmezler. Ve hükümetleri altında asla timar, zeamet ve hâss-ı hümâyûn yoktur. Bütün gelir kapıları Cizre hanının hâss-ı hümâyûnu kayd olunmuştur. Sancağında olan bütün kefere reâyâlarının haracları Cizre beyinindir ve Süleyman Han Kanunu üzre iki tuğlu beylerbeyi pâyesidir.

Savaş sırasında 20.000 asker ile Diyarbakır vezirine öncü asker olup sefere gider; Zira Diyarbakır Eyaleti'nde bundan büyük hükümet yoktur. Padişah tarafından kendisine emir gelse *hân-ı âlîşân-ı Cem-cenâb* yazılır; zira Abbasîoğulları'ndandır.

Ve Bağdad Eyaleti'nde hân-ı âlîşân-ı Abbasiyân İmâdiye sültânlarıdır ki Sultan IV. Murad Han onlara *sültân-ı âlîşân* yazdığını bilirim, ama sultan değil sültân idi.

Ve dahi Van Eyaleti'nde Abbasîoğulları'ndan Hakkâri hanlarıdır ki onlara da *han-ı âlîşân cenâb* yazılır. Yine Van Eyaleti'nde Bitlis hanına da o elkâb ile emr-i şerifler yazıldığı yukarıda yazılmıştır.

Sultan Selim Han zamanında bu Cizre hâkimi teklifsiz Çıldır yardımına giderken Mısır'dan Sultan Gavrî'nin Acem şahına gönderdiği yardıma yolda rast gelip kırdığından Selim Han hoşlanıp bütün Kürt hâkimlerinin önüne bu Cizre hâkimi geçmişti. Hatta Bağdad fatihi Sultan Murad Han'a Fırat Nehri kenarında karşılamaya vardığından hepsinden seçkin olan sultan (---) idi.

Diğer hâkimlerini bildirir: Dört mezhepten müftüleri, nakibüleşrâfı ve devlet tarafından 300 akçe payesiyle muteber kadısı vardır, (---) adet köylerinden kadıya senevî adalet üzere 3.000 guruş olur. Bütün Cizre Eyaleti'nden beyine her gün birer çeyrek kile mal hâsıl olur. Zira hükümeti altında (---) adet köy, kasaba ve kaleler vardır. Sekizinci hâkim han kethüdasıdır. Dokuzuncu hâkim şehbenderdir. Onuncu zâbit iskele bâcdârıdır. On birinci zâbit şehir muhtesibidir.

Cezîre Sancağı'nda olan aşiret beylerini bildirir: Hepsi 12 adet aşiret beyleridir, ama tabl ve alem sahibi değillerdir, ama beyleriyle görevli oldukları sefere mükellef ve mükemmel seçkin asker ile giderler.

Evvelâ Cizre Şehri'nin (---) tarafında uzakta Hardekıl Kalesi beyi Cizre hâkiminin sağ veziri hükmündedir. O da 12 aşiret beyine hâkim olup 10.000 askere sahiptir. Onun baş aşireti Sülupyân kavmidir ki 3.000 tüfeng-atıcı şahbaz aşirettir.

Ve sol veziri pâyesinde Birispi beyi, bu da 10 adet aşirete hükmedip 10.000 tüfengliye sahiptir.

Ve üçüncü aşiret Veseldân beyidir. Dördüncüsü Kârsân'dır, beşincisi Kiberiyân'dır, altıncı Kellehugiyân'dır, yedinci Jilaniyân'dır ve sekizinci Küçük Zibârî'dir. 12 adet aşiret beylerini seçkinleri bunlardır.

Cizre Sancağı'nda olan mamur köylerin seçkinlerini bildirir

Evvelâ **Til Akra Nahiyesi** derler bir kaleciktir. Dicle ve Fırat Nehri arasında Sincar'a ve Musul'a yakındır. Ama Musul'un batısı çölündedir, hâlâ o kadar mamur değildir. Ve Cizre'nin sınırı sonunda bulunmaktadır. Ve,

Kefirsusa Kalesi Nahiyesi: Şatt'ın batısı tarafında Cizre toprağı sınırında Dicle ve Fırat'da arasında bulunmaktadır. Bağı ve bahçesi vardır. Musul'a bir menzil yakındır. Cizre ile Nusaybin Kalesi arasında,

Aştı Sancağı: Aştı beyi Diyarbakır hükmündedir. Cezîre'nin batı tarafında bir konaktır ve Cizre köyleriyle komşudur. Ve Aştı beyi tahtı,

Marin Kasabası: Çölde Cezîre-i Dicle ve Fırat'da cami, han ve hamamlı ve küçük çarşılı mamur kasabadır. Nice kere Cizre hükmünde olmuştur. Hâlâ nice bin halkı dağlarda mağaralarda yaşamaktadırlar.

...................(2 satır boş)................... *[385b]*

Cizre Kalesi'nin zeminini ve şeklini bildirir

Evvelâ bu Finik Kalesi, Rebî beldesi toprağında Şat içinde, kuzeyinde bir konak Hasankeyf Kalesi ve kıblesinde Kefirzaman Kalesi vardır. Bu iki eski şehrin arasında taşra varoşu düzde ve iç kalesi yüksek tepe üzerinde bir Bûhitân Kalesi'dir. Batı tarafında bir menzilde Aştı beyi toprağıdır, bu da Diyarbakır sancaklarındandır ki Aştı kavmi 10.000 asker olur. Yine Cizre'nin batısında üç konakta çölde Fırat Nehri'ne yakın Sincar Kalesi Sancağı'dır ki yukarıda anlatılmıştır. Kuzey ve batı tarafına meyillice Mardin Kalesi (---) menzil yakındır ki yalçın kaya üzerinde meşhur kalelerden biri de bu Mardin Kalesi'dir, yukarıda anlatılmıştır.

Bu Cizre Kalesi adı geçen kalelere yakın acayip ve garip bir tarza, heybetli yapı, kesme taş ile yapılmış sağlam bir kaledir.

Ve maharetli yapı ustası bu kale inşasına var gücünü sarfedip duvar yüzünü bir sıra siyah taş ve bir sıra beyaz taş ile tamir etmiş. Çoğu yerlerinde bütün taşları satranç nakşı gibi dizmiş. İç kalenin burçlarını ve bedenleri gayet sağlam yapmış. Beden dişleri ve mazgal deliklerini marifet sergileyip süslemiş. İç kalesinin hendeği yoktur, ancak aşağı varoş hisarın hendeği vardır.

Üç kapısı vardır. Evvelâ batı tarafa açılır Tur Kapısı, Hadid Kapısı da derler. İkinci kapıya Bâbü'l-mâ [Su Kapısı] derler, yani Şat kenarı kapısıdır, kıble yönüne açıktır. Ve üçüncü kapıya Bâbü'l-cebel [Dağ Kapısı] derler, iç kalenin altındadır ve kuzey tarafa bakmaktadır.

Bu kapı önünde Büyük Şat üzerinde 20 adet gemi üzere sağlam bir köprü vardır ki seyre değer. Diyarbakır'dan Hasankeyf'den ve Fındık Kalesi'nden kelek gemileri gelse köprü bekçileri köprünün ortasında iki gemiyi açıp kelekler geçer, sonra yine kapatırlar.

Bu köprünün karşı tarafındaki yere (---) (---) derler, yine Cizre hükmündedir. Bu köprü başına yakın kelek gemileri yanaşır iskele vardır.

Şat Nehri taşkın ile gelse Köprü Kapısı'ndan içeri Dicle Nehri şehre girip yolları su basar. Ama her an Şat Nehri taşkın ve coşkun gelmez, çok taşkın gelirse şehri sel basar. Ama nücûm ilminde ve cifir ilminde üstadların yazdıklarına göre Cizre Şehri'ni, Bağdad Kalesi'ni, Kurna Kalesi'ni ve Basra Kalesi'ni Şattularab basıp Şat Nehri ve Fırat Nehri Ceyhun, Seyhun ve Nil gibi deryâ olup Necef deryâsı yine büyük göl olup sonra taşıp Şam'ın Kâbe çöllerine, Mekke ve Medine yollarına akarak Kâbe çölleri Fırat Nehri ile ağaçlık ve ormanlık olup benîâdem ile şenlenip Fırat Nehri Süveys Denizi'ne aka, diye yazmışlar. Ve o zamanda bu Cizre Şehri harap kalıp Kefirzaman Kalesi Irak Medâyini gibi büyük bir şehir ola, demişler. "*Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez*" [*Kur'ân,* Neml, 65] Tanrı'ya hamd olsun bu zamanda Cizre Kalesi ve şehrini gayet bakımlı, şenlikli ve halkını mutlu ve şen gördük

Cizre Kalesi fırdolayı (---) adımdır, nücûmî saat ile (---) saatte dolaşılır. Ama batı tarafındaki bağ ve bahçeleriyle bir günde güçlükle dolaşılır.

Cizre Şehri hanelerinin anlatılması

Bu çapta olan büyük şehrin içinde ve dışında (---) adet saraylar, evler, ayân, eşraf ve kibar haneleri, fukara hüzün kulübeleri vardır.

Evvelâ iç kalede Paşa sarayı, 200 odalı, meydanlı, hamamlı ve Havernak köşklü şahane saraydır ki iç kale içre sanki narin hisardır. Dizdarı ve kale neferatları yoktur. Kale anahtarları paşa elindedir.

Ve kale hizmetçileri tümüyle Cizre paşası tabileridir. Bu kale gerçi iç eldedir ama can düşmanları Yezidî, Halitî, Çekvânî, Bapirî, Sincarî ve Zibârî Kürtleri hasımlarıdır. Onun için bu kalenin bekçileri gece gündüz gözcülük edip hazır dururlar.

Bu kalenin yetecek kadar cebehanesi, diğer mühimmatları ve yetecek kadar şahî topları vardır. Ve buğday ambarları, cebehaneleri ve Şatt'a iner su yolları vardır. Sonra aşağı burçta (---) (---) hanesi gayet mükellefdir. Bu şehrin bütün yapıları kârgir tuğla ve kireç ile yapılmış imaretlerdir. Ve (---) sarayı,

....................(1 satır boş)....................

Mümin camilerinin özellikleri: Evvelâ Resûlullah'ın şeraiti üzere Cuma namazı sahih olsun için Osmanlı hutbesi okunur selâtin camii birdir, eski yapıdır ve saf kurşun ile örtülü değildir, tamamen kireç ve kerpiç ile örtülmüş büyük bir ibadethanedir. Yapıcısı *[386a]* Abbasîoğulları'ndan (---) (---) hâkimdir. Bir minâreli ve rûhaniyetli dua kabul olunur yer bir hoş mabettir.

Bundan başka toplam 240 adet mahalle mescitleri vardır. Evvelâ (---) mescidi,

...................(1.5 satır boş)...................

Medreselerini bildirir: Hepsi adet ilim öğrenilen medreselerdir.

Evvelâ (---) (---) semtinde Mir Abdâlî Medresesi, kırmızı tuğla ile yapılmış bir kârgir sağlam eski medresedir.

Ve Süleyman Beyi Medresesi (---) (---) mahalledetir.

(---) (---) semtinde Meydan Medresesi.

Ve iki adet medrese de yukarı kale altındadır.

Bu medreselerin hepsi bakımlı, mamur vakfı sağlam hayratlardır ki vakıf tarafından mütevellîsi her odada kalan talebelere ücretlerini, et ve mum bahalarını her ay ulaştırır.

Bunlardan başka şehir içinde ne kadar mahalle mescitleri varsa elbette hasbî birer medreseleri vardır. Zira bu Cizre Şehri'nde ilim isteklisi Kürt âlimleri fazlasıyla vardır. Bu şehirde özel dârülhadis ve dârülkurrâ yoktur; bütün medreselerde bütün ilim ve fenler görülmektedir.

Ebced okuyan çocuk mektepleri: Tamamı (---) adet çocuklara Kur'ân öğreten öğretim evleridir. Evvelâ,

...................(1 satır boş)...................

Tarikat erbabı derviş tekkelerinin anlatılması: Tamamı (---) adet seyyah tekkeleridir. Evvelâ mezarlık içinde Hazret-i Muhammedü'l-Gavs tekkesi, Hâcegân-ı Nakşıbendî tarikatinde bu Şeyh Muhammedü'l-Gavs kutbiyyete ayak basmış ulu sultandır. Tekkesinde Hind, Özbek, Çağatay ve Kumuk kavmi sakin olur, halim selim ve halktan uzaklaşmış sıkıntı köşesinde kalan adamlar vardır. Ve (---) tekkesi,

...................(2 satır boş)...................

Tüccar hanlarının özelliği: Bir adet tüccar konukevidir ki eski kârgir sanatlı binadır. (---) demek ile bilinir. Bundan başka tüccar hanları boldur.

Garip bekâr hanları: Tamamı (---) adet bekâr odalarıdır.

...................(1.5 satır boş)...................

Çarşı Pazar bedesteni: Hepsi (---) adet güzellik pazarı dükkânlarıdır ki uzun çarşısı tertip üzere yapılmıştır. Bedesteni şehrin ortasında yapılmış olup üzeri baştan başa örtülüdür. Çarşısında her esnafta değerli cevâhir cinsi elbette bulunur.

Usta tabip dükkânları:

...................(1.5 satır boş)...................

Usta cerrahları:

...................(1.5 satır boş)...................

Temiz hamamları: 4 hamamı var, Kadı Hamamı, Meydan Hamamı, Nâsırî Hamamı ve Bey Hamamı, bunun suyu karşı (---) dağından terazi ile gelip künk ile Şat Nehri altından geçip kaleye çıkar, buradan bu hamama gelir, ibretliktir. Ve bu şehirde 150 saray hamamları vardır muhakkak.

Sebilleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Hayat suyu çeşmeleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Nehirleri: Cizre Şehri'nin âbıhayatı Dicle Nehri'dir ki ona Şat derler, tâ şehrin kenarında akıp bütün Cizre halkı ondan içerler. Ama yukarı kale halkı Şatt'ın (---) tarafı karşısı aşırı (---) dağından üstadlar (---) suyunu yüksek yapı teraziler ile ve künkler ile Şat altından o suyu Cizre'nin iç kalesine çıkarıp kale halkı ondan içerler, ondan aşağı Bey Hamamı'na bu su gider, âbıhayat pınardır. Ve şehrin batısında bağlar içinde Sakalân suyu (---) gelip Şatt'a karışır berrak sudur. *[386b]*

Ev kuyularının adedi: Tamamı (---) adet

...................(1.5 satır boş)...................

İbretlik manzaraları bildirir: Garip seyirlik odur ki eski ustalar Bey Hamamı'nın suyun mimari ilimle Şatt'ın karşı tarafındaki yüksek dağlardan uçurup Şat aşırı iç kaleye çıkarıp oradan hamama gelir, akıl çatlar ibretlik bir marifettir.

Tanıştığımız eşraf ve âyan:

...................(1.5 satır boş)...................

Tamamı Şâfiî mezhepli meydan erleridir.

Âlim ve şeyhleri: Fâzıl âlimleri sayısızdır ama malumumuz olan müellif hâşiye sahibi Molla Muhyiddin seçkinlerdendir, Molla Seyyid Efendi ve büyük kardeşi Seyyid Abdurrahman Efendi, (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şairleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Mazınne ve meczupları:

...................(1.5 satır boş)...................

Hayat bağışlayan havasının övülmesi: Bu şehrin hoş rüzgârlı havası sabâ rüzgârı ve nesim rüzgârından nişan verir. Özellikle kışın başlangıcından sonuna kadar havası öyle güzeldir ki insana hayat verir. Zira havası ılımandır. Temmuz ayında havası şiddetli sıcaklık üzeredir ama bunaltmaz.

Müneccimlere göre imaristanının talii: Bu Cizre Finiki'nin talii Molla Kâmil-i Şirvanî'ye göre Yay burcunda bulunup Müşterî-i nârî evidir. Onun için halkı tez kavrayışlı ateş parçalarıdır. Kış mevsiminde sessiz sakinlerdir. Yay burcunda olduğundan bütün halkı yaycılardır. Ve ateş tabiatlı olduklarından çoğu tüfeng-atıcılardır.

Genç yaşlı yüz renkleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Mahbûb ve mahbûbeleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Erkeklerinin isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Kadınlarının isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Kölelerinin isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Câriyelerinin isimleri:

...................(1.5 satır boş)...................

Rahip kiliseleri: İki kilisedir. Zira keferesi Yakubî, Masturî ve Ermenilerdir. Fireng, Rum ve Kıbtî yoktur. Ama Yezidî reâyâları çoktur. Ve bir adet Yahudi *künnişti* vardır. Bu Yahudiler İbn Ömer'den beri *künnişt* adlı mabetleri yakınında oturmaktadırlar.

Erkeklerin işleri ve kazançları :

....................(1.5 satır boş)....................

Beğenilen zanaatları:

....................(1.5 satır boş)....................*[387a]*

Hububat ürünleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Yiyeceklerinin beğenilenleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Meyvelerinin anlatılması: Bütün meyve cinsleri beğenilir, ancak Şehribân narından iri, lezzetli, yemesi hoş ve sulu olur. İnciri de güzel olur. (---) (---) (---) (---) (---) ancak hurması ve kirazı yoktur.

İçecek çeşitlerinin anlatılması: Köknar şerbeti ve nar şerbeti (---) (---) (---). Ama her Ramazan gecelerinde hanın bal şerbeti kâse kâse bütün zengin yoksul, yaşlı ve gence dağıtılır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Dârüzziyafe imaret mutfağı: Hepsi (---) adet yemek evi imarettir. Bunlar içinde meşhur yukarı kalede bey sarayında her gün iki öğün bütün gelen gidenler, gariplere ve askerlere hanın nimeti dağıtılır. Ancak Yezidî Kürtlerine bir tane darı ve duru vermeyip Yezidîleri kovarlar.

İrem Bağı mesire yerleri:

....................(1.5 satır boş)....................

Bağlarının adedi: Şahbender kaydına göre Cizre'nin batı tarafında Sakalân Irmağı'nın sağında ve solunda 10.000 adet bağ, bostan ve Cennet bahçeleri vardır ve her bağda birer hüzün kulübeleri bulunur.

Özel lehçeleri ve sözleri: Halkının dilleri fasih ve beliğ Kürt dilidir. Ama bazı güzel sesli hanende kimseleri bayatî makamında bu semâîyi okurlar. Murabba:

Çume Ciziri kelek berdani {hub hub}

Çume Haburi hivet vedani {hub hub}

Ayayaya oyoyoyo oyoyoyoyo
Aman muruvet azîzim bo çi kelendu

Aman muruvet, nakarat.

Şa muruveti şa muruveti biroyi biroyi biroyi biroyi
Aman muruvet azîzim bo çi kelendu

Yine *Aman muruvet* nakarat derler.
Diğer bend:

İro du roje mekan dure hub hub, mükerer

Bejnik zirave hal tahure hub hub, mükerer

Ayayaya oyoyoyo oyoyoyoyo
Aman muruvet ilâ âhirih bâlâdaki gibidir.

Üçüncü bend:

İ şeb çi şeve şeve ki dari hub hub
Cehfin terişe baran dibari hub hub

İlâ âhirih Ayayaya.

Bir hoşa giden ses olduğundan Cizre Kürtçesi üzere bu mahalle Cizre kelek gemilerinin ve Habur Nehri'nin özellikleri bu şekilde murabba ile yazılıp bu fasih dile bu kadarla yetinildi. Eğer her mısramı tercüme etsek söz uzamış olur.

Cezîre-i İbn Ömer Şehri külliyatı övgüsünün tamamlanması

Yaratıcı'ya hamd olsun Cizre içinde oturan hanedân sahibi bir kimse vardır, Hazret-i Peygamber'in sancakdarı Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretleri soyundandır, onlar evlattan evlada ulu ocaktır ve gayetle temiz ve Salih kimselerdir. Bunların vakıflarından şehre yakın bir su değirmeni vardır. Allah'ın emriyle o değirmen dönmez olursa ondan bilinir ki o hanedândan bir kimse ölür ve yine tekrar döner, denenmiş acayip bir sırdır.

Bu Cizre'nin batı tarafı çölünde (---) (---) kavmi Urbânı kara çadırlarıyla yaşamaktadırlar ve (---) (---) kavmi Ekradı da çadır ve yükleriyle konup göçerler. Zira bu diyarın havası ılıman olup zemini geniş, bereketli, ürünü bol bir diyar olduğundan insansız bir adım bile boş yeri yoktur. Ve Su Kapısı'nda Küçük Şat üzere bir sanatlı köprüsü vardır.

....................(6 satır boş)....................*[387b]*

Cezîre-i İbn Ömer Şehri'nin velîleri, salihleri ve âlimlerinin ziyaret yerlerini bildirir

Bu şehrin *cebbâne* adlı mezarlığı şehir içinde bulunmaktadır. Binlerce büyük veliler ve binlerce Sahâbe-i kirâm büyük mezarlığında yatmaktadır ki, beyt:

Nelerden arda kalmıştır dilâ dünyâyı söyletsen
Kimi Cem'dir kimi Dârâ yatan mevtâyı söyletsen

anlamı üzere nice Abbasî sultanları yatmaktadırlar. Ancak ziyaret edip malumumuz olan bunlardır. Evvelâ Cizre içinde Turnabine adlı mahalde,

Sultan ziyareti: En eski mevta Hazret-i Nuh oğlu Hazret-i Tarh'dır ki Nuh Tufanı'nda gemi içinde annesi korktuğu için ölü doğup Tufan'dan sonra yeryüzünde ilk bu düşük Tarh ibn Nuh defn olunmuştur. Hâlâ şehir içinde bir mescidde gömülü olup boyu 40 ayak boyunda uzun bir kabirdir ki bu Cizre Şehri özellikleri sayılırken bu Tarh ibn Nuh ayrıntılı olarak yazılmıştır. Sonra,

Hazret-i İmam Cafer-i Sâdık ibn İmam Muhammed Bâkır *sırrı aziz olsun* **hazretleri ziyareti:** Cizre Şehri'nin batı tarafı dışında biraz yakınca yüksek bir türbede medfundur. Gariplik bunda ki İmâdiye Kalesi'nin aşağı Kobhan Medresesi dibinde de İmam Muhammed Bâkır türbesi vardır. İmâdiye âlimleri bizde medfundur derler ve Cizre âlimleri bizde yatmaktadır derler. Ama bu kusurlu hakir seyahatim sırasında nice yerde İmam Muhammed Bâkır kabri ziyaret ettiğime tanıklık ederim. Belki makamları ola. *Allah gani gani [bol bol] rahmet eylesin.* Sonra,

Şeyh Muhammed el-Gavs ziyareti: Nakşıbendiye büyüklerindendir. (---) (---) (---) mahallede türbesinde Hindî fakirleri kalırlar. Ve Cizre Kalesi'nin Su Kapısı yakınında,

İmam Ali meşhedi ziyareti: Yüksek bir türbedir ama kabri değildir. İmâdiye Kalesi'ni fethettikte bu Cizre'ye gelip kaldığından makamıdır, derler. Ama hâlâ hâcet sahiplerinin ziyaret yeridir.

Cibril-i Emin Hazret-i Kur'ân'ı tecvid ilmi üzere Hazret-i Peygamber'e âyet âyet getirip Hazret'e Cibril-i Emin'in öğrettiği şekilde Hazret-i Kur'ân'ı hakkıyla icra edip tecvid ilmine dair *Cezerî* adlı kitabı yazan **Şeyh Muhammed ibn Cezerî eş-Şâfiî** hazretleri bu Cizre Şehri'nde yatmaktadır ki yüzlerce muteber kitapları vardır.

Gerçi *Kitâb-ı Cezerî* bir küçük kitaptır ama hummûs-ı Nahşevanî'dir. Tamamı 109 adet beyittir. Talebeler onu ezberleyince kaynaklarıyla sorulara cevap verip bütün harfleri mahreçleriyle söyleyebilirler. Nice kişiler *Kitâb-ı Cezerî*'yi şerh etmişler, böylece muteber bir kitap olmuştur. Üstâd kitabın baş tarafında ismini ve doğum yerini açık seçik yazmıştır:

Bismillahirrahmânirrahîm

Yekûlü râcî afve Rabbi sâmi'
Muhammed ibnü'l-Cezeriyyi'ş-Şâfi'î
Elhamdülillahi ve sallallahu
Alâ Nebiyyihi ve Mustafâhu
Muhammedin ve âlihi ve sahbih
Ve mukri'il-Kur'âni ma'a muhibbih.

diye (---) (---) adet manzum kitabı 16 bölüm olarak düzenlemiştir. Hâlâ *Hazret-i Kur'ân*'ı harf mahreçleriyle okumak Muhammed Cezerî hazretlerinden kalmıştır ki Cizre Şehri'nde yatmakta olup *Kur'ân* hâfızları, öğrencileri, diğer âşık ve heveslilerin ziyaret yeridir. *Allah rahmet eylesin.*

Bu Cizre Şehri'nde nice bunun gibi bilgin ve yazar kimseler yatmaktadırlar. Ama nice kimseler Musul Şehri dışında gömülüdür derler; yanlış haberdir, orada gömülü olan bu azizin evladıdır.

...................(11 satır boş)...................*[388a]*

Cizre Şehri'ni mümkün olduğu kadar gezip dolaşıp Murtaza Paşa kethüdası kardeşimiz ile Cizre hanından izin aldığımız sırada Murtaza Paşa kethüdasından borç olarak aldığı malı Cizre hanı verdi. Ve 1.000 guruş harcırah, 5 baş küheylân at, 5 adet Gürcü gulâmı ve bir katar katır yiyecek ve içecek verdi. Hakire de bir at, ay parçası bir köle ve 300 guruş verip han ile vedalaşıp,

Cizre Şehri'nden Aştı Sancağı'na ve Hasankeyf Şehri'ne gittiğimiz menzilleri, kale, kasaba ve köyleri bildirir

Evvelâ Cizre Hanı (---) (---) Han üç bayrak seçkin tüfengli Kürt yiğitleri yoldaş verip *Bismillah* ile kuzey tarafa Şat kıyısıyla (---) saatte,

(---) (---) menzili: Cizre toprağında bir taşlık dere içinde bağ ve bahçeli mamur cami ve medreseli köydür. Buradan yine kuzeye eğimlice (---) saatte,

(---) (---) köyü menzili: Bu da Cizre toprağında cami, medrese, bağ ve bahçeli Kürt köyüdür. Buradan yine kuzey tarafa meyilli *Allah saklasın* dağlık, taşlık, sarp ve azaplı yerlerini yüz bin zorluk ve sıkıntı ile geçip (---) (---) adlı yerde Aştı beyi toprağına ayak bastık. Buradan (---) saatte,

(---) köyü menzili: Aştı hükmünde 500 haneli cami, medrese, han ve hamamlı, bağ ve bahçeli mamur köydür.

Yaratıcının hikmeti: Bu kasabada Dülhû adında bir Kürt gördüm, Allah'ın emri adamın boyu üç buçuk arşın idi. Başı Adana kabağı yahut Van lahanası veya Sakarya Nehri kenarında Geyve Kasabası kavunu kadar devletli kellesi var idi.

Gözleri üğü kuşu [baykuş] gözleri gibi yuvarlak idi, ama Yaratıcı'nın hikmeti ol heybetli adam gözlerinin kapaklarını kırpsa diğer insanlar gibi gözlerini kapamayıp gözleri pınarı yerinden gözleri kuyruğu tarafıyla göz kapakların yanına kayardı.

Ve burnu Mısır'ın ve Mora diyarının mor patlıcanı kadar gaga burnu var idi.

Ve dudakları sanki deve dudağı idi.

Ve dişleri Isfahan öküzü kadar idi.

Ve omuzlarına birer adam otursa yerim dar demezdi.

Ve garip hikmetin biri de o kimsenin sekiz bıyığı var idi. Evvelâ büyük bıyığı aslîsi kulaklarının arkasına erdikten sonra fazlasını arakiyesinin [keçeden bir nevi baş giyeceği] içine kor idi. Ve arakiyesi bir kile Siirt pirinci alırdı. Ve iki bıyığı da burnu deliklerinden dışarı sarkmış idi. Ve iki bıyığı kulakları deliğinden dışarı çıkmış idi. Ve iki kaşları da birer karış bıyık gibi sarkmış idi. Bu anlatılan minval üzre sekiz adet bıyık sahibi bir gariplerin garibi adam idi.

Bundan başka bu Aştı kavminin çoğunluğu böyle tüylü adamlardır. Hatta bir kere hamamlarına girmek gerekti, genellikle halkı siyah koyun pöstekisi giymiş yapılı tüylü adamlardır. Ama gayet cesur ve yiğit kimselerdir. Bu kasabayı (---) (---) gezip dolaşıp yine kuzey tarafa (---) saat gidip,

Marin Kasabası menzili: Diyarbakır Eyaleti'nde Aştı beyi tahtıdır. Beyi 3.000 askere ve 15.000 Kürt tüfengci reayasına sahiptir. Gerçi beyi Diyarbakır Eyaleti'nde beydir ama hâs-ı

hümâyûnu yoktur. Ülkesinin gelir kaynakları kendisine hâs kayd olunmuştur. Diyarbakır Eyaleti'nde aşiret beyleri içinde bundan seçkin askerli aşiret yoktur. Bir beyi ölse yerini Diyarbakır valisi oğluna yahut akrabalarının bir uygununa verip başkasına veremez ve Osmanlı beyi de olamaz. Zira gayet sarp, ormanlık, taşlık amansız dağlarda Yezidî kavimleri çoktur. Hatta Diyarbakır'dan tulumdan kelek gemileri Hasankeyf'ten geçip bu Aştı içine gelince her kelek gemisine Şat kenarından kurşun vurup o gemilerden elbette bâc alırlar, azgın kavimdirler.

Aştı Marini Kasabası'nın zemini:

...................(6.5 satır boş)...................*[388b]*

Marin Kasabası'nda Cizre hâkiminin verdiği üç bayrak kulavuzlara izin verip Aştı toprağına ayak bastığımızın haberini Cizre beyine bildirip adı geçen rehberlere dostluk mektuplarımız ile Cizre'ye yollandılar. Aştı beyinden yine üç bayrak yaya yiğitler alıp kuzey batı tarafına meyilli o korkunç ve tehlikeli dağlar ve kayalıkları aşıp (---) saatte,

(---) (---) menzili: Hasankeyf toprağında 500 haneli cami, han, medrese ve hamamlı, bağ ve bahçeli köydür. (---) (---) (---) (---)

Buradan kuzey tarafa (---) saatte,

Sikîfâ Ekradı kavmi ülkesi, yani sağlam Hasîn-keyfâ [Hasankeyf] Kalesi'nin özellikleri

İlk kurucusu Abbasîoğulları'ndan Harun Reşid'in yiğit veziri Sikîf Kay'dır.

Kürt dilinde *sikîf* (---) (---) derler, Onun için Kürt kavmi kaleye *"sikîf"* derler.

Arapça'da Hasîn-keyfâ derler, yani *"Nice-kale"* derler.

Ama Arap tarihçilerine göre bu şehri, Sikîf adlı Kürt yaptı, ama kalesini Mısır'da hüküm süren Eyyûbî padişahlarından [Melik Kâmil Muhammed'in oğlu] Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb sultan iken oğlu Melik Muazzam Turan Şah'ı bu Hasankeyf'e hâkim edip gönderdi. Yaratıcı'nın emri babası Melik Sâlih Eyyûb ölüp sultanlık oğlu Turan Şah'a geçince annesi Şecerüddür adlı hatun ki, hâlâ Kâbe-i Mükereme'nin kisvesi yani Mekke'nin siyah örtüsü o Şecerüddür Hatun'un hayratıdır, o hatunun kocası ölünce bütün Mısır ileri gelenlerinin kararıyla ve bütün kulların isteğiyle

Şecerüddür adlı hatunu Mısır'a melike edip derhal evladına yedi Mısır hazinesi mal gönderip,

"Elbette ne keyfiyyette olursa benim oğlum bir hasîn (müstahkem, sağlam kale) inşa edesin" diye evladına buyurup,

"Kale tamamlanınca sonra Mısır'a gelip müstakil padişah olasın" diye şehzadeye annesi tarafından yedi Mısır hazinesiyle bu şekilde buyruk gider. Derhal kalenin temeline uğurlu saatte ve *burc-ı seretân-ı beyt-i kamer-i mâî*'de [Yengeç Burcu, ay su evinde] başlanıp kale tamamlanınca ismine Hasîn-keyfâ dediler.

Sonra şehzade bu Hasankeyf'den Mısır'a gelirken annesinin malıyla Şam yakınında bir kale yapıp ismine Şecer Kalesi dediler. Zira Şecerüddür'ün Hasîn-keyfâ Kalesi'nden artan mal ile yapılmış Şecerüddür Kalesi'dir.

Sonra şehzade Mısır'da şanı büyük bir padişah olup Akke, Remle ve Yafa kalelerinde ve Antakya altında İspanya kâfiriyle büyük cengler edip muzaffer oldu, el-Melik el-Muzaffer es-Sultan el-Muazzam Turan Şah (bin el-Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb bin el-Melik el-Kâmil Muhammed) diye namlı ve vakar sahibi bir padişah oldu.

Bu Hasankeyf Kalesi onun yapısıdır, diye nice Arap tarihçileri öyle yazmışlardır. Başka bir yazar da bu şehzadenin bu Hasankeyf zemini doğum yeri olduğundan müstakil padişah olunca Mısır'dan para gönderip bu Hasankeyf'i yaptı, diye yazmış.

Sonra bu muazzam Turan Şah, Dimyat Kalesi'ni İspanya Firengi elinden kurtarıp Mısır'a gelince 648 [1250] tarihinde kendi kulları Turan Şah'a isyan edip şehit ettiler. Saltanat müddeti ancak 70 gün oldu. Ama gazalarda ve Hasankeyf Kalesi'nde çok sultanlık etti. Mısır'da annesi Şecerüddür yanında gömülüdür. Eyyûbîoğulları bunda son buldu ve saltanat kullarına geçti.

Ama halkın dilinde bozulmuş hâli meşhur olup olup Hasankeyf Kalesi derler. Bu şekilde bozulmuş hâli ile Osmanlı elinde (---) adet Hasan adında kaleler vardır.

Evvelâ Erzurum'un doğu tarafında bir menzil uzaklıkta Pasin Sancağı beyi tahtı olan doğru Hasan Kalesi'dir, Hasîn Kalesi değildir; Zira Akkoyunlu padişahlarından Sultan Uzun Hasan-ı Bayındırî yaptığından Hasan Kalesi derler.

Ve Malatya yakınında Hasan Badrak Kalesi, Timur Sivas'a giderken harap edip kendi kaldı.

Yine Malatya yakınında Hasan Mansûr Kalesi ve Trablus-ı Şam yakınında Hasan Kalesi ve

...................(1 satır boş)...................

Bu Hasankeyf Kalesi Erzurum Hasan Kalesi'nden sarptır.

Hasankeyf Kalesi'nin zeminini bildirir

Diyarbakır önünden akan büyük Şat Nehri kenarında yüksek bir tepe üzerinde beşgen şekilli taş yapı güzel bir kaledir. Şatt'ın batı tarafında Cizre ve Mardin toprağında onlara ikişer konak yakın garip bir kaledir ki batı tarafında iki menzilde Diyarbakır toprağıyla komşudur. Kuzey tarafında Şat Nehri aşırı Mîfârıkin beyiyle bir menzilde komşudur. Yine kuzey tarafında doğuya meyillice Şat aşırı bir menzilde Karabaş adlı Yezidî Kürdü Köyü'nde Hazzo beyiyle komşudur. Doğu tarafı Şatt'a Cizre beyi sınırı olduğundan sınırdaştır. Güney tarafında bir konakta Aştı beyiyle komşudur.

Ama tarihçilere göre bu Hasankeyf Kalesi Dicle ve Fırat havzası sayılan havza içinde Şat kenarında Fırat Nehri batı tarafında üç menzil uzaklıktadır. Ama Keyf-i Sikîf Kalesi tâ Şat kenarındadır. Zira Diyarbakır'dan Şat ile güney tarafa yürüyen kelek gemileri ilk olarak Hasankeyf'e yanaşırlar, buradan Aştı sınırına çıkarlar, sonra Cizre Şehri'ne, oradan Kefirzaman'a, oradan Hızır Şehri'ne, sonra Musul Şehri'ne, oradan Tikrit'e, oradan İmam Musa ve sonra Kuşlar Kalesi'ne bütün kelekler yanaşırlar. *[389a]* Zira bu yukarıda yazılan kalelerin tamamı Şatt'ın batı yönünde Hasankeyf tarafındadır. Diyarbakır'a (---) menzil yakındır ve Diyarbakır'ın eyaleti toprağında bir sancaktır.

Hasankeyf hâkiminin keyfiyetini bildirir

Diyarbakır Eyaleti Süleyman Han Kanunu üzere 12 adet Osmanlı sancağıdır. Zeamet kılıcı 52'dir, timar kılıcı 626'dır. 8 adet yurdluk ve ocaklık yoluyla zabt olunur sancakları vardır. 5 adet de mülkiyet üzere mutasarrıf hükümetler vardır. Ama bu Hasankeyf Sancağı Diyarbakır Eyaleti'nde azil ve nasb kabul eder Osmanlı sancağıdır. Kanun üzere beyinin hâssı 203.955 akçedir.

Ve pâk toprağında Osmanlı'nın diğer sancaklarındaki gibi timar, zeamet, alaybeyi ve çeribaşısı vardır.

Timar erbabı bütün cebelüleri ile 1.600 asker olur. Sancakbeyi de 1.000 kadar askere sahiptir. Memur olduğu seferlere Diyarbakır valileriyle davulunu kudümünü döğüp sefer eşer [sefere gider].

Sancağı toprağından beyine adalet üzere 18.000 veya 20.000 guruş olur.

Osmanlı tarafından 150 akçe pâyesiyle şerif kadılıktır, tamamı (---) parça olan köylerinden her sene kadıya 3.000 guruş olur.

Şeyhülislâmı, nakibüleşrâfı, ayân ve eşrafı vardır, ama yeniçeri serdarı, sipah kethüdayeri ve kale dizdarı yoktur.

Kalenin cebehanesi, mühimmatları, levazımatları ve kale neferatları tamamen sancakbeyinin hükmündedir.

Muhtesibi, bâcdârı ve şehir subaşısı vardır. Bütün hâs ve haracını Osmanlı tarafından Mardin voyvodası zabt eder. Hisar içinde (---) adet tek ve iki katlı bağ ve bahçesiz haneler vardır.

....................(1 satır boş)....................

Aşağı varoşta (---) adet haneler vardır.

....................(18 satır boş)....................

Hasankeyf yiyeceklerinin anlatılması

Şalgamı gayet büyüktür ve lezzetlidir. Bir kere Hasankeyfli bir büyük bir şalgamı Siirt'e hediye gönderirler. Siirt'in *pürçüklü*sü yani kırmızı havucu büyük olduğundan Hasankeyf'in şalgamını delip Siirt havucu sokup Hasankeyf'e gönderirler. Hasankeyfli bundan bir anlam çıkarıp asker toplar ve Siirtli ile ceng ederler. Havuç ve şalgam için büyük savaş ettikleri hâlâ meşhur olup aralarında düşmanlık vardır. *[389b]*

[Hasankeyf'in] ibret verici yapıları

Bu Hasankeyf Şehri'nde büyük Şat Nehri üzerinde büyük bir köprü vardır ki diller ile anlatılıp kalemler ile yazılmaz, ama denizde damla ve güneşte zerre kadar anlatalım.

Evvelâ bu büyük köprü öyle benzersiz bir köprüdür ki kemerlerine insan gözleri güçlükle bakar. Her kim mimari ilminden haberdar ise bu köprüyü dikkatlice bakınca taaccüp edip [şaşakalıp] hayran kalır.

Osmanlı devletinde meşhur olan köprülerin en ünlü ve beğenileni Rumeli ülkesinin Hersek Sancağı'nda Mostar Şehri içinde

Neranta Nehri yani Neretva Nehri üzerinde bir göz Süleyman Han'ın köprüsüdür ki tarihi *"Kudret kemeri"* sözüdür.

Sonra Bosnasarayı serhaddinde Vişigrad Kalesi'nde Dirin Nehri üzerinde Sokollu Mehmed Paşa'nın 12 göz ibret verici köprüsüdür.

Sonra Edirne yakınında Ergene Nehri üzerinde Koca Murad Han'ın 174 gözlü köprüsü, seyirliktir.

Anadolu'da Sakarya Nehri üzerinde Geyve Köprüsü, Osmancık Köprüsü, Amasya Köprüsü, Erzurum'da Aras Nehri üzerinde Çoban Köprüsü ve yine Aras üzerinde Altun Halkalı Köprüsü ve Batman Nehri üzerinde Hazzo Kalesi yakınında Batman Köprüsü.

Bu adı geçen köprülerden başka binlerce ibret verici büyük köprüler gördüm ki her birinin anlatımında dil kısa kalır, ancak mümkün olduğu kadar yazılmışı vardır. İnşaallah yeri geldiğinde yine yazarız.

Ama bu Hasankeyf Köprüsü görülecek ve gezilecek ibret verici bir köprüdür. Şat Nehri üzerinde, öyle bir coşkun ve deli akar geniş ve derin nehir üzerinde, Samanyolu gibi göklere baş uzatıp kement atmış gökkuşağından nişan verir bir köprüdür.

Yapı ustası var kuvvetini pazuya getirip bu köprünün sağında ve solunda olan ayaklarına öyle sağlam temel bırakıp üzerine bir kemer yapmış ki Medâyin Şehri'nde Kisra Enûşirvân Tâki [kemeri] bu Havernak tâkinin yanında bir revak bendidir.

Ve bu köprünün sağı ve solu tamamen boştur. Hane hane bölüm bölüm çeşitli odalar, büyük ahırlar ve her odada Şatt'a bakan pencereler ve şahnişinler ile yapılmıştır.

Bu köprü sanki büyük Batman Nehri üzerine yapılan Batman Köprüsü'ne benzer, Zira Batman Köprüsü daha önce yapılmıştır. Onu taklit ederek bu Hasankeyf Kalesi'nde Şat Nehri üzerinde bu köprüyü Melik Turan Şah, Batman Köprüsü'nü yapan mimarın kalfasına bu Hasankeyf Köprüsü'nü inşa ettirmiştir.

Bu köprünün tamamlandığını Batman Köprüsü'nü yapan usta duyup bir gün gizlice Hasankeyf'e gelip görse ki kendinin Batman Nehri üzerine yaptığı köprüden yüksek, sanatlı, süslü, sağlam ve korunaklı ibret verici bir köprü olmuş ki kıskançlığından âh çekip kalfasına:

"Ey oğul, iyi köprü yapmışsın ama bu köprü henüz eksiktir. Bu köprünün tâ en tepesinde kenet yerine bir hayli civa dök ki bu köprü kıyamet gününe kadar yerinde dura" deyip kaybolur.

O gece bu köprüyü yapanın kıskanç ustası, bir tulum içinde 7 yıllık Argana sirkesi ki öldürücü zehir gibi sirke, âlem dünyadan habersiz iken o haset, kıskanç usta köprünün ta kenet yerine bir tulum keskin sirke döküp kaçar.

O gece köprünün orta yeri Şat Nehri'ne dökülür. Sabahleyin köprüyü yapan kalfa gelip güzel köprüsünü görünce bildi ki kendisinin ustası kıskançlığından böyle yaptı.

Hemen yine horasan ve cibiz ile köprünün ortasını tamir eder, ama ne fayda, sonunda yine Şatt'a düşer. Hâlen bu güzel köprünün ortası kırık kalıp eski ustalar bu köprünün ortasına ahşap direkler ile sağlam kenetler yapmışlardır. Ortası ağaç ile yapılmış sağlam bir köprüdür ki yeryüzünde meşhur olan köprünün biri de bu Hasankeyf Köprüsü'dür.

Bu köprüden karşı tarafa Hasankeyf beyiyle atlara binip avlanmaya gittiğimizde hakir at üzerinde bu köprüden geçmeye korkup yaya geçtim ve karşı tarafta yine atıma bindim. Şatt'ın karşu tarafında yine Hasankeyf Sancağı toprağında geniş ova içinde tavşan ve ceylân avlayarak 5 saat gidip Batman Nehri yakınında,

Şeyh Hazret-i Çoban Sultan ziyareti: Erzurum Eyaleti'nde Hasan Kalesi yakınında Araz Nehri üzerine Çoban Köprüsü'nü yapan Çobanoğulları'ndan bu da bir Çobanlı padişahı idi. Tac, raht ve bahtı terk edip bu geniş düzlükte İrem Bağı içinde bir mesireyeri türbede yatmakta olup bütün halkın ziyaret yeridir.

Ve bu *[390a]* mahalde Batman Nehri Hasankeyf'e gelmezden 3 saat önce Şatt-ı Dicle'ye katılır. Ve Batman Nehri'nin Miyâfârikin, Zirikî ve Bitlis dağlarından doğup Hazzo Kalesi altında Batman Köprüsü altından geçtiği, Van'a Melek Ahmed Paşa ile giderken ayrıntılı olarak yazılmıştır. Şeyh Çoban ziyaretinde bir gece zevk u safâ edip oradan sabahleyin yine kuzey tarafa 5 saatte yine tavşan ve ceylân avlayarak,

Karabaş Köyü menzili: Hazzo beyi hükmünde 500 İrem haneli Yezidî Kürdü köyüdür. Hatta 1065 [1655] tarihinde bu köy Yezidîleri bizi Van'a giderken Diyarbakır karşısında Çöltepe adlı yerde bu melun Yezidîler bizi bir gece baskınıyla vurup büyük vuruşma oldu. Hele Tanrı'ya hamd olsun çaldıkları eşyaları ve atları

bıraktırıp haramîlerini ta bu Karabaş Köyü'ne dek kovup birkaçını katletmiştik. Yaratıcıya hamd olsun sıhhatle yine geldik. Bir mamur köydür ama Yezidî kavmi mağrurdur. Burada da bir gece yatıp oradan dönüp kıble yönüne 4 saatte,

Seremin Köyü menzili: Bu da Hazzo beyi toprağında 200 haneli Sünnî, Şâfiî mezhepli kimselerdir. Buradan yine kıbleye geniş ovalar içinde av yaparak 7 saatte, tekrar,

Hasankeyf Kalesi menzili: (---) (---) (---) (---)

Hasankeyf külliyatı övgüsünün tamamlanması:

....................(10 satır boş)....................

Hasankeyf Şehri ziyaret yerleri:

....................(6.5 satır boş)....................

Bu ziyaretleri tamam edip Hasankeyf beyi (---) (---) Bey'den Murtaza Paşa kethüdası yoldaşımız 3.000 guruş malını aldı ve nice hediyeler de geldi. Hakire de bir at ve bir kızıl katır bağışlayıp bir bayrak yoldaşlar verdikten sonra bey ile vedalaşıp,

Hasankeyf'den Diyarbakır'a gittiğimiz menzilleri bildirir

....................(6.5 satır boş).................... *[390b]*

Diyarbakır Kalesi'nde Balıklı Mahallesi'nde Osman Paşazâdelerde 10 gün konuk olup Firarî Mustafâ Paşa ile hâs sohbetler edip Murtaza Paşa kethüdası yoldaşımız Ruznâmeci Hüseyin Efendi'den 5 kese malını ve hakir de paşadan bol bol bağışlar alıp Diyarbakır'dan bir silâhlı asker ile,

Cennet yurdu Bağdad'a giderken gezip gördüğümüz kale ve menzilleri bildirir

Diyarbakır'dan *Bismillah* ile kıbleye doğru (---) saatte bakımlı ve şenlikli köyler içinde,

Göksu Köyü menzili:

....................(1 satır boş)....................

Yukarıda Sincar seferine giderken yazılmıştır. Buradan yine kıble yönüne 7 saatte kırlar içinde,

Hazret-i Şeyh Zûlî Sultan menzili: Mardin toprağında büyük ziyaret yeridir. Aslında Şeyh Şehrezûllu'dur, halk arasında halk sözü kısaltmışlar ve yaygın şekli ile Şeyh Zûlî demişler. Şeyh

Şehrezûlî doğrusu olduğu ve bütün halkın ziyaret yeri olduğu 1065 [1655] tarihindeki seyahatimizde, yukarıda yazılmıştır. *Allah sırrını aziz etsin.*

Buradan yine güney yönüne çöller, kırlar ve yaban içinde 7 saatte,

Gevher-nigîn, yani ibret verici
Mardin Kalesi'nin özellikleri
Dünyanın kötülüklerinden emin ola

Bu mahalde bu Mardin Kalesi'ne geldiğimizde Mardin hâkimi Diyarbakırlı Bakkaloğlu Mehmed Ağa sarayında konuk olup üç gün kalıp can sohbetleri ettik.

..................(2.5 satır boş)..................

Bu ibretlik kalenin de özellikleri yukarıda 1065 [1655] senesinde Firarî Mustafâ Paşa ile Sincar Dağı'na ve Ali Fâris üzerine talana gelen çöl padişahı Şeyh (---) üzerine gittiğimizde Mardin özellikleri ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Bu Mardin'in kuzeyine uzun bir menzilde Hasankeyf Kalesi vardır ve başka sancaktır. Mardin ile Hasankeyf aralarında Aştı beyi toprağıyla komşulardır.

Bu Mardin'den 3 saat güneyde Göllü Köyü vardır ki Rum keferesi ile Dârâ Şah bu Göllü Ovası'nda ceng ettikte Dârâ Şah yenilmişti. Acem kavmi askerlerinin naaşları öbek öbek yığılıdır. Rum keferesinin ölülerinin kemikleri başka başka üç yerde kömler [ümsek, tepecik; mezar] içinde yığılmıştır ki binlerce küffâr o pis toprağa gelip yüzsüz yüzlerini sürerler.

Bu Mardin'in güneyinde Hatuniye adlı mamur namlı kale Mardin toprağındadır ve Mardin bu Hatuniye Kalesi'nden görülür. Harun Reşid'in hatunu Zübeyde Hanım bu kaleyi inşa ettiği için Hatuniye Kalesi derler.

..................(1 satır boş)..................

Mardin'den kalkıp güney tarafa (---) saatte,

Serçehanı menzili: Mardin Kalesi hududunda

..................(1 satır boş)..................

Bu Serçehanı'nın (---) tarafı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Dârâ Şah eski taht merkezi, harap büyük şehir, Karadere Kalesi, yani Kara Dârâ Suru'nun özellikleri

Bu büyük beldenin, eğer geçmiş tarihçilerin yazdığı üzere harap olan şehrini yazsak bir cilt kitap olur. Ancak hâlâ ibret verici harabesinden bellidir ki Dârâ Şah zamanında 6.000 cami, 70.000 mescit, 6.000 medrese, 10.000 çocuk mektebi, 70.000 dükkân, 3.000 hamam, 2.000 han, 300.000 ayân sarayı ve başka evler olduğundan başka İrem Bağları Nusaybin Şehri ile bitişik imiş. Irak toprağında Medâyin Şehri'nden sonra Kara Dârâ Şehri gibi büyük şehrin biri de Nusaybin Şehri imiş, Kûfe Şehri, Umman Şehri ve Musul Şehri imiş.

Sonra bu Karadere Şehri'nin harap olmasının asıl sebebi aslı odur ki Mardin Kalesi altında Rum keferesi askerini Dârâ Şah Göllü Ovası'nda karşılayıp bir şiddetli savaş edip Dârâ Şah Rumlar tarafından yenilip bu taht merkezi olan Karadere'ye gelir, yine var kuvveti pazuya getirip deryâ gibi asker toplar, Rum kavmi ile bu Karadere önünde bir büyük bir savaş daha eder. Yaratıcı'nın emriyle Dârâ Şah *[391a]* yine yenilir. Bizzat Dârâ Şah esir olup bütün İran ülkesi vilâyetlerini Rum keferesi haraca keser, bu Kara Dârâ Şehri'ni harap, halkını da kebap eder. Hâlen harabeleri ve eski surları bir konak mesafeye kadar yerde yatar.

Ama bu harap şehir halkın geçit yerinde gerekli ve önemli mevki olduğundan 941 [1534-35] tarihinde Sultan Süleyman Han Irak seferlerine geldiği sırada bu güzel kaleyi Hûşeng Şah'ın ilk yaptığı kale temelleri üzerine taş yapı dört köye bir kale yaptırıp Mardin ve Nusaybin arası güvenli bir yol oldu. Hâlâ bu güzel kale Nusaybin Şehri topraklarında Karadere adlı bir dere ağzında bir boğazkesen kara dereli boğazda yüksek bir tepe üzerinde harapca bir kaledir, içinde kış günlerinde Aştı ve Keys kavmi yerleşirler.

Hazret-i Zülkifl ibn Hazret-i Eyyûb *aleyhisselâm* **ziyareti makamı***:* Nice tarihçiler bunda gömülüdür [der]ler, ama doğrusu Hille Kalesi yakınında Refiyye nâm {köyü yakınında Hazret-i Ali kabri yakınında Fırat Nehri kenarında gömülüdür. Bu kalenin cânib-i (---) nâzır bir kapusu vardır. Bu kapunun iç yüzünde,

Hazret-i Şeyh Emir Sultan ziyaret yeri: Bütün Kürtler bu sultana inanıp ziyaret ederler. *Allah sırrını aziz etsin.*

Bundan sonra bu Karadere Şehri harabesinden güney tarafa (---) saatte çöl kırlıklar içinde yüz bin sıkıntı çekerek şiddetli sıcaklarda yine İrem Bağı Bağdad'ın yoluna gelip,

Sakaleyn beldesi, Dârâ Şah taht merkezi, Âmir ve Irak mabeyni, yani Nasîbeyn [Nusaybin] Kalesi, Rebî'ayn ülkesinin özellikleri

Rum, Arap ve Acem eski tarihçilerine göre bu kalenin ilk yapıcısı Hûşeng Şah'dır. Ondan nice eski meliklerin eline geçip Yunanlı İskender zamanında Dârâ Şah'ın taht merkezi olup bu büyük şehri İskender, Dârâ Şah'a rağmen harap etti. Zira o zamanda bu yeryüzünde Dârâ Şah'dan ulu padişah ve şahlar şahı yok idi.

Sonra Yunanlı İskender çıkıp bütün Rum diyarını ele geçirip Irak ülkesini fethetmek için yola çıkarak Haleb Kalesi'ni aldı.

Sonra Dârâ Şah'ı yenip Acem Irak'ı ki Bağdad'dır, ona da sahip oldu.

Daha sonra Dârâ Şah öldü İskender Dârâ'nın aile fertlerinin hepsini Anadolu diyarında Menteşe toprağında Rodos Adası karşısında Dârâhiye adlı kazada Dârâ Şah'ın kızlarını hapsedip Sönbeki Adası küffârlarını Dârâ Şah kızları üzere bekçi etti. Hâlâ ol kazanın ismine Dârâ Şah kızları orada oturdukları için Dârâhiye Kazası derler. Gerçekten de halkı gayetle peri yüzlü ve melek gibi güzel kimseler olup "Dârâ Şah neslindeniz" diye iddia ederler, dillerinde de bir takım Farsça kelimeler vardır.

Ve o Dârâhiye Kazası'nın suyu ve havası çok hoş olduğundan yüksek dağlarında aselbend ağacı, karagünlük buhuru, *kitre* [geven kökü zamkı] ve *sığala* [kara günlük ağacı ve bundan elde edilen yağ] yağı adlı kokulu yağların güzel kokusu insanın dimağını kokulandırır. O Dârâhiye Dağları'nda bunun benzeri nice çeşit kıymetli mahsuller vardır.

Ve yine Yunanlı İskender Dârâ Şah'ın bütün vezirlerini, vekillerini, şehzadelerini ve iş başında olan bütün Acem serdarlarını bağlayarak Rum'a getirip Üsküdar ile İzmit Kalesi arasında Rum Körfezi sahilinde bir yalçın kaya üzere Kahkahâ Kalesi'ni andırır sağlam bir hisar inşa edip Dârâ Şah'ın bütün şehzadelerini o yüksek kaleye hapsettiğinden Rum kavmi o kaleye Dârâ Pigados derlerdi. Daha sonra 827 [1424] tarihinde bu kaleyi Çelebi Sultan Mehmed

Han fethedip Piğados'unu kaldırıp Darıca Kalesi dediler, Gebze Kasabası altında yüksek bir kaledir.

Sonra Dârâ Şah ölünce bu Nusaybin Kalesi harap olmuştur. Nice şairler Dârâ Şah'ı bazı şiirlerinde tahmis ile yâd eylemişlerdir. (---) Efendi'nin tahmisi:

Gûş-ı murg-i dile gökten gelir âvâz-ı horûs

Eyleme kendüni tezyîn-i misâl-i tâvûs

Deyr-i âlemde nedir dinle sadâ-yı nâkûs

Vaktidir na'raların anla nedir tabl ile kûs

Kanı Keyhüsrev [ü] Dârâ kanı yâ Keykâvûs

Acem şahlarında Dârâ Şah gibi bir padişah yok idi. Ne tac u taht ve raht u bahtı kaldı, *"O'nun zâtından başka her şey yok olucudur." [Kur'ân,* Kasas 88] nassı üzere ne Dârâ'nın kendisi ve ne kara taşlı Nusaybin Şehri kaldı. Hâlâ Nusaybin'in bütün yapıları ve eserleri toz toprak olup yatar.

Hey'et [astronomi] bilgisi olan tarihçilere göre bu Nusaybin Şehri İki Irak arası derler. Zira Bağdad, Haleb, Diyarbakır ve Erdebil'in tam arasında *[391b]* bulunduğundan Nasîbeyn-i Irakeyn derler. Ve bütün tarihçilerin buna Nasîbeyn dediklerinin sebebi, Hazret-i Yunus *aleyhisselâm*'ın sözleridir, bundan dolayı Nasîbeyn derler. Zira Hazret-i Yunus'a Nasîbîn [Nusaybin] kavmi iman getirdiklerinden Yunus Nebî dua edip,

"Yâ Hâmît kavmi, sizin her mahsulünüz nasîbeyn (iki nasip) ola!" diye dua edip bir kere ektikleri mahsul iki kere ürün verir; genellikle bütün hayvanları ikizer doğurur; ve Şattularab'da balıkları bile iki kere yavru hâsıl eder; genellikle evlatları ikişer ikişer doğar; ve ekinliklerinde ekinleri, otları, pamuk ve kavun-karpuzu bir kere ekip ikişer üçer kere ürün aldıklarından bütün tarihçiler Nasîbeyn Şehri derler. Ama halk Nisibin derler. İbrî [İbranî] dilinde Hâmît Şehri derler. Zira bu şehri Tufan'dan sonra Hûşeng Şah yapıp sonra oğlu Hâmît Şah dahi fazla genişletip imar etmiş, Hâmît 300 sene yaşamıştır, bu yüzden Hâmît Şehri derler. Hazret-i Yunus Nebî'nin nazargâhıdır ve hâlâ hanesinin yeri gönül erbabının ziyaret yeridir.

Nusaybin hâkimlerini bildirir

Evvelâ bu eski şehir Diyarbakır Eyaleti toprğında başka sancakbeyi tahtıdır. Beyinin Süleyman Han Kanunu üzre hâssı 200.000 yük akçedir ve 700 askere sahiptir. Hükümeti altında zeamet 12 ve timar 105'tir. Cebelüleriyle toplam 900 asker olup alaybeyi ve çeribaşısıyla sefer eşerler [sefere giderler]. Ama zayıf askerdir, Zira timarlarının köyleri Keys Urbânı, Mevâl Urbânı ve Aştı Ekradı eşkıyaları derdinden köyleri mamur olmayıp gelirsiz olduğundan timar sahipleri müflislerdir. Ama cesur, yiğit ve meydan erleridirler.

Ve bir hâkimi de Âsitâne tarafından gelir 150 akçe pâyesiyle nâgehanî kazadır ki gerçekte senede 150 guruş ancak hâsıl olur.

Müftüsü, nakibi, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, kale neferâtları, şehbenderi, şehir subaşısı ve muhtesibi vardır. Ama sipah kethüdayeri yoktur, Zira bu diyarlarda sipahlık makbul değildir. Ama Bağdad, Tikrit ve Diyarbakır yakın olduğundan kapıkulu yeniçeriliği muteberdir.

Hâmît-i Nusaybin Kalesi'nin zemini

Kalesi bir verimli düz yerde (---) Nehri kıyısında eski bir surdur ve kesme taş ile eski ustalar yapmış (---) şeklinde yekta bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü (---) 1.000 adımdır.

Ve tamamı (---) adet kapıdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve sur içinde hepsi 700 adet tek ve iki katlı toprak, kireç ve cibis ile örtülü mamur haneler vardır. Dizdarı ve kale mustahfızları haneleri ve cebehane mahzenleri vardır. Eski zamanlarda gayet mamur imiş. Zemini Dicle ve Fırat havzasında kâide-i Rebî'dedir.

Tamamı (---) adet camilerdir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve Hermas Nehri'nin doğduğu Hermas Dağı'nda **Hazret-i Nuh Camii** büyük ziyâretgâhdır, ama o kadar mamur değildir.

Hepsi (---) adet medreselerdir.

...................(1.5 satır boş)...................

Tamamı (---) adet sıbyan mektebidir.

...................(1.5 satır boş)...................

Tamamı (---) adet derviş tekkeleridir.

...................(1.5 satır boş)...................

Hepsi (---) adet hamamdır.

...................(1.5 satır boş)...................

Cümlesi (---) adet tüccar hanlarıdır.

...................(1.5 satır boş)...................

Tamamı (---) adet çarşı pazar bedestendir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Beğenilenlerinden, akarsuları, bostan ve gülistanı ve gülü meşhur olduğundan Arap kavmi Verd-i Nasîbîn [Nusaybin gülü] diye överler.

Hepsi (---) adet susamışlar sebilidir. Melik Sincar ve Sencer Şah asrında bu Nusaybin Şehri içinde akan Nasîbîn Hermas Nehri, şehrin *[392a]* bütün sebillerini, cami ve hamamlarını suya kandırır. Bundan sonra şehrin kuzey tarafından uzak ovalar tamamen bağ, bostan Rıdvan Cenneti bahçesi gibi bağ ve bahçeler idi, Hermas Nehri'nin doğduğu yüksek dağa kadar cennet bağları birbirine bitişik olup bu bağları ve bütün ekinlikleri Hermas Nehri'nden sulanır. Hatta tarihçilere göre Tufan'da Hazret-i Nuh'un gemisi bu Hermas Dağı'nda da durup iki gün o dağın üzerinde beklemiştir. Hâlâ orada **Hazret-i Nuh Camii ziyâretgâhı** var. Eski zamanda gayet mamur imiş, hâlâ o kadar mamur değildir, ancak yayla zamanı Aştı Kürtleri ibadet ederler.

...................(30 satır boş)...................*[392b]*

Nusaybin külliyatı anlatımının tamamlanması

Evvelâ bu şehrin toprağıyla Cezîre-i Ömer toprağı arasında batı tarafa meyillice Aştı Kürtleri beyinin köyleri vardır ki Nusaybin'e bir konak uzaklıkta bakımlı ve şenlikli köylerdir. Ama Aştı beyinin eski taht merkezi olan kasabası Mardin Şehri'dir. Genellikle halkının evleri mağaralardır. Temmuz ayında bütün mağaraları sanki Bağdad soğukluğudur. Kış mevsiminde her mağarası sanki hamamdır.

Hermas Nehri'nin anlatılması

Bu âbıhayat nehri Nusaybin Şehri yakınlarında Aştı Dağları'ndan doğup eski Nusaybin Şehri'nden (---) (---) (---) geçip

şehrin doğu tarafına yakın sağlam bir köprünün altından geçer. Bu köprünün başına bütün tüccar, ziyaretçi, gelen giden yolcular, vezirler, vekiller çadır ve ağırlıklarıyla konup Hermas Nehri'nden türlü türlü balıklar avlayıp yerler.

O yerden Hermas Nehri geçip biraz aşağı vardığında Sersar Nehri ondan ayrılır, sonra Sersar Nehri, Hatib Şehri'ne ve çölde Sincar Kalesi vadilerine uğrayıp gezip dolaşarak iki kol olup Tikrit Kalesi yakınında Dicle Nehri'ne karışır. Bir kolu da yine Sersar Nehri'dir ki Hermas Nehri'nden ayrılmıştır.

Daha sonra bir konak akıp Habur Nehri'ne, sonra Karkıya Nehri'ne karışır, Sersar Nehri, Habur Nehri ve Karkıya Nehri üçü bir olup yine Karkıya Nehri'nin bir kolu yanındaki büyük Fırat Nehri'ne karışır, Hille Kalesi ve Rumahiye Kalesi'ni geçip Kurna Kalesi altında Fırat Nehri Şattularab Nehri'ne katılır.

Irak tarihçileri, bu Hermas Nehri'ni Nusaybin Şehri'ne ve Sincar Kalesi'ne akıtıp üç adet nehirleri birbirlerine katıp Nusaybin toprağını Sincar Sancağı toprağını sulatıp hayrat eden Sincar Meliki Sencer Şah'dır diye yazmışlar.

Ama bu hakirin o diyarlarda Bağdad fatihi IV. Murad Han'dan sonra çok gezip dolaşmışlığımız olup malumumuz olduğu üzere Şattularab'ın doğu tarafında İmâdiye toprağında Hakkâri diyarından beri akıp gelir Habur-ı Sindiyân Nehri de vardır. Zaho Kalesi dibinden akıp Cizre'nin doğusundaki toprağı sınırında Şat Nehri'ne katılır, buna Sindiyân Haburu Nehri derler. Ama bu Nusaybin ovalarından ve Karkıya Kalesi dibinden akan nehre Karkıya Haburu derler.

Ama bu nehir kenarında ve Nusaybin içinde Kâşiyân akrebi gibi öldürücü akrebi olur ki gayet ağuludur.

Cudi Dağı toprağının özelliği

Cûde Dağı toprağından biraz çamur edip akrebin soktuğu yere yapıştırsalar Allah'ın meriyle şifa bulduğu için bütün Nusaybin halkı Cudi Dağı'nı toprağından hanelerinde Fârûk-ı a'zam gibi saklarlar. Çok denenmiştir ki Hazret-i Nuh Necî'nin mucizesinden kalmıştır.

Ve bu Nusaybin Şehri Sincar Dağı'nın kuzeyinde birbirlerinden görüne yüksek dağları vardır.

Dârâ Şehri, yani eski kale
Nusaybin Şehri ziyaretlerini bildirir

Evvelâ **Hazret-i Yunus Nebî evi ziyaret yeri:** Şehrin harabelerinin kuzey tarafında bir kârgir hüzün kulübesi, hoş bir tekkedir ki bütün ihtiyaç sahipleri oraya varıp ziyaret ederler. Sonra,

Hazret-i Üzeyr Nebî *aleyhisselâm* **makamı ziyaret yeri:** Bu âsitânenin vakıfları harap olduğundan o kadar mamur değildir. Genellikle Hind fukaraları sakindir, ancak dua kabul olunan yerdir. Buradan yine şehrin (---) yönünde bir geniş açıklık yerde,

Hazret-i Zeynelâbidin ibn Hazret-i İmam Ali makamı *Allah ondan razı olsun.* Sonra şehrin harabelerinde,

Hazret-i Eyyûb Nebî makamı ziyaret yeri: Vakıfları yoktur. Burada da Hind fukaraları kalmaktadırlar.

Ama Hazret-i Eyyûb'un mübarek vücutlarını Kara Dârâ Şehri'nde ziyaret ettik. Şam bilginlerinin görüşüne göre Hazret-i Eyyûb, Şam Eyaleti'nde Müzeyrib Kalesi yakınında Şeyh Sa'dûn Köyü'nü yarım saat geçince Çevlân Nahiyesi'nde Hazret-i Eyyûb ziyareti köyündedir. Bizzat kendileri bir beyaz kubbe ortasında yeşil bez ile örtülü sanduka içinde gömülüdür. Köyünde on nefer fukarası var. Kubbe kapısı kuzeye bakar bir adam eğilip geçer küçük kapıdır. Mihrabının iki tarafında sancak ve bayrakları var ve dış avlusu geniştir. Kapısı batı tarafa Kunaytıra tarafına açılır. Kunaytıra Kasabası ile bu Eyyûb Nebî yakınında küçük bir türbe içinde Hazret-i Ukkâşe yatmaktadır. Çevresi dağ ve bir tarafı çöldür. Ama Hazret-i Eyyûb'un bütün vücudunu kurtlar yiyip bir kere âh demedi. Ömürleri müddeti 130 sene oldu. Hatununa Râhime derlerdi, Hazret-i Yusuf'un oğlu Hazret-i Efrâyim kızıdır.

Bu Çevlân Nahiyesi'nde daha ziyaret eyledik. Tanrı'ya hamd olsun bu Nusaybin Şehri'nde makamını da ziyaret eyledik, *Allah rahmet etsin.* Sonra yine Nusaybin Şehri içinde harabelerde,

Hızır Nebî makamı: Kubbesi haraptır.

Sakalân [insanlar ve cinler] yurdu Nusaybin Şehri, yani ecinne [cin, peri] kavmi beldesinin durumu

Evvelâ bütün hadis bilginleri, tarihçiler ve özellikle Tefsirci Keşşâf hazretleri öyle yazmışlar ki, bu Nusaybin Şehri'ne eski kâhinler Sakalân Şehri derlerdi. Nice bin yıl bu şehir üzere ecinne kavmi ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl ederlerdi. Zira Cenâb-ı Allah bu yeryüzünü (---) (---) *"Altı günde [yarattı] sonra göğe yöneldi." [Kur'ân,* A'râf 54] âyeti hükmü üzere *[393a]* bu yeryüzünü altı günde "*Kün*" lafzı ile yaratınca bu yeryüzünü nice bin türlü türlü yaratık çeşitleri ile doldurup ecinne kavmine bu Irak toprağında bu Nusaybin zeminini mesken verip onlar tasarruf ederlerdi. Tâ ki âdil Kisra Enûşirvân, Irak hâkimi iken Yunanlı İskender'den 882 sene ve Hazret-i İsâ'dan 600 sene geçip Hazret-i Muhammed Mustafâ Rebîülevvel ayının 12. gece Pazartesi gecesi Emine Hatun'dan doğup saadetle bu yeryüzüne ayak bastığı o mübarek gecede bütün dünyada mabetlerin kubbeleri yıkılıp bütün Nemrud ateşgedeleri söndü ve bu Sakalân yurdu Nusaybin Şehri de bütün tılsımlarıyla birlikte yapıları yıkılıp ecinne kavmine de güzel mesken oldu. Zira ecinne kavmi harabelerden hoşlanır.

O asırda ecinne padişahı ervâh-ı tayyibeden [iyi ruhlardan] Melik Sarfayâîl idi ki tâ Hazret-i Süleyman'dan beri yaşayıp iman getirmiş idi. Bu anılan Melik Sarfayâîl Peygamberimizin doğumundan sonra 40 yıl daha Nusaybin Şehri'ne mutasarrıf olup Hazret-i Peygamber de 40 yaşına ulaştığında o gün Hazret'e Cenâb-ı Kibriyâ tarafından Hazret-i Cibril-i Emin vasıtasıyla Ikra' suresinde Allah'ın buyruğu gelip *"Yaratan Rabbinin adıyla oku." [Kur'ân,* Alak 1] emriyle âmil olup nübüvvet mührü sahibi *hâtemü'l-enbiyâ* olunca ilk hadis-i şerifi bu olmuştur: *"Ben ümmî (okuma yazmasız) doğdum"* Mekke Şehri ile Mine Pazarı arasında Mescid-i Biat'te önce kadınlardan Hadice-i Kübrâ iman etti ki Resûlullah zevcesidir.

Sonra erkeklerden ilk inananlar Hazret-i Ebubekir, Ali, Zeyd bin Hâris, Abdullah ibn Mes'ud, Abdurrahman ibn Avf, Osman, Sa'd bin Ebî Vakkas, Zübeyr ibnü'l-Avâm, Bilâl-i Habeşî, Süheyb-i Rumî ve nice yüz Sahâbe-i kirâmdır. O mahalde Hazret-i Cibril-i Emin Hazret-i Risâlet'e abdestin, taharetin ve namazın şarlarını öğretti. Bütün Ashâb abdest alıp Hazret-i Cibril imam olup iki

rek'at namaz kılıp selâm verdikte Irak tarafından sert bir rüzgâr ve bir gürültü ortaya çıkıp Hazret-i Cibril-i Emin buyururlar ki:

"Yâ Muhammed! Nübüvvet mührünün ilk gününde Irak diyarından gelen Melik Sarfayâîl ki Nasîbîn-i Dârüssakalân'ın ecinne melikinin müslimidir, onun davasını hallet" deyip Hak cânibine gidince hemen bir toz içinden bir asker belirdi, eli kolu kanlı, yaralı ve bereli ecinne kavminden bir ecinne gelip,

"Es-selâmü aleyk Yâ Muhammed!" dedi. Hazret de,

"Ve aleykümüsselâm yâ Melik Sarfayâîl, hoş geldin!" deyince,

"Yâ Muhammed, biat" deyip Hazret-i Risâlet-penâhın ellerini öpüp kelime-i şehâdeti getirdi. İlk defa ecinne kavminden İslâm ile şereflenen Melik Sarfayâîl'dir.

"Yâ Muhammed, nübüvvetin mübarek ola. Ben Hazret-i Süleyman'dan beri mümin ve muvahhid idim. Yaratan'a hamd olsun cemâl-i bâ-kemâlin görüp İslâm ile müşerref oldum!" diye Hazret-i Resûl huzurunda konuşur, ama asla bir vücut görünmez. Orada olup henüz yeni inanmış olan insanlar şaşırıp hayretler içinde kalarak Hazret'den sorduklarında Hazret,

"Ey Ebubekir, bizim ecinne meliki Sarfayâîl'dir" buyurdular. Bütün Sahâbe-i kirâm oradan bildiler ki Hazret-i Resûl insanlara ve cinlere gönderilmiş olup peygamberlerin sonuncusudur. Sonra Melik Sarfayâîl:

"Yâ Resûlullah, şer' ile huzurunda davâm var. Dünya halk olunaldan beri Dârüssakalân Nusaybin Şehri bizim yurdumuz idi. Şimdi sana nübüvvet geldiği sırada Nusaybin Şehri'nden habis [kötü] ruh Melik Tahlîc ile ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl edip onlar bizi bu hâle koyup onlardan ve bizden bu kadar can u cin helâk olup sonunda yenilip huzuruna geldim. Aman yâ Muhammed, vatanımız elimizden gitti!" diye feryat ettiğinde hemen Hazret-i Resûl abdest yenileyip:

"Ey ashâbım, bu gün acayip dava duyarsınız ama iddiacıların ve karşı tarafın vücutlarını göremezsiniz. Hemen *E'ûzü billahi mine'ş-şeytâni'r-racîm* diye okumaya devam edin" diye tenbih buyurdular.

Ve bu te'avvüz [Euzübillah deme, sığınmak] ilk Hazret-i Risâlet'ten duyuldu ki onların mübarek kelâmlarıdır. Zira ilk

nübüvvet günü idi, Ikra' suresinden inen âyeti yarlığından gayrı âyet indirilmemiş idi. Hemen Hazret-i Risâlet-penâh,

"Ey ashâbım, korkman, bir kimseye zararı yoktur" deyip bir kere,

"Yâ Melik Tahlîc kavm-i ecinne-i cân ta'al" diye çağırınca *el-azametullah* tefsircilere göre Resûl-i Ekrem'in huzuruna can-ı ecinne kavmi ve ervâh-ı tayyibe kavmi, Melik Sarfayâîl'i ile Mine Pazarı'ndan tâ Arafat Dağı'na kadar o vadiler ecinne ile dolup bir bağırış çağırış ve bir gürültü koptu ki orada bulunanlar hayretler içinde kaldılar.

Bir ses duyulur ama görünürde yaratılmışlardan bir kimse görünmez. Hemen bu asker içinden karalar giymiş kara çehreli ve burnunun orta direği yok bir ecinne geldi ve yanı sıra bir kara çehre adam sıfatlı elli ayaklı ama iki omuzlarında kanatlı sağ gözü kör bir cin sıfatlı *[393b]* daha ervâh-ı habîse [kötü ruhlar] meliki ile ileri gelip,

"Es-selâmü aleyk yâ Muhammed" dediler. Hazret-i Risâlet,

"Aleynâ yâ la'înân[(ey lânetliler]" dedi.

Meğer o gözü kör kanatlı şeytan (*lanet ona olsun*) idi. Hazret buyurdular ki:

"Yâ Melik Sarfayâîl, işte hasmın Tahlîc Melik, gelip hesaplaşın!" dedikte iki melik yan yana durup Sarfayâîl müslim olmağile Hazret tarafına meyyâl durup Sarfayâîl:

"Yâ Nebî, bu habis Tahlîc benim miras kalmış mülkümü elimden aldı ki dünya duralı dededen babaya mekânımız idi. Şimdi bu Tahlîc bu İblis askeriyle birlik olup bizi şimşek ile helâk edip mülkümüzü elimizden aldı" diye dava edince Tahlîc, ervâh-ı habîse tarafından şeytan söze başlayınca Hazret:

"Ey melun, bu dava ile senin ne ilgin var?" deyince İblis yalan giysilerini giyip vesvese sözlerine yol buldurup:

"Yâ Muhammed, asıl bu Nusaybin Şehri, Âdem atan ile yeryüzüne indiğimizde (---) şehrine inip sonra bu şehri mesken ve yuva eyledim. Bu davayı ben ederem. Ve ben bu kavmin ulusıyam, ölüsü değilem. Ve *kabri kubrin kurbi kabru hafru'd*an değilem. Bu Sakalân Şehri tâ yer ve gök duraldan berü Şemlâl bin Eres padişahın ataları can-ı ecinne kavminden berü bu şehir miras kalmış mülkümüzdür. Sonra Hazret-i Süleyman bizim kavmimizi kırıp bu ervâh-ı tayyibeden [iyi ruhlardan] Melik Sarfayâîl fırsat bulup Süleyman Nebî'ye iman getirip şehrimizi elimizden alıp zabt etti. Tâ

ki Hazret-i Yunus balık karnından Musul Şehri'nde dışarı çıktığı sene bu Sarfayâîl ecinnesi Rebî kavmi kabilesini incitmeye başlayıp Yunus Nebî ümmeti Nusaybin'den kaçıp bu Sarfayâîlî kavmi Nusaybin'de karar edinip taht edinip Sakalân Şehri oldu. Nice yüz sene benîâdem Nusaybin'e varamayıp onlarda kaldı. Şimdi biz de fırsat bulup yine miras mülkümüz için büyük ceng edip Sarfayâîl'i yenip Nusaybin'i elimize geçirip zabt ettik. Emir senin ey Muhammed, davete uyup geldik, hüküm senin" diye İblis Resûlullah'ın huzurunda türlü türlü düzgün sözler edip susunca ervâh-ı tayyibe Melik Sarfayâîl:

"Ey Allah'ın Resûlü, bu hileci İblisin şimdi belî dediğine bakma, senden sonra bize ve ümmetlerine belâ olur. Hâlâ bu şehrimiz davasını halleyle" deyince Hazret-i Risâlet-penâh buyurdular ki,

"Yâ Sarfayâîl ve yâ Melik Tahlîc, iki kavminizin ve cümle can-ı ecinne vü ervâh-ı tayyibe ve ervâh-ı habîsenin bu Nusaybin Şehri'nden nasibiniz kesilip ümmetlerime nasib ola, sizler bir dahi Nasîbîn içine girmen ve o şehirde insanları üzmen" diye bütün can u cin kavminin ervâh-ı habîse ve ervâh-ı tayyibesine yemin verip onlar da birbirleriyle ceng etmemeye ve bir daha Nusaybin Şehri'ne girmemeye söz verip davalarını Hazret-i Risâlet böylece halleder. Bütün Sarfayâîlî ve Tahlîcîler yer öpüp Resûlullah'ın huzurundan her biri çöllere, kırlara, yabana ve çöplüklere gittiler.

Yaratıcının hikmeti o zamandan beri Nusaybin Şehri'nde insanları asla sar'a tutmaz ve diğer diyardan dutarık [sar'a] tutan adamı Nusaybin'e getirseler Allah'ın emriyle sar'a hastalığından kurtulur. Ama bu Nusaybin'in havası öyle ağırdır ki sıtması adamı dutarıktan fazla tutar. Rum, Arap ve Acem'de Nusaybin sıtması ve Dil Hersek'i sıtması da meşhurdur ki bu iki şehirde serçeyi sıtma dutar.

Sözün sonu Resûl-i Ekrem huzurunda iki ecinne melikinin davaları hallolup gittiklerinde İblis:

"Yâ Muhammed, yine devletinde mekânsız kaldım" deyince Hazret-i Resûl:

"Ey melun, bana iman getir!" deyince,

"Ey Muhammed, sen yaratılmazdan 70 bin yıl evvel Levh-i Mahfûz'da Cenâb-ı Allah'ın ismi ile senin ismini görüp kudret eli ile *Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah* diye yazılmış. Hak celle ve

a'lâdan sıfatlarını işitip tâ o zamandan beri sana iman getirmişim. Gerçekten de hak peygambersin, ama yine reddedilmiş olmama sen sebepsin. Zira seni Âdem belinden rûy-ı arza Allah getirse gerek idi, bahane tanrısı beni arada değersiz edip,

'Âdem'e secde eyle' dedi. Ben ise,

'Ateşten yaratıldım, ulvîyem; Âdem ise topraktan yaratıldı, süflîdir'. Onun için tenezzül etmeyip secde etmedim. Ve Cenâb-ı Kibriyâ'nın,

'Âdem'e secde eyle' demeden muradı,

'Benim aşkımdan ferâğat edip Âdem'e âşık ol' dedi. Ben ise Âdem'e can düşmanı oldum. Efendim Allah'ın nice aşkını bırakıp bir topraktan yaratılıp isyan edecek Âdem'e nasıl secde edeyim? Secde sadece Allah'a mahsustur, Zira ortağı, benzeri ve yardımcısı yoktur, mülkü çoktur. Aşkımın büyüklüğünden Âdem'e secde etmeyip reddedilmiş oldum" deyince Hazret-i Resûl:

"Ey İblis, dahi sen benlik ve enaniyyet ve ucub davasında mısın? Gel imdi büyük atam Hazret-i Âdem Safî kabri Kudüs yakınında Ceyrun Dağı'nda Hazret-i *[394a]* İbrahim Halil yanındadır. Var orada Âdem Safî kabrine yüz sürüp secde eyle. Seni Hazret-i Allah'tan rica edeyim, eskisi gibi yine can u cin kavmine melik olup yeryüzünde bir mülke sahip olup Nusaybin Şehri'nden el çekesin" deyince İblis:

"Ey Muhammed ben 7 kat yerde ve 7 kat gökte 70 bin yıl ibadet edip Cenâb-ı Allah'a yaklaşıp Hazret-i Bârî'nin cemâlini görüp bu kadar bin yıl âşıkı olup aracısız konuşup ismi ile benim ismim arasında bir *mine* pazarı vardır. Mesela *E'ûzü Billahi mine'ş-şeytânı* demiştir. Ben o *mine* pazarı aşkından geçmem. Ne kadar merdûd-ı racîm [kovulmuş, lânetlenmiş] isem İsrafil Suru'na dek benden geçmez ve hayatta edip kulluğundan çıkarmaz. Ben de onun aşkından dönüp Âdem'in hayatında cennette secde etmedim; şimdi nice toprağına secde edeyim? Ben o aşktan geçmem, son nefeste İsm-i A'zamı okuyup yine Rabbü'l-İzzet huzuruna varıp yakın olurum" dedikte Hazret:

"Ey melun, Hazret-i Allah 70 yıl önce sana İsm-i A'zam'ı unuttura" diye Hazret-i Resûl İblis ile 7 saat konuşup mücadele eder. Sonunda Resûl-i Ekrem huzurunda Allah aşkına yemin verip,

"Benim ümmetim arasında ümmetim şekline girip gezme" diye yemin verir, yemini kabul edip:

"Ey Muhammed, ama vesveseden hâlî olmam" deyince Hazret gazaplanıp huzurlarından İblis'i kovdular.

Yaratan'a hamd olsun o zamandan beri Muhammed ümmeti içinde açıkça gezmez. *E'ûzü Billahi mine'ş-şeytâni'r-racîm* deyip *sadaka* ile sığınan Allah'ın emriyle şeytandan emin olur. Ama sülûk sahibi olan kimselerin bu duasına da devam etmek gerektir ki ol dua budur:

"Allah'ım bizi cinlerin, insanların, münafıkların ve hasetçilerin şerrinden koru." buyurmuşlardır.

Tefsir ve hadis bilginlerinin görüşleri: Evvelâ Resûl-i Kerim'in davası görülen can u cin kavimleri ile melun İblis'in anlattıkları davalarını dinleyen Câbir-i Ensârî, Ka'bu'l-Ahbâr, Abdullah ibn Mes'ud ve nice Sahâbe-i kirâmdan Kur'ân-ı Azim yorumcusu olan Keşşâf hazretleri melun şeytanın nesebini, aslını ve ortaya çıkış sebebini öyle yazmışlar ki zikr olunur.

Kovulmuş Şeytan'ın kimliği: Evvelâ bu düzenbaz İblis can-ı ecinne kavminden bir gulâm idi. Babası (---) dır. Babası, Şemlâl bin Eres adlı bir padişahlarına âsî olup büyük ceng ettiklerinde İblis onlardan bir âbid, zâhid, olgun ve yetkin bir gulâm olduğundan Cenâb-ı Kibriyâ binlerce melek ile İblis'i onlara serdar edip can kavminin âsî olanlarıyla ceng eder. Bu kere İblis kavmi can kavmine galip gelip bütün âsî olan can kavimleri azap ateşinden yok olup Hak emri ile İblis can kavmine padişah oldu.

O zamanda İblis'in ismi cennet ehli melekler arasında Arapça olarak ismi Hâris idi ve künyesi Ebû Mürre idi.

Kur'ân-ı Azîm'de ismi İblis'dir ki *"Melekler secde ettiler, sadece İblis secde etmedi."* [*Kur'ân*, Hicr, 30] âyeti nazil olmuştur.

Ve Nâs suresinde 4 ismi vardır. Biri Vesvâs'dır, *"Vesvesecinin şerrinden."* [*Kur'ân*, Nas, 4]; biri Hannâs'dır ve biri Yüvesvis'dir ve biri Cinne'dir, *"İnsanlardan ve cinlerden"*dir [*Kur'ân*, Nas, 6).

Bütün tefsirciler ve bilginler ecinne ve şeytan bir kavimdir, derler. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ama Mülk suresindeki âyet-i şerif ile sabittir ki "*Yedi kat gök*" [*Kur'ân*, Mülk, 3) âyeti üzare İblis'in 7 kat göklerde ismi vardır ki Seb'u'l-mesânî (Fâtiha Sûresi), Ümmü'l-kitâb Fâtiha suresinde Cenâb-ı Allah azametiyle kinayeten Düli ismini yâd eylemiştir ki bütün tefsirciler ve kurâ şeyhleri Fâtiha suresini okurken 14 yerde hazer ederler.

Evvelâ birinci kat gökte ismi Düli'dir, yani *elhamdüli* demeyip *elhamdü lillahi* diye.

Ve ikinci katta ismi Hirab'dır, *lillâ* diyüp *hirab* demeye, *lillahi Rab* diye.

Üçüncü kat gökte ismi Âlem'dir, *elemîn* demeyip *âlemîn* dene.

Ve dördüncü kat gökte ismi Rehmâ'dır, *er-rehmân* demeyip *er-rahmân* diye.

Ve beşinci kat gökte Rehîm'dir, *er-rehîm* demeyip *er-rahîm* dene.

Ve altıncı kat gökte Kiyevm'dir, *mâli* deyip *kiyevm* demeye, *mâliki yevmi'd-dîn* diye.

Ve yedinci kat gökte Kena''dır, *iyyâ* diye durup *kena'büdü* denmeye, *iyyâke na'büdü* deye.

Ama Illıyyîn göğünde, Huld-i berîn'de, Firdevs uçmağında [cennetinde], Adn uçmağında, Sidre uçmağında ve Ebrâr'da (---) (---) (---) (---) (---) (---) kısacası 8 uçmak [cennet] meleklerinin aralarında İblis'in ismi Racîm'dir ve Hâris'dir. Onun için bütün Kerrûbiyân [Allah'a en yakın melekler], Hafaza [koruyucu melekler], Hamele [günah ve sevabları yazan melekler], Gâşiye [kıyamet, büyük ceza], Arş u Kürs [göğün arş kısmı ile altındaki kürsü] ve Levh u Kalem [Kıyamete kadar olacakların hepsinin yazılı olduğu defter ve onu yazan kalem] hizmetçileri melekler *"E'ûzü Billahi min şerri'l-vesvâsi'ş-şeytâni'r-racîm"* derler.

Bundan dolayı birinci kat gök meleklerinin müvekkilleri İblislerin biri biri üzere göğe çıkmak isteyen merdûd (geri döndürülmüş, kovulmuş) şeytanları ateş ile recm edip [taşlayıp] her gece nice bin yıldızlar gökten yere düşer. Ama hikmet sahiplerine göre o yıldızların ömürleri bitip yere düşer, derler; zayıf indî (keyfî) görüştür, kitabî değildir.

Ama İblis'in yedi kat cehennem zebânîleri [azap melâikesinden her biri] ve müvekkilleri içinde isimlerini bildirir

Dâr-ı cahîm [cehennem]'de ismi Düve'dir. *İyyâke na'bü* diye durmaya, *na'büdü ve iyyâke* diye.

Ve Veyl-i cahîmde [cehenneminde] ismi Kenes'dir ve *iyyâ* diye soluk alıp durup *kenesta'în* denmeye ve *iyyâke nesta'în* deye.

Ve Derk-i esfel cehenneminde ismi Zırât'dır, *ihdinâ zırâta* demeyeler, *ihdine's-sırât* diyeler.

Ve Sakar cehenneminde ismi Ellez'dir, *ellezîne* denmeye, zâl-i sehaz ile *elleẕîne* diyeler.

Ve Gayyâ kuyusunda yani çâh-ı Gayyâ'da *[394b]* şeytanın ismi Te'aley'dir, *en'âm* diye durup *te'aleyhim* demeyeler, *en'amte aleyhim* diyeler.

Ve Cahîm'de ismi Mağzûb'dur, *gayrı'l-mağzûbu* denilmeye, *gayrı'l-mağdûbu* denile.

Ve yedinci tamuda [cehennemde] ismi Zâllîn'dir, *vele'z-zâllîn* denilmeye *vele'd-dâllîn* denile.

Ama bütün tefsirci, hadisçi ve tarihçiler ve bizzat Ashâb-ı güzinden Câbir-i Ensârî, Ka'bu'l-Ahbâr ve Abdullah ibn Mes'ûd hazretleri Resûl-i Kerim'in huzurunda İblis 7 saat konuştuğunda İblis'in bütün isimlerini zabt edip bu yüzden yazmışlardır.

Ve dahi 592 [1196] tarihinde Şeyh Abdurrahmân-ı Şefî-i Melâyik hazretleri Mısır diyarında Circe Şehri'nin Nil aşırı doğu tarafı karşısında bir menzil uzak Kınâ Şehri'nde adı geçen Şeyh Abdurrahman-ı Kınâvî birinci tabaka melekelerinin hocası iken melun İblis'in isimlerini bütün öğrencileri ve kalfaları olan meleklerden haber alıp ve kudsi kuvvet ile malumları olup o zatın yazdığı risalesinde iblisin bu isimleri yazılmıştır. Hakir de o muteber risaleden yazdık.

Ama Keşşâf hazretleri ile şeyhülkurrâlardan Şeyh ibn Kesîr, Ebû Amr, Verş, Bezî, Kâlûn, Sûsî, İbn Âmir, Zekvân, Kunbül, Dürrî ve 70 adet rivâyet ve dirâyet sahipleri ve Hazret-i Kur'ân-ı Azim'in ve Furkân-ı Mecid'in kıraat sahiplerinden Muhammed-i Cezerî, İmam Şâtıbî ve nice bin müellif ve musannif tecvid ilmine uyarak Fâtiha suresini okurken gizli ve açık lahn (güzel ve kaideli ses) etmeden ve 14 adet zikr olunan yerlerde Fâtiha suresi içinde içinde şeytan isimlerini lahn-ı celî ile icra etmekten gayet hazer etmişlerdir. *Allah affetsin* mana olarak değişip harflerin mahreçleri icra olunmazsa namaz bozuk olup kaza lazımdır, *vesselâm*.

Şeyh Bağavî ve Müfessir Keşşâf, İblis'in dâr-ı A'râf'ını yedi derecesinde yedi adet isimlerini, kötü ahlâkıyla A'râf suresi tefsirinde yazmışlardır. Dâr-ı A'râf odur ki ne cennettir ve ne cehennemdir, cennet ile cehennem arasında yedi derece vadilerdir ki keferelerin erginlik yaşına gelmemiş çocukları, Enûşirvân gibi âdil

kefere kıralları, perhizkâr olan papaz, bıtrik, ruhban, kıssisler, maarif erbabı Hristiyanlar (---) (---) (---) (---) ve bunun benzeri nice bin çeşit insanlardan iyilik ve hayır sahibi olan kefereler bu A'râf'a girer, demişler.

Hayy-ı Kadîr olan Allah'ın emriyle bu A'râf'ın havası öyle imiş ki A'râf ehli şiddetli soğuktan şikayet etseler Yaratıcı'nın emriyle şiddetli sıcak olurmuş, şikayet etmeyip hamd etseler Cenâb-ı Allah A'râf ehline ılıman hava verirmiş. Ama bu A'râf cennet ve cehennem arasında olduğundan A'râf ehli birinci tabakada olan cennet ehlinin yiyip içmelerini ve sevinç ve eğlencelerini görüp hasret çekerek Amme suresinde *"Keşke ben, (daha önce) toprak olsaydım." [Kur'ân,* Nebe, 40] derler. Ama sol tarafta cehennemde ebedi kalıcı olanların acı azaplarını görüp Cenâb-ı Allah'a hamd ederler. A'râf böyle rahat ve sıkıntı arası bir yerdir. Yine onlara da teselli veren âlemin Yaratıcısıdır.

A'râf vadisinin yedi kat derecesinde İblis'in isimlerini bildirir

Evvelâ birinci derecede ismi Emmâre'dir.

İkinci derecede ismi Nefis'dir ve yine ikinci derecede Levvâme'dir.

Üçüncü derecede ismi Râzıye'dir.

Dördüncü derecede ismi Marzıye'dir.

Beşinci derecede ismi Mutma'inne'dir.

Altıncı derecede ismi Mühmele'dir.

Yedinci derecede ismi Hamîde'dir. Ve ahlâk-ı Zemîme'dir ve ahlâk-ı A'râf'dır ve ahlâk-ı Cehil'dir; bu üç ahlâk, ahlâk-ı Hamîde'ye tabidir.

Ama bu yazılan İblis isimleri Kur'ân-ı Azim'de insan vücudunda olan nefislerin isimleridir. Bazı tefsir ve hadis bilginleri bizzat nefs şeytandır, demişler. Bazı adamlar "Nefsime uydum" ve "Şeytana uydum" derler. Onun için nefs-i emmâreye şeytan demişler kim insan vücudunda yedi nefs vardır ki şeytandır.

Yusuf suresinde: *"Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefs, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder." [Kur'ân,* Yusuf, 53] âyeti vardır ve Fecr suresinde: *"Ey huzur içinde olan can! O, senden,sen de O'ndan hoşnut olarak Rabbine dön!" [Kur'ân,* Fecr, 27-28] âyeti inmiştir. Ve sure-i (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bu âyet-i şerifler ile yedi adet nefisten Cenâb-ı Allah kullarını sakındırmıştır, Rabbim saklaya!

Ve bütün nefislerin her biri nasıl sıfatlarla sıfatlanmışlardır.

Evvelâ **nefs-i emmâre** sureti, cahillik, öfke, nefret, kahır, kibir, kin, haset, cimrilik, küfür ve nifak.

İkinci **nefs-i levvâme** sureti, zühd, takvâ, verâ, kulluk, namaz, oruç, hac,hayra meyl, zekat ve cihad.

Üçüncü **nefs-i mülheme** sureti, akıl, hikmet, bilgi, vahy, ilham, ilm ü hilm, kemal ü fazl, zekâ, ihsan ve güzel ahlâk.

Dördücü **nefs-i mutma'inne** sureti, evvelâ fakr u sabır, adl ü insaf, rıza, tahkik, yakin, ahd ü vefa, kanaat, tevekkül, kalb rahatlığı, temkin, keşf ü kudret, sükun, az konuşma ve sır saklama.

Beşinci **ahlâk-ı hamîde** sureti, cennet ehli alâmetidir. Evvelâ tam akıl, tatlı dil, pâk tabiat, cömertlik, güzel ahlâk, merhamet, doğruluk, razılık, vuslat ve hande. *[395a]*

Altıncısı **ahlâk-ı zemîme** sureti, cehennem ehli alâmetidir. Evvelâ karışıklık, iç sıkıntısı, ucub, kibir, şehvet, hırs ve hased.

Yedincisi **sıfat-ı A'râf**'dır, ancak emel uzunluğuna düşürür.

Sekizincisi **sıfat-ı cehl**dir, ancak o adam bir mertebede kanaat eder.

Ehl-i tasavvuf uleması ve eski büyük şeyhler, bütün evliyâ ve enbiyâlardan bu yazılan nefislerin özelliklerini muteber kitaplarda böyle yazıp *Tenbîhü'l-gâfilîn* diye ad vermişler.

İmdi bu mahalde de İblis'in A'râf vadisinde olan halkı arasndaki isimleri de böylece tamam oldu ki *Kur'ân-ı Azîm* ile sabittir. Ama *Tevrat* kitabında İblis'in 70 ismi vardır. Her birini yazsak sözü uzatmış oluruz.

Evvelâ Tevrat kitabında bir ismi Yeserherâ"dır ve bir ismi Hârisûm'dur. (---)

Ama *Zebûr* kitabında ismi yoktur. Zira *Zebûr* kitabında müjde, korkutma, emir ve yasaklama yoktur, Tamamen duadır ki Hazret-i Davud'a verilmiştir. (---) suresinde, "*Davud'a da Zebur verdik.*" [*Kur'ân*, Nisa, 163] nassı vardır.

Ve İncil kitabında da yedi yerde İblis'in ismi ecinne isimleriyle birlikte anılmıştır. Onun için bazı tefsirciler İblis ecinne kavmindendir, diye görüş birliğine varmışlardır.

İncil kitabında olan ismi bunlardır: Evvelâ Yugula, bir ismi Diyavlo, bir ismi Iskırnût, Demûne ve Sadâna'dir. (---)

Ama Hazret-i İbrahim Suhufu'nda ismi Emmâre'dir ve dahi Judaj'dır. Bazı peygamberlerin suhufunda ismi Şeytan'dır ve bazı peygamberlerin suhufunda ismi hemen Nefis'dir. "Ey kullarım, sakının nefs-i emmâreden" diye Cenâb-ı Allah kulların sakındırmıştır.

Ama bu çok kusurlu hakir 51 yıl seyahatte 18 padişahlık yeri gezip dolaşıp 147 dil ile konuşan milletlerin değişik dillerinde melun İblis'in isimlerini bu hakir Evliyâ buraya uygun olduğundan elimizden geldiği kadar yazdık..

Evvelâ Arap dilinde ismi Şeytan'dır ve İblis'dir.

Süryanî dilinde Mimm-mimm.

Kıbtî dilinde Katırnâs.

İmrân dilinde Milfâk'dir.

İbrî dilinde Nihâb ve Hûnâs ve Hajçîz'dir.

Rebî' dilinde Azâzel'dir.

Ecinne dilinde Kabrûm'dur.

Melâyike dilinde ismi Hâris'dir, lakabı Ebû Mürre'dir.

Ve yukarıda yazıldığı gibi Kur'ân'da ismi İblis ve Vesvâs ve Hannâs ve Yüvesvis ve Cinne'dir.

Tevrat kitabında Yeserherâ''dır.

İncil kitabında Yugula ve Diyavlo'dur ki Rum taifesi birbirlerine sövseler "Bire Diyavlo!" derler.

Etrâk dilinde Elbis'dir.

Fars dilinde (---).

Hintçe (---).

Çağatay'da (---).

Tatarca'da (---).

Kürtçe Hilverik.

Fûncî (---).

Berberî (---).

Latince (---).

Gürcüce (---).

Mikrilce (---).

Abazca (---).

Çerkezce (---).

Maskovca (---).

Lehce (---).

Çehce (---).

İsveçce (---).

Urusça Didko'dur.
Felemenkce (---).
Nemsece (---).
Boşnakca (---).
Bulgarca (---).
Arnavudca (---).
Firengce (---).
Macarca (---).
Eflakca (---).
Çingenece (---).
Ermenice (---) (---) (---)

Sözün kısası her her dilde nice İblis isimleri vardır, ama biz kısalttık. Hatta sûfî ıstılahında ismine Nedîm derler. Hatta yukarıda yazıldığı üzere Hazret-i Risâlet ile İblis 7 saat konuşup orada da kovulup gidince Hazret-i Ali buyurmuşlardır ki,

"Eğer İblis melun olmasa iyi musahip [arkadaş, dost] olurdu. Zira dünyanın dönmesinden beri yaşayıp çok iş görmüş ve macera yaşamıştır, gerçekten de nedimdir ama melundur " buyurmuşlar.

Ama hangi dilde ismi anılsa lanet edip isminden nefret ederler. Ama sülûk sahibi olan kimseler dillerini zabt eylemek içün İblis'e ve Yezid'e lanet demeyi uygun görmemişler.

Sözün kısası bu yer yüzünde, yedi kat yerin altında ve yedi kat gökte ismi vardır. Hatta dilleri olmayan bî-zebân kavminde yani dilsizler lisanında şeytanın işareti sağ elinin salavât parmağını sağ gözü yanına koyup parmağını eğri etse şeytan demek işaretidir.

Ama Cerîr-i Taberî, Keşşâf hazretleri ve şeyhlerin sultanı hazret-i ekber Arabî, yani Şeyh Muhyiddin el-Arabî, bunlar görüş birliğindedirler ki; evvelâ İblis yukarıda yazıldığı üzere can kavminden bir âbid, zâhid ve asil bir gençti. Cenâb-ı Hak bu Hâris-i İblis'e melekleri yardımcı verip âsî olan can kavimlerini kırıp yeryüzünde İblis 7.000 yıl padişah olmuş, zühd ü takvası sebebiyle Cenâb-ı Allah'a yaklaşıp gâhîce [bazen] göklere çıkıp 7 kat gökte ve 8 kat cennette bütün meleklerle görüşüp Hak emri ile bütün meleklere öğretmen olmuş, 7 kat göğün her katında yedişer bin yıl ibadet etmiştir.

Sonunda Hazret-i Âdem'e secde etmeyip Allah'a âsî olduğundan dolayı kovulup yine asıl vatanı olan *[395b]* yeryüzüne Hazret-i Âdem, Havvâ, yılan ve tâvûs ile dördü yeryüzüne dergâhdan

indiklerinde Cenâb-ı Allah Racîm'e önce nefsi havale kıldı. Zira Âdem ile Havvâ cennette gezip dolaşıp konuşurlarken İblis onların birlikteliğini çekemeyip Âdem'i ayıplardı. Yeryüzünde ona da Allah şehveti havale edip serseri, kendinden geçmiş, ağlayıp inleyerek gezerdi ve daima canından bezerdi.

Sonunda sihir ve büyü ile topraktan kendine bir dişi peydahlayıp onunla birleşirdi. Eşinin ismini Sanâ koyup her anda nice bin kere serçe kuşu gibi cimâ ederdi ve cimâsı da hemen kuş gibidir.

İblis'in şekillerini bildirir

Ve kendisi de kuş sıfatlıdır, kanatları omuzu başındadır, kuyruğu ardında tüylü, ucu tırnaklı, elleri ve ayakları da kuş gagası gibi tırnaklıdır, bazıları arslan tırnaklıdır demişler. Başı, kolları ve uylukları insan gibidir, ama kulakları fil kulağı gibidir. Sözlerinde kâf, fâ ve jâ harfleri çoktur ve sesi kadın sesi gibidir.

Hâlâ bir gözü kördür ki Hazret-i İbrahim, İsmail'i kurban etmeğe götürürken İsmail'e "Gitme" diye vesvese ederken Şehzade İsmail Nebî, Mekke'de Mine Pazarı'nda bir taş ile vurup İblis'in gözünü çıkardı. Hâlâ bütün hacılar o zamandan beri Mine Pazarı'nda şeytana 62 adet racemât taşlarını atarlar ki İsmail Nebî'den sünnet kalmıştır. Bundan dolayı hâlâ şeytanın sağ gözü kördür.

Ve hangi şekle girmeyi istese o an o şekle gider, havada uçup dilediği kimselere vesvese eder.

Ve avreti de kendi suretindedir. Ve avreti timsah gibi yumurtlar. Yumurtaları mezbele içinde 70 gün kalıp kırkar ellişer yumurtadan birer ecinne peyda olur. Ama kendi şeklinde olmaz, demişler; kanatsız ve tırnaksız, burnunun orta direği yok, erkekli ve dişili, küçük küçük pis veletleri peyda olur, demişler.

Başka bir görüş: Nice tefsirci, hadisci, Hekim Ebû Ali Sînâ ve kardeşi Ebü'l-Hâris davet sahipleri olduklarından ecinne ve şeytanların ahvâllerine vâkıf olup öyle nakl ederler ki kovulmuş İblis'in kendi vücudunun sağ uyluğunda zekeri [erkeklik organı] vardır ve sol uyluğunda ferci [kadınlık organı] vardır. Bir kişi bir başkasına sövse hemen İblis o an o adam sövdüğü için sağ uyluğundaki zekerini sol uyluğundaki ferciyle birleştirip kendine benzer bir

veledi 70 günde yumurtasız peydahlayıp o söğen adama vesvese hizmetini eder. Zira o adamın çirkin sövgüsü sebebiyle vücuda gelip yine kendine hizmet eder. *Allah affetsin* sövmemek gerek.

İşte İblis'e benzeyen veletleri yumurtasız böyle çirkin sövgüden peyda olur. Ama avretiyle birleşse yumurtadan hâsıl olup cin biçiminde olduğu sabittir. Ve hâlâ İblis'in meskeni ve yurdu denizlerde olan adalar ve mezbeleliklerdir.

Tefsircilere göre ecinne ve şeytanlar ikisi bir kavimdir ki hepsi 35 kavimdir. On beşi havada uçarlar; on kabilesi ateş alevlerinde gezerler, Zira onlar ateşten yaratılmışlardır; bunlardan gerisi yer yüzünde harap yerlerde olurlar.

Bu 35 kabileden 30 kabilesi göklere biri biri üzere çıkıp meleklerden haber almağa uğraşırken Hafaza melekleri onlara yıldız gibi ateş parçaları o ateşten şeytanlar ve cinler helâk olurlar. Ve o ateş atmak hizmetine nice kere yüz bin müvekkel melekler vardır ki insanların üstünden şeytan ve cinlerin şerlerini def etmeğe memurdurlar.

Bazı hadislerde vardır ki eğer Kerrûbiyân melekleri olmasa insanlar cin ve şeytanların derdinden tuz gibi erirlerdi, buyurmuşlar. Onun için Hazret-i Allah Habîbi'nin ümmeti için Mu'avvizeteyn (Felak ve Nas) suresini, Fâtiha-i Seb'u'l-mesânî'yi ve te'avvüzü korunmak göndermiştir ki kulları beş vakitte okuyup cin ve şeytan şerrinden emin olalar.

Gerçekten de özellikleri yazılan Musul Şehri ve Sakalân yurdu Nusaybin Şehri halkı ki Humeydî kavmi ve Rebîî kavmidir, onlar daima Mu'avvizeteyn okurlar.

Tefsircilerin başka bir yorumu: Nice muteber kitaplarda yazılmıştır, Allah'ın emriyle yer yüzünde Hazret-i Muhammed Mustafa'nın duası bereketiyle bütün kurt, koyun, deve, sığır ve köpek tamamen cinlere düşmandır. Hatta Hazret-i Musa *aleyhisselâm* çoban iken gütmekte olduğu Şuayb Peygamberin koyunlarıyla konuşurmuş, koyunlar öyle derlermiş ki,

"Ey Musa, eğer dağlarda bulunan kurtlardan korkmasak bütün dağları çobansız gezip cinlerden bir can komayıp hepsini ot gibi yer idik. Zira ömründe bir kere cin yiyen koyunun boynuzları dörd beş çatal olur, *[396a]* beş-altı çatal boynuzlu koyunu evinde saklayanın evine cinler girmez. Saralı adam çatal boynuzlu kurban eti yese o adamı dutarık [sar'a] tutmaya" diye koyunlar Hazret-i Musa'ya çift boynuzlu koyunların özelliklerini bildirirlerdi. Hatta,

Koyunların acayip ve garip hikâyeleri: Bu hakirin babasının Sücâh Balı adında Fatih Sultan Mehmed'e erişmiş bir yaşlı Germiyanlı çobanı var idi. Bir gün bu hakir konuşma sırasında:

"Canım Sücâh Balı, bu uzun yıllar süren ömründe ibret verici ne gördün?" dedim. Zarif çoban:

"Bir gün Kütahya'da Sultanbağı Dağı'nda babanın koyunlarını otlatırken hemen koyun köpeklerinden Çomaran, Karaman, Toraman, Alabaş ve Palu adlı eğitimli köpekler bir kere hav hav deyip dağlar içine girince hemen bütün koyunlar dağıldı, ormanlar içinde otlamağı bırakıp serseri gezip seğirde seğirde bir hâl oldular.

Ben de koyunların ardına düştüm, onu gördüm ki bazı koyunun ağzında bir siyah keçe parçası ve bazısının ağzında hurma yaprakları çiğner. Hurma yaprağı ise Arabistan'da olur, Kütahya'da olmaz. Bazı koyunlar ağızlarında deri parçaları çiğneyip koyunların ağızları köpürür. Ve bir iki koyunun ağızlarında hasır parçaları var, koyunlar hasırları çiğnedikçe koyunun ağzından,

"Bire meded *gittim, bire kaf kaf, bije bije vay!*" diye feryatlar gelir. Hemen koşup koyunun birisinin ağzından bir alaca dokunmuş hasır parçasını alıp bir tarafa attım, onu gördüm, hasır parçası çayırlık içine girip "Semif semif senindir!" deyip kayboldu. Ama elim ateş gibi yanar, elime baktım, işte doksan yedi yıldır o hasıra yapışalı işte elim böyle kudretten yeşil boyalıdır ve elim daima misk gibi kokar. Ondan babanın ve benim koyunum ne kadardığının hesabını bilmedik, sonra Celâlî Cennetoğlu, Kalenderoğlu ve Karayazıcı adlı Celâlîler babanın ve benim 177.000 koyunlarımızı aldılar, o zamandan berü çobanlığı bırakıp ihtiyar oldum" diye Sücâh Balı koyunların cinler kavmini yediğini böyle anlattı.

Diğer özellik: Ve kurt olduğu yerde cin olmadığı meşhur ve denenmiştir. Zira sar'a tutan adama kurd yüreği yedirseler Allah'ın emriyle dutarıktan şifâ bulup sağlıklı olur.

Başka özellik: Cinler kavminin sevmediği kuşlar bunlardır: Evvelâ angıt; beyaz çatal ibikli ibiksiz horoz; ayağı çakşırlı kırmızı kut güvercin, İmam Hüseyin beslemiştir; ve ayağı çakşırlı demkeş güvercin, bu güvercini İmam Hasan beslemiştir. Bu kuşların olduğu yerlere asla cinler girmez.

Bir diğer rivayet: Yine bütün eski tefsirci ve tarihçilerin sözlerine göre ilk defa yerleşik olan çeşitli kavimlerin (varlıkların) isimleri budur kim bu mahalle uygun olduğu için yazıldı.

Evvelâ Tam kavmi, Ram kavmi, Dakum kavmi, Bün kavmi, Hak ve Bes kavmi, bunlaın hepsi can kavmindendir.

Sâfın kavmi, bir tür atlar idi; Ciyâd kavmi, yine atların bir türüdür. Sübu' kavmi, yani arslanlar. Firâhâ kavmi, yani horozlar. Te'ab kavmi, yani tilki kavmi, bunlar can kavminin bir türüdür.

Uçan yaratıklardan:

Evvelâ **Kâf-ı kanâ'at Sîmurgu**, yeryüzü yaratılalıdan beri hayattadır. Zira cemâl tecellî nasip olduğundan hâlâ hayattadır, derler. Hazret-i Süleyman ile hikâyesi yazılıdır ki bütün kuşların padişahı idi.

Ve **hümâ kuşu kavmi**, hâlâ Çin vilâyeti, Semengân vilâyeti ve Kâf Dağı ötesinde çoktur. Asla yere konmaz, havada bulutlar içinde yuvaları vardır. Yumurtasını havadan yere bırakır, yumurtası 500 yıllık yoldan yere inince yavrusu yere inmeden göklere yükselir. Vücudu hayatta iken asla kimse görmemiştir. Ama leşini bu kusurlu hakir Evliyâ, Acem diyarında Gencî Kulı Han hazinesinde görmüşüm. Sanki ebâbil büyüklüğünde nakışlı güzel bir kuştur. Kanatları kırlangıç kanatları gibi sivridir, ama kanatları ucunda birer karış kadar bükülmüş teller ucunda birer çengel gibi tırnakları vardır. Ve ayaklarında da çengelli tırnakları var. Ve gagası yırtıcı kuş burnu gibi değil bir küçük kuştur. Gökyüzünde gıdası elma kabuğu buharıdır, suyu çiğ ve kırağıdır, derler.

Ve yine uçan Tanrı yaratığı **ukkâb** [karakuş] **kavmi** de eski kavimdir. Hâlâ Elburz Dağı'nda ukkâb kuşları var ki Heyhat Ovası'na ava inip tırnaklarına birer yaban atları yahut yaban develerini alıp bir sığını [geyik] da gagasına alıp yine Elburz Dağı'nda yuvasına gidip piçelerine yani yavrularına av götürür. Genellikle Heyhat Sahrası'nda yerleşik Kalmak kavmi bu kuşlardan korkarlar. Hakir Maskov diyarında Dağıstan padişahı Şamhal Şah'a gelirken birkaç ukkâb görüp ödlerimiz patlayıp bazı yerde geçen yıldan kalmış otları yaka yaka geçerdik.

Ve uçar yaratılan mahlûklardan hâlâ hayatta olan **miskî kartal** kuşlarıdır ki yine Elburz Dağı'nda fil cüssesi kadar kartal kuşları vardır. İnsanlara asla zararları yoktur. İki-üç bin yıl yaşar, derler.

Ve yine kuşlardan eski kavim **kerkes kuşu**dur. *[396b]* Yeryüzünde insanlardan önce yaratılmış olup iki bin sene yaşayıp *haşir ve neşirden sonra* yine hayatta olup yeryüzü onlar ile dopdolu ola, demişler. *Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. [Kur'ân,* Neml, 65] Münasip beyt:

Yaşar kerkes kem-âzâr olduğunca
Doğan durmaz ziyânkâr olduğunca

Bu yazılan kuşlardan sonra Cenâb-ı Allah yer yüzünde halk ettiği mahlûklar bunlardır ki zikr olunur:

Evvelâ **sekal kavmi**, yani cinler kavmidir. Ama yukarıda yazılan 11 adet kavim tamamen can kavmidir.

Bu yazılacak cin kavimlerinin kimi *ervâh-ı tayyibe*lerdir [iyi ruhlardır] ki Hazret-i Âdem'den önce gelen peygamberlerine, Hazret-i Âdem'den sonra gelen insanoğlu peygamberlerine ve bizzat Hazret-i Risâlet-penâha iman getirenlere *ervâh-ı tayyibe* derler. Bunların içinde 70 kavmi tâûn askeridir, Hak emri ile hışt [küçük mızrak şeklinde bir nevi silâh] ile vurdukları yaralanıp kurtulur. Ama 70 adet kavmi dahi *ervâh-ı habîse*lerdir [kötü ruhlardır] ki Âdem'den önce sonra kendi peygamberlerine ve insanoğlu peygamberlerine iman etmemişlerdir. Bunlara *ervâh-ı habîse* derler. Bunların hışt ile vurdukları adam müslim ise şehit olur. Bir tür kara sıfatlı ve siyah kıyafetli insan görünümlü cin kavmidir.

Armağanî Mehmed Efendi macerası

İzmit yakınında Kocaeli sakinlerinden bir hâl sahibi sâlih, mazınne, büdelâ-meşreb bir adam idi. Kocaeli'nden akrabaları buna misket ve Fireng elması gönderdiklerinde bu da İstanbul ayânlarına ve bizzat Sultan Ahmed, Sultan Mustafa, Sultan Osman ve Gazi Murad Han'a kadar "Güzel âdem, güzel elma, armağan alma" diye herkese elma armağan verdiğinden Armağanî Mehmed Efendi derlerdi.

1032 [1623] tarihinde IV. Murad Han'ın henüz tahta oturduğu sene Murad Han'dan, zamanın şeyhülislâmı Hüseyin Efendi'den, Üsküdarlı Mahmud Efendi, Doğanî Efendi, Kapanî Geysûdâr Mehmed Efendi ve hakirin babası Derviş Mehmed Zıllî'den izin alıp

sılasını [memleket ve akrabalarını] görmeye Üsküdar'a geçip taban kakıp Bostancıbaşı adlı köprüye varıp abdest tazeleyip öğle ezanını okuyunca görse ki köprünün sağında ve solunda deryâ gibi asker çadır ve ağırlıklarıyla konmuşlar. Ama bir bey ve paşa askerine ve insana benzemez asker, Üsküdar tarafında beyaz çadırlı ve beyaz kıyafetli adamlar, ama karşı tarafta kara çadırlı, kara çerde ve kara kıyafetli ve eli hıştlı adamlardır. Bu Mehmed Efendi bunları görüp "Sübhanallah âyâ bu ne asker ola" diye taaccüp edip öğle namazını kılayım derken başına bir nice adam üşüşüp,

"Tiz bize imamet eyle, bu kere bu namazı benîâdem imametiyle kılmış olavuz" dediklerinde namaza başlama sırasında,

"Biz ehl-i seferiz, iki rek'at kıl" derler. Mehmed Efendi,

"Ben da ehl-i seferim" diye bunlar öğle namazını kılıverip namazdan sonra yemekleri ortaya gelir, yiyecek sırada Armağanî görse ki asla bu dünya yiyeceğinden değil, tamamı tahıl ve ot kökleri. Kökleri Mehmed Efendi zorunlu yerken görse ki lezzette de dünya yiyeceği lezzeti yok, taaccüp (şaşakalma) eder. Yemekten sonra bunların serçeşmesi Melik Şiyâm:

"Âdem sen iyi adamsın, bizler tâûn [veba] askerinin ervâh-ı tayyibesiyiz [temiz ruhlarıyız], bizim vurduğumuz Allah'ın emriyle kurtulur. Ama karşı kara çadırlılar ervâh-ı habîselerdir [kötü ruhlardır], onların vurduğu şehit olur" deyince Mehmed Efendi:

"Sultanım, şimdi İstanbul'da vuracak adamlar var mıdır?" deyince,

"Çok vardır, istersen vuracağımız adamları defter eyle" deyince Armağanî'nin can başına sıçrayıp divit ve kalemi eline alınca melik:

"Tiz habîse meliğini de çağırın, şehit olacakları da yazasın" deyince habîse meliği de gelip akşama dek tayyibe ve habîseden vurulacaklardan 3.047 adam yazar. O gece orada bunlar ile konuk olup bin adet adam daha iki taraftan yazıp sabah vakti olunca Armağanî bunlardan izin alıp defteriyle dosdoğru Murad Han'a gelip,

"Beyim sana müjde olsun, İstanbul içine yarın tâûn [veba] askeri girip kıyamet kopar. Ama senin hâs odanda Hazret-i Risâlet hırka-i şerifi ve mübarek dişleri vardır ve orada asla cimâ olmadığından tâûn hâs odaya girmese gerek. Ama yarınki gün bu şehirde ne kıyamet kopar!" diye tâûn defterini Murad Han'ın eline verip

başından geçenleri bir bir Murad Han'a anlatır. Murad Han defteri okuyup,

"Bir meczub gididir" diye deftere itimat etmeyip Armağanî'yi Vuçu Bostancıbaşı'ya verip göz hapsine koydurur. Murad Han bu durumu nice kimselere deyip defteri gösterip kimi itimat etti, kimi inkâr etti.

Sonunda sabah ki oldu *Allah'ın azameti* İstanbul içinde bir kıyamet kopup bir bağırış çağırış yükselip 40 günde 300.000 adam cenazesi taşındı ki, Mehmed Efendi'nin yazdığı isimlerin kimi kurtuldu ve kimi ölüp defteri doğru çıktı.

Bundan sonra bütün İstanbul halkı Armağanî Mehmed Efendi'ye sevgi gösterip güvendiler. Ama Mehmed Efendi artık İstanbul'da duramayıp yine Kocaeli'ne gidip orada vefat etti. *Allah sırrını aziz etsin.*

İşte bu hakir ervâh-ı tayyibe *[397a]* ve ervâh-ı habîse özelliklerini onlardan dinleyip buraya ilgisi olduğu için yazdık.

Beri taraftan, yine sadede dönelim. Çünki Cenâb-ı Allah yer ile gök arasında kuşlar kavmini yarattı, onlardan sonra **sekal kavmini** yani cinler kavminin türlerini yarattı ki yukarıda yazıldığı üzere 70 kavmi müslim ervâh-ı tayyibedir ve 70 kavmi habîse keferelerdir, denmişti.

Bunlardan sonra **Câbülkâ kavmi**, hesabını Allah bilir. Mi'rac gecesi Hazret-i Risâlet'e bunlar iman getirmişlerdir. Bunlar da Âdem Nebî'den evvel yaratılmışlardır.

Sonra **Câbülsâ kavmi**, bunların miktarını Yüce Yaratıcı bilir, eski mahlûklardır.

Daha sonra **Gûl-ı beyâbân kavmi**, eski haşerat kavimdir. Genellikle Tîh Vadisi'nde, Deşt-i Kıpçak'da, Elburz Dağı'nda, ve Kamerü'l-kum'da olur. Elburz Dağı'nda gördüğümüzü inşaallah yerinde yazarız.

Sonra **Ye'cûc kavmi**, bunun da sayılarını Ezelî Yaratıcı bilir ki zulumâttan Kâf ötesine dek dopdoludur.

Sonra **Me'cûc kavmi**, bunun da sayısını Yüce Yaratıcı bilir. Bu Ye'cûc ve Me'cûc hakkında (---) suresinde İskender-i Zülkarneyn'e hitaben: *"Dediler ki: Ey Zülkarneyn Ye'cûc Me'cûc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar." [Kur'ân,* Kehf, 94] âyeti vardır. Bu Yaratıcı'nın fermanından sonra İskender Ye'cûc seddini **7** yılda yaptı.

Ama *Fütihatâ* lafzı tarihinde Sultan Bayezid-i Velî, Karadeniz sahilinde Turla Nehri kenarında Eflâk ve Boğdan kralları elinde

Salsâl tahtı olan Akkirman Kalesi'ni döğerken iki seyyah papaz gelip,

"Yeni Dünya adlı bir dünya bulduk" diye müjde ettiler.

"Dünyanın devrinden beri ve Âdem'in yeryüzüne inmesinden sonra ne işitilmiş ve ne görülmüş, hâlâ üç bu dünya kadar yeri bulundu, ama ne zaman yaratıldı, âdemoğlu halkıyla dolu bir dünyadır ki hâlâ hâlini Yaradan bilir, hâli bilinmeyen bir yeni dünyadır." diye haber verdiler.

Sonra Âdem'den önce yaratılan **can kavmidir** ki bunun da ne kadar olduğunu Celâl sahibi Yaratıcı bilir. Aslı nesli ile her şeyi yazılan şeytan Hâris bu can kavminin bir gulâmı [kölesi] idi. Daha sonra bunlar tamamen helâk olup yer yüzüne Hazret-i Âdem ayak bastığının hakkına Rahmân suresinde; *"(Orada, bakışlarını yalnız eşlerine çevirmiş, daha önce ne) insan ve ne de cinlerin dokunmuş olduğu eşler vardır." [Kur'ân,* Rahman, 56] âyeti inmiştir.

Bundan sonra **Hazret-i Âdem** (---) sene cennette zevk u safâlar edip Hak civarında sâkin iken Cenâb-ı Allah Bakara suresinde buyurur: *"Ey Âdem! Eşin ve sen cennette kal, orada olandan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz, dedik." [Kur'ân,* Bakara, 35] emrini sıyup Havvâ'nın aldatmasına ve İblis'in vesvesesine uyup Cenâb-ı Kibriyâ'nın ezelî hikmeti üzere nisyâna (unutkanlığa) uğrayıp buğday tanesinden yiyip bir tane için başından tâc ve sırtından hulle gidip Hak emri ile Hazret-i Âdem yine aslî vatanı olan yeryüzüne inip ilk meskenini Hindistan diyarında Serendil Adası'nda edinip Hindistan toprağına dua etti. Onun için Hindistan bakımlı, şenlikli ve çok kalabalık insan nüfusuna sahiptir.

Sonra **Hazret-i Havvâ** Cidde'ye indi ve yalnızlıktan cihan başına dar oldu.

Sonra **İblis kavmi** (---) toprağına sürüldü.

Sonra **tâvûs kavmi** (---) indi.

Ve **yılan kavmi**, bu da bir ulu melek iken ayakları kesilip yüzü üzere sürünerek yer yüzünde (---) şehrine süründü.

Sonra Cenâb-ı Allah yeryüzünü benîâdem türleri ile ve türlü yaratıklarla dünya sayfasını süsledi.

Ama yukarıda yazılıp Âdem'den önce yaratılan mahlûkatların peygamberleri ve padişahları olup yine birbirleriyle ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl dahi ederlerdi. Zira Hallâk-ı Ezel bu âlem işliğini böyle yaratmıştır.

Cenâb-ı Hak daha sonra bu yeryüzünü Âdem'in inmesinden sonra insan ve cinler ile o kadar bakımlı, şenlikli ve süslü etti ki insanoğlu ekin ekecek yer ve bir gece rahat uyku uyuyacak yuva bulamayıp Ûc bin Unuk gibi deryâ ortasında, adalarda yatıp deryâlarda gezip balıkları avlayıp güneşte pişirerek yerlerdi. Tâ bu mertebe yeryüzü insan ile dolup ekinlik yer kalmayıp zorlukla geçinirlerdi.

Tâ ki Âdem'in yeryüzüne inişinden 2.240 sene geçip Hazret-i Nuh *aleyhisselâm* dünyaya gelip yeryüzünde dopdolu olan âdemoğlunu dine davet eyledi, asla birisi imana gelmeyi kabul etmediklerinden Cenâb-ı Kahhâr onlara Nuh Tufanı'nı verdi. Ancak Nuh'un gemisinde 72 âdemoğlu ve 72 çift hayvan ile melun İblis bir eşeğin kuyruğuna yapışarak Nuh'un gemisine İblis birlikte girince hepsi 145 mahlûk Nuh gemisi ile Tufan'dan kurtuldukları için Hazret-i Nuh'a Âdem-i sânî (İkinci Âdem) dediler. Zira gemiden çıkan 72 adet insan 72 millet olup yeryüzüne yayılıp çoğaldıkları için Hazret-i Nuh Necî'ye İkinci Baba dediler.

Ama o Nuh Tufanı'ndan beri yukarıda yazılan ne can kavmi, ne cin kavmi ve ne diğer kavimlerin hiçbiri kurtulmayıp hepsi Tufan suyunda *[397b]* boğulup yok oldular. Yaratıcı'ya hamd olsun Tufan'dan sonra yine Rabbü'l-İzzet bu yeryüzünü âdemoğlu, sakalân [nsan ve cin], hayvan ve kuşlar ile süsleyip güzel etti. Ama Hak emri ile ne cin ve ne şeytan kavmi âdemoğlundan ayrılmadılar. Ancak cinler kavmi Nusaybin Şehri'ne Hazret-i Risâlet-penâhın mucizesi duası bereketiyle giremez. Fakat İblis girip insanlara vesvese vermekten geri durmaz. Fesat İblis Nusaybin Şehri'ne girmek değil insanoğlu vücudunun bütün damarlarına bile girip kan ile insan bedeninde gezer, diye Müslim ve Buhârî'de sahih hadis vardır. Resûlullah *sallallahu aleyhi ve selem* (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) buyurmuşlardır.

Kısacası *söz sözü çeker* anlamınca söz sözü açıp mahalle uygun söz epeyce uzadı, ama mısra:

Ser-rişte-i aşk eldedir el-minnetü lillah

mısraı üzere yine sadede gelelim.

O zaman ki Hazret-i Risâlet'e 40 yaşında nübüvvet geldiği gün cinler padişahı Melik Sarfayâîl'in ervâh-ı habîse ve şeytanlar kavmi

ile davalarını halledip Nusaybin Şehri'nden cinler kavmini sürüp bir daha cinler Nusaybin Şehri'ne girmemeye söz verip gitmişlerdi. Yaratıcı'nın hikmeti o zamandan beri sar'a tutan bir adam nereden gelirse gelsin Nusaybin Şehri'ne girse Allah'ın emriyle saradan kurtulur. Ama hâlâ Nusaybin Şehri'ni havası öyle kötüdür ki sıtması insanı dutarıktan daha şiddetli tutar. Özellikle rub' sıtması çok ağırdır, Irak, İran ve Turan ülkelerinde Nusaybin'in ve Anadolu'da İznik Dili Herseki'nin ısıtması serçe kuşunu bile tuttuğu meşhurdur, *vesselâm, söz tamam oldu.*

Meramın sonu Nusaybin'in harabelerini elimizden geldiği kadar hâllerine vâkıf olup bazı dostlar ile vedalaşıp güney tarafa 6 saatte çöller içinde şiddetli sıcaklar çekerek gidip,

Aznavur Tepesi menzili: Nusaybin toprağında bir çölistân içinde yüksek bir tepedir. 244 [858] tarihinde Harun Reşid'in vezirlerinden Aznavur adında bir zat yüz binlerce adam toplayıp bu tepeyi yığdığından Aznavur Tepesi derler.

Eski zamanda bu tepe üzerinde gökyüzüne baş uzatmış dokuz tâkli bir kule varmış ki batı tarafında tâ Şam çöllerinde olan Ane ve Seleme kaleleri görünürmüş, kuzey tarafında tâ Mardin Kalesi ve Sencar Şah Kalesi belli imiş, güney tarafında tâ Eski Musul açıkça görülür yüksek bir tepe imiş. Ve her ne taraftan bir kervan veya kötü niyetli bir ordu görülse bu tepe üzerinde olan kulede ateşler yakıp işaret vererek Dârâ Şehri'ne haberdar ederlermiş.

Daha sonra 815 tarihinde Timur Han-ı Gürkan, Bağdad üzere gelirken bu yüksek kuleyi yıkmıştır, hâlâ temeli bellidir. Ama hâlen bu Aznavur Tepesi adlı mahalden bir çay akar, ama ismini bilmiyorum. Bu mahallin (---) (---) içinden beri akıp Habur-ı Karkıya Nehri'ne karışır. (---) (---) (---) (---)

...................(1 satır boş)...................

Buradan güney yönüne çöl ile 6 saatte giderken ana yol iki çatal yol olup güney tarafa giden Bağdad'a gider. Ve batı tarafa meyilli giden Urfa Kalesi'ne, Birecik Kalesi'ne ve Haleb vilâyetine giden yollardır ki daha önce 1059 [1649] tarihinde geçtiğimiz konaklardır ki mahalli olduğundan yazıldı. Evvelâ bu çatal yol dediğimiz Haleb yolunda,

Göllü Köy: Mardin'in Ermeni köylerinden bin haneli, âbıhayat kuyulu, bağ ve bahçeli mamur zeamet (---) köydür. Mardin bu mahalden 4 saat uzakta görünür. Buradan,

Koçhisar: Bu da Mardin nahiyelerinden kasaba gibi camili ve birkaç dükkânlı mamur kasabacıktır ve camiinde Mardin tahılı doludur. Gerçi Koçhisar derler ama hisarı mamur değildir, dizdarı ve ayânı yoktur. Buradan,

Gümişbend menzili: İsmi bilinmeyen bir çay kenarında (---) (---) (---) ve bir tepe üzerinde Hazret-i Eyyûb Nebî makamı vardır. Buradan yine batı tarafa,

Virankale menzili: İçinde Keys Urbânı kalmaktadır. Mardin toprağında olduğundan suları sarnıçtır. Buradan yine batıya,

Karatepe menzili: Bu Diyarbakır'ın Siverek Sancağı toprağında bir harap köydür, ama suyu çoktur. Buradan,

Gözlükuyu menzili: Bu da Siverek toprağında bir çölde harap köydür, ama bir çay vardır, akıp Fırat Nehri'ne katılır, ama ismi hatırda kalmamış. Buradan yine batı tarafına,

Cüllâb Kasabası: Yukarıda anlatılmıştır.

Buradan yine batıya **Rûhâ Şehri** yani Nemrud tahtı Urfa, sonra Çârmelik Kasabası, buradan yüksek Birecik Kalesi, buradan Nizip Kasabası, andan Kızılhisar, oradan Balis, Azez, Kilis, Bâb, Bomboç ve Haleb'e kadar yol üzerinde olan bu kasabalar defalarca yukarıda yazılmıştır. Ama bu Kızılhisar'dan çıkan *[398a]* suyun yarısı Ayntab Şehri suyuna karışıp Ayntab'dan Haleb Şehri bahçelerine uğrayıp oradan (---) (---) karışır.

Ama bu yurarıda yazılan Göllü Köyü'nden beri yazılan 11 adet kasabalara şimdi uğramayıp çatal yol dediğimiz Göllü Köyü'nden sonra güney tarafa çöl ile 6 saatte,

Molla Ali Köyü menzili: Bu mahalde yukarıda yazılan Urfa, Birecik ve Haleb yolları batı tarafta kalıp bizler Musul yoluna gittik. Ama bu anılan Molla Ali Köyü, (---) toprağında bir çölistânda Mevâl Urbânı atlarının ayağı altında toz toprak olmuş büyük bir kasaba imiş. Zamanla harap olmuştur, hâlâ Murtaza Paşa imar edip,

....................(1.5 satır boş)...................

Bir âbıhayat küçük nehir kenarında birkaç adet su değirmenleri var, çevre köylerden de diğer insanlar buğdaylarını getirirler,

değirmenciler herkesin buğdayını öğütüp öşrünü alırlar, meşhur verimli değirmendir.

Buradan yine çöl ile güney tarafa 4 saat şiddetli sıcakta gidip,

Kamçıyan menzili: (---) toprağında Dicle ve Fırat havzasında Şat'tan 4 saat kadar uzak yüksek bir tepe üzerinde,

....................(3 satır boş)...................

Önünden Kamçıyan çayı akıp Kamçıyan Vadisi'ni sular. Bu tatlı su Hirem Dağı'ndan çıkıp yüzlerce şenlikli kasaba ve köyleri sulayıp akarak Habur-ı Karkıya Nehri'ne katılır, o da Fırat Nehri'ne karışır, denilmişti. Ama buradan çöl içinde bir günde kuzey tarafa susuz şiddeti sıcaklarda derd-i belâ çekerek 15 saatte,

Yeni Ruhbe Kalesi'nin özellikleri

Araplar Ruhbe-i Cedîd derler; Sincar Kürtleri, Künnişt-i Ruhban derler yani Ruhban Kilisesi derler; Moğol kavmi Pül Muğan derler. Bu kale Rûhâ Eyaleti hükmünde Sincar Kalesi ile komşudur, Sincar'ın da doğu tarafı Nusaybin toprağı ile komşudur.

Ama bu Yeni Ruhbe Kalesi'ni ilk defa Mısır padişahlarından Sultan Berkûk 777 [1375-76] tarihinde yapmıştır. Zira bu diyarda onların Acem ile Haleb ve Urfa için çok savaşları olup bu yüzden bu Ruhbe Kalesi'ni yeniden bir toprak tepe üzerinde kesme taş ile güzel bir kale yapmıştır. Ama gayet sarp ve sağlam hisardır, ancak küçüktür. Bu da Dicle ve Fırat havzası kenarındadır.

Ve bütün Ruhbe halkı Fırat Nehri'nden içerler. Kale içinde 50 kadar küçük evleri, şahî savunma topları, dizdarı, kale neferâtları ve Urfa paşası tarafından hâkimi vardır.

Ve Fırat Nehri kıyısında bostanlı, bağlı, bahçeli ve Berkûk Şah Camili mamur kasabacıktır. Ama Urbân eşkıyasından ürünlerini kurtaramazlar.

Eski Ruhbe bu Yeni Ruhbe'ye bir menzil yakındır. Ve Eski Ruhbe de Urfa eyaletidir. Ama bu Yeni Ruhbe Şam'dan ve Haleb'den gelen tüccarların geçiş yerindedir ki Ane Kalesi ve Seleme Kalesi üzere gidip kâh Fırat kıyısı ile kâh çöller, kırlar ve yaban ile Bağdad'a, Tikrit Kalesi'ne, Musul Kalesi'ne ve eğer isterlerse Nusaybin Şehri'ne gelir yol üzerinde bu Yeni Ruhbe Kalesi yapılmıştır.

İki günde bu Yeni Ruhbe'yi seyredip yine 2 günde Nusaybin Şehri'ne gelindi. Buradan yine Bağdad yoluna girilip 7 saatte çöl içinde şiddetli sıcaklar görerek arslan ve kurt korkusu çekerek tavşan ve ceylân avlayarak,

Tahtigân menzili: Yukarıda yazılan Yeni Ruhbe Bağdad yolundan sapadır, ama yukarıdaki (---) Kamçıyan'dan bu Tahtigân, Bağdad'ın doğru yoludur. (---) Toprağında Şat Nehri'nin batı tarafı çölünde Şat'dan 10 saat uzakta bir ovada büyük bir han var.

....................(1 satır boş)....................

Ve bu mahalde Bûhtî Kürtleri kara çadırlarıyla konarlar.

Bu Tahtigân'ın doğu tarafında 10 saatlik yerde Şat kenarında Kefirzaman Kalesi vardır, ama zamanımız olmadığından inşallah dönüşte görelim diye geçildi. Ama bu Tahtigân kervansarayı,

....................(1.5 satır boş)....................*[398b]*

Buradan yine güney tarafa çöller içinde 11 saat gidip,

....................(35 satır boş)....................*[399a]*

Büyük şehir, eski belde Eski Musul harabeleri

Eski Musul Eyaleti Şatt'ın batısında Dicle ve Fırat havzasında bulunan karga ve baykuş yuvası olmuş bir harap şehirdir ki Şat kenarınca bir günde dolaşılır harabeleri vardır.

Ermeni Tarihçi Mıkdisî -her ne kadar Mesihi milletten ise de- bu Irak diyarını, Azerbaycan'ı, Şirvan ve Şamakı'yı tâ Mâverâünnehir'e kadar Arz-ı Mukaddes'i öyle yazmış ki, hiç bir tarihçi onun yazdığı gibi, dünyanın mahiyetini *Atlas ve Minor ve Coğrafiye* kitapları gibi hakikat üzere yazamamışlardır. Ama adı geçen Mıkdisî bu Irak'da Musul Şehri'ni yüksek dağları, yapıcısı, arz-ı beledi, ibretlik tılsımları ve yapılarıyla yazmış ki Arap, Acem, Kıptî ve Yunan tarihçileri anlatmada Mıkdisî yanında bütün tarihçiler lâl [dilsiz] olmuşlardır.

Mıkdisî'ye göre bu Eski Musul'u Tufan'dan sonra (---) (---) kurmuştur. O zamanın tarihçileri bu şehre Süryanî dilinde Bendâv Acînât yani Peygamber Cenneti derlerdi. Tâ bu mertebe bu Eski Musul direkli İrem Bağları gibi Rıdvan cenneti bahçelerinden bir bahçe imiş.

Vefalı dostlara imaretlerinin ne şekilde süslü olduğu şundan biline ki bu şehrin sağında ve solunda olan cennet bağları, gülistanları ve şebekeli bostanları sabah ve akşam Şat Nehri ile suladıkları sırada Şattularab gibi deryâ gibi büyük nehir akmayıp Şat'tan aşağı Medâyin halkı feryat edip,

"Bire, Şat Nehri Musul kavminin kullandığından gelmez oldu!" derlermiş.

Akşam vakti olup Musul halkı atlarına su vermek içün Şat Nehri'nin sağından solundan 600.000 altın ve gümüş kovalar ile atlarına su verdikleri zaman yine Şattularab bir saat akmaz olurmuş, yine Medâyin Şehri halkı, "Musul harap ola!" diye beddua ederlermiş.

Ve Şat Nehri'nin sağında ve solunda mamur yerleri ve bostanları sulamak için 70.000 adet su dolapları var imiş ki her biri Hama dolabı gibi üç fersah yerden sesleri işitilirmiş.

Ve Şat Nehri üzere büyük ahşaptan ve geniş levhalardan tam 3.000 adet köprüleri varmış. 40 adet yerde de kârgir olarak yapılmış büyük köprüler varmış. Hâlâ Şatt'ın tulum kelek gemileri anılan köprülerin Şat içinde kalan ayaklarından korkarlar. Sözün kısası diğer yapıları ve eserleri *buna göre kıyas oluna* dedikleri gibi başka mamur yerleri ona göre kıyas oluna.

Harap olması sebebi için bir tarihçi öyle yazmış ki, Musul padişahı Azerbaycan'da Ahlat padişahıyla aralarında soğukluk meydana gelip Musul padişahı mektubunda Ahlat padişahına öyle yazar;

"Musul Şehrimin imarı hakkiyçün sana bir iş ederim ki Buhtunnasr, Sıfet Kalesi'ne, Taberistan Şehri'ne, Askalân Şehri'ne ve Arz-ı Hâsân'a etmemiş ola" ve Ahlat padişahına gönderir. Ahlat padişahı da bir alay büleh yani oğuz kavim kimseler bir yere gelip Musul için beddua ederler. Yaratıcı'nın emriyle o gece büyük bir deprem olup Musul Şehri bütün halkıyla helâk olup şehri harap olur.

Bir söyleyişte, Hazret-i Risâlet-penâh doğduğu mübarek gecede Kisra Tâki yıkıldığı gece bu Musul Şehri de harap oldu, derler. Başka bir rivayette Hulâgu Han Abbasîler üzerine Bağdad'a gelirken Moğol kavmine harap ettirip Bağdad üzre geldi, diye yazmış. Hatta Musul'un harap olması için Süryanî dilinde böyle şiir demişler, güfte: Midâc, makam: sabâ, usûl: sofyâne;

Lev şili balem bi lankı.	Bu dünyada sebat yoktur.
Şum bize bir nalum berkı.	Nahsdır gam-i şâdî geçer.
Ah bu tırımnani çarkı.	Ne denlü meyl edersen kaçar.
Kitalle pıhtarsem hırkı.	Ehlî isen aldanma yakar.

Bu beytleri Mıkdisî hoş yazmıştır, ama hakir bu kadar ancak işaret edebildik

Hâlâ bu harabede nice bin Bûhtî kavmi bazı büyük yapılarda, yer altlarında ve harap evlerde çadırlarıyla kalırlar.

...................(1.5 satır boş)...................

Ama bu Musul'un Şatt'ın doğusu karşısında Bağdad toprağında kasaba gibi (---) (---) bir belde vardır, gayet bakımlı ve şenliklidir. *[399b]*

Bu eski Musul'dan hareket edip mezarlığını geçerken ibret verici belirtiler var ki diller ile anlatılmaz. Ve her ölünün mezar taşlarında nice yüz yıllık başka başka yazılarla yazılmış seyirlik büyük ve uzun mezarlar var ki bir kısmını yazsak Deşt-i Kıpçak'ta Elburz Dağı eteğinde Irak-ı Dâdyân Şehri'nin harabesinin mezarlığına yazdığımıza döner. Gerçi değerli şeylerden söz etmekte fayda vardır ama harabeler ve mezarlıklar gibi meşhur olmayan şeylerin anılmasında fayda olmayıp o kadar değeri olmayan nesnelerin uzun uzun anlatılması sıkıntı verir, diye Musul mezarlığını geçerken bir Fâtihayı bütün iman sahipleri için okuyup oradan yine güney tarafa Şat kenarıyla ceylân avlayarak 6 saat gidip,

İsmail Hanı menzili: Musul toprağında Şat kenarında kale gibi bir kervansaray hanı var. Bu çöller içinde sığınacak güvenli bir yerdir ki o şiddetli sıcakta insan o konukevine girince cennete girecek Ashâb-ı Kehf köpeğine dönüp insan taze can bulur.

...................(1.5 satır boş)...................

Buradan yine güney tarafa 6 saat çöl ile Musul Şehri'ne vardık. Yaratıcıya hamd olsun bu çöller içinde şenlikli ve bakımlı bir şehir görüp sevindik. Hatta Musul paşası av yoluyla Murtaza Paşa efendimizin kethüdasına karşılamaya çıkıp alay ile kaleye girerken toplar atıldı. Saraya girince yemekler yenilip Murtaza Paşa Kethüdası Musul Paşası (---) Paşa sarayına kondu. Hakir divan efendisine konup Musul Şehri'nin ileri gelenleri ve maarif erbabıyla

karışıp görüşüp Musul Şehri'ni gezip dolaşarak özelliklerini yazmaya başladık.

Eski şehir, büyük yurt, Humeydiye kavmi ve Rebiiye beldesi, belde halkı cennetlik, yani büyük sur Musul Kalesi'nin özellikleri

Safalı dostlara ve sadık âriflere şöyle malum ola ki, Âdem'in yeryüzüne indirilmesinden beri bütün değişik dillerde yazılan tarihler bu Musul Şehri için nice bin şeyler yazıp Musul Şehri'ni anlatmışlar, nicesi yanlış ve nicesi de olduğu gibi doğrusunu yazmışlardır.

Ama (---) tarihinde Abbasîlerden Me'mun Halife Bağdad diyarından Ümm-i Dünya Mısr-ı Kâhire'ye gelip Fustat Şehri ki eski Mısır'dır onun karşısında Nil Nehri aşırı Cize Şehri batısında yarım saat uzaklıkta Heremeyn Dağları adıyla bilinen 3 adet elle yapılma ve dört köşe dağlardır -ki ikisi dörder yüz arşın yüksek yapılıp göklere doğru baş çekmişlerdir, biri gayet alçak yine dört köşe yığma taş yapı küçük dağdır, hâlâ bu dağlara halk dilinde Firavun Dağı derler- Me'mun Halife bu yüksek dağlarda define vardır diye bu Heremeyn Dağları'nı deryâ gibi askerlerine ve usta dağ kazıcılarına deldirip söktürüp yıktırıp 70 günde güçlükle bir define mala rast gelmiş, onda bir sert taş üzerine, Hazret-i İdris hattı ile bir taş çıkıp böyle yazmış ki:

"Ey bu yüksek dağlardan define çıkarmaya çalışan melik! Ne kadar gayret edip çalışsan zorluk ve zahmetler çekerek öldürdüğün günlerin karşılığı kadar mala sahip olursun, *vesselâm*. Ama tarih ilmi, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini istersen, hâsıl olup bu yeryüzünün ibret harmanı mahsulünü derersin, *vesselâm*. Ve illâ daha ziyade boş tama düşersen ömrünü tüketirsin, *hatmü'l-kelâm*" diye anılan sert taşta bu gibi yazıları Me'mun Halife okuyunca bütün bilginleriyle danışıp Kârûn hazinesinden vaz geçip,

"Hemen bize öncelerin ve sonraların ilmi lazımdır, elbette ona dair kitaplar vardır" diyerek Heremeyn Dağları'nı yıkarak bir tek parça kubbe çıktı, onu söküp kubbenin içine girip gördüler ki deve kemikleri, fil ve gergedan kemikleriyle ağzına kadar dolmuş bir dokuz kemerli kubbe, bütün kemikler üzerine türlü hatlar ile yazılar yazılmış ve nice bin işaretler kazılmış.

O kubbeden içeri bir tunç küçük kapı çıkıp o kapıyı açınca gördüler ki yüksek bir kubbe, dokuz tâki eflâke kement atmış, ama kubbe içi kat kat güzel kitaplar ile dopdolu. Hemen Zülcelâl'in emriyle kubbenin yarısını karanlık bürüyüp *[400a]* kubbenin kapı tarafındaki kitaplar aydınlık yerde kalır. Me'mun Halife ondan bilir ki bu kitaplardan almada zarar yoktur. 700 cilt kitapları alıp Ehrâm Dağları'ndan dışarı çıkarıp yine kubbeleri öncesi gibi kapatır, yıktırdığı yerleri tamir ettirir. Mısır Fustat Şehri'nde kitapları okumaya okumaya çalışır, her ülkenin araştırıcı bilginlerinden, kahinlerinden adamlar getirtir, ama hiçbir fert bu kitapları okuyamaz. Bütün bu kitaplar ceylân derisi üzerine yazılmış İdris Nebî hattı idi. Gördüler ki Âdem'in yeryüzüne inmesinden beri bütün olaylar yazılmış tarih kitaplarıdır.

Ve Me'mun Halife'nin hekimleri, kahinleri ve bilginleri birinci kubbede yığılı olan kemiklerden nice yük kemikler alıp dışarı çıkarmışlar idi. Onda İdris ilmi, remil ilmi, nücum ilmi, cifir ilmi, ledün ilmi ve nice bin türlü ilimler yazılmış. Bunları Me'mun Halife'nin buyruğuyla Heremeyn'den çıkardığı define mallarını bilginlere dağıtıp bütün kitapları tercüme edip Arabistan diyarına Kıptî dilinden değerli tarihler yayıldı, oradan Yunan ülkesine, Acem ülkesine ve Rum ülkesine binlerce tarih kitapları yayıldı.

Meğer bu değerli kitaplar yok olmasın için Hazret-i İdris *aleyhisselâm* Hak emri ile Nuh Tufanı olacağın bilip Sûrîd Hekim melike emredip bu Heremeyn Dağları'nı inşa ettirip bütün kitapları orada saklayıp türlü türlü ibretlik tılsımlar ile nice bir hazineler defn etmişlerdi. Ve nice meliklerin naaşlarını orada defn etmişlerdi; hâlâ âdemoğlu kemikleri dopdoludur.

Hatta sene 1081 [1670-71] tarihinde Kethüda İbrahim Paşa Mısır valisi iken bu âciz kul nice yüz kimseler ile fânus, çıra ve meşaleler ile aydınlatıp köşe köşe âdemoğlu kemikleri gördük, ama genç adamlar ile Kârûn hazineleri görmedik. Yukarıda (---) cildimizde yazılıdır ki sözü uzatmaya gerek yoktur.

Beri taraftan Me'mun Halife'nin Heremeyn Dağı'ndan çıkardığı tarih kitaplarından çeviren ve çıkaran Kıbtî Rufeyl adlı kahinin yazdığına, Benî İsrail'den tarih sahibi Âzeryâ'ya göre ve tarih sahibi Ermeni Mıkdisî'nin yazdığına göre İdris Nebî kitabında:

Bu Musul Şehri, Âdem'in yeryüzüne evvel tilki hayvanı yerleşik imiş. Bin sene tam hüküm tilkilerde olup onların da aralarında hâkim ve zâbitleri var imiş. Âdem'in yeryüzüne sonra âdemoğullarından Hazret-i Şîs Nebî evlatları yerleşirler. İbn Abbas ve Muhammed ibn İshak'a göre, Şîs Nebî'den 2.750 sonra Nuh Tufanı oluncaya kadar bu Musul Şehri Şis evladında durup Nuh Tufanı'ndan sonra Musul Şehri harap olur.

Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh gemisiyle bu Musul yakınında Şattularab karşısında Cudi Dağı üzerinde Nuh gemisi karar edip Tufan'dan kurtulduklarında Hazret-i Nuh, Feridun'u gemiden dışarı dualarla çıkarıp hayr dua edip dünyanın sonuna kadar soyu kesilmeye ve cihana pehlivan evlatların yayılıp bu yeryüzünü imar edeler ve,

"Ey Feridun, sen de ikinci atamız Hazret-i Şîs'in yaptığı Humeydiye Şehri'ni imar edip Musul'a ulaştır" diye emreder. O an Feridun, Humeydiye Şehri'ni imar edip ismini de Musul kor.

Ama Hazret-i Nuh buyruğuyla yapıldığı için Arap tarihçileri Rebî Beldesi dediler. Zira Tufan'dan sonra ilk yapılan Cûde Şehri'dir, ikinci Nuh-âvîn'den bozma Nihâvend Şehri'dir, üçüncü Kûfe Şehri'dir ve dördüncü bu Musul Şehri yapıldığı için Rebî Beldesi dediler; ve dahi rebî [bahar] vaktinde havası gayet tatlı olduğu için Rebî Beldesi dediler.

Ve Arz-ı Mukaddes'te, Haleb, Şam, Kudüs ve Mekke'den sonra Rebî Beldesi'nde de 4 belde ki Cûde Şehri, Nihâvend Şehri, Kûfe Şehri ve bu Musul Şehri meşhur şehirlerdendir.

Ve bu Musul Şehri'ni Feridun Şah öyle imar edip bir büyük şehir etti ki o zamanda ondan büyük şehir yok idi. Feridun ile Nuh gemisinde birlikte olan kimselerden de niceleri bu Musul Şehri'nde yerleşip çocukları yayılıp âdemoğulları ile şehir süslendi.

Feridun Şah 500 yıl yaşayıp Hûd Nebî'ye de yetişip ona da iman getirdi. Ve Musul'dan tâ Me'âd Şehri'ne yani Kâbe, Mekke, Beke, Bathâ ve Mu'allâ'ya kadar Irak çöllerinde yollar açıp hacılar için Musul'dan Mekke'ye bir duvar yaptı, körler Mekke'ye o duvara yapışarak giderlerdi; zamanın geçmesiyle harap oldu. Ona özenerek Harun Reşid hatunu Sitti Zübeyde Bağdad'dan tâ Mekke'ye kadar bir duvar inşa ettirdi. *[400b]* Hâlâ Mekke çöllerinde o duvar nice yerlerde görülür.

Sonra Feridun Şah'ın Hazret-i Hûd duasıyla 11 adet oğlu bu Musul Şehri'nde dünyaya geldi. Büyük oğlu Tûr'dur, onun oğlu Zâdîm'dir, onun oğlu Peşeng'dir ve onun oğlu Efrâsiyâb'dır.

Feridun'un gemide birlikte olan evladı Îrec Şah'dır, onun oğlu Kûşeng'dir ve onun oğlu Menûçehr'dir ki Hazret-i Musa Nebî'ye iman getirmiştir, 120 yıl padişahlık edip hükmünde olan kaleleri şenlendirip bu Musul Şehri'nin çevresine hendekler kazdırıp Şat Nehri'ni hendekler içinde ve Irak çölleri içinde akıttı. Hayli zaman yaşadı ve ölünce Deşt-i Kıpçak'ta Kazan Şehri'ne gömüldü. Ondan sonra bu Musul'a Feridun'un Selem adlı bir oğlu şah oldu ve onun oğlu Gâv-ı Isfahanî hâkim oldu, ama Isfahan'da doğdu, onun oğlu Kâreb şah oldular ki her biri birer cihan pehlivanı idiler.

Bunlar bütün oğul oğula torun toruna İran, Turan, Semerkand, Laristan ve Moltân diyarları sahibi olmuşlar iken Mısır devletine tama' edip [hırsla isteyip] Heremeyn Dağı'ndan define malı çıkarayım derken Mısır'da ölüp Heremeyn Dağı'na gömülmüşlerdir, diye Acem tarihçileri ve Ermeni Tarihçi Mıkdisî böyle yazmışlardır.

Gerçi Me'mun Halife adıgeçen Ehrâm Dağları'ndan İdris Nebî tarihleri açığa çıkmazdan önce Arap, Acem, Kıptî, Yunan ve İsrailî tarihleri var idi, ama bu Heremeyn Dağı'ndan Me'mun'un çıkardığı tarihler cihana velvele verir oldu.

Bu Musul Şehri, Feridun ve Menûçehr devletinden sonra kisralardan âdi Enûşirvân'a intikal edip Hazret-i Risâlet'in doğduğu gece Kisra Tâki, Nemrud ateşi, nice sihirler, Ayasofya kubbesi ve Kızılelma kubbesi yıkılıp bu mübarek gecede bu Musul Şehri baştan başa yıkılıp cinler padişahlarından Melik Sarfayâîl, Musul meliki olup âdemoğlu varamaz oldu.

Sonra bu cinler meliki de Melik Sarfayâîl üzere cünüp sekalân askeri çekip büyük ceng ettiler. Melik Sarfayâîl yenilince kaçıp Hazret-i Resûl'e gelmede. Adı geçen melik Musul'a ve Nusaybin'e sahip olup dururken Hazret-i Resûl-i Kibriyâ tarafından yarlığ (ferman) *"(Yaratan) Rabbinin adıyla oku."* [*Kur'ân*, Alak, 1] âyeti gelince cinler meliki Resûlullah'ın huzurunda yüzleşip ikisi de şeriat meclisinde cerh olunup Hazret-i Risâlet-penâh *"Benim ümmetlerim Nusaybin'i ve Humeydiye Şehri'ni imar ede"* diye dua ettiler. Daha

sonra Hazret-i Ömer halifeliğinde Basra Şehri ve Kurna Şehri feth olup gaza malıyla Musul-ı Humeydiye Şehri imar oldu.

Bu Musul Şehri'ne Humeydiye denmesinin sebebi odur ki, Hazret-i Yunus, yunus balığı karnından bu Musul Şehri'nde kenara çıkıp peygamberlik tacını Musul halkı Yunus Nebî'nin kutlu başında görüp hamd ü sena edip 70.000 insan imana hamd ile geldiklerinden Humeydiye kavmi derler. Zira Hazret-i Yunus bu Hakkâri, İmâdiye, Sûrân, Ardalân, Harir ve Cizre vilâyetleri halkına gönderilmiş olup bütün bu şehir halkına Humeydîler derler. İnşaallahu Taalâ Yunus Nebî özelliklerinde ayrıntılı olarak yazılır.

Hazret-i Ömer'den sonra Abbasîoğulları şenlendirip Hulâgu Han harap etti.

Yine Abbasîoğulları'ndan Hazret-i Zülkifl Camii sahibi (---) (---) (---) imar edip onların elinden Uzun Hasan Şah-ı Bayındırî aldı.

Ondan Timur Han oğlu Sultan (---) (---) aldı.

Onlardan Şah İsmail 922 [1516] tarihinde aldı.

Onun elinden 941'de [1534-35] Osmanoğlu Süleyman Şah aldı.

Ve yine 1033 [1623] tarihinde Sultan IV. Murad zamanında Acem şahı (---) Şah istila etti.

Musul Kalesi'nin Acem şahı tarafından istilasının sebebi

Evvelâ Abaza Paşa, Erzurum'da isyan edip ayaklanınca Acem şahı fırsat bulup Kars Kalesi'ni istila etti.

Sonra yine Bağdad'da olan Çopur Bekir adlı kul ağası der-i devlet [Devlet kapısı] tarafında askerî taifelerinin isyanlarını, ayaklanmalarını işitip Bekir Subaşı da Bağdad içine kapanıp der-i devletten kendine Bağdad Eyaleti'ni rica etti. Yine olmaz ihmalinde olup Acem şahına da haber gönderip "Şahım, Bağdad senindir, hemen acele ile imdat gönderesin" diye haber gönderdi.

Beri tarafta Merre Hüseyin Paşa zorunlu olarak Çopur Bekir Subaşı'ya Bağdad Eyaleti'ni tuğ, davul ve alemle *[401a]* gönderip müjdesi Bekir Subaşı'ya gelmişken şah askeri de bir gece Bağdad'ı kuşattı. Bekir Subaşı gördü ki iş işten geçti, Bağdad valisi olmuş oldu, şaha haber gönderdiğine de pişman oldu. Zorunlu olarak Acem askeriyle cenge başlayıp 7 gün 7 gece Bekir Subaşı'nın *konkay koyulgay veled-i nâ-pâki, nâ-dervîş-i bî-nâm* oğlu Bağdad'ın iç kalesinin

uğrun kapısını şah askerine açıp şah askeri Bağdad Kalesi'ne doldu, şah, Bekir Ağa'nın gözlerine mil çekip,

"Niçün Osmanoğlu'na hıyânet edip Bağdad Kalesi'ni bize verdin" dedi ve oğlunu kapıyı açtığı için Bağdad'a gidibaşı etti. Sonra danışıp bizzat Acem şahı Şehrezûl Eyaleti, Hille Eyaleti ve Musul Eyaleti üzere asker çekip Musul Şehri'ne ulaştığında savaşmadan Musul Kalesi'ne sahip oldu.

Osmanlı'nın da Abaza cenginden dolayı başları kaygılı olup Bağdad tarafına bakmadı.

Sonunda Hüsrev Paşa'yı Abaza Paşa üzere serdar edip Ahıska Kalesi'ni Acem elinden, Erzurum Kalesi'ni Abaza Paşa elinden aldı. Abaza Paşa'yı elini kolunu bağlayarak Sultan Murad huzuruna getirip Paşa'nın suç defterine af kalemi çekilip Abaza Paşa'ya (---) eyaleti bağışlandı.

Hüsrev Paşa'ya Abaza seferi karşılığında sadrazamlık mührü ile yine İrem Bağı Bağdad üzerine serdarlık verilip menzilleri katederek ve yolları uçarak gidip başta Musul Kalesi'ni boş ve terkedilmiş buldu. 1039 [1629-30] tarihinde Musul fatihi Hüsrev Paşa olup Musul Kalesi'ne bir sağlam ve dayanıklı kule yaptı, harap surlarının dört tarafını sağlamlaştırıp bütün mühimmat ve levazımatlarını hazır edip Bağdad için getirdiği balyemez topları ve başka mühimmatları Musul Şehri'nde bıkarıp 100.000 adet askerle "*Tevekkülen Alallah*" deyip Acem ülkesinde Hemedan, Dergezîn, Pilever, Cem-cenâb, Sultaniye, Ebhur Şehri, Zengân Şehri, Bîsütun Kalesi, Gazvin Kalesi, Kasr-ı Şirin Kalesi, Mihriban Kalesi, Bağ-ı Cinân Kalesi, Çiğ Ahmed Kalesi, Zâlim Ali Kalesi, Derne Kalesi, Derteng Kalesi, Şehribân Kalesi, kısacası Acem şahının elinden Hüsrev Paşa 76 adet şehirleri fethedip ülkelerini harap edip Bağdad Kalesi'ne sarılıp sonunda Bağdad'ın fethi nasip olmayıp fethedemeden Bağdad altından dönüp Mardin Kalesi'nde kışladı.

Oradan Tokat Kalesi'ne gelip hasta yatağında yatarken -İstanbul'da Hâfız Ahmed Paşa sadrazam idi, onun yanıltmasıyla- Murad Han'dan hatt-ı şerif gelip Tokat'ta Hüsrev-i Şir'i yatağında şehit ettiler. O anılan ayda Acem şahı yine Şehrezûl Kalesi'ni, Musul ve Ahıska'yı istila etti.

Daha sonra 1047 [1637-38] tarihinde Bayram Paşa sadrazam olup ilkbahar geldiği gibi muzaffer ordu Üsküdar'a geçip menzilleri katederek (---) (---) mahalle varınca Bayram Paşa bayramı âhirette

edip yerine Tayyar Mehmed Paşa sadrazam oldu, ardından Sultan IV. Murad Han Musul'a varmadan önce 1048 [1638-39] tarihinde Musul Kalesi feth oldu.

Ve bu yıl içinde bizzat Murad Han 40 günde cebren ve kahren kılıç vurup Bağdad Kalesi'ni fethetti. Yaratıcı'ya hamd olsun o zamandan beri Bağdad, Şehrezûl, Hille ve Musul Kalesi Osmanoğlu elindedir. Yüce Yaratan bekçisi olup ebedî kala.

Süleyman Han Kanunu üzere Musul Eyaleti'nin hâkimlerini ve diğer askerlerini bildirir

Evvelâ Musul Eyaleti üç tuğlu vezirliktir. Paşasının padişah tarafından kanun üzere hâssı 681.000 akçedir. Adalet üzere eyaletinden 42.000 guruş olur. Bütün eyaletinde 340 parça parça mamur köyler vardır. Bu köylerden paşanın (---) adet hâs subaşılığı hâkimi vardır. Sefer sırasında paşası 3.000 pür-silâh asker ile sefere gider.

Kanun üzre Musul Eyaleti sancaklarını bildirir: Tamamı 7 sancaktır. Evvelâ Musul Sancağı, paşa sancağı tahtıdır. Bâcvânlı Sancağı, Tikrit Sancağı, Eski Musul Sancağı, Horûn [Harun] Sancağı, Yana Sancağı ve Mutûfdağı Sancağı.

Bu 7 adet sancaklarda devamlılık yoktur, kâh Bağdad'a ve kâh Hille'ye katılırlar. Ama eyaletinde iyi timar ve zeametleri vardır. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır.

Savaş sırasında paşasının askeriyle bütün zeamet sahiplerinin 9.000 cebelü silâhlı askeri olur.

Bâcvânlu sancakbeyi hâssı 215.000.

Tikrit beyi hâssı 217.284.

Harun beyi hâssı 200.000.

Yana beyi hâssı 200.000.

Mutûf beyi hâssı 200.000. *[401b]*

Musul Şehri'nin şer'î hâkimlerini bildirir: Evvelâ Hanefî mezhebinde şeyhülislâmı ve ona tabi Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi müftüleri vardır.

Ve bütün şeriflere hâkim nakibüleşrâftır. Kanun üzere 500 akçe mevleviyyettir. Kazası altında 340 parça köylerden mollaya her sene adalet üzere 9.000 guruş olur.

Ve şehir naibi, muhtesibi, kale dizdarı, (---) adet kale neferâtları, şehir subaşısı, gümrük emini, bâcdârı, kale mimarbaşısı, harac ağası ve şahbenderi vardır.

Divan erbabının seçkinlerini bildirir: Evvelâ çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, timar defterdarı, defter emini, defter kethüdası, ruznâmeci, mukâtaacı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---). Bu gibi divan görevlilerinin hâss-ı hümâyûndan ayrılmış timar ve zeametleri vardır. Ama mal defterdarı Bağdad'a gönderilmiştir.

Eski Rebî Musul Kalesi'nin zeminini ve şeklini bildirir

Evvelâ bu büyük Şattularab Nehri'nin batı tarafında Kefirzaman Nusaybin ve Mardin toprağında Dicle ve Fırat Nehri arasında Şatt'ın kenarında eğimsiz bir vadi içinde bir düz boşlukta dörtgen şeklinden uzunlamasına tamamı kesme harekan taşı ile yapılmış sağlam muhtasar bir kaledir. Zira eski zamanlarda top ve tüfeng savaşları olmadığından bu kale hemen yalın kat bir büyük burçtur, ama oldukça büyük ibretlik bir hisardır. Hatta bu zayıf kulun adımıyla Bağdad'dan ancak 3.000 adım küçüktür ki fırdolayı çevresi (---) adımdır ve hepsi (---) saatte hendek kenarıyla yaya adam dolaşır.

Ve tamamı (---) adet kuledir, bunlardan Hüsrev Paşa Kulesi ve Ciğ Ahmed Kulesi,

...................(1 satır boş)...................

Ve hepsi (---) adet beden dişleridir. Kuşatma sırasında her beden korumasında birer adam ceng eder. Tamamı 1.700 adet kale neferâtları vardır.

Her gece mehterhaneleri çalınır. (---) adet kale neferatı ağalıklarıdır ki her gece ağalar nöbet ile kale duvarları üzere kol dolaşıp gözcülük edip *"Allah yeğdir yeğ!"* diye feryat ederler.

Ve hisar içinde yetecek kadar küçük ve büyük 110 adet topları, diğer cebehane ve mühimmatları hazırdır. (---) (---) (---)

Ve tamamı 27 adet kale kapıları vardır. İstanbul'un da 27 adet kapısı vardır, ama İstanbul Kalesi'nin çevresi 40.000 adımdır ve arşın hesabıyla duvar yüzünden Bayram Paşa ölçüp 87.000 melik arşını gelmiştir. Ama bu Musul, İstanbul'dan, Kefe'den, Selânik'ten, Antakya ve Bağdad'dan küçüktür, ama Mısır, Şam, Haleb ve Basra kalelerindan Musul Kalesi büyüktür. İnşaallahu Taalâ yanlış değildir, Zira birkaç kere bu kalelerin içinden ve dışından hakir ve kölelerim adımlamışlardır ve her birini mahallinde yazmayı üzerime görev edinmişimdir.

Ama bu Musul Kalesi'nin hendeğini Hüsrev Paşa temizlettirip hendeği içinde Şat Nehri'ni akıttırmış imiş, fakat zamanın geçmesiyle toz toprak ile nice yerleri dolmuş. Hisarının da beden dişleri ve duvarları yer yer yıkılmış, ancak kara tarafı yine birazca sağlamdır.

Evvelâ Can İsmail Kapısı batıya bakar; Cisir [Köprü] Kapısı; Bağdad Kapısı, Hazret-i Ömer Mescidi dibindedir; Yumurta Kapısı, Ali Hamamı tarafındadır. Bu 4 adet kapılardan başka kapıları tamamen kapanmıştır.

Musul Kalesi'nin çevresinde olan kaleleri bildirir

Evvelâ Musul'un doğu tarafında Şat Nehri aşırı arayatıda [geceleyecek konak yeri] giderken arada Küçük Zarb Nehri'ni at ile geçip Şehrezûl toprağında Erbil Kalesi'ne varır. Buradan yine kuzey tarafa ara yatıda Şat Nehri'ni köprü ile geçip Cizre Kalesi'ne gelinir, ama hayli yoldur.

Ve yine Musul'un köprü aşırı doğusunda arayatıda Dâsnî beyi aşireti (---) hâkimi hükmünde 10.000 seçkin Yezidî melun tüfeng-atıcılara sahiptir. Musul'un batısında Till-i Akrî Kalesi çölde iki konaktır. Kuzeyinde arayatıda Şat kenarında Kefirzaman Kalesi vardır, Beledülhatib de derler.

Yine köprüden geçip doğu tarafa meyillice arayatıda Dühük Kalesi'dir ki İmâdiye hükmündedir. Buradan yine ara yatıda İmâdiye Kalesi'dir ve arayatıda Akra Kalesi'dir.

Musul'un güneyinde çöl tarafında Enver Şehri, birazca haraptır, içinde Mevâl Urbânları kalırlar. Bu mahalde Zarb-ı Cezîre Nehri, Şat Nehri'ne katılır küçük nehirdir.

Musul'un kuzeyinden fazla batı tarafına meyilli Mardin Kalesi 7 menzildir. Ama bu hakir şimdi gelişimizde nice yerlere de sapıp beldeleri gezip dolaştık.

Musul'un doğu tarafında Şat aşırı arayatıda Musul'a yakın Şehrezûl toprağında Acem *[402a]* diyarıyla komşu Çiğ Ahmed Kalesi kâh Musul'a, kâh Şehrezûl'a ve kâh Acem eline girerdi. Zamanla harap olduğundan 1039 [1629-30] tarihinde Hüsrev Paşa Bağdad üzere serdar-ı muazzam olunca Musul'dan bu Çiğ Ahmed Kalesi üzerine gelip konunca gördü ki bu kale harap olup karga ve baykuş yuvası olmuş.

"Bu kale Bağdad Kalesi'nin fethine sebeptir." diye deryâ gibi asker ile tamir etmeye başlayıp bir ayda tamamladı, kale içine

yetecek kadar asker ve cebehane koyup muhâfazasına Arnavud Ahmed Paşa'yı koydu. Hâlâ Şehrezûl toprağında mamur kaledir ama Musul Kalesi'ne yakındır. Acem ülkesinde Hemedan, Dergezîn, Mihriban ve Bağ-ı Cinân şehirlerine de ikişer günlük yol yakındır.

Yine Musul'un doğusunda arayatıda Acem sınırında Sultaniye Kalesi'ne bir menzil yakın Ebhur Şehri, Hemedan hâkimi hükmünde daruğalık bir şehirdir ve Meram Bağı'ndan nişan verir bir cennet şehridir ki Acem ülkesini yüz suyudur Ancak Musul'a yakındır.

Ve bu Ebhur Şehri'ne gayet yakın Musul Şehri'ne arayatı uzaklıkta Zengân Şehri, Hemedan Şehri toprağında başka sültanlık ve daruğalıktır. Bir yanı büyük ovadır.

....................(2.5 satır boş)...................

Burada Musul'a yakın kaleler tamamlandı.

Musul Şehri'nin camilerinin özellikleri

Tamamı (---) adet mihrabdır. Evvelâ bunlardan eski mabetgâh, şehir içinde bakımlı **Hazret-i Cercîs Nebî** ***aleyhisselâm*** **Camii**: Gayet ulu camidir, ama Şam ve Haleb camileri gibi bakımlı ve gösterişli değildir ancak ruhaniyetli camidir. Tamamı (---) adet direkler üzerine (---) yapılmış eski bir camidir. Mihrabı, minberi ve müezzinler mahfeli eski tarzdır. Ama bu camiyi, Atabegler'den Seyfeddin Gazi yapmıştır. Hazret-i Cercîs Nebî bu camiin minberi sağında yatmaktadır ki halkın ziyaret yeridir.

Camiunnûrî: İlk yapıcısı Atabeglerden Seyfeddin Gazi'dir, cemaati az sanatlı bir acayip camidir. Sonra bu Camiunnûrî'yi Şam'da Şehit Nureddin padişahın temiz kızı tekrar yapmıştır. Ancak sevabını babası ruhuna hibe ettiğinden Nureddin Camii derler. Duvarları misk ve ham amber ile yapıldığından insanın dimağı kokulanır. Ama halkın derinti [toplama insan kalabalığı] ve aşağılıkları duvardan koparıp "Amberi var" diye ateşte yakarlar, bu yüzden cami harap olmadadır.

Hazret-i Yunus ***aleyhisselâm*** **Camii:** (---) (---) yapısıdır. Şattularab Köprüsü'nden doğu tarafa Bağdad toprağına ayak basınca o pâk amber toprakta geniş bir düzlükte eski bir camidir. Ama bu da cemaatten uzaktır, ancak Yunus Nebî ziyaretine varanlar ibadet ederler. Ama hayli geniş camidir. Bu da tamamen (---)

adet yapma direkler üzerinde kârgir (---) güzel yapıdır. Ve (---) minâresi, mihrap ve minberi eski tarzdır. O kadar bakımlı değildir, Zira evkafı zayıftır, ama ruhaniyetli aydınlık camidir. Hazret-i Yunus bu camiin mihrabı solunda bir perdeli kapıdan içeri girince 11 basamak taş merdivenden aşağı inilince Hazret-i Yunus *aleyhisselâm*'ın nurlu kabri vardır ki nice hazine malları harcanmış avizeler asılmış bir kabirdir. Ve,

Kızıl Cami:

...................(8 satır boş)...................

Bu yazılan camilerden başkası mescitlerdir. *[402b]*

Musul Şehri mescitlerinin anlatılması: Tamamı (---) adet mahalle mescitleridir. Bunlardan eski büyük mabet Bağdad Kapısı dibinde Hazret-i Ömer *Allah ondan razı olsun* mescidi kârgir yapıdır. (---) (---) (---) (---)

Sonra,

...................(1 satır boş)...................

Âlim medreselerini bildirir: Cümle (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Dârülkurrâları: Tamamı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Dârülhadisleri: Hepisi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Tıfıl [çocuk] mektepleri: Kamusu [hepsi] (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şanlı derviş tekkeleri: Dükeli [hepsi] (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Akarsu çeşmeleri: Küllisi [hepsi] (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Sebilhaneleri: Tamamı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Mahallelerinin isimleri: Hepsi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Vezir ve seçkin sarayları: Cümlesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kervansarayları: Bunlardan gümrükhane, mükellef büyük yapıdır, 37 yük akçe eminliktir. Bazı paşalar gümrük ile tasarruf ederler.

Tüccar hanlarının adedi: Olancası (---) handır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Garip bekâr hanları: Hepsi (---) adet odalardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Çarşısı bedesteni: Olancası (---) adet dükkânçedir ve her meslekten bulunur. Genellikle dükkânlar Bekir Paşa ve Çavuş Paşa vakıfları bedestendir.

Büyük köprüleri: Hepsi (---) adet köprüdür. Şat Köprüsü (---) adet kemer üzeredir. İki başının sedleri Küçük Ahmed Paşa hayratıdır.

İnsanlarının yüz renkleri ve şekilleri: Halkının genellikle yüz renkleri sarıdır ve o kadar sağlıkla meşhur değillerdir, ama kış aylarında sağlıklı olurlar.

Mahbûbe ve mahbûbeleri: Dilberleri o kadar beğenilir değildir, ergenlikten sonra dev belâsı gibi tüylü bir adam olur, ama kadınları güzel olur derler.

İleri gelenleri ve eşrafı: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Becerikli bilginleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Usta cerrahları: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Sâlih şeyhleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şairleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Tanıştığımız dostlar: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Hâl ehli meczupları: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Erkeklerinin giysileri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kadınlarının giyecekleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Erkeklerinin isimleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kadınlarının isimleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Kulağı halkalı kölelerinin isimleri: (---) (---) (---) (---) (---)

Câriyelerinin isimleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

İbretli yapıları: Yine Şat Köprüsü'dür. (---) (---) (---) (---)

Ermeni kiliseleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Cana can katan havası: İlkbahar mevsiminde havası hoştur, bu günlerde sıtmaya yakalananlar kurtulur, zira seher yeli eser derler, ama eserini görmedim.

Kötü havasının tanımlanması: Yaz günlerinde sıtması ve zahîri [bâsur ve mesâne iltihâbında olan ağrılı akıntı] çok olup cehennem ateşi olur, Zira bütün yapıları sert taştır, güneşin sıcaklığı tesir edip şehir pür-ateş olur. *[403a]*

Aydınlık hamamlarının anlatılması: Tamamı (---) adet hamamdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Hayat suyu büyük nehirleri: Musul halkı tamamen Şattularab'dan içip yeniden hayat bulurlar. Seher vaktinde suyu hoştur.

Ev su kuyuları: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Un öğüten değirmenleri: Şat Nehri üzere gemilerle nice değirmenleri gezdirip un öğütüp kazanç sağlarlar, acayip değirmenlerdir ki seyirliktir.

Arz-ı beledin iklimi: Örfi iklimin (---) bulunup arz-ı beledi (---) (---) ve uzun günü (---) saat ve (---) derecedir.

İmaristanının tâlii: Usturlâb sahibi Molla Bahşi'ye imareti tâlii yay burcunda ve ateş evinde bulunduğu için ateştir.

Sanayiinin beğenilenleri: Nice bin çeşit marifeti vardır, ama beyaz Musul bezi sanki Hıtâyî kâğıttır. (---) (---) (---)

Erkeklerinin işi ve kazançları: Halkının çoğu avamdır, bir sınıfı tüccardır ve genellikle sanat erbabı, iş ve kanaat sahipleridir.

Hububat ürünleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Aşevi imaretleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Yiyeceklerinin övülmesi: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Yenen meyvelerinin anlatılması: Şehir içinde ancak 7 adet hurma vardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Hayat veren içeceklerinin türleri: (---) (---) (---) (---) (---)

İrem Bağlarının adedi: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Hacet sahiplerinin gezinti yerleri: (---) (---) (---) (---) (---)

Halkın özel lehçeleri: Bu Musul Şehri halkı gayet anlayışlı ve temiz tabiatlı olduklarından atalarından beri hepsi Kürtçenin her türlüsünü bilirler, zarif Farsça konuşurlar, belâğat üzre Mevâl Urbânı gibi Arapça konuşurlar ve Ermenice'yi Mığdisî [Ermeni Hristiyan] rahibi kadar bilirler. Ama kendilerinin lehçeleri Kürt diline yakın olup, "Hey gözüm varmışıh", "Bire cânım haradaydın?" diye sözler söylerler.

İbret verici tılsımların anlatılması: Evvelâ Musul'a yakın bir çeşme vardır, Hazret-i Yunus'un mucizesiyle hâlen Selsebil gibi

akmadadır. Bir zâlim hâkim olsa Musul halkı o zâlimi ziyafet yoluyla o mucize çeşmeye götürüp suyundan içince o zâlim Yaratıcı'nın emriyle 3 güne varmaz âhirete yolcu olur. Hâlâ o çeşme akmaktadır, ama herkes bilmez. Yaşlı kimseler arasında darb-ı mesel olmuştur ki bir adam yaman olup bedduaya lâyık olsa ona nazikçe "İçtiğin Musul çeşmesi ola" derler. Bilmeyen dua zannı edip "Hak razı ola" der. Ama *manası şairin içindedir* üzere "İçtiğin Musul çeşmesi ola"dan kasıt hemen ölesin demektir.

Diğer ibretlik tılsımı: Musul Şehri'nin güneyinde bir merhale uzaklıkta Ali Hamamı yakınında Erdeşîr ateşgedesi var idi, Hazret'in doğumuna kadar Nemrud ateşi gibi yanardı, Peygamberimizin doğumu gecesinde söndü. Ama hâlâ nice kere tılsımların tesiriyle yanmıştır. Kimse o açık ateşi yakıp beslemez. Yanınca yüz binlerce kere kıvılcımları gökteki yıldızlar gibi yere ışık verir. Bütün kervan halkı onun ışığından dört tarafa bir günlük yol karanlık gecede aydınlık gibi giderler. Hâlâ ara sıra ortaya çıkar. Hatta 1059 [1649] tarihinde Melek Ahmed Paşa efendimizle Bağdad'dan azledilip Ali Hamamı yerinden geçerken o gece bu ateşgede yangınına rast gelip 8 saatte aydınlık içinde geçtik. Nice kimse kibrit madenidir ve niceleri de neft madeni [petrol] dediler. Ama aslı Erdeşîr ateşgedesidir ki garip tılsımdır.

....................(8 satır boş)....................*[403b]*

Musul Şehri'nin külliyatı övgüsünün tamamlanması:

....................(14.5 satır boş)....................

Yüce peygamberlerin ve büyük velilerin ziyaret yerlerini bildirir

Evvelâ Cenâb-ı Hak **Hazret-i Cercîs**'e 40 yaşında peygamberlik verip Mekke-i Mükereme'yi tavaf edip Rebî [Musul] ülkesi kavmini imana çağırmakla görevlenince Hazret-i Yahya Yahudi elinde şehit olduğu saat Cercîs Nebî Mekke-i Mükereme'den yolları katederek Musul Şehri'ne ulaşıp halkını dine davet eder, hiçbiri imana gelmeyi kabul etmediklerinden başka Hazret-i Cercîs'i 7 kere ateşte yakıp

külün göğe savururlardı. Gene Cenâb-ı Bârî hayat verirdi, yine halkı dine davet ederdi. Sonunda büyücüdür diye hiçbir inkârcı imana gelmediğinden Hazret-i Cercîs bu Rebî kavmine gücenip Musul halkına beddua ederek menzilleri katederek Diyarbakır yakınında Miyâfârikin Şehri'ne gelir. Onu halkını da imana çağırır, onlar da "Bire bu sihirbaz buraya da geldi" diye Hazret-i Cercîs'i bağlayarak ateşe attılar. O da halkın önünde yanan ateş içinde Rabbini zikrederdi.

Sonra Cenâb-ı Bârî yardımcı olup sabâ rüzgârına emredip Cercîs'in küllerini sabâ rüzgârı bir yere toplayıp yine Ezelî Yaratıcı Cercîs'in külüne hayat verir, o da yine Miyâfârikin Şehri halkını imana davet ederdi. Bu hâl üzere Hazret-i Cercîs'i 7 kere daha ateşte yaktılar ve yine Allah hayat verip bir inkârcı imana gelmedi. Sonunda Cercîs Nebî:

"İlâhî, bunları bir ejderhaya yedirip vilâyetlerini harap eyle" deyip beddua ederek gitmede. Cenâb-ı Allah Van Deryâsı sahili kuzeyinde Sübhan Dağı içinden bir ejderha çıkarıp bütün Miyâfârikin kavmini yiyip yine Sübhan Dağı'na girerdi, Yaratıcının emriyle hâlen mahpus olup sesini duyduğumuzu yukarıda Van'dan Bitlis hanı üzere sefere gittiğimizde yazmıştık.

Sonra Hazret-i Cercîs yine Musul Şehri'ne girince aman vermeyip yine ateşte yaktılar ve yine Allah hayat verip halkı imana davet ederdi, yine ateşte yakıp külünü göğe savururlardı, yine Hakîm-i Mutlak hayat verir. Tefsircilerin görüşüne göre Miyâfârikin Şehri ile bu Musul'da Hazret-i Cercîs'i kırk kere ateşte yaktılar yine hayat bulurdu. İşin sonunda büyücüdür diye bıçak ile boğazlayıp şehit ettiler ve *[404a]* rahmete gittiler. Ve Musul kâfirleri de yakıcı azap ile cehenneme yettiler. Hâlâ,

Hazret-i Cercîs *aleyhisselâm* ziyaret yeri: Musul Şehri içinde (---) (---) mahalde büyük camiin minberi sağında yatmaktadır ki halkın ziyaret yeridir.

Ve bu camiin kıble pencereleri önünde **Gazi Hacı Paşa** mezarı vardır.

Yakınında Sultan IV. Murad Han'ın **Ruznâmeci İbrahim Efendi**'si gömülüdür.

Yine bunun yakınında **Serezli Gazi Derviş Paşa** gömülüdür.

Yine bunlara yakın **Doğancıbaşı Allâmî Ahmed Paşa** gömülüdür.

Bu nur dolu mezarların mezar taşları tarihleri var idi ama yazılmadı.

Yine bu şehir Musul içinde Camiunnûr'un avlusu döşemesi altında 70 adet mürsel peygamber yatmaktadır ki tevâtürle [ağızdan ağıza yayılarak] meşhurdur. Ama nice tarihçiler bütün peygamberlerin mübarek kabirleri için büyük görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Ancak Hazret-i Risâlet-penâh ile **Hazret-i İbrahim Halilullah** mübarek kabirleri hakkında görüş birliğindedirler. Zira Medine halkı her sene Resûlullah'ın kabr-i mutahharasını sicill-i şer'-i mübine kayd edip bütün arz-ı mahzarlar ile Osmanlı padişahına hüccet-i şer'iyesini gönderirler. Ve yine Kudüs-i Şerif'de Halilürrahmânlı Hazret-i İbrahim'in ve çevresinde olan peygamberlerin nurlu kabirlerine bir zarar isabet etmediğini sicille kayd edip der-i devlete arz ederler.

Bazı tarihçilerin peygamberlerin kabirleri yerinde ayrılığa düştükleri, Tufan öncesi peygamber mezarları içindir. Ama Tufan'dan sonra gelen peygamberlerin mübarek kabirlerine bir zarar isabet etmeyip nurlu kabirlerinin hangi şehirde, hangi dağda olduklarını bütün tarihçiler ve tefsirciler yazmışlardır. Diğer milletlerin tarihçileri de peygamberlerinin gün gün yaşadıklarını ve mübarek kabirlerini yazmışlardır. Urbân kavminin tarihe ihtiyacı yoktur, hepsi babadan dededen duydukları şekilde peygamber mezarlarını çok iyi bilirler. Tatar kavminin de tarihe ihtiyacı yoktur, onlar da atalarından duyduklarını evlattan evlada anlatmış ve öğretmişlerdir. Tatar tarihçileri her şeyi doğru bir şekilde yahşı yazmışlardır, Zira Tatar kavmi de eski millettir, *vesselâm*.

Hazret-i Yunus Nebî *aleyhisselâm* ziyaretgâhı: Muhammed ibn İshak ve Müfessir İbn Abbas *Allah ondan razı olsun*, onların görüşlerine göre Hazret-i Yunus En'âm suresindeki âyet-i şerife ifadesince peygamberdir. Gönderildikleri toplumlar kendisine inandıkları için onlardan yüz çevirip ticaretle geldiği Akdeniz kıyısındaki Sayda Şehri'nde halkı dine davet eder, onlar da davetini kabul edip İslâm ile şereflenirler. Bir kısım ümmetleriyle ticaret etmeye Mağrip ülkelerine gitmek için bir gemiye binerler. Yaratıcı'nın hikmeti deniz dalgalarına tutulurlar. Sonunda gemi dalgalardan kurtulmak için hafiflesin diye kur'a ile epey bir insanı denize atarlar. Allah'ın emri, kur'a kısmeti Hazret-i Yunus'un tâliine gelip Yunus Nebî'ye aman vermeyip denize atarlar. Hemen o mahalde ibretlik bir balık Hazret-i Yunus'u yutup gider. Ama o

âlemin Yaratıcısı Yunus Nebî'nin duasını kabul etmek için Hazret-i Yunus'u balık karnına düşürdü. Zira Hazret-i Yunus Musul Şehri kavmine gücendiğinde,

"İlâhî, bu kavimden beni kurtarıp yedi deryâyı dolaşam" demiş idi.

Duası kabul olup Yunus Nebî balık karnına girince fakir balık neye uğradığını bilmeyip şimşek gibi Akdeniz'in Sebte Boğazı'ndan taşra çıkıp Muhit Denizi'nden Alman Denizi'ni, Magalyan Denizi'ni, Okyanus Denizi'ni, Girdab Denizi'ni, Kızıldeniz'i, Umman Denizi'ni geçip Hürmüz Denizi'nden Şat Nehri'ne girip zavallı balık Hak emri ile Şat kenarında Musul Şehri'nde can havliyle kırkıncı günde Yunus Nebî'yi ağzından çıkarıp Yaratıcı'nın emriyle Yunus Nebî üzerine kabak yaprakları gölge salıp Hazret-i Yunus çıplak iken şiddetli sıcaklardan korunur.

Bazı tefsirciler (---) suresindeki *"Onun için, geniş yapraklı bir bitki yetiştirdik." [Kur'ân,* Saffat, 146] âyeti tefsirinde kabak ilk defa Hazret-i Yunus için bu Musul Şehri'nde yaratıldı, derler.

Ve anılan balık 40 gün Hazret-i Yunus ile dostluk ettiğinden nice sene Şat Nehri içinde yüzüp her an Hazret-i Yunus'u ziyarete gelip Hazret-i Yunus balığına yiyecek verirdi; hâlâ ol balıklara Yunus balığı derler, Akdeniz'de ve Karadeniz'de gayet çoktur, esmer bir tür zararsız balıktır. Ner sene nice bin Yunus balıkları Akdeniz'den Muhit Denizi'ne [Okyanus], oradan Şat Nehri'ne girip Musul'da Hazret-i Yunus'u ziyarete gelir balıklara çok rast gelmişlerdir.

Daha sonra Hazret-i Yunus Musul kavmini dine davet edince hamd ü senâ ile İslâma geldiklerinden Musul halkına Humeydiye kavmi derler. Akra, İmâdiye, Hakkâri, Dühük ve Cezîre Şehri kavimlerinin tamamına Humeydiye kavmi derler ki Hazret-i Yunus Nebî bu Humeydiye kavmine gönderilmiştir.

Sonra Akra halkını dine davet eder. Bu hakir ***[404b]*** Akra seyahatini ettiğimizde Hazret-i Yunus'un menkıbeleri Akra özelliklerinde gayet ayrıntılı olarak yazılmıştır, tekrarında âlem yoktur.

Hazret-i Yunus yine Musul Şehri'ni gelip *"Rabbine dön." [Kur'ân,* Fecr, 28]; emrine uyarak Hak huzuruna gider. Humeydiye kavmi Yunus Nebî'yi Musul Şehri'nin doğusunda Şat Nehri aşırı köprü başında defnettiler.

Hazret-i Yunus'u yutan balık da o gün kendini Şat'dan dışarı atıp sürünerek tâ Hazret-i Yunus kabrinin yanına varıp zavallı balık ruhunu teslim eder, Humeydiye kavmi bu balığı Yunus Nebî yanında gömerler.

Sonra Humeydiye kavmi Yunus Nebî üzerine derli toplu bir türbe yaparlar. Hicretten sonra Hazret-i Ömer bu Musul Şehri'ni kefere elinden fethedince Hazret-i Yunus kabrini de genişletip bir cami inşa eder.

Ondan sonra eski sultanlardan Sultan (---) (---) cami-i şerifi yeniden genişletir. Hazret-i Yunus'un mübarek kabrini camiin içine alır. Mihrabı solunda bir perdeli kapıdan içeri girip 11 ayak taş merdiven ile inilir bir nurlu kabir etmiştir ki insan türbe içine girdiğinde bütün uzuvlarına titreme gelir, ondan bellidir ki Hazret-i Yunus Nebî kabridir, *Allah'ın salâtı ve selâmı üzerine olsun.* Ve,

Şeyh İzzeddin b. Ali ibn Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid Şeybânî ibnü'l-Cezerî ziyareti: *Kur'ân-ı Azîm*'e Hıfz kıraatı üzere manzum *Cezeriyye Risâlesi* bunlarındır ki çok önemli ve büyük bir eserdir. Ve Şâfiî mezhebinde ulu sultandır. 628 [1231] tarihinde 73 yaşında vefat etmiştir. Musul dışında gömülüdür.

....................(5 satır boş)....................

Bu Musul Şehri eski şehir olduğundan binlerce büyük bilgin ve veliler gömülüdürler ki *sayılamazlar*, ama bilebildiğimiz bunlardır ki yüce kapılarına yüz sürüp birer Fâtiha ve Yâsîn-i şerif okuyup tanışıklık kazandığımız bu yazılan sultanlardır. *Allah sırlarını aziz eylesin.*

Ve Musul Şehri'ni nice gün gezip dolaşıp nice hâllerini öğrendikten sonra Musul hâkimi (---) Paşa'dan Murtaza Paşa kethüdası kardeşimiz ile izin alıp ve türlü türlü ihsanlar alıp

Musul Şehri'nden Bağdad'a gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ Musul'dan güney tarafa çöllerde ve kırlarda gidip 4 saatte,

Ali Hamamı menzili: Musul toprağında Şat kenarında 3 adet yüksek kubbeler ile yapılmış ılıcalardır ki kudret neftinden [petrolden] suyu kaynar hamamlardır. Acem diyarında germâb derler, Arapça'da humme derler, Moğolca'da (---), Türkçe'de kaynarca derler, Anadolu kavmi ılıca derler, Bursa Türkleri kaplıca

derler, Rumeli'nde bana derler ve bunlıca derler ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---); sözün kısası her dilde birer çeşit ismi vardır.

Rum'da, Arap ve Acem'de nice yüz ılıcalara girip seyr ü temâşâ etmişiz, ama fayda yönünden bu derece özellikli hoş ılıca görmedim. 77 çeşit hastalıkları faydası olduğundan başka *Allah saklasın* burnu ve dudakları düşmüş firengi hastalığına yakalanmış kimseler 40 gün girip sıcak suyundan aç karnına içse Yaratıcı'nın emriyle 40 günde beyaz inci gibi olur. Zira bizzat Hazret-i Ali'nin nazargâhı olduğundan ve bir havuzlu binasını Hazret-i Ali yaptığından Ali Hamamı derler. Öbür kubbelerini Abbasî sultanları yapmışlardır. Her sene çevreden nice bin kara çadırlı Kürt, Türkmen, Urbân [Bedevî] ve Acem-i uryân [çıplak Acem] gelip konup her bir millet kırkar gün konaklayıp hastaları iyileşip giderler. Ama gariplik ondadır ki bu kaplıcaların havuzları içine tamamen zift döşenmiştir, asla mermer ve taş döşeli değildir; ziftin sıcak sudan eriyip bozulması ihtimâli yoktur. Ve öyle sıcak sudur kim yumurta pişer ve koyun paçası ve kellesi ütülenir.

Ve bu yerin Şat Nehri aşırı karşısı (---) toprağıdır.

..................(1 satır boş)..................

Ve bu ılıcadan yine güney tarafa çöl ile 8 saatte, *[405a]*

Kargaçamı menzili: Musul toprağında Şat kenarında bir Yaratıcı işi bir madendir ki Rum, Arap ve Acem'de misli yoktur. Şat kıyısında ve daha uzak yerlerde yerde göl göl olup kara çam sakızları kaynar, ama gayet lezzetlidir, sanki mastaki sakızıdır, ama esmerdir. Ve bir değişik lezzeti vardır ki yiyenin demağını kokulandırır. Ve her sabah birer miskâl kullananın vücudunda safrâ, sevda [balgamdan, kandan ve safrâdan başka vücuddan çıkan bir nevi salgı], balgam ve diğer zararlı salgıları tamamen mahveder, insan karnında olan solucanları tamamen kırıp alttan dışarı atar. Görme kuvvetini artırıp insanın dişlerini inci tanesi gibi pâk ve parlak eder.

Bağdad Şehri ve Basra Şehri hamamlarının altları tamamen bu kara sakız ile döşelidir. Bir Hallâk-ı Ezel madenidir ki bu kadar bin yıldan beri nice bin deve ve katır yükü taşındığı hâlde bir çiğnem sakız eksilmemiştir. Ve Kargaçamı adıyla meşhur olmasının sebebi odur ki bu sakız madeni göllerinin üzerine kuşlar konsa bütün

zeyrek kuşların kanatlarından yapışıp avlandığı için Kargaçamı derler. Hatta bu mahalle Şakakî Kürtleri kara çadırlarıyla konup bu kara sakızdan taşıyıp diyar diyar götürüp kâr ederler.

Bir gece bu mahalde bir hây hûy koptu. Meğer bir Yezidî arslanı, Şakakî Yezidîlerinin bir iri camızını kovarak sakız gölüne düşürmüş, Yezidî arslanı da camızın arkasına düşüp kovarak arslan da sakız madeni içine düşmüş, camızı pençesiyle vurup bazusunun var kuvvetiyle camızı gölden dışarı atmış. Ama camızın bir kolunu pençesiyle söküp silkip ayırmış ve camız göl kenarında kalmış, arslan da camızı sakızdan dışarı attığı zorundan beli kırılıp sakız madeni içinde kalmış. Sabahleyin görmeye vardık, fakir arslan sakız madeni tuzağına düşüp bar bar bağırır ve çar çar çağırır. Paşalı yiğitlerden bir yiğit arslana bir kurşun vurup arslanı öldürdü.

Ve bu madende nice ceylân, tavşan, yaban öküzü, yaban eşeği ve binlerce vahşi kargalar boğulduğundan Kargaçamı derler. Mamur ve canlılık kalıntıları ile doludur ama hâlâ harap ve virandır ve Şakakî Kürtleri meskenidir.

Bu Kargaçamı adlı mahallin batı tarafı çölünde bir hayli uzak mesafe yerde bir büyük katran [petrol] gölü vardır, onda da nice bin canlı kısmı boğulur. Bu katrandan da nice bin deve yükü kara katranı vilâyet vilâyet taşırlar. Bu da büyük madendir ki seyirliktir.

...................(3 satır boş)...................

Buradan yine güney tarafa çöl ile 7 saatte,

Toprakkale menzili: (---) toprağında Şat Nehri kenarında bir toprak yığılı bayır üzre bir harap kale olduğundan Toprakhisar derler. Yapıcısı Me'mun Halife'dir. Şehrezûl toprağından beri tarafa geçenlere dinlenme yeri olması için yapılmış, o zamanda şenlikli imiş, Timur Han harap etmiştir. Hâlâ kalıntılarında Benî Sehvan Urbânı kara çadırlarıyla kalırlar.

Bu kavim kabile de Mevâl kabilelerinden sayılırlar. 7.000 adet seçkin iyi at binicisi ve iyi Farsça konuşan uryan Urbânlardır. Ama bunlarda olan hayvan cinsi, camız, deve, sığır, koyun, keçi ve küheylân atlar bir Urbân'da yoktur.

Ve mahbûb ve mahbûbeleri gayet çoktur.

Ve ziraatları tamamen darıdır ve bükler [sık çalılıklar] içinde yeşillik ve çayırlık yeri gayet çoktur.

....................(2 satır boş)....................

Ve yine bu mahalden güney tarafa 7 saat çöller içinde,

Acısu menzili: Tikrit Sancağı toprağında Şat'tan uzakta çöl içinde yıkık bir yerdir ki Şakakî Kürtleri çadırlarıyla kışlarlar. Varan kervan halkı ve diğer gelen geçen yolcular çadır ve ağırlıklarıyla konaklarlar. Hayır sahipleri nice yerlere su kuyuları kazmışlar, ancak Allah'ın emri sular biraz tuzlu olduğundan Acısu derler. Bir menzilde Şat Nehri yakındır, ama Şat dolaşık aktığından bu mahalle çölden gelinir. Toprakkale'den isteyen iki günlük Şat suyunu develeriyle taşırlar. Ama bu mahallin batısında, yakın yerde ormanlar ve büklük dereler yeşillik ve ağaçlık yerleri vardır, tamamen uryan Kürtler ile doludur.

....................(2 satır boş)....................

Buradan yine güney tarafa çöl ile 9 saatte, *[405b]*

Amansız Kızılhan menzili: Tikrit Sancağı toprağında Şat kıyısında eski zamanlarda Beledülhatib Şehri adında büyük bir şehir imiş. Hâlâ yapılarından bir hanı kalmıştır. Diğer yapılarını Hulâgu Han Bağdad üzere gelirken harap etmiştir. Ama mamur olacak bir sığınak yeridir. Hâlâ Mevâl Urbânı kabilelerinden Zeynî Urbânı adındaki himmetli Urbân topluluğu çadırları ve ağırlıklarıyla bu Beledülhatib Şehri yerinde kalırlar.

Bu Zeynîler kabilesi Hazret-i Yunus Nebî'nin temiz soyundan olmak iddiasındadırlar. *Allah bilir* öyle olmak ihtimali ola. Zira güzel yüzleri delildir ki bir alay nuranî yüzlü, pâk, dürüst, Müslim, güzel konuşan ve cömert adamlardır ki,

"Bu boş topraklar büyük atamız Hazret-i Yunus'tan beri miras mülkümüzdür" diye konaklarlar. Bunların da hayvanları çoktur. Ve bir kimse bunların mallarına ve canlarına el uzatmazlar. Bütün kelek gemileri bunlara nezir [adak] verip geçerler, hâl sahibi erlerdir.

....................(3 satır boş)....................

Bu mahalden güney tarafa 8 saatte,

Beledülhatib Şehri, nârenc [turunç] diyarı, yani Tikrit Kalesi'nin özellikleri

Bu sığınak yeri kale Dicle ve Fırat Nehri arasındaki pâk topraklarda, Şat Nehri kıyısında (---) (---) Musul Eyaleti hükmünde başka sancakbeyi tahtıdır.

Ve beyinin hâssı Süleyman Han Kanunu üzre 21.284 akçedir. Pâk toprağında timar ve zeamet vardır, alaybeyi ve çeribaşı vardır. Bütün erbab-ı timarı ve cebelüleriyle 1.200 asker olur.

Beyi genellikle Urbân beylerinden ola gelmiştir. Sâliyâne hâs akçesini Musul gümrüğünden ala gelmişlerdir.

Tamamı 600 adet at binici Urbân askeriyle tâ Şam yolları çölünden Ane Kalesi ve Seleme Kalesi'ne kadar komşu olup hüküm sürer.

Bir hâkimi de 150 akçe pâyesiyle kadılıktır, senelik 2.000 guruş ancak geliri olur. Zira Mevâl Urbânı'ndan köyleri haraptır ki Urbân köylerini devamlı olarak yağma ve talan ederler. Müftü, nakibi ve zâbitleri yoktur, zira Bağdad ve Musul arasında bulunduğundan müftü ve nakibe gerek yoktur. Ve o kadar işlek şehir değildir, ama Hulâgu Han harap etmezden önce gayet büyük şehir imiş.

Tikrit Kalesi'nin yeri ve görünüşü: Evvelâ isimlenmesinin sebebi odur ki, Moğol dilinde bu kaleye Dikrit derler. Zira Hulâgu asrında hâkimine Dikrit derlerdi, hâlâ o ismile anılmaktadır. Ve ilk yapıcısı Erdeşîr Bâbek'dir ki bu şehir tamamen ateşperestler idi. Ve Erdeşîr bu şehir çevresi çölünde 921 ark akıtıp imar etti, daha sonra Enûşirvân imar etti, daha sonra da Abbasîlerden el-Mütevekkil Alallah imar etti.

Tikrit Suru'nun isimlerini bildirir: Evvelâ bu kaleye Arap dilinde Beledülhatib derler. Zira bir zaman Hazret-i Yunus *aleyhisselâm* Musul'dan önce bu diyarda kalıp minber üzerinde ateşperestlere öğütler verip İslâm ile hepsini şereflendirdiğinden Arapça'da şehre Beledülhatib derler. Hâlâ Yunus Nebî evi bu şehir içinde ziyaret yeridir. Tarih sahibi Hatîb-i Bağdadî bu şehirden çıktığından Hatîb-i Bağdadî derler, daha sonra Bağdad'da yerleşmişlerdi, onun için Bağdadî derler.

Hatib Şehri bu Tikrit toprağında 3 adet şehirdir. Biri de Cezîre Şehri yakınında Şat kenarında suru haraptır, içinde Şakakî Kürdü kalmaktadır. Bir Hatib-i Evsat Şehri yine bu Dicle ve Fırat havzasında Fırat Nehri kıyısında haraptır, içinde Mevâl Urbânı

yerleşiktir. Ama üçüncü Beledülhatib bu Tirkit Kalesi'dir ki Arap dilinde Beledülhatib derler.

Ve Acemce'de bu Tikrit'e Nârenc-âbâd derler, zira eski çağlarda mamur iken turuncu bol olduğundan Acem ülkesinde bu Tikrit'e Nârenc-âbâd derler.

Moğol dilinde Dikrit'tir, zira zorba hâkimi Dikrit'tir.

Kürtler Ber-âbâd derler.

Ermeni dilinde (---) (---); ve,

Türk dilinde Köm-kirmen derler.

Yunanca'da Kire Purgaz derler.

Her dilde birer türlü ismi vardır. Ama bazı tarihçiler bu Tikrit'e İshak Şehri derler. Zira sultanlığı zamanında Melik İshak imar edip bir ark akıttığı için Melik İshak Şehri derler. Bildiğimiz isimler bunlardır.

Tikrit Kalesi'nin temelinin atıldığı zeminini bildirir

Evvelâ Tikrit Kalesi Dicle ve Fırat Nehri havzasında olduğu takdirde Şattularab'ın batı tarafında yüksek bir tepe üzerinde sağlam ve dayanıklı eğimi olmayan benzersiz bir kaledir. Bağdad'a beş menzildir ve Musul toprağı çölünde bulunup Musul'a beş konaktır ki Musul ile Bağdad'ın tam aralarında bulunmuş sanatlı bir kaledir. Şatt'ın batısındadır ve Şatt'ın *[406a]* doğu tarafı Bağdad toprağıdır. Ama Şehrezûl Eyaleti'nde Kerkük Kalesi de yakındır. Ama bu Tikrit'in yakınında İshak Nehri vardır, Irak hududu o nehirden sayılır. Tikrit'in kuzeyi Musul sınırı kabul edilir. İshak Nehri'nin doğu tarafı ve güney yönü Tikrit Kalesi'dir. Güney tarafında çöller içinde beşinci menzilde Bağdad Kalesi karşısında Şat aşırı bulunan Kuşlar Kalesi vardır.

Tikrit Kalesi'nin şekli: Şat kıyısında (---) bir kayalı tepe üzerinde dörtgen şekilden bademî biçimde bir taş yapı büyük kaledir. Burçları ve kuleleri hâlâ sağlamdır. Çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Ve (---) adet kapısı vardır, evvelâ,

..................(2 satır boş)..................

Ve hendeği (---). Hisar içinde hepsi 700-800 kadar tek katlı ve iki katlı kârgir yapı kireç ile örtülü güzel evler vardır. Bunlardan mamur saray sancakbeyi olan Arap Ömer Bey'in sarayı güzeldir. Ve bu sancak Ömer Bey'in ocaklığıdır ki Sultan IV. Murad Han

Bağdad'ı fethedince bu Tikrit Kalesi'ni bu Arap Ömer Bey'in babasına bağışlamıştır. Hâlen bugün de ocaklık olmak üzre mutasarrıflardır. Ve kadı sarayı ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Tikrit Kalesi'nde (---) adet mescit vardır.

....................(4 satır boş)....................

Bunlardan başkası zaviyelerdir.

Medrese ve sıbyan mektepleri vardır.

....................(10 satır boş)....................

Tikrit Şehri'nin tatlı nehirlerini bildirir

Evvelâ bütün halkı Şattularab'dan içerler ki özellikleri nice defalar yazılmış hayat suyudur. Ama bu Tikrit Şehri'nin kuzey tarafında (---) nehrine katılan **İshak Nehri**, Tikrit çöllerinde olan belde ve köylerin pâk topraklarını sulayıp verimli eder. Bu İshak Nehri'nin güney tarafı Irak hudududur ve kuzey tarafı Musul topraklarıdır. Ve bu nehri Abbasîoğulları'ndan el-Mütevekkil Alallah halife iken veziri İshak b. Cafer kazıp nehri akıttığı için hâlâ İshak Nehri derler. Irak toprağında büyük arktır, eskilerde içinde gemiler ve kelekler işlerlermiş.

Ve eski zamanda **Düceylân Nehri,** Şat Nehri'nden bu Tikrit Kalesi yakınından kazılıp Dicle ve Fırat arasında olan olan toprağı sulayıp Hatîb vilâyeti verimli olurmuş. Sonra İran ülkesi şahlarından Kör Hudâbende Şah,

"Nitekim bu Irak toprağı böyle ark nehirleriyle şenlikli ve mamurdur, Osmanlı Bağdad'ı elimizde koymaz" diye bu Düceylân arkının başlangıcını bu Tikrit Kalesi dibinden doldurup işlemez eder. Ama bu senede Murtaza Paşa *[406b]* efendimiz kendi malından bin kese mal harcayıp 40-50 bin adam ile (---) (---) adlı yerden (---) Düceylân arkını açarken düz yol üzerinde bir sert kaya çıkar, mecburen o siyah taşı taş kesicilere Ferhadî külünkler ile Ferhad gibi kesitip kayalar üzerinde ateşler yazıp sert sirkeler dökerek kayaları parça parça ettirerek Düceylân Nehri'ni akıtır. Tikrit Ovası'nı ve (---) toprağını sular ve 300 parça büyük köyler yerleştirir. Hâlâ bin adet atlı ile Düceylân ağası hükmedip her sene beşer yüz kese hâsıl olur Düceylân Nehri yüksek ağalıktır.

Hermas Nehri: Başlangıcı Nusaybin toprağıdır. Buradan doğup çöl içinde akarak iki kol olur. O kola çıplak Mevâl Urbânı kavmi Sersar Nehri derler. Bu nehir Dicle havzası içinde akarak Beled-i Hatîb-i Vustâ Şehri'ne ve Sincar topraklarına uğrar, oradan güney tarafa ve bazen doğu tarafa akarak bu Tikrit Kalesi yakınında Şat Nehri'ne katılır.

Bu Tikrit çöllerinde 921 kollar var idi ki hepsini Erdeşîr Bâbek kazıp akıtmıştı. O çağda Tikrit toprağı Meram bağı idi, diye nice tarihçiler yazmışlardır. Hâlâ o dönem kalıntıları yer yer bellidir ki Acem tarihinde Nârenc diyarı derler. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Tikrit Kalesi'nin ziyaret yerlerini bildirir:

..................(4.5 satır boş)..................

Bu Tikrit beyinde Murtaza Paşa kethüdası kardeşimizin alacağından 3.000 guruş kalmış malını alıp yine güney tarafa 6 saatte,

Eski belde, büyük Hızır Şehri'nin özellikleri

Bütün Arap, Acem ve Kıbtî tarihçileri, diğer milletlerden Hristiyan, Yakubî ve İsrailli tarihçileri bu şehir için görüş birliğindedirler ki Hazret-i Hızır *aleyhisselâm*'ın bu şehir doğum yeridir, demişler. Sonra 40 yaşında kendine peygamberlik gelip dünya seyyahı olur, Hazret-i Musa ile arkadaş olup nice zaman Hazret-i Musa ile seyahat ederken,

"Ey Musa, benim görevli olduğum işlere engel olup benden sorma" deyip sözleştiler.

Bir gün Hazret-i Hızır bir yetimin gemisinin dibini delip gemiyi Nil Nehri'ne batırdı. Bir duvarı yıktı ve bir masum çocuğu katletti. Bunun üzerine Hazret-i Musa öfkelenip,

"Ey Hızır, niçin böyle eyledin?" diye sorduğunda Hazret-i Hızır:

"Ey Musa, benim Allah'ın emriyle memur olduğum işlere karışma demedim mi? O gemiyi ki delip batırdım, bir yetimin bineği idi, zâlim hâkim o gemiyi batmış görüp almayıp geçer, sonra o yetimin sahipleri azıcık ugraşıp o gemiyi Nil'den çıkarıp kullanırlar. O duvarı ki yıktım, o duvarın temelinde bir yetimin miras malı vardı, ortaya çıkmıştı, zâlim hâkim görmeyip yine o yetime nasip ola diye duvarı yıktım, mal duvar altında gizli kaldı. O

çocuk ki katleyledim, ana-babasına ve idarecilere âsî olsa gerek idi, Hak emri ile katleyledim. Ey imdi ey Musa, sen bâtın ilminden haberdâr değilsin, benim görevli olduğum şeylere engelsin, sen bana yoldaş olamazsın" diye Hazret-i Hızır'ın Hazret-i Musa ile ayrıldıklarını Cenâb-ı Rabbü'l-İzze Hazret-i Risâlet'e bu âyet-i şerifle kıssa yoluyla bildirdi ki (---) suresinde *"O şöyle söyledi: İşte bu, seninle benim ayrılmamızı gerektiriyor; dayanamadığın işlerin yorumunu sana anlatacağım" [Kur'ân,* Kehf, 78] âyeti ile sabittir. Ve nice tefsir kitaplarında ve değerli kitaplarda Hazret-i Hızır ile Hazret-i Musa karşılaşmaları yazılmıştır ki bu hakirin yazmasına ihtiyaç yoktur.

Sonra Hızır Nebî, İskender-i Zülkarneyn, Mısır diyarını İdrisî Kıbtîler elinden fethedip Mısır ülkesinin batı tarafında Akdeniz kıyısında İskenderiye Kalesi'ni yaparken Hızır Nebî İskender ordusuna yazılmıştır.

Hızır Nebî'nin öğretmesiyle İskenderiye Kalesi tamamlanıp bu yeryüzünde öyle bir ibret verici şekilde güzel kale yapılmamıştır. Daha sonra yeryüzünde yapılan kalelerin tarz, şekil ve görünüş yönünden tamamen İskender Kalesi taklit edilerek yapılmıştır. *[407a]* Ve hâlâ İskenderiye Kalesi'nin Kadırga Limanı tarafında Hazret-i Hızır Kapısı vardır, halk dilinde o yüksek kapıya Bâb-ı Ahzar [Yeşil Kapı] derler ama aslında Bâb-ı Hızır'dır.

Sonra İskender-i Zülkarneyn iki adet boynuzlarının derdine derman arayıp âbıhayat bulmaya gittiğinde Hazret-i Hızır İskender ile bile idi. İskender bütün hekimleriyle âbıhayat bulmadan el yuyup dönerken Cenâb-ı Bârî yardımcı olup Hazret-i Hızır'a âbıhayatı nasip eder. Hâlen Hak emri ile hayatta olup deniz hizmetinde görevlidir. Bu yeryüzünde Hazret-i Hızır'ın basıp durup yattığı yerler yeşil çemenzâr olduğu için Hızır Nebî derler.

Pek çok tefsirci ve tarihçiler Hazret-i Hızır, İskender, Lokman ve Zünnûn haklarında peygamber değillerdir, ancak Hızır bir sâlih kişi idi, İskender bir cihangir padişah idi, Lokman bir becerikli hekim idi ve Zünnûn da bir balık avcısı idi, demişler. Ama bazı tarihçi ve tefsirciler Hızır ile Musa Kelîm hakkında âyet geçtiğinden ve İskender hakkında (---) suresinde *"Dediler ki: Ey Zülkarneyn Ye'cûc Me'cûc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar." [Kur'ân,* Kehf, 94) âyeti fermanıyla ve (---) suresinde *"Zünnun hakkında söylediğimizi de*

an. O, öfkelenerek giderken, kendisini sıkıntıya sokmayacağımızı sanmıştı..." [Kur'ân, Enbiyâ, 87] âyeti olduğundan peygamberdir, demişler.

Ve Hazret-i Şemûyil, Şem'ûn, Semmûn ve Melik Rac'im ibn Süleyman Nebî için, bu 4 zat için de görüş ayrılığına düşüp peygamberdir, peygamber değildir, demişler. Acem tarihçileri Hazret-i Hızır'ın peygamber olup hâlâ hayatta olduğuna inanıp bu Dicle Nehri kıyısındaki şehirde doğduğunu araştırıp bulmuşlardır.

Bu Hızır Şehri'nin mamurluğunu ve canlılığını o kadar anlatıp yazmışlar ki Medâyin Şehri'nden ve Kûfe Şehri'nden mamur idi, demişler. Hatta Hızır Nebî'nin hayır duası bereketiyle bu şehir öyle mamur imiş ki Cenâb-ı Hak yeryüzünde otlardan, ağaçlardan, bitkilerden, güzel sesli kuşlardan ve güzel olan ne varsa hepsi bu Hızır Nebî Şehri'nde mevcut idi. Hatta Amalak kavmi "Bu şehir bizim kıblemizdir" diye her sene uzak mesafe diyarlardan ziyaretine gelirler imiş ve bütün diğer milletler de gelip seyr ederlermiş. Ancak Yahudiler gelmeyip Sıfet Şehri'ni ziyaretine giderlermiş. Hâlâ benzetme olmasın Yahudilerin Kâ'beleri Sıfet Şehri'dir ki biraz mamur kalmıştır. Ama bu Hızır Şehri, Sıfet Şehri'nden fazla mamur ve İrem Bağları gibi ziyaretgâh imiş.

Hatta Arap ve Acem tarihçilerine göre Hazret-i Risâlet-penâh *sallallahu aleyhi ve sellem* ana rahminden dünyaya ayak basmadan önce gelen peygamberin hayatta olanlarını Hazret-i Hızır bu Hızır Şehri'ne davet edip ziyafetler verip bütün hazır olan peygamberler Hazret-i Hızır'dan ledün ilmini öğrenirlerdi. Böyle bir peygamberler nazargâhı olduğu için bütün melikler ve sultanlar bu şehre gelip her sene gezip doylaşıp korurlardı.

Daha sonra Rum keferesi cihana velvele saldıklarında Yahudi kavmi Hazret-i Yahya *aleyhisselâm*'ı şehit ettiklerinden dolayı bütün Yahudilerin güvenli yurtları ve sığınakları kalmayıp hepsi cehenneme gitmeye karar verip sonunda bu Hızır Şehri güvenli yerdir diye bu Hızır Şehri'nde yerleşirler, bu yüzden Sıfet Şehri'nden fazla Yahudi toplandı.

Sonra Buhtunnasr, Hazret-i Yahya kanını istemek için ayaklanıp Yahudilerden hesap sormak için yola çıkınca deryâ gibi ordu

ile önce gelip bu Hızır Nebî Şehri'ni harab u yebab ve Yahudi kavmini kebap eder.

Tarihçilere göre 200.000 Yahudi katletmiştir. Kılıç artıkları kaçıp hâlâ Acem ülkesinde şahların taht merkezi olan Eski Isfahan'a varıp orada yerleştiklerinden Isfahan'a Yahudi beldesi derler.

Sonra Acem ârifleri ve zarifleri kelimenin okunuşunu değiştirerek Âsafhan derler, ama nice fasih konuşanları da harflerin harekelerini, yerlerini ve yüklerini değiştirerek Ispahan dediler. Ama Acem dili kuralları gereği be'yi fe'ye değiştirirler ve be harfini fe yerine kullanırlar. Mesela ferişteye perişte ve perhişte de derler ve file pîl de derler. Onun için Ispahan'a Isfahan-ı nısf-ı cihan [dünya yarısı Isfahan] derler. Bu isim ile isimlendi, ama yine bazı tarihlerde Yahud Şehri derler. Bu kötülenmiş isimle isimlenmiş İran ülkesi şahları taht merkezi olmasın diye Âl-i Keyâniyân'dan Keykubad Şah bir başka şehir inşa edip ismine Nısf-ı cihan Sıpahan dediler. Onun için Isfahan Şehri birbirine bitişim iki şehirdir. Ama Eski Ispahan Yahudi Şehri'ni ilk defa Tahmûres, Cemşid ve Zülkarneyn yapmışlardır. Ancak sonra Yahudi kavmi adı geçen Hazret-i Hızır Şehri'nden varıp doluştuklarından Yahudi Şehri derler.

Beri taraftan biz yine konumuza dönelim. O zaman ki Buhtunnasr bu Hazret-i Hızır Şehri'ni harap edip yine imar edildikten sonra Hulâgu Han harap etti. Yine mamur olup Timur Han harap etti. ***[407b]***

Bugün Dicle ve Fırat havzasında (---) (---) Tikrit Kalesi yakınında bir merhale yerde yapıları cihanı tutmuş canlı yeri ancak kasaba gibi kalmış cami, han, medrese ve hamamlı ve yetecek kadar küçük çarşılı dükkânları vardır. Geçmiş asırlarda sert kesme taş ile yapılmış büyük bir suru var imiş, o da haraptır. Bu harabeler şehrini eski zaman şairleri görüp taaccüpederek bu şiiri söylemişler. Beyt:

Eyâ leyte şi'rî hel tefirru ba'denâ
Urûmun ve Ârâmun ve Şâne ve'l-Hadra

demişlerdir.

...................(1 satır boş)...................

Hızır Kasabası harabeleri ziyaret yerleri: Evvelâ Hazret-i Hızır evi ziyareti, bir mağara içinde küçük bir kulübedir ki hâlâ mağara içinde misk ve ham amber kokusu kokar. Nice sâdık ârifler varıp ziyaret ederler. Ve,

Yedi peygamber makamı: Bu da bir mağaradır ki mağaranın içine bin adam sığar. Bu mağaranın çevresinde birer oda gibi küçük mağaracıklar vardır, her birinin kapısının üzerinde Hızır Makamı, Yunus Makamı, Cercîs Makamı, Zülkifl Makamı, İlyas Makamı, Nuh Necî Makamı ve Esîr Danyal Makamı diye her mağara üzerine bu peygamberlerin isimlerini bir çeşit yazı ile sert taşlar üzerine yazmışlardır.

...................(1.5 satır boş)...................

Bu ziyaretleri edip yine güney tarafa 6 saatte,

Âşık ve Ma'şuk Kaleleri menzili

Tikrit Sancağı toprağında Dicle ve Fırat havzası içinde Şat kenarında bir tepe üzerinde dörtgen şekilli sanatlı bir harap kaledir. Eskiden bu da mamur şehir imiş, Hulâgu Han harap etmiş. Şat Nehri kenarında iki kale birbirlerine karşılıklıdır.

Bu beri Tikrit tarafında olana Âşık Kalesi derler. Şatt'ın doğu tarafında Bağdad toprağında olana Ma'şuk Kalesi derler. Bu da bir tepe üzerinde dörtgen şekilli taş yapı bir harapkaledir ki ikisinin de dizdarları ve neferatları yoktur.

Eski zamanlarda tâ Cemşid devrinden beri bu kaleden kaleye Şat Nehri üzerinde 17 göz büyük bir köprü var imiş; hâlâ Dicle Nehri alçak aktığında köprünün kârgir ayakları belli olur. Şatt'ın kelek gemileri bu yerlere geldiğinde köprünün ayak temellerinden korkarak açıktan geçerler.

Bu yer sanki Rumeli'de Tuna Nehri üzerinde Vidin Kalesi yakınında Tuna'nın iki tarafındaki harap olan Siverin ve Severin kaleleri arasındaki harap köprü ayaklarına benzer. Ama bu Şatt'ın Âşık ve Ma'şuk Kalesi boğazı Tuna boğazından sarpdır.

Eski zamanlarda bu Âşık'dan Ma'şuk Kalesi Köprüsü'nün her gözlerine zincir çekerlermiş ve eskinin ustalarının yapımı Âşık Kalesi'nden Ma'şuk Kalesi'ne Şat Nehri altından kârgir tünel ile yol var imiş, ama hakir görmedim, ancak harap şehrini gördüm. Ara sıra bu mahalle Mevâl Urbânı kavmi gelip konarlar, ama buraya

gelenlerin, Tikrit'den atlarının yemlerini ve kendilerine ekmeklerini bile getirmesi gerek.

....................(1.5 satır boş)....................

Âşık Kalesi'nin ziyaret yerleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şattularab'ın karşısında,

Ma'şuk Kalesi'nin ziyaret yerleri: Bu harabelerin dışında yüksek bir kubbe içinde **Hazret-i İmam Hasan el-Asker** ibn (---) Hazretleri yatmaktadır. Bu yüksek kubbenin külâhı gökyüzüne baş çekmiş zümrüt gibi yeşil kâşî ile yapılmış *nur üstüne nur* bir nurlu kubbedir, ama yapıcısı malumum değildir.

Yine bu türbeye yakın **İmam Mehdî** ibn İmam (---) (---) Hazretleri medfundur. Bu kubbelerin asla vakıfları kalmamıştır, ama yine Hanedân muhiblerinden Bektaşî fukaralarından tekkede kalan fukaraları vardır, gelen giden ziyaretçilerin adaklarıyla geçinirler.

Burada büyük bir saray vardır ki eğer harabesinin övgüsünü yazsam başka bir büyük tomar olur. İçinde Urbân kavmi kalır, Sultan Mehdî Sarayı derler.

....................(1.5 satır boş)....................

Eğer bu Âşık ve Ma'şuk kaleleri bakımlı ve şenlikli olsa bir Irak hazinesi hâsıl olurdu, zira verimli bir zemindir. Buradan güney tarafa 8 saatte,

Yeni Düceyle Kasabası yani Eski Sümeyke Şehri'nin özellikleri

Büyük şehir iken zamanın geçmesiyle harap olmuştur. Kör Hudâbende Şah arkını harap etti. Hâlâ Murtaza Paşa mamur edip Şat Nehri'nden Düceyle arkı girdiği mahalde Murtaza Paşa ağası Bekir Ağa bir cami, medrese, han, hamam, birkaç adet dükkân ve bir sıbyan mektebi inşa edip 700 kadar haneler ile günden güne imar olmadadır. *[408a]*

1065 [1655] tarihinde Murtaza Paşa'nın 100.000 guruş sarf edip açtığı Düceylân arkı budur ki hâlâ 300 parça kasaba gibi bakımlı ve şenlikli köylerdir. 500 atlı ile iner ve biner hoş-âmed ağası hâkimi vardır. Hâlâ bu Düceylân Hükümeti'nden bin kese mal hâsıl olup Âsitâne'ye 300 kesesi irsaliye gidip geri kalanı paşaya ve kulun

aylıklarına kalır. İyi ve geliri yüksek hükümet olduğu yukarıda Düceylân özellikleri ile yazılmıştır. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Buradan yine güneye çöl ile 9 saat gidip,

Cirbeli menzili: Bu da Şatt-ı Fırat havzasında mamur büyük kasabasıdır. İsimlendirilmesinin sebebi (---) (---) (---). Bu güzel varoşu Murtaza Paşa imar edip bir cami, bir hamam, iki adet han, bir adet sıbyan mektebi ve 50 adet dükkânlar inşa eyledi. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Buradan yine güneye 9 saatte, **(---) (---)**

Akşirîa menzili:

....................(3.5 satır boş)....................

Buradan yine güney tarafa (---) saatte

Hazret-i İmam Musa

Allah ondan razı olsun ***Kasabası menzili***

Âsitânesi bakımlı olup Kuşlar Kalesi toprağında Şat Nehri karşısında Hazret-i İmam-ı A'zam türbesi vardır ki daha önce cennet yurdu Bağdad özelliklerinde İmam-ı A'zam Türbesi yazılmıştır. Sonra İmam Musa'dan bir saat güneye gidip,

Kuşlar Kalesi menzilinde konuldu. Zira Şat üzere köprüyü tamir ettiklerinden geçilmeyip konaklanıldı. Bu Kuşlar Kalesi de yukarıda anlatılmıştır. Ertesi köprü tamam olup Yaratıcıya hamd olsun köprüden esenlikle geçip büyük alay ile bütün paşa ağaları ve Bağdad ayânları ile,

İrem Bağı Bağdad'a girip Murtaza Paşa efendimizin yine güzel yüzünü görüp Murtaza Paşa ve bu hakir cihan cihan memnun olup mübarek elini öperek şereflendik.

Ve kethüdası da el öpüp İmâdiye, Cezîre ve Hasankeyf beylerinin ve Diyarbakır veziri Firarî Mustafa Paşa'nın verdiği mektupları ve bütün hediyeleri Murtaza Paşa'ya kethüdası arz edince bütün hediyelerden çok memnun oldu.

Hakir de fakirane bazı hediyelerimizi Murtaza Paşa'ya arz ettik, ondan da gayet mutlu oldu. Her gece yine sohbetleri şerefiyle şereflenip bu hakire bir samur kürk ile baştan ayağa bir kat kıyafet ve bir kese guruş verdi. Yine gecemiz Kadir ve gündümüzün Kurban bayramı gündüzü Harezmşahî nevrûzu günü olup Melek Ahmed Paşa efendimizin meclisi sohbetlerini bu hakire unutturdu.

Bu geldiğimiz çölistânda da çektiğimiz acıları, sıkıntıları ve zorlukları bütün bütün kafamızdan uzaklaştırdık.

Ama seyyah dostlarca şöyle biline ki İstanbul'dan Cennet Bağdad'a kadar tam 449 saatlik yerdir ve tamamı 64 konaklık yerdir. Bağdad ile İstanbul'un orta menzili Malatya Şehri yakınında Hasan Badrak Köyü'dür, *vesselâm.*

Ama şimdi Diyarbakır'dan Bağdad'a gelişimiz 161 saatlik yerdir.

Ve Diyarbakır'dan Bağdad 23 konak yerdir, yirmiden daha eksikte gelinir, ama sıcaklar çok şiddetli olduğundan yavaş yavaş geldik ve gezmek için Yeni Ruhbe ve Hızır Şehri'ne uğradık. Şöylece biline.

...................(6 satır boş)................... *[408b]*

Sonunda bir gün Melek Ahmed Paşa efendimiz tarafından Murtaza Paşa'ya Van diyarından ulaklar ile dostluk mektupları gelip Melek Ahmed Paşa'nın Bağdad'da olan arkı mahsulünü Murtaza Paşa'ya bildirip,

"Elbette mahsulümüzü Evliyâ ile bu tarafa gönderesiz" diye haber gelince hakir bu kötü haberden üzülür şeklini gösterip Murtaza Paşa'ya:

"Sultanım ben Van'a gitmem ve ben sultanımdan ayrılmam" dedim. Bu hoş sözlere Murtaza Paşa sevinip:

"Evliyâm, efendimiz Melek Ahmed Paşa pederimiz olmasa ve ben onun çerağı olmasam Tanrı hakkı için ben seni göndermezdim. Ama Evliyâm sen benimsin, ben seninim, elem çekme. Dağ dağa kavuşmaz adam adama kavuşur" deyip üçüncü gün hakire 3 kese guruş, 3 at, bir küheylân muteber kısrak at, bir cihan mahbûbesi bâkire, 3 adet âlemi aydınlatan güneş parçası gibi Gürcü köleleri, hakire bir kat yol kıyafetleri, bir kılıç, tirkeş, bir yorga beygir rahtı, bahtı, yuları ve gümüş eyeri ile bağışladı. 11 adet hizmetçilerime de ellişer guruş ve birer kat giyecekler bağışlayıp Bağdad'dan azledilmiş yeniçeri ağası (---) (---) ağaya hakiri teslim edip gayetle sıkı uyarılarda bulundu.

Melek Ahmed Paşa efendime muhabbetnameler ile 5 adet küheylân ve iki baştan soylu kısraklar verdi.

10 adet Şeyhanî kılıçlar, bir yük fağfûri kâseler, fincanlar, bir yük mertebânîler, 40 adet nâfe Hoten miski, 10 şemâme ham amber, bir dürr-i yetîm inci tesbih, 100 parça dîbâ, şîb, zerbâf, değerli

kumaşlar ve nadir eşyaları Kaya Sultan için hediye verip bu adı geçen eşyaları bütün bir katar katıra yükleyip katarıyla hakire defterle teslim etti.

Yine o an hakire hemen 500 altın harcırah bağışlayıp tâ Van Kalesi'ne kadar tam bir bayrak sarıca arı eri yiğitleri tayin eyledi.

Paşanın Bağdad'daki arkı malından 3.000 altın ve 5.000 altın da Murtaza Paşa cebinden Melek Ahmed Paşa efendimize cep harçlığı gönderdi.

Paşa ile ve bütün ağalar, eşraf, kibar ve bütün ileri gelenler ile vedalaşıp her birinden küçük büyük hediyeler alıp Şeyh Abdülkâdir el-Cîlânî hazretlerini, Şeyh Şehâbeddin-i Sühreverdî hazretlerini, Kassâb Cömerd'i, Kamber-i Ali'yi, Hazret-i İmam-ı A'zam Nu'man ibn Sâbit'i ve nice yüz büyük velileri veda ziyareti ettik. Paşanın elini öpüp ağlamaklı olup dua ve övgüler ile 1066 [1656] yılının (---) günü *Bismillah* ile Şattularab Nehri üzere köprüden geçip önce,

Kuşlar Kalesi menzili: Burada bir gün konaklayıp toplam 3.000 adet seçkin silâhlı İslâm askeri olup paşadan hakire üç katar deve yükü yiyecek ve içecekler ile bir bayrak tayin olunan sekban ve sarıca yiğitleri gelip çadırlarını kurup konaklayıp yola çıkmaya hazır olduk. Yüce Yaratıcı kolay ede, *vesselâm*.

[Dördüncü cildin sonu]

DİZİN

abâ: 593
Abadan Şehri: 64, 645, 648, 658, 661, 662
âbâdî kâğıt: 335
Abagay (padişah): 379
Abagay Dağları: 184, 430
Abagay Kalesi: 379, 547
Abagay sancakbeyi: 259
abanoz levhası: 334
abâyî: 105
Abaza Ahmed (yeniçeri serdarı): 2
Abaza Mehter Receb: 321
Abaza Paşa: 472, 543, 545, 546, 783, 784
Abaza seferi: 784
Abaza: 94, 120, 154, 225, 260, 297, 437, 472, 543
Abazca: 762
Abbas Ağa Medresesi (Van'da): 263
Abbas diyarı: 582, 625
Abbas, Hazret-i: 605, 625, 628, 698
Abbas, I. (Acem şahı): 544, 452
Abbas, II. (Acem şahı): 665
abbasî (sikke): 410, 402
abbasî armudu: 171, 271, 432, 510
Abbasî devleti: 453, 714
Abbasî halifeleri, sultanları: 7, 365, 483, 484, 506, 524, 541, 544, 556, 408, 506, 703, 734, 797
Abbasîler / Abbasîoğulları: 28, 31, 60, 62, 65, 80, 107, 113, 115, 117, 123, 126, 130, 135, 139, 170, 175, 189, 254, 280, 292, 295, 324, 335, 376, 378, 379, 389, 429, 446, 453, 453, 482, 484, 492, 514, 532, 533, 536, 560, 588, 608, 610, 616, 621, 625, 641, 646, 654, 667, 670, 681, 683, 703, 715, 716, 721, 723, 723, 723, 725, 729, 737, 777, 779, 783, 800, 802
Abbdülgaffâr-ı Medenî: 150
Abd Menâf oğlu Hâşim: 624
abdâl (derviş): 268, 487
Abdâl Han (Bitlis Hanı): 51, 92, 116, 119, 128, 130, 138, 141, 146, 178, 204, 255, 274, 280, 280, 286, 292, 295, 315, 329, 330, 331, 333, 549, 555
abdest havuzu: 39
Abdi Paşa: 695
Abdi, Horasanlı Baba: 511
Abdiher Kasabası (Dicle Cezîresi'nde): 77, 28
Abdullah bin Abdülmuttalib: 623
Abdullah bin Ali, Hazret-i: 598
Abdullah bin Cafer-i Tayyâr: 150
Abdullah bin Cahş el-Esedî: 623
Abdullah bin Hüseyin: 598
Abdullah bin Muhammed b. Ali b. Abbas (Halife): 536
Abdullah bin Müslim bin Ukayl: 598
Abdullah bin Ömer el-Kelbî: 599
Abdullah bin Ömer, Melik: 676
Abdullah bin Yezid bin Banît el-Kaysî: 599
Abdullah el-Handakî: 601
Abdullah el-Saydâvî: 600
Abdullah Faryâbî: 148
Abdullah ibn Abbas: 149, 586
Abdullah ibn Mes'ud: 752, 757, 759
Abdullah ibn Ömer: 676
Abdullah ibn Urve bin Harrâk el-Fenârî: 599
Abdullah-ı Kırımî (Hattat): 334, 335
Abdullah-ı Kûfî: 149
Abdullah-ı Vâsıtî: 149
Abdurrahman bin Abdullah bin el-Keden el-Ercîî: 600
Abdurrahman Gazi (Resûlullah alemdarı) Hazret-i: 210, 211
Abdurrahman ibn Avf, Hazret-i: 657, 752
Abdurrahman ibn Hasan: 671
Abdurrahman ibn Urve bin Harrâk el-Fenârî: 599
Abdurrahman Mülcem (Hz. Ali'yi şehit eden): 628, 626
Abdurrahman Paşa, Çelebi (Mısır valisi): 20
Abdurrahman Paşa: 174, 608
Abdülaziz, Şeyh (Resûlullah'ın alemdarı): 601
Abdülkâdir-i Cîlânî Aşevi (Bağdad'da): 570
Abdülkâdir-i Cîlânî fukarası: 324
Abdülkâdir-i Cîlânî Hamamı (Bağdad'da): 570
Abdülkâdir-i Cîlânî Tekkesi / türbesi (Bağdad Kalesi'nde): 541, 552, 567, 588
Abdülkâdir-i Cîlânî, Hazret-i: 530, 539, 540, 601
Abdülmelik ibn Mervan: 676, 677
Abdülmuttalib ibn Hâşim: 623, 624

Abdülmuttalib oğlu Ebu Tâlib oğlu Ali: 623
Abdülmümin Bey (Kacar Bey oğlu): 27
Abdülmümin Bey (Kacar Bey oğlu): 27
Abdüsselâm Camii (Basra'da): 651
Abdüsselâm oğulları (Basra'da): 647, 650
âb-ı züle (bir tür şerbet): 505
âbıhayat: 17, 18, 56, 58, 109, 123, 124, 131, 133, 140, 147, 153, 154, 161, 171, 216, 242, 244, 245, 248, 263, 266, 377, 388, 410, 423, 432, 456, 462, 487, 489, 504, 520, 569, 574, 606, 643, 666, 679, 689, 703, 708, 709, 730, 749, 774, 804
âbışülle (avşıla) şerbeti: 271
ablak deve kuşu telleri: 223
ablak: 225, 332, 471
Ablankâz Köyü: 221
âbşüle pilâv: 156
âbşüle şerbeti: 469
Acem ârifleri ve zarifleri: 806
Acem askeri: 230, 393, 418, 427, 444, 445, 448, 451, 477, 544, 549, 783, 83, 496, 540
Acem bezirgânları: 466
Acem bilginleri: 473
Acem boğasısı: 268
Acem bölgesi: 672
Acem Burcu (Bağdad'da): 564, 557
Acem çadırları: 120
Acem Demirkapısı: 417
Acem dili: 9, 461, 694, 806
Acem diyarı / ülkesi: 9, 58, 62, 74, 158, 169, 171, 185, 192, 199, 202, 203, 215, 233, 235, 236, 247, 255, 259, 284, 371, 373, 373, 374, 375, 386, 388, 394, 404, 405, 423, 443, 444, 453, 458, 462, 488, 492, 495, 525, 526, 530, 533, 540, 546, 550, 560, 579, 580, 604, 614, 627, 648, 655, 658, 661, 662, 663, 664, 668, 671, 674, 676, 679, 682, 683, 684, 685, 690, 693, 698, 716, 723, 724, 725, 767, 780, 784, 788, 796, 801, 806
Acem elçisi: 665
Acem güzelleri: 664
Acem hacıları: 625
Acem haliçeleri: 131, 402
Acem hanları: 154, 246, 439, 476
Acem ipek halıları: 345
Acem kaleleri: 647
Acem kanunu: 434
Acem kavmi: 107, 110, 204, 233, 431, 457, 515, 588, 604, 605, 614, 617, 630, 677, 682, 723, 744, 462, 351, 441, 541
Acem kılıcı: 501
Acem mavi kürkleri: 353
Acem pilâvı: 394
Acem serdarı: 449, 746
Acem serhadleri: 421, 260
Acem sınırı: 110, 385, 558, 560, 664, 669, 677, 680, 685, 689, 387
Acem sültanları: 374, 388
Acem şahı: 188, 370, 378, 448, 453, 470, 471, 472, 501, 512, 527, 566, 581, 663, 726, 783, 784, 522, 665, 589, 604, 611
Acem şehirleri: 546
Acem şehitleri: 474
Acem taifesi: 446
Acem tarafı: 370
Acem tarihçileri: 84, 88, 123, 182, 188, 193, 238, 406, 464, 482, 485, 493, 506, 511, 514, 515, 533, 668, 698, 746, 776, 782, 803, 805
Acem tarihi: 803, 126, 782
Acem tarzı yular: 400
Acem tarzı: 128, 351
Acem toprağı: 389, 529, 530, 531, 532, 565, 648, 664, 671, 672, 687
Acem tüccarı: 438, 185
Acem Türkmeni: 687
Acem yastıkları: 345
Acem zarifleri: 481
Acem: 44, 50, 70, 72, 78, 79, 120, 173, 174, 181, 190, 200, 215, 221, 231, 235, 248, 255, 256, 261, 340, 341, 360, 370, 371, 384, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 396, 397, 398, 404, 405, 407, 411, 413, 417, 427, 428, 430, 445, 453, 459, 460, 461, 462, 470, 472, 474, 476, 482, 483, 484, 487, 494, 497, 500, 501, 503, 506, 512, 518, 524, 525, 531, 533, 538, 542, 544, 548, 549, 551, 565, 567, 570, 573, 588, 589, 612, 617, 626, 647, 648, 653, 655, 664, 671, 672, 677, 678, 679, 682, 683, 688, 702, 713, 716, 724, 755, 775, 784, 787, 797
Acemân okları: 344
Acemâne eyer: 424

Acemâne koşum ve takım: 437
Acemce: 72
acemi oğlanı: 542
Acısu menzili (Tikrit'de): 799, 104
Acûr Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Açıkbaş beyleri: 421
Âd (Hûd ibni'l-Halûd ibn): 231
adak: 604, 622
Adalya: 18
Adana camızı: 221, 271
Adana Eyaleti: 220, 548, 556
Adana kabağı: 736
Adana Köprüsü: 113
Adana paşası: 483
Adana Şehri: 482, 536
Adana: 233, 361
aded-i ağnâm (koyun vergisi): 100, 283, 81
Âdem, Hazret-i: 201, 583, 586, 631, 633, 634, 635, 669, 763, 768, 771, 631, 637, 756, 594, 633
Aden beldesi: 645
Aden gemisi: 647
Aden hasırı: 160
Aden İmamı: 554
Aden iskelesi: 58
Aden: 58, 64, 573, 624, 631, 646, 654
adım (ölçü birimi): 11, 109, 116, 517, 518, 563, 575, 664
Adilcevaz askeri: 312
Adilcevaz beyi: 226, 259, 288, 307, 327, 329, 331, 355, 368
Adilcevaz Gölü (Van Gölü): 412
Adilcevaz Kalesi (Van Gölü kıyısında): 181, 204, 206, 207, 210, 213, 214, 216, 235, 236, 253, 287, 289, 385, 208, 285
Adilcevaz Kapısı: 216
Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253
Adilcevaz topları: 328
Adilcevaz: 204, 205, 206, 208, 213, 216, 236, 257, 287, 314, 328, 347, 547
Adn Cenneti, uçmağı: 485, 758
Adud Şah (Irak şahlarından): 604, 615, 629
Adududdevle: 610
Afyonkarahisarı Kalesi: 81, 237, 379
Ağa Can (Nakkaş): 341
Ağa Kapusu Mektebi 335
Ağa Rıza (Nakkaş): 341
ağaç köprü: 430
ağaç top: 172
ağaçlık: 480, 679, 490
Ağakis beyi: 226, 259, 289, 304, 368
Ağakis Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 257, 258, 307
Ağazar Mahallesi (Malatya'da): 11
Ağrı Dağı: 207, 719
Ağzı Kesik Top: 266
Ahdim-var Adası (Van'da): 269, 183, 359
Ahıçka: 472, 545
Ahıska: 397, 547, 551, 556,784
Ahker Dağı bağları: 12
Ahlad Mahallesi (Mısır'da): 189
Ahlat beyi: 129
Ahlat dili: 193
Ahlat Erzeni Şehri: 193, 188
Ahlat halkı: 188, 192, 211
Ahlat iskeletleri: 200
Ahlat Kalesi (Van Gölü kıyısında): 181, 192, 209, 253, 287, 295, 325
Ahlat Kapısı: 205
Ahlat padişahı: 777
Ahlat Sancağı: 187
Ahlat Şehri: 188, 189, 190, 191, 192, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 233, 187
Ahlat zırnıkı: 203
Ahlat: 190, 198, 199, 200, 203, 204, 217, 547
Ahmed Ağa (namlı bir gazi): 243
Ahmed Ağa, Arganalı (Kaymakam): 93, 369, 367, 370
Ahmed b. Muhammed b. Hanbel: 588
Ahmed Bey (mühürken): 343
Ahmed el-Hasanî (Hattat): 337
Ahmed Han: 273, 277, 392, 94
Ahmed Karahisarî (Hattat): 334, 335
Ahmed Paşa, Allâmî (Doğancıbaşı): 793
Ahmed Paşa, Arnavut: 788
Ahmed Paşa, Cenâbî: 365, 366, 361
Ahmed Paşa, Hâfız (Sadrazam, Diyarbakır valisi): 543, 546, 784, 472, 483, 543, 544, 545, 546
Ahmed Paşa, Hezârpâre: 403
Ahmed Paşa, Küçük: 97, 501, 790
Ahmed Paşa, Melek: 1, 5, 12, 13, 23, 25, 40, 45, 76, 84, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 104, 105, 117, 120, 121, 123, 149, 151, 156, 157, 158, 162, 176, 178, 179, 204, 215, 222, 250, 255, 265, 274, 278, 282, 291, 297, 300,

301, 305, 325, 328, 361, 362, 365, 367, 369, 370, 397, 401, 421, 425, 434, 436, 439, 440, 533, 555, 556, 558, 559, 560, 575, 647, 715, 742, 792, 809, 810, 811, 160, 278, 559, 160, 371, 564, 29, 158, 162, 165, 176, 278, 291, 296, 299, 301, 315, 348, 354, 367, 369, 404, 527, 559, 368
Ahmed Yesevî: 10
Ahmed-âbâd bezleri: 352
Ahmed-âbâd iskelesi: 58
Ahmed-âbâdî kâğıt: 169
Ahtamar Adası: 183, 359
Ahterî Lugati (kitap): 335
Ahvaz Nehri: 63
Aka Çay adlı vezir: 506
akarsu çeşmeleri: 133, 498, 508, 708, 789, 194
akarsu: 117, 140, 153, 272, 423, 430, 17, 22, 54, 90, 91, 109, 140, 144, 429, 508, 519, 22, 266
Akâyid-i Birgili (kitap): 340
akbaba: 182, 183, 223, 239, 297, 705
Akçaasma Köyü: 3
Akçakale beyi: 34, 259
Akçakale Sancağı (Nusaybin yakınında): 33
Akçakoyunlu Köyü: 3
Akçakoyunlular: 190, 202, 669, 262
Akdeniz Boğaz hisarları: 557
Akdeniz: 55, 457, 690, 691, 794, 795, 804
Akik: 155, 157, 219, 347
Akka Kalesi: 738
Akkapı (Bağdad Kalesi Kapısı): 547, 550, 552, 557, 563, 564, 565, 674
Akkara Kasabası: 648
Akkari Nehri: 61
Akkirman Kalesi: 81, 503, 771
Akkirpi Adası: 360
Akkirpi Dağları: 184, 222, 223
Akkirpitaşı gezinti yeri (Van'da): 272
Akkoyunlu: 444, 538, 738, 126
Aklı kavmi: 99
Aklı Kızıllısı Yezidîleri: 252, 606, 614
Akneb bin Amr en-Nemrî: 599
Akra beyi: 522, 675, 693, 694
Akra Dağı: 518, 522, 523, 525, 689, 690, 698
Akra halkı: 462, 689,795,
Akra Kalesi: 60, 61, 78, 689, 690, 692, 693, 694, 701, 787
Akra Kürtleri: 454
Akra Ovası: 701
Akra pazarı: 694
Akra Sancağı: 689
Akra sancakbeyi: 701
Akra seyahati: 795
Akra: 61, 453, 523, 690, : 689, 691, 694, 795
akrep burcu: 137, 448, 453, 510
akrep: 86, 87, 88, 89, 137, 164, 506, 511, 613, 750
Aksaray Şehri: 23
Aksu Nehri: 218
Akşehir: 235
Akşirîa menzili: 809
akve hançerler: 224, 102
al Hamavî (kayısı çeşidi): 18
Alâ Hanım Sultan (Abdâl Han'ın eşi): 346
Ala Melik dinlenme yeri (Van'da): 272
Alaca Hamam (Malatya'da): 14
Alaca Kapı (Malatya'nın kapısı): 11
alaca serbend: 487
Alacahan: 4, 22
Alacakapı Mahallesi, Mescidi (Malatya'da): 11
Aladağ: 216, 218
Alagird: 368
Alak-bulak Köyü (Tebriz yakınında): 444
Aları Ali Yâr: 456
Aları Gözübüyük Sultan: 453
Alâüddevle (Maraş Hâkimi): 191
alaybeyi: 8, 27, 28, 35, 81, 90, 108, 116, 130, 193, 206, 215, 216, 218, 256, 378, 527, 528, 529, 530, 557, 617, 643, 647, 669, 670, 686, 696, 699, 739, 748, 785, 800, 33
Albak Kalesi: 386, 432
Albostan (Elbistan): 22
Alçak Divan: 293
alçı: 480, 500, 507, 535, 561, 650, 702
Aleksandıra: 2, 232
âlem seyyahı (Evliyâ Çelebi): 1
alem: 262, 293, 366, 380, 383, 540, 783
Alemdâr Köyü (Zülkadriye Şehri'ne yakın): 445
Alemdâr Mescidi (Bitlis'de): 132
Âl-i Abâ: 629
Ali Ağa (Murtaza Paşa'nın ağası): 533
Ali Ağa, Kara (kale serdarı): 320
Ali Ağa: 371, 372, 375, 393, 437, 441

Ali Asgar, Hazret-i (Hz. Hüseyin'in oğlu): 597, 613
Ali Baba ziyaret yeri: 23
Ali Bak Kalesi, yani Albak Kalesi: 386
Ali Bâkır: 487
Ali Bey (Akralı): 462
Ali bin Ebi Tâlib: 605; 624, 657
Ali bin Zeynelâbidin: 587
Ali Camii (Kûfe Şehri'nde): 722
Ali cengi: 365
Ali Efendi, Gınayîzâde: 228, 343
Ali el-Murtaza: 19
Ali Esen Çeşmesi (Hemedan'da): 465
Ali Evsat (Hz. Hüseyin'in oğlu): 597,613
Ali Fakı Paşa: 471, 473
Ali Fâris (Çöl Urbânı): 101, 102, 103, 555, 744, 101
Ali Hamamı (Musul Kalesi'nde): 787, 792, 797
Ali Hamamı menzili (Musul'da): 796
Ali Han (Mahmudî): 299
Ali Han Camii (Rumiye'de): 409
Ali Kay Camii: 195
Ali Kayası Mağarası: 210, 211
Ali Kuşcu: 51, 269
Ali makamı (İmâdiye Kalesi'nde): 702
Ali Mısrî Hamamı (Malatya'da): 15
Ali narhı: 517
Ali Nehri pınarı: 39
Ali Paşa Camii (Diyarbakır'da): 40, 46
Ali Pınarı suyu (Diyarbakır'da): 45
Ali Rebâb (sâzende): 149
Ali Sültan: 453
Ali Takî Han: 427
Ali vezni (tartısı): 410
Ali Yâr Kasabası: 424
Ali Yâr Paşa: 390
Âl-i Yusuf kavmi (Karakoyunlu): 200
Ali, Hazret-i: 55, 78, 151, 170, 211, 212, 213, 424, 486, 524, 541, 580, 587, 593, 594, 595, 596, 598, 605, 609, 612, 614, 619, 623, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 636, 637, 657, 666, 673, 674, 689, 698, 702, 715, 745, 752, 763, 797
Ali-i Kerrâr (Düldül süvarisi): 211, 253, 549, 550
Ali-i Tirmidî, Hazret-i: 493
Alina Kilisesi (Ayasofya): 693
Alina Kral: 7
Alkabidles (Tebriz yakınında): 445
Alkamî Nehri: 597, 634
Alman demiri: 343
Alman Denizi: 795
Alman diyarı: 235, 237, 260, 492
Alman kıralı: 74
Alman: 13
Altımermer: 535
Altın Halkalı Köprü: 199, 741
altın kılıflı hançer: 426
altın küpeler: 46
altın tac: 49, 456
altın yaldız: 223
altın zincirli küheylân: 176, 225
altın zincir: 425, 436, 665
altın: 25, 49, 75, 97, 103, 120, 121, 123, 136, 155, 156, 195, 203, 224, 262, 268, 278, 288, 296, 299, 305, 330, 346, 348, 348, 358, 372, 402, 428, 442, 451, 467, 523, 523, 541, 552, 569, 575, 610, 630, 689, 697, 777
altıncılar: 49
altınlı süslemeler: 148
Amalak kızları: 30
Amalika Dağları: 463
Amalika: 533536,, 562, 698, 805
Amar (Şâr Köyü): 671
Amar bin Ebî Selâmet el-Hemedanî: 600
Amar bin Habân bin Şerlîh et-Tâ'î: 600
Amare menzili, Eski: 671
Amare Sancağı: 648
Amasya Kalesi: 237, 463, 700
Amasya Köprüsü: 113, 741
Amasya: 3, 8, 235
ambar: 82, 382
Amber Ağa: 176, 348, 349, 350, 353
amber misk çiçekleri: 409
amber pilâv: 156, 349
amber: 19, 60, 134,157, 177, 180, 263,349, 350, 399, 426, 575, 644, 653, 810
amberli reçel: 351
Amdân (Enûşirvân oğlu): 698, 698
Ame İbn Şahne: 606
Ame Menteş Bölükbaşı (cerrah): 136
Amediye Şehri: 698
Amik Kalesi (Van Gölü kıyısında): 253, 184, 219, 220, 221, 234
Amik Nahiyesi: 251
Amr b. el-Âs Camii: 336
Amr b. el-Âs: 339, 460, 724
Amr bin Abdullah el-Handakî: 601
Amr-ı Ayyâr: 158, 313
Amr-ı Ümeyye-i Zamîrî: 149
Amük Suru: 234

Anaboli Kalesi (Mora'da): 238
Anadolu: 7, 17, 44, 54, 76, 169, 174, 202, 203, 233, 237, 271, 543, 565, 583, 741, 773, 113, 190, 260, 511, 548, 700, 746, 1, 548, 556, 448, 170, 81, 22, 797, 70, 197, 491
anahtar: 631
anason: 271
andık (sırtlan): 208
Andimahi Kalesi (İstanköy'de): 238
Ane Kalesi: 11, 102, 538, 615, 647, 775, 800, 773, 66
angıt (kuş cinsi): 766
Ankara sofu: 169
Ankara: 3, 169, 543
ankâyî cığalar (telek): 224
Antakya Şehri: 197, 202, 458, 738, 786
Antalya: 70, 379
Antep kalkanları: 344
Anter Nehri: 655
araba atları: 291
araba tekerleği: 159
araba yükü: 392, 399, 414
arabalı toplar: 95
Arabî Ermenisi haracı: 253
Arabî oyma: 154
Arabî taclar: 223
Arabistan hamamları: 54
Arabistan: 43, 53, 132, 175, 202, 203, 237, 766, 780
A'râf Vadisi: 759, 760, 761
Arafat Dağı: 418, 595, 633, 634, 645, 754
arakiye (keçeden bir nevi baş giyeceği): 467, 736, 346
Arap askeri: 459
Arap aşiretleri: 648
Arap atı: 308
Arap beyi: 535
Arap bölgeleri: 79
Arap Camii (Basra'da): 651
Arap Cebbârî Tekkesi (Hemedan'da): 465
Arap deveci: 628
Arap dili: 201, 482, 507, 762, 800
Arap diyarı: 202
Arap eşkıyaları: 519
Arap fasihleri: 482
Arap halhalı: 348
Arap Halil Ağa: 136, 180, 293, 310
Arap kavmi: 201, 627, 749
Arap Köprüsü (Bitlis'de): 133, 134
Arap meliki: 541
Arap Ömer Bey sarayı (Tikrit'de): 801, 802
Arap reayaları: 128
Arap tarihçileri: 123, 464, 506, 515, 533, 724, 737, 738, 746, 776, 781, 803, 805, 84, 668, 698
Arap tarihleri: 174, 782
Arap tüccarları: 466
Arap: 9, 44, 70, 72, 78, 106, 190, 200, 201, 202, 221, 231, 323, 360, 396, 439, 470, 474, 476, 484, 487, 525, 531, 535, 565, 573, 577, 601, 620, 627, 632, 653, 670, 674, 702, 713, 755, 797
Arapça: 9, 72, 110, 111, 148, 175, 340, 466, 488, 489, 570, 681, 699, 712, 757, 791, 796, 800
Arapkir Kalesi: 26
Araplı Bağı (Biltis'de): 144
Aras Nehri: 114, 199, 432, 551, 741, 742
Arce Kalesi: 641, 644, 648
Arce Şehri toprağı: 641
Ardalân Dağı: 447, 687, 698, 719, 390, 392
Ardalân dili: 111, 711
Ardalân Kürtleri: 420, 393
Ardalân: 89, 110, 181, 783, 388, 374, 680
Ardud Kalesi (Almanya'da): 235
Arefe Dağı: 645
Arefe küçüğü (av köpeği cinsi): 357
Argana sirkesi: 742
Arganalı Ahmed Ağa (Kaymakam): 274, 284, 369, 367
Argani beyi: 34
Argani: 37, 575, 33
Argını (Ergani) Kalesi: 28, 57
Arhoz Kalesi (Mora'da): 238
arı askeri: 138
arı mağarası: 138
arı sürüsü: 125
Aristo: 89, 404, 434, 475, 700, 706, 492
Armağanî Mehmed Efendi: 768, 770, 769
Armişt İrem Bağı Köyü: 61
armut (meleçe): 171, 271, 411, 432, 456, 510
armut reçeli: 351
armut: 16, 18, 112, 171, 391, 411, 430, 469, 489
Arnavud Ahmed Paşa: 788
Arnavud Belgradı Kalesi: 81
Arnavudistan iskeleleri: 614

Arnavut Deli Yusuf Paşa: 495
Arnavut hacıları: 615
Arnavut vilâyeti: 614
Arnavut: 216, 260
Arnavutca: 763
Arnavutluk: 614
arpa boyu (ölçü birimi): 517
arpa: 5, 16, 66, 82, 111, 119, 171, 240, 270, 411, 454, 456, 469, 475, 505, 571, 644, 657
arpalık: 250
arslan (kağan): 261
arslan başları: 153
arslan burcu: 431, 521
arslan cengleri: 657
arslan kellesi: 164
Arslan Paşa (beylerbeyi, vezir: 449, 450, 451
arslan pençesi: 494
Arslan Pınarı (Erciş'de): 217
arslan postu: 223, 345
arslan yatağı: 656, 578
arslan: 65, 87, 99, 164, 214, 239, 546, 582, 586, 615, 617, 631, 638, 639, 640, 668, 764, 776, 798
Arslaneli: 711
Arş u Kürs (göğün arş kısmı ile altındaki kürsü): 758
arşın: 11, 25, 108, 159, 187, 212, 246, 406, 507, 563, 571, 597, 709, 736, 779, 786
Arz-ı Hâsân Şehri: 62, 80, 777, 666, 191, 724
arz-ı Irak (Irak toprağı): 669, 559
Arz-ı Mukaddes: 24, 62, 482, 581, 582, 668, 776, 781, 77, 551
arzı taşıyan öküz: 310
Âsaf, Demirci: 658
Âsaf-ı Berhıyâ: 658
aselbend: 164, 575
Ashâb-ı Fil Sahrası: 680, 681
Ashâb-ı Fil: 681
Ashâb-ı Güzin ziyaret yeri: 73
Ashâb-ı güzin: 512, 523, 606, 629, 673, 674, 759
Ashâb-ı Kehf: 778
Askalân Şehri: 62, 80, 197, 482, 777
Aspuza, melike: 9
Aspuzan (Malatya): 9
Aspuzan Dağları: 9, 10, 17
Aspuzan Yaylağı: 17
Aspuzu Bağı: 9, 12, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 70
Aspuzu yolu: 23
âsumanî kadılık (kâğıt üzerinde kadılık): 116, 193, 219, 640, 560
Aşağı Rıbat: 377
Aşağı Varoş: 389
Aşağı Zarb Nehri: 577
Aşağı Zarbeyn: 109
aşçı: 274, 399, 410, 428, 476, 533
aşçıbaşı: 176
Aşere kıraatı: 43, 263
Aşere-i Mübeşşere: 586, 657, 674
Aşevi imaretleri: 15, 29, 52, 271, 469, 489, 510, 570, 580, 646, 791
aşiret beyleri: 258, 555, 685, 701, 718, 726
Aşşâr Nehri, Köprüsü (Basra'da): 651, 652, 655
Aştı beyi: 727, 736, 737, 739, 744
Aştı Dağları: 749
Aştı kavmi: 727, 736, 745
Aştı Kürtleri: 81, 83, 748, 749
Aştı Marini Kasabası (Diyarbakır'da): 737
Aştı Sancağı: 727, 735, 737, 739
aşûra aşı: 20, 85
Aşûra günü: 20, 428, 476, 606, 608
aşûra yemeği: 476, 478, 489, 718
at (kır): 436, 437
at (kısrak): 810, 101
at (küheylân): 105, 176, 180, 297, 302, 357, 402, 638, 685, 694, 715, 735, 226, 4, 103, 168, 176, 224, 225, 362, 367, 368, 401, 436, 476, 798, 272, 121, 219, 328, 374, 393, 437, 810, 603, 327, 697, 372, 438, 225, 555, 176, 400, 810, 101
at (Mahmudî divne): 219, 224, 300, 301, 308, 368, 369, 379, 380
at (Mahmudî küheylân):
at ahırı: 145, 539
at arabaları: 286
at biniciliği: 173
at donluğu: 305
at gemisi maryolu: 542
at gemleri: 665
at hotası: 148
at koşumları (cevâhir): 496
at sakaları: 46
at sütü: 194
at yükü: 540

at: 26, 29, 97, 103, 164, 189, 213, 222, 224, 310, 356, 361, 369, 372, 375, 381, 426, 443, 458, 486, 488, 489, 618, 675, 687, 689, 713, 735
Atabegler: 788
Atak (Dicle Cezîresi'nde): 77, 115
Atak beyi: 34
Atak Kalesi: 26, 59
Atak Sancağı: 33, 355
Atâyî Çelebi: 338
ateşbâz: 145, 151
ateşperest: 80, 653, 656, 792, 800
Atik Nehri: 640
Atina balı: 71
Atina Şehri: 197, 723
atlas (giyecek): 50, 569, 710
Atlas (kitap): 58
Atlas Okyanusu: 55
Atlas ve Minor kitapları: 776
atlas yorgan: 345
atlas: 102, 355
Atlas-ı Coğraf (kitap): 58
Atlas-ı Kolon (kitap): 58
Atlas-ı Minor (kitap): 58
Atlas-ı Padre (kitap): 58
atlı asker: 282, 666
Atlı Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
atmaca (kuş cinsi): 146, 357
Atmeydanı (Bağdad'da): 570
Atmeydanı: 227, 336, 405, 535, 546, 559, 567
Atpazarı (Diyarbakır'da): 47
attarlar pazarı: 48, 652
av eğlenceleri: 76, 607
av eti: 713
av kuşları: 147
av yerleri: 357
av yolu: 105
av: 357, 400, 481, 743
Avâm (Zübeyr bin): 657
Avân Unvâni's-Siyer (kitap): 339
Avarin-i bâlâ Kalesi (Mora'da): 238
avcı kayıkları: 412
avcı: 146, 294, 45
Avih Bağı (Bitlis'de): 172
Avih Dağı: 127, 293, 310
Avih Deresi: 124, 127, 139, 312, 134
Avih Köyü (Dergezîn'de): 473
Avih Mahallesi (Bitlis'de): 133
Avih mahbûbları: 473
Avih: 290
avize: 39, 155, 575, 580, 610, 636, 154, 428, 610, 632, 703
Avkî: 54
avlak (av yeri): 713, 357
Avlatî tarzı kalpak: 223
Avlonya iskelesi: 614
Avn b. Ali, Hazret-i: 585, 587
Ayn bin Abdullah bin Cafer-i Tayyâr: 598
Avnik beyi: 284, 288, 307, 329
Avnik Kalesi (Erzurum'da): 711
Avnikî dili: 111
Avratpazarı: 535, 547
Avsan: 724
Avşar hanları: 446
Avşar Türkmeni kabilesi: 461, 463, 522
Avşarlı Ebülfeth Han (Erdebil han): 451
Avşarlı kavmi: 387
Avşarlı Sültan menzili: 390
Avşarlı sültanı: 371
avşıla pilâv: 349
avşıla şerbeti: 171
Avul Meydânı Mahallesi (Bitlis'de): 133
ayak (ölçü birimi): 517
ayak nâibi: 36, 556
ayân sarayı: 194, 745
ayân ve eşraf: 379, 669, 740
Ayas Paşa Camii (Basra'da): 651
Ayas Paşa Hamamı (Basra'da): 652
Ayasofya (Büyük): 39
Ayasofya Kilisesi: 609, 719
Ayasofya Kubbesi: 412, 535, 782
Ayasofya: 25, 693
Ayasuluk Şehri: 197
Ayaş Kasabası: 3
Aybegi et-Türkmanî Camii (Mısır'da): 336
Aydıncık Şehri: 197
Aydonat: 614
Aydos balı: 16
aygır: 121, 639
ayı postu: 223
Ayıntab diyarı: 582
Âyişe-i Sıddıka, Hazret-i: 610
Ayn Ali Efendi (Bağdad defterdarı): 582
Ayn-ı Avih Deresi (Bitlis'de): 134
Ayn-ı Çemen: 209
Ayn-ı havuz akarsuyu: 109
Ayn-ı İskender Deresi (Bitlis'de): 134, 312
Ayn-ı Sendefe: 140
Ayntab gedeleci: 98

Ayntab Kalesi: 23
Ayntab Şehri: 90, 774
Aynu'l-berut Köprüsü (Bitlis'de): 134
Aynu'l-berut Mescidi (Bitlis'de): 132
Aynu'l-berut: 139
aynu's-semek (balık gözü) (kıymetli taş): 155
Ays (İshak oğlu): 202
Ays evlatları: 533
Ayşe, Hazret-i: 78
ayva perverde şerbeti: 16
ayva: 16, 19, 665
Azâzel (Şeytan'ın ismi): 762
azeb ağası: 251
azebân askeri: 253
azebân taifesi: 242
Azebcan Kuyusu (Van'da): 239
azebler (bekârlar): 244
Âzer, Melik: 696
Azerbaycan askeri: 370
Azerbaycan padişahları: 381, 233, 219, 189
Azerbaycan Rumiyesi Kalesi: 392
Azerbaycan Rumiyesi Şehri: 408, 413
Azerbaycan şahı: 4, 115, 126, 190, 204, 214, 233, 262, 360, 408, 495, 537, 538, 663, 688,
Azerbaycan şehirleri: 420, 576
Azerbaycan tahtı: 256, 407
Azerbaycan toprağı:
Azerbaycan İranı Türkistanı: 425
Azerbaycan ülkesi: 62, 73, 199, , 236, 238, 389, 407, 453
Azerbaycan vilâyeti: 118, 431, 524
Azerbaycan: 6, 62, 80, 126, 182, 185, 188, 190, 199, 201, 203, 211, 219, 233, 371, 374, 375, 386, 411, 432, 433, 443, 447, 448, 450, 504, 537, 539, 547, 776, 777, 700,
Azerbaycan-ı Ucan diyarı: 460
Azez Kasabası: 774
Azgak Köyü (Ahlat'da): 187, 287, 288
âzmâyiş (ok cinsi): 150, 220, 344
Azmizâde Hâletî (Şair): 147
Aznavur (Harun Reşid veziri): 773
Aznavur Tepesi: 773
Bâb Dağı: 479
Baba Çengî (sâzende): 149
Baba Çirkin, Hazret-i: 585
Babadağı okları: 344
Bâb-ı Muallâ (Mekke'de): 536
Bâb-ı Nâsır (Mısır'da): 248
Bâbıâlî: 439
Bâbil Kalesi: 588
Bâbil kuyusu: 127
Bâbü'l-Câbî: 609
Bâbü'l-cebel (Dağ Kapısı) (Cizre Kalesi kapısı): 727
Bâbü'l-ebvâb (Demirkapı): 702
Bâbü'l-fil: 596
Bâbü'l-katl (Kûfe'de): 637
Bâbü'l-mâ (Su Kapısı, Cizre Kalesi kapısı): 727
bâc (vergi): 178, 114, 182, 219, 276, 280, 283, 353, 438, 572, 659, 664, 682, 693, 737
bâcdâr: 130, 193, 216, 219, 528, 617, 621, 740, 785, 527, 700
Bâcvânlı Sancağı (Musul Eyaleti'nde): 785
Badanlıca Köyü: 495
badem fıstığı: 489
badem pilâv: 156, 349
badem yağı: 442
badem: 297, 411, 469
bâd-ı hevâ: 369
Badrak Tatarı: 711
bâdyân: 157, 410
bağ evleri: 206
bağ faslı: 144
Bağ Hamamı: 154
Bağ ibn Dâd bin Ankâyi'd-Dâr bin Murad: 535
bağ köşkleri: 144
bağ sarayı: 165
Bağ ve babası Dâd: 536
bağ ve bahçe: 1, 22, 28, 31, 95, 135, 152,194, 216, 262, 366, 379, 386, 389, 390, 391, 392, 408, 410, 413, 420, 423, 429, 432, 447, 456, 473, 475, 479, 480, 525, 654, 695, 713, 717, 718, 720, 726, 728, 736, 737, 740, 774
bağ ve bostan: 14, 219, 444, 507, 604, 634, 70, 522, 578
bağ ve gülistan: 213
bağ: 17, 21, 37, 64, 67, 90, 94, 95, 100, 140, 144, 153, 195, 212, 242, 246, 251, 256, 272, 273, 289, 299, 305, 324, 381, 382, 387, 388, 390, 408, 410, 411, 416, 419, 420, 423, 424, 430, 458, 461, 465, 469, 472, 475, 487, 487, 489, 489, 493, 499, 505, 638, 644, 659, 667, 671, 677, 679,

688, 689, 706, 708, 717, 732, 732, 749, 777
bağa (kaplumbağa) levhası: 334
bağa (kaşıklar): 157
Bağavî tefsiri (kitap): 335
Bağcı, bağcılık: 16, 151, 473, 270
Bağdad arslanı: 639, 639
Bağdad atları: 372
Bağdad canavarı: 208
Bağdad çölleri: 504, 555, 565, 77, 538, 65
Bağdad defter kethüdası: 561
Bağdad defterdarı: 582
Bağdad Defterhanesi: 672
Bağdad destanı: 543
Bağdad dilberleri: 572
Bağdad eyer örtüsü: 345
Bağdad Fatihi: 25, 551, 726, 67, 72, 750, 45, 413
Bağdad fethi: 32, 72, 73, 74, 76, 385, 417, 500, 541, 547, 552, 553
Bağdad güvercinleri: 573
Bağdad hakaniyân kösü: 474
Bağdad hâkimi: 491, 560, 538, 540
Bağdad halifesi: 7, 604, 506
Bağdad halkı: 568, 581, 615
Bağdad hamamları: 797
Bağdad hanı: 540, 421
Bağdad hizmeti: 556
Bağdad Hükümeti: 538
Bağdad Kalesi: 78, 235, 472, 533, 535, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 548, 549, 556, 557, 558, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 572, 574, 575, 579, 580, 616, 644, 649, 675, 728, 784, 785, 787, 801
Bağdad kapıları: 552
Bağdad Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Bağdad Kapısı (Demâvend Dağı Kalesi'nde): 525
Bağdad Kapısı (Dergezîn'de): 474
Bağdad Kapısı (Hemedan'da): 464, 465
Bağdad Kapısı (Musul Kalesi kapısı): 787, 789
Bağdad Kapısı (Sin Kalesi'nde): 500
Bağdad Kapısı: 617
Bağdad kavmi: 570
Bağdad kösü: 565
Bağdad kulu: 529, 530, 670
Bağdad masrafı: 560
Bağdad meliki: 535
Bağdad mescitleri: 567
Bağdad mesiregâhı: 674
Bağdad mollası: 532, 560, 588, 602, 604
Bağdad ovaları: 65, 526
Bağdad paşası: 543
Bağdad Seferi: 80, 437, 551, 693
Bağdad sınırı: 527, 556
Bağdad soğukluğu: 749
Bağdad sulhu: 296
Bağdad şahı: 453
Bağdad timar defterdarı: 561
Bağdad toprağı: 601
Bağdad tüccarları: 573
Bağdad valisi: 525, 556, 560, 577, 615, 621, 640, 647, 669, 672, 684, 701, 783, 641, 700, 677, 371, 481, 675
Bağdad yolu: 473, 526, 665, 776, 776
Bağdad ziyâretgâhı: 580
Bağdad ziyareti: 502
Bağdad, Eski: 534, 535, 562, 579
Bağdad: 6, 7, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 65, 74, 99, 106, 108, 109, 110, 178, 197, 227, 234, 235, 256, 260, 325, 336, 344, 371, 371, 372, 374, 385, 396, 417, 421, 428, 429, 441, 443, 445, 447, 450, 453, 460, 462, 463, 470, 471, 472, 474, 475, 479, 480, 481, 483, 484, 486, 487, 490, 494, 495, 497, 499, 500, 501, 506, 518, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 549, 550, 551, 551, 552, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 562, 564, 565, 566, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 584, 585, 586, 588, 589, 590, 593, 594, 597, 598, 599, 601, 603, 604, 605, 608, 610, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 621, 622, 629, 631, 636, 639, 640, 641, 644, 647, 649, 650, 661, 669, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 680, 682, 684, 686, 688, 691, 693, 699, 710, 715, 723, 724, 725, 743, 746, 747, 748, 773, 775, 777, 778, 779, 781, 783, 784, 785, 786, 788, 792, 796, 800, 801, 801, 802, 809, 810, 811
Bağdo Mah Camii (İşneviye şehrinde): 420
Bağdu Bağı (Biltis'de): 144, 172
Bağ-ı Cinân Kalesi: 494, 495, 784

Bağ-ı Cinân Şehri: 499, 504, 524, 788
Bağ-ı Cinân: 483, 495, 494
bağ-ı hıyâbân: 432
Bağ ibn Dâd: 533, 562
Bağın adlı bir İrem Bağı (Palu Kalesi'nde): 56
Bağın Şattı: 57
bağlı ve bahçeli: 25, 26, 27, 90, 221, 5, 106, 376, 702, 11, 480, 702, 720, 775
bağsız ve bahçesiz: 116
bahçe: 21, 64, 72, 140, 145, 236, 242, 272, 382, 387, 388, 408, 416, 420, 430, 475, 489, 493, 505, 571, 644, 659, 665, 667, 671, 677, 679, 689, 703, 706, 708, 22, 206, 213, 410, 458, 642, 749, 717
Bahçesaray: 345
bahrî hotas: 224, 225, 224
Bahr-i Muhît (Okyanus) gemisi: 690
Bahr-i Muhit (okyanus): 662, 201, 661
bakır kap: 23, 75, 97, 103, 351
bakır madeni: 689
bakır mangır: 98
bakır sahan: 349
bakır: 49, 75, 203, 565
Bâkî Dîvânı (kitap): 335
Bâkî Paşa (ordu defterdarı): 449
Bâkî Paşa, Defterdar: 451
Baki' kabristanı (Medine-i Münevvere'de): 605, 610, 461
bâkire tellâkeler: 156
bâkire: 51, 75, 92, 176, 426, 810
Bakkaloğlu Mehmed Ağa (Mardin hâkimi): 744
Bakkalzâde (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 50
bakla: 16, 66, 240, 270, 360, 411, 469, 488, 571, 145
baklava: 105, 171
Bakuba Kasabası: 532, 529, 531
Bakü: 185
bal mumları: 71
bal şerbeti: 469, 732
bal: 16, 90, 99, 112, 240, 241, 271, 294, 469
balaban (kuş cinsi): 146, 474
balaban (müzik âleti): 148
balaban: 239, 393
Bâlâburc (Van'da): 266
Bâlâburc Sultan Türbesi, ziyareti: 266, 274
Balat Şehri: 197
baldıran şerbeti: 171
balgam (hastalık): 44, 66, 140, 797
balgamî (kıymetli taş): 120, 155, 351, 35:
Balı Dayı Çelebi (şair): 569
Balı Paşa (Karaman paşası): 616
balık avcıları: 114, 412, 413, 673
balık dalyanı: 187
balık dişi: 334
balık heykeli: 457
balık: 45, 150, 153, 184, 185, 218, 219, 239, 413, 457, 463, 673, 691, 747, 750, 755, 795, 796
balıkçıl telleri: 223
Balıkçılar Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Balıkesri Şehri: 511
Balıklağa Kalesi (Kırım'da): 237
Balıklı Ayazma: 105
Balıklı gölü, suyu (Diyarbakır'da): 45, 4(
Balıklı Mahallesi (Diyarbakır'da): 47, 743
Balıklı Tekkesi: 44
Balıklı zâviyesi mescidi (Diyarbakır'da): 42
Balıklı: 45
Balılı taclar: 223
Balis arazisi: 253
Balis Kalesi: 11
Balis Kasabası: 774
balmumu: 20, 75, 240, 477, 19
Balta Kalesi: 716
balta: 48, 240, 298, 549
Baltacı Mehmed Paşa (Vezir): 679; 688
Balu Han kıpçakları: 181
balyemez top: 230, 319, 548, 564, 206, 241, 266, 285, 291, 294, 307, 317, 362, 439, 557, 565, 205, 215, 242, 287, 394, 407, 565, 650, 784, 291, 548, 557, 556, 548, 310
balyoz guruşu: 356
bân yaprağı: 271
bana (ılıca): 797
Bana beyi: 687
Bana Köyü: 687
Bânû Perî: 697
Bânû-yı Cihan (Enûşirvân kızı): 531
Banyân kavmi: 653, 656
bapir (hâkim ve şeyh): 97, 100, 105, 97
Bapir Köyü: 100
Bapirî (Kürt kavmi): 606, 91, 614, 296, 710, 728
Bapirî lehçesi: 711

Bar iskelesi: 614
baras: 203
barça (gemi cinsi): 58, 654
Bârgiri beyi: 218, 226, 286, 291, 329, 368
Bârgiri Dağları: 184, 218
Bârgiri Kalesi: 184, 218, 219, 234, 286, 218
Bârgiri Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 258
Bârgiri: 219, 257, 185, 259
barhane (göç eşyası): 247, 384
barut (İngiliz): 558
barut: 82, 97, 228, 285, 549, 558
Baruthane çarkı: 574
basdığı (üzüm şırasını kaynatıp içine nişasta bulamakla yapılan pelte): 20
Basinfa Nehri: 109, 576
Bâsle Köyü: 677
basma kefere hattı: 340
basma kitap: 340
basma resimleri: 340
Basra benderi: 554
Basra bezirgânları: 632
Basra Denizi: 64
Basra diyarı: 655, 656
Basra Eyaleti: 560, 643, 646, 647, 661
Basra hac emiri: 652
Basra hâkimi: 647, 660, 662, 646, 662, 658, 665
Basra halkı: 665
Basra hamamları: 797
Basra helvası: 505
Basra Hükümeti: 646
Basra iskelesi: 58
Basra Kalesi: 64, 620, 642, 644, 645, 646, 649, 650, 655, 665, 728
Basra kapısı: 650
Basra kargısı mızrağı: 212, 224, 344
Basra köyleri: 64, 578
Basra nahiyeleri: 656
Basra Ovası: 649
Basra paşası: 647, 649, 675
Basra şekerli şerbeti: 571
Basra: 55, 56, 57, 58, 60, 63, 64, 65, 99, 106, 110, 124, 326, 458, 459, 512, 531, 540, 553, 555, 578, 579, 582, 593, 596, 603, 605, 622, 631, 632, 641, 642, 643, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 662, 664, 665, 666, 667, 669, 674, 675, 676, 724, 786, 782
Basralı Ham (Bağdad Kalesi'nde): 568
Başhan menzili: 29, 25, 29
Bâşke (Melik Zûpîn'in veziri): 678
Bâşke Kalesi: 678
bataklık: 218, 364, 286
Batâyıh adlı köy: 577, 109
Bathâ Şehri: 781
Batlamyus Hekim: 207, 505, 510, 521
Batman Köprüsü: 17, 37, 59, 110, 113, 114, 115, 741, 742
Batman Nehri: 57, 59, 106, 108, 113, 115, 124, 140, 741, 742
batman: 20, 59, 583
Battal Cafer Gazi: 7
Bavgir Kalesi (Bârgiri Kalesi): 219
Bayat beyleri: 453
Bayat Nahiyesi (Erdebil'de): 446
Bayat Sancağı (arz-ı Irak'da): 559, 529
Bayat Sültan (Acem sültanı): 549
Bayat: 558
Bayburt zilileri: 346
Bayburt Kalesi: 31
Bayezid beyi: 226, 259, 287, 288, 291, 307, 329, 368
Bayezid Han-ı Velî: 2, 335, 770
Bayezid Kalesi Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 257, 258
Bayındır Han: 200, 190
Bayındır hükümdarı: 530
Bayındırlılar: 514
Baykara eğlencesi: 71
baykuş yuvası: 500
baykuş: 193, 239, 473, 523, 534, 776, 787
bayrak: 293, 366, 373, 406, 541, 309
Bayram Paşa, Sadrazam: 501, 547, 786, 784
Bayramî tekkesi: 3
baytal (kısrak, at) sütü çeşmesi: 195
Baytamur Camii (Kazvin Şehri'nde): 484, 486
Baytanur (İmâdiye Kalesi): 695, 696, 699, 701
Baytar ilmi: 149
Bâzâr-ı Cengûle Sancağı (Şehrezûl'da): 685
bebr: 582
Bedahşân lâli: 347, 348, 452, 521
Beddî kavmi: 296
beddua: 30, 91, 107, 209, 210, 302, 343, 777, 792, 793
Bedesten çarşısı (Malatya'da): 13

bedesten: 11, 48, 134, 135, 194, 206, 216, 262, 266, 410, 419, 420, 456, 486, 505, 509, 568, 618, 652, 707, 730, 790
Bedî kavmi: 252
Bedir, Bedreddin (Abdâl Han'ın oğlu): 151, 157, 330, 331, 332
Bedir Bay Han (Osmanoğulları atası): 198
Bedir gazası: 625
bediyye kereke (üstlük yeldirme): 569
Bedlis (hazinedar): 124, 125, 126, 131, 319
Bedlis Camii (Bitlis'de): 131
Bedlis: 125, 126, 138
Bedr bin Mukbil el-Ca'fî: 600
Bedir fethi: 477, 502
bedrâî hurması: 571, 582
bedrevî: 584
Beğavî Tefsiri (kitap): 176
Behdînân beyi: 693, 699
Behdînân kavmi: 710
Behdînân Kürdü dili: 711
Behdînân toprağı: 688, 698
Behistan sultanı: 429
Behistan: 432
Behitsvân ibn Şemkin: 695, 698
Behlûl-i Dânâ, Hazret-i: 585, 590
Behlûlî taclar: 223
Behlüloğlu (Van ağası): 268, 300
Behnisa: 724
Behram Paşa Camii (Diyarbakır'da): 40
Behram Paşa Hamamı (Diyarbakır'da): 53
Behram Paşa hamamı (Malatya'da): 15
Behramiye Camii (Diyarbakır'da): 41
Behrampûrî bezleri: 352, 467
Behrûz (Enûşirvân oğlu): 532
Behrûz Şehri: 532
Behtek Kilisesi (Hemedan'da): 468
Behzâd, Nakkaş: 147, 49, 341
Bekâ Vadisi: 632
bekâr hanları: 15, 48, 134, 194, 265, 568, 730, 790
bekçiler: 282, 406, 423, 474, 572
Beke Şehri: 781
Bekir Ağa (başkapucu): 555
Bekir Paşa Hanı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Bekir Paşa: 790
Bekir Subaşı (âsî eşkıya): 543, 544, 545, 566, 783, 588
Bekke (Mekke) Şehri: 634
Bekrî (Hattat): 334, 335
Bektaş Ağa Mescidi (Malatya'da): 12
Bektaş Ağa: 556
Bektaş Han (hanlar hanı): 549, 556
Bektaş Han Hamamı (Bağdad'da): 570
Bektaşî tacları: 149, 223
Bektaşî fukaraları: 24, 465, 808
Bektaşî tekkesi: 12, 428, 455, 573, 12, 486, 133
Bekûfâr Köyü: 695
Bel'am b. Baur: 342
Belbis cengi: 352
Belde-i Hatib Şehri: 576, 803
Beled-i Seyâbin Hamamı (Basra'da): 652
Beledülhatib Şehri: 78, 78, 90, 787, 799, 800, 801
Belgrad: 260
Belh eriği reçeli: 351
Belh halkı: 19
Belh u Buhara: 453, 612, 626
Belh: 202
Belhli Mirza Can (yay ustası): 344
Belhli Satî işi (tüfeng): 344
Belhli Sevindik Han işi (tüfeng): 345
Belkâs Sancağı (Şehrezûl'da): 680, 685
Belkıs Sarayı: 147
Bendâv Acînât, Peygamber Cenneti (Eski Musul): 776
bender emini: 642
Benderçe: 663
Bend-i Mâhî (Van'da): 184, 185, 187, 218, 219, 253, 272, 286, 433
Bend-i Mâhî Sultan: 185
Benefşe Kalesi: 81
Benî Helâl küheylânı: 369
Benî İsrail: 482, 780
Benî Ken'an: 482
Benî Keys Urbânı kabilesi: 503
Benî Kotur beyi: 226, 289, 304
Benî Kotur: 256, 257, 258, 259, 307, 368
Benî Mevâl Urbânı: 480
Benî Sehvan Urbânı: 798
Benî Tanur Kalesi: 60
Benî Tay Urbânı: 76, 548
Benî Ümeyye halifeleri: 595
Benî Ziyâd: 681, 695, 696, 698
Benli Ömer Ağa (kapıcıbaşı): 369
Ber-âbâd (Tikrit Kalesi): 801
Berabaş: 254
berber: 149, 270, 409, 410, 477, 585
Berberî dili: 762

berbûtî (çalgıcı): 71
Berda beyi: 259, 289, 304, 307, 368
Berda Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 257, 258
Berdük Deresi: 382
Berdük Kalesi: 387, 388, 412
Berdük Nehri: 382
Berdük sültanı: 387
Berir bin Zeyd el-Hemedanî: 599
Berko Han (Halef Han kardeşi): 549
Berkûk Camii (Mısır'da): 336
Berkûk Şah Camili: 775
Bermekîler: 222, 667
Besne Kalesi: 28
Beşâret Ağa: 52, 138
Beşâret Ağa Mektebi (Bitlis'de): 132
Beşâret, Cerrah Usta: 13
Beşâretoğlu (cerrah): 136
Beşiş Dağları: 708
Betrâ beldesi: 692, 693
Bey armudu: 18
Bey Hamamı (Cizre Şehri'nde): 730
Bey Hamamı (Malatya'da): 15
bey kumru (kayısı çeşidi): 18
Bey sarayı: 109, 389
beyaz çatal ibikli ibiksiz horos (kuş cinsi): 766
beybini armudu: 489
beylerbeyi: 273, 365, 449, 451, 542, 684, 496, 257, 725, 501, 259, 357, 483, 684, 33
Beypazarı Kalesi: 2
Beypazarı kavunu: 478
Beypazarı Şehri: 3
Beyt-i Makdis: 80
Beyt-i Mamur Kasrı: 634, 681
Beyt-i şerif: 624, 634, 635
Beytülhazen (Sıfet Şehri): 80
Beyzavî tefsiri: 43
bez dokuyucu Lazlar: 15
bez: 66, 352
bezciler pazarı: 48
bezelye: 488, 571
Bezî (şeyhülkurrâ): 759
Bezikî kavmi: 296
Bezikîoğlu (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 49
Bezikîoğlu sarayı (Diyarbakır'da): 47
bezir yağı: 240
bezirgân (tüccar): 265, 48, 67, 570, 133, 185, 216, 410, 664
Bezirgân hanı (Diyarbakır'da): 48
Bezzazistan Sebîli (Bitlis'de): 133
Bezzazistan: 48
Bezzâziyye (kitap): 340
bıçak: 66, 176, 148, 154, 632
bıldırcın: 357
bıtrik: 573, 709, 760
Bıyıklı Hasan Paşa (vezir): 450, 451, 449
Bıyıklı Mehmed Paşa Camii (Diyarbakır'da): 42
Bıyıklı Mehmed Paşa Hamamı (Diyarbakır'da): 53
Bıyıklı Mehmed Paşa: 27, 28, 32, 33, 38, 40, 42, 80, 107, 116, 53
biber: 583
Bîcur Köyü: 429
Bidâye ve'n-nihâye (kitap): 340
Bîdkâr Kalesi: 234
Bilâl-i Habeşî, Hazret-i: 149, 609, 752
Bilbeys Şehri: 191, 666
dershane: 486
bilgin: 125, 498, 509, 510, 13, 123, 333
billûr cam: 53, 56, 155, 262, 632
Bingöl Dağı: 124, 719
Bingöl Yaylası: 24, 178, 194, 207
Birdinic Köyü Köprüsü: 26, 27, 28, 57
Birecik Kalesi (Urfa'da): 11, 23, 77, 237, 253, 576, 773, 774
Birecik yayı: 382
Birecik: 60, 774
Biredos Sültanı menzili: 391
Biredos Sültanı / beyi: 226, 256, 370, 371, 395
Birispi beyi: 726
bistî (sikke): 410
Bîsütun Dağı: 94, 113, 229, 239, 285, 461, 462, 463, 464, 469, 473, 524, 525, 526, 719
Bîsütun Kalesi: 462, 784
Bîsütun Kapısı (Hemedan'da): 464
Bîsütun sultanı: 462
Bişr bin Ömer el-Hadarî: 599
Bişr el-Hâc el-Hâfî, Hazret-i: 584, 586
Bî-tenûr Şehri (Baytanûr): 695
Bitlis Dağları: 292, 742
Bitlis dereleri: 146, 177, 295, 299, 152, 181, 295
Bitlis halkı: 147, 326, 333, 347, 357
Bitlis Hanı Hamamı: 466
Bitlis hanı: 92, 93, 116, 118, 126, 128, 227, 228, 258, 259, 260, 268, 269, 275, 278, 279, 292, 298, 316, 322, 325, 326, 327, 337, 362, 371, 374,

377, 380, 397, 438, 439, 440, 647, 793, 291, 51, 92, 116, 178, 204, 274, 280, 295, 555, 119, 286, 259, 385, 375, 199, 257, 234, 235, 449
Bitlis Hükümeti: 255, 256, 332
Bitlis ileri gelenleri: 346
Bitlis kadısı: 118, 343, 346
Bitlis Kalesi: 123, 124, 127, 128, 138, 214, 294, 312, 314, 317, 319, 320, 333
Bitlis kulu: 367
Bitlis Nehri: 59, 119, 145
Bitlis sahtiyanı: 170
Bitlis: 92, 113, 118, 118, 120, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 134, 135, 137, 139, 140, 144, 145, 146, 147, 152, 159, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 177, 178, 180, 181, 192, 204, 217, 222, 233, 235, 253, 262, 271, 274, 282, 284, 289, 290, 291, 293, 294, 299, 302, 304, 305, 306, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 320, 330, 331, 332, 333, 349, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 439, 448, 547, 698, 699, 711

bî-zebân kavmi: 763
Boğa Bay Camii (Dümbülî Kalesi'nde): 423
boğası: 136, 268
boğça: 367, 399
Boğdan kralları: 770
Boğol kavmi: 200
Boğol okları: 344
Boğol: 393
bohça: 697, 348
Bolagay Kalesi (Hersek'de): 238
Bomboç Kalesi: 11
Bomboç: 253, 774
Bora Han (Gürcü hanı): 455
Bosna: 237, 260, 384, 472, 546
Bosnasarayı: 741
Bostân (kitap): 175, 335, 337
bostan: 22, 37, 60, 64, 70, 109, 140, 153, 242, 469, 472, 475, 480, 487, 671, 705, 708, 732, 749, 775
Bostancı Mescidi (Malatya'da): 11
Bostancıbaşı Köprüsü: 769
Bostancılar Mahallesi (Malatya'da): 11
Boşnak: 216, 260, 546
Boşnakca: 763
boyacılık: 149, 150, 134
boyahane emini: 130
boyahane: 134, 169
boybeyi: 10, 34, 36, 190, 198, 202, 256
boza: 614, 662
Bozcaada: 296, 411
bozdoğan topuz: 226, 345
Bozdoğanî dervişi: 428
Bozevli Sultan ziyareti: 416
Bozok Sancağı: 417
Böğürdelen Kalesi: 655, 664, 665
Böğürdelen Limanı: 664
Böğürdelen Sancağı: 648
bölükbaşı: 225, 303, 320, 361
Börüce Köyü: 687
börülce: 454, 469, 488
Budak Bey Hamamı (Bitlis'de): 137
Budak Han Bey (Bayezid Beyi): 368, 688
Budin Kalesi: 243
Budin: 17, 46, 74, 237, 260, 485, 492, 557
buğday ambarı: 406, 572, 728
buğday değirmenleri: 576
Buğday Pazarı (Basra'da): 652
buğday: 16, 66, 82, 171, 240, 270, 299, 410, 411, 454, 456, 469, 475, 488, 492, 493, 505, 516, 521, 571, 621, 657, 662, 692, 771, 774
Buhara eriği, reçeli: 351, 469
Buhara: 202
Buhârî hadisleri: 263
Buhtan Kalesi: 727
Buhtan / Bohtan kavunu: 66, 71
Buhtan kavunu: 478
Buhtan Şehri: 721
Buhtâniyân kavmi: 723, 725, 724
Buhtî (hançer cinsi): 344, 180
Buhtî Bey (Abbasîoğulları'ndan): 723
Bûhtî Han: 723
Bûhtî Kürtleri: 776, 778
Buhtunnasr: 80, 107, 482, 483, 515, 535, 562, 777, 805, 806
buhûrdan (gümüş): 351
buhûrdan: 334, 611, 156
buhûrdanlık: 277
buhûr-ı meryem (çiçek cinsi): 153
bukalemun nakşı: 49, 87, 154, 238, 239, 340, 423
Bukrat: 135, 146
Bulgar: 453
Bulgarca: 763
Bulgay Kalesi: 81
Bûnân, patrik: 718
bundukani altın: 348
bunlıca (ılıca): 797

Burak: 595
burka (peçe): 416, 14, 136, 268, 467, 487, 569, 685
Bursa çârkâbı (bir tür ipek): 345
Bursa dükkânları: 466
Bursa ılıcaları: 446
Bursa okları: 344
Bursa Şehri: 114, 518
Bursa Türkleri: 797
Bursa: 8, 132, 134, 190, 199, 277, 545
Bursalı işi (yay cinsi): 344
Burun Kasım: 451
Bûsîr beldesi: 667, 666
Busrâ-yı Havran Şehri: 197, 623, 624
butluk (zırh): 223
buzağı dişi: 87
bülbül: 22, 155, 713
büryân: 156, 349, 394, 478
büyü: 764, 793
Büyük Ayasofya: 39
Büyük Dehdivan: 293
Büyük Diyâle Nehri: 532
Büyük Fethiye Kalesi: 642, 645
Büyük Göllü Köyü: 104
Büyük Hankâh menzili: 528
Büyük İskender Kalesi: 126
Büyük İskender: 56, 109, 125, 131, 185, 233, 482, 648
Büyük Okyanus: 55
Büyük Zarb Nehri: 683, 682
Büzürcmihir (hâkim): 429, 682
Cafer aslından değiştir
Cafer-i Tayyâr, Hazret-i: 585, 598
câb tirkeş: 98, 117, 129, 170, 289, 380
Caber Kalesi: 10, 11, 198, 609, 626, 666, 78, 190
Câbir b. Abdillah-ı Ensârî: 481, 759, 757
Câbülkâ kavmi: 770
cacıhlı (otlu) peynir: 99, 171
cacim (kilim): 104, 103
Cafer Ağa (Hazinedar): 225
Cafer Ağa, Hadım: 267, 273, 265
Cafer bin Ali: 598
Cafer bin Ukayl: 598
Cafer Gazi, Battal: 7
Cafer Paşa Camii (Rumiye'de): 409
Cafer Paşa Camii Vakfı: 428
Cafer Paşa Hanı Kenti (köyü): 433
Cafer Paşa, Hadım: 392, 406, 433
Cafer-i Bermekî: 116, 149, 177, 667
Cafer-i Ensârî, Hazret-i: 473
Caferî mezhebi: 407
Cafer-i Sâdık, Hazret-i: 55, 587, 601
Caferiye Kasabası mukâtaası: 648
Caferiye Kasrı: 667
Cağaloğlu / Cığaloğlu Hanı (Bağdad Kalesi'nde): 568, 570
Cağaloğlu / Cığaloğlu Sinan Paşa(III. Murad Han veziri): 274, 384, 390, 406, 446, 448, 450, 455, 460, 461, 462, 470, 471, 478, 479, 480, 483, 522, 524, 525, 543
Cağaloğlu Sinan Paşa Camii: 419
Calinus: 146
Câlût Melik mabedi: 232, 233, 260
Câlût, Melik: 232, 244, 359, 658
camız (manda): 194, 239, 240, 285, 429, 240, 546, 603, 638, 687, 798, 221, 291
Câmî (Şair): 147
Câmi'u'l-kebîr (kitap): 340
Câmi'u's-sağîr (kitap): 340
Cami-i Ezher: 39, 43, 20
Cami-i Kebir (Diyarbakır'da): 39, 42, 50
Cami-i Kebir aşevi (Diyarbakır'da): 52
Cami-i Kebir imamı Deli İmam: 43
Cami-i Kebir Mahallesi (Diyarbakır'da): 47
Cami-i Kebir Mahallesi (Malatya'da): 11
Cami-i Kebir: 44, 51
Câmî-i Revâkî: 338
Camiunnûr (Musul'da): 794, 788, 536
camuz:
Can Apardı Han: 453, 465
Can Ata Bey: 687
Can Bey (mühürken): 343
Can Kulı Han-ı Şirazî (Hemedan tabiplerinden): 466
Can Petro (saat ustası): 148
Candemâh Hanım: 491
Cânepây Sültan (Acem sültanı): 549
cângülü (elma cinsi): 271
Canha Kalesi: 31
Canik Nehri: 221, 286
Canikler Köyü: 221
Canlar Kuyusu: 631
Canpolad Ağa: 284
Canpoladlı askeri: 448
Canpoladzâde: 449, 274, 448
car (çarşaf): 51, 14, 136
carik kuşak: 180, 98
câriye: 52, 89, 92, 137, 176, 269, 330, 346, 353, 456, 467, 488, 510, 521, 569, 653, 708, 731, 790, 15, 137, 152, 153

casus: 296, 95
cebbâne (mezarlık): 734
cebe ve cevşen: 225, 243, 248, 292, 218
cebeci: 206, 227, 242, 244, 250, 252, 253, 307, 330, 407, 616, 643, 649, 686, 193, 227, 285, 495
cebecibaşı: 250, 328, 556
cebehane: 5, 7, 11, 28, 82, 83, 90, 108, 116, 127, 193, 205, 206, 216, 240, 241, 243, 247, 255, 285, 287, 288, 291, 320, 328, 332, 333, 377, 384, 412, 413, 419, 431, 448, 464, 472, 475, 479, 491, 500, 501, 525, 550, 566, 566, 572, 575, 616, 617, 640, 641, 642, 644, 650, 659, 682, 683, 686, 728, 740, 748, 786, 788
Cebele bin Ali eş-Şeybânî: 600
Cebel-i Akreb (İmâdiye Kalesi): 699
Cebel-i Kum Kalesi: 502
Cebel-i Mâr (Yılan Dağı): 79
Cebel-i Muallâ: 625
cebelü: 8, 108, 548, 785, 800, 684, 250, 34, 748, 28, 81, 130, 193, 206, 215, 257, 259, 260, 740
Cebel-i Lübnan: 632
Cebrî mezhebi: 275, 280
Cebrî Urbânı mezhebi: 663
cehennem çukuru: 127, 139, 243, 361, 299, 704
Cehennem Deresi: 296
Celâlî Bekir oğlu Derviş Mehmed: 566
Celâlî Cennetoğlu (celâlî): 766
Celâlîler: 766, 566
Celâyir oğlu Kara Yusuf: 190
celebe gemileri: 58, 655
celî hat: 6, 192, 198, 336, 527, 541, 552
cellat: 269, 320, 321, 322, 323, 355, 356, 441, 227, 324, 328, 119, 229, 313, 343, 705
Celo Köyü: 254, 289, 386
Celovî (Kürt kavmi): 280, 296, 350, 606, 351
Celovî piyade askeri: 254
Celvetî tekkesi: 12
Cem Bey (mühürken): 343
Cem-cemal Kalesi: 479, 524
Cem-cenâb Dağı: 481
Cem-cenâb Hanlığı: 480
Cem-cenâb Kalesi: 479, 480, 494, 679, 784
Cem-cenâb Nehri: 480
Cem-cenâb Şehri: 504, 524, 685
Cemil, Şeyh: 585
Cemşid: 120, 151, 152, 464, 469, 806, 592, 807
Cenâb Sültan (Acem sültanı): 549
Cenâbî Ahmed Paşa: 365, 366, 361
Cenderecizâde (Hattat): 336
Ceneviz Firengi şişeleri: 159
ceng tüfengi: 366
Cengiz askeri: 200
Cengiz Moğol kavmi: 384
Cengiz Tatarı: 190
Cengizoğulları: 392, 433
Cengûle Sancağı (Bağdad'da): 559, 561, 531
cennet bağları: 151, 511, 582
cennet bahçesi: 72, 505
Cennet Çeşmesi pınarı (Erzurum'da): 46
cennet ehlinin dili: 111
cennet taamı: 350
Cennetî Çelebi (şair): 136
Cenûb Kasabası Sancağı: 648
cep harçlığı: 447, 811
Cerbân Kan mezarlığı: 514
Cerbân Kan Şehri: 512, 513, 514
Cerce mukâtaası: 648
Cercer-âbâd Köyü, kasabası: 63, 577, 667
Cercîs Makamı: 807
Cercîs Nebî Camii (Musul'da): 788
Cercîs Nebî, Hazret-i: 788, 107, 210, 415, 792, 793
Cerdekılî (Kürt kavmi): 606
Cerem Kalesi: 234
Cerîh bin Tâsûr Tîvâr bin Ebî Hamîr el-Fehmî el-Hemedanî: 601
Cerîr-i Taberî tefsiri (kitap): 335, 43, 763, 534
cerrah (kan alıcı): 466
Cerrah Usta Ali (Bağdad cerrahlarından): 568
Cerrah Usta Beşâret: 13
cerrah: 13, 50, 135, 136, 146, 175, 194, 268, 442, 456, 466, 487, 498, 505, 509, 520, 568, 652, 707, 730, 790, 150, 568
cevâhir at koşumları: 225, 375, 496
cevâhir çârkâb tirkeş: 374, 533
cevâhir eyer: 375, 374, 399
cevâhir fincanlar: 157
cevâhir hançer: 374, 436, 533
cevâhir kandiller: 451
cevâhir kemer-i münevver: 348

cevâhir kılıç: 374, 425
cevâhir şîb hil'atler: 352
cevâhir zurzuvile tâc: 425
cevâhir: 176, 225, 317, 334, 344, 346, 347, 354, 359, 552, 584, 610, 653, 730
cevâhirciler pazarı: 48
Cevâzir Sancağı (Bağdad'da): 559, 570, 561, 670, 671, 671
cevellâkî (İran dervişi): 428, 476, 399
cevherdâr tüfeng: 345
Ceviz Kalesi: 204
ceviz: 112, 157, 503, 583
Cevrî Şair: 552
Cevşenî, Şair: 50
cevz-i bevvâ murabbaı (reçeli): 351
cevz-i ma'dûd (vergi): 560, 670
Ceyhun Nehri: 54, 728
ceylân avları: 657, 713
ceylân derisi: 570, 780
ceylân gözlü: 267, 330, 422, 568, 664, 360, 334, 398
ceylân: 163, 488, 494, 638, 742, 776, 778, 798
Ceyrun Dağı: 756
Cezâyir hâkimi: 560
Cezâyir: 555, 573, 656, 674
Cezâyir-i Basra Sancağı: 648
Cezâyir-i Umman: 578
Cezerî (kitap): 335, 734
Cezeriyye Risâlesi (kitap): 796
Cezîre beyi: 809
Cezîre Eyaleti: 725
Cezîre hâkimi: 719, 720
Cezîre halkı: 724
Cezîre Hükümeti: 27, 33
Cezîre Kalesi: 60, 724, 725
Cezîre Mansûriyesi Kalesi: 642
Cezîre Şehri: 717, 719, 721, 723, 795, 800, 726
Cezîre: 57, 62, 572, 721, 725
Cezîre-i Dicle Erzeni: 188
Cezîre-i Dicle: 616, 727
Cezîre-i Irak: 64
Cezîre-i İbn Ömer Kalesi: 721
Cezîre-i İbn Ömer: 64, 699, 718, 722, 723, 724, 733, 734, 749
Cığalı Baba: 423
Cığalı Sultan: 423
Cıska beyi: 289
Cıska Kalesi: 26
Cıska Şehri (Diyarbakır'da): 77, 510, 169
Çıskavî (hançer cinsi): 344, 180, 343
Cibali Kapısı: 543
cibinlik: 372, 476
cibiz / cibis (alçı taşı): 182, 209, 265, 406, 474, 561, 631, 689, 742, 748,
Cibril-i Emin, Hazret-i: 86, 183, 336, 458, 586, 605, 613, 630, 722, 734, 752, 753
Cidde: 58, 573, 631,633, 654, 681, 771
cifir ilmi: 721, 728, 780
Ciğ Ahmed Kulesi: 786
Cihan Bey: 688
Cihan Şah (Akçakoyunlu, Azerbaycan şahlarından): 262, 429, 432, 688
Cihan Şah imareti: 469
Cihan Şah Kalesi: 688
Cihan Şah Mektebi (Hemedan'da): 465
Cihan-sûd imareti (Kavzin'de): 489
Cîlân Kasabası: 530
cilfidan (at cinsi): 224, 639
Ciltçilik sanatı: 147
Cimcime Sultan: 587, 619
Cimri Sancağı (Şehrezûl'da): 685
cin eşyaları: 503
cin kabilesi: 502, 594, 765, 766, 772
Cinîn Cürcân Şehri: 672
cinler padişahı Melik Sarfayâîl: 772, 782
Cirbeli menzili: 809
Circe Şehri: 724, 759, 672, 723
cirit: 122, 172, 215, 265, 552, 245, 650, 146
Cisir (Köprü) Kapısı (Bağdad Kalesi'nde): 565, 568
Cisir (Köprü) Kapısı (Musul Kalesi kapısı): 787
Cisir Kapısı: 572, 617, 669
Cisirbaşı Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Cisr-i Yakub (Yakub Köprüsü): 461
Ciyâd kavmi (atların bir türü): 767
Cize Şehri: 666, 722, 779
Cizirî (Cizre Kalesi): 724
Cizre âlimleri: 734
Cizre Finiki: 731
Cizre Kalesi: 78, 721, 724, 727, 728, 734, 787
Cizre Kürtçesi: 733
Cizre35, 61, 64, 108, 110, 112, 453, 575, 576, 675, 698, 708, 710, 715, 718, 719, 720, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 730, 732, 733, 734, 735, 737, 739, 750, 783

Cizreli dili: 111
cizye (vergi): 31, 128
Coğraf (kitap): 340
Coğrafiye kitapları: 776
Cömerd Kassâb Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Cömerd Kassâb: 590
Cûde Dağı (Musul'da): 454, 502, 515, 695, 698, 718, 719, 720, 721, 750
Cûde Şehri: 86, 110, 454, 515, 718, 719, 721, 781
Cudi Dağı: 85, 86, 454, 719, 723, 750, 781
Cum Hamamı (Malatya'da): 15
Cuma hutbesi: 40
cura: 249
cû'u'l-kelbe (köpek hastalığı): 157
Cübb-i Yusuf (Yusuf Kuyusu): 461
Cüllâb Kasabası: 774
cüllâh (dokumacı) pazarı: 195
Cülomerg Dağları (Hakkâri'de): 378
Cülomerg Kalesi (Hakkâri'de): 184, 254, 368, 701
Cülomerg Şehri: 690
Cülomerg lehçesi: 711
cümmeyz: 152
Cürcân arkı: 672
Cürcân mukâtaası: 672
Cürcân vilâyeti: 695
Cürce Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 566, 567, 570
cürm-i cinâyet: 369
cüzam hastalığı: 46, 203
Cüzamî kavmi: 252
çadır mehterleri: 224
çadır tokmağı: 298
çadır: 1, 3, 24, 29, 57, 70, 71, 76, 84, 92, 93, 97, 103, 104, 105, 106, 112, 115, 117, 120, 177, 180, 214, 230, 232, 233, 234, 237, 274, 281, 285, 288,290, 295, 297, 298,, 299318, 324, 327, 328, 341, 346, 356, 367, 387, 388, 451, 471, 476, 496, 500, 501, 539, 540, 547, 555, 603, 616, 673, 674, 676, 733, 750, 769, 776, 778, 797, 798, 799, 811
Çağatay dili: 193, 507
Çağatay: 729, 762
çakal: 208
Çâker Ağa (Han Veziri): 136, 176, 180, 293, 296, 310, 311
Çâker Sültan (Acem sültanı): 549
çakıl ekmeği: 66, 171, 489
çakır (içki): 386, 429
çakır (kuş cinsi): 146
Çakıt Hanı (Adana yakınında): 361
çakmak taşı: 115, 139, 360, 186
çakşır: 122, 364, 467, 569
Çaldıran cengi: 31, 550
çalgıcılar: 71, 280
çalıcı mehterbaşı: 309
Çalış Çayırı: 288, 290
çalmalı kalpak: 223
çam ağacı direkleri: 43, 67, 174
çam ağacı oluklar: 678
çam: 344, 390
Çankırı: 3
çanlık: 39
Çapakçur beyi: 34, 129, 289
Çapakçur Kalesi: 57, 77, 26
Çapakçur Sancağı: 33
çapar (postacı, ulak): 421, 425, 441, 370, 391, 401, 426
çapar at: 107, 443
Çârbağ: 21, 410, 475
Çârbağ-ı şâhân (Kavzin'de): 489
Çardaklı Hamam (Diyarbakır'da): 54
çârgül fincanlar: 351
çarha: 292, 307
çarhacı: 259, 287, 291, 686, 699
Çarıkçı Defterdarzâde Mehmed Paşa: 361
çârkâb işleme: 352
çârkâb kaftanlar: 346
çârkâb tirkeş (cevâhir): 374, 533
çark-ı felek (donanma fişekleri): 240, 299
Çârmelik Kasabası: 774
Çârperî kitabı (kitap): 335
çarşaf: 51, 423, 346
Çarşı bedesten: 466
Çarşı Hamamı (Basra'da): 652
Çarşı Mektebi (Bitlis'de): 132
Çarşı Pazar bedesteni: 730
çarşı pazar: 450, 454, 474, 512, 566, 568, 661, 662, 677, 680, 749
çarşı: 48, 117, 410, 419, 423, 431
Çarşı bedesten: 790
çârtây (müzik âleti): 148
çârtâyî (çalgıcı): 71
Çâr-yâr (Dört Dost): 283, 323, 398, 400, 516, 549, 609, 630, 674
çaşıt (casus): 290, 297, 304, 358, 439, 441, 304, 401, 439, 440, 441
Çâşnigir Köprüsü: 113
çâşnigir: 224, 324

çâşnigirbaşı: 121, 122, 394, 350
çatal koş at: 223
Çatalkent beli: 104
Çavuş Paşa vakıfları: 790
çavuşlar emini: 35, 250, 557, 647, 684, 786
çavuşlar kâtibi: 35, 250, 557, 647, 684, 786
çavuşlar kethüdası: 35, 250, 258, 330, 557, 647, 684, 786, 652
Çay bostanlığı: 57
çay: 157, 410
Çaybaşı (Van'da): 222, 226, 272, 277, 286
çaylak kuşu: 87, 239, 474
Çek: 67
Çekce: 762
çekiç: 48, 49, 166, 166
çekirdekli ve çarhlı mahmuz: 224
çekman (bir çeşit üstlük): 268
Çekvânî Kürtleri: 106, 117, 207, 280, 309, 728
Çekvânî Yezidî dili: 111, 711
Çekvânî: 289, 296, 314, 317, 614, 710, 606
Çelebi Sultan Mehmed Han: 747
Çelebiler menzili: 603
çeleng: 328, 289, 303, 329, 330, 356, 368, 388, 393
Çeltik Nehri (Van Gölü'ne akar): 184
çeltikli pirinç: 220, 240
Çemender Bayırı: 119
Çemenî Bey (mühürken): 343
çemenzâr: 22, 221, 246, 376, 518
Çemişgezek beyi: 34, 289
Çemişgezek Kalesi: 26, 77
Çemişgezek Sancağı: 33
Çenârut-ı Hemedanî (Hemedan tabiplerinden): 466
Çendedanoğlu Sarayı (Van'da): 265
Çendedanoğlu: 268
çeng (müzik âleti): 148
çengî (çalgıcı): 71
çentme mızraklar: 344
çeperti yorga alaca çapar at: 424
çepken: 170
çerağdan: 580, 611
çerge (küçük çadır): 29, 76, 84, 93, 97, 103, 115, 117, 328, 346
çeribaşı: 8, 27, 28, 33, 35, 81, 90, 108, 116, 130, 193, 206, 215, 218, 378, 527, 528, 529, 530, 557, 617, 643, 647, 669, 670, 686, 696, 699, 739, 748, 785, 800
Çerka Nehri: 58
Çerkes askeri: 191
Çerkes Canpolad Ağa (kapıcıbaşı): 281
Çerkes İskender Paşa (defterdar): 250
Çerkes İskender Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Çerkes kavmi: 493
Çerkes Mehmed Paşa: 495, 545
Çerkes yiğitleri: 225
Çerkes: 94, 260
Çerkez dili: 202, 762
Çermik beyi: 34
Çermik Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77, 28, 29
Çermik Mahallesi (Malatya'da): 11
Çermik Mescidi (Malatya'da): 11
Çermik: 25, 33, 36, 37
çeşme: 12, 44, 45, 133, 194, 216, 244, 263, 456, 458, 465, 486, 498, 508, 519, 567, 708, 730, 789, 791, 792
çete ve potura: 74, 295, 330
çetr-i mülemma (çadır): 372
çevgân atları: 173
Çevgân Meydanı (Bitlis'de): 131, 172, 174, 414, 407
çevgân oyunu: 146, 173, 174, 507, 172, 112, 172, 173, 406, 393, 400
çevgân topu: 173, 313
çevgânlar (gümüş): 224
Çevlân Dağları: 410
Çevlân Köyü: 418
Çevlân Nahiyesi: 751
Çevlân Sultan hududu: 390
Çevlân Suyu (nehri): 412
Çevlân Sültan: 255, 388, 390, 395, 370, 371
Çevlânduruk Köyü (Tebriz yakınında): 444
Çevlânî Hükümeti: 256
Çeyrek Mahallesi (Bitlis'de): 133
Çıldır gazası: 32, 107, 116, 191, 355, 445
Çıldır Ovası: 126, 725
Çıldır: 80, 27, 722, 726
çınar ağacı: 546, 390, 424, 713
Çınarlı dere: 57, 26
çıra: 318, 780
çıyan (çok ayaklı sarı bir böcek): 79, 86, 87, 88, 89, 164, 506, 534
çiçek bahçesi: 174, 414

çiçek: 70, 144, 153, 390, 409, 410, 414, 456, 654
çiftçi: 151, 343, 429, 458, 475
Çifte Hamam (Van'da): 266
Çiğ Ahmed Kalesi: 374, 495, 496, 501, 784, 787
Çiğ Ali Kalesi: 494
çiğ et yiyenler: 425, 465
çiğini Halebî (kalkan cinsi): 226, 297
çil (kuş cinsi): 713
çil akçe: 123, 296
çilâv katırı: 615
çilâv pilâv: 156, 349
çilhane: 320
çilingirler çarşısı: 48
Çin bezirgânı: 40
Çin bukalemun nakşı: 154
Çin dili: 512
Çin düğün evi: 472
Çin fağfûru (kıymetli taş): 155
Çin gemileri: 662
Çin gülü: 154
Çin ham amberi: 372
Çin kâsesi: 350, 351
Çin kâşîsi (çinisi): 419, 145, 154, 154
Çin nigârhanesi / gelin odası: 144, 333, 575, 667
Çin: 653, 668, 767
Çinedâr Mahallesi (Bitlis'de): 133
Çingene: 47, 265, 468, 763
çini tabaklar: 80, 351
çini: 352
çinko güğüm: 45
çiriş otu: 271
çivi: 631, 333
çizme: 51, 66, 224, 268, 364, 456, 487, 569
Çoban Köprüsü: 114, 199, 741, 742
Çoban Şah: 271
çoban: 208, 765, 766
Çobaneli Tatarı: 711
Çobanlı beyi: 289, 304, 307, 369
Çobanlı padişahı: 742
Çobanlı sancakbeyi: 259
Çobanlı Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 257, 368
Çobanoğulları: 199, 201, 202, 742
çocuk mektebi: 44, 194,: 263, 465, 486, 497, 504, 508, 519, 729
Çolak Mîr Aziz (Pinyanişi Hükümeti beyi): 255, 259, 388
Çomaklı Dağı: 219, 222, 184
çomar (çoban köpeği): 247, 766
Çomar Bölükbaşı: 361, 362, 363, 364, 365
Çopur Bekir Subaşı: 588, 783, 544, 783, 543, 544
çorba: 156, 172, 394, 428, 516, 704, 714
çorba: 410
çorbacı: 330
çorbacılar: 557
Çors hanları: 429
Çors Ovası: 255
Çorum Mahallesi (Bitlis'de): 133
Çorum: 3
Çökeç Köyü: 5
çöl Arabı: 76, 548
çöl padişahı: 101, 102, 103, 104, 555, 744, 103, 76
Çöl Urbânı olan Ali Fâris: 101
çöl ü çölistân: 561, 586, 606, 104
çöl: 59, 60, 62, 63, 64, 65, 82, 83, 90, 101, 102, 103, 104, 480, 500, 547, 548, 553, 577, 578, 603, 604, 610, 615, 616, 619, 620, 622, 627, 631, 632, 640, 657, 667, 672, 682, 683, 686, 687, 726, 727, 733, 775, 796, 797, 798, 799, 801, 803
Çölemerik Kalesi: 61
çölistân: 63, 81, 104, 561, 586, 606, 631, 682, 774, 810
Çöltepe menzili: 106, 742
Çömezzâde (Diyarbakır ayânlarından): 52
çöplük subaşısı: 251
çörek çeken: 465
çörek otu: 271
çörek: 105, 66
çuka arşını (ölçü birimi): 517
çuka eyerler: 345
çuka: 14, 136, 169, 176, 268, 330, 353, 355, 614, 660
çukadar: 36, 225, 277, 277, 328
Çukur Hamam (Van'da): 266
Çul dokuyuculuk: 17, 149, 473
çuval: 160, 161, 163, 164, 165, 333, 350, 351
Çüngüş Kasabası (Dicle Cezîresi'nde): 28, 77
Dabul iskelesi: 58
Dâd (Bağdad'ın kurucusu): 551
Dâdyân kavmi: 536
Dâdyân: 62, 197, 447, 551, 562, 778
dağ deliciler / kazıcılar: 95, 139, 182, 361, 779
Dağ Kapısı: 145

dağ keçisi: 713, 687
Dağıstan polad siperleri: 344
Dağıstan şamhalı (padişahı): 434, 551, 767
Dağıstan: 62, 199, 417, 453
Dağkapısı (Diyarbakır Kalesi kapısı): 37, 32, 38, 53, 40
Dahhâk-i Mârî: 3, 542, 685, 683
Dakâyıku'l-Hakâyık (kitap): 111, 712
Dakuka Kalesi: 62
Dakum kavmi: 767
Dalegird beyi: 289, 304, 307
Dalegird Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 258
Dalegird sancakbeyi: 259
Danimarka: 58
Dânişmend oğlu Muhammed: 10, 11
Dânişmendli emirleri, beyleri: 8, 202
Dânişmendoğulları: 10, 190, 199, 201, 202, 190
dank (bir dirhemin altıda biri): 75, 203, 517
dansçılar: 410
Danyal mabedi: 482, 490, 807
Danyal, Hazret-i: 62, 482, 486, 490
Dârâ Pigados (İmâdiye Kalesi): 700, 746
Dârâ Şah: 78, 79, 80, 83, 88, 89, 103, 232, 464, 514, 693, 699, 700, 717, 719, 721, 723, 744, 745, 746, 747, 746
Dârâ Şehri: 751, 773
Dârâhiye Dağları: 746
Dârâhiye Kazası: 746, 746
Daranya Şehri (Hemedan): 464
Darapye (Cizre Kalesi): 724
dârâyî (kumaş cinsi): 223, 345, 353, 410
Darb-ı A'lâ (Yukarı Darb) Nehri: 62, 58
Darb-ı esfel (Aşağı Darb) Nehri: 62
darb-ı mesel (atasözü): 254, 326, 411, 649, 792
darbzen toplar: 328, 664
Darende Bağı: 18, 70
Darende: 70, 23, 18
Dâr-ı A'râf (ne cennet, ne cehennem): 759
Dâr-ı Büleh (Büleh yurdu): 188, 190, 203
Dâr-ı Bülhe (Übülle Şehri): 660
Dâr-ı cahîm (cehennem): 758
Dâr-ı Rukbe (Rukbe yurdu, Malatya): 9
darı: 82, 95, 96, 171, 188, 220, 240, 378, 394, 406, 571, 732, 799
Darıca Kalesi: 747
Daruğa Hamamı (Rumiye'de): 409
daruğa: 430, 431, 454, 461, 465, 475, 479, 497, 518, 788, 473, 455, 549
Dâru'n-nusra (Basra) Kalesi: 665, 654
Dârusselâm: 589
dârülhadis: 12, 194, 263, 567, 706, 729, 789, 132
dârülkurrâ: 12, 263, 567, 729, 789, 706, 132
Dârüssa'âde:
Dârüssaade: 156, 178
Dârüssaadeti'l-aliyye (İstanbul): 235, 542
Dârüssakalân Nusaybin Şehri: 753
Dârüssaltanat: 228, 235
Dârüsselâm cenneti: 575
Dârüsselâm: 531
Dârüzziyafe imaret mutfağı: 732
Dâsnî (Kürt kavmi): 606
Dâsnî beyi aşireti: 787
Davaz Kalesi (Anadolu'da): 237
Davdan Köyü: 378
Davdan Nehri: 388, 412
Davdan Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Davdan Sultan ziyareti: 418
Davud işi: 344
Davud Nebî, Hazret-i:197, 232, 244, 261, 359, 657, 658, 761
Davud orucu: 149, 165, 196, 657
Davud Paşa, Sadrazam: 542, 542
Davud sapam: 232, 658
Davud-ı Tâhir: 149
Davudî (kılıç cinsi): 343
Davudî zırhlar: 102, 697
davul ve alemsiz aşiret beyleri: 701
davul ve sancak sahibi: 693, 700
davul: 15, 21, 48, 172, 224, 249, 259, 265, 291, 292, 309, 380, 383, 393, 394, 400, 404, 407, 427, 474, 685, 697, 740, 783
Debâlâ Sancağı (arz-ı Irak'da): 559, 558, 529, 561
debbağhane çarşısı: 134
Debbağhane: 140
Debbağlar (Bitlis'de): 137
Debbağlar Camii (Bitlis'de): 131
Debbağlar Hamamı (Bağdad'da): 570
Debbağlar Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Debil Gölü (Rumiye Gölü): 412
Debil Şehri: 27
deccâl: 417
Dede Göngü (kitap): 340

Dede Gazi Zâl Paşa: 350
define arayıcılığı: 523
define: 523, 584, 779, 780, 782
defter emini: 35, 251, 557, 559, 647, 684, 786
defter kethüdası: 34, 258, 557, 559, 561, 684, 786
Defterdar Hamamı (Şam'da): 53
Defterdar Şânî Efendi Sarayı (Van'da): 265
defterdar: 2, 35, 185, 248, 250, 270, 353, 375, 376, 451, 559, 560
defterhane: 30, 672
Değirmen Deresi: 140, 145
Değirmen Mahallesi (Bitlis'de): 133
Değirmen Mahallesi Köprüsü (Bitlis'de): 134
değirmen: 195, 217, 266, 692, 693, 733, 791
değirmenci: 692, 775
Değirmenderesi: 145
Dehdivan Dağı: 127, 128, 138, 139, 174, 290, 293, 296, 310, 311
Dehlek-i Habeş incisi: 346
Deli Abdi Ağa (yeniçeri ağası): 250
deli askeri: 223, 224, 325
Deli bayrakları: 223
Deli Bengî (inci bezirgânı): 652
Deli Dızman Bey: 473
Deli Ferhad Bey: 215
Deli Hüseyin Paşa: 277
Deli İmam Efendi (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 49
Deli Süleyman Bey (Van ağası): 300
deli ve gönüllü askeri: 224, 684
Deliklikaya (Diyarbakır'da): 139, 213, 290
Deliklikaya Deresi: 138
Deliklitaş Köyü: 213
Deliorman Nahiyesi: 417
dellâl: 230, 291, 295, 284, 304, 317, 333, 341, 342, 343, 351, 367, 398, 476
dellâliye akçesi: 342
Delvinye iskelesi: 614
Delvinye: 614
Demâvend Dağı Kalesi: 293, 522, 524, 525
Demâvend Dağı Yaylağı: 522
Demâvend Dağı: 238, 285, 481, 518, 519, 520, 522, 524, 525, 698, 719
Demâvend Nehri: 526
Demâvend Sahrası: 526
Demâvend Şehri Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Demine ve Kelile (kitap): 340
demir gülle: 266, 286
demir harba: 224
demir kalkan: 224
demir kapı: 37, 38, 116, 145, 205, 218, 565
demir kenetler: 480
demir kilit: 705
demir madeni: 447, 452, 689, 452, 520
demir zincir: 572, 211, 377, 427
Demirci Âsaf: 658
demirci dükkânı: 41
Demirci Gâve: 3, 685
Demirci Köyü (Erçiş'de): 287, 213
Demirci örsü: 148
demirci ustası: 114, 148
Demircikulu (Hattat): 336, 334
Demirciler çarşısı: 48
demircilik sanatı: 149, 658
Demircioğlu (solkol ağası): 252, 300, 302
Demircioğlu Sarayı (Van'da): 265
Demirkapı (Şirvan'da): 243, 417
Demirkapı Kalesi: 377, 530
Demirkapı Köyü (Diyarbakır'da): 26
Demirkapı Sancağı (arz-ı Irak'da): 559, 532
Demirkapı Şattı: 57
Demirkapı: 28, 57, 575, 532, 551
Demirkazık Halil Paşa: 230
Demûne (Şeytan'ın ismi): 761
Denaver Kalesi: 479, 524
deniz tüccarları: 15
deprem: 261, 285, 506, 535, 562, 704
Derbend-i Mâşa: 679
Derebun Kasabası: 718
Dergâh-ı âlî kapıcıbaşısı: 45, 303, 31, 222
Dergâh-ı âlî kapıcıları: 36
Dergâh-ı âlî kuyumcubaşısı: 552, 540
Dergâh-ı âlî yeniçerileri: 216, 250
Dergezîn Boğazı: 474
Dergezîn hanı: 476
Dergezîn hanlığı: 424, 475
Dergezîn Kalesi: 474
Dergezîn Kapısı (Hemedan'da): 464
Dergezîn Ovası: 476, 477, 478
Dergezîn: 236, 417, 445, 460, 462, 471, 472, 473, 475, 476, 478, 479, 479, 482, 483, 494, 495, 504, 514, 518, 524,526, 533, 540,546, 672, 678, 679, 683, 685, 688, 690, 784, 788

Derî dili: 86, 110, 111
derim obaları: 120
derinti asker: 453, 504
Derk-i esfel cehennemi: 759
Derne Kalesi: 528, 784
Derne Sancağı (arz-ı Irak'da): 528, 531, 559, 561
Derne: 110, 296, 540, 558
Dersaadet: 497
Derteng Boğazı: 526, 527
Derteng Kalesi: 527, 784
Derteng Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Derteng Sancağı: 531, 561, 559
Derteng: 110, 296, 540, 546, 558
Derviş Ali (Hattat): 336
Derviş Mehmed (Celâlî Bekir oğlu): 566
Derviş Mehmed Zıllî Ağa (Dergâh-ı âlî kuyumcubaşısı): 540
derviş tekkeleri: 12, 21, 44, 133, 194, 221, 263, 465, 497, 504, 519, 567, 651, 706, 729, 749, 789
derviş: 42, 74, 261, 414, 428
Despol Kalesi: 524, 480
Destpul Kalesi:
Deşt-i Kerbelâ: 78, 94, 323, 403, 477, 541, 577, 603, 604, 606, 607, 614, 615, 618, 620, 627, 628, 629, 634
Deşt-i Kıpçak: 191, 504, 561, 770, 778, 782
Deştî Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Devânıkî, el-Melik el-Mansur (Emevîlerden): 536, 641
Devânıkî: 536
deve damları: 527
deveci: 103, 186, 224, 627
deve yükü: 26, 53, 103, 107, 185, 236, 239, 271, 283,414, 451, 452, 453, 478, 482, 485, 496, 540, 548, 582, 610, 797, 798, 811
deve: 4, 29, 79, 95, 103, 104, 115, 117, 164, 176, 186, 189, 230, 231, 239, 272, 310, 346, 402, 426, 427, 458, 488, 511, 527, 627, 662, 687, 719, 765, 779, 798
deveboynu (çiçek cinsi): 153
Deveboynu (Van'da): 239, 242, 246, 248, 251
Develi Karahisar: 379
Deveyeli: 711
devlengeç (kuş cinsi): 146, 223, 239
Deylem Dağı: 492
Deylem Kalesi: 492
Deylem Şehri Kapısı: 492, 512
Deylem Şehri: 490
Deylemî Camii (Kazvin Şehri'nde): 484
Deylem-i Irak: 492
Deylemî kavmi: 487
Deylem-i Müstekfî: 492
Deylemî tefsiri (kitap): 43, 335
Deylemî, tarihçi: 515
Deyr Nehri: 578
Deyrebun Kasabası: 718
Deyreşu Köyü: 721
Deyr-i hümâm (Güvercin kilisesi): 573
Deyr-i Mesih Nehri: 7, 9, 12, 17, 21
Dımışk-ı Şam Şehri: 515
Dımışkî kâğıt: 335
Dımışkî Nahçıvan çeliği: 344
Dırac iskelesi: 614
Dızman Bey: 471
dîbâ (kumaş cinsi): 353, 176, 225, 268, 333, 345, 346, 360, 399, 467, 478, 569, 810
Dicle Adası: 22
Dicle Erzeni: 188
Dicle havzası: 22, 72, 77, 78, 81, 90, 775, 803, 775, 776, 800, 806, 807
Dicle Nehri: 22, 59, 62, 63, 77, 109, 526, 534, 572, 575, 578, 675, 718, 720, 725, 728, 730, 750,, 786, 800801, 805, 807
Dicle: 60, 576, 577, 578, 591, 672, 720, 726, 739, 748, 802
Didko (Şeytan'ın ismi): 763
dikdiği (eyer altı): 180
Dikketü'l-kazâ: 595, 637
Dikketü'l-mi'râc: 637, 595
Dikrit (Tikrit hâkimi): 801
Dikrit Kalesi (Tikrit Kalesi): 800, 801
dil (tercüman): 289, 259, 288, 290, 295, 296, 299, 300, 313, 325, 362, 395, 444, 496
Dil Hersek'i sıtması: 755
Dilâver Ağa: 361, 362
Dilâver Paşa (Osman Han veziri): 449, 451
Dilmas Şehri: 429, 429
Dimyat Kalesi: 738
Dimyat: 573, 724
Dir Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Dir Nehri: 63, 64
Direbo Kalesi: 60

dirhem (ölçü birimi): 469, 517, 18, 352
dirhemli tüfengler: 638
Dirin Nehri: 741
Dişlen Hüseyin Paşa: 472, 545
Div-âbâd iskelesi: 58
Divâl deresi: 17
divan efendisi: 136, 371, 373, 647, 778
Divane Beşo: 136
Divane Hurum: 223
divanhane: 38, 264, 265, 281, 372, 399, 425, 703
Dîvân-ı Fuzûlî (kitap): 175
Dîvân-ı Hâfız (kitap): 175, 335
Dîvân-ı İmam Yâfiî (kitap): 481
Dîvân-ı Mollâ Câmî (kitap): 335
Dîvân-ı Sâ'ib (kitap): 175
Dîvânî hattı: 336
Divbender-âbâd bezleri: 352
divni (at cinsi): 224
Divriği Kalesi (Sivas'ta): 17, 22, 26, 237
Diyâle Nehri gemileri: 673
Diyâle Nehri: 58, 481, 493, 526, 531, 532, 534, 540, 550, 565, 571, 579, 585, 672, 673, 674
Diyarbakır beyi: 288, 289
Diyarbakır bilginleri: 71
Diyarbakır Dağları: 55, 58, 62
Diyarbakır defterdarı: 35
Diyarbakır Kalesi: 30, 32, 36, 38, 46, 77, 100, 105, 115, 178, 559, 692, 743
Diyarbakır kavunu: 71, 478
Diyarbakır Kürtleri: 31
Diyarbakır valisi, veziri: 29, 35, 47, 76, 83, 91, 100, 106, 117,178, 285, 289, 290, 304, 322, 329, 356, 362, 527, 449, 538, 547, 719,737, 740, 809
Diyarbakır: 18, 19, 23, 24, 26, 27, 28, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 78, 80, 90, 91, 92, 92, 93, 97, 97, 99, 101, 104, 105, 106, 108, 113, 116, 117, 124, 129, 168, 169, 178, 192, 201, 211, 222, 233, 235, 285, 289, 289, 290, 297, 299, 304, 305, 322, 324, 343, 356, 361, 362, 397, 408, 413, 472, 510, 538, 538, 543, 547, 555, 556, 558, 570, 572, 575, 576, 614, 685, , 699700, 710, 720, 725, 725, 727, 736, 737, 739, 739, 743, 747, 748, 774, 793, 810
Diyarbakırlı Bakkaloğlu Mehmed Ağa (Mardin hâkimi): 744
Diyarbakırlı lehçesi: 67, 68
Diyavlo (Şeytan'ın ismi): 761, 762
dizbend (zırh): 223
dizçöken ağası: 385, 386, 398, 399, 407, 419, 422, 431, 455, 465, 475, 479, 497,518, 549
dizçöken: 385, 386, 419, 425, 430, 465, 491, 539, 549
dizdar: 5, 11, 83, 90, 116, 118, 193, 216, 221, 228, 243, 251, 320, 378, 528, 566, 641, 642, 644, 683, 696, 699, 748, 774, 775
dizdarhane: 205
Dizdaroğlu (Adilcevaz ihtiyarlarından): 208
Dobruca Vilâyeti: 417
doğan (kuş cinsi): 146, 147, 343, 357
doğancı pefteresi: 319
Doğancıbaşı Allâmî Ahmed Paşa: 793
Doğanî Efendi: 768
Dokuz Evlim Nehri: 481, 540
dolap: 22, 367, 410
domuz ayakları: 164, 240
Donkarkız karaka gemileri: 659
Donkarkız: 58
donluk: 255, 290
Dost Köyü (Tebriz yakınında): 443
dostluk mektubu: 26, 92, 105, 276, 279, 391, 387, 810
Döndi Hurme (Osmanoğulları'nın hanımlarından): 198
Döndürme Nehri (Bend-i Mâhî): 218
Dörtgözlü Çeşme (Van'da): 263
dûd pilâv: 156, 349
Dukagin: 614
Dulhuvârân Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Dumlu Sultan Dağları: 24, 59
Durak Han: 664
Durhânî: 223
dutarak (sar'a): 277, 755, 765, 766
Duvrâk hanı: 663
Duvrâk Kalesi: 647
Duvrâk Şehri: 663, 664, 665, 674
dûzdeh büryân: 478, 394, 156
Düceylân ağası: 802
Düceylân arkı: 481, 533, 802, 808, 22
Düceylân hâkimi: 63, 577
Düceylân Hükümeti: 808
Düceylân Nehri: 63, 64, 577, 802
Düceylân: 809

Düceyle Kasabası: 808
Dücle Nehri: 577, 22
Dühek Kalesi: 60
Dühle menzili: 672
Dühük beyi: 675
Dühük Camii (Kazvin Şehri'nde): 484
Dühük Dihkân, Vezir: 717
Dühük Kalesi (Diyarbakır'da): 237, 238, 484, 693, 701, 716, 717, 718, 787
Dühük sancakbeyi: 701
Dühük, Şeyh (Abbasîlerden): 484
Dühük: 795
dükkân: 134, 194, 216, 219, 366, 379, 391, 409, 428, 430, 464, 667, 745, 808
dükkânçe: 387, 534, 409
Düldül: 149, 211, 212, 213, 435, 587, 594, 619, 623, 631, 550
Dülhadi suyu: 29
Dülhû: 736
Düli (Şeytan'ın ismi): 757, 758
Dümbülî cengi: 424
Dümbülî Gölü (Rumiye Gölü): 412
Dümbülî Hükümeti: 256
Dümbülî Kalesi: 371, 412, 421, 422, 423
Dümbülî koyunu: 370
Dümbülî Ovası: 463
Dümbülî Türkmenleri: 522
Dümbülî: 192, 370, 371, 373, 374, 418, 420, 421, 422, 423, 424
dümdâr (artçı): 699
Dümdüm Kayası: 418
Dümdümî Kalesi: 418, 419
Dümdümî Ovası: 463
Dümdümî Türkmenleri: 522
Dümdümî: 192, 256, 370, 371, 420
Dünür Halife Sültan: 453
Dünyâsir(?) Nehri: 508
dürbili üzümü: 16, 20
dürbün: 193, 294, 315, 632
Dürrî (şeyhülkurrâ): 759
dürr-i yetîm (inci): 58, 810, 346, 632, 554
Dürzî beyi: 75
Dürzî cengi: 103
Dürzî Dağları: 97, 99, 417
Dürzî seferi: 361
Dürzî: 365, 606, 614
Düvâzdeh (12) İmamlar: 415, 467
Düve (Şeytan'ın ismi): 758
Ebâ Eyyûb-ı Ensârî: 609, 733
ebâbil kuşu: 75, 151, 313, 767, 681
Ebhur Şehri: 683, 784, 788
Ebî Abdillâh: 597, 598
Ebî Amr el-Kindî: 339
Ebrehe: 681, 680
Ebril Kalesi: 62
Ebrûmân Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Ebu Ali Sînâ (Hekim): 149, 160, 764
Ebu Amr (şeyhülkurrâ): 759
Ebu Cehil: 342, 625
Ebu Derdâ-ı Âmirî: 149
Ebu Enâm Köyü: 623
Ebu Gazlân menzili: 672
Ebu Gazlân, Hazret-i: 672
Ebu Gureybe menzili: 670
Ebu Habîb Muhyiddin: 149
Ebu Hureyre, Hz.: 55
Ebu Kâsım es-Semmâk: 149
Ebu Kubeys Dağı: 623
Ebu Leheb: 342
Ebu Mürre (Şeytan'ın ismi): 757, 762
Ebu Ömer Abdullah Vâsıtî: 149
Ebu Ömer kıraatı: 43
Ebu Sa'id-i Târî: 149
Ebu Sağîn: 602
Ebu Selâmet el-Hemedanî: 600
Ebu Seleme bin Abdullah el-Mahzûmî: 623
Ebu Süfyân kabilesi: 624
Ebu Süfyân oğlu Muaviye: 609
Ebu Süfyan: 394, 605
Ebu Şükür Hoca Ali (Bağdad ileri gelenlerinden): 568
Ebu Şükür Hoca Sebili (Bağdad Kalesi'nde): 567
Ebu Tâlib, Hazret-i: 593, 605, 612, 623, 624, 625, 624, 630
Ebu Temâme Ömer bin Abdullah el-Saydâvî: 600
Ebu Ubeyd el-Harrât: 150
Ebu Ubeyd-i Kassâb: 150
Ebu Zer-i Gıfârî: 599
Ebu Zeyd Müslim-i Haddâd: 149
Ebu Zeyd-i Hindî Baba Reten: 151
Ebubekir bin el-Hasanu'z-Zekî: 598
Ebubekir eş-Şebenkî, Şeyh: 584
Ebubekir, Hazret-i: 19, 30, 42, 71, 233, 260, 261, 273, 359, 409, 413, 455, 458, 623, 630, 657, 674, 752, 753
Ebu'n-Nasr Hâtem-i Bağdadî: 150
Ebussuud Efendi: 76, 260, 261
Ebussuud tefsiri: 43
Ebussuud-ı Süleymanî tefsiri (kitap): 335

Ebuşşükür Sarayı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Ebü'l-Hâris: 160, 764
Ebü'l-Hasen (Hz. Ali): 625
Ebü'l-Hatib Nehri: 65, 578, 656
Ebü'l-Kâsım Abdülvâhid Neccâr: 150
Ebü'l-Kâsım Attâr: 149
Ebü'l-Leys-i Semerkandî tefsiri (kitap): 43, 335
Ebü'l-Me'âlî: 158
Ebü'l-Muksıd (yiğit): 7
Ebü'l-Müslim-i Mervî: 666, 667
ecinne (cin, peri) kavmi: 503, 752, 753, 764, 762, 761
eczacı dükkânları: 164
Edirne (Dârüssaltanati'l-aliyye): 235
Edirne: 132, 169, 191, 277, 545
Edremit Sahrası: 262
Efkende Şah ibn Ferruhzâd: 491
Eflâk kralları: 770
Eflakca: 763
Eflatun: 135
Efrâsiyâb Ali Paşa: 646
Efrâsiyâb çadırı: 372
Efrâsiyâb Han (Basra hâkimi): 554, 646, 662, 658, 665
Efrâsiyâb hazinesi: 332, 337
Efrâsiyâb kerenayi, nefiri: 370, 394, 647
Efrâsiyâb mezarı: 9
Efrâsiyâb oğlu Hüseyin Paşa: 560, 647, 643
Efrâsiyâb: 30, 592, 782
Efrâyim, Hazret-i: 751
Efseloğlu Mescidi (Bitlis'de): 132
eyer (cevâhir): 375, 374, 399
eyerli at: 374, 421, 603, 647
Eğerlidağ: 210
Eğil Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 27, 77
Eğil: 25, 26, 29, 33, 34, 35, 37
Eğin Kalesi: 22, 26
Eğre Kalesi: 243
Eğre: 260
Eğriköprü: 4
Ehl-i Beyt: 23, 477, 594, 612, 614, 629, 630
ehl-i hıref: 618
Ehl-i Sünnet: 428
Ehrâm Dağları: 780, 782
Ehvâz Nehri: 577
ejder: 79, 153, 210, 212, 213, 399, 565
ejderha: 79, 107, 163, 165, 210, 211, 212, 214, 232, 239, 793
Ekber-i Yemenî: 150
ekmek ayvası: 19
ekmek: 80, 111, 112, 149, 171, 278, 279, 323, 428, 493, 695, 714, 808
Ekmekçiler Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Ekrad: 90, 341, 368, 733
Ekrad-ı Benî Kotur Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253
Ekrad-ı Makü sancakbeyi: 259
Ekra-i Ali (Akra Kalesi): 694
Ekra-i Zibârî (Akra Kalesi): 694
Elbasan: 614
Elbis (Şeytan'ın ismi): 762
Elburz Dağı: 197, 463, 551, 767, 770, 778
elçi: 67, 125, 318, 437, 438, 439, 440, 472, 555, 665
Elem Şah Camii (İşneviye şehrinde): 420
Elem Şah Han Sarayı (Hemedan'da): 465
Eleşker Han: 538
Elkas Mirza: 236, 237, 503, 504, 233
Ellez (Şeytan'ın ismi): 759
elma (hudayî kokulu): 18
elma (Köstendil): 271
elma (Malatya): 19, 18
elma reçeli: 351
elma şerbetleri: 271
elma: 16, 18, 112, 271, 456, 469, 665, 768
Elmacı Mehmed Paşa: 449
Elmacı Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
elmas: 176, 347, 348, 523, 442
el-Melik İsâ tur'ası: 59
el-Melik Seyfüddevle ibn Hemedanî: 110
el-Melik Sultan İsâ ibn Ali b. Abdullah b. Hazret-i Abbas: 576
Melik Zâvil b. Adud Şah: 615
Melik el-Feyhâ Cedallah b. el-Mütevekkil Alallah: 616
Melik el-Mansûr: 642
el-Muktedir Billah (Abbasî halifelerinden): 65, 379, 484, 640
el-Musta'sım Billah (Abbasîoğulları'ndan): 65, 483, 588
el-Mustansır Billah (Abbasîlerden): 65, 429, 453, 506, 608, 532,
el-Mutemed Billah (Abbasî halifelerinden): 365
el-Muzaffer (Abbasîoğulları'ndan): 65

el-Müstekfî Billah
(Abbasîoğulları'ndan): 492
el-Mütevekkil Alallah (Abbasîlerden):
62, 65, 577, 610, 616, 667, 800, 802
Elvâhât: 582, 723, 724
Elvâh-ı Kalimun Şehri: 85
Elvend Dağı: 293, 456, 457, 465, 468,
469, 470, 525, 719
Emevîler: 199, 536, 605, 608, 609, 610,
628, 629, 630, 641, 654, 658, 666,
667, 683
Emin Bektaş Ağa: 13
Emin Bey (Mahmudî Beyi): 234
Emin Nehri: 65
Emine Hatun (Hz. Peygamberin
annesi): 535, 623, 625, 752
Emir Ali Tebrizî (Hattat): 337
Emir Cerbân Kan (Hâtem-i Tay'nin
kardeşi): 512
Emir Çelebi (Bayezid Han huddâmı):
338
Emir Gıyâseddin (Lûristan hâkimi): 499,
678
Emir Hamâ-i Yas: 485
Emir Kay Camii (Ahlat Erzeni
Şehri'nde): 193
Emir Kay: 193
Emir Kaytak (Çobanoğulları'ndan): 199
Emir Korduman (Çobanoğulları'ndan):
199
Emir Lokman: 6, 724
Emir Nehri: 578, 656
Emir Ömer (Hazret-i Ömer): 6
Emir Ömer Mescidi (Malatya'da): 11
Emir Ömer Şeybanî: 724
Emir Râşid: 646
Emir sarayı (Malatya'da): 12
Emir Sârbân (Çobanoğulları'ndan): 199
Emir Sultan, Şeyh: 745
Emir Şah Bey (Karakoyunlu): 538
Emir Şân (Çobanoğulları'ndan): 199
Emir Yavsı (Çobanoğulları'ndan): 199
Emir Zâhid Hamâ: 491
Emir Ziyâd (Çobanoğulları'ndan): 199,
6, 724
Emîrek Bağı (Bitlis'de): 172
Emir-i Hac Medresesi (İmâdiye
Kalesi'nde): 704
Emmâre (Şeytan'ın ismi): 760, 762
emr-i şerif: 369, 370, 372, 725, 684
Enes bin Kâhil el-Esedî: 599
Enes ibn Mâlik, Hazret-i: 658, 658
Engürü [Ankara] Kalesi: 3
Enûşirvân oğlu Amdân: 698, 698
Enûşirvân oğlu Behrûz: 532
Enûşirvân oğlu Hürmüz-i Tâcdâr: 536
Enûşirvân, Melik: 30, 233, 359, 421, 447,
461, 468, 480, 502, 503, 531, 535,
624, 674, 681, 682, 689, 692, 698,
759, 782, 800
Envârü'l-âşıkîn (kitap): 340
Enver Şehri (Musul civarında): 787
Enverî (Hattat): 336
Enverî Dîvânı (kitap): 335
Enzelî Dağları: 410
Enzelî güzeli: 391
Enzelî sültanı: 371, 391
Erbaataş suyu (Diyarbakır'da): 46
Erbab-ı Soffa: 606
Erbil Kalesi: 62, 577, 680, 681, 682, 787
Erbil: 576, 682, 685, 686
Erc Şehri: 621
Erces oğulları: 3
Erceyş (Erciş) Kalesi: 214
Erceyş Gölü (Van Gölü): 412
Erceyş: 214
Erciş askeri: 215, 312
Erciş beyi: 226, 287, 307, 327, 329, 331,
355, 368
Erciş Çayı Köprüsü: 216
Erciş Kalesi (Van Gölü kıyısında): 181,
188, 213, 215, 217, 253, 287
Erciş Kalesi Ilıcası: 217
Erciş Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253
Erciş: 205, 213, 216, 257, 259, 287, 313,
314, 438, 547
Erciyes Dağı: 463, 719
Erçek balığı: 379
Erçek Kalesi: 378
Erçek: 378, 379
Erçek-i Bâlâ (Hoşâb Kalesi): 376
Erdebil hanı: 452, 451
Erdebil Kalesi: 450, 524
Erdebil Kapısı (Dümbülî Kalesi'nde):
422
Erdebil Kapısı (Nihâvend Şehri'nde):
455
Erdebil seylânı: 521
Erdebil sulhu: 451
Erdebil veled-i Erdemeni (Ermen
meliklerinden): 450
Erdebil: 236, 411, 412, 416, 431, 432, 444,
446, 447, 449, 450, 450, 451, 452,

454, 474, 490, 546, 672, 678, 679, 680, 747
Erdemit Bağları (Van'da): 184, 241, 248, 272,378
Erdemit kenti (Van'da): 272, 366
Erdemit: 251
Erdeşîr ateşgedesi: 792
Erdeşîr Bâbek: 483, 485, 800, 803
Erecik beyi: 289, 304, 368
Erecik Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 257, 258, 259
Erecik: 307
Erez Kalesi: 60, 716
Ergani askeri: 29
Ergani Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Ergani üzümü: 28
Ergani: 25, 26, 28, 29
Erganili Ahmed Ağa: 93
Ergene Nehri: 741
erguvan: 153, 70
erik: 391, 411, 420, 456, 469, 489
Erjeng (Nakkaş): 49, 341
Erkek giysileri: 268
Erkek hurma: 583
Ermen, Ermeni3, 8, 11, 27, 30, 31, 47, 48, 72, 80, 90, 107, 118, 126, 130, 133, 185, 199, 213, 214, 219, 231, 233, 238, 244, 265, 271, 376, 388, 391, 430, 447, 450, 478, 491, 694, 700, 724
Ermenak Kalesi (Adana'da): 237, 81, 220
Ermeni dili: 467, 232, 570, 700, 711, 763, 791, 801
Ermeni Gökdolak köyü: 429
Ermeni kiliseleri: 468, 790, 570
Ermeni köyü: 25, 26, 77, 83, 213, 218, 358, 359, 375, 376, 424, 446, 774
Ermeni Tarihçi Mıkdisî: 464, 502, 506, 535, 584, 700, 776, 782, 780,
Ermeni tarihleri: 3
Ermeni Yakubîler: 128
Ermiş Dağı: 61
Ermişt Kasabası: 717
Ermişt Nehri: 61
Erpîl ibn Behistvân ibn Kâpûs ibn Menûçehr: 681
Erpîl Kalesi: 681
Ertuğrul (Osmanoğlu'nun atası): 10, 189, 190, 198, 200, 202
ervâh-ı habîse (kötü ruh): 768, 769, 770, 772
ervâh-ı tayyibe (iyi ruh): 768, 770, 769
Erzenbâycân (Azerbaycan): 188
Erzen-i Ahlad (Ahlat Erzeni) Şehri: 188
Erzeni'r-rum (Erzurum)): 188
Erzincan: 188
Erzurum beyleri: 288
Erzurum Eyaleti: 684
Erzurum halkı: 210, 210
Erzurum Kalesi: 209, 210, 236, 545, 546, 784
Erzurum muhafazası: 547
Erzurum ovaları: 24,181
Erzurum Sancağı: 287
Erzurum seyâhati: 55
Erzurum valisi: 178, 275, 356, 280, 275, 281, 284, 287
Erzurum: 24, 32, 46, 59, 62, 110, 114, 129, 129, 178, 179, 188, 191, 201, 207, 210, 211, 216, 217, 227, 237, 276, 280, 284, 288, 288, 309, 329, 356, 367, 381, 397, 407, 417, 432, 442, 472, 543, 546, 551, 556, 687, 700, 711, 738, 739, 741, 742, 783
Es'ad eş-Şeybânî (Hanzala bin): 600
Esad-âbâd (Tebriz yakınında): 234, 236
Esed Aka: 438
Esed-âbâd Kalesi: 493, 494
Esedî (kılıç cinsi): 402, 343
Esedullah Ali Velî-i Kerrâr: 149, 396, 435
Esedullah el-Gâlib: 624
Esedullah-ı Velî: 211
Esedüddin Kirmanî, Şah: 494
Esfah Köyü (Tebriz yakınında): 443
esir: 95, 96, 97, 99, 105, 178, 236, 430, 445
esirciler: 203
Esîr-i Hindî-i Seyyâf: 150
Eski Amare menzili: 671
Eski Bağdad: 534, 535, 562, 579
Eski Hamam (Diyarbakır'da): 53
Eski Mansûre Kalesi: 666, 645
Eski Medâyin: 668
Eski Mısır: 523
Eski Musul harabeleri: 776
Eski Musul Sancağı: 785
Eski Musul: 776, 776
Eski Rebî Musul Kalesi: 786
Eski Ruhbe: 775
Eski Saray kapısı (İstanbul'da): 44
Eskicami: 15
Eskicuma Mahallesi (Malatya'da): 11
Eslem bin Kebîrü'l-A'reç el-Ezderî: 600
Esne : 724
Estergon Kalesi: 46, 485

Esved b. Mikdâd: 512
Eşbek hamamı (Diyarbakır'da): 53
eşek: 87, 164, 328, 458, 488, 666, 709
eşik ağası: 385, 407, 425, 426, 427, 429, 433, 436, 437, 441, 518,
eşkıya: 137, 229, 276, 354, 470, 481, 504, 518, 519, 542, 543, 710
Eşpek Hamamı (Diyarbakır'da): 53
et ve mum parası: 704, 729
etli kumru (kayısı çeşidi): 18
Etrâk bıçağı: 341
Etrâk dili: 762
ev hamamları: 15, 52, 138, 266, 267, 409, 457
Eveng okları: 344
Evfer usûlü: 513
Evhadullah, Sultan (Abbasîlerden): 31, 126, 134
Evhadullahzâde Ergani Sultan: 28
evkaf: 195, 704
Evliyâ (Evliyâ Çelebi): 1, 55
Evliyâ aka (Evliyâ Çelebi): 1, 426, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 477
Evliyâ Bey (Abagay beyi): 289
Evliyâ Bey (Mahmudî Beyi): 148, 226, 274, 368, 369, 380, 381
Evliyâ Çelebi, ayrıca bkz. Hakir: 91, 93, 100, 121, 179, 196, 279, 321, 332, 373, 374, 380, 395, 396, 397, 398, 400, 403, 405, 533, 715, 810
Evrenosî taclar: 223
Evtâd makamı: 515
eyer örtüsü: 105, 345
Eyyûb Hâlid-i Ensârî, Hazret-i: 608
Eyyûb Nebî, Hazret-i: 751, 774, 619, 620, 745, 751
Eyyûbîler: 608, 737,738
Ezirgân (Erzincan): 188
fağfûr-ı Çin: 372, 352
fağfûri kâse: 426, 810, 120
fağfûri leğen ibrik: 349
fağfûri mertebânî: 349
fağfûri tabak: 349, 394
fağfûri: 154, 157, 349, 352
Fahrî dervişi: 428
Fahrî el-Bursevî: 337
Fahrî oyması: 154
Fâris Denizi: 661
Fârisî Urbânı: 548
Fars diyarı: 481, 540, 686, 466, 551
Farsça: 86, 110, 111, 148, 272, 340, 464, 466, 488, 489, 509, 512, 520, 521, 570, 581, 699, 712, 746, 791, 798
Fârûk-ı a'zam: 750
Fas: 573
Fâtıma Ana tennuru: 638
Fâtımatü'z-Zehrâ, Hazret-I: 580, 593, 594, 605,612, 625, 630, 638, 639
Fatih Sultan Mehmed Camii: 542
Fatih Sultan Mehmed: 5, 126, 408, 766
felec murabbaı (reçeli): 157
Felemenk: 58
Felemenkce: 763
Felemet Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
ferah (kıymetli taş): 155, 430
Ferah-âbâd iskelesi: 58
Ferec Camii (Mısır'da): 336
Ferhad Bey, Deli (Erciş Beyi): 287
Ferhad demiri: 345
Ferhad kazmaları: 523
Ferhad Kulesi: 246
Ferhad Paşa Camii (Rumiye'de): 409
Ferhad Paşa Çeşmesi (Hemedan'da): 465
Ferhad Paşa Kervansarayı (Hemedan'da): 466
Ferhad Paşa, Koca: 384, 392, 406, 432, 446, 450, 460
Ferhad: 463, 523, 709, 802
Ferhadî külünk: 226, 95, 165, 802
Ferid (hakkak): 148
Ferid Çelebi (mühürken): 343, 380
Feridun Şah: 781, 782, 781, 782
ferik elması: 18
ferman: 25, 33, 45, 101, 126, 128, 174, 178, 179, 183, 215, 218, 222, 222, 250, 274, 275, 285, 288, 289, 291, 295, 303, 304, 304, 306, 307, 314, 316, 317, 321, 330, 333, 432, 494, 500, 544, 548, 554, 556, 559
Ferruh Bey: 390
Ferruhî (şair): 487
Ferruhzâd: 491
fersah (ölçü birimi): 21, 54, 65, 82, 109, 234, 407, 431, 432, 517, 518, 518, 563, 576, 578, 620, 648, 655, 656, 777
feryatçılar: 101, 235, 316
Ferzend-i rindi: 373
Fes (Fas şehri): 629
Fes kûfî hattı: 336
Fethiye Kalesi: 642, 645, 655, 666

fetva: 194, 252, 276, 281, 283, 416, 614
Feyyûm Bağı: 18, 70, 724
Feyzullah-ı Hindî tefsiri (kitap): 335, 517, 43
Fezâ'il-i Mısır (kitap): 339
Fındık Kalesi: 727
Fındık Kasabası: 720
fındık: 505
Fırat gemicileri: 577
Fırat havzası: 748, 775, 776, 800, 806, 807
Fırat Nehri: 10, 22, 23, 24, 24, 25, 54, 55, 55, 56, 58, 58, 59, 59, 60, 60, 62, 63, 65, 72, 73, 77, 77, 78, 90, 91, 108, 108, 188, 190, 198, 534, 576, 577, 603, 614, 615, 616, 616, 617, 619, 620, 621, 622, 626, 634, 638, 640, 640, 641, 642, 643, 644, 644, 645, 646, 649, 654, 666, 698, 699, 726, 726, 727, 727, 728, 739, 739, 745, 750, 774, 775, 775, 786, 800, 801, 802
Fırat taşkını: 654
Fıs mağaraları: 37
Fıskayası: 30, 36, 38, 51, 57, 108
fıskiye: 21, 40, 152, 153, 154, 155, 472, 713, 705
fıstık (ağaç fıstığı): 505
fıstık pilâv: 156
fil: 163, 215, 239, 272, 299, 681, 764, 767, 779
filandıra bayrak: 223, 293, 366, 406, 541
Filemenk kâfiri: 254
fil-i Mahmudî: 649, 464
filipot (gemi cinsi): 58, 654
Filistin (Gazze) toprakları: 482
Filistin Şehri: 515
Filkos: 146, 2
Filozof Batlamyus: 54
fincan (cevâhir): 157, 180, 203, 347, 348, 372, 438, 583, 810
Finik (Cizre) Kalesi: 724, 725, 724, 727
Finik beldesi: 721
Firarî Mustafa Paşa (Diyarbakır Valisi): 29, 76, 76, 83, 83, 91, 93, 100, 100, 101, 101, 102, 102, 103, 117, 285, 329, 356, 719, 743, 744, 809
Firavun Dağı: 779, 722
Firavun: 198, 342, 195, 197
Firdevs uçmağı (cenneti): 758
Firdevs-i a'lâ: 589
Firdevsü'l-Ahbâr (kitap): 594, 630
Fireng demiri: 343
Fireng diyarı: 536
Fireng elması: 768
Fireng gemileri: 664
Fireng kilimleri: 346
Fireng kiliseleri: 709
Fireng sicimi: 167
Fireng tulumbası: 549
Fireng yastıkları: 345
Fireng: 67, 47, 133, 265, 340, 385, 468, 556, 570, 614, 653, 710, 731
Firengce: 763
Firengî (Avrupaî) şekilli kıyafetler: 270
Firengî atlas: 372
firengi hastalığı: 797
Fireng-i Mânî: 341
Firengistan gemisi: 647
Firengistan: 169, 203, 558
firûze hançer kabzası: 348
firûze: 334, 347, 348, 716
Fisagores-i Tevhidî: 71, 148, 160
Fiyamenk Denizi: 691
fostiçse (kale hendeği): 702
Fransa: 556
Fûncî dili: 762
Fûncistan vilâyeti: 336
Furkan: 201
Fustat Şehri (Mısır): 779, 515
Fusûs (kitap): 338
Fuzulî: 50, 154,: 477
fül (çiçek cinsi): 153
Fütûhât-ı Mekke (kitap): 338
Fütûhât-ı Mısır: 339
Füzûnî (şair): 552
gaddâre topuz, 48, 66, 180, 226, 356
Galata Kulesi: 433, 535
Galatalı Mehmed işi (yay cinsi): 344
Gammazzâde (Diyarbakır ayânlarından): 52
Gânim, Molla (Bağdad Mollası): 588
ganimet: 93, 94, 97, 103, 104, 178, 230, 247, 255, 279, 292, 300, 302, 306, 328, 350, 362, 363, 453, 472, 473, 496, 546, 676, 685, 715, 725
Gâşiye (kıyamet, büyük ceza): 758
Gâşûr Ağa (Diyarbakır ayânlarından): 52
Gâve, Demirci: 3, 685
Gâv-ı Isfahanî (Feridun Şah'ın torunu): 782
Gâv-perest taifesi (sığıra tapanlar): 657
Gavrî (kalkan cinsi): 226

Gavrî Melik: 352
Gavrî Sultan işi: 344, 349
gayyâ deresi: 165, 293, 299, 361
gayyâ kuyusu: 38, 127, 139, 243, 462, 702, 759
Gazan Camii: 406
Gazan Toprakhisarı: 392
Gazan vilâyeti: 79, 551
Gazanfer Ali, Hazret-i: 212
Gazi Hacı Paşa: 793
Gazi Hüsrev Paşa: 271, 273
Gazi Mihalî taclar: 223
Gazi Porçavî taclar: 223
Gazi Ramazan Paşa: 424
Gazikıran Kalesi: 389
Gazikıran Kürdü: 390, 389
Gazikıran: 255, 256, 259, 288, 329, 368, 389, 390, 402
Gaziyân Hükümeti: 685
Gazvin Camii: 485
Gazvin Kalesi: 482, 784
Gazvin Şehri: 469, 474, 480, 481, 482, 483, 485, 515, 524
gazzaz (ipek büken, ibrişim yapan) pazarı: 195
Gazzazlar Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
gazzazlar çarşısı: 48
Gazze: 53, 191, 666, 607
Gebze Kasabası: 747
gece baskını: 282, 742, 125
gece bekçisi: 194
gedelec: 117, 364
Gedikçay (Van Gölü'ne akar): 184
Gedüz Kalesi (Anadolu'da): 237
Gelibolu okları: 344
Gelibolulu Hayırlıoğlu işi (yay cinsi): 344
Gelincik Pazarı (Bursa'da): 134
gemi: 58, 60, 84, 85, 181, 185, 193, 236, 239, 241, 243, 285, 287, 291, 328, 412, 413, 438, 439, 440, 502, 503, 504, 515, 532, 534, 540, 554, 572, 576, 582, 603, 629, 642, 645, 646, 654, 655, 659, 662, 665, 666, 721, 722, 727, 734, 737, 794, 802, 803
gemiciler: 24, 58
gemicilik: 63
Genc Ali Han (Hemedan eşrafından): 374, 401, 427, 402, 487, 466
Genc Averli: 456
Genc: 27, 33, 35
Genc Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 26, 77
Genc Yâr Mektebi (Hemedan'da): 465
Genc Yâr Tekkesi (Hemedan'da): 465
Gence: 192, 441, 452, 716
Gencî Çelebi (şair): 136
Gencî Kulı Han hazinesi: 767
gendüm (buğday) mahsulatı: 171
gendüme aşı: 66
Gerek Kalesi: 81
gergedan kemikleri: 779
Gerger Şehri: 28
germâb (ılıca): 796
Germiyanlı çoban: 766
Gers İlyasî taclar: 223
Gevar Bağları: 174
Gevar: 130, 251, 253
Gevarlı kavmi: 296, 313
Gevaş Nahiyesi: 130, 251, 253, 717
Gevaş Nehri (Van Gölü'ne akar): 184
Gevaş Kalesi: 717
Gevaşlı kavmi: 296, 360
Gevaşlı kavmi: 313
Geysûdâr Mehmed Efendi: 768
Geyumers: 3
Geyve Kasabası: 2, 736
Geyve Köprüsü: 113, 741
gez (ok cinsi): 150
gez (ölçü birimi): 516
gezengüvî (kudret helvası): 16, 66, 99
Gmayîzâde Ali Efendi (Divan Efendisi): 92, 228, 320, 338, 343, 371
Gıyâseddin ibn el-Muktedir Billah: 379
Gıyâseddin Kepânî: 421
Gıyâseddin Şah (Azerbaycan şahlarından): 485, 503, 537
Gîlân armudu: 469
Gîlân Bakü: 417
Gîlân Denizi: 661
Gîlân hanı: 434, 444
Gîlân katırı: 176
Gilan Köprüsü: 22
Gîlân pazarı: 423
Gîlân Şehri: 530, 661, 561, 530
Gîlân: 435, 467
Gîlân-ı Irak Sancağı (arz-ı Irak'da): 559
Giray Han: 526, 526
Giray Tâkı Kasabası: 526
Girdab Denizi: 691, 795
Girit Adası: 362, 629
göç boruları: 80, 93, 214
göç davulları: 104
göçebe Araplar: 605

göçebe Kürtler: 296
gök sulu (armut çeşidi): 18
Gökdolak Ermenileri kavmi: 185, 430, 716
Gökdolak köyü: 429, 446
Gökdolak: 391, 439, 677
gökeş (at cinsi): 224
Gökmeydan Medresesi (Bitlis'de): 132, 133
Gökmeydanı: 439
Göksu Bağı: 18
Göksu Köyü menzili: 77
Göksu Köyü: 743
Göksun Ovası: 191
gölgelik: 152, 476, 394
Göllü Köy (Mardin'de): 774
Göllü Köyü: 83, 104, 744, 774
Göllü Ovası: 83, 744, 745
gömeç balı: 171
gömlek (kadife): 223
gömlek: 346, 348
gönüllü askeri: 223, 224, 252
gönüllü bayrakları: 223
Gördüs Kalesi (Mora'da): 238, 81
göz sürmesi milçeleri: 150
gözcü: 282, 248, 385, 21
gözetleme evleri: 127
gözetleyiciler: 291
gözlük: 632
Gözlükuyu menzili (Siverek'de): 774
Gulâm Şâdî: 148
Gûl-ı beyâbân kavmi: 88, 91, 770
gurâb (gemi cinsi): 654, 655
Gurâb Efendi, oğlu Mahmud Efendi (şeyh): 569
Gûrîler kavmi: 656, 657
Gûristân: 679
Gücerât ipeği: 369
Gücerât kutnîsi (pamuklusu): 352, 400, 665
Gücerât: 357
gücügen (atmaca, kuş cinsi): 146, 344
güderi derisi: 169
güderi kisbet: 158
güğüm (gümüş): 45
gül: 19, 20, 21, 153, 155, 713
gülâbdan: 334, 610, 611
Gülâbîzâde Ahmed Çelebi (Hattat): 336
gülbâng-ı Muhammedî: 215, 227, 249, 274, 285, 291, 308, 309, 310, 358, 366, 673
gülhatmi (çiçek cinsi): 153
gül-i gülistan: 408, 414, 507, 669, 671, 463
Gülistan (kitap): 175, 238, 334, 335
Gülistan bağları: 522
Gülistan kitabı: 337
gülistan: 272, 293, 414, 480, 531, 615, 634, 659, 667, 671, 749, 777
Gülkend Şehri: 524
gülle: 70, 82, 228, 230, 241, 266, 286, 310, 319, 407, 439, 654
güllük: 376, 414, 604, 622, 641, 642, 671
gülnâr pilâv: 349
gülnâr şerbeti: 469
gül-şeftâli sahtiyanı: 66
Gülşenî tarikatı: 71
Gülşenî Tekkesi (Bitlis'de): 133
Gülşenî tekkesi: 12
Gümişbend menzili (Mardin'de): 774
gümrük emini: 193, 206, 248, 251, 557, 643, 664, 785
Gümrük Hanı (Van'da): 265
gümrük: 31, 36, 182, 572, 659, 664, 789, 647, 648, 353
Gümrükhane: 650, 659
gümüş akçe: 32
gümüş: 45, 46, 49, 97, 120, 136, 155, 156, 174, 189, 224, 225, 268, 287, 303, 330, 345, 346, 349, 351, 358, 399, 451, 456, 467, 552, 569, 575, 610, 697, 777, 810
Gürcistan: 24, 59, 62, 137, 171, 371, 421, 536
Gürcü dili: 461, 762
Gürcü hanı: 455
Gürcü Nebî: 361
Gürcü yiğitleri: 225
Gürcü: 3, 94, 105, 120, 137, 154, 180, 203, 260, 269, 287, 370, 371, 374, 402, 402, 424, 426, 438, 443, 467, 488, 663, 715, 735, 810
Gürdelen Kalesi: 647, 649, 650
gürzbâz: 145
Güvaşî Kalesi: 60, 61
Güvaşî Nehri: 61
güvercin (ayağı çakşırlı): 766
güvercin (Bağdadî): 573, 573
güvercin taklası: 158
güvercin yuvaları: 88
güvercin: 88, 193, 239, 344, 573, 766
Güzel han: 434
Güzelce Şah: 401, 415, 422, 423, 425, 426, 427, 435, 436, 437, 440, 467

Güzeldere Dağları: 174
Güzeldere Köyü: 358
Güzeldere Nehri (Van Gölü'ne akar): 183
Güzeldere: 182, 305
Güzeldereli Muslı Ağa: 313, 358
Güzîde Kapu Kalesi (Dergezîn): 474
Habân bin Şerlîh et-Tâ'î: 600
Habbena kenti: 391
Habeş gemisi: 647
Habeş: 58, 453, 654, 723
Habeşî kûfî hattı: 336
Habîb bin Muzâhir el-Esedî: 598, 599, 613
Hâbil, Hz.: 634
Hâbilli kavmi: 252
Habur Nehri: 59, 61, 90, 701, 708, 733, 750
Habur Sancağı: 33
Habur: 59, 61
Habur-ı Karkıya Nehri: 773, 775
Habur-ı Sindiyân Nehri: 708, 718, 750
Habuşi Köyü: 26
hac: 231
Haccâc bin Mesrûk el-Ca'fî: 600
Haccâc bin Zeyd es-Sa'dî: 599
Haccâc oğlu Mes'ûd: 600
Haccâc-ı zâlim Yusuf: 596, 602, 625, 658, 638
hacc-ı şerîf: 324
Hâcegân (Nakşıbendî) tarikati: 41, 44,71, 73, 196, 261, 386, 413, 416
Hâcegân-ı Nakşıbendiye tekkeleri: 455
Hâcegân-ı Rumiye Tekkesi (Van'da): 263
Hacer el-Hûlânî (Haydar bin Cüneyd bin): 600
Hacerü'l-Esved: 681
Hacı Bağdo (kelek gemicisi): 63
Hacı Bayram Velî: 169, 3
Hacı Bey Medresesi (Bitlis'de): 132
Hacı Cârullah (Kenzikli bir hayrat sahibi): 209
Hacı Han Camii (Dümbülî Kalesi'nde): 423
Hacı Haramî Köyü: 433
Hacı Hüsâm (kelekçi): 577
Hacı Kurban Kulı: 396
Hacı Murad (Nakkaş): 341
Hacı Musa Ağa (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 49
Hacı Musa sarayı (Diyarbakır'da): 47
Hacı Paşa, Gazi: 793
Hacı Receb işi (yay cinsi): 344
Hacı Şaşı Mustafa işi (tüfeng): 345
Hadde Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Haddise Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77, 78
Hadım Cafer Ağa Sarayı (Van'da): 265
Hadım Cafer Ağa: 267, 273
Hadım Cafer Paşa: 392, 406, 433, 446
Hadım Gürcü Mehmed Paşa: 542
Hadım Said Ağa: 554
Hadım Süleyman Paşa, Süleyman Han veziri: 256, 406, 460
Hadice-i Kübrâ, Hazret-I: 458, 624, 673, 677, 752
Hadid Kapısı (Cizre Kalesi kapısı): 727
Hadîka (kitap): 606
Hadîkatü's-Sü'adâ (kitap): 629
Hâdim Emir: 538
Hâdimü'l-Haremeyn: 191
hadis bilginleri: 12, 132, 752, 757, 760
hadis ilmi: 43, 706, 263
Hadra toprağı: 645
Hadramut Sultan: 491
Hafaza (koruyucu melekler): 758, 765
Haffafhane Pazarı (Van'da): 266
Haffaflar Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Haffaflar Hamamı (Bağdad'da): 570
Haffaflar Pazarı (Basra'da): 652
Hâfız Ahmed Paşa, Sadrazam (Diyarbakır valisi):472, 483, 543, 544, 545, 546, 784
Hâfız kıraatı: 43, 263
Hâfız-ı Şirazî (Şair): 147
Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı (Kitap): 444
Hafs ilmi: 132
Hafsî kûfîsi hattı: 335, 336
hafta pazarı: 387
Hafza (Hazret-i Ömer'in kızı): 605
Hajçîz (Şeytan'ın ismi): 762
Hâkânî Dîvânı (kitap): 335
hakanî kös: 370, 474
Hâkim Cüvanmerg (Abbasî halifelerinden): 365
hâkim: 100, 116, 130, 193, 206, 216, 250, 465, 508, 556, 557, 558, 642, 649, 670, 685, 726, 556
hakir (Evliyâ Çelebi): 1, 3, 5, 6, 10, 23, 26, 29, 38, 55, 58, 62, 65, 73, 76, 81, 82, 84, 91, 93, 95, 100, 103, 104, 105, 106, 108, 115, 117, 118, 120, 121,

122, 136, 138, 147, 151, 156, 180, 182, 186, 193, 196, 201, 204, 208, 212, 212, 215, 220, 227, 231, 237, 258, 265, 277, 278, 279, 280, 281, 287, 297, 300, 306, 310, 311, 312, 314, 315, 320, 322, 323, 324, 325, 330, 332, 333, 336, 337, 350, 354, 356, 360, 361, 365, 369, 373, 375, 376, 377, 380, 388, 392, 393, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 409, 411, 412, 416, 417, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 455, 463, 476, 477, 478, 485, 487, 503, 521, 523, 526, 533, 540, 542, 551, 553, 559, 573, 579, 594, 603, 608, 615, 616, 618, 631, 632, 639, 644, 647, 675, 688, 690, 697, 710, 715, 716, 719, 722, 734, 735, 742, 743, 750, 759, 762, 762, 766, 767, 767, 770, 778, 786, 787, 795, 807, 809, 810, 811
Hakkâri Abbasîoğulları Hükümeti: 254
Hakkâri askeri: 259, 294, 307, 364
Hakkâri Celoları: 111, 254, 313, 314, 313, 350, 358, 386
Hakkâri Dağları: 184, 360, 388, 718
Hakkâri hanı: 226, 255, 258, 259,274, 307, 313, 362, 364, 366, 694, 701, 725
Hakkâri lehçesi: 711
Hakkâri Molla Mehemmed: 92
Hakkâri: 61, 62, 110, 129, 167, 168, 168, 182, 183, 184, 254, 255, 256, 260, 289, 291, 307, 313, 314, 342, 329, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 374, 376, 378, 389, 412, 440, 690, 698, 699, 701, 701, 717, 720, 750, 783, 795
Hal Kalesi: 234
halasçı zağarları: 391
Haleb camileri: 788
Haleb dükkânları: 466
Haleb evleri: 519
Haleb Kalesi: 746
Haleb kalkanları: 170, 344
Haleb kışlağı: 234, 504
Haleb Paşası: 495, 538, 548
Haleb: 13, 23, 39, 80, 89, 110, 191, 191, 233, 321, 346, 355, 369, 370, 383, 395, 404, 405, 410, 449, 458, 547, 551, 555, 556, 573, 610, 626, 658, 666, 667, 693,720, 747, 773, 774, 774, 775, 781, 786
Halef Han (Acem komutanı): 444, 549, 475
halı (Isfahan): 176
halı (ipek): 438, 539, 703
halı: 369, 228, 345
haliçe (ibrişim): 296
haliçe (ipek): 451
haliçe: 103, 402, 533
Hâlid Efendi (Hattat): 334, 335
Hâlid ibn Velid Camii (Diyarbakır Kalesi'nde): 38, 42
Hâlid ibn Velid, Hazret-i: 42, 52, 73, 324, 512
Hâlid Nahiyesi: 621
Halife Harun: 672
Halife Mansûr-ı Devânıkî: 595
Halil ibn Şair Hassan: 473
Halil İbrahim sofrası: 349
Halil Paşa (sadrazam): 449, 451, 455, 472, 496, 501, 545, 616
Halil, Şeyh: 585
Halilürrahman Kasabası: 631, 794
Hâlis Nehri: 579
Hâlis Sancağı: 675
Halitî (Yezidî Kürt kavmi): 106, 117, 207, 280, 289, 296, 309, 314, 317, 606, 614, 710, 728
Halitî Yezidî dili: 111, 711
halk hamamı: 266, 534
halkârî: 394, 513
Hallâc-ı Mansûr, Şeyh: 585, 590, 101, 319
Halvetî tarikatı: 673
Halvetî tekkesi: 12
Hâm (Hz. Nuh'un oğlu): 722
Hama dolabı: 777
Hama Kalesi: 262
hamam akçesi: 400, 533
Hamam Kasidesi (Fuzulî'nin): 154
hamam kubbesi: 108, 239, 464, 480
Hamam Kuyusu (İmâdiye Kalesi'nde): 709
hamam: 1, 5, 14, 15, 21, 22, 38, 44, 45, 52, 53, 53, 54, 90, 121, 131, 132, 137, 140, 146, 149, 154, 155, 156, 173, 192, 193, 194, 206, 216, 219, 244, 248, 266, 267, 366, 377, 379, 383, 386, 387, 388, 390, 391, 392, 406, 409, 410, 419, 420, 422, 423, 424, 429, 430, 431, 432, 433, 443, 444,

446, 447, 450, 452, 454, 455, 457, 461, 464, 466, 473, 474, 475, 479, 480, 487, 492, 498, 500, 505, 509, 512, 520, 525, 526, 534, 567, 570, 574, 575, 580, 604, 607, 618, 622, 634, 642, 643, 644, 646, 652, 660, 661, 662, 663, 667, 677, 679, 680, 683, 687, 688, 689, 695, 697, 701, 703, 707, 717, 718, 719, 720, 727, 728, 730, 736, 737, 745, 749, 791, 796, 806, 808, 809
Hâmân: 195, 342
Hamele (günah ve sevabları yazan melekler): 758
Hamevî nebatı: 380
Hâmeys ibn Yâfis ibn Nuh: 491
Hamid Efendi, Kadı: 208
Hamîde (Şeytan'ın ismi): 760
Hamîs oğlu Hamza Sültan: 453
Hâmît kavmi: 747
Hâmît Şehri: 747, 30
Hâmît-i Nusaybin Kalesi: 748
Hammâde Alkamî: 586
Hamrevât Nehri, suyu: 39, 44, 45, 46, 49, 66
Hamse-i Nizâmî (kitap): 136, 335
Hamsin vakti (kışın 'erbain' denilen kırk gününden sonra gelen elli günlük devresi): 457, 457
Hamza Baba ziyâreti: 73
Hamza Çelebi, Hekimzâde (Bağdad tabibi): 568
Hamza Sultan Sarayı (Hemedan'da): 465
Hamza Sültan (Hamîs oğlu): 453
Hamza, Hazret-i: 605, 623, 582
Han Bağı (Bitlis'de): 122, 133, 172,320, 333
Han Bağı Köprüsü (Bitlis'de): 134
Han Bağı Mahallesi (Bitlis'de): 133
Han Durak ülkesi: 664
Han Gölü (Bitlis'de): 172
Han Halil (Mısır'da): 174, 19, 608
Han Sarayı (Bitlis'de): 133
Han Sarayı (İmâdiye Kalesi'nde): 703, 714, 709
Han Sarayı Hamamı (Bitlis'de): 137
Han Sarayı: 127, 128, 320, 406, 430
han: 1, 5, 22, 44, 45, 192, 193, 194, 206, 216, 219, 244, 366, 379, 386, 387, 388, 390, 391, 406, 410, 420, 424, 429, 430, 431, 432, 443, 444, 446, 447, 450, 452, 454, 455, 457, 461, 464, 473, 474, 475, 479, 480, 492, 500, 512, 518, 525, 526, 566, 575, 580, 604, 618, 622, 634, 638, 642, 643, 644, 646, 649, 659, 660, 661, 662, 663, 667, 677, 679, 680, 683, 688, 689, 701, 717, 718, 719, 720, 727, 736, 737, 745, 806, 808, 809
Hânân Pınarı (Erçiş'de): 217
Hanasun Köyü: 387
Hanbelî mezhebi: 785
Hanbelî müftüsü: 36, 252
hançer (akve): 224, 102
hançer (altın kılıflı): 426
hançer (cevâhir): 374, 436, 533
hançer: 48, 66, 96, 97, 98, 120, 131, 148, 154, 180, 254, 261, 268, 347, 356, 632, 710
Hançuk beyi: 34
Handik Melik: 107
hane avârızcısı: 36
Hanedân-ı Âl-i Abâ: 629
Hanefî mezhebi: 196, 261, 785, 23
Hanefî müftüsü: 130, 649
Hanefî Müslümanları: 315
hanende (okuyucular): 22, 148, 410, 513, 514, 732
Hanende çocuklar: 382
hanende ve sâzende: 249
Hanım Sultan: 353, 369
Hanî bin Urve: 596, 637
Hani Kasabası: 27, 25
Hankâh Mahallesi (Malatya'da): 11
Hankâh menzili, Küçük: 528
Hankâh Mescidi (Malatya'da): 11
Hannâs (Şeytan'ın ismi): 757, 762
Hanzade Sultan vilâyeti: 694
Hanzâde Sultan: 685
Hanzala bin Es'ad eş-Şeybânî: 600
hârâ (kumaş cinsi): 353, 410
harac ağası: 9, 36, 130, 251, 558, 785
harac: 80, 89, 128, 170, 255, 265, 317, 354, 359, 375, 376, 693, 696, 723, 724, 725
Haramî Kalesi (Kasrü'l-Lüsûs Kalesi): 493
haramî: 25, 115, 168, 213, 252, 361, 369, 468, 481, 490, 493, 493, 504, 518, 519, 676, 743
Haramzâde taşı: 596
hârâyî gömlek: 223
harba (demir): 224, 595, 626, 289

harbende (seyis): 103
harcırah: 92, 189, 356, 373, 443, 715, 811
hardal: 95, 196, 317, 333, 539, 555
Hardekıl Kalesi: 726
harekan taşı: 786
Haremeyn-i Muhteremeyn: 20
Haremeyni'ş-şerifeyn: 440, 553
harem-i hümâyûn: 437
Harem-i Mekke: 536
Harezbil Kalesi: 447
Harzemşah ilkbaharı / nevrûzu: 176, 404, 420, 472, 715, 809
Hâricî mezhebi: 280
Hâricî: 280, 459, 468, 470, 476, 512,550, 551, 581, 614, 646, 649
Hâridât Adaları: 554, 660, 662, 658
Harîdetü'l-acâyib (kitap): 338
Harin (yer adı): 17
Harir beyi: 675
Harir Dağları: 388, 390, 391, 392, 410, 422, 423, 698
Harir Kapısı (Dümbülî Kalesi'nde): 422
Harir Köyü: 389
Harir Kürtleri: 420
Harir Rûdîn Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Harir vilâyeti: 374, 680, 682, 685
Harir: 110, 371, 391, 711, 783
Harirî dili: 111
Hâris (Şeytan'ın ismi): 757, 758, 762, 763
Hâris b. Musa Kâzım: 588
Hârisûm (Şeytan'ın ismi): 761
harita: 58, 340
Harput gölü: 26
Harput Kalesi: 23, 25, 26, 77
Harput Sancağı: 26, 33, 25
Harput: 25, 37, 543
Harran Kalesi: 77
Harran: 680
Harsek Adası (Rumiye Gölü'nde): 412
Harsek Kalesi: 412
Harun beyi: 785
Harun hazinesi: 506
Harun Reşid (Abbasî halifelerinden): 6, 7, 23, 65, 83, 408, 419, 421, 454, 455, 461, 470, 480, 491, 506, 507, 507, 511, 528, 528, 536, 553, 572, 580, 585, 595, 601, 610, 615, 625, 637, 646, 658, 737, 744, 773, 781
Harun Reşid Camii (Nihâvend Şehri'nde): 455
Haruniye Kasabası: 528
Haruniye menzili: 531
hâs ve harac: 740, 254
hâs: 27, 28, 34, 35, 90, 108, 116, 128, 170, 181, 192, 206, 215, 221, 255, 257, 258, 290, 331, 559, 560, 561, 647, 669, 670, 670, 684, 686, 699, 700, 737, 739, 785, 800
Hasan (Abdâl Han'ın oğlu): 151
Hasan (Bilbeyrs) Şehri: 482
Hasan Ağa: 222
Hasan b. Âl-i Büveyh: 14
Hasan b. Zeydü'l-Bâmir: 491
Hasan Badrak Kalesi (Malatya'da): 738, 381
Hasan Badrak Köyü: 5, 810
Hasan Bayındır Han: 198
Hasan Bey (Abdâl Han'ın oğlu): 177, 332
Hasan Bey (Pinyanişi Hükümeti beyi): 255
Hasan Can Han: 676
Hasan Çelebi (Hattat): 334, 2, 335
Hasan Çelebi Köyü: 4
Hasan Dede Ahlatî: 196
Hasan en-Nûrî, Hazret-i: 585
Hasan Halife: 546
Hasan Kalesi (Arabistan'da): 237
Hasan Kalesi (Erzurum'da): 7, 42, 81, 199, 381, 723,738
Hasan Kalesi (Trablus-ı Şam yakınında): 739
Hasan Kalesi banaları (ılıcaları): 687
Hasan Kalesi Ovası: 114
Hasan Kattâl-i Gazi: 150
Hasan Keyfâ Kalesi: 381
Hasan Mansûr Kalesi (Malatya'da): 17, 739
Hasan Meymendî (Hemedan tabiplerinden): 466
Hasan Paşa Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Hasan Paşa hanı (Diyarbakır'da): 48
Hasan Paşa Kulesi (Bağdad'da): 564
Hasan Paşa Sebili (Bağdad Kalesi'nde): 567
Hasan Paşa tabyası (Bağdad'da): 564
Hasan Paşa, Bıyıklı (vezir): 450, 451, 449
Hasan Paşa, Kara: 2
Hasan Paşa: 496, 557
Hasan Şamlu (Hattat): 337
Hasan Şehri: 515
Hasan Tapdı Yaylası: 219
Hasan ve Hüseyin: 177

Hasan Yâr Çelebi (Bağdad tabibi): 568
Hasan Ziyâd (yer adı): 17
Hasan, Hazret-i: 609, 612, 613, 625, 630
Hasan, Şeyh: 585
Hasan-âbâd Kalesi (Şam Trablus'da): 381
Hasan-ı Basrî Kapısı (Basra Kalesi kapısı): 650
Hasan-ı Basrî, Hazret-i: 149, 657
Hasan-ı Meymendî: 456
Hasanî arslanlar: 638
Hasanî askerler: 252
Hasanî Hasan Ağalı (sipahi askeri): 252
Hasanî hisarı: 381
Hasanî Kalesi: 255, 381, 387
Hasanî ve Hüseynî: 224
Hasanî Yaylası: 370, 378
Hasankeyf / Hasankeyfâ: 33, 34, 57, 59, 78, 106, 108, 110, 119, 140, 322, 453, 572, 710, 725, 727, 727, 735, 737, 738, 739, 740, 741, 741, 742, 742, 743, 744, 809
Hasankeyf Köprüsü: 17, 741, 742, 113
Hasankeyf külliyatı: 743
Hasankeyf yiyecekleri: 740
Hasbullah Çelebi (Bağdad ileri gelenlerinden): 568
Hasbullah Çelebi Sebili (Bağdad Kalesi'nde): 567
Hasbullah Hamamı (Bağdad'da): 570
Hasbullah Sarayı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Hasçayır menzili: 115
haseki ağaları: 250, 686
Haseki Mehmed Paşa Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
hâs-ı hümâyûn: 5, 8, 80, 128, 250, 257, 349, 369, 389, 527, 530, 531, 532560, 561, 615, 617, 640, 641, 643, 672, 684, 693, 696, 725, 736, 786,
hasır: 195, 218, 584, 642, 655, 766
Hasırlı Camii (Diyarbakır'da): 40
Hasîn Kalesi: 738
hâsoda: 264, 277
Hassan b. Nusayr: 150
Hassan b. Sâbit: 149
Hastahane: 16
hastavî hurması: 571, 582
Hastepe Kalesi: 78
haşek pilâvı: 469
Hâşimî: 619, 624
Hâşimiye menzili: 620
hat: 334, 335, 336, 337
Hâtem-i Tay (Arap beyi): 116, 149, 169, 177, 352, 380, 512, 535, 624
hatt-ı hümâyûn: 557
Hatib Nehri: 59
Hatib Şehri: 800, 802, 750
Hatib-i Evsat Şehri: 800
Hatibiyye Medresesi (Bitlis'de): 132
hatm-i şerif: 323
Hattat: 147, 149, 334, 335, 336, 337
hatt-ı şerif: 179, 321, 323, 359, 360, 369, 389, 404, 560, 677, 784, 688
Hatuniye Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Hatuniye Hanı (Bitlis'de): 133
Hatuniye İmareti (Bitlis'de): 172
Hatuniye Kalesi (Mardin'in güneyinde): 83, 102, 104, 744
Hatuniye Köprüsü (Bitlis'de): 134, 175, 138, 139
Hatuniye Mektebi (Bitlis'de): 132
Havale Kalesi (Belgrad yakınında): 237
havan (top cinsi): 557
Havar Kalesi (Havara Kalesi): 676, 677
Havâriyyûn makamı: 618
Havâriyyûn mezarları: 587
Havernak kasrı / köşkü: 152, 264, 407, 469, 472, 485, 703, 728
Havernak kemeri: 571, 636, 741
Havran: 16, 680
Havri's-sübû' menzili: 645, 666
havuç: 69, 740
havur (ırmak yatağı): 654
Havur menzili: 642
havuz: 21, 38, 40, 45, 46, 48, 70, 109, 137, 144, 152, 153, 154, 155, 206, 209, 217, 240, 241, 272, 387, 408, 409, 463, 472, 475, 667, 705, 713, 797
havuzlu hamam: 409, 419
Havvâ, Hazret-i: 595, 631, 633, 645, 763, 771
havvâre (at cinsi): 224
Hayân bin el-Hars es-Selmânî el-Ezdî: 600
Haydar Ağa (han kethüdası): 333
Haydar Ağa: 180
Haydar Ağazâde (Diyarbakır Valisi): 362
Haydar Bağı (Biltis'de): 144
Haydar Bey (Kürt beyi): 683
Haydar bin Cüneyd bin Hacer el-Hûlânî: 600

Haydar Çelebi (Bağdad ileri gelenlerinden): 568
Haydar Çelebi Hamamı (Bağdad'da): 570
Haydar Çelebi Sarayı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Haydar Çelebi Sebili (Bağdad Kalesi'nde): 567
Haydar Kethüda: 136
Haydarhane Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Haydar-ı Kerrâr: 313, 683
Haydarî tekkesi: 455
Haydarî: 313
Hayder Kan Köyü: 518
Hayf Camii (Mekke'de): 636
Hayzurân Hatun: 625
Hazar Denizi: 55, 530, 661
Hazarî kavmi: 608
hazine (Kârûn): 30, 181, 219, 282, 332, 372, 453, 482, 504, 521, 523, 535, 536, 584, 779, 780
hazine defterdarı: 353, 559
hazine defteri: 333
hazine: 320, 332, 333, 334, 343, 370, 404, 426, 442, 449, 464, 566, 584, 521, 676, 558, 789
hazinedar: 125, 372, 665, 124, 125, 225, 131
Hazret-i Ali Camii: 617, 622
Hazret-i Ali Kasabası: 631, 594
Hazret-i Ali Kayası: 210
Hazret-i Ali Medresesi: 618
Hazret-i Hâlid Camii: 73
Hazret-i Nuh Camii: 748, 749
Hazret-i Ömer: 6, 64, 339, 450, 451, 454, 457, 458, 459, 460, 470, 473, 478, 512, 523, 578, 597, 605, 614, 620, 624, 634, 637, 646, 649, 651, 655, 657, 676, 724, 782, 783, 796, 609, 789, 787
Hazzo Kalesi: 37, 59, 110, 115, 116, 117, 139, 329, 741, 742
Hazzo: 27, 33, 34, 35, 113, 114, 115, 116, 117, 129, 222, 235, 289, 547, 739, 743
Hebâoğlu (Hemedan eşrafından): 466
hecin (deve): 553
hediye: 71, 91, 92, 94, 101, 105, 125, 145, 148, 150, 176, 180, 218, 222, 226, 234, 274, 282, 287, 298, 328, 344, 348, 357, 360, 366, 368, 369, 371, 374, 375, 376, 378, 388, 390, 392, 392, 392, 422, 423, 451, 452, 504, 533, 535, 553, 553, 554, 554, 555, 646, 647, 665, 675, 675, 689, 697, 699, 715, 809, 811
heki (ok cinsi): 150, 220, 344
hekim (kan alıcı usta): 442
hekim: 44, 123, 135, 140, 146, 175, 520, 449, 521, 568, 706, 764
Hekimhanı Kalesi: 5
Hekimzâde Hamza Çelebi (Bağdad tabibi): 568
Helâlzâde ve Harâmzâde taşı: 596
helva sohbetleri: 249, 565
helva: 16, 66, 584
helvacı kâğıdı: 100
Hemâvdân Şehri (Hemedan): 464
Hemedan camileri: 465
Hemedan ekmeği: 493
Hemedan hâkimi: 788, 468, 470, 441
Hemedan Kapısı (Dergezîn'de): 474
Hemedan Kapısı (Nihâvend Şehri'nde): 455
Hemedan Ovası: 463, 471, 474
Hemedan şairleri: 466
Hemedan Yahudisi: 468
Hemedan: 236, 417, 443, 445, 455, 460, 462, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 478, 480, 482, 483, 489, 493, 494, 495, 504, 505, 514, 516, 524, 526, 533, 540, 546, 582, 672, 678, 679, 683, 685, 688, 690, 784, 788, 788
Heremdâd melik: 533
Heremdâd Şehri: 534, 535
Heremeyn Dağları (Firavun Dağları, Piramitler): 536, 666, 722, 779, 780, 780, 780, 782
herise: 428, 516
Hermas Dağı: 748, 749
Hermas Nehri: 576, 748, 749, 750, 803
Hersek diyarı: 114, 345
Hersek Sancağı: 384, 740
Heştek kavmi: 420
Hevân Bey: 687
Hey'et (astronomi): 114, 669
hey'et kitapları: 58
Heyhat Ovası: 62, 125, 767
heykel (kurşunlu): 321
Hezârbâğ (Kavzin'de): 489
hezârfen: 151, 146
hezârî (ayakkabı cinsi): 254

hezârî kepkep: 98
Hezârmerd Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Hezârpâre Ahmed Paşa: 403
hezârpâre kalem ok yelekleri: 344
hıfz ilmi (hâfızlık): 43
Hıfz kıraatı: 796
Hımıs Kalesi: 262
Hınıs beyi: 284, 287, 288, 307, 329
Hınıs Kalesi (Erzurum'da): 711
Hınnâ zemini: 633
Hınnâne Mescidi: 597, 632
hırka-i peşmine: 212
hırka-i şerif: 769
Hırkil (Kayser): 621, 724
Hırmenşahî menzili: 392
hırsız: 25, 106, 115, 168, 369, 397, 404, 490, 493
Hırtıs Kalesi: 371
Hısn-ı Mansûr: 5, 22, 28
huşt (tüçük mızrak şeklinde bir nevi silâh): 225, 226, 366, 768, 769
Hıtatı'l-Kazâ'î (kitap): 339, 668
Hıtây-ı Hoten: 653
hıtâyî (kaftan yapılan bir tür ipekli kumaş): 157
Hıtâyî (şair): 487
Hıtâyî kâğıt: 169, 193, 573, 791, 335
Hıtâyî sünbülü: 71
hıyâbân (iki tarafı ağaçlı yol): 713, 380
Hıyâbân (Kavzin'de): 489
hıyâbân-ı rez (üzüm asmaları): 145
hıyar: 164, 702
hıyarşenbe reçeli: 351, 157
Hızır Makamı: 807
Hızır Nebî, Hazret-i: 123, 315, 514, 588. 597, 619, 638, 660, 803, 804, 805
Hızır Şehri (Dicle Cezîresi'nde): 78, 739, 803, 805, 806, 810, 805, 806, 807
Hızır tekkesi: 573
Hicâz: 590
Hicaz-ı Abbas: 681
hil'at (ipek): 346
hil'at, hil'at-i fâhire: 119, 120, 229, 287, 288, 289, 303, 304, 323, 328, 329, 330, 332, 333, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 368, 369, 445, 693, 696, 697, 700
Hilâl bin Nâfi' el-Himelî el-Murâdî: 599
Hilebaz: 410
hilekâr: 122
Hille (Bağdad'da): 483, 495, 495, 505, 546, 559, 587, 587, 593, 605, 616, 617, 618, 619, 620, 626, 636, 745, 750, 784, 785
Hille gemi (at için): 618
Hille köyleri: 617
Hille Sahrası: 618
Hillekân: 447
Hilletü'l-Feyhâ Kalesi: 592, 616
Hilletü'l-Feyhâ Nehri: 579
Hilverik (Şeytan'ın ismi): 762
Himmâre Kalesi: 666, 667
Hind adaları: 583
Hind cevizi reçeli: 351
Hind demiri (kılıç cinsi): 343
Hind Denizi: 64, 578
Hind dili: 506
Hind fukaraları: 751
Hind gemileri: 655, 662
Hind halkı: 19
Hind karakası: 341
Hind kutusu: 348
Hind meliki: 554
Hind padişahı: 554, 555
Hind sadefkârîsi: 153
Hind tarihçileri: 515, 533
Hind tüccarları: 466
Hind: 352,435, 439, 527, 555, 570, 573, 583, 626, 668, 729
Hindegân lisanı: 482
Hindî fakirleri: 734
Hindî Mahallesi (Basra'da): 651
Hindî serâperdeler: 353
Hindîce: 762, 570
Hindistan gemileri: 644, 647, 655, 659
Hindistan Hakanı: 554
Hindistan hediyelikleri: 372
Hindistan tarihçileri: 464
Hindistan: 58, 64, 76, 212, 453, 554, 573, 582, 583, 590, 633, 645, 653, 654, 655, 669, 771
Hindivane (karpuz) Şehri: 514
Hindli: 555, 554, 653
Hine Köyü: 388
Hirab (Şeytan'ın ismi): 758
Hirem Dağı: 775
Hirmas Nehri: 59, 90
Hirun beyi: 226, 259, 289, 307
Hirun: 453
hisar azebi: 243, 248, 252, 307, 558
hisar eri ağası: 251
hisar eri: 227, 243, 244, 248, 253, 307
Hişam b. Abdülmelik: 201
Hizan beyi: 129, 226, 303, 326, 327, 358

Hizan Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 78
Hizan Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 258, 61
Hizel Dağları: 61
Hizel Nehri: 61, 708, 718
Hoca Bahtiyar: 405
Hoca Bâlî: 489
Hoca Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı (Kitap): 444
Hoca Hüsâm Sebili (Kazvin'de): 486
Hoca Nakdî: 396, 398, 405, 488, 408
Hoca Nukkal-ı Tirmidî (Hemedan tabiplerinden): 466
Hoca Nukud (tâcir): 677
Hoca Sâdık: 487
hokka: 164, 165, 351, 583
hokkabâz: 145, 151, 179, 295
Holumiç Kalesi (Mora'da): 238
Honaz Kalesi (Anadolu'da): 237
Hopaş Köyü: 387
Hor Kinkor Kalesi: 461
Horasan eriği: 351
Horasan Nehri: 579
Horasan okları: 344
Horasan tarzı bilezik: 348
Horasan: 428, 433, 444, 453, 472, 482,488, 507, 513, 537, 551, 561, 563, 592, 612, 616, 626, 666, 668, 716, 725, 742
horasanî kireç: 703
Horasanlı Baba Abdi: 511
Horasanlı Hüseyin Gazi (Battal Gazi'nin babası): 23
Horasanlı Muzaffer Bay işi (tüfeng): 345
Horhor Çeşmesi (Van'da): 263
Horhor değirmeni: 242
Horhor kayası: 274
Horhor Mahallesi (Van'da): 264
Horhor Medresesi (Van'da): 706, 263
Horhor suyu kayası (Van Kalesi'nde): 242
horoz telleri: 254
Horûn [Harun] Sancağı (Musul Eyaleti'nde): 785
Hoşâb Hâkimi: 362
Hoşâb, Hoşaf, Kalesi: 184, 255,368, 376, 377, 378
Hoşâb, Hoşaf, Kuyağı (Van'da): 272
Hoşâb, Hoşaf, Nehri (Van Gölü'ne akar): 184, 364, 376, 377, 378
hoş-âmed ağası hâkimi: 808
Hoş-âv (mirahur): 365
hoşik pilâv: 349, 478
Hoten ceylânı: 488
Hoten miski: 40, 348, 372, 402, 475, 653, 810
Hotin: 277
Hoy: 192, 234, 417, 432, 440, 453, 547, 429, 431, 696
Hoyî Hasan Meymendî (Hemedan tabiplerinden): 466
Hristiyan tarihçiler: 629, 803
Hristiyan: 194, 359, 653, 718, 760
Hûbârî: 614, 606
hububat: 66, 95, 128, 171, 450, 469, 493, 732, 791
Hûd Nebî, Hazret-i: 231, 232, 781, 782
Hûd Şehri: 231
Hudâbende Şah, Kör (İran ülkesi şahlarından): 415, 416, 664, 802, 808
Hudâdâd-ı Kindî: 456
Hudâverdi Han Sarayı (Hemedan'da): 465
Hulâgu Han: 46, 65, 77, 79, 107, 429, 446, 447, 453, 454, 483, 526, 532, 537, 681, 683, 719, 777, 783, 799, 800, 806, 807
Hulâgu Tatarı: 201
Hulefâ Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566, 568
Hulefâ Medresesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Hulûlî kavim: 318
Hulûlî mezhebi: 280
Hulvân Şehri: 480, 481, 482, 534
Humeydiye kavmi: 689, 690, 691, 692, 694, 779,, 765783, 795, 796
Humeydiye Şehri (Musul): 781, 782, 783
humma hastalığı: 46, 631
humme (ılıca): 796
hummûs-ı Nahşevanî: 735
Hummûsî mezhebi: 280
Humus Şehri: 42, 73
Hûnâs (Şeytan'ın ismi): 762
Hurr-i Şehid hazretleri: 119, 598, 599, 613
Hurce (Cürce) Çarşı (Bağdad Kalesi'nde): 568
hurde iskelesi (gümrükhane): 659
hurma ağacı: 582, 583, 584, 582, 650
hurma bağları, bahçeleri: 571, 622, 640, 641, 654, 665
Hurma Hanı (Bağdad Kalesi'nde): 568
hurma şerbeti: 571

hurma: 152, 582, 583, 617, 638, 644, 662, 663, 670, 732, 766, 791
Hurmalı Hanı (Bağdad Kalesi'nde): 568
hurmalık: 531, 582, 584, 604, 621, 622, 641, 642, 644, 662, 671, 644, 659, 660, 615, 669
Hurme Hatun (Osmanoğulları'nın hanımlarından): 198
Hurrem-âbâd Mektebi (Hemedan'da): 465
Hurşid Hurme: 198
Hurûfî mezhebi: 280, 468, 275
Hurumî tac: 223
hussan (at cinsi): 372
Hussan Kalesi: 671
Husul Nehri Köprüsü (Bitlis'de): 134
Husul Nehri: 132, 140
hûşek pilâvı: 714
Hûşeng kılıcı: 328
Hûşeng Şah: 146, 745, 746, 747
hutbe: 42, 551, 646, 677
Huveyşle Köyü: 641
Huveyze Kalesi: 647
Huveyze Şehri: 648, 658, 665, 655, 663, 674
Hûy bin Mâlik ed-Day'î: 599
Huzeyme kızı Zeyneb: 605
hüccet: 283, 318, 401, 402, 403, 426, 435, 436, 441, 436, 612
hüccet-i şer'iye: 276, 317, 354, 435, 794, 371
Hükmîzâde (Hattat): 336
Hümâ Hatun: 588
Hümâ Hatun Sultan: 139, 619
hümâ kuşu: 767, 344
Hümâvirân Mektebi (Hemedan'da): 465
Hümâ-yı Kâşânî (şair): 487
Hümâyûnnâme (kitap): 375, 88
Hündâr Köyü: 689
Hündüsten Köyü: 376
hünnab: 419
Hürmüz Denizi: 579, 645, 649, 654, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 691, 795
Hürmüz gemileri: 58
Hürmüz hâkimi: 554
Hürmüz hanı: 554
Hürmüz lü'lü: 554
Hürmüz: 505, 633, 674, 484, 645, 647, 658, 663, 664
Hürmüz-i Tâcdâr (Enûşirvân oğlu): 536
Hüsâm b. Abdullah el-Basrî: 150
Hüseyin (Abdâl Han'ın oğlu): 151
Hüseyin Ağa Sarayı (Van'da): 265, 362
Hüseyin Ağa, Kelepür: 76
Hüseyin Ağa, Kulağası: 267
Hüseyin Baykara: 22, 71, 70, 116, 144, 180, 181, 475, 565
Hüseyin Bey (Abdâl Han'ın oğlu): 177
Hüseyin Cemâl Sarayı (Basra'da): 650
Hüseyin Efendi (Hattat, Ağa Kapusu Mektebi hocası): 335
Hüseyin Gazi, Horasanlı (Battal Gazi'nin babası): 6, 7, 23
Hüseyin Han (Lûr hâkimi): 677, 678, 679, 680
Hüseyin Han: 453
Hüseyin ibn Sultan Müseyyed (Akra Kalesi beyi): 694
Hüseyin Nehri: 579
Hüseyin Paşa (Basra hâkimi Efrâsiyâb Paşa oğlu): 560, 643, 646, 647, 662, 658, 665, 675,
Hüseyin Paşa Camii (Basra'da): 651
Hüseyin Paşa Camii (Kurna Kalesi'nde): 644
Hüseyin Paşa kethüdası: 647
Hüseyin Paşa Sebili (Bağdad Kalesi'nde): 567
Hüseyin Paşa, Canpoladzâde: 274, 448
Hüseyin Paşa, Dişlen: 472, 545
Hüseyin Paşa, Küçük: 556, 557
Hüseyin Paşa: 646, 665
Hüseyin, Hazret-i (Hazret-i Ali oğlu İmam): 94, 587, 597, 607, 609, 611, 612, 630
Hüseyin, Sultan (İmâdiye Hâkimi): 453
Hüseynî arslanlar: 638
Hüseynî askerler: 252
Hüseynî Hüseyin Ağalı (sipahi askeri): 252
Hüsrev Bâkır: 156
Hüsrev gulâm: 119
Hüsrev otağı: 501
Hüsrev Paşa (Hakkâri hanının kardeşi): 701
Hüsrev Paşa (IV. Murad Han veziri): 181, 229, 234, 252, 271, 273, 300, 447, 455, 472, 473, 483, 494, 495, 496, 500, 528, 545, 546, 616, 617, 678, 679, 682, 784, 787, 787
Hüsrev Paşa Camii (Diyarbakır'da): 40
Hüsrev Paşa Camii (Van'da): 262, 264, 263
Hüsrev Paşa Çarşısı (Bitlis'de): 134

Hüsrev Paşa Çarşısı (Van'da): 266
Hüsrev Paşa Çarşısı Mescidi (Bitlis'de): 132
Hüsrev Paşa Çeşmesi (Van'da): 263
Hüsrev Paşa Hamamı (Bitlis'de): 137
Hüsrev Paşa Hanı (Bitlis'de): 133, 181, 292, 298, 356
Hüsrev Paşa İmareti (Bitlis'de): 172
Hüsrev Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 241, 245, 786
Hüsrev Paşa Mahallesi (Bitlis'de): 133
Hüsrev Paşa Medresesi (Van Kalesi'nde): 706, 263
Hüsrev Paşa Mektebi (Bitlis'de): 132
Hüsrev Paşa Pazarı: 136
Hüsrev Paşa Sebili (Bitlis'de): 133
Hüsrev-i Şîr Paşa: 478, 616, 784
Hüsreviye Medresesi (Diyarbakır'da): 43, 76
Iğrandı Köprüsü: 115
Iğrandı Nehri: 115
Ihmilniç Kazağı: 254
ılıca: 209, 217, 446, 687, 797, 796
Illıyyîn göğü: 758
Irak askeri: 501
Irak bölgesi: 65, 529, 530, 531
Irak çölleri: 781, 782
Irak divanı halifeleri: 560
Irak hâkimi: 538
Irak halkı: 22, 562, 605
Irak hazinesi: 7, 808
Irak Kamerü'l-Kum'u: 503
Irak Kapısı (Nihâvend Şehri'nde): 455
Irak kesesi: 8
Irak Medâyini: 728, 575, 573
Irak ovaları: 60
Irak seferleri: 699, 745
Irak tarihçileri: 109, 750
Irak zindanı: 492
Irak: 60, 62, 63, 63, 64, 65, 199, 201, 233, 236, 309, 464, 464, 465, 474, 479, 483, 487, 488, 493, 494, 494, 497, 505, 506, 506, 510, 512, 516, 518, 527, 528, 529, 531, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 542, 544, 545, 561, 562, 571, 576, 576, 577, 578, 578, 580, 581, 582, 583, 584, 593, 606, 615, 621, 627, 627, 629, 635, 643, 667, 669, 673, 676, 677, 683, 684, 686, 698, 700, 700, 745, 746, 746, 747, 752, 753, 753, 773, 776, 776, 801, 802
Irakeyn (iki Irak) sahibi: 541
Irak-ı Acem (Bağdad): 197, 459, 460, 462, 469, 474, 480, 484, 492, 494, 495, 551, 19, 693, 499
Irak-ı Arab (Haleb): 110, 197, 419, 443, 626, 492, 375, 693, 110, 551
Irak-ı Bağdad: 547
Irak-ı Basra: 458
Irak-ı behişt-âbâd: 542, 589, 589
Irak-ı Dâdyân: 62, 197, 447, 551, 562, 778
Irak-ı Dergezîn tarihçileri: 518
Irak-ı Haleb: 551
Irak-ı Horasan: 551
Irak-ı Hulvân Şehri: 481
Irak-ı Isfahan: 483
Irak-ı Kamerü'l-Kum beldesi: 502
Iraklılar: 67
Isfahan davulu: 474
Isfahan demircileri: 48
Isfahan demiri: 343
Isfahan halısı: 176
Isfahan hıyâbânı: 144, 153
Isfahan ipeği: 354
Isfahan işi zerdûz sofra örtüsü: 349
Isfahan işlikleri: 148, 169
Isfahan Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Isfahan keçesi: 438, 131, 345
Isfahan öküzü: 736
Isfahan Şehri: 236, 806
Isfahan: 21, 149, 234, 373, 389, 403, 426, 427, 434, 443, 445, 483, 490, 504, 540, 551, 582, 782, 806
Isfahanî Acem keçeleri: 402
Isfahanlı Lâçin-i Yetîm Şah işi (tüfeng): 344
Iskırnût (Şeytan'ın ismi): 761
Islankamin Kalesi: 235, 237
Ispahan (Isfahan): 806
Ispaird beyi: 226, 289, 304, 307, 326, 327, 329, 368
Ispaird Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 257, 258
Ispaird sancakbeyi: 259
Ispaird vilâyeti: 61, 453
Istanaz Bağı (Adalya'nın mesireyeri): 18, 70
Istanoz Kasabası: 3
ışkın reçeli: 351
ıtriyat (Güzel kokulu esans): 156, 653

İblis (Şeytan'ın ismi): 87, 88, 754, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 771, 772
İbn Abbas: 54, 593, 612, 781
İbn Abdülhalîm: 339
İbn Âmir (şeyhülkurrâ): 759
İbn Fazlullah: 339
İbn Hallekân (kitap): 339
İbn Kesir kıraatı: 43, 263, 340, 132
İbn Mâlik Nahiyesi: 621
İbn Melek Lugati (kitap): 335
İbn Mes'ud tefsiri: 43
İbn Ömer Cezîresi: 109
İbn Ömer: 731
İbn Zûlâk (kitap): 339
İbnü'l-Yesir (kitap): 339
İbrahim Bey (Çarhacı Mahmudî Beyi): 226, 255, 287, 292, 295, 311, 329, 377, 378, 399
İbrahim Bey (Harput Beyi): 543
İbrahim Camii (Mekke'de): 636
İbrahim Halil, Hazret-i: 661, 756
İbrahim Han: 45, 179, 385
İbrahim Kulu Han (elçi): 451
İbrahim Paşa, Kethüda (Mısır valisi): 780
İbrahim Paşa, Koca: 470
İbrahim Paşa, Makbul (Serdar-ı muazzam): 233, 250, 539
İbrahim, Hazret-i: 183, 187, 209, 585, 586, 596, 623, 637, 762, 764, 794
İbrahim, Şeyh: 585
İbrahim-i Necefî: 586
İbranice tarih: 39
İbrî (Yahudi, İbrani) dili: 86, 110, 490, 515, 681, 699, 747, 762
ibrik: 157, 351, 165, 157
ibrişim (Lahican): 372
ibrişim haliçe: 296
İbrişim Hanı (Bağdad Kalesi'nde): 568
ibrişim: 154, 167, 176, 240, 348, 155
İçkale Hamamı (Diyarbakır'da): 54
İçkale Mahallesi (Diyarbakır'da): 47
içmeler: 49
İdris ilmi: 780
İdris Nebî, Hazret-i: 336, 597, 638, 721, 722, 779, 780, 782
İdrisî Kıbtîler: 804
ifrit (azman, dev) kellesi: 458
İğnecilik: 149
İhram Dağları ayrıca bkz. Heremeyn Dağları: 722
İkâzu'l-mütefazzıl (kitap): 339
İkazu'l-mütegâfil (kitap): 339
iksir-i âzam: 75
ilaçlık otlar: 164
iltizam: 63, 193, 529, 530, 532, 557, 560, 615, 617, 621, 640, 641, 643, 647, 669, 670, 672
İlyas Makamı: 807
İmâd (Hattat): 147
İmâd kasabası: 417
İmâdeddin Kalesi: 702
İmâdî dili: 111
İmâdiye âlimleri, bilginleri: 714, 734
İmâdiye Dağları: 59, 452, 454, 698
İmâdiye Kalesi: 60, 78, 81, 238, 454, 473, 688, 693, 695, 696, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 706, 708, 713, 714, 715, 734, 787
İmâdiye Kobanhan hıyâbânı: 713
İmâdiye Kürdü: 712
İmâdiye medreseleri: 704
İmâdiye Muzurî hâkimi: 559
İmâdiye şeyhülislâmı: 697
İmâdiye: 32, 60, 61, 62, 110, 237, 453, 466, 484, 453, 522, 523, 555, 560, 675, 685, 687, 688, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 705, 706, 708, 709, 710, 711, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 725, 750, 783,
İmâdu'l-Hüseynî (Hattat): 337
İmam Abbas, Hazret-i (Hz. Hüseyin'in kardeşi): 598
İmam Abbas-ı Asgar: 613
İmam Abdullah: 602
İmam Ali: 612
İmam Ali Asgar: 619
İmam Ali âsitânesi: 63
İmam Ali en-Nakî (On İki imamlardan): 612
İmam Ali Kasabası: 594, 622, 632
İmam Ali makamı: 618, 587
İmam Ali Meşhedi: 424, 734
İmam Ali mihrabı: 636
İmam Ali Musa er-Rızâ: 619
İmam Ali Rızâ (On İki imamlardan): 612, 580
İmam Ali Şehitliği: 628
İmam Ali Şehri: 630
İmam Ali ziyareti: 638
İmam Ali, Hazret-i: 78, 587, 588, 593, 594, 595, 596, 603, 604, 612, 619,

620, 622, 628, 634, 636, 637, 671, 751
İmam Avn, Hazret-i (İmam Ali oğlu): 619, 620
İmam Boğa Bay ziyareti: 418
İmam Cafer-i Sâdık (On İki imamlardan): 580, 595, 612, 619, 637, 734
İmam camii (Bağdad'da): 575
İmam Ebu Yusuf: 588
İmam Hamza, Hazret-i: 585, 587, 588, 619
İmam Hanbel: 588, 602
İmam Hârib bin Musa Kâzım: 619
İmam Hasan el-Asker, Hazret-i: 618, 808
İmam Hasan, Hazret-i (On İki imamlardan): 19, 587, 593, 594, 595, 605, 610, 612, 619, 627, 628, 629, 636, 637, 671, 766
İmam Hüseyin Kasabası: 604
İmam Hüseyin Meşhedi: 20, 608
İmam Hüseyin mevlûdü: 20
İmam Hüseyin Şehri: 604
İmam Hüseyin türbesi: 610, 613
İmam Hüseyin, Hazret-i (On İki imamlardan): 19, 20, 78, 173, 174, 477, 523,541, 580, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 612, 613, 615, 618, 619, 627, 628, 629, 630, 632, 634, 636, 637, 671, 766
İmam Kâsım, Hazret-i: 588,619
İmam Mansûr ibn İmam Hasan: 619
İmam Mehdî, Hazret-i: 587, 594, 612, 618, 632, 808
İmam Mehdî-i Makûlî: 587
İmam Muhammed Bâkır (İmam Zeynelâbidîn oğlu): 580, 612, 619, 714, 734, 734
İmam Muhammed et-Takî (On İki imamlardan): 612
İmam Muhammed Gazzâlî: 150
İmam Muhammed ibn İmam Ali: 637
İmam Muhammed Nakî: 580
İmam Muhammed-i Hanefî Kasabası: 648
İmam Murtaza Ali: 623
İmam Musa İmareti (Bağdad'da): 570
İmam Musa Kâzım, Hazret-i (On İki imamlardan): 482, 580, 584, 588, 595, 601, 602, 612, 619, 637, 809
İmam Musa Kâzım camii: 580
İmam Musa Kâzım Tekkesi (Bağdad Kalesi'nde): 552, 567
İmam Musa Şehri: 739
İmam Mücîb: 602
İmam Nûr ibn İmam Ali: 638
İmam Rıza Köyü: 428
İmam Rıza Makamı Tekkesi: 428
İmam Şafiî: 588, 594
İmam Şâtıbî: 759
İmam Tâhir (Hz. Ali'nin oğlu): 598
İmam Takî Tekkesi (Hemedan'da): 465
İmam Ukayl ibn Ebî Tâlib kabri, Hazret-i Ali kardeşi: 587, 618
İmam Yusuf: 602
İmam Zeynelâbidin (On İki imamlardan): 580, 612, 619, 636, 714, 618
İmam-ı A'zam civarı: 586, 563
İmam-ı A'zam İmareti (Bağdad'da): 570
İmam-ı A'zam Kalesi: 552, 565, 558
İmam-ı A'zam Kapısı (Bağdad Kalesi Kapısı): 547, 565, 566, 564, 540, 541, 669, 675
İmam-ı A'zam Kasabası: 532
İmam-ı A'zam Kurrâsı (Bağdad Kalesi'nde): 567
İmam-ı A'zam Nu'man ibn Sâbit: 811, 601, 586
İmam-ı A'zam Tekkesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
İmam-ı A'zam türbesi: 552, 575, 809
İmam-ı A'zam, Hazret-i: 74, 252, 483, 539, 540, 541, 562, 571, 574, 580, 586, 629, 809
İmam-ı Hanefî şeyhülislâmı: 36
imaret: 44, 194, 216, 248, 432, 454, 497, 570, 575, 622, 644, 659, 662, 663, 702, 714, 428
İmaristan: 505, 269
imdat mektupları: 282, 371
imrahor: 322, 404
İmrân dili: 762
İmrü'l-Kays: 488
İnallı Köyü: 3
inci bezirgânı (tüccarı): 652
inci pazarı: 653
inci: 58, 148, 176, 372, 442, 634, 810
İncil: 85, 201, 761, 762
incili kantura: 225
incir: 100, 112, 469, 663, 695, 732
İnçuliyan taht merkezi: 506

İnçuliyan-ı Moğol Meşhedi: 506
İnebahtı Kalesi (Mora'da): 238
İngiliz barudu: 558
İngiliz: 58
İnkirman Kalesi (Kırım'da): 237, 82
İnkirman Şehri: 197
İpariye Camii (Diyarbakır'da): 40
İpariye Hamamı (Diyarbakır'da): 53
İpariye Medresesi (Diyarbakır'da): 43
İpariye Tekkesi (Diyarbakır'da): 44
ipek (Lahican): 352
ipek burka: 467
ipek filandıra bayrak: 223
ipek halı: 451, 539, 703
ipek hil'at: 346
ipek kahve makremeleri: 105
ipek kumaş: 715
ipek kuşak: 268
ipek Lahican halısı: 438
ipek sarık: 98
İpek Şehri Kalesi (Sine Şehri): 499
ipek: 97, 100, 105, 134, 136, 169, 180, 270, 451, 388
ipekli (giyecek): 50
İpşir Mustafa Paşa: 2, 29, 179, 204, 227, 278, 278, 279, 298, 326, 361, 369, 369, 370, 370, 383, 395, 404, 405, 405
İran: 484, 427
İran hıyâbânı: 172
İran savaşı: 471
İran Seddi: 679
İran Şağât: 146
İran şahı: 45, 51, 204, 389, 396, 397, 405, 421
İran tarihçileri: 30
İran toprağı: 315
İran Türkistanı: 406, 408
İran u Turan: 62, 80, 89, 191, 234, 236, 246, 277, 374, 381, 389, 393, 395, 395, 403, 405, 411, 412, 415, 416, 421, 425, 427, 431, 433, 434, 437, 439, 446, 450, 451, 453, 461, 484, 490, 500, 503, 504, 514, 518, 521, 523, 537, 546, 553, 555, 663, 745, 773, 782, 802, 806
Îrec Şah (Feridun Şah'ın oğlu): 782
İrem Bağı Köyü: 61
İrem Bağı semti (Bitlis'de): 133
İrem Bağı tâvûsu: 154
İrem Bağı: 17, 18, 20, 21, 22, 23, 72, 135, 144, 145, 153, 154, 155, 156, 225, 236, 238, 265, 272, 366, 381, 390, 406, 408,418, 419, 424, 428, 452, 454, 460, 465, 472, 473, 483, 489, 490, 499, 500, 508, 510, 516, 518, 522, 525, 526, 531, 531, 537, 541, 571, 580, 597, 603, 610, 634, 654, 657, 670, 674, 674, 701, 701, 703, 708, 713, 714, 717, 720, 724, 732, 742, 745, 746, 776, 784, 791, 805, 809
İsâ Çelebi ekmeği: 271
İsâ Nehri: 59, 534, 576
İsâ, Hazret-i: 80, 515, 596, 637, 661, 698, 752
İsâ, Melik (Medâyin hâkimi): 669
İsevî tarihçileri: 721
İsevîler: 661
İsfaçca: 762
İsfendiyâr u Bîjen: 226
İshak b. Cafer (el-Mütevekkil Alallah'ın veziri): 802
İshak Fakih (Hattat): 336
İshak Nehri: 801, 802
İshak oğlu Ays: 202
İshak Şehri (Tikrit Kalesi): 801
iskele bâcdârı: 726
İskele Kapısı (Van'da): 228
İskele Kapısı Camii: 263
İskele Kapısı Mahallesi (Van'da): 264
İskele Köyü (Van'da): 269
iskele: 248, 643, 728, 216
İskelebaşı Köyü (Van'da): 228
İskender (Filkos oğlu): 2
İskender adamları: 232
İskender boynuzu: 174
İskender çadırı: 232
İskender Deresi: 127, 139, 140, 171, 174
İskender Irmağı (Bitlis'de): 130
İskender Kalesi: 804
İskender Kapısı: 565
İskender kemeri: 146
İskender Paşa Camii (Diyarbakır'da): 40
İskender Paşa Hamamı (Diyarbakır'da): 53
İskender Paşa, Çerkes (defterdar): 250
İskender Seddi: 57, 126, 145, 153, 174, 238, 282, 292, 293, 562
İskender Şehri: 515
İskender tahtgâhı: 126
İskender tılsımı: 348
İskender yapısı: 217

İskender, Büyük: 56, 109, 125, 131, 233, 482, 648
İskender: 56, 57, 120, 124, 125, 138, 232, 233, 243, 319, 643, 804
İskender-i Zülkarneyn, Hazret-i: 2, 56, 123, 125, 138, 660, 643, 770, 804
İskenderiye Kalesi: 804
İskenderiye Limanı: 719
İskenderiye Sancağı: 648
İskenderiye Şehri: 197
İskenderiye: 724, 573, 614
İslâm Ağa: 136
İsmail Bey (Abdâl Han'ın oğlu): 332, 151
İsmail Hanı menzili: 778
İsmail, Hazret-i: 201, 623, 764
İsmail, Şeyh (İmam Musa Kâzım evladı): 584
İsm-i A'zam: 756
İsmihan Kaya Sulan: 278, 279
İsne diyarı: 582
İspanya Firengi: 738
İspanya: 535, 738, 629
isperek neftîsi boyası: 134
İsrafil Suru: 756
İsrafil, Hazret-i: 586
İsrail Han (Osmanoğulları atası): 198
İsrailî dili: 621
İsrailî tarihleri: 782
İsrailli tarihçiler: 803
İstacellü Muhammed Han: 538
İstâd (ölçü birimi): 517
İstanbul ayânı: 16, 768
İstanbul Boğazhisarı: 1
İstanbul demiri: 343
İstanbul fidanları: 18
İstanbul halkı: 1, 770
İstanbul Kalesi: 786
İstanbul kirazı: 21
İstanbul okları: 344
İstanbul tarzı: 263
İstanbul üstadlarının tüfengleri: 345
İstanbul: 7, 18, 39, 43, 44, 74, 76, 132, 191, 192, 204, 227, 235, 261, 271, 278, 326, 336, 345, 367, 370, 385, 404, 405, 411, 433, 437, 458, 504, 527, 535, 542, 543, 545, 546, 547, 557, 559, 602, 609, 674, 719, 769, 770, 784, 786, 810
İstanbullu Uzun Ömer işi (tüfeng): 345
İstanköy Adası: 238
istifan (taç): 346
İsvân diyarı: 582
İsvân zümrüdü: 346
işkence âleti: 544
işkence: 9, 427, 427
İşneviye Dağları: 418, 419, 423, 420
İşneviye Şehri: 419, 420, 421
İşneviye Yaylağı: 419
İvaz İmam Mektebi (Malatya'da): 12
İzmir: 542
İzmit Kalesi: 746
İzmit Şehri: 2, 18, 271, 768
İznik çinileri tabaklar: 351
İznik Dil'i Hersek'i: 773
İznik: 198, 202
İznim-git (İzmit): 2
İzoli Köyü: 25
İzoli Kürtleri: 23, 24, 25, 77, 365
İzvornik Kalesi: 81
İzzeddin Han (Osmanoğulları atası): 198
Jilaniyân aşireti: 726
Judaj (Şeytan'ın ismi): 762
Ka'b bin Ömer-i Ensârî: 625
Kâbe çölleri: 728, 622
Kâbe toprağı: 564, 603, 640, 645
Kâbe: 553, 554, 555, 604, 635, 646, 681, 737, 805
Ka'bu'l-Ahbâr, Hz.: 757, 759
kaba hastalığı: 203
kabak mevsimi: 217
Kabakulak Mustafa Ağa (Hünkâr kapıcıbaşısı): 227, 367
Kabartay okları: 344
Kabidli Köyü: 3
Kâbil, Hz.: 634
kabile şeyhleri: 555
Kâbilli kavmi: 252
Kabrûm (Şeytan'ın ismi): 762
Kâbülî reçeli: 351
Kacar Bey (Eğil beyinin babası): 29
Kacar Han Köyü: 526
Kacar Mehmed Paşa: 448
kadehnâme (hiciv): 67
Kaderî mezhebi: 280, 275
Kadı Efendi Sarayı (İmâdiye Kalesi'nde): 703
Kadı Efendi Sarayı (Van'da): 265
Kadı Hamamı (Bağdad'da): 570
Kadı Hamamı (Cizre Şehri'nde): 730
Kadı Hamid Efendi: 208
Kadı Mahkemesi (Bağdad Kalesi'nde): 568

Kadı Medresesi (İmâdiye Kalesi'nde): 704, 709
Kadı Tefsiri (kitap): 43, 176, 335
Kadıhan (kitap): 340
Kadırga Limanı: 804
kadırga: 239, 665
Kadızâdeli fırkası: 341, 342
kadife: 200, 223, 268, 345, 569
Kadir Gecesi: 20, 715, 809
Kâdirî tekkesi: 12
Kâdisiyye Şehri: 534
Kâf Dağı: 767
Kâf kulesi: 37
Kâf Sîmurgu: 672
kafîz (ölçü birimi): 517
kaftan (çârkâb): 346
kaftan: 14, 250, 456
kâfûrî (çiçek cinsi): 153
kâfûrî mum: 164
kâğıt (Hıtâyî): 169, 193, 573, 791, 335
kâğıt: 19, 398, 401, 398, 573, 358
Kâğıthane Bağı: 18
Kâğıthane: 674
kahik halka çöreği: 171
kâhin: 125, 511, 269, 488, 506, 573, 780
Kâhire fellahı: 608
Kâhire: 38
Kahkahâ Dağı: 231
Kahkahâ Kalesi: 204, 237, 242, 492, 564, 746, 663, 419
Kahkahâ kulesi: 377
Kahkahâ seddi: 215, 293, 541, 700, 701
Kahriyye-i Sarsar Kalesi: 59
Kahta Kasabası: 28
kahve döğücüler: 558
kahve makremeleri (ipek): 105
kahve: 157, 158, 164, 410, 476
Kahvecizâde (taklitçi): 67, 68
kahvehane: 410, 420, 423, 430, 450, 454, 475, 486, 572, 667
kakum: 164, 353
Kal'atü'l-Kepş: 189
kalaklı tac: 467
kalay: 164, 722
Kalçak Şehri (Hemedan): 464
kale değirmenleri: 38
kale dizdarı: 9, 28, 81, 108, 116, 193, 203, 206, 218, 287, 527, 640, 686, 740, 748, 785
kale döven toplar: 307, 376, 381, 556
kale komutanı: 35
kale mazgalları: 406
kale mimarbaşısı: 785
Kale sipahileri: 252
Kaleardı (Siroz'un meşhur yaylası): 17
Kalecik Kalesi: 3
Kale-i Nev (Yeni Kale): 462
Kalemkâr Rıdvan Bey (Nakkaş): 341
kalemkârî çit: 423, 456, 467, 513, 533
Kalenderî dervişi: 428
Kalenderî Râfizîler: 630
kalenderî taclar: 223
Kalenderî tekkesi: 455
Kalenderî: 476
Kalenderoğlu (celâlî): 766
Kalimun (kâhin): 488
Kalîmûn Elvâhı: 723
Kalipot kalyonu: 341
kalkan (Antep): 344
Kalkan: 150, 180, 224, 226, 240, 254, 261, 710
Kalmak kavmi: 767
kalpak (Avlatî tarzı): 223
kalpak (Mansûrî tarzı): 223
kalpak: 223
Kâlûn (şeyhülkurrâ): 759
kalyon (Kalipot): 341
kalyon: 58, 239, 241, 265, 654
Kamâme Kiliseleri (Kudüs'de): 360
Kamaniçse Kalesi (Lehistan'da): 492
Kamber-i Ali Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Kamber-i Ali Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Kamber-i Ali: 594, 602, 636, 639, 811
Kamber-i Şîr: 590
kamçı: 121, 442
Kamçıyan çayı: 775
Kamçıyan menzili: 775, 776
Kamçıyan Vadisi: 775
kamerî kayısı: 510
Kamerü'l-Kum: 503, 770, 502, 503, 505, 515, 561
kâmhâ (kumaş cinsi): 410
kamış oklar: 344
Kâmûs (kitap): 176
Kâmûs Lugati (kitap): 335
Kan Şehri (Cerbân Kan Şehri): 512
Kanahdereli Ali Ağa: 92
Kanahlı kavmi: 296, 313, 314
Kand Özü Nehri: 447
Kandehar: 435, 663, 374
kand-i hamevî otu: 157
kandil (altın): 428, 575

kandil (cevâhir): 451
Kandil Nehri: 65
kandil: 20, 39, 71, 367, 574, 580, 608, 610, 611
Kangal Kasabası: 4
Kangal yolu: 22
Kân-ı Şühedâ ziyâreti (Kazvin'de): 491
Kanlı kule: 127
kantar sırığı: 297
kantar: 20, 106, 134, 240, 358, 377, 75
kantura (incili): 225
kanun (müzik âleti): 148
kanunî (çalgıcı): 71
kanunname: 258, 223
Kânûnnâme-i Lütfî Paşa (kitap): 338
kapan (gümrük vergisinin alındığı bölümlerden biri): 659, 253, 382, 407
kapan emini: 81, 194
Kapan Hanı (Van'da): 265
Kapan Kalesi: 659
Kapan Pazarı (Bitlis'de): 134
Kapan Sancağı: 648, 660, 659
Kapanî Geysûdâr Mehmed Efendi: 768
kapıcı:
kapıcıbaşı: 48, 222, 222, 225, 228, 284, 320, 357, 370, 371, 684, 697
kapıkulu yeniçeri: 206, 343, 306, 748
kapıkulu: 233, 307, 460, 541, 543
kaplan postu: 223, 224, 345, 366, 369, 438, 368, 400
kaplan: 65, 164, 208, 214, 382, 384, 582, 586, 617, 687, 713
kaplıbağa (kaplumbağa): 376
kaplıca: 209, 797
kapucular kethüdası: 179, 275, 320, 326, 327, 332, 333
Kapudan Paşa Eyaleti: 556
Kâpûs Akra: 689
Kâpûs ibn Menûçehr: 677, 681
Kara Ali Ağa (kale serdarı): 320
Kara Ali Ağa, Cellat: 119, 289, 321, 322, 323, 325
Kara Ali Çelebi (Hattat): 335
Kara Âmid (Diyarbakır): 28, 30, 32, 37, 45, 92, 108
Kara Âmid defterdarı: 35
Kara Âmid Kalesi: 30, 36, 38
Kara Arablar Mahallesi (Basra'da): 651
Kara Baba ziyaret yeri: 23
Kara Balı Paşa: 449
Kara Bora Han (Karakoyunlular'dan): 200
Kara Cami (Diyarbakır'da): 40
Kara Canikler Köyü (Van'da): 286
Kara Celâyir Han (Karakoyunlular'dan): 200
kara çubuk at: 230, 392, 400, 402, 424, 437, 438, 443
Kara Dârâ Şehri (Nusaybin'de): 745, 751, 719
Kara Hasan Paşa: 2
Kara Kâsım Çayırı (Van'da): 272
Kara Kâsım Sultan Köyü: 221
Kara Köprü: 29
Kara Mehmed (tüfeng ustası): 345
Kara Murad Bağı (Biltis'de): 144
Kara Murad Paşa (Sadrazam): 370, 227
Kara Murtaza Paşa (Irak valisi): 230, 533, 547
Kara Mustafa Paşa: 385, 403, 549, 548, 556, 558, 651
Kara Rıdvan (cerrah): 50
Kara Sücâh (tabip): 135
Kara Şeyhî Han (Karakoyunlular'dan): 200
Kara Şeyhler (Van Gölü yakınında): 184
Kara Şeyhler Köyü (Van'da): 286
Kara Turmuş Han (Karakoyunlular'dan): 200
Kara Yusuf Han (Karakoyunlular'dan): 115, 199, 200, 214, 217, 538
Kara Zov kabilesi: 115
Karabağlar sultanı: 429
Karabaş Köyü: 742, 743, 739
Karaca Kale (Van Karahisarı): 379
karaca: 357, 378
Karacadağ (Diyarbakır'da): 45
Karacakale sancakbeyi: 259
Karacakoyunlu: 202
Karaçay (Van Gölü'ne akar): 184, 284
Karadağ (Diyarbakır'da): 45
Karadağ hâkimi: 67
Karadağ Hükümeti: 531
Karadağ Sancağı (Bağdad'da): 559, 561
Karadağ Yaylağı (Diyarbakır'da): 44
Karadağlar: 37
Karadeniz: 55, 691, 795, 770, 62
Karadere (Kara Dârâ) Şehri: 83, 693, 723, 745, 746, 79
Karadere (Nusaybin'de): 464
Karadere Mahallesi, Köprüsü (Bitlis'de): 133, 134

Karadere Nehri: 140
Karadere: 745, 745, 693
Karâfe-i Arap (Arap mezarlığı): 512
karagöz (kuş cinsi): 146, 357
karagünlük buhuru: 746
Karahan Mahallesi, Mescidi (Malatya'da): 11
Karahan Sancağı: 561
Karahisar: 379
Karahisar-ı Sâhib Kalesi yani Afyonkarahisarı: 700
Karahisarî Hasan Çelebisi hattı: 335
karaka (gemi cinsi): 58, 654
Karakal Dağları: 184
Karakan Derbendi: 539
Karakan halkı: 539
Karakan Kalesi (Zülkadriye Şehri'ne yakın): 446, 524, 539
Karakan Ovası (Zülkadriye Şehri'ne yakın): 446
Karakan Şehri: 445
Karakaş Paşa: 448
Karakayık Kasabası: 28
Karakoyunlu Yusufoğulları: 200
Karakoyunlu: 115, 199, 200, 214, 538
Karaköprü menzili: 218, 57, 218
karakullukçu akkâm: 224
karakullukçu çergeleri: 105
karakuş (kuş cinsi): 146, 221, 223, 239
Karaman Beylerbeyisi: 236, 616
Karaman Eyaleti: 548, 556, 235, 13, 233
Karamazak: 542, 543
Karane Sancağı: 528
karanfil: 19, 71, 153, 155
karanfilli sefercesi (ayvası): 271
Karaniye Sancağı (arz-ı Irak'da): 559, 530
Karanlık deniz: 123
Karanlık Kapı (Bağdad Kalesi Kapısı): 547, 550, 565, 568, 570, 74, 557
Karanlık Kapı Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Karasu Nahiyesi: 417
Karasu Nehri: 432
Karataşlık: 382
Karatepe menzili (Siverek'de): 774
Karatepe vadisi: 38
karavul (karakol): 94, 104, 259, 288, 288, 291, 291, 291, 292, 292, 294, 295, 297, 301, 302, 302, 302, 303, 304, 305, 305, 305, 307, 318, 325, 330, 358, 359, 444
Karayazıcı (celâlî): 766
karçığa (kuş cinsi): 146
Karçığa Han: 449
Karçığa-yı haddâdî işi (tüfeng): 344
Kâreb (Feridun Şah'ın torunu): 782
karga (kuş cinsi): 193, 297, 386, 473, 500, 534, 523, 776, 787, 798
Kargaçamı menzili (Musul'da): 797, 798
kargı: 102, 105, 226, 344, 366, 548
karış (ölçü birimi): 517, 638
Kârib, Hazret-i (İmam Hüseyin'in kölesi): 598
Kârkâr beyi: 226, 289, 304, 358
Kârkâr Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 258, 259
Kârkârî Kürtleri: 207
Karkıya Nehri: 59, 90, 750, 773, 775
Karn Şehri: 117, 643
Karnıyarık Kalesi: 234, 387, 432, 547
Kârni beyi: 226, 259, 289, 303, 307, 310, 326, 327, 329, 368
Kârni vilâyeti: 61, 453
karpuz: 70, 71, 112, 164, 271, 489, 512, 514, 747
Kars: 260, 472, 545, 547, 551, 556, 783
Kârsân aşireti: 726
kartal kuşu: 166, 182, 183, 221, 223, 239, 474, 344, 767
Kartbay: 456
Kârûn hazinesi, malı: 30, 75, 97, 181, 195, 219, 245, 282, 332, 342 , 355, 372, 453, 482, 504, 506, 521, 523, 535, 536, 546, 584, 611, 716, 779, 780
Kârûniye Nehri: 648, 655, 663, 664
Kasap Çeşmesi Boğazı: 312
Kasap Çeşmesi Deresi: 292, 293, 311
kasap dükkânları: 195
kasap: 549, 324, 588
kâse: 180, 348, 349, 351, 438, 583, 150
Kâsım bin el-Hasan: 598
Kâsım Han: 545
Kâsım Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Kâsım Paşa Medresesi (Mardin Kalesi'nde): 706
Kâsımî taclar: 223
Kâsımlı kavmi: 252
Kâsımoğlu Çayırı (Van Gölü yakınında): 184, 286
Kasıyân Şehri (Kâşân Şehri): 507
Kâsibân Şehri (Kâşân Şehri): 507
kaside: 147, 712

Kasr-ı Caferî: 62, 577
Kasr-ı Müsâfirîn: 608
Kasr-ı Pervîz: 480
Kasr-ı Şirin: 480, 481, 540, 784
Kasrü'l-Lusûs Kalesi: 493, 469, 505
Kassâb Cömerd: 312, 324, 477, 539, 541, 588, 811, 552
Kassarbay Sarayı (Kazvin'de): 486
Kassaroğlu (Hemedan eşrafından): 466
Kastamonu: 344, 615
Kâşân / Kâşiyân akrebi: 88, 750
Kâşân Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Kâşân Ovası: 505
Kâşân: 236, 444, 445, 460, 471, 490, 504, 506, 507, 508, 510, 512, 516, 518, 524, 526, 533, 540, 672
Kâşgar: 488
Kâşiyân Şehri (Kâşân Şehri): 507, 511
Kaşper (saat ustası): 148
Katah Deresi: 312
katır yükü: 100, 101, 287, 351, 366, 368, 369, 523, 540, 675, 697, 715, 797
katır: 4, 29, 92, 97, 99, 100, 104, 105, 115, 117, 164, 176, 189, 208, 209, 239, 244, 327, 328, 333, 354, 367, 368, 372, 375, 458, 488, 511, 523, 527, 610, 715, 735, 743, 811
Katırcıoğlu: 361
Katırnâs (Şeytan'ın ismi): 762
Kâtib Yusuf Can: 338
kâtib: 227, 242, 253, 258
Kâtibî Çelebi (şair): 136
Katif Sancağı: 648
katlavî demir: 223, 226
katmer çöreği, kâhisi: 66, 171, 271
katran (petrol): 798, 164, 240, 652, 798
katr-ı nebât (tatlı): 105, 150, 360, 392, 394
katr-ı nebât-ı Hamevî: 350
Kâtûl Nehri: 577, 667
Kâtûl-i a'lâ (Yukarı Kâtûl) Nehri: 62
kav ve çakmak: 275
Kavaflar Hamamı (Basra'da): 652
kavak ağacı: 382, 379,383, 388
Kavala Kalesi: 2, 197, 723
kavanoz (İznik yapımı): 351
kavanoz (Kütahya yapımı): 351
kavanoz (Kütahya yapımı): 351
Kavâtîl-i Sülüs Nehri: 577
Kavs Bağı gezinti yeri: 67, 72
Kavsûnîzâde: 338
Kavukçular Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
kavun: 19, 66, 70, 71, 112, 164, 271, 478, 489, 736, 747
Kaya Çelebi (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 49, 50
Kaya Çelebi sarayı (Diyarbakır'da): 47
Kaya Sultan yağlığı (havlusu): 393
Kaya Sultan: 2, 226, 326, 348, 369, 370, 575, 811
kayabaşı (bir Anadolu ezgisi): 148
Kayaçlı Medresesi (Van'da): 263
Kaydefâ Sarayı: 128, 147
kayık: 172, 360, 153, 659, 665
kayısı (kamerî): 510
kayısı cüllâbı: 171
kayısı: 16, 18, 411, 469
Kayıtbay Yaylası: 189
Kayıtmaz Han: 436, 439, 440, 442
kaymak: 171, 615
kaynarca (ılıca): 796
Kays bin Abdullah bin Mihr es-Sadâvî: 599
Kayseri Kalesi: 23
Kayseri: 3, 169, 202, 547
Kaysûnî (Hekim): 135
Kaytak kavmi: 200, 453, 551
Kaytak Moğol lehçeleri: 489
Kaytak vilâyeti: 504
kaz göğüslü demir (zırh): 223
Kazak-ı Âk: 296
Kazaklar: 503
Kazan Şehri: 782
Kazancılar Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
kazandibi asker: 307, 291
kazbekî (ölçü birimi): 469, 516
Kazbîn (Gazvin): 481
Kâzım Sührâb: 156
Kazvin (Gazvin): 481, 236, 415, 458, 460, 484, 491, 450, 473, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493
Kazvin Kalesi: 483, 485
Kazvin Kapısı (Kazvin Kalesi kapısı): 492
kebap değirmenleri: 22
kebbât (reçeli yapılan, meyvesi acı bir nârenciye çeşidi): 157
Kebçe Nahiyesi: 621, 640
kebeşe (at cinsi): 224

Kebuter Adası yani Güğercin Adası (Rumiye Gölü'nde): 412
Kec-âbâd Kenti: 431
Kec-âbâd Köyü (Zülkadriye Şehri'ne yakın): 446
keçe (Acem, Isfahan): 131, 345, 402, 438
keçe: 149, 152, 225, 420, 467, 766
keçeli yeniçeri çukadarı: 36
keçi: 97, 112, 194, 240, 360, 365, 384, 458, 687, 798, 103
kedi: 86, 87, 122, 173, 695
Kefe Kalesi: 18, 17, 535, 786
Kefender Kalesi Nehri: 59
Kefender Kalesi: 118, 119, 124, 139, 140, 304, 313
Kefender Kapısı: 145
Kefîl Peygamber, Hazret-i: 620
Kefirsusa Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 78, 726
Kefirzaman Kalesi: 727, 728, 739, 776, 786, 787
kehhâllık (göz hekimliği): 147
Kehhâloğlu Rızâ Çelebi (Bağdad tabibi): 568
Kehînâ Hatun Nehri: 708, 713
kehle: 86, 87, 87, 88, 98
Kehniya Hatun Nehri: 60
Kehran Nehri: 412
Kehrânî Türkmenleri: 522
Kehrevân Dağları: 449
Kehrevân Kalesi: 446, 524
Kehrevân: 453, 460, 471, 391, 446, 444, 446, 497
Kejdimân Şehri (Kâşân Şehri): 506
Kejdüm Şehri (Kâşân Şehri): 511
keklik (kuş cinsi): 713, 146, 147, 357, 713
keklik böreği: 171, 271
keklik göçgünü mahalli: 146
Keklik Kalesi: 684
keklik pilâvı: 171, 156
Kel Rüstem Han: 230, 246, 247, 381, 427
Kelati Kalesi: 60
Kelati Nehri: 61
Kelb Ali Han: 419
Kelbânî kavmi: 606
Kelbin Dağları: 676
kelek gemileri: 60, 63, 106, 114, 516, 572, 616, 632, 642, 725, 727, 728, 733, 737, 739, 777, 799, 802, 807
Kelek Köprüsü: 57, 106
kelekçi gemicileri: 106, 577, 63
Kelenter aka: 486
Kelenter Bağı: 398
Kelenter Camii (Rumiye'de): 409
Kelenter Hamamı (Rumiye'de): 409
Kelenter Karçığa Ağa: 475
Kelenter Sarayı: 408
Kelenter sözü: 411
kelenter: 387, 407, 422, 428, 430, 431, 454, 455, 461, 465, 475, 479, 480, 491, 497, 518, 524, 549
Kelkit çölleri: 181
Kelkit Kalesi: 684
Kellâsiye Mahallesi (Haleb'de): 667
Kelledir Kalesi: 60
Kellehugiyân aşireti: 726
Kemah Kalesi (Erzurum'da): 237, 24, 31, 700
Kemal Akay: 509
Kemal el-İdfevî (Tarihçi): 668
Kemalpaşazâde: 111, 712
kemhâ (Bir çeşit ipek kumaş): 50, 223, 345, 478
Ken'an
Ken'an (Hz. Nuh'un oğlu): 85, 722, 723
Ken'an ili: 62
Ken'an Paşa, Koca: 547
Kena' (Şeytan'ın ismi): 758
Kençel Rüstem Han: 247
Kençel Tokmak Han: 415
Kend-beli menzili: 83
Kenes (Şeytan'ın ismi): 758
Kenzî Ali (tabip): 135
Kenzik Köyü (Erçiş'de): 213, 287
Kepan Kalesi, Boğazı: 182, 234, 363
Kepanî destârı: 678
Kepayasan Camii (İşneviye şehrinde): 420
Kerbelâ Çölü şehitleri: 96, 173, 519, 567
Kerbelâ Çölü: 65, 77, 173, 174, 309, 477, 570, 586, 597, 603, 608, 629, 671, 629
Kerbelâ köpeği: 604
Kerbelâ meydanı: 355
Kerbelâ olayı: 97, 629, 634
Kerbelâ sahrası: 604, 616
Kerbelâ: 19, 590, 603, 604, 606, 607, 634, 409
Kerek Kalesi (Kudüs yakınında): 492, 352
Kerek-i Kudüs Kalesi (Kudüs'te): 237
Kerek-i Nuh Beldesi: 632
Kerek-i Nuh Kalesi (Şam'da): 237
kerenay: 393, 397, 407, 427, 476, 496

Kerend Sancağı (arz-ı Irak'da): 530, 558, 559, 561
Kereste Hanı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Kerkâk-i Moğol Kalesi: 684
Kerkâr Sancağı: 257
kerkes (akbaba) kuşları: 209, 474, 768
Kerkit Kalesi: 684
Kerkük Kalesi: 446, 682, 683, 684, 685, 686, 801
kerpiç: 420, 500, 518, 616, 650, 702, 729, 473, 500
Kerrûbiyân (Allah'a en yakın melekler): 758
Kerrûbiyân melekleri: 765
Kertbay Sültan: 453
kertenkele: 87, 164, 511
kervan: 128, 526, 615, 682, 773, 799, 682
Kervansaray: 13, 47, 194, 239, 244, 265, 466, 508, 520, 778, 789
Kesân beyi: 226, 259, 289, 304, 307, 326, 327, 329, 368
Kesân Sancağı: 253, 257, 258
Kesik Deveboynu Kulesi (Van Kalesi'nde): 246
Kesik dizdarı: 252
Kesik Kale: 242, 243, 244, 248
Kesik Top mağarası (Van Kalesi'nde): 245
Kesik top: 246, 366
Kesikkaya (Van'da): 239
Keskin Sancağı: 3, 417, 670
Kessâr Kahvesi (Bağdad Kalesi'nde): 566
Keşan kadifesi: 164, 352, 438, 400
Keşan Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Keşanî (şair): 487
Keşâv Şehri (Kâşân Şehri): 506
Keşmirî şâl: 180, 352
Keşşâf hazretleri: 757, 759, 763
Keşşâf Tefsiri (kitap): 176, 335, 340
Ketagaç Paşa: 365
Keten Pazarı (Basra'da): 652
Ketenci Ömer Paşazade Mehmed Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Ketenci Ömer Paşazâde: 264, 245
Kethüda İbrahim Paşa (Mısır valisi): 780
kethüdayeri: 81, 193, 219, 378, 617, 699
Kevâzîler Camii (Basra'da): 651
Kevser havuzu: 408
kevser suyu: 57, 124, 133, 486, 576, 709, 708
keyânî tac: 348
Keyânîler (İran hükümdarları): 654
Keyf-i Sikîf Kalesi: 739
Keyhû Kirman (Havara Kalesi): 676
Keyhüsrev: 747
Keykâvûs mutfağı: 22, 107, 274, 428
Keykâvûs: 120, 747
Keykubad Şah: 621, 806
Keys Urbânı, kabilesi: 90, 100, 480, 493, 548, 555, 745, 748, 774
Keyûmers oğlu Behdînân (Amalikalılardan): 698
Keyûmers Şah: 454, 518, 521, 716, 453, 717
kezzap: 148, 523
Kıbrıs Adası: 406, 629, 507
Kıbtî câriyesi: 638
Kıbtî dili: 762, 780
Kıbtî Rufeyl (kahin): 780
Kıbtî tarihçileri: 722, 723, 776, 803
Kıbtî tarihleri: 336, 515, 629, 722, 782
Kıbtî: 85, 570, 731, 336, 723, 804
kıjı (tereotu veya hardalotu): 156, 171, 271, 469
Kılbarak diyarı: 301
kılıç alayı: 490
Kılıç Arslan Şah: 211, 214, 219, 242, 602
kılıç: 48, 66, 96, 98, 102, 104, 127, 135, 148, 176, 180, 229, 240, 252, 254, 261, 297, 308, 313, 320, 343, 343, 363, 374, 392, 425, 471, 548, 555, 570, 614, 806, 810
Kılmah kavmi: 453
Kılmah Tatarı dilleri: 711
Kılmak okları: 344
Kınâ Şehri: 759
Kınin Kalesi (Bosna'da): 238
Kınmân Şehri (Kâşân Şehri): 506, 507
Kıpçak Çölü: 429
Kıpçak vilâyeti: 551
kırbaç: 121, 409, 442, 564
kırgıl (kuş cinsi): 146
Kırım heyhatları: 181
Kırım paşakları (temrenleri): 344
Kırım: 6, 81, 191, 197, 237, 271, 417, 492, 503, 504, 535, 711
Kırk Kardeşler ziyaret yeri: 207
Kırkçeşme Pınarı (Van'da): 46
Kırkgöz Köprüsü: 17
Kırklar Makamı (Adilcevaz'da): 208
kırlangıç (kuş cinsi): 767, 239, 595, 633
Kırmızı Şat (Rusûr Köyü): 720

Kırtıl Cân-ı Hindî (sâz yapım ustası): 149
kısrak sütü çeşmeleri: 195
kısrak: 104, 105, 121, 310, 372, 639, 810
kıssis: 376, 709, 760
kışlak: 32
Kışvân Şehri (Kâşân Şehri): 506
kıtlık: 31, 37, 237, 247, 623, 696
Kız Şehri (Diyarbakır): 30
kızak: 112
Kızıklı kabilesi: 391
Kızıl Arslan Kalesi (Van Kalesi): 238, 245
Kızıl Arslan Şah hattı (yazısı): 245
Kızıl Cami (Musul'da): 789
Kızıl Oğlan Kalesi: 461
Kızıl Rabat Hâssı Kasabası: 529
Kızıl Söğütlük Kalesi: 461
Kızılbaş nökerleri: 395, 449, 544
Kızılbaş sancağı: 687
Kızılbaş: 45, 74, 75, 191, 205, 206, 207, 234, 236, 237, 250, 255, 261, 314, 361, 370, 371, 383, 385, 388, 389, 391, 392, 394, 398, 417, 423, 429, 444, 447, 448, 449, 450, 451, 462, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 494, 496, 497, 500, 501, 525, 539, 541, 544, 549, 550, 551, 554, 574, 588, 614, 616, 617, 630, 663, 673, 710
Kızılca Dağ: 234
Kızılca Han: 679
Kızılca Kalesi: 679
Kızılcayayla: 234
Kızıldeniz: 64, 185, 300, 681, 795
Kızılelma Camii kubbesi: 485
Kızılelma Kilisesi: 535
Kızılelma kubbesi: 782
Kızılelma: 260
Kızılhan menzili (Tikrit'de): 799, 545
Kızılhisar: 774
Kızıllı kavmi: 99
Kızılmescid Mahallesi (Bitlis'de): 133
Kızıltepe Köyü: 83, 104
Kızlar Mahallesi (Malatya'da): 11
Kızlar Manastırı: 7
Kızlar Mescidi (Malatya'da): 11
Kiberiyân aşireti: 726
kibrit madeni: 792
Kiçi Nogay: 711
Kiğı Kalesi (Erzurum'da): 711
kilarcıbaşı: 297
kile: 475, 621, 736
kilim: 103, 414, 228
kilimler (Fireng): 346
Kilis Kalesi (Bosna'da): 238
Kilis: 774
Kilise (Kızılelma): 535
kilise: 31, 39, 52, 52, 80, 244, 269, 272, 359, 360, 375, 376, 424, 447, 499, 510, 573, 706, 710
kiliseler (Ermeni, vank): 137, 376, 468, 790, 570
kiliseler (Fireng): 709
kiliser adlı ağaç: 583
Kîn Kalesi: 507
Kîn Kapan Dağı: 507, 508
Kinâne bin Atîk: 599
Kinkevr Kalesi (Nihâvend Şehri'nde): 461, 524
Kirâm Köyü: 638
kiraz: 16, 21, 732
Kire Purgaz (Tikrit Kalesi): 801
kireç: 38, 40, 182, 189, 193, 209, 265, 406, 420, 450, 474, 480, 500, 507, 535, 561, 616, 631, 636, 649, 651, 686, 702, 703, 728, 729, 748
Kirmanşah Kalesi (Hemedan'da): 473, 526, 526
Kirmanşah toprağı: 526
kirpi: 241, 245, 246, 266
Kisra Enûşirvân (Irak hâkimi): 752, 518, 502
Kisra tâki, kemeri: 114, 412, 526, 534, 562, 571, 572, 573, 584, 661, 674, 741, 777, 782
Kitâb-ı Atlas: 340
Kitâb-ı Baytarnâme: 146
Kitâb-ı Cezerî: 735
Kitâb-ı Hüsnü'l-Muhâdara (kitap): 339
Kitâb-ı Muhtasar: 339
Kitâbü'l-inbâ ve'l-gumr: 340
Kitâbü'l-mesâlik: 339
Kitâbü's-Sükkerdân li-İbn Hacle: 340
kitap (basma): 340
Kiyevm (Şeytan'ın ismi): 758
Koba Alp Bay (Ertuğrul Bey'in dedesi): 189, 200, 198
Kobhan Köprüsü: 60, 706, 708
Kobhan Medresesi (İmâdiye Kalesi'nde): 706, 713, 714, 715, 734
Koca Ferhad Paşa: 432, 446, 460
Koca Hacı Süleyman (ok ustası): 244

Koca Hüsrev Paşa, Süleyman Han
veziri: 262
Koca İbrahim Paşa: 470
Koca Kenan Paşa: 547
Koca Mustafa Paşa Camii: 7
Koca Nişancı Paşa: 277
Koca Zâl Paşa: 192
Kocaeli: 271, 768, 770, 1
Koçağa Baba Köyü: 421
Koçağa Bağı: 415
Koçağa Sultan Camii (Rumiye'de): 409
Koçağa Sultan: 73, 400, 411, 413, 414, 415, 416, 421
Koçhisar (Mardin'de): 774, 774
kolomburna (top cinsi): 193, 307, 310, 556
kontuş (giyecek): 51, 136, 330
konukevi: 47, 466, 509, 778
Konya bilginleri: 203
Konya Meramı: 70
Konya tatlıları: 505
Konya: 18, 169, 190, 198, 202, 235, 381, 547, 370
kopçalı çakşır: 224
Korkmaz Han (Kızılbaş kumandanı): 471
Korkud Han: 198
Korkud Han Hamamı (Rumiye'de): 409
Koron Kalesi (Mora'da): 238
korucubaşı: 420, 444, 475
kosdaniçse sırıkları: 496, 223
Kostantiniyye (İstanbul): 190, 607, 608, 693, 723
koşum: 225, 292, 373, 375
Kotur Deresi: 384, 402, 235
Kotur Han: 384
Kotur Kalesi (Hersek sancağında): 255, 277, 384, 385, 397, 398
Kotur Kalesi (Van'da): 384
Kotur köyleri: 385
Kotur sancakbeyi: 385
Kotur sültanı: 371
Kotur: 384, 437, 547
Koyah-ı bâğ-ı şâhân (Kavzin'de): 489
Koyun Kapısı (Şam'da): 609
koyun köpekleri: 766
koyun öşrü: 283
koyun sütü çeşmesi: 194, 195
koyun: 22, 97, 98, 99, 103, 122, 164, 178, 194, 208, 217, 240, 281, 308, 332, 370, 374, 375, 381, 383, 384, 387, 388, 392, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 424, 425, 426, 429, 434, 435, 436, 441, 458, 522, 736, 765, 766, 798, 797
Kozak kavmi: 453
köfter badem kırması: 20
köknar şerbeti: 171, 469, 732
köknar: 505
köle: 3, 52, 92, 94, 104, 105, 120, 122, 124, 137, 138, 154, 155, 156, 157, 176, 180, 203, 212, 269, 280, 287, 306, 311, 354, 356, 363, 369, 373, 374, 402, 422, 424, 426, 427, 438, 443, 456, 467, 481, 485, 488, 510, 521, 569, 653, 673, 676, 708, 715, 731, 735, 786, 735 790, 810
Köm-kirmen (Tikrit Kalesi): 801
Kömus Mahallesi (Bitlis'de): 133
Kömür Dağları: 12
Kömürhanı: 25, 108
Kömürlü Dağı: 22
köpek cengi: 298, 314, 315, 363
köpek mezarlığı: 99
köpek sütü: 80, 98
köpek: 47, 80, 87, 88, 97, 99, 101, 122, 138, 169, 208, 247, 312, 363, 710, 765, 766
köpek-perest: 710
Köprü Kapısı (Bağdad Kalesi'nde): 566, 728
köprü: 2, 16, 17, 22, 25, 26, 30, 51, 114, 115, 130, 134, 248, 358, 377, 496, 526, 565, 572, 603, 650, 683, 687, 708, 718, 721, 727, 728, 733, 740, 741, 742, 750, 777, 787, 790, 807, 809
Köpürlü Mehmed Paşa: 5
Kör Hudâbende Şah (İran ülkesi şahlarından): 415, 664, 802, 808
Kör Muharrem: 67
körük: 48, 48
kös: 249, 292, 393, 394, 407, 427, 442, 474, 476, 496, 565, 647
köse sarığı: 159
Köste Bey Hanı: 2
Köstendil elması: 271
Köstendil Sancağı: 362
Kubad Bey: 704, 718
Kubadî pabuç: 224
Kûc Mekrân: 560, 622, 632, 645, 656
Kudde Kethüda Mehmed Çelebi (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 2, 49, 93

kudret helvası: 69, 99
Kudûrî (kitap): 335
kudüm: 160, 165, 166, 265, 291, 309, 407, 697, 740
Kudüs: 39, 53, 89, 351, 352, 360, 376, 383, 458, 447, 492, 626, 631, 635, 693, 724, 756, 781, 794
Kûfe Camii: 595, 596, 597, 626, 635, 636, 669
Kûfe Çölü: 77, 630, 632
Kûfe: 6, 55, 59, 60, 65, 197, 336, 459, 477, 531, 541, 562, 576, 576, 581, 582, 583, 593, 594, 595, 596, 597, 597, 603, 605, 606, 622, 626, 627, 628, 629, 631, 632, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 645, 669, 671, 674, 680, 683, 689, 698, 722, 723, 745, 781, 805
kûfî hat: 335, 336, 337
kuğu: 344, 406, 407
Kûh-ı Gejdüm (İmâdiye Kalesi): 699
Kûhistânî (kitap): 335
Kûh-pola (Akra Kalesi): 694
Kuka Kalesi: 78
kuklabâz: 145
kulaç (ölçü birimi): 574, 183, 377, 406, 412, 704
Kulağası Hüseyin Ağa: 267
Kulı Çayırı: 376
Kulı Han Sebili (Kazvin'de): 486
Kulı Han Sültan (Acem sültanı): 549, 663
Kulp beyi: 34, 285
Kulp Dağları: 355
Kulp Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77, 26
Kulp Sancağı: 33, 115
Kum Kalesi: 502
Kum Kapısı (Hemedan'da): 464
Kum Ovası (Kamerü'l-Kum Şehri): 502
Kum Şehri Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Kum Şehri: 236, 444, 445, 460, 469, 471, 490, 502, 503, 504, 505, 508, 514, 516, 524, 526, 533, 540, 672
Kumacık Hamamı (Malatya'da): 15
Kumâme Kilisesi (Kudüs-i Şerif'de): 376, 447, 693
Kumar Pazarı (Basra'da): 652
kumaş: 92, 97, 105, 134, 169, 330, 348, 352, 354, 367, 369, 372, 451, 496, 675, 715, 811
Kûmîlî hazretleri: 596
Kumla bağları üzümü: 432
Kumla Çemeni Kalesi: 392, 432, 443
Kumla: 417, 429, 431, 432, 440, 453, 547
kumsal: 502
Kumuk: 453, 199, 729
Kunaytıra Kasabası: 751
Kunbül (şeyhülkurrâ): 759
kûpal (sırık): 172, 129, 170
kûpal çevgânları (başı eğri cirit sopaları): 254, 170
Kur'ân dârülkurrâları, derslikleri: 132, 263, 567
Kurbağılı Köyü: 3
Kurban Ali: 121
Kurban Baba ziyareti: 273
Kurbân Şah (Kazvin ayânından): 487
Kureyş kabileleri: 623, 624, 624, 625
Kureyşî Mescidi (Bitlis'de): 132
Kurna Adası: 641, 642, 655, 666
Kurna Kalesi: 54, 55, 58, 65, 77, 78, 108, 554, 642, 643, 644, 645, 648, 649, 650, 654, 655, 666, 668, 675, 728, 750, 783
Kurna Kapısı (Basra Kalesi kapısı): 650
Kurnabaşı (Bağdad Kalesi'nde): 566, 567, 568
Kurnavî kargı sırık mızraklar: 344
kurşun cengi: 95, 98, 311
kurşun: 13, 40, 47, 216, 262, 317, 363, 409, 617, 631, 639, 651, 703, 729, 737
Kurşunlu cami: 40
kurşunlu heykel: 321
kurt lingi: 101, 302
kurt: 99, 103, 208, 223, 765, 766, 776
Kurtuba Şehri (Endülüs'de): 337, 458, 629
kuru üzüm: 99, 112
Kuskunkıran Dağları: 359
Kuskunkıran yolu: 360, 362
Kuskunkıran: 184, 275, 281, 358
kuş sütü: 360
kuş telekleri:
kuş: 21, 22, 87, 94, 99, 254, 573766, 768
kuşak: 98, 112, 176, 268, 346
kuşaklık: 120, 177, 328
Kûşeng (Feridun Şah'ın torunu): 782
Kuşlar Kalesi: 78, 558, 564, 565, 572, 573, 580, 602, 603, 616, 739, 801, 809, 811
kuşlar kavmi: 770

Kutbeddin Muhammed-i Yezdî (Hattat): 147, 337, 337
Kuti Nehri: 60, 576
kuyruklu pabuç: 98
Kuyumcu Mesiresi (Kâğıthane'de): 674
kuyumcu: 49, 66, 67, 147, 148, 534, 570
kuyumcubaşı: 540, 552
Kuyumcular Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
kuzu, eti: 56, 147, 266, 378
Kuzuçan beyi: 284, 307, 312, 329
kübeli (örgü zırh): 223
Kücür Mahallesi Köprüsü (Bitlis'de): 134
Küçük Ahmed Paşa: 97, 501, 790
Küçük Fethiye Kalesi: 642
Küçük Hankâh menzili: 528
Küçük Hasan Paşa tabyası (Bağdad'da): 564
Küçük Hüseyin Paşa: 556, 557
Küçük Mahallesi, Mescidi (Malatya'da): 11, 12
Küçük Zarb Nehri: 682, 683, 787
Küçük Zibârî aşireti: 726
küheylân at: 4, 101, 103, 105, 121, 168, 176, 176, 176, 180, 219, 224, 225, 225, 226, 272, 297, 302, 327, 328, 357, 362, 367, 368, 372, 374, 375, 393, 400, 401, 402, 436, 437, 438, 476, 555, 603, 638, 685, 694, 697, 715, 735, 798, 810
külâh: 97, 149
külhan: 121, 122
Külhanî Memo: 136
Külkend-âbâd bezleri: 352
Külledir Kalesi dağları: 61
külünk: 48, 240, 463, 96
Kümeylî tarikati: 418, 638
Künnişt-i Ruhban (Ruhbe Kalesi): 775
Küpe: 46, 346
Kürdim dili: 86, 110
Kürdim Melik: 86
kürekçiler: 24
kürk (çukaya kaplı): 328
kürk, kürkcülük: 149, 170, 353, 533, 614
Kürladik beyi: 304, 307, 368
Kürladik Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 258
Kürt / Kürd: 8, 9, 13, 23, 26, 27, 31, 32, 33, 40, 50, 72, 80, 83, 88, 98, 99, 107, 109, 110, 116, 120, 129, 131, 135, 136, 140, 141, 146, 154, 161, 170, 173, 174, 178, 179, 181, 182, 192, 204, 213, 217, 218, 219, 221, 222, 226, 230, 231, 234, 243, 254, 255, 260, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 283, 290, 291, 294, 295, 297, 298, 301, 302, 303, 304, 307, 314, 315, 316, 317, 324, 326, 344, 351, 355, 356, 358, 359, 367, 368, 370, 377, 378, 379, 380, 382, 388, 390, 391, 397, 404, 427, 447, 448, 453, 456, 462, 463, 469, 470, 474, 487, 504, 506, 519, 555, 577, 606, 675, 683, 684, 685, 687, 689, 690, 693, 694, 695, 696, 699, 702, 706, 710, 711, 713, 716, 717, 719, 724, 726, 729, 735, 736, 737, 745, 797, 799, 801
Kürt Ahmed Ağa Hanı (Van'da): 265
Kürt Ata Dede: 13
Kürt dili: 14, 72,110, 111, 159, 297, 464, 467, 470, 489, 570, 676, 689, 690, 694, 711, 712, 717, 718, 720, 732, 737, 762, 791
Kürt Molla İdris: 28
Kürt murabbaı (reçeli): 61
Kürt silâhşorları:
Kürt Sûrân ülkesi: 680
Kürt Sünnîleri: 679
Kürt şairleri: 470
Kürt tarihçiler: 720
Kürtler (İzoli): 24, 25, 365, 23, 24, 77
Kürtler Mahallesi (Malatya'da): 11
Kürtler Mescidi (Malatya'da): 12
Küşân-bür Şehri (Kâşân Şehri): 507
Kütahya: 336, 441, 766
kütüphane: 704
la'l: 523, 176
Laçin-i Yetîm Şah işi (tüfeng): 344
Lâdik (Amasya'da): 271
Lâdik: 259, 271, 289
lağım: 37, 544, 549
lahana: 16, 271
Lahican halısı, ibrişimi, ipeği: 352, 372, 438
Lahican Şehri boyacıları: 169
Lahican: 185
Lahsa iskelesi: 58
Lahsa: 99, 554, 555, 560, 582, 622, 631, 632, 633, 645, 647, 654, 656, 662, 674, 676
Lahsavî mızraklar: 344

Lakderah Kasabası (Tebriz yakınında): 445
lakve (ağız çarpılması) hastalığı: 609, 628
Lala: 405
lâle: 153, 174
lâlezâr: 37, 93, 106, 120, 293, 310, 324, 366, 457, 476, 507, 518
Lar Şehri (Hindistan'da): 76
Larende Kalesi: 220, 491
Laristan: 453, 782, 514
latife kitabı: 168
Latîfî Tezkiresi (kitap): 335
Latin kavmi: 629
Latince: 482, 762
lavaş ekmeği: 715, 489
Lazlar: 15
Leclâc satrancı: 131
ledün ilmi: 587, 619, 780, 805
Lefkeli Mustafa Paşa: 542
leğen (gümüş): 157,351
leğen ibrik: 394
Leh: 67
Lehce: 762
Lehistan: 492
Lekândîr Köyü: 689
Lekkefûrî (bir çeşit pamuklu dokuma) boğası car: 569
Lekkefûrî bezleri: 352, 456, 467
Lekkefûrî boğasılar: 400
Lekkefûrî hil'at: 660
lenger (gümüş): 156
lenger (tepsi): 120
leopar postları: 345
leopar: 164, 214
Leş iskelesi: 614
levaşa yufka: 171
levaşalı keklik yahnisi: 171
Levend Han Konukevi (Hemedan'da): 466
Levend, Cerrah: 487
levend: 23, 330
Levh u Kalem: 758
Levvâme (Şeytan'ın ismi): 760
leylek yumurtası: 147
liman: 182, 183
Limni Adası: 457
limon: 152, 469, 663
Lindoz Kalesi (Rodos'da): 238
Lokman, Hazret-i (hekim): 404, 591, 601, 804, 804
lomça (işkence âleti): 427
Loncat Şehri: 201
Londrine çuka: 353
londura çuka (giyecek): 51
Lugat-i Lâmi'î (kitap): 338
Lulu dili:
Lulu Kürdü dili: 111, 694, 699, 711
Lûr hâkimi: 499,675, 677, 678, 679, 678, 680, 681
Lûr Kürdü: 677, 680
Lûristan: 58, 473, 499, 506, 675, 676, 677
Lusûs Kalesi: 493, 524
Ma'arratünnuman Kalesi: 89
Ma'arratünnuman suyu: 44
Ma'arrâvî zivzik Şeyhanî kılıcı: 29, 170, 343, 715
Ma'arrâvî: 117, 148, 169
Ma'dîkerb Gazi: 157, 350
Ma'kal b. Beşâre: 64
Ma'kal Nehri: 64, 65, 578, 655, 656, 660
ma'nek (at cinsi): 224
Ma'rûf-ı Kerhî, Şeyh: 585, 590
Ma'rûfî: 614, 606
ma'şuk (gemi cinsi): 655
Ma'şuk Kalesi: 807, 808
Maanoğlu: 75, 97, 157
Maarra Şehri: 44
Macarca: 763
macun: 410, 157, 164, 351
Maden Kasabası: 136
maden: 797, 798, 203
Ma'diye (geçit) gemileri: 24
Mafrık-ı Ermen Kalesi: 107
Magalyan Denizi: 691, 795
Magosa Kalesi: 406
Mağara Mescidi (Bitlis'de): 132
mağara: 9, 79, 82, 85, 95, 96, 97, 125, 128, 138, 194, 195, 196, 205, 207, 210, 211, 231, 232, 239, 240, 241, 243, 246, 269, 294, 360, 381, 422, 432, 463, 470, 474, 478, 527, 695, 705, 722, 723, 727, 749, 807
Mağazbir Kalesi: 26
Mağrib ülkesi: 165, 337, 582, 629, 794
Mağribî kûfîsi: 336, 335
Mağrip ülkeleri:
Mağusa Kalesi: 507
Mağzûb (Şeytan'ın ismi): 759
Mahalle-i Kebir (Mısır'da): 346
Mâhân diyarı: 10, 11, 188, 190, 199, 200, 201, 202, 203
Mâhân padişahı: 188, 189, 194, 198
Mahannâvî: 658

Mahkeme (Bağdad Kalesi'nde): 568
mahkeme sicilleri: 426, 318
mahlep: 157, 410
Mahmud Çelebi (mühürken): 343
Mahmud Hadidoğlu Sarayı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Mahmud-âbâd bezleri: 352
Mahmudî (hançer cinsi): 344
Mahmudî Ali Han: 299
mahmudî at: 219, 224, 300, 301, 308, 368, 369, 380, 379
Mahmudî baş çarhacı: 259
Mahmudî fili: 291, 681, 108
Mahmudî lehçesi: 711
Mahmudî Süleyman Bey (Hoşâb Hâkimi): 362
Mahmudî Şeref Han: 218, 307
Mahmudî: 111, 184, 218, 219, 226, 234, 255, 256, 258, 259, 260, 274, 277, 284, 286, 287, 291, 295, 299, 307, 311, 312, 314, 329, 356, 362, 368, 376, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 389
mahmuz: 224
mahpushane: 492, 574
Makam-ı Ali: 655
makaralı köprü: 247
makas:19, 334, 351
Makbul İbrahim Paşa (Serdar-ı muazzam): 233, 250, 539
Makedona: 723
Makedonlu Aleksandıra Kalesi (İzmit): 2
Makedonya Şehri: 2
Mâkisin Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 78
makrame (mendil, havlu): 346, 352, 394
makrame (ipek): 105
maksure: 408, 667, 713, 23
Makteli'l-Hüseyin (kitap): 477, 476, 477
Makü Kalesi: 81, 700
mal defterdarı: 34, 35, 557, 684, 786, 250
Malâhın menzili: 381
Malatya armudu: 18
Malatya bezi: 14
Malatya elması: 19, 18
Malatya Ermenileri: 9
Malatya Kalesi: 6, 8, 9, 10, 11, 17, 77, 724
Malatya Kürtleri: 8
Malatya: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 23, 24, 70, 108, 171, 202, 365, 738, 739, 810
Malazgird: 284, 291, 302, 307, 310, 311, 328, 129, 275, 276, 280, 283, 284, 287, 288, 297, 313, 314, 316, 329, 332, 354, 355, 292, 327, 328, 354
Malazgird Kalesi: 207, 711
Malazgird Yaylağı: 283
Malik (Nakkaş): 341
Mâlik bin Abdullah bin Serî: 601
Malik Eşter: 149
Mâlik ibni'n-Nazr: 623
Mâlikî müftüsü: 36, 252
Mâlikî: 785
Malkoç Köyü: 25
Mallı Kaya Çelebi (Van'da): 267, 265, 272
Malta: 260, 74, 404
Mama Hatun: 198
Mamrevan beyi: 129
Mamrevan Kalesi (Erzurum'da): 711
mancınık: 183, 247, 125, 240
mancuklar (topcuklar): 262
Mâni Han (Emir Râşid'in oğlu): 646
Mâni, Nakkaş: 147, 49, 341
Manisa Şehri: 518
mankır: 469
manlifke taclar: 223
Manmâh Köyü (Kehrevân yakınında): 446
Mansûr bin el-Hasan, Hazret-i: 587
Mansûr bin Ali: 671
Mansûre Kalesi: 642, 645, 666
Mansûr-ı Devânıkî: 536, 586, 621, 629, 642
Mansûr-ı Ensârî: 460
Mansûrî tarzı kalpak: 223
Mansûriye Kalesi: 641, 645
Mansûriye Kasabası: 648
Marankuş Şehri: 165
Maraş Kalesi: 23, 28
Maraş: 8, 191, 233, 422, 445, 497, 538, 548, 556
Mardin at zırhı: 345
Mardin Dağı: 78
Mardin eyer örtüsü: 345
Mardin Kalesi: 77, 78, 80, 81, 82, 83, 91, 93, 95, 100, 105, 237, 238, 322, 538, 700, 706, 727, 740, 744, 745, 773, 774, 784, 787
Mardin yastıkları: 345, 533
Mardin: 32, 67, 76,78, 79, 80, 81, 83, 90, 91, 97, 102, 104, 105, 546, 555, 710, 739, 744, 745, 774, 743, 786, 749

Mardinkapısı (Diyarbakır Kalesi kapısı): 37, 38, 43, 46, 48, 32, 53, 40
Marin Kasabası (Diyarbakır'da): 736, 737, 727
Markab Kalesi (Trabulus yakınında): 237, 81
Marzıvan katırı: 639
Maskov diyarı: 767
Maskov ülkesi: 661
Maskovca: 762
mastaba (sedir, peyke): 174, 200, 713
mastaba aşı: 66, 156, 171, 271, 489
mastaki sakızı: 797
Masturî Ermeni reayaları: 724
Masula Kasabası (Erdebil'de): 452
Masum Bay (Osmanoğulları atası): 198
Mâşa Derbendi, Dağı: 564, 678, 677, 680, 683
Mâşa Şattı: 57
matara (cevâhir): 225
Mataracı Debe Mehmed Ağa: 354
mataracı: 225, 371, 373, 684
mataracıbaşı: 357, 533
Mâverâ: 202
Mâverâünnehir: 10, 62, 190, 201, 202, 212, 776
mâverd pilâv: 349
maymun: 618
maymuncu: 145, 179
Mâzenderân askerleri: 546, 386
Mâzenderân tüfeng-atıcıları: 549, 385
Mâzenderân tüfengi: 176, 438
Mâzenderân: 314, 344
mazgal: 249, 702, 127, 95, 246, 406, 563, 727
mazı (meşe ağacı ve meyvesi): 16
mazınne (Evliyâdan olduğu sanılan kimse): 194, 136, 652
Me'âd Şehri (Kâbe): 781
Me'cûc kavmi: 770
Me'mun Halife (Harun Reşid'in oğlu): 65, 494, 503, 536, 678, 779, 780, 782, 798
Me'vâ Cenneti: 337, 595, 634,
Mecma' bin Abdullah el-Âbidî: 600
Mecnûn [u] Ferhâd: 592
Mecusî: 194, 355
meczup: 136, 194, 652, 707, 731, 790, 268
Medâyin: 6, 60, 65, 572, 576, 581, 583, , 584590, 605, 668, 674, 676, 683, 698, 669, 629, 777, 60, 576, 668, 698, 741, 745, 777, 805
Medâyin-i Hûrî: 668
Medâyin-i Irak: 576
medd ü cezir (gel-git): 654, 58, 64, 554, 64, 578, 656, 659, 659
meddah: 71, 149
medene (bir mimarî süsleme): 231
Medine hurması: 582
Medine: 459, 461, 523, 537, 582, 594, 595, 603, 605, 609, 610, 622, 623, 626, 627, 628, 629, 629, 631, 646, 728, 794
medrese: 12, 21, 42, 43, 90, 128, 132, 174, 193, 194, 244, 262, 263, 263, 271, 409, 419, 423, 455, 465, 475, 486, 497, 504, 508, 519, 567, 575, 622, 643, 644, 646, 651, 660, 661, 662, 663, 677, 679, 689, 695, 701, 704, 705, 706, 714, 718, 719, 720, 729, 736, 737, 745, 748, 802, 806, 808
Medyen Şehri: 580
Mefârikin beyi: 285
Mefârikin Dağı: 107, 108, 109
Mefârikin Kalesi: 37, 92, 107, 108, 109, 110, 113, 115, 576
Mefârikin Sancağı: 33
Mefârikin: 29, 110, 113, 114, 235, 547
Mehâvil Nehri: 579, , 592, 615, 616
Mehdî: 73, 75
Mehennâvî Hükümeti.: 685
Mehennâvî Kalesi: 592, 649, 655, 656, 658, 659, 648
Mehennâvî Kapısı (Basra Kalesi kapısı): 650
Mehennâvî Nehri: 579, 655
Mehmed Ağa, Bakkaloğlu (Mardin hâkimi): 744
Mehmed Bey (Malazgird Beyi): 275, 276, 280, 284, 287, 288, 297, 302, 316, 329, 332, 354, 355, 292, 327, 328, 354
Mehmed Bey (Şıhoy Kalesi beyi): 696
Mehmed Çelebi (Bağdad cerrahlarından): 568
Mehmed Efendi, Armağanî: 768, 769, 770
Mehmed Efendi, Kapanî Geysûdâr: 768
Mehmed Emin Paşa: 92, 93, 95, 362
Mehmed Giray Han işliği (tüfeng): 345
Mehmed Han, II.: 190, 404
Mehmed Han, III.: 148, 274, 470, 462, 479, 524
Mehmed Han, IV.: 5, 268

Mehmed Han, Tekyelü (Bağdad Hanı): 540
Mehmed Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Mehmed Paşa, Baltacı (Bağdad Valisi): 677, 679, 680, 682, 688
Mehmed Paşa, Bıyıklı: 27, 28, 32, 33, 38, 40, 42, 53, 80, 107, 116
Mehmed Paşa, Çerkes: 495, 545
Mehmed Paşa, Elmacı: 449
Mehmed Paşa, Hadım Gürcü: 542
Mehmed Paşa, Kacar: 448
Mehmed Paşa, Köprülü: 5, 547
Mehmed Paşa, Tayyar (Diyarbakır Valisi): 547
Mehmed Zıllî Ağa, Derviş (Dergâh-ı âlî kuyumcubaşısı): 540, 768
Mehrani Kalesi: 26,115
mehterbaşı: 309, 372
mehterhane: 120, 152, 193, 205, 223, 225, 228, 249, 288, 309, 328, 333, 565, 684
Mekâkıs oğlu Emir Râşid: 646
Mekke / Mekke-i Mükereme: 64, 65, 199, 359, 412, 458, 459, 517, 523, 535, 536, 553, 554, 555, 572, 573, 580, 582, 595, 603, 604, 622, 622, 623, 624, 625, 626, 631, 632, 634, 634, 635, 636, 640, 641, 645, 645, 646, 647, 649, 669, 677, 681, 728, 737, 752, 764, 781, 792
Mekke arşını: 492, 517, 703
Mekke ve Medine padişahı: 191, 230
Mekrân: 555, 645, 647, 662
Mekr-i zenân (kitap): 350
mektep: 1, 12, 423, 475, 646, 651, 661, 662, 663, 677, 706
mektup: 2, 26, 29, 31, 76, 84, 92, 93, 100, 105, 117, 168, 181, 226, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 284, 290, 304, 306, 356, 367, 369, 369, 370, 371, 371, 373, 374, 375, 387, 390, 391, 391, 395, 398, 399, 400, 402, 403, 422, 424, 434, 435, 436, 441, 443, 452, 533, 543, 553, 554, 610, 675, 678, 694, 715, 777, 809, 810
mekûk (ölçü birimi): 517
Mekü Kalesi: 385, 397, 398
Melâmiler: 214, 268, 487
Melas Şehri: 197
Melâyike dili: 762
meleçe armudu: 171, 271, 411, 432, 456, 510
Melek Ahmed Paşa Camii (Diyarbakır'da): 40
Melek Ahmed Paşa: 1, 5, 12, 13, 23, 25, 29, 40, 45, 76, 84, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 104, 105, 117, 120, 121, 123, 149, 151, 156, 157, 158, 158, 160, 162, 165, 176, 178, 179, 204, 215, 222, 250, 255, 265, 274, 278, 280, 282, 291, 291, 296, 297, 299, 300, 301, 301, 305, 315, 325, 328, 348, 354, 361, 362, 365, 367, 368, 369, 369, 370, 371, 397, 401, 404, 421, 425, 434, 436, 439, 440, 527, 533, 555, 556, 558, 559, 560, 564, 575, 647, 715, 742, 792, 809, 810, 811
Melik Adud (Irak şahlarından): 629
melik arşını: 245, 406, 507, 564, 634, 786
Melik Feyhâ Nehri: 617
Melik Gündüz (Dânişmendoğulları'ndan): 199
Melik Hişam (Karakoyunlular'dan): 200
Melik İsâ b. Ali b. Abdullah: 60
Melik İshak Şehri (Tikrit Kalesi): 801
Melik İzdin Medresesi yani Melik İzzeddin (İmâdiye Kalesi'nde): 704
Melik Kâpûs: 698
Melik Kıble (Dânişmendoğulları'ndan): 199
Melik Kürdim: 110
Melik Ma'kal b. Beşâre: 578, 655
Melik Makdes (Dânişmendoğulları'ndan): 199
Melik Mansûr: 659
Melik Mansûr-ı Devânıkî: 574
Melik Menûçehr: 698
Melik Merdâvinc: 698
Melik Muazzam Turan Şah: 737
Melik Musta'sım Billah: 335
Melik Nehri: 60, 576
Melik Nerîmân: 679
Melik Paşa Hamamı (Diyarbakır'da): 53
Melik Paşa hanı (Diyarbakır'da): 47
Melik Pervîz: 479
Melik Rac'im ibn Süleyman Nebî: 805
Melik Safâ (Dânişmendoğulları'ndan): 199
Melik Sarfayâîl (cinler padişahı): 752, 753, 754, 755, 772, 782
Melik Sincar: 83, 89, 749

Melik Şatah: 720
Melik Şemkî: 698
Melik Şiyâm: 769
Melik Tahlîc: 754, 755
Melik Turan Şah: 741
Melik Umran (Dânişmendoğulları'ndan): 199
Melik Zûpîn: 678
mellâyî (kumaş cinsi): 352
Memi (mühürken): 343
Memi Can Sültan: 453
Memi Dede Mescidi (Bitlis'de): 132
Memkân Han (İmâdiye hâkimi): 698
Memkân Medresesi yani Memi Han (İmâdiye Kalesi'nde): 704
men (ölçü birimi): 469, 516, 517
Menâhicü'l-fikr (kitap): 339
Menâhicü'l-iber (kitap): 339
Menâkıb-ı Evliyâullah (kitap): 338
Menâkıb-ı Evliyâ-yı Kâzerûnî (kitap): 338, 414
Menâsik-i Hac (kitap): 338
Mencik Bağı: 70
Mencîl-i Harezbil Kasabası (Erdebil'de): 450
Mendil Nehri: 578, 579
Mendil-i Ekber Nehri: 656
Mendîmâh bağları (Kavzin'de): 489
Mendioğlu (Adilcevaz ihtiyarlarından): 208
Mendiş Köyü: 638
Menekşe Kalesi (Mora'da): 238
menekşe: 21, 153
Menend: 453, 547
Menfelût Şehri: 53
Mengerûs fili: 127, 271, 376
menkûfâtçı: 251
Menkup Kalesi (Kırım'da):
Menkup Kalesi (Kırım'da): 82, 237, 492
menn-i selvâ: 99
Menteş Ağa: 136
Menteşe toprağı: 746
Menûçehr kerrenâyları: 370
Menûçehr Şah: 147, 447, 506, 677, 681, 782
Merâğa Şehri: 236, 444, 453, 454, 446, 524, 684
Meram Bağı: 18, 70, 381, 489, 720, 788
Meram Şehri: 531
Merankuş vilâyetleri: 573, 629
Merankuş kûfî hattı: 336
mercan: 334
Mercaniye Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Mercaniye Medresesi (Bağdad Kalesi'nde): 533, 567
Mercaniye Medresesi (Diyarbakır'da): 42
Merc-i Dâbık Ovası: 191, 658
mercimek: 16, 240, 270
Merdân Dede: 487
Merdâvinc Şah: 696
Merdeyn Kalesi: 79
Merdile (gemi sürmeye yarayan ağaç): 655
Merdivenli Hamamı (Bitlis'de): 137
Merece'l-bahreyn: 55, 58
Merend sultanı: 429, 431
Merend Şehri: 192, 234, 417, 432, 440
merhem-i Süleymanî: 568
Merih: 137, 312, 269, 448, 453
Merkâve Sancağı (Şehrezûl'da): 685
merkeb (gemi cinsi): 655
Merkîsa Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
mermer sanduka: 198, 200, 536, 603
mermer ustası: 155, 457
mermer: 39, 53, 153, 154, 155, 199, 262, 457, 485, 552, 797
Merre Hüseyin Paşa: 542, 543, 544, 783
Merre Nehri: 63, 64, 578
mertebânî kase: 120, 352
mertebânî: 157, 349, 351, 810
Mervan b. Muhammed el-Hımâr: 195, 342, 446, 590, 666, 667, 683
Mervan-ı Himâr oğlu Abdülmelik: 676
Mervanî kavmi: 99, 296, 606, 614, 667, 676, 677
Meryem binti Umran, Hazret-i: 585
Merzcüvas Şehri (Hemedan): 464
Merzifon: 3, 361, 362, 615
Mes'ûd (Haccâc oğlu): 600
Mescid-i Aksâ: 39
Mescid-i Biat: 752
mescit: 11, 21, 42, 97, 131, 132, 193, 206, 216, 244, 263, 383, 409, 455, 492, 519, 580, 622, 634, 646, 649, 651, 662, 704, 729, 734, 745, 789, 802
Mesih Nehri: 17
Mesih: 17, 146
Mesihi millet: 724, 776
mesire yerleri: 1, 21, 18, 22, 56, 172, 174, 206, 272, 357, 505, 510, 522, 571, 594, 604, 713, 717, 720, 732, 742

mesiregâh: 57, 88, 139, 194, 387, 478, 572, 632
Mesköv: 435
Mesleme: 608
Mesrûk el-Ca'fî: 600
Mesud Çelebi (tabip): 267
meş'alciyân:
Meşak Kapısı (Malatya'nın kapısı): 11
meşalciler: 158, 224, 307
meşale topu: 120
meşale: 318, 249, 385, 780
Meş'ari'l-Harâm Camii (Mekke'de): 636
meşe ağacı: 16, 66
Meşhed-i İmam Hüseyin: 19
metris: 37, 93, 94, 246,: 282, 290, 298, 299, 304, 309, 312, 314, 315, 317, 318, 323, 326, 328, 356,472, 548
Mevâl Urbânı: 493, 503, 548, 555, 615, 640, 687, 748, 774, 787, 791, 798, 799, 800, 801, 803, 807
mevâlî (at cinsi): 224
mevik kilesi (bir ağırlık ölçüsü): 128
mevkûfâtcı: 2, 557
Mevlâ Mehmed Subaşı: 602
Mevlânâ Kutbeddin-i Hanefî: 338
Mevlevî tekkeleri: 455
Mevlevî: 455
Mevlevîhane Tekkesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Mevlevîhaneler: 572
mevlûd toplantısı: 174
Mevlûd-ı Nebî: 20, 608
Meyâfarikin (Silvan) Kalesi: 59, 108, 178
Meydan Hamamı (Cizre Şehri'nde): 730
Meydan Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Meydan Medresesi (Cizre Şehri'nde): 729
meyhane: 423
Meymendî Han: 446, 453
Meymun-ı Mustafa-âbâd iskelesi: 58
Meynyan Köyü: 638
Meytâ Şehri: 616
meyve ağaçları: 152, 153
meyve: 16, 18, 20, 66, 134, 157, 171, 212, 271, 392, 399, 411, 415, 420, 450, 452, 456, 463, 469, 473, 489, 492, 493, 499, 505, 510, 514, 522, 531, 571, 583, 584, 654, 714, 732, 791
mezad-ı sultanî / mezat: 333, 343, 349, 350, 351, 354
mezar taşı: 76, 110, 198, 390, 450, 460, 473, 491, 512, 603, 671, 778, 794
mezar: 31, 42, 282
Mezaristan meydanı (İmâdiye Kalesi'nde): 703
mezarlık (Ahlat): 198
mezarlık: 37, 41, 272, 486, 491, 506, 702,709, 729, 778
mezbaha koyunları: 324
Mezgitli Çarşısı (Van'da): 266
mezhep: 272
Mezîd Han hanı: 432
mezra: 60, 389, 559
Mıkdisi (Ermeni Hristiyan) rahibi: 709, 791
Mıkdisî (Ermeni Tarihçi): 464, 502, 506, 535, 584, 700, 776, 780, 782
Mıkdisî Tarihi (kitap): 56, 62, 84, 138, 182, 187, 210, 658, 691
Mıkdisî: 57, 62, 210, 232, 776, 778
Mısır Beyi Çerkes Ebu Şevarib Bey: 548, 556
Mısır Cizesi: 667
Mısır demiri: 343
Mısır diyarı: 5, 85, 336, 460, 672, 722, 759, 804
Mısır fatihi Selim Han: 352, 551
Mısır Fustat Şehri: 780
Mısır hadengi (ok cinsi): 344
Mısır halifesi: 189
Mısır halkı bezirgânları: 573
Mısır halkı: 19, 607, 608
Mısır hazinesi: 128, 504, 738
Mısır ileri gelenleri: 737
Mısır ipeği: 355
Mısır İskenderiyesi Kalesi: 461
Mısır kalkanları: 344
Mısır mehterleri: 565
Mısır meliki: 173
Mısır mertebânîsi: 352
Mısır padişahları: 379, 737
Mısır seccadeleri: 346
Mısır Sultanı Gavrî Şah: 352
Mısır Sultanı Gavrî'nin veziri Senyâl Han: 538
Mısır sultanı: 191
Mısır Şehri: 20, 173, 174, 189, 336, 341, 519, 595, 608
Mısır tarzı: 154
Mısır uleması: 20
Mısır ülkesi: 18, 53, 197, 582, 583, 804

Mısır Valisi Abdurrahman Paşa: 174, 608
Mısır Veziri Deli Hüseyin Paşa: 548
Mısır: 19, 20, 39, 43, 70, 80, 149, 173, 174, 189, 191, 197, 198, 199, 210, 248, 252, 336, 339, 344, 346, 369, 453, 458, 523, 536, 542, 573, 591, 607, 608, 610, 626, 666, 674, 724, 726, 736, 738, 780, 782, 786
Mısır'da Sultan Hasan Camii: 607
Mısır-ı Fustat: 460
Mısır-ı Kâhire: 779
Mısırlı Kurd Usta işi (yay cinsi): 344
Mısırlı Usta Oruç işi (tüfeng): 345
Mısırlı Yusuf işi (yay cinsi): 344
Mısırlılar: 608
Mısrî (kalkan cinsi): 226
Mısrî güvercinler: 573
mışmış Hamavî (kayısı çeşidi): 18
mızrak cengi: 103
mızrak ustası: 102
mızrak: 48, 101, 102, 212, 224, 292, 298, 301, 302, 309, 344, 366, 414, 445, 459, 607
mızraklar (Bağdadî): 344
Mi'rac gecesi: 770
Midâc (şair): 777
Midlic: 555
miftâh gulâmı: 297
Mihalî taclar: 223
Mihman Kulı (Hemedan eşrafından): 138, 466
Mihmandâr Köyü: 663
mihmandâr: 391, 407, 430, 518
Mihrani beyi: 285
Mihrani Dağları: 355
Mihrani Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Mihrani Sancağı: 33
Mihrânrûd Nahiyesi (Tebriz yakınında): 443
Mihrap: 39, 40, 497, 566, 641, 703, 796, 789
Mihriban hâkimleri: 497
Mihriban Kalesi: 495, 496, 497, 784
Mihriban Nehri: 496
Mihriban Şehri: 497, 499, 504, 524, 788
Mîkâil, Hazret-i: 586
Mîkât-ı Ekâlîm adlı daire: 635
Mikrilce: 762
mil: 359, 360, 563, 650, 692
Milel-i Nihal (kitap): 338
Milfâk (Şeytan'ın ismi): 762
mimar arşını (ölçü birimi): 517
Mimar Sinan Ağa, Koca: 192
mimar: 113, 193, 213
mimarbaşı: 558, 785
mimari ilim: 53, 147, 730, 740
Mînâ Şehri: 64, 578, 648, 655
minâre: 367, 789
minber: 39, 40, 789, 793
Mine Pazarı (Mekke'de): 752, 754, 764
Minor (kitap): 340, 656
Menûçehr: 507
Minye: 724
Mir Abdâlî Medresesi (Cizre Şehri'nde): 729
Mir Ali (Hattat): 147
Mir Fettah Han (Acem komutanı): 549
Mir Finik Han: 724
Mir Han Bûhtî: 724
Mir Muhammed, Vezir: 646
Mir Sipihrî (şair): 268
Mir'ât-ı Kâ'inât (kitap): 338
Mir'âtü'z-zamân li-Sibt İbnü'l-Cevzî (kitap): 339
Mîr-âb (su ağası): 21, 251, 272
mîr-âbı defteri: 17
mirâc: 595, 637
mîrâhûr: 225, 365,372
Mirav Bendi (Van'da): 272
Mirbat Şehri (Yemen'de): 232
Mîrek Bağı (Biltis'de): 144
Mîrhâc Han (İmâdiye hâkimi): 698
Mîr-i mîrân elkâbları: 684
Mîrkulu Han Camii: 419
Mirza Çavuş Köyü: 3
Mirza Hüseyin, elçi: 452
Misis Köprüsü: 113
Misistre Kalesi (Mora'da): 81, 238
misk ve ham amber: 71, 236, 483, , 608, 611, 611, 788, 807
misk: 19, 40, 53, 120, 155, 156, 157, 348, 349, 351, 372, 402, 475, 653, 766, 810
Miskâl (ölçü birimi): 517
miskâl: 203, 797
misket elması: 18, 271, 768
misket üzümü: 411
miskî kartal (imperial eagle, aquila heliaca): 187, 239, 767
Miskinler (Bitlis'de): 133, 134
miskli hoşaflar: 350
miskli sabun: 157
miskli ve safranlı pilâv: 394

miskli yemekler: 157, 476
miskli yiyecek: 352
Miyâfârikin Dağları: 742
Miyâfârikin halkı: 210
Miyâfârikin Kalesi: 106, 210
Miyâfârikin kavmi: 210, 793
Miyâfârikin Şehri: 197, 793
mizmer (müzik âleti): 148
Modikî kavmi: 296
Moğol dili: 193, 384, 433, 447, 454, 461, 464, 480, 482, 694, 796, 800, 801
Moğol inçuliyanı: 506
Moğol Kârkük adlı bir yiğit: 683
Moğol kavmi: 199, 386, 406, 420, 431, 479, 506, 512, 678, 775, 777
Moğol Meşhedi: 506
Moğol okları: 344
Moğol padişahı olan İnçul Şah: 506
Moğol Sücâh nâm bir yiğit: 208
Moğol ve Boğol Tatar kavmi: 429
Moğol ve Boğol: 62
Moğol: 393, 453, 474, 527, 724
Moğol-Türkmeni dili: 6
Moha iskelesi: 58
Molla Âhun: 468
Molla Ali Köyü: 774
Molla Ali: 167
Molla Arûz: 136
Molla Berzencî: 466
Molla Birdinicî (Malatyalı âlim): 15
Molla Câh Sarayı (Kazvin'de): 486
Molla Câmî (kitap): 335
Molla Câmî: 488
Molla Câr: 487
Molla Cebrâil: 135
Molla Dihkânî: 419
Molla Efendi camii: 25
Molla Efendi Köyü: 25
Molla Gânim-i Bağdadî: 588
Molla Halilî (Malatyalı âlim): 15
Molla Harbiridî (Malatyalı âlim): 15
Molla Hırâmî: 466
Molla Hudâdâd-ı Kirmanî: 514
Molla İdris (İmâdiye hâkimi): 27, 32, 80
Molla İsrafil: 135
Molla Kâmil-i Şirvanî: 731
Molla Karnî: 523
Molla Kâsım Köyü: 221
Molla Kâsım Mescidi (Bitlis'de): 132
Molla Kâsım Sultan ziyareti: 221
Molla Köyü: 25
Molla Kulga Şah: 510
Molla Mehemmed Şatakî adlı kethüda: 274
Molla Mehemmed: 161
Molla Mehmed (Hakkâri hâkiminin veziri): 329
Molla Mehmed (sihirbaz): 160
Molla Mehmed Buhtî: 135, 331
Molla Mehmed Hakkâri: 306
Molla Mehmed: 121, 122, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165
Molla Mihrabzâde Ali Efendi: 135
Molla Muhyiddin (müellif): 731
Molla Musa-yı Hakkâri: 135
Molla Müyesser (tabip): 135
Molla Nâsır Şirvanî: 419
Molla Nurullah-ı Rumî: 588
Molla Ramazan (tabip): 135
Molla Ramazan Çelebi (şair): 136
Molla Ramazan-ı Abbasî: 712
Molla Seyyid Efendi: 731
Molla Sûrânî (Malatyalı âlim): 15
Molla Şecâeddin-i Kirmanî: 387
Molla Şekâkî (Malatyalı âlim): 15
Molla Şirvî: 710
Molla Tâc Şah: 521
Molla Zeynüddin: 135
molla: 21, 229, 331, 484, 495, 497
Mollazâde (şair): 569
Mollazâde Molla Ebubekir: 135
Moltan: 58, 453, 782
Molla Habîbî (Malatyalı âlim): 15
Monlâ Mahmûd: 67
Mora Yarımadası: 238, 736
moran cam: 56, 155, 262
Moskov: 67, 169, 420
Mostar Köprüsü: 114
Mostar Şehri: 740
Mu'allâ Şehri: 781
Mu'avvizeteyn (Felak ve Nas) suresi: 765
Mu'âz ibn Cebel: 624, 630
Muallâ kabristanı: 677
Muallak Cami (Diyarbakır'da): 41
Muallak Minare (Diyarbakır'da): 41, 53
Muaviye (Ebî Süfyân oğlu): 71, 157, 394, 609, 610, 613, 614, 624, 626, 627, 628, 667, 698
Muaviye oğlu Yezid: 605, 609
Muâz ibn Cebel: 594
Mud (ölçü birimi): 517
Mudiki Ali Ağa: 92, 129, 179, 316
Mudiki aşireti: 313, 314, 315

Mudiki Dağları: 174, 316, 355
Mudiki Nahiyesi: 130
Muğan kavmi: 653, 657
muhabbetname: 179, 401, 393, 426, 810
Muhacir ve Ensâr: 473, 512, 523, 603, 606
Muhaddis Ramazan Efendi: 43
muhaddis: 196, 704
muhafazacı: 473, 541, 616
Muhammed b. Hazret-i Ebubekir (yaycı): 149
Muhammed bin Abdullah bin Cafer-i Tayyâr: 598
Muhammed bin Hazret-i Ali (Hz. Ali'nin oğlu): 596, 598
Muhammed bin İshak: 635
Muhammed Cezerî: 735
Muhammed Dede (Bekir Subaşı oğlu): 588
Muhammed el-Hanefî: 63, 64
Muhammed Hanefî Meşhedi Kasabası: 578
Muhammed Havlânî, Şeyh: 585
Muhammed ibn İmrân (ok ustası): 150
Muhammed ibn İshak: 85, 187, 681, 781, 794
Muhammed Nikhisar, Emir (Melik Gazi oğlu Dânişmend oğlu): 8
Muhammed Rıza (Nakkaş): 341
Muhammed Rıza-yı Tebrizî (Hattat): 154, 337
Muhammed Şâm-ı Gazan:
Muhammed Şam-ı Gazan: 384, 386, 392, 406, 433
Muhammed Tâhir, Şeyh: 587
Muhammed, Yek-çeşm Hacı (İnci Bezirgânı): 652
Muhammed-i Cezerî: 759
Muhammed-i Dânişmend: 8
Muhammedî guruş: 647
Muhammed-i Yetîm: 623
Muhammed-i Züherî, Hazret-i: 585
Muhammediyye (kitap): 340
Muhammedü'l-Cevâd: 601
Muhammedü'l-Gavs Tekkesi, Hazret-i: 729
Muhannâ Kalesi: 658
Muharrem, Kör: 67
muhasebeci: 251, 557
Muhit Denizi: 691, 795
Muhsin ibn Osman: 149
muhtesib ağa: 36, 251, 557
Muhtesib Ağası Abbas Ağa: 652
muhtesib: 28, 81, 108, 130, 193, 206, 216, 527, 528, 617, 621, 640, 641, 643, 671, 686, 700, 740, 748, 785
Muhyiddin el-Arabî: 338
muhzır ağa çobracısı: 557
muhzırbaşı: 36
Muizzeddin Muhammedü'l-Hüseynî (Hattat): 337
mukaddem (kalyon leventlerinin kırmızı keçeden levent külâhı üstüne sardıkları saçaklı poşu): 225
mukarrer (yerinde bırakma fermanı): 554
mukâtaa: 648, 649, 660, 672
mukâtaacı: 251, 684, 786
mum (kâfûrî): 164
mum parası: 704, 729
mum söndürme: 416, 417
mumyâ: 146, 146, 151, 442, 568
murabbalar (reçeller): 148, 157
Murad Ağa Çeşmesi Tekkesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Murad Ağa: 566
Murad b. Yakub: 538
Murad Bey (Akkoyunlu beyzâdelerinden): 444
Murad Bey, (Hakkâri Beyi kethüdası): 342
Murad Han (İmâdiye hâkimi): 698
Murad Han ahitnamesi: 396
Murad Han Camii (Demâvend Dağı Kalesi'nde): 525, 462
Murad Han cülusu: 392
Murad Han köşkü: 279
Murad Han menzili: 424
Murad Han Musahibi Musa Çelebi: 546
Murad Han Sofası (Van'da): 272
Murad Han yolu: 387
Murad Han, III.: 448, 455, 460, 478, 483, 494, 503, 522, 551, 432
Murad Han, IV. (Bağdad fatihi): 13, 25, 45, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 118, 120, 128, 150, 153, 178, 179, 221, 228, 243, 244, 255, 256, 277, 278, 322, 325, 326, 379, 383, 384, 385, 386, 397, 404, 405, 413, 429, 430, 447, 455, 472, 474, 478, 483, 494, 495, 500, 526, 527, 528, 545, 547, 550, 551, 553, 555, 556, 558, 559, 563, 575, 616, 617, 646, 670, 673, 678,

679, 682, 685, 725, 726, 741, 750, 768, 769, 783, 784, 785, 793, 801
Murad Haniyye Medresesi (İmâdiye Kalesi'nde): 704
Murad Paşa Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Murad Paşa Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Murad Paşa Hanı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Murad Paşa, Kara (Sadrazam): 370, 227
murakka: 334, 335, 336, 337, 341, 343, 611
Murassa eyer: 436, 437
murassa eyerli at: 375, 399
Murat Nehri geçidi gemileri: 253
Murat Nehri: 10, 24, 26, 55, 58, 59, 62, 77, 108, 609, 616, 620, 622, 640, 666
Murtaza Ali: 398, 415, 439, 467, 475
Murtaza Bey (Hazzo Beyi): 289
Murtaza Bey: 116, 117
Murtaza Han, Kara (Bağdad hanı): 116, 421
Murtaza Paşa (Sivas valisi): 25
Murtaza Paşa Ağası Ali Ağa: 418, 424, 443
Murtaza Paşa ağası Bekir Ağa: 808
Murtaza Paşa ağası: 380, 390, 400, 421, 436
Murtaza Paşa Hükümeti: 559
Murtaza Paşa kardeşi Gürcü Temres Bey: 424
Murtaza Paşa Kethüdası (Yusuf Ağa):
Murtaza Paşa kethüdası: 603, 644, 646, 647, 665, 678, 687, 694, 696, 697, 715, 735, 743, 796, 803
Murtaza Paşa: 4, 26, 103, 230, 361, 371, 372, 373, 374, 393, 394, 399, 418, 421, 422, 429, 434, 437, 455, 481, 533, 547, 550, 560, 577, 603, 635, 643, 646, 675, 678, 689, 694, 697, 774, 778, 802, 808, 809, 810, 811
Murtaza-yı Velî ziyâretgâhı: 633
Musa er-Rızâ: 588
Musa Kâzım: 541, 580, 587, 619
Musa Paşa Sebili (Bağdad Kalesi'nde): 567
Musa Paşa Tabyası: 557
Musa, Hazret-i: 596, 782, 39, 99, 765, 803, 804, 595, 637
musâfaha (at cinsi): 224
Musahib Mustafa Paşa: 277
musahib: 120, 178, 277, 278, 441, 763
mûsîkâr (müzik âleti): 148
mûsikârî (çalgıcı): 71
Muslihüddin Lârî, Aziz Molla: 76
Musta'sımî hattı: 193
Mustafa Ağa, Kabakulak (Dergâh-ı âlî kapıcıbaşısı): 222
Mustafa Çelebi, (Hattat): 336
Mustafa Han, Şehzade (Amasya hâkimi): 235
Mustafa Han: 392, 471, 542, 545
Mustafa Paşa ağası Ali Ağa: 375
Mustafa Paşa Hanı (Malatya'da): 13
Mustafa Paşa, Boşnak Defterdar: 546
Mustafa Paşa, Firarî (Diyarbakır Valisi): 29, 76, 83, 91, 93, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 117, 285, 329, 356, 449, 450, 451, 719, 743, 744, 809
Mustafa Paşa, İpşir: 2, 29, 179, 204, 227, 278, 279, 298, 326, 361, 369, 370, 383, 395, 404, 405
Mustafa Paşa, Kara (Sadrazam): 385, 403, 548, 549,556, 558, 651
Mustafa Paşa, Musahib Silâhdâr (Haleb Valisi): 548
Mustafa Paşa, Tavukçu (Erzurum Valisi): 275, 281, 284, 287
mustahfızan: 206, 253, 320
Musul Beylerbeyisi Hüseyin Paşa: 545
Musul bezi: 791
Musul fatihi Hüsrev Paşa: 784
Musul Kalesi: 62, 78, 85, 90, 104, 107, 497, 538, 545, 577, 616, 649, 682, 686, 687, 688, 717, 775, 779, 783, 784, 785, 786, 787, 788
Musul Kapısı (Dergezîn'de): 474
Musul Kapısı (İmâdiye Kalesi kapısı): 702
Musul Kapısı (Sin Kalesi'nde): 500
Musul: 6, 30, 55, 57, 78, 106, 108, 109, 110, 197, 443, 453, 454, 472, 494, 500, 501, 502, 515, 545, 546, 547, 572, 575, 576, 616, 617, 647, 676, 682, 690, 691, 692, 710, 711, 715, 716, 717, 726, 735, 739, 745, 755, 765, 773, 774, 776, 777, 778, 779, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 791, 791, 792, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 800, 801, 802
Musula Kasabası: 447
Muş beyi: 226, 285, 287, 288, 307, 312, 329, 331, 355, 368

Muş Dağları: 174
Muş haracı: 128, 150, 178, 253, 257, 317, 349
Muş Ovası cücüğü (av köpeği cinsi): 357
Muş Ovası haracı: 128
Muş Ovası: 24, 125, 129, 138, 171, 181, 186, 193, 214, 301, 304, 429
Muş Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 282
Muş: 26, 77, 130, 192, 214, 257, 259
muşkat (top cinsi): 557
Mut (Kazvin'de): 491, 493
Mut Şehri Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Mutaflar Hanı (Bitlis'de): 133
Mutezile mezhebi: 468
mutfak (Keykâvûs): 107, 274, 22, 428
mutfak: 23, 76, 106
Mutûf beyi: 785
Mutûfdağı Sancağı (Musul Eyaleti'nde): 785
muza'fer pilâv: 156, 349, 478
Muzaffer Bay, Horasanlı: 345
Muzaffer Han (Gîlân Hanı): 444
Muzâhir el-Esedî: 599, 613
Muzlim (Karanlık) Kapı Kulesi (Bağdad'da): 564
Muzurî Bağı (İmâdiye'de): 713
Muzurî beyi sarayı: 697, 703
Muzurî Hâkimi Sultan Yusuf Han: 178, 555
Muzurî Kapısı (İmâdiye Kalesi kapısı): 702, 703, 709
Muzurî Kürdü: 694
Muzurî sancakbeyi: 701
mücevveze: 225
mücevher sandukası: 347
mücevher topuz: 345
mücevher tüfeng: 225, 287
mücevher, murassa ve sanatlı gülâbdanlar: 351
mücevher: 48, 157, 343, 345, 348, 349, 523, 610
Müellif: 491, 569
müezzin: 71, 409
müezzinler mahfeli: 40, 262, 788
müezzinlerin pîri: 609
Müezzinlik: 149
Müfessir İbn Abbas: 794
Müfessir Keşşâf: 759
müfessir: 24, 43, 196, 704
Müftü Bağı (İmâdiye'de).: 713
Müftü Ebu Said: 227
Müftü Zeynelâbidin Efendi: 569
müftü: 8, 81, 108, 116, 131, 193, 194, 206, 216, 219, 229, 252, 276, 333, 407, 416, 420, 422, 430, 431, 454, 484, 527, 528, 617, 649, 670, 671, 686, 718, 726, 748, 785, 800
mühendis: 25, 51, 53, 89, 113, 115, 125, 156, 193, 240, 262, 270
mühimmat ve levazımat: 82
Mühmele (Şeytan'ın ismi): 760
mühre (at cinsi): 372
Mühre Şehri: 662
mühr-i Süleymanî: 479
mühür kazıcı: 148, 343
mühür: 45, 148, 222, 320, 370, 404, 545, 547, 556
Mühürdar Osman Ağa: 227
Mühürken (mühür kazıcı) Nakşî: 343
Mühürken Selâmî: 343
mühürlü defter: 372
mühürlü mecmuaları: 334
Müksân vilâyeti: 61
Müküs sancağı: 226, 258, 259, : 289, 304, 307, 453
Mülcem adlı melun: 626, 636
mülhid çukurları: 299
mülhidler: 630, 663
Mülteka (kitap): 335
mümessek altın: 168, 304
münebbet (nakışlı, çiçekli) kâseler: 351
Müneccim: 89, 731
Münşî Kay Hamamı (Nihâvend Şehri'nde): 457
Münşî Kay: 421
Münşî Sarayı (Kazvin'de): 408, 486
münşî: 395, 400, 407, 429, 430, 431, 455, 465, 475, 497, 518, 549
mürai yobaz: 341
Mürtes, Hazret-i: 601
Müsellim Arganalı Ahmed Ağa: 228
müsellim: 21, 76, 637
Müseyyed, Sultan (İmâdiye hâkimi): 716, 718, 715
Müseyyib Köyü: 603
Müslim (Hadis Kitabı): 54, 263
Müslim bin Avsihat el-Esedî: 598
Müslim bin Ukayl: 596, 598, 637
Müslim teberi (balta): 225, 667
Müslim ve Buhârî (kitap): 43, 132, 772
Müstencid Billah, Melik (Abbasîoğulları'ndan): 723
Müşebbehî mezhebi: 468

Müşebbek Cami (Kazvin Şehri'nde): 484,491
Müşebbek Kapısı (Kazvin'de): 491
müşk-i rûmî (çiçek cinsi): 153
Müşrâk Camii (Basra'da): 651
Müşrak Hamamı (Basra'da): 652
Müşrak Kapısı (Basra'da): 657, 650, 651
Müşrak Mahallesi (Basra'da): 651
Müşrak Pazarı (Basra'da): 652
Müşterî (yıldız): 319
müteferrika: 224, 684
Mütevekkil Ravzası kasrı: 668
Müzeyrib Kalesi: 751
Na'im bin Aclân el-Ensârî: 599
nabız ilmi: 267
nabızcı: 146, 568
nacak: 298, 549
nâfe (kürk): 569
Nahçıvan demiri: 377, 466, 474
Nahçıvan keçesi: 176
Nahçıvan okları: 344
Nahçıvan Seferi: 378
Nahçıvan: 153, 432
Nahşevan: 192, 277, 360, 437, 442, 444, 453, 546, 547
naib: 181, 221, 206, 642
Nâka kayası: 231
Nakdî-i Mıkrîzî, Hoca (Câlût Kilisesi'nin ruhbanı): 233
nakıllar: 452
Nakışlı Hamam (Van'da): 266
Nakışlı Kule (Van Kalesi'nde): 245
Nakib Efendi (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 49
nakib: 81, 108, 116, 193, 206, 216, 219, 407, 495, 527, 528, 671,748, 800
nakibüleşrâf: 8, 20, 28, 36, 130, 229, 252, 484, 556, 617, 649, 686, 700, 726, 740, 785
nakkâre: 292, 476
Nakkaş: 49,147, 341
Nakşıbendî dervişleri: 416
Nakşıbendî tarikati: 23, 133, 261, 411, 455, 729, 734
Nakşıbendî tekkesi: 12, 413
Nakşut Deresi: 140
Nakşut Mahallesi (Bitlis'de): 133
Nakura Boğazı (Şam'da): 103, 361, 365
nâme: 282, 371, 374, 375, 395, 401, 402, 403, 425, 426, 435, 440
Nâme-i Bergûs (Bergûsnâme) (kitap): 511
Napur Sancağı: 561
nar: 171, 391, 456, 469, 663, 673, 695, 732
Nârenc-âbâd (Tikrit Kalesi): 801, 803
narh: 516
Nasârâ: 232, 265, 630, 710
Nasıf Paşa Hanı: 2
Nasıf Paşa Meydanı (Diyarbakır'da): 42
Nâsırî Hamamı (Cizre Şehri'nde): 730
Nasıruddin ibn Eyyûb-ı Suhyânî: 473
Nasîbeyn (Nusaybin) Kalesi: 78, 746, 747
Nasîbîn Hermas Nehri: 749
Nasîbîn Kalesi:
Nasr bin Abdullah: 149
Nasrullah-ı Semmâk: 150
Nasuh Paşa (Ahmed Han veziri): 94, 287, 451
Nasuh Paşa Meydanı: 46
Navan kilisesi: 511
nâvek (ok cinsi): 344
nebî armudu: 411
necef cam: 155, 262
Necef Çölü: 582, 586
Necef Denizi: 594, 632, 636, 728
Necef diyarı: 604, 630, 633
Necef incisi: 622
necef: 56, 594, 597, 632, 636
Necef-i Eşref: 631, 636
Necef billûr camı: 632
Necmeddin, el-Melik es-Sâlih: 608
Nef'î Dîvânı (kitap): 335
nefîr (müzik âleti): 148, 292, 357, 393, 397,407, 427, 442, 476, 697
nefîrî (çalgıcı): 71
neft madeni (petrol): 164, 241, 792, 796
neft ve katran: 318
neheng (timsah): 690, 691
Nehrâvend (Nihâvend): 454
Nehrevan âbıhayatı: 576
Nehrevan Hanlığı: 445
Nehrevan Kalesi: 412
Nehrevan Nehri: 577
nehr-i Mihrûnî: 592
Nehrivân (Kâtul Nehri): 667
Nekiye Köyü: 641
Nemçe: 67
Nemrud ateşgedesi: 535, 752
Nemrud ateşi: 74, 75, 96, 183, 215, 255, 277, 310, 366, 414, 416, 541, 661, 782, 792
Nemrud Dağı: 174, 571
Nemrud Seddi: 182, 293

Nemrud: 182, 183, 186, 187, 208, 209, 571, 774
Nemrudlular: 231
Nemse (Alman) çasarı, kralı: 74, 235
Nemsece: 763
Nenekler Köyü: 3
Nenîvi (Nınova) Şehri: 690, 692, 693
Neranta Nehri yani Neretva Nehri: 741
nergis: 21, 153, 341
Nergök Gediği: 375
Nergök Köyü: 375
Nerîmân Kalesi: 679
Nerkök Gediği Kilisesi (Van'da): 272
nesih: 335, 343
nesim rüzgârı: 488, 731
Nev Medrese (İmâdiye Kalesi'nde): 704
Nev'îzâde Atâyî Çelebi: 338
Nev-âbâd Kasabası: 529
Nevrûz günü: 217, 423, 432, 491, 532, 675, 713
Nevrûzeli: 711
Nısıbîn Sancağı: 33, 747
Ni'metullâh (kitap): 335
Nigebolu Şehri: 345
Nihâvend cengi: 460, 461
Nihâvend Dağı: 459
Nihâvend Kalesi: 454, 455, 459, 460, 524, 724
Nihâvend: 236, 450, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 471, 472, 482, 526, 781
nikâh: 697
Niksar Kalesi: 8
Niksar Şehri: 199, 202, 361
Nil Nehri: 54, 57, 666, 728, 759, 779, 803
Nilfer Hanım (Osmanoğulları'nın hanımlarından): 198
Nisârî Dîvânı (kitap): 335
Nişabur firûzesi: 347
Nişabur Şehri: 716
Nişancı Paşa, Koca: 277
Niyazâbâd: 716
Nizip Kasabası: 774
Nogay atı: 384
Nogay okları: 344
Nogay tarzı kalpak: 223
Nogay Tatarları: 6
Nohut : 16, 270
Nohudî-mezheb adamlar: 417
nohut: 240
Novi Kalesi körfezi: 384
Novigrad Kalesi (Budin yakınında): 237
nöbet şekeri: 20
nöker: 176, 408
Nu'man ibn Sâbit, Hazret-i: 562, 581, 586, 601, 811
Nu'man yurdu: 562
Nuh âvînd Şehri'ni yani Nihâvend Şehri: 515
Nuh Camii: 748, 749
Nuh Efendi: 338
Nuh evladı: 722
Nuh gemisi tahtası: 719
Nuh kavmi: 86, 454
Nuh Nebî / Necî Hazret-i: 84, 85, 86, 87, 88, 98, 110, 202, 454, 482, 502, 515, 585, 590, 594, 595, 597, 631, 632, 634, 635, 636, 640, 646, 661, 669, 695, 698, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 734, 750, 772, 781, 807
Nuh Nebî oğlu Ken'an: 85, 722, 723
Nuh Necî gemisi: 84, 85, 86, 87, 88, 454, 515, 596, 637, 698, 718, 719, 772, 781
Nuh sekisi: 89
Nuh Nebî tennuru: 632, 638
Nuh Tufanı: 85, 110, 463, 502, 632, 634, 638, 640, 681, 722, 723, 734, 772, 780, 781
Nuh-âvend (Nihâvend): 454, 458, 482, 781
Nukebâ makamı: 515
Nukud Kalesi: 677
nûre (*zırnık ile kireçten yapılan ve fazla kılları dökmek için kullanılan hamam otu*): 203
Nureddin Camii (Musul'da): 788
Nureddin: 588
Nûruddehr (Abdâl Han'ın oğlu): 151, 330, 331, 332
Nusaybin Dağı: 90
Nusaybin Kalesi: 59, 82, 83, 84, 85, 90, 102, 576, 726, 747
Nusaybin sıtması: 755
Nusaybin: 79, 464, 693, 719, 723, 745, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 772, 773, 775, 776, 782, 786, 803
Nusayrî kavmi: 99, 606
Nuşirevân: 454
Nübüvvet mührü: 359, 753
Nücebâ makamı: 514
Nücum ilmi: 678, 780
nücûm ilmi: 728

ocak beyi: 34, 383, 389
ocaklık aşiret beyleri: 685
ocaklık ve yurdluk fermanları: 699
ocaklık: 33, 34, 179, 230, 256, 296, 378, 380, 389, 555, 646, 683, 700, 725, 739, 750, 802
ocaklu ulûfeleri: 298
oğuz: 13, 188
ok (Gelibolu işi): 344
ok ve yay: 98, 174
ok: 48, 117, 125, 150, 159, 170, 220, 240, 344, 364, 503, 519
okçu pehlivanlar: 244
okçu: 220, 493, 685
Okçuluk: 149
Okçuzâde (Hattat): 336
okka: 18, 19, 71, 224, 254, 266, 286, 351, 402, 681
Okyanus Denizi: 58, 654, 691, 795
Okyanus nehengi: 690
olta: 114, 150
On İki İmam: 158, 301, 461, 495, 523, 580, 612
Oraman ülkesi menzili: 688
ordu pazarı: 292
Ordubâr: 453
orducu: 307
ordu-yı hümâyûn: 235
orman: 65, 70, 361, 799
ormanlık: 480, 645, 679, 701
Orta Kapı (Van Kalesi'nde): 248, 263, 264
Orta Kapı Kulesi (Van Kalesi'nde): 241, 245
Ortahan Köyü: 603
Ortahan: 29, 25, 615
Osman (Hekim): 449
Osman Bey hamamı (Menfelût Şehri'nde): 53
Osman bin Ali: 598
Osman Han, II.: 455
Osman Paşa sarayı (Diyarbakır'da): 47
Osman Paşa, Süleyman Han Veziri: 678
Osman Paşazâde (Diyarbakır'da): 49, 743
Osman Paşazâde hanesi: 105
Osman, Hazret-i: 19, 335, 336, 359, 394, 409, 609, 657, 623, 630, 752
Osmancık dedeleri: 201
Osmancık Köprüsü: 113, 741
Osmancık: 10, 202, 203
Osmanlı alayı: 122
Osmanlı askeri: 102, 103, 220, 259, 312, 315, 430, 445, 451, 471, 546
Osmanlı beyi: 27, 700, 737
Osmanlı beylerbeyiliği: 470
Osmanlı devleti: 379, 449, 524, 700, 740
Osmanlı diyarı: 110, 476
Osmanlı gazi askerleri: 478
Osmanlı gölgelikleri: 120
Osmanlı harbendesi (eşek sürücüsü): 103
Osmanlı hazinesi: 448
Osmanlı hutbesi: 729
Osmanlı Kalesi: 318
Osmanlı kanunu: 367, 693
Osmanlı mehterhanesi: 565
Osmanlı memleketleri: 260
Osmanlı namusu: 393
Osmanlı okları: 344
Osmanlı padişahı: 259, 389
Osmanlı sancağı: 33, 260, 643, 739
Osmanlı seddi: 616
Osmanlı sipahisi: 548
Osmanlı şairleri: 553
Osmanlı şehit vezirleri: 450
Osmanlı taht merkezi: 541
Osmanlı tarafı:
Osmanlı veziri: 222, 259
Osmanlı: 188, 218, 222, 230, 233, 234, 254, 259, 260, 299, 318, 336, 361, 374, 381, 383, 385, 389, 390, 391, 392, 393, 398, 399, 402, 403, 405, 407, 408, 421, 427, 428, 434, 435, 438, 439, 440, 444, 445, 448, 449, 465, 471, 472, 474, 501, 528, 537, 539, 540, 542, 544, 549, 550, 560, 581, 588, 614, 616, 646, 671, 673, 677, 678, 688, 693, 696, 698, 738, 739, 740, 784, 802
Osmanoğlu askeri: 95
Osmanoğlu ataları: 202
Osmanoğlu beylerbeyiliği: 332
Osmanoğlu davulu: 647
Osmanoğlu devleti: 81, 280
Osmanoğlu mehterhanesi: 152
Osmanoğlu padişahı, sultanı: 198, 360, 436
Osmanoğlu şehitleri: 501
Osmanoğlu: 18, 28, 32, 45, 72, 110, 130, 148, 158, 178, 188, 189, 190, 197, 199, 200, 201, 204, 237, 253, 257, 282, 309, 314, 315, 318, 332, 355, 422, 527, 541, 614, 783, 784, 785

Osmanoğulları ataları: 200, 201
Osmanoğulları: 45, 190, 201, 202, 479, 560, 616
ot kökleri: 769
ota otluğa: 288, 301
otağ: 75, 118, 120, 230, 235, 279, 288, 291, 292, 297, 298, 308, 316, 320, 324, 326, 327, 333, 346, 349, 354, 357, 383, 385, 386, 430, 476, 616
otağalı ve mücevveze-i şahî: 223
otak kapısı: 357
otak perdesi: 346, 348
otak: 29, 289, 290, 297, 298, 321, 327, 328, 332, 333, 346, 354
otlak hakkı: 81
otluğa giden hizmetçiler: 288
Otluk: 447
otlukçular: 292
oturak ferman olunması: 291, 356
ova tavşanı: 357
oymalı hatlar: 337
oyuncular: 152
öd ve anber: 156
öd: 20, 180, 334
öküz: 326, 486
Ömer Ağa, Kapıcıbaşı: 370
Ömer b. Âmirî: 149
Ömer b. İmrân: 149
Ömer b. Yâser: 150
Ömer bin Cemî (sahabe): 593
Ömer bin el-Ahdûs el-Hadramî: 600
Ömer bin Halid es-Saydâvî: 600
Ömer bin Karzat el-Ensârî: 599
Ömer bin Zabî'at ed-Day'î: 599
Ömer Camii (Basra'da): 651
Ömer el-Hamû Hazâyimî: 600
Ömer en-Nusayr el-Vettâr: 150
Ömer Halife Camii (Nihâvend Şehri'nde): 455
Ömer Kethüda Mescidi (Bitlis'de): 132
Ömer Mescidi (Musul'da): 789, 787
Ömer Paşazâde, Ketenci: 264, 245
Ömer Şeybanî (Cezîre-i ibn Ömer ibn): 724
Ömer, Hazret-i: 19, 31, 409, 595, 597, 630, 637, 646, 657
Ömer-i Ensârî: 625
Örenhan menzili: 683
Örfî (kitap): 335
örfi hâkimi: 194, 250,366
örfî iklim: 137, 193, 217, 510
örfî vergiler: 100, 710
Ösek Kalesi (Almanya'da): 235
Öşr-i sultani: 97, 134, 182, 193, 194
öşür: 81, 194, 251, 254, 272, 388, 389, 400, 402, 775
Özbek Tatar: 439, 527
Özbek: 729
Özdemiroğlu Osman Paşa: 407, 551
özel hamamlar: 138
Öziçe mor sahtiyanı: 169
Özü Kalesi: 296
pabuççu bekârları: 15
pabuç: 66, 112, 240, 254, 423, 467
pabuççu bekârları: 15
paça: 164, 217
paçarızlar: 240, 299
paçıla: 129
Padişah Adud: 594
padişah defterhanesi: 559
padişah fermanı: 227, 228, 303, 325
padişah hazinesi: 328
padişah hil'atleri: 555
padişah otağı: 369
padişahane kıyafetler: 353
Pâk Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Pâk Selmân: 590
pala: 102
Palancılar (Diyarbakır'da): 40
palancılar pazarı: 48
palasanta levhası: 334
Palu (çoban köpeği): 766
Palu Beyi Murtaza Bey: 26, 56
Palu Hâkimi Ali Bey muhafazacı: 494
Palu Kalesi: 24, 26, 56, 57, 77, 237
Palu: 25, 27, 33, 35, 37, 56, 575
palûde: 157
pamuk: 16, 17, 44, 49, 101, 169, 185, 454, 456, 493, 639, 747
pamuklu fitiller: 477
Pancüm Şehri: 412
pansadı (ayakkabı cinsi): 254
pansadi: 98
panter postu: 223, 224, 369
panter: 164, 214, 582
papa ayvası: 19
Papa Munta (kitap): 140, 340
Papamonta (kitap): 58
papaslar: 359, 360
papaz kiliseleri: 521, 709
papaz yazısı: 342
papaz: 31, 359, 376, 573, 760, 771
papinte hatları: 476
Papşen hanı: 292

Papşin hanı: 303
pars: 65
parya bazlaması: 489
Pasik Ağa Köyü: 381
Pasin beyi: 284, 288, 307, 312, 329
Pasin Köyü: 219
Pasin Ovası: 181, 199, 429
Pasin Sancağı: 738
Paşa Bağı (Van'da): 272
Paşa Hanı (Bitlis'de): 133
Paşa Hanı (Malatya'da): 14
Paşa kethüdası Yusuf Ağa: 225
Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 241, 245
Paşa Mahallesi (Basra'da): 651
Paşa Mahallesi (Van'da): 264
Paşa Sarayı Kapısı (Bağdad Kalesi'nde): 566
Paşa Sarayı Kapısı (Basra'da): 651
Paşa Sarayı: 12, 47, 245, 264, 362, 567
paşak (ok cinsi): 344
patlıcan: 736
patrik: 31, 718
Paz Köyü: 218
pazar bâcı: 128, 253, 696
Pazar Kapısı (Malatya'nın kapısı): 11
Pazarcık (Hersek'de): 345
pazarcılar: 307
Pazarköy kumla üzümü: 411
peçe (kıyafet çeşidi): 416
Peçoy-ı Sirem'in kalesi Baruthanesi: 17
Pehlevî dili: 110, 489
Pehlivan Sarı Solak (ok ustası): 244
pehlivan sillesi: 368
Pehlivan Zengüzer (Acem ülkesinden): 158,160, 165
pehlivan: 145, 158, 159
pekmez: 112, 240
peksimat: 240, 285
peleng: 344
pelit ağaçları: 16
pelit levhası: 334
Penc Âl-i Abâ: 594, 612
Penc Ali Hamamı (Bağdad'da): 570
Penc Ali Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Penc Ali Yolu (Bağdad Kalesi'nde): 566
Pencâhî (şair): 487
Pendnâme-i Şeyh Attâr Tercümesi (kitap): 338
peremeler: 665
Perend Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Perîzâd kalemi: 341
Pertek beyi: 34, 285
Pertek Kalesi: 26, 33, 77
Pervâne (yay ustası): 344
Pervî Haydar: 602
Pervîz Kenti: 433
Pervîz, Melik (Enûşirvân kisralarından): 480, 493, 495
Pervîz-âbâd Kalesi (Kasrü'l-Lüsûs Kalesi): 493
Pesân vilâyeti, Kürdü: 61, 606, 694
Pesânî dili: 111
Pesyan beyi: 34
Peşeng (Hz. Hûd'un torunu): 782
Peşiş Dağları: 60
peşkir: 157, 347, 351, 394
peşliler (kıyafet): 423, 513
peşrev (ok cinsi): 150, 344
peştemal: 154, 155, 160, 161, 163, 607
Petre Purgas (Akra Kalesi): 694
peygamber armudu: 432
Peygamber Camii (Diyarbakır'da): 40
Peygamber Camii Medresesi (Diyarbakır'da): 43
Peygamber Cenneti (Eski Musul): 776
Peyguvar iskelesi: 58
peynir (cacıhlı): 99, 171
peynir (kıjılı): 171
peynir: 80, 241
Pınar Nehri: 16
pınar: 44, 56, 209, 406, 524
Pınarbaşı (Malatya'nın mesireyeri): 17, 21
Pırgaz Migal Aleksandıra: 126
pijama: 360, 391, 483
pilâv (Acem): 394
pilâv (amber): 156, 349
pilâv (avşıla): 349
pilâv (dûd): 156, 349
pilâv (dûzdeh büryân): 156
pilâv (gülnâr): 349
pilâv (hoşik): 349, 478
pilâv (hûşek): 714
pilâv (keklik): 171, 156
pilâv (kişmiş): 156
pilâv (kükü): 156, 349
pilâv (mâverd): 349
Pilâv Pazarı (Basra'da): 652
pilâv: 349, 394, 410, 428, 516
Pilever Han: 479
Pilever Kalesi: 479, 494, 524, 679, 784
Pili Kalesi (İstanköy'de): 238

Pinyaniş beyi: 226, 258, 288, 295, 301, 329, 368, 370, 374, 385, 389
Pinyaniş beyi Çolak Mir Aziz Bey: 387
Pinyaniş Dağları: 430
Pinyaniş fukaraları:
Pinyaniş Hükümeti: 255, 256
Pinyaniş Kalesi: 381
Pinyaniş Kürdü: 235, 370, 384, 403, 405, 426, 435
Pinyaniş lehçesi: 711
Pinyaniş: 255, 256, 259, 260, 291, 370, 371, 374, 375, 383, 387, 388, 389, 390, 392, 395, 397, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 404, 404, 405, 412, 425, 426, 435, 440
Pir Budak Han Camii: 454
Pir Budak Han Hamamı (Nihâvend Şehri'nde): 457
Pîr Budak Sultan Sarayı (Hemedan'da): 465
Pîr Davud: 602
Pîr Yâr (Hemedan eşrafından): 466, 492
pirankona (giyecek): 51
Pire: 86, 87, 88, 98, 386, 511
Pirgaz-ı Aleksandıra [Aleksandıra Kalesi], 2
Pîrî Paşa (Karaman Beylerbeyisi): 236, 237
pirinc: 16, 469
pirinç (çeltikli): 220, 240, 645, 649
pirinç bozası: 469
pirinç pilâvları: 350
pirinç: 71, 82, 571, 644, 657, 663
Pirizren Sancağı: 614
pîrûze (firuze) (kıymetli taş): 155
Pisani Kürtleri: 207
Pisânî lehçesi: 711
pisik (kedi) eti: 247
pîşrev (ok cinsi): 220
piştahta: 396
Pizan Kalesi: 61, 701
Pizanî lehçesi: 711
poçikli pabuc: 98, 168, 254
poçuk: 710
pohin: 378
pohrenk (su kanalı): 44, 248
Pojon Kalesi (Alman diyarında): 492
polad siperleri: 344
polad-ı Nahşevan: 452
Porçavî çekmanlı: 223
Porçavî taclar, Gazi: 223
Portakal (Portekiz) kalyonları: 644, 659
Portakal (Portekiz): 58, 64, 663, 659, 664
post: 122, 164, 223
pot (gemi cinsi): 24, 114
pota (ok cinsi): 344
Potkalı: 254
Pozan beyi: 34
pujak (ok cinsi): 344
Pûryâ-yı Velî: 602
puthane mabetler: 16, 80, 534, 653
Pül Muğan (Ruhbe Kalesi): 775
Pül Nehri: 7, 9
Rabat Kapısı (Basra Kalesi kapısı): 650
Rabat Köprüsü: 652
Rabat Kulesi: 211
Rabat: 377, 655
Râbia-i Adeviyye: 72, 135, 269, 581
Racoy Ağa (Bitlisli): 136
Râfızî: 265, 409, 459, 462, 468, 476, 550, 581, 589, 594, 614, 630
Râhime (Hz. Eyyûb'un hanımı): 751
Rahip kiliseleri: 137, 269, 488, 570, 731
rahip: 31, 52, 360, 573
Rahova Sahrası: 138, 177, 181, 182, 262, 281, 288, 291, 292, 293, 294, 300, 309, 310, 333
Rahova: 171, 177, 180, 181, 186, 281, 288, 291, 293, 301, 303, 318, 356
raht (eyer takımı): 180, 292
Râî tekkesi: 12
rakı: 164, 476, 571
Rakka: 6, 11
rakkas: 514
raks: 122, 403
Ram kavmi: 767
Ramazan Ağa (Firarî Mustafa Serdarı): 329, 330, 356
Ramazan Paşa, Gazi: 424
Ratl (ölçü birimi): 517
Ravza adası: 667
Ravza Kasrı: 668
Ravza-i Selâm: 606
Ravzatü'l-Menâzır (kitap): 606
râziyâne: 271
Raziye Kadın: 448
Rebî (Musul) ülkesi: 724, 746, 727, 779, 781,792,
Rebî dili: 762
Rebî kavmi: 755, 765, 793
Receb Kethüda: 93
Receb Paşa (sadrazam): 546, 547
recm (taşlamak): 758
reçel (amberli): 351

reçel (armut): 351
reçel (Belh eriğinden): 351
reçel (Buhara eriğinden): 351
reçel (hıyarşenbe): 351, 157
reçel (Hind cevizi): 351
reçel (Horasan eriği): 351
reçel (ışkın, ravent, kuzukulağı): 351
reçel (Kürt murabbaı): 61
reçel: 157, 240
Refiyye Köyü: 745
Refiyye menzili: 620
remil ilmi: 780
Remle Kalesi: 738
rençber: 23
renkli boğası: 487
renkli çit: 487
Resim: 147, 341, 342
Resûl-i mübin: 373
Reşid (yer adı): 573, 724
Reşid Halifeler: 593
Revan fatihi Sultan Murad Han: 128, 153, 156,178, 200, 277, 379, 386, 437
Revan fethi: 128, 277, 384, 547
Revan Kalesi: 73, 207, 244, 255, 385, 389, 397, 404, 411, 547
Revan pirinci: 438
Revan Seferi: 378, 429
Revan: 186, 192, 255, 283, 360, 383, 404, 432, 437, 546, 547, 550, 551, 716
Rey Eyaleti: 522
Rey hanı: 523, 525
Rey Kapısı (Demâvend Dağı Kalesi'nde): 525
Rey Şehri Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Rey Şehri: 236, 460, 518, 519, 521, 522, 523, 524, 525
reybas murabbaı (reçeli): 351
reybas: 157, 171, 271
Reyhan Bağı: 18, 70
reyhan: 26, 37, 57, 70, 71, 153, 414, 622, 634
Reyhanî hattı: 336
Rıdvan bağı/ bahçesi: 17, 145, 273, 457. 489, 701
Rıdvan cenneti: 22, 24, 152, 416, 431, 582, 749, 776
Rıdvaniye menzili: 603
Rıkka Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Rızâ Çelebi, Kehhâloğlu (Bağdad tabibi): 568
Rıza Kay (Kazvin ayânından): 487
Rıza Sültan (Acem sültanı): 549
Ricâlü'l-gayb makamı: 514
Ricâlü'l-kütübi'l-aşare li-Hüseynî (kitap): 339
rîğdan: 334
Risâle-i Akâyid-i Kemalpaşazâde (kitap): 338
Risna Kalesi (Hersek'de): 238
Rişvanlı Mustafa Paşa: 449
Riyâs b. Ömer el-Harrât: 151
Rodos Adası: 238, 746
Rodos Kalesi: 238, 406, 479, 492, 557
Rojikî dili: 111, 129, 141, 711
Rojikî Kürdü: 280, 293
Rojikî: 129, 140, 141, 170, 172, 180, 255, 280, 281, 289, 290, 292, 294, 313, 314, 324, 329, 331, 358
Rosni Kalesi: 234
rub' sıtması: 773
Rubacık Sultan: 383, 384
Rûd Köyü (Tebriz yakınında): 443
Rûdbâr Nahiyesi (Kazvin'de): 491, 493
Rûdekân Nahiyesi (Zülkadriye Şehri'ne yakın): 446
Rufâî tekkesi: 12
Rûhâ Eyaleti: 775
Rûhâ Şehri yani Urfa: 183, 774
Rûhâ yani Urfa Kalesi: 23, 77
Ruhban Dağı: 115
Ruhban kiliseleri: 16, 468, 775
ruhban: 232, 359, 360, 376, 447, 653, 760
Ruhbe halkı: 775
Ruhbe Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 28, 77, 775
Rûhî-i Bağdadî: 50
Rukbe (kayser): 9
Rukbe Dağları: 17
Rum (Anadolu ve Rumeli) diyarı: 10, 132, 554, 693
Rum ağaçları: 344
Rum akaları: 442
Rum dili: 232, 699
Rum diyarı: 6, 202, 621, 723, 746
Rum haracı: 346, 347
Rum Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 23, 77
Rum Kamerü'l-Kum'u: 503
Rum kavmi: 693, 717, 724, 745, 746
Rum kayseri: 237
Rum keferesi: 693, 745, 805
Rum kesesi: 8, 36, 130, 253
Rum Körfezi: 746
Rum küheylân atları: 399

Rum Nahiye Kalesi: 621
Rum Nahiye Sancağı (Bağdad'da): 559, 561, 621, 622
Rum seyyahları: 54
Rum taifesi: 762
Rum tarihçileri: 9, 10, 30, 39, 108, 123, 202, 533, 643, 746
Rum tarzı: 128
Rum toprağı: 2
Rum tüccarları: 466
Rum ülkesi: 9, 62, 71, 79, 536, 780
Rum Yanvan: 535
Rum Yunan tarihleri: 658
Rum: 10, 17, 47, 70, 78, 80, 83, 89, 103, 126, 133, 152, 190, 199, 221, 231, 263, 265, 271, 360, 483, 484, 492, 511, 573, 700, 719, 731, 744, 746, 755, 797
Rumâhiye (Rum Nahiye Kalesi): 570, 621, 750
Rumca: 2
Rumeli Beylerbeyisi Arslan Paşa: 548
Rumeli cevizi murabbaı: 351
Rumeli Eyaleti: 495, 496, 541, 556
Rumeli Meydanı (Mısır'da): 173
Rumeli yiğitleri: 304
Rumeli: 17, 81, 133, 169, 174, 197, 202, 203, 216, 235, 237, 260, 261, 271, 362, 417, 539, 541, 565, 614, 621, 723, 724, 740,797, 807
Rumî, Şeyh: 73
Rumiye divanı: 390, 391, 400, 402
Rumiye engürü (üzümü): 411
Rumiye Gölü: 371, 388, 410, 412, 418, 419, 421, 422, 430, 432, 450, 452, 454, 457
Rumiye Hanı Gencî Ali Han: 371
Rumiye Hanı sarayı: 408
Rumiye hanı: 255, 370, 374, 388, 390, 392, 398, 421, 424, 427, 429, 432, 433, 434, 435, 437, 441, 442
Rumiye Kalesi: 394, 397, 406, 414
Rumiye Kapısı (Dümbülî Kalesi'nde): 422
Rumiye mollası: 435
Rumiye Ovası: 247, 255, 389, 392, 393, 407, 408, 463
Rumiye Şeyhi Aziz Efendi Camii (Diyarbakır'da): 41
Rumiye Şeyhi Hamamı (Rumiye'de): 409
Rumiye Şeyhi Sarayı (Diyarbakır'da): 47
Rumiye Şeyhi Sarayı: 408
Rumiye Şeyhi Tekkesi (Diyarbakır'da): 53
Rumiye şeyhi: 45, 73, 75, 76, 421
Rumiye: 73, 192, 255, 370, 374, 375, 388, 391, 392, 394, 395, 398, 399, 400, 403, 404, 406, 407, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 435, 439, 440, 442, 443, 453, 458, 466, 491
Rumiye-i Kübrâ Kalesi (Toprakkale): 406
Rumkapı: 76
Rumkapısı (Diyarbakır Kalesi kapısı): 37, 40, 46, 47, 53, 73
Rumlar: 745
rummân pilâv: 156
Runne Şehri: 481
Rus: 467
Rusâfe Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Rusûr Köyü: 720
Rûşenî Tekkesi: 12
Ruznâmeci Hüseyin Efendi (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 35, 47, 49, 743
Ruznâmeci İbrahim Efendi: 793
rûznâmeci: 67, 251, 557, 568, 684, 786
Rüknüddevle (İran şahı): 51
Rümeyleti'l-himâl (Fûncistan'da): 336
Rüstem Han, Kel: 230, 246, 247, 381, 427
Rüstem Paşa Camii (Basra'da): 651
Rüstem Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 241, 245
Rüstem Paşa: 221, 237, 478
Rüstem: 146, 591
Rüus-ı hümâyûn: 36, 251
sâ' (ölçü birimi): 517
Sa'âdetnâme (kitap): 338
Sa'd b. Ebî Vakkas, Hazret-i: 149, 461, 624, 657, 752
Sa'd-ı Vakkas Köyü (Nihâvend Şehri'nde): 461
Sa'dî Köyü: 92
Sa'id bin Zeyd bin Ömer, Hazret-i: 600, 657
Sa'sa'a bin Sûhan Camii, kabri, Sahâbe-i kirâmdan: 596, 637
Sâ'ib Dîvânı (kitap): 335
saat kumu: 145
saat: 424
saatçi: 148

sabâ rüzgârı süratli at: 122, 146, 177, 180, 223
sabâ rüzgârı: 51, 119, 137, 152, 154, 488, 521, 731, 793
Sabanca: 271
Sabâyî (şair): 487
Sabbağ: 149
sabun: 155, 185, 203, 212, 213
saçaklı abâyî: 36
saçkıran: 203
Saçlı Dağı Cengi: 322
Saçlı Dağı: 80, 88, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 296
Saçlı Yezidî Kürtleri: 91, 94, 96, 98, 99, 100, 103, 178
saçma (top cinsi): 557
Sadak Türkmenleri: 463
Sadan Şehri: 534
sadefkârî çekmece: 334, 347
sadefkârî nalinler: 154
sadefkârî: 262, 611
Sadırbaz Kalesi: 28
Sâdi Köyü: 106
Sadiköy Ovası: 38
Sadrazam Kara Mustafa Paşa: 555, 558
Sadrazam Merre Paşa: 543
Sadrazam Murad Paşa: 361, 369
Sadrazam Rüstem Paşa: 236, 250
Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa: 547, 549
sadrazam: 647
sadrazamlık mührü: 369, 542, 784
Sâfın kavmi, (bir tür at): 767
Safî Han Camii (İşneviye şehrinde): 420
Safî narhı: 410
Safî, Şah (İran-zemin Şahı): 396
Safîkulu (cerrah): 136
sâfinâtü'l-ciyâd atlar: 158, 375, 372, 436, 548
Safiye Hurme: 198
safkan atlar: 224
Safrâ (hastalık): 44, 66, 140, 797
Safrây Nehri: 578, 655, 660
Safrâydenk Nehri:
Safrây-denk Nehri: 64, 578, 655
Safrâ-yı Dîk Nehri:
Safrây-ı Ma'kal Nehri: 656
sağkol ağası: 288, 558
sağkol askeri: 649
Sağkol ağası Süleyman Bey: 251
sağ ve solkol ağası: 288
Sağman beyi: 34, 285
Sağman Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 26, 33, 77
Sağmanî tarzı hançerler: 344
Sahâbe-i kirâm: 7, 459, 460, 471, 473, 491, 499, 512, 596, 601, 603, 605, 606, 614, 626, 637, 646, 657, 674, 734, 752, 753, 757
sahan (gümüş): 120, 156, 349, 351
sahan: 97, 157, 349, 351, 357, 503
Sahâr Kalesi: 660
Sahih (Hadis Kitabı): 55
sahtiyan: 134, 169, 170
Said Ağa, Hadım: 554
Said bin Abdullah el-Hanefî: 599
Said, Şeyh: 584
Said-âbâd (Tahmas Şah veziri): 443
Said-âbâd Köyü (Tebriz yakınında): 443
Said-i âlî: 672
Sak Fakı yani İshak Fakih adlı camii: 336
saka (su taşıyanlar): 225, 285, 524, 567, 569, 709
sakal: 68, 69, 88, 121, 135, 169, 170, 200, 203, 210, 254, 327, 378, 420, 476, 568, 583, 633
Sakalân (insanlar ve cinler) yurdu: 752
Sakalân Irmağı: 730, 732
Sakalân Şehri Nusaybin: 746, 752, 754, 755, 765
sakalları kınalı: 129
sakankur: 164
Sakar cehennemi: 759
Sakarya Nehri: 2, 736, 741
Sakırdiken Hanı: 29
Sakız Adası: 270, 519
sakız: 797, 798
sakiye: 486, 489, 575
sal (gemi cinsi): 24
salep: 157, 410
Sâlih Efendi ziyareti: 416
Sâlih Necmeddin Eyyûb, Melik (Melik Kâmil Muhammed'in oğlu): 737
Sâlih Paşa: 403
Sâlih, Hazret-i: 231
Sâlihli taclar: 223
Sâlikân Camii (Kazvin'de): 484
Sâlikân imareti (Kavzin'de): 489
Sâlim bin Âmir: 599
Sâlim bin Medinetü'l-Kelbî: 600
Sâliyâne: 800
salkım söğüt: 390, 424, 713

Salman Ağa (Diyarbakır ayânlarından): 52, 136
Salmas, vezir: 429
Salmas Kalesi: 429, 430
Salmas Ovası: 247, 255, 429, 463
Salmas Şehri: 370, 411, 430, 431
Salmas: 234, 370, 371, 387, 395, 429,440, 453, 547
Salmas-ı Dilmas ziyaret yeri: 431
Salsâl tahtı: 503, 771
Sâm (Darbbâz): 150
Sâm (Hazret-i Nuh oğlu): 669, 720, 722
Sâm ü Nerîmân: 226, 296, 685
sam yeli: 104, 481, 553, 604
samanyolu: 57, 115, 571, 433, 494, 523, 582, 610, 628, 741
Samsâd Kasabası (Dicle Cezîresi'nde): 77
Samur Dağı: 463
samur hil'at-i fâhire: 278, 329, 349
samur kafası kürk: 180, 373, 402
samur kürk: 14, 29, 50, 104, 136, 161, 168, 176, 223, 224, 225, 268, 330, 332, 333, 353, 372,380, 425, 533, 555, 614, 697, 725, 809
samur: 120, 164, 170, 176, 328, 330, 569
San'ân gemileri: 64
San'ân: 58, 590
sanavber ağaç: 567
sancak ve bayrak: 751
sancak: 293, 366, 394, 471, 541
sancakbeyi tahtı: 28, 80, 108, 206, 530, 643, 670, 682, 696, 718, 748
sancakbeyi: 8, 27, 90, 108, 215, 216, 379, 527, 528, 529, 530, 617, 660, 661, 664, 666, 667, 669, 693, 696, 740, 801
sancakbeyleri: 34, 35, 230, 254, 257, 259, 288, 291, 303, 309, 329, 333, 356, 369, 548, 556, 559, 560, 648, 685, 700
Sandal, Şeyh: 602
sandaloz: 164
sanduka: 182, 183, 199, 232, 334, 338, 346, 347, 348, 351, 352, 353, 354, 574, 580, 594, 611, 751
sansar: 710
sapan: 125, 459, 519
Sapanca Kasabası: 2
sara hastalığı: 163, 221, 228, 277, 477, 503, 755, 766, 773
saraç (koşum ve eyer takımları yapan) pazarı: 150, 195, 270, 307, 409
saraç gılmanları / oğlanları: 224, 225
saraç işleri: 570
Saraçhane (Bağdad Kalesi'nde): 567, 568
Saraçhane Camii (Bitlis'de): 131
Saraçhane Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Saraçhane Sebili (Bitlis'de): 133
saray hamamları: 466, 570, 730
Saray Mahallesi (Malatya'da): 11
saray: 12, 38, 47, 52, 133, 152, 242, 244, 264, 387, 389, 421, 456, 465, 472, 486, 498, 500, 508, 567, 703, 808
Sarayburnu: 535
Sare-sur (Nihâvend): 454
Sarfayâil, Melik (ecinne padişahı): 752, 754, 755
Sarı Abdullah Efendi: 338
Sarı Ali Ağa: 373, 374, 375, 389, 401
Sarı Gazi Sultan Tekkesi (Üsküdar'da): 1
sarı Hamavî (kayısı çeşidi): 18
Sarı Mehmed Paşa: 682
Sarı Süleyman Han: 699
sarı ve kırmızı çizme: 14
sarıca arı eri yiğitleri: 811
sarıca arı: 47, 324
sarıca haşeratı: 324, 365
sarıca: 93, 94, 97, 105, 224, 225, 291, 303, 373
Sarıçiçek mahalli: 22
sarık: 31, 98, 120, 159, 225, 314, 347, 352, 656
Sarıkadı Köyü (Üsküdar'da): 1
Sarıkamış Köyü: 26
Sarılar Köyü: 2
Sarılı aşireti: 683
Sarılı Mahallesi (Diyarbakır'da): 42, 47
Sarılızâde (tabip): 135
Sarılızâde Medresesi (Diyarbakır'da): 43
Sâriye Camii (Nihâvend Şehri'nde): 455
Sâriye Kalesi (Nihâvend): 454
Sâriyetü'l-Cebel, Hazret-i: 450, 454, 458, 459, 460, 470,478, 473, 646, 724
sarnıç: 83, 194, 240, 244, 360, 377, 381, 709, 774
Sarrâchane Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Sarsar Kalesi: 59
Sarsar Nehri: 59, 60, 90, 576
Saruhan vilâyeti: 235
Sâsânîler: 514

Sâsânîoğulları sultanları: 654
satranç nakşı: 145, 424, 727
satranç oyunu: 106, 131, 248
savaş-kes davulları: 94
savat: 223
Sâve Han Camii (Kazvin Şehri'nde): 484
Sâve Şehri Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nde): 512
Sâve Şehri: 490, 515, 516, 517, 518
Savuluoğlu (Adilcevaz ihtiyarlarından): 208
say yağı (yemeklik yağ, sadeyağ): 240
saya çuka ferâce (giyecek): 51
Sayada iskelesi: 614
sayağı (kuş cinsi): 146
Sayda Şehri: 690, 794
Sayf Hamamı (Basra'da): 652
Sayf Pazarı (Basra'da): 652
Sâyib (Şair): 147
saz (bitki): 642, 650
saz ve kamış: 660
sâzende (çalıcılar): 22, 69, 148, 149, 410, 514
sâzende kulesi: 455
Sâzenekler Mahallesi (Şam'da): 417
sazlı bataklık: 239
Sazlıgöl (Van'da): 272
Sazlık yolu: 28
sazlık: 65, 218, 286
Seâvî Şehri: 515
Seb'a kıraatı: 43, 132, 263
Sebadan Kalesi: 234
Sebak Nehri: 64, 578
Sebbâb: 476
sebilhane: 194
sebil: 12, 216, 264, 456, 465, 498, 567, 651, 730, 749
Sebilhane Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
sebilhane: 12, 46, 133, 465, 519, 709, 789
Sebte Boğazı: 691, 795
sebze: 16, 70, 140, 271, 407
Sec' ve'l-hezîl fî Evsâfi'n-Nil (kitap): 340
seccade sahibi: 151
seccade: 149, 191, 673
Secucân Köyü: 433
sedef (kaşıklar): 157
sedef işleri: 485
sedefkârî bir kürsü: 476
sedefkâr: 149
sedir: 22, 56, 473, 521
sefer: 8, 27, 28, 33, 81, 128, 130, 178, 193, 206, 215, 684, 685
sefer-i hümâyûn: 256
Sehele, Hazret-i: 596, 597, 637
Sehend (Abbasî veziri): 453
Sehend Dağı: 454
Sehend Kalesi: 453, 524
Sehend Kapısı (Nihâvend Şehri'nde): 455
Sehend Ovası: 454, 463
Sehend Şehri: 453, 454, 460
seher yeli: 488
Sehî (mühürken): 343
Sehle Mescidi (Kûfe'de): 637
sehm (ok cinsi): 344
sekal kavmi, yani cinler kavmi: 768, 770, 782
sekban ve sarıca: 3, 4, 47, 92, 94, 158, 227, 229, 303, 306, 320, 321, 324, 358, 373, 405, 811
sekban: 47, 105, 224, 225, 291
sektirme gülleler: 215
Selânik demiri: 343
Selânik: 723, 786
Selçuk Han (Osmanoğulları atası): 198
Selçuklu devleti: 10
Selçuklular: 7, 10, 190, 202
Selem (Feridun Şah'ın oğlu): 782
Seleme Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77, 102, 615, 773, 775, 800
Seleme Ovası: 647, 666
Selemenrea Kalesi: 577
Selim Han (Mısır fatihi): 339
Selim Han oğlu Süleyman Han: 191
Selim Han, I.: 31, 32, 38, 42, 80, 107, 116, 118, 126, 135, 191, 355, 445, 550, 679, 722, 725, 726
Selivân aşireti: 60
Selmân Mesiresi: 674
Selmân Sahrası: 674
Selmân: 674
Selmân-ı Kûfî: 524
Selmân-ı Pâk el-Fârisî: 619
Selmân-ı Pâk köçekleri: 96, 410
Selmân-ı Pâk, Hazret-i: 149, 151, 585, 588, 594, 636, 673, 674
Selmânî berber dükkânları: 475, 477
Selmânî tarikati: 673
Selmânîler (berberler): 409, 477, 487
Selme Kalesi: 11, 538
Selsebil (Cennet'te bir ırmağın adı): 705, 791

Selsebil hayratları: 152, 486, 567, 713
Selvân suyu: 383
Selvâne aşireti: 701
Selvâne Nehri: 61
selvi filandıralar: 394
Selviboy Hanım: 198
Semâdühün Köyü (Zülkadriye Şehri'ne yakın): 445
Semâvât Kalesi: 640, 644
Semâvât Sancağı (arz-ı Irak'da 558, 559, 561, 621, 638, 640
semender kuşu: 215, 228, 366, 541
Semengân vilâyeti: 767
Semenkân padişahı: 188, 189
Semerkand: 782
Semerkandî kâğıt: 335
Semmûn, Hz.: 805
Semûd kavmi: 463
Sencah, Hazret-i (İmam Hüseyin'in): 598
Sencar Şah Kalesi: 773
Sencer Şah: 749
Sencer-i Yezcürd: 516
Sendefe Deresi: 140, 171
Senebter Köyü: 433
Senek, çam boduçlar: 45
Seng-i helâl ve harâmzâde ziyareti: 637
Sennârî kûfî hattı: 336
sepet: 54, 274, 346, 572, 584
Serâb Nehri: 534, 576
Serâh Kalesi: 431, 447, 524
Serâh Nehri: 450
Serâh-ı Derteng (Derteng Boğazı): 527
serâperde: 120, 286, 355, 476
Serâv bağları: 431
Serâv cengi: 390
Serâv Kalesi: 524
Serâv Ovası: 273, 448, 449, 451, 525
Serâv: 277, 384, 447, 449, 450
Serâvrûd Köyü (Tebriz yakınında): 443
serbend (başlık): 105, 170, 314, 254, 467
Sercem Bağı: 505
Sercem Hanı Köyü (Tebriz yakınında): 444
Sercem Ovası (Tebriz yakınında): 444, 445
serçe kuşu: 120, 125, 764, 755, 773
Serçehanı menzili: 744
Serdar Hüsrev Paşa: 474, 494, 495, 496, 500
Serdar İbrahim Paşa: 233, 234, 444, 455, 540
Serdar Murtaza Paşa: 91, 550
Serdar Osman Paşa: 680
Serdar Sinan Paşa: 471
serdar: 130, 193, 219, 378, 696, 699
Serdar-ı muazzam Defterdar Bâkî Paşa: 451
Serdar-ı muazzam Melek Ahmed Paşa: 223, 306
serdar-ı muazzam Sührâb Han: 479
serdar-ı muazzam: 179, 222, 227, 229, 259, 369, 397, 437, 540, 556
serdengeçdi: 243, 298, 307
Seremin Köyü: 743
Serendil Adası: 633, 645, 771
Serendil elması (kıymetli taş): 347
Serendil: 633, 634, 668, 669
sereng (kumaş cinsi): 345, 353
Serez camızı (mandası): 271
Serezli Gazi Derviş Paşa: 793
Sergiloğlu bağları: 271
serhaddî: 330
Serhale Köyü: 526
Serhan Bey (Çavuşlar Kethüdası): 652
Serîr-i Sakatî, Şeyh: 585
Serkehînân Müzgân Nehri: 60, 708
Serkehnân-ı Müzürgân Nehri:
serpenâh (başlık, miğfer): 223, 225, 226
Sersar Nehri: 750, 803
servi ağacı: 131, 152, 334, 346, 367, 390, 582, 663, 702, 703, 704, 713
Setgiz Köyü (Kehrevân yakınında): 446
sevda (balgamdan, kandan ve safrâdan başka vücuddan çıkan bir nevi salgı): 44, 66, 140, 797
Sevindik Han Köyü: 424
Seyâhatnâme: 442, 713
Seydî Ahmed Paşa: 365
Seydî Battal Gazi: 7
Seydî Gazi Sultan mahalli: 235
Seyf Ali (cerrah): 136, 138
Seyf bin Mâlik: 600
Seyfeddin Gazi (Atabegler'den): 788
Seyfî Sültan (Bayat beylerinden): 453, 549
Seyfüddevle ibn Hemedanî: 107
Seyhun Nehri: 54, 728
seyis oğlanları: 225
seyis: 103, 158, 307
seyisbaşı: 176
Seyisler ve katırcıların pîri: 602
seylân (kaşıklar): 157
seylân (kıymetli taş): 155

Seylân Dağı: 450, 452, 698
Seylân Nehri: 412, 454
seylân tabak: 347, 348
seylân taşı madeni: 452
seylânî (elma cinsi): 271
Seylânlı çekmece (pîştahta): 334
seylâvî (at cinsi): 224, 436
Seymer Camii (Basra'da): 651
Seymer Hamamı (Basra'da): 652
seyyah: 14, 44, 76, 81, 139, 212, 611, 771, 810
Seyyid Abdurrahman Efendi: 731
Seyyid Ahmed Derrânî: 24
Seyyid Ahmed el-Bedevî Mesiresi (Mısır'da): 674
Seyyid Battal Cafer Gazi: 6, 7, 12, 20, 23
Seyyid Han (İmâdiye hâkimi): 688, 693, 698
Seyyid Han Medresesi (İmâdiye Kalesi'nde): 704, 709
Seyyid İmam İbrahim: 602
Seyyid Kemahlı Sultan: 23
Seyyid Muhammed Âkûlî: 599
Seyyid Murad Han: 705
seyyid: 194, 252, 316, 612, 630
Seyyidler Köyü (Nihâvend Şehri'nde): 461
seyyidler: 36, 196, 612, 652
seyyidü's-sâdât: 333, 346, 360, 465, 478, 810
sıbyan (çocuk) mektebi: 21, 132, 244, 409, 465, 567, 622, 748, 802, 808, 809
sıcak avşıla: 157
Sıçan Köyü (Bekûfâr Köyü): 695
sıdisi kebkebli pabuçlar: 98, 254
Sıdkı Efendi: 554
Sıfet Kalesi: 777
Sıfet Şehri: 80, 361, 482, 805
Sıffin cengi: 78, 103, 609, 610, 614, 626, 666
sığın (büyük geyik): 214, 240, 357, 378, 767
sığır camuzları: 103
sığır derisi: 60, 240
sığır kellesi: 217
sığır ödü: 147
sığır postu büyüklüğü: 7
sığır: 194, 240, 428, 458, 488, 638, 657, 687, 765, 798
sırma eyer: 150, 180, 373
sırma mebrum abâyîler: 345
sırma mebrum koşum: 176
sırma: 148, 195, 346, 372
sırmakeş: 534
sırmalı eyer:
sırmalı gömlekler: 375
sırmalı peştemaller: 157
Sırrî (hakkak): 148, 343
sırtlan: 208
sıtma: 119, 291, 537, 631, 755, 773, 790, 791
Sıyâmî Paşa: 473
sicil (Şer'iyye sicili): 16, 17, 18, 24, 208, 283, 794
Sidre uçmağı: 758
Sîh ü Zencîr Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Sihâm-ı Kazâ (kitap): 335
sihir: 161,764
sihirbaz: 122, 163, 165, 179, 275, 793
Siirt pirinci: 736
Siirt Sancağı: 33
Siirt: 34, 715, 740
Siirt'in pürçüklüsü yani kırmızı havucu: 740
Sikîf Kay (Harun Reşid veziri): 737
Sikîfâ Ekradı kavmi: 737
sikke ve hutbe: 10, 202, 203, 703
sikke: 32, 195, 410, 424, 551, 646
Silâhdâr Kara Murtaza Paşa: 63
Silâhdar Melek Ahmed Ağa: 555
Silâhdar Mustafa Paşa Hamamı (Malatya'da): 14
Silâhdar Mustafa Paşa sebili (Malatya'da): 12
Silâhdar Süleyman Ağa: 301
silâhdar: 178, 225, 277, 278, 437
silâhşör: 102, 146, 172
silâhşörlük: 145, 173, 265, 301
Silifke Dağları: 382
Silifke Sancağı: 220, 237
Silifke Suru: 491
Silistre Eyaleti: 417
Silivâne aşireti kasabası: 718
Simârü'l-evrâk li-İbn Hacce (kitap): 340
Sîmurg otağaları: 223
Sîmurg: 767, 672
simya ilmi: 146, 158, 159, 165
simya işleri: 164, 165
Simyât Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Simyat Kalesi dağları: 17
Simyat Nehri: 17
Sin Dağı: 84

Sin Kalesi (Bosna'da): 62, 81, 238, 500, 501, 681
Sin Kasabası: 577
Sin Kayası: 88, 89
Sin Şehri: 499, 681
Sin Varoş Kalesi: 500
Sînâ (Hekim): 706
sinağo: 570
Sinan Efendi: 338
Sinan Paşa Hamamı (Nihâvend Şehri'nde): 457
Sinan Paşa, Cığaloğlu: 406, 446, 448, 460, 471, 478, 390, 483, 522, 524, 448
Sincallı Köyü: 3
sincap kürk: 330, 353, 569
sincap: 170
Sincar akrebi: 88
Sincar Dağı: 59, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 98, 99, 100, 178, 711, 719, 744, 750
Sincar ipeği: 100
Sincar Kalesi: 77, 78, 80, 82, 83, 84, 89, 90, 91, 100, 101, 104, 110, 576, 727, 750, 775
Sincar kayaları: 84, 93
Sincar Kürtleri: 728, 775
Sincar Meliki Sencer Şah: 750
Sincar Ovası: 93, 104
Sincar piresi: 88
Sincar seferi: 743
Sincar Şah: 89
Sincar: 33, 76, 78, 85, 88, 99, 102, 103, 105, 296, 322, 361, 614, 726, 750, 803
Sincarî dili: 111
Sincevân Köyü: 663
Sind gemileri: 662
Sind tarihçileri: 533
Sind tüccarları: 466
Sind: 570, 573, 626
Sindî aşireti: 701
Sindistan: 582
Sindiyân Haburu Nehri: 750
Sindiyân Nehri: 708, 718, 750
Sindiyi aşireti: 60, 61, 718
Sindiyi Nehri: 61
Sine Kasabası: 576, 681
Sine Şehri: 499, 678
Sinekpazarı (Diyarbakır'da): 53
sini (altın): 278
sini (gümüş): 351
Sinn-i Rûhâ Kalesi: 28, 77
Sinoğlu Camii (Diyarbakır'da): 41
sipah kethüdayeri: 9, 28, 35, 90, 108, 116, 206, 252, 740, 748
Sipah Pazarı (Bağdad Kalesi'nde): 568
sipah pazarı: 48
sipahi ağaları: 252
sipahi: 215, 495, 545, 616
sipahiler: 252, 448, 548
sipehsâlâr (serdar) Alican: 237
Sipid ülkesi: 461
Sirâcüddin-i Bağdadî, Hazret-i: 601
Sirâh Şehri: 431
Sirâv Köyü: 431
Sirâv Nahiyesi: 431
sirke: 95, 147, 164, 241, 584, 742, 802
Siroz Şehri: 17
Sitti Gülsûme (Hz. Ali'nin kızı): 637
Sitti Hadice binti İmam Ali: 596, 637
Sitti Nefîse Camii (Mısır'da): 336
Sitti Zeyneb (Hz. Ali'nin kızı): 596, 637
Sitti Zübeyde (Harun Reşid hatunu): 585
Sivas (Ermen Kayser): 3
Sivas arpası: 411
Sivas Eyaleti: 3, 361, 417, 548, 556
Sivas Kalesi: 4, 235
Sivas: 3, 4, 5, 8, 22, 25, 26, 199, 202, 417, 448, 738
Sivas-ı Asvas: 3
Siverek beyi: 34
Siverek Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 77
Siverek Sancağı: 28, 33, 774
Siverin ve Severin kaleleri: 701, 807
sivri altın ve gümüş takke: 14, 51
siyah barut: 240, 311, 566
siyah üzüm: 203
Siyâkat hattı: 336
siyaset meydanı: 159, 321, 442
Siyer: 606
Siyer-i Nebî (kitap): 605
Siyer-i Nebî: 19
Siyer-i Nebî-i Nuh Efendi (kitap): 339
Siyer-i Nebî-i Veysî Efendi: 339
Slâhşörlük: 149
soba: 132
sof: 14, 98, 169, 353
Soffa Erbabı: 603
sofra kap kacakları: 157
sofra örtüleri: 347, 394
sofra: 228, 367
Sofraz Kalesi: 28

soğan: 99, 147, 271
Soğanlı ovaları: 181
Soğuk su mağaraları: 51
Sohbetü'l-ebkâr der-cevâb-ı Sübhatü'l-ebrâr (kitap): 338
Sokollu Mehmed Paşa: 551, 741
Sokrat: 135, 146
solkol ağası: 251, 558
solkol gazileri: 252, 649
solucan: 87, 797
somaki, mermer: 39, 53, 155, 458
sorguc-ı hümâ: 348
sorguc-ı şâhî: 225
sorguç: 227, 346
Sorkun Köyü: 3
sovukluk: 154
soylu at cinsi: 103
Söğüt Şehri: 198, 202
söğüt: 461
Sönbeki Adası: 746
su değirmeni: 38, 46, 706, 715, 733, 774
su dolabı: 475, 777
su kabağı: 147, 271, 583
Su Kapısı (Cizre Şehri'nde): 733, 734
Su Kulesi yolu (Van Kalesi'nde): 242
su kulesi: 266
su kuyuları: 14, 51, 406, 423, 468, 487, 489, 498, 504, 508, 519, 520, 569, 709, 791, 799
su kuyusu: 383, 703, 704
su mahzenleri: 51
su sarnıçları: 82, 116, 205, 377, 382, 709
su yolu: 10, 69, 128, 196, 220, 242, 266, 463, 489, 728
Su'bân Dağı (Sübhan Dağı): 211
subaşı: 81, 181, 193, 206, 216, 219, 290, 361, 785
Sudak Bağı: 17
Sudak elması: 18, 271
Sudak Kalesi (Kırım'da): 82, 237
Sudan ülkesi: 336, 582, 666
Suhte Mehmed Paşa: 460
Sulhname: 397, 451
Sultan Adud adlı padişah: 603
Sultan Ahmed Han oğlu Sultan İbrahim Han: 559
Sultan Ahmed Han oğlu Şehzade Murad: 545
Sultan Ahmed Han: 437, 451, 768
Sultan Ahmed-i Becem: 531
Sultan Alâeddin: 7, 10, 190, 198, 202
Sultan Bayezid: 503
Sultan Bayezid-i Velî işi (yay cinsi): 344
Sultan Berkûk (Mısır padişahlarından): 775
Sultan Boğa Bay (Osmanoğulları atası): 198
Sultan Celâyir, Akkoyunlu padişahı: 190
Sultan Çarşısı (Bağdad Kalesi'nde): 568
sultan çarşısı: 423, 455
Sultan el-Müstekfî Billah: 189
Sultan Evhadullah: 122, 131, 139, 170, 280
Sultan Gavrî: 191, 726
Sultan Hamamı (Van'da): 266
Sultan Hasan Camii: 409
Sultan Hasan Yaylağı: 4
Sultan Hasan: 198, 219
Sultan Hüseyin: 703, 709, 716, 725
Sultan Hüseyin-i âdil Medresesi (İmâdiye Kalesi'nde): 705
Sultan Kalavan Kalesi: 38
Sultan Kalesi, Mehennâvî: 658
Sultan Kâzım: 198
Sultan Mehdî Sarayı: 808
Sultan Mehmed Han: 283
Sultan Meymendî (Osmanoğulları atası): 198
Sultan Murad: 283, 326, 387, 396, 430, 441, 546
Sultan Mustafa Han: 543, 544, 768
Sultan Osman Han: 449, 451, 543, 768
Sultan Osman olayı: 392
Sultan Süleyman camii (Van Kalesi'nde): 244
Sultan Süleyman Han: 8, 32, 233, 378, 453, 483, 567, 574, 745
Sultan Şeref Medresesi (Bitlis'de): 132
Sultan Şerefeddin-i Abbasî (Tarihçi): 123
Sultan Tohta Bay: 198
Sultan Uzun Hasan Camii (Rumiye'de): 408
Sultan Uzun Hasan: 381, 636
Sultan Veled Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Sultan Velî Şemseddin ibn Hazret-i Abbas (Çobanoğulları'ndan): 199
Sultan Veys menzili: 117
Sultan ziyareti (Cizre Şehri'nde): 734
Sultanbağı Dağı: 766
Sultaniye Kalesi: 445, 524, 683, 788
Sultaniye Şehri: 539, 784
sulu kumru (kayısı çeşidi): 18

Suluk Kulesi (Van'da): 244, 266
Suluk Mahallesi (Van'da): 264
Suluk yolu (Van Kalesi'nde): 242, 244
Sunca Kenti (köyü): 432
sunkur (kuş cinsi): 146
Sunkur kasabası: 417
Sunkurî (kılıç cinsi): 343
Sunkuroğlu Köyü: 3
Sur Kasabası: 28
Sûrân kavmi: 694
Sûrân Kürdü dili: 111, 711
Sûrân, Sûrân Kürtleri: 505, 685, 694, 783
Sûrân-ı Ardalân Ekradı uleması: 132
Suren Baba ziyâreti: 364
Sûr-ı İsrafil: 187
Sûr-ı Tılâ-yı Gazan (Toprakkale): 406
Sûrîd Hekim: 722, 780
Surp Köyü (Adilcevaz'da): 287, 359
Surp Nahiyesi: 130, 251
Surplu kavmi: 313
Surucek Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Sûsî (şeyhülkurrâ): 759
Susurat Köyü: 221
Suyolcuzâde (---) Çelebi (Hattat): 336
Sübhan Dağı Ilıcası: 209
Sübhan Dağı Mağarası: 211
Sübhan Dağı Yaylası: 194, 208
Sübhan Dağı: 107, 188, 194, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 218, 463, 793
Sübhan Kayası: 210
Sübu' kavmi, yani arslanlar: 767
sübyancı: 341
Sücâh Bağı: 18
Sücâh Balı (Evliyâ Çelebi'nin babasının çobanı): 766
Sücâh Bey sarayı: 109
Sücâh İmam Mektebi (Malatya'da): 12
Sücâh Paşa (vezir): 450
Süheyb-i Rumî, Hz.: 149, 752
Sührâb Efendi: 456
Sührâb Han: 680
Sührâb Köyü: 526
Sükkerîzâde: 339
Süleyman Bay: 190
Süleyman Bey (Hüsrev Paşa yeğeni): 229, 252
Süleyman Bey Bağı (Van'da): 272
Süleyman Bey Sarayı (Van'da): 265
Süleyman Bey, Mahmudî (Hoşâb Hâkimi): 362
Süleyman Bey: 376, 377
Süleyman Beyi Medresesi (Cizre Şehri'nde): 729
Süleyman Han (Lûristan hâkimi): 675, 678, 679
Süleyman Han Camii (Erçiş'de): 216
Süleyman Han Camii (Van Kalesi'nde): 244
Süleyman Han defterleri: 258
Süleyman Han fermanı: 507
Süleyman Han kanunnamesi: 33, 250, 260, 684
Süleyman Han kanunu: 80, 206, 251, 253, 257, 259, 276, 329, 378, 527, 528, 529, 530, 557, 559, 560, 647, 669, 684, 685, 693, 699, 701, 725, 739, 748, 785, 800
Süleyman Han mehterhanesi: 249
Süleyman Han otağı: 348
Süleyman Han yazımı: 28, 116, 527, 693
Süleyman Han, Kanuni: 677
Süleyman Han: 32, 80, 147, 181, 192, 204, 205, 208, 215, 216, 220, 221, 234, 235, 236, 237, 241, 246, 250, 259, 260, 261, 332, 335, 359, 366, 392, 423, 433, 443, 444, 445, 446, 447, 453, 455, 460, 470, 478, 481, 495, 503, 504, 538, 539, 540, 541, 542, 551, 552, 556, 560, 566, 574, 575, 646, 679, 680, 682, 684, 688, 699, 741
Süleyman Han'ın Kesik adlı topu: 286
Süleyman Kalesi: 376
Süleyman Nebî: 754
Süleyman Paşa (Maraş Paşası): 497
Süleyman Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Süleyman Paşa, Hadım: 406, 460
Süleyman Paşa: 264
Süleyman sanatları: 377
Süleyman serâperdesi: 372
Süleyman Şah (Ertuğrul'un babası): 10, 190, 198, 200
Süleyman Şah, Kanuni: 783
Süleyman Şah: 10, 216, 219, 235, 541
Süleyman, Hazret-i (İmam Hüseyin'in, kölesi): 598
Süleyman, Hazret-i: 197, 418, 444, 482, 658, 752, 753, 754, 767
Süleyman, Kanuni Sultan: 383
Süleyman, Koca Hacı (ok ustası): 244
Süleymanî otağı: 236

Süleymaniye minâresi: 165, 220, 285, 363
Süleymaniye: 39, 546
Süleymaniyye Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Sültan Dürûğ Köyü: 518
Sültan, Acem diyarında sancakbeyi: 390
Sülupyân adlı aşiret: 719, 720, 726
Sülupyân Camii: 719
sülün (kuş cinsi): 713
sülüs hattı: 335, 336
sümbül: 21, 70, 153, 622
Sümeyke Şehri: 808
sümüklü böcekler: 164
Sünceli Dede: 487
Sünen-i Davud (kitap): 340
süngü: 102, 366
Sünnî gaziler: 683
Sünnî kavim: 689
Sünnî Kürtler: 679
Sünnî mabetgâhı: 484
Sünnî mezhep: 538
Sünnî: 74, 216, 375, 400, 409, 411, 415, 418, 420, 426, 430, 449, 457, 461, 466, 468, 475, 478, 509, 516, 540, 551, 574, 581, 687, 743
Süpürge Kapısı (Malatya'nın kapısı): 11
Sürhbîd Kalesi Ovası: 526
Sürhbîd Kalesi: 461, 462, 492, 524
Sürremin adlı köy: 577
Süryanî dili: 762, 776, 777
süsen (çiçek cinsi): 153
süt çeşmeleri: 194, 195
süt kardeşleri Selmâ (Hazretin): 623
süt sarnıcı: 194
süt: 80, 157, 194, 378, 410, 615
süvari: 507, 685
Süveys benderi: 185
Süveys Denizi: 210, 728
süzme bal: 16
Şaban Efendi Hamamı (Bağdad'da): 570
şadırvan: 38, 48, 70, 144, 153, 154, 155, 206, 217, 272, 387, 410, 472, 667, 713
Şâfî, Şeyh: 24
Şâfii camii: 39, 40
Şafiî Han (Lahsa Hâkimi): 554
Şafiî Medresesi (Diyarbakır'da): 42
Şafiî mezheb: 365, 487
Şafiî mezhebi: 36, 42, 39, 111, 117, 130, 131, 133, 175, 252, 378, 381, 407, 408, 492, 505, 509, 688, 689, 700, 703, 710, 716, 731, 743, 796
Şafiî namazı: 249
Şafiî vakti: 2, 71, 93, 249, 318, 370, 565
Şafiî: 23, 465, 487, 785
Şâğât u Rüstem: 226
Şah Abbas: 373, 427, 544, 545
Şah Abbas-ı Evvel Camii: 419
Şah Abbas-ı Sânî: 425
şah akası: 436
Şah askeri: 255
Şah Bedlis: 123
Şah Behistvân: 695
Şah Budak (Hemedan eşrafından): 466
Şah Celâyir (Azerbaycan padişahlarından): 189
Şah Cihan Camii (Dümbülî Kalesi'nde): 423
şah çarşısı: 409, 452, 456, 457, 461, 486, 492, 498
şah defteri: 549
Şah Gâve yapısı: 515
Şah Gediği: 255, 370, 385, 386, 390, 402, 403, 427, 527
Şah Gıyâseddin: 454, 491
Şah Hıyâbânı koyağı: 476
Şah Hudâbende imareti: 469
Şah Hûşeng: 518
Şah Hüseyin: 173
Şah I. Abbas: 470
Şah II. Abbas: 391
Şah İmâdeddin-i Şirazî: 483, 485
Şah İsmail cengi: 722
Şah İsmail oğlu Elkas Mirza: 507
Şah İsmail oğlu Şah Tahmasb: 538
Şah İsmail vakfı: 391
Şah İsmail: 31, 126, 191, 273, 355, 445, 446, 473, 494, 526, 528, 538, 550, 574, 663, 679, 725, 783
Şah İsmail'in Zâlim Ali adlı hanı: 679
Şah Keyûmers: 518
Şah Köprüsü (Bîsütun Dağı'nda): 461
Şah Köprüsü (Mihriban Nehri'nde): 496
Şah Köprüsü: 526
Şah Kör Hudâbende hanlarından Kençel Tokmak Han: 413
Şah Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Şah Kulu (Nakkaş): 341
Şah Mahmud (Hattat): 337
Şah Mansûr-ı Basravî: 493
Şah Pazarı Sebilleri (Kazvin'de): 486
Şah Pervîz: 493

Şah Safî Kulı Cığalı Ali Han: 484
Şah Safî: 474, 475, 549, 553, 555
Şah sebili: 519
Şah Sevdi Sültan (Acem sültanı): 549
şah sikkesi: 402
Şah Sincar Kalesi: 83
Şah Tahmasb Camii: 419
Şah Tahmasb kardeşi Elkas Mirza: 191, 233
Şah Tahmasb: 181, 233, 234, 236, 392, 406, 419, 474, 503, 538
şah yarlığı: 441, 516, 538
Şah Zâvil: 615
Şahbaz Aka: 456
Şahbender Bağı: 399
Şahbender defteri: 702, 713
Şahbender kaydı: 732
Şahbender Köyü (Erdebil yakınında): 446
Şahbender Sarayı (Kazvin'de): 486
şahbender: 9, 36, 81, 130, 193, 206, 251, 407, 430, 497, 518, 527, 528, 557, 568, 617, 621, 643, 649, 671, 686, 700, 785
Şahbenderoğlu Sarayı: 408
Şâh-ı Ken'ân: 591
Şâh-ı Necef: 590
Şah-ı şâhân hattı: 337
Şahî Nehri: 579
şahî sorguç: 369
şahî top: 193, 220, 285, 286, 291, 307, 310, 319, 360, 370, 377, 419, 421, 491, 495, 556, 640, 641, 642, 696, 728, 775
şahî ve balyemez toplar: 644, 696
Şahika Dağı: 79
Şahika Kalesi (Mardin Kalesi): 79
şahin telleri: 170, 223, 254, 344, 697
şahin yuvalı: 205
Şahin Yuvası Dağı: 204
şahin yuvası: 715
şahin (kuş cinsi): 146, 221, 239, 297, 357, 448, 474, 527
Şahinkayası Kalesi (Anadolu'da): 237
Şahnâme-i Firdevsî-i Tûsî (kitap): 334, 335
şahnişin (cumba): 128, 668
Şahoy Kalesi: 60
Şahruh Kay ziyareti: 523
Şahruh Tekkesi (Hemedan'da): 465
Şahseven Köyü: 429
Şahseven: 4, 255, 417, 429, 581
Şahverdi Han: 471
Şair Hayyâm: 476
Şair: 14, 50, 136, 147, 263, 268, 456, 466, 487, 498, 505, 509, 569, 652, 707, 713, 731, 790
şakakıl: 157
Şakakî koyunu: 275
Şakakî Kürdü: 83, 798, 799, 800
Şakakî Yezidîleri: 798
şakâyık (çiçek cinsi): 153
Şakku'l-acûz suyu (Diyarbakır'da): 46
şal (Keşmirî): 180, 352
şal ve şapik: 98, 129, 170
şal, şapik ve çarik kuşak: 710
şal: 14, 112, 254, 352, 697
Şalgam: 740
şalgam: 740
şalvar: 191, 254
Şam at zırhı: 345
Şam atları: 436
Şam bilginleri: 751
Şam demiri: 343
Şam dükkânları: 466
Şam fıstığı: 297
Şam halifesi: 629
Şam Hamevîsi: 510
Şam Havranı tahılı: 411, 488
Şam kutnisi (pamuklusu): 164
Şam Mahallesi (Bitlis'de): 133
Şam Padişahı Hişam bin Abdülmelik: 199
Şam Şehri: 493, 676, 417, 110, 614
Şam Şeyhi Alî Fâris: 76
Şam Trablusu: 381, 418, 548, 560, 606, 610
Şam Veziri Bıyıklı Derviş Mehmed Paşa: 548
Şam Veziri Koca Hüsrev Paşa: 234
Şam Veziri Küçük Ahmed Paşa: 501
Şam yastıkları: 345
Şam: 13, 19, 39, 53, 70, 75, 80, 89, 99, 103, 173, 174, 191, 231, 233, 252, 361, 365, 380, 410, 417, 453, 458, 461, 482, 483, 501, 506, 531, 537, 538, 555, 556, 573, 575, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 614, 615, 623, 624, 626, 628, 632, 666, 667, 676, 720, 728, 738, 751, 773, 775, 781, 786, 788, 800
Şamakı: 191, 417, 233, 530, 776
Şamakî hanları: 434
Şamakî:

şamdan (gümüş): 351
şamdan: 580, 610, 611
Şamhal Şah (Dağıstan padişahı): 767
Şam-ı Gaziyan: 547
Şam'ın zeynî üzümü: 411
Şâmî (elma cinsi): 271
Şamük (Büzürcmihir'in kardeşi): 682
Şamük Kalesi: 682
Şânî Efendi (mal defterdarı, şair): 250, 264, 268
şapik: 14, 136, 169, 180, 254, 314, 697
Şâr Köyü): 671
şarap (içki): 28, 164, 241, 386, 476, 605
şarap içmek: 565
şark lisanı: 272
Şat adaları: 667
Şat deryâsı: 655
Şat havzası: 108, 667
Şat kavunu: 71
Şat keleği: 106
Şat kelekçileri: 691
Şat Köprüsü: 105, 790
Şat Nehri havzası: 659
Şat Nehri: 18, 26, 27, 28, 37, 38, 51, 55, 56, 57, 57, 58, 58, 59, 59, 60, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 71, 72, 77, 78, 78, 81, 90, 92, 93, 106, 108, 109, 113, 124, 124, 140, 188, 534, 539, 558, 561, 563, 564, 565, 567, 569, 572, 572, 573, 574, 575, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 588, 601, 616, 617, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 654, 655, 656, 658, 659, 660, 664, 664, 665, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 672, 675, 682, 691, 708, 718, 719, 720, 721, 724, 725, 726, 727, 728, 730, 733, 735, 737, 739, 740, 741, 742, 750, 775, 776, 777, 778, 782, 786, 787, 791, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 801, 802, 803, 807, 808, 809
Şatah Kasabası: 720
Şatak Kalesi (Van Eyaleti'nde): 61, 184, 254, 365, 720
Şatak sancakbeyi: 259
Şatakî aşireti Kürtleri: 81
Şatakî lehçesi: 711
Şâtıbî (kitap): 335
Şâtır Ali (cellat): 296
Şâtır Hüseyin Paşa Hamamı: 566
şâtır: 225, 684
şâtırbaşı: 357
Şatt-ı Abadan: 578
Şatt-ı Arap: 27, 28
Şatt-ı Bağın: 56
Şatt-ı Dicle: 576, 742
Şatt-ı Fırat: 60, 809
Şattularab bendleri: 649
Şattularab kıyısı: 36, 70, 671
Şattularab Köprüsü: 572, 788
Şattularab Nehri: 38, 46, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 77, 80, 108, 124, 472, 481, 534, 547, 561, 563, 563, 574, 575, 578, 585, 644, 647, 649, 650, 654, 655, 656, 661, 669, 691, 728, 747, 750, 777, 781, 786, 791, 801, 802, 811
şayka topları: 205, 228, 557
şebekeli bağ, bostan: 17, 21, 22, 70, 140, 188, 273, 410, 456, 457, 582
şebhûn (gece baskını): 397
Şebîb bin Abdullah en-Nehşelî: 599
Şebîbü'l-Hars bin Serî: 601
Şebinkarahisar Kalesi: 81, 237, 379
Şecerüddür Hatun: 737, 738
Şecerüddür Kalesi: 738
Şeddâd oğlu Cemşid: 464
Şeddâd seddi: 138
Şeddâdî duvar:
Şeddâdî yapı: 10, 27, 108, 127, 173, 215, 218, 245, 246, 360, 385, 387, 419, 422, 563, 572, 584
şedde (balya) barut: 230, 407
şeftali gülü: 169
şeftâli: 489
Şehâb ibn Zünnûn-ı Mısrî: 473
Şehâbeddin Sühreverdî Tekkesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Şehâbeddin-i Sühreverdî İmareti (Bağdad'da): 570
Şehâbî kavmi: 606
Şehbâzî kavmi: 606
şehbender ağası: 465
şehbender: 670, 726, 748
Şehdü'ş-şems adlı yer: 587, 618
Şehîdü'ş-şems adlı mahal:
Şehir daruğası (subaşı): 407
şehir kadısı: 333
şehir kethüdası: 216
şehir mollası: 333, 518
şehir muhtesibi: 8, 726
şehir naibi: 8, 81, 252, 785
şehir subaşısı: 28, 250, 740, 748, 785
şehir voyvodası: 9, 35

Şehit Hüsrev Ağa: 118
Şehit Nureddin (Bağdad padişahı): 537, 788
Şehlâ Bey (mühürken): 343
Şehnâme (kitap): 341, 342, 343, 375
şehremini: 558
şehrengiz: 490, 502, 505, 516
Şehrezûl Dağları: 390
Şehrezûl diyarı: 676
Şehrezûl Eyaleti: 62, 446, 675, 677, 682, 684, 685, 688, 784, 801
Şehrezûl hâkimi: 699
Şehrezûl kaleleri: 545
Şehrezûl Kalesi: 497, 538, 683, 784
Şehrezûl Kürtleri: 420, 461
Şehrezûl Şehri: 411, 454, 694
Şehrezûl yaylaları: 577
Şehrezûl: 110, 374, 391, 443, 462, 479, 495, 500, 675, 676, 677, 680, 682, 683, 684, 685, 686, 688, 701, 710, 785, 787, 788, 798
Şehrezûr: 683, 686, 688
Şehr-i Bânû: 531
Şehr-i Zûr: 683, 684, 686, 687, 695
Şehribân kadısı: 532
Şehribân Kalesi: 524, 784
Şehribân narı: 732
Şehribân Nehri: 579
Şehribân Şehri Kapısı (Cerbân Kan Şehri'nin): 512
Şehribân Şehri: 504, 514, 531, 673
Şehribân u Mendelî: 592
Şehristân Camii (Kazvin Şehri'nde): 484
Şehzade Bayezid Han: 235
Şehzade Cihangir: 235
Şehzade Selim Han: 235
şehzade: 89, 116, 151, 177, 180, 331, 526, 537, 738
şeker kamışı: 663
şeker şerbeti: 157, 410, 657
şekerli yiyecekler: 105
Şem'î Lugati (kitap): 335
Şem'ûn, Hz.: 805
Şemîrân Kalesi: 678
Şemlâl bin Eres: 754, 757
şemmâme amber: 348, 354, 372, 402, 426, 437
Şems Ali: 688
Şems Efendi Camii (Diyarbakır'da): 41
Şems Efendi: 41, 42
Şems Han Camii (Dümbülî Kalesi'nde): 423
Şemseddin Bey (Abdâl Han'ın oğlu): 151, 332
Şemseddin Emir (Hâridât Adaları Hâkimi): 554
Şemseddin-i Hoyî hazretleri: 386
Şemsi Han (Nakkaş): 341
Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin Paşa: 92, 362, 376
şemşirbâz: 145
Şemûyil, Hz.: 805
Şen ve şakacılar yurdu: 52
şenlik ve sevinç topları: 646
şerbet (avşıla): 171
şerbet (ayva perverde): 16
şerbet (gülnâr): 469
şerbet (hurma): 571
şerbet (katr-ı nebât): 105
şerbet (kıjı): 469
şerbet (köknar): 171, 469, 732
şerbet: 16, 157, 347, 584, 697
şerbetçilik: 150
Şerbetin: 25, 29, 37
Şeref (Abdâl Han'ın oğlu): 151
Şeref Bey (Bârgiri Beyi): 286, 368
Şeref Han (Bitlis Hanı): 234, 235, 337
Şeref Han (Mahmudî): 218, 307
Şeref Han Camii (Bitlis'de): 131, 172, 357
Şeref Han Hamamı (Bitlis'de): 137
Şeref Han Hanı (Bitlis'de): 133
Şeref Han İmareti (Bitlis'de): 172
Şeref Han Medresesi: 117
Şeref Han Mektebi (Bitlis'de): 132
Şeref Han Sarayı (Bârgiri'de): 219
Şeref Han: 136, 137, 282, 284, 355
Şerefeddin (Abdâl Han'ın oğlu): 157, 332
Şerefeddin Camii (Bitlis'de): 130
Şerefiye imamı: 135
Şerefnâme (kitap): 83, 123, 334
Şerh-i Fusûs (kitap): 338
şeştâr (müzik âleti): 148
şeştârî (çalgıcı): 71
Şevki Efendi: 338
Şevrî Sultan: 73
Şeybe Dede: 423
Şeybeoğlu: 553
Şeyh Abdurrahman-ı Kınâvî: 759
Şeyh Abdurrahmân-ı Şefî-i Melâyik: 759
Şeyh Abdülkâdir el-Cîlânî: 590, 811
Şeyh Abdülkâdir-i Cîlânî Camii (Bağdad Kalesi'nde): 567
Şeyh Ahmed el-Gazâlî: 601

Şeyh Akay Camii (Rumiye'de): 409
Şeyh Alemdâr: 175
Şeyh Ali Ahlatî: 196
Şeyh Ali Han-ı Lûrî: 473
Şeyh Ali Nâcî: 419
Şeyh Ali Tirmidî: 419
Şeyh Arab Cebbârî ziyareti: 419
Şeyh Bağavî: 759
Şeyh Berrâvî: 656
Şeyh Burhaneddin: 602
Şeyh Cömerd Kassâb: 602
Şeyh Dede Maksûd-ı Ahlatî: 338
Şeyh el-Mesânî: 602
Şeyh Fazlûn el-Âbid: 601
Şeyh Habîbullah Camii (Basra'da): 651
Şeyh Halil Tekkesi Köyü: 3
Şeyh Hammâd-ı Debbâsî: 586
Şeyh Hasan el-Kanahî: 175
Şeyh Hasan en-Nûrî: 586
Şeyh Hasan Mahallesi (Bitlis'de): 133
Şeyh Hasan Mescidi (Bitlis'de): 132
Şeyh Hasbîzâde: 136
Şeyh Hazret-i Çoban Sultan: 742
Şeyh Hazret-i Ebu Tâhir: 175
Şeyh Hazret-i Necmeddin Sûrânî: 110
Şeyh Hazret-i Zuli Sultan ziyaret yeri: 78
Şeyh ibn Kesîr (şeyhülkurrâ): 759
Şeyh İbrahim el-Fazl: 602
Şeyh İbrahim Mescidi (Bitlis'de): 132
Şeyh İshak Fakih (Kütahyalı, Hattat): 336
Şeyh İzzeddin b. Ali ibn Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid Şeybânî ibnü'l-Cezerî: 796
Şeyh Mahallesi (Diyarbakır'da): 47
Şeyh Matar: 67
Şeyh Muhammed el-Fazl: 602
Şeyh Muhammed el-Gavs: 734
Şeyh Muhammed el-Kudûrî: 602
Şeyh Muhammed el-Müftecib merkadi: 618
Şeyh Muhammed el-Müntecib: 587
Şeyh Muhammed el-Veberî: 602
Şeyh Muhammed en-Nu'mânî: 602
Şeyh Muhammed en-Nûrî: 601
Şeyh Muhammed ibn Cezerî eş-Şâfiî: 734
Şeyh Muhammed: 602
Şeyh Muhammed-i Halânî: 601
Şeyh Muhammed-i Tâhir: 619
Şeyh Muhammedü'l-Gavs: 729
Şeyh Muhyiddin el-Arabî: 338, 634, 763
Şeyh Mustafa Ahlatî: 187, 196
Şeyh Mustafâ Uryânî Tekkesi (Basra'da): 651
Şeyh Nasreddin-i Kirmanî: 339
Şeyh Necbüddin: 602
Şeyh Necmeddin: 602
Şeyh Pirim Ağa (Balta Kalesi hâkimi): 716
Şeyh Rumî Medresesi (Diyarbakır'da): 43
Şeyh Rumî Tekkesi (Diyarbakır'da): 44
Şeyh Rumî: 73, 76
Şeyh Sa'dî (Gülistan yazarı): 238
Şeyh Sa'dûn Köyü: 751
Şeyh Safî kanunu: 435, 516
Şeyh Safî Kenti (köyü): 432
Şeyh Safî narhı: 410
Şeyh Safî türbedarı Şeyh Vâcid: 452
Şeyh Safî türbesi: 451
Şeyh Safî: 416, 417, 432, 451
Şeyh Sâlih: 417
Şeyh Sâriye: 460
Şeyh Sürhbîdî: 466
Şeyh Şamî Köyü: 3
Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Camii (Bağdad Kalesi'nde): 566
Şeyh Şehâbeddin-i Sühreverdî: 552, 811
Şeyh Şehrezûlî: 743, 744
Şeyh Şemseddin el-Fenârî telifi: 338
Şeyh Şihâbüddin: 601
Şeyh Şücaeddin-i Gazvinî: 493
Şeyh Takî Dede: 196
Şeyh tefsiri (kitap): 335
Şeyh Zûlî Sultan menzili: 743
Şeyhanî (kılıç cinsi): 29, 117, 148, 169, 170, 343, 810
Şeyhu'l-Fezâyil mezarı: 618
Şeyhülarab Mescidi (Bitlis'de): 132
Şeyhü'l-garib ziyaret yeri: 175
Şeyhülislâm Ebussuud Efendi: 539
Şeyhülislâm Hüseyin Efendi: 768
Şeyhülislâm Kürt Mustafa Efendi: 569
Şeyhülislâm Molla (---) Efendi sarayı (İmâdiye Kalesi'nde): 703
Şeyhülislâm Zeynelâbidin Efendi: 556
şeyhülislâm: 8, 28, 252, 276, 331, 332, 335, 518, 549, 649, 697, 700, 706, 740, 785
şeyhülkurrâ: 43, 759
şeyhüssâdât: 518

Şeyhzâde (şair): 569
Şeyhzade Dede Mehmed (Hattat): 334
Şeyhzâde İsmail Çelebi (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 49, 50
Şeytan hileleri: 88
şeytan işi: 139
şeytan: 94, 754, 757, 760, 762, 764
şeytancık: 88
şıdak kamçı: 223
Şıdak Tatarı: 711
Şıhı Bay Çelebi (tabip): 268
Şıhoy Beyi Mehmed Bey: 696, 701
Şıhoy Kalesi: 693, 696, 701
Şıkıf Kalesi (Şam'da): 237
Şıkloviçse Kalesi (Kanije'de): 237
şıpırtma, börk: 223
şırluğan yağı (susam yağı): 240
şîb (kumaş cinsi): 410
şîb ü zerbâf (ipekli ve sırmalı kurmaşlar): 176
şîb yorgan: 345
Şiblî, Hazret-i: 586
Şihâbî Çelebi: 339
Şiî Urbân: 663
Şiî: 4, 5, 63, 275, 386, 456, 461, 462, 468, 475, 476, 484, 493, 505, 509, 512, 513, 516, 525, 558, 578, 581, 622, 641, 645
şiir: 22, 149, 175
şilbe çöreği: 489
Şimâl Kasabası: 648
şimşir: 390, 713
Şinikçi Ahmed Ağa: 370
Şîr Ali Köyü (Rey şehrinde): 524
Şiraz: 505
Şirazlı Han Kulı işi (yay cinsi): 344
Şirazlı Piyâle işi (yay cinsi): 344
Şirazlı Yâr Velî işi (yay cinsi): 344
şîre-i engür (üzüm suyu): 333
Şirek Bağı (Biltis'de): 144, 172
Şirek Bağı (Van'da): 271, 272
şîr-erzen (yemek): 489
şîr-i hurmâ: 350, 394
şîr-i mâhî: 334
Şirin (Harun Reşid'in kızı): 480
Şirinî tarzı kalpak: 223
Şirvan beyi: 129, 226, 303, 326, 327, 329, 357
Şirvan Kürdü kavmi: 711
Şirvan ve Hizan Dağları: 358
Şirvan vilâyeti: 61, 253, 258, 365, 530, 716
Şirvan: 136, 191, 233, 243, 357, 417, 434, 776
Şirvan-ı Şamakı Hükümeti: 503
Şirvanî dili: 111
Şirvanlı: 327
Şirvî beyi: 259, 289, 307, 310
Şirvî: 453
Şîs Nebî, Hazret-i: 586, 597, 634, 635, 645, 646, 781
şişe: 159, 442
şişebâz: 145
şişecilik: 149
şişeden el kumbarası: 96
şiyâf-ı zükûrî: 147
Şuayb Peygamber: 765
şumna (tahıl anbarı): 82
Şureger beyi: 304, 307
Şureger Sancağı (Van Eyaleti'nde): 253, 257, 258, 259
Şureger: 368
Şûrî Baba: 423
Şurûtu's-salât (kitap): 338
Şûzeb, Hazret-i (Şâkirî kölesi): 600
Ta'lik hat: 147, 148, 337, 343
ta'lîk hat: 335
tabahane (tabakhane, deri sepilenen yer): 242
tabak: 351, 438
Tabakât-ı Şa'râvî (kitap): 339
Tabakâtu'l-Hanefiyye li-İbn Dokmak (kitap): 339
Tabakâtu'l-huffâz ez-Zehebî (kitap): 339
Tabakâtu'l-Malikiyye li-İbn Ferhûn (kitap): 339
Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye li-İbni's-Sübkî (kitap): 339
tabanca tüfeng: 226
Tabanıyassı Mehmed Paşa: 547, 551
Taberistan: 62, 80, 197, 482, 695, 777
Tabeserân kavmi: 199
tabip dükkânları: 730
tabip: 50, 135, 194, 267, 456, 466, 487, 498, 509, 520, 568, 652
tabl ve alem sahibi: 378, 726
tablalı ceylân: 357
tabyalar: 702
tac (altın): 49, 456
tac (gümüş): 456
tac (Hurumî): 223
tac (kalaklı): 467
tac (kalenderî): 223
tac (Kâsımî): 223

tâc (zurzuvile): 425
tac: 223, 234, 256, 268, 280, 346, 386, 390, 391, 513, 725, 742, 747
Tâcdâr benderi: 663
Tâceddin Âlîşân (İran şahı): 204
Tâceddin hâkim: 233
Tâceddin Muhammed bin Abdullah: 339
Tâceddin Şah: 233, 245
Taclı Hanım: 355
Tâczâde (Hattat): 336
tağar (Bağdat tağarı 800 okkalık ölçü): 571, 621, 692
tahıl ambarları: 11, 128, 205, 216, 377, 500, 560, 566
tahıl gemileri: 65, 576
Tahıl ürünleri: 16, 469, 499, 510, 653, 714
tahıl: 82, 171, 240, 270, 411, 430, 456, 463, 475, 505, 571, 621, 693, 769
Tâhir Baybars Camii (Mısır'da): 337
tâhir subaşı: 557
Tahlîc, Melik (habis ruh): 753, 754
Tahmas Şah oğlu Kör Hudâbende Şah: 416
Tahmas Şah: 428, 443, 504, 539
tahmis: 141, 747
Tahmûres: 806
tahta köprü: 248, 407, 616
Taht-ı Mâşa Dağı: 57, 453, 575
taht-ı Süleymân: 592
tahtırevân: 501
Tahtıvan (Van Gölü kıyısında): 129, 182, 186, 236, 253, 281, 290, 291, 299, 328, 358
Tahtıvan Hanı: 290
Tahtıvan Kalesi: 181
Tahtıvan Limanı: 291
Tahtigân kervansarayı: 776
Tâif Hükümeti: 625
Tâk-i Kisra (Kisra Kemeri): 534, 535, 589, 674
Takiyeddin-i Belhî (Nakkaş): 341
Taklaban Dağı: 145, 293
Taklaban Deresi: 140, 153, 312
Taklaban Mahallesi (Bitlis'de): 133, 138, 145, 154, 172
taklitçiler: 71, 152, 280, 410
Takvîmü'l-Büldân (kitap): 176, 338, 481
takke: 136
talan: 295, 396
talancı: 294
Talbar Han: 497
Talha bin Abdullah (Ubeydullah), Hazret-i: 624, 657
Talha yolu (Basra'da): 657
Tâli'u's-Sa'îd (kitap): 340
Tâlûtî tuğulkalar: 697
Tam kavmi: 767
Tanca Şehri (Mağrip ülkesinde): 337
tandır: 695
Taraklı Kasabası: 2
taraş (av köpeği veya tazı): 247, 357, 391
tarçın: 71
Tarh (Hazret-i Nuh oğlu): 721, 722, 723, 734
Tarhû-yı Enderey Şehri: 518
tarih ilmi: 779
tarih kitapları: 780
Tarih sahibi Hatîb-i Bağdadî: 800
Tarihçi Ermeni Mıkdisî: 62, 515, 534, 633, 698
Tarihçi Ayn-ı Ali Efendi Basra defterdarı: 647
Tarihçi Mıkdisî ibn Beyhakî Yarmenî: 123
Tarihçi Mıkdisî: 62, 78, 110, 231, 412, 683, 721, 723
Tarihçi Rum Yanvan: 721, 723
Tarihçi Şeref Han: 118, 185, 269
tarihçiler: 89, 759
Tarih-i Avân-ı Unvân (kitap): 481
Târîh-i Câmi'u'l-hikâyât (kitap): 338
Târîh-i Fethnâme-i Mısır Selim Han eliyle (kitap): 338
Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi' (kitap): 338
Tarih-i Hallikân (kitap): 481
Tarih-i Hıtat (kitap): 481
Târîh-i Mıkdisî (kitap): 208, 629
Târîh-i Mısır (kitap): 339
Târîh-i Mir'ât-ı Kâ'inât (kitap): 338
Târîh-i Mîrhând (kitap): 208, 338
Târîh-i Peçevî (kitap): 338
Târîh-i Sâlih Efendi (kitap): 338
Târîh-i Şeyh Suyûtî (kitap): 339
Târîh-i Tecrîd fi's-Sahâbe (kitap): 339, 668
Târîhu's-Seb'a (kitap): 668
Târîhu'z-za'îfe li-Kemal el-İdfevî (kitap): 340
Tarîkat-ı Muhammedî kitabı: 74
Tarsus Şehri: 197, 482, 536
tas (gümüş): 174
tasavvuf ilmi: 43

tasavvuf uleması: 761
tasnîfât: 148, 616
tasvirler (resim, çizim): 341
Taşkın Hoca: 574
Taşlı Kale (Akra Kalesi): 694
Taşlıca (Hersek'de): 345
Tatar askeri: 190, 223, 449, 537, 610, 684
Tatar Bey (Şirvan Beyi): 303
Tatar Bey oğlu: 327
Tatar Cinkız: 200
Tatar Çağatayı hattı: 195
Tatar Han: 449
Tatar kavmi: 199, 201, 453, 537, 794
Tatar tarihçileri: 794
Tatar yüzlü: 633
Tatar: 195, 201, 202, 260, 440, 537, 568
Tatarca: 762
Tatarhaniyye (kitap): 340
Tatar-ı sabâ-reftâr: 440
Tataristan: 62
Tâtekî kavmi: 296
Tatlı: 16, 505
Tatlıcılık: 150
tatlılar: 157
tâûn (veba) askeri: 769
tâûn defteri: 769
Tavaşî Anber Ağa: 347
Tavaşî Süleyman Paşa Camii (Mısır'da): 337
Tavaşî Süleyman Paşa: 392
tavla oyunu: 106, 248
tavşan uykusu: 284, 440
Tavşan: 87, 742, 776, 798
Tavşanlı Köyü: 1
tavuk yumurtası: 189
tavuk: 94, 111, 209
Tavukçu Mustafa Paşa (Erzurum Valisi): 275, 281, 284, 287
Tavukpazarı: 535
tâvûs kanadı: 344, 553
Tâvûs kuşu: 633
tâvûs taklası: 158, 166
tâvûs: 225, 308, 747, 763, 771
tâvûsî deve: 426, 438, 452
tâvûsî maya (dişi) deve: 402
Tay kabilesi: 81, 90
tay: 209
Tâyif: 582, 681
Tâyifî hecin deve: 553
taylesân (sarık cinsi): 225, 314
Taylûn Camii (Mısır'da): 337
Tayyar Mehmed Paşa (Diyarbakır Valisi, sadrazam): 74, 547, 785
tayy-ı mekân (yer değiştirme) ilmi: 158
tazı (kopek cinsi): 665, 688
Te'ab kavmi, yani tilki kavmi: 767
Te'aley (Şeytan'ın ismi): 759
teber: 240, 666
teberrâ: 409
Teberrâî: 63, 399, 416, 428, 476, 614, 630
tebkânî (elma cinsi): 271
Tebkânî elma yanak: 146
Tebriz bağları: 431
Tebriz deryâsı: 448
Tebriz divanı: 434, 436, 441
Tebriz Eyaleti: 256, 430, 431
Tebriz Gölü (Rumiye Gölü): 412
Tebriz Hanı Kayıtmaz Han: 371, 374, 401
Tebriz hanı: 375, 388, 395, 401, 403, 422, 424, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 440, 441, 443, 451
Tebriz Kalesi: 433
Tebriz Kapısı (Erzurum'da): 407
Tebriz Kapısı (Salmas Kalesi'nde): 430
Tebriz Kapısı (Van Kalesi'nde): 246, 248, 266
Tebriz Kapısı Camii (Van'da): 263
Tebriz Kapısı Kulesi (Van Kalesi'nde): 241, 245, 246
Tebriz Kapısı Mahallesi (Van'da): 264
Tebriz Kapısı Medresesi (Van'da): 263
Tebriz Kapısı: 246, 247, 248, 249, 266
Tebriz şahbenderi olan Ali Bâkî: 386
Tebriz tüccarları: 438
Tebriz: 14, 118, 153, 154, 188, 190, 192, 234, 236, 243, 255, 256, 273, 274, 277,374, 375, 378, 384, 390, 392, 407, 408, 411, 412, 413, 417, 418, 422, 424, 427, 428, 431, 432, 433, 437, 439, 440, 442,443, 444, 445, 446, 449, 450, 453, 462, 491, 513, 524, 533, 539, 546, 678
Tebrizli Takî Can işi (yay cinsi): 344
tecvid ilmi: 43, 335, 706, 759
tedribe kapıları (bir çeşit şehir kapısı): 11, 420
tefsir bilginleri: 131, 132, 175, 710, 757
tefsir ilmi: 43, 149, 504
tefsir kitapları: 183, 594
tefsir: 12, 232, 681
Tefsirci Keşşâf hazretleri: 752

tefsirci: 12, 263, 491, 612, 669, 719, 757, 759, 764, 765, 767, 793, 794, 795, 804
Tefsir-i Deylemî (kitap): 484, 493
Tefsîr-i Gevâşî (kitap): 717
Tekeli Paşa: 273, 448
Tekirdağı vişnesi: 21
tekke: 1, 24, 29, 174, 216, 244, 263, 409, 415, 423, 428, 461, 508, 567, 580, 661, 662, 663, 729, 808
Tekman beyi: 284, 287, 288, 307, 312, 329
Tekman Kalesi (Erzurum'da): 711
Teknecizâde (Hattat): 336
Tekyelü Paşa (vezir): 451
telatin derisi: 169
telhis: 357, 404
Tel-i Cezîre Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 78
tellâk: 53, 156, 409
tellâkeler: 156
Temânî kavmi: 296
temessük (senet): 105, 421
temren: 150, 344
Temres Bey: 421
temr-i Habeşî reçeli: 351
Tenbîhü'l-gâfilîn (kitap): 761
tencere: 351, 503
tengetir çadırlar: 76, 346
Tennûr suyu: 583
Tennuze Kalesi: 234
terazi: 410, 730
Tercan Kalesi: 31
Tercan Ovası: 5, 32, 126, 181, 190, 191
Tercil beyi: 34, 129, 285
Tercil Dağları: 355
Tercil Kalesi (Dicle Cezîresi'nde): 26, 59, 77, 222
Tercil Nehri: 57
Tercil Sancağı: 33
Tercil: 29, 115, 575
tercüman: 110
tercümanlık: 67, 100
tere: 271
tereke kitabı: 353
Terekeman: 525
Terekeme (Türkmenler): 421
tereyağı: 378, 516
Termîm-i Dârî: 422
Termiş Kalesi (Mora'da): 238
terviye gecesi: 418
terzi iğnesi: 102
terzi zirâı (ölçü birimi): 517
Terzi: 169, 270, 336, 360, 409, 570
Terzilik: 149
tesbih (inci): 442, 810
:
Tesûy Kalesi: 431
Tesûy Kapısı (Salmas Kalesi'nde): 430
Tesûy sultanı: 429
Tesûy Şehri: 387, 411, 431, 432
Tesûy / Tesû: 234, 395, 417, 431,432, 453, 547
Tevârîh-i Hıtat-ı Mıkrisî (kitap): 338, 597
Tevârîh-i Sükkerî (kitap): 339
Tevârîh-i Taberî (kitap): 338
tevhid ilmi: 43
tevhid ve zikir: 39
Tevrat kitabı: 85, 201, 761, 762
Teymânî Dağları: 417
Teymânî kavmi: 99, 606, 614
tezhip: 335
Tezkiretü'ş-şu'arâ (kitap): 335
Tıfıl (çocuk) mektepleri: 789
Tılsım Kapısı (Bağdad Kalesi'nde): 565
tılsım: 89, 138, 174, 185, 457, 458, 490, 506, 535, 572, 573, 752, 791, 792
tılsımlı rasatlar: 125
tılsımlı şeyler: 245
Tıram Halhal Kasabası: 447
Tiflis hanı: 421
Tih Ovası: 90
Tih Vadisi: 561
Tîh Vadisi: 770
Tikrit beyi: 785, 803
Tikrit çölleri: 802, 803
Tikrit Kalesi: 59, 78, 90, 109, 576, 750, 775, 800, 801, 802, 803, 806
Tikrit Sancağı (Musul Eyaleti'nde): 785, 799, 807
Tikrit Şehri: 534, 802
Tikrit: 739, 748, 801, 807, 808
Til Akra Nahiyesi: 726
Til Gejdüm (Akra Kalesi): 694
Til Harir (İmâdiye Kalesi): 699
Til Muzurî (Akra Kalesi): 694
Til Nehri: 16, 17
Tila Kalesi: 406
Tila Kalesi hendeği: 414
Til-Cize (Cizre Kalesi): 724
Tilemsan: 629
Tilhovar Kalesi: 78, 101, 102, 104
Tilhovar Ovası: 101, 102, 103
Tilimsan kûfî hattı: 336

Tilimsan Şehri (Mağrip ülkesinde): 337, 582
tilki kürklü: 710
tilki: 208, 781
Till Akra (Akra Kalesi): 694, 787
Tiltarı Sancağı (Şehrezûl'da): 685
Tilvân Kalesi (Dümbülî Kalesi): 421
Tilvân Sahrası: 421
timar defterdarı: 34, 251, 258, 557, 559, 561, 647, 684, 786
Timar erbabı: 218, 256
timar kılıcı: 739
timar sahipleri: 108, 116, 193, 260
timar ve zeamet: 379, 557, 559, 670, 693, 700
timar: 8, 27, 28, 33, 81, 90, 130, 206, 215, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 378, 383, 389, 527, 528, 529, 531, 617, 643, 647, 670, 686, 696, 699, 717, 725, 739, 740, 748, 785, 786, 800
timsah: 239, 764
Timur Han / Şah: 3, 4, 8, 41, 75, 77, 80, 89, 107, 109, 115, 190, 199, 212, 214, 220, 230, 233, 238, 239, 274, 276, 285, 432, 446, 447, 455, 480, 481, 483, 493, 507, 528, 537, 537, 610, 684, 700, 724, 725, 738, 783, 798, 806
Timur Hanzâde Yakub Şah: 503
Timur Şah neslinden Mirza Han: 444
Tin Kalesi: 81
tîn-ı mahtûm: 457
Tire Şehri: 342, 518
Tireli Fazlı Paşa: 390
Tireli Hacı Mustafa: 342
tirfil otu: 106, 376, 680
Tirhi Köyü (Diyarbakır'da): 26
tirkeş oku: 152
tirkeş: 810
Tirmidî Camii (Kazvin Şehri'nde): 484
tiryaki adımı: 249
Tohma Nehri: 16, 17
Tohtamış Han: 6, 198
Tokat Kalesi: 237, 483, 497, 546, 784
Tokmak Han: 414, 415, 416
tokmak tüfeng: 225
tomar (ok cinsi): 150
tombaz (mavna) gemileri: 572
top (balyemez): 230, 319, 548, 564, 206, 241, 266, 285, 291, 294, 307, 317, 362, 439, 557, 565, 205, 215, 242, 287, 394, 407, 565, 650, 784, 291, 548, 557, 556, 548, 310
top camızları: 291
top delikleri: 127
top güllesi: 96, 229, 239, 240, 319, 563, 680
top kundakları: 240
top oyunu: 174
top palamar âletleri: 240
top şenlikleri: 366, 721
top tahtaları: 240, 377
top ve tüfeng: 435
top urganları: 240
top ve tüfeng şenlikleri: 427, 541
top ve tüfengler: 310
top: 28, 82, 90, 215, 216, 218, 245, 246, 266, 286, 287, 288, 294, 307, 310, 317, 318, 328, 333, 358, 359, 365, 384, 397, 404, 407, 412, 431, 438, 448, 462, 479, 543, 544, 548, 549, 557, 616, 659, 664, 665, 686, 694, 740, 786
topçu askeri: 253, 686
topçu: 206, 227, 242, 244, 252, 307, 330, 407, 495, 556, 616, 643, 649
topçubaşı: 250, 556
topçular: 250, 285, 286, 556
Tophane somunu: 278
Tophane Şehri: 437
tophane: 189, 271
toplar (kale döven): 307, 381, 556
toplar ve tüfengler: 448
Toprakkale menzili (Musul'da): 798
Toprakkale: 392, 393, 394, 799
Toprakkalesi (Rumiye'de): 491
Toptaş Mahallesi (Malatya'da): 11
Toptaş Mescidi (Malatya'da): 11
topuz (bozdoğan): 226, 345
topuz (gümüş): 345
topuz: 227, 304
Topyeri (İzmit'in mesireyeri): 18
Toraman (çoban köpeği): 766
torba: 274
Torbalı Göynük: 2
toykun (kuş cinsi): 146
Trablus-Şam Eyaleti: 556
Trabulus: 233
Trabzon Eyaleti: 556
Trabzon Şehri: 15, 535
Trabzon:
tûb (kerpiç): 649, 662
Tufan suyu: 632, 721, 723

Tufan: 84, 85, 86, 482, 515, 533, 597, 631, 632, 635, 640, 646, 669, 681, 698, 718, 719, 721, 722, 734, 747, 776, 781, 794
tuğ ve sancak: 292
tuğ: 92, 93, 177, 225, 250, 252, 257, 277, 287, 293, 358, 359, 366, 394, 442, 540, 543, 557, 558, 582, 684, 685, 783
tuğla temel: 659
tuğla yapı: 563, 565, 575
tuğla: 262, 561, 571, 616, 650, 728, 729
tuğra: 284, 285
tuğra-çeken vezir: 179
tuğra-yı garrâ: 222, 230, 397
tuğulka (zırh): 223, 226
Tuhfe (kitap): 201
Tuhfetü'l-ebrâr (kitap): 340
tula (tazı, av köpeği): 688
tula: 357, 391
tulum: 742
tulumdan kelek gemileri: 106, 576, 737
tulumlar (gemi cinsi): 114
Tuna Nehri: 46, 807
Tunageçidi kınalı atları: 224
tunç küp: 85, 722
tunç: 537
tunçtan bir atlı heykel: 535
Tunus: 573
Tûr (Hz. Hûd'un oğlu): 782
Tur Dağı: 210
Tur Kapısı (Cizre Kalesi kapısı): 727
turaç (kuş cinsi): 713
turaç böreği: 489
Turan Şah, el-Melik el-Muzaffer): 737, 738
Turan: 663, 782
tureyfî (at cinsi): 224
Turla Nehri: 770
Turna, ip cambazı: 151
turna gözü gibi: 57
turna teli: 170, 223, 254, 697, 710
turna: 357
Turnabine (Cizre Şehri'nde): 734
Turnaçayırı Köyü (Kehrevân'da): 446
turunc: 152, 469, 663, 801
Tus: 221
tutya: 21
tuz hakkı: 323
tuz: 103, 107, 213, 240, 654
Tuzla Köyü: 668
tuzla: 253, 648
tuzlanmış balık: 185, 240
tuzlu göl: 407
tüccar hanı: 419
Tüccar hanları: 15, 47, 134, 265, 409, 466, 486, 498, 504, 508, 568, 651, 729, 749, 790
tüccar kervansarayları: 456
tüccar konukevi: 520, 729
tüccar malları: 281
tüccar: 15, 17, 18, 21, 31, 48, 67, 91, 139, 169, 171, 219, 241, 270, 280, 283, 412, 420, 430, 438, 526, 528, 534, 549, 573, 693, 710, 750, 775, 791
tüfeng (cevherdâr): 345
tüfeng menzili: 292, 295
tüfeng şenlikleri: 291
tüfeng ve top şenlikleri: 228
tüfeng: 97, 31, 95, 98, 102, 111, 129, 180, , 215218, 224, 240, 294, 295, 299, 302, 313, 328, 333, 345, 363, 364, 386, 397, 404, 519, 544, 549, 563, 786
tüfeng-atar asker: 282, 373, 716
tüfeng-atıcı yeniçeriler: 227, 556
tüfeng-atıcı: 170, 227, 254, 289, 293, 296, 299, 306, 316, 363, 564, 685, 694, 697, 701, 716, 718, 726, 731, 787
tüfengci reaya: 736
tüfengci savaşı: 103
tüfengci: 94, 282, 558, 699
tüfengciler: 225
tüfengler (dalyan): 314
tüfengler: 301, 305, 312, 344, 665
tüfengli: 726
tülbent: 159
tülekhane: 146
tülüngî askeri: 393
Tülüngî Bay: 456
tülüngî: 387, 394, 462, 465, 476, 539
tümen: 604
tünel: 45, 807
türbe: 73, 119, 199, 200, 428, 451, 482, 491, 537, 539, 552, 580, 601, 602, 603, 610, 611, 632, 672, 674, 734, 742, 751, 796, 808
Türbedâr: 200, 574, 671
türbeler (kümbet): 200
Türbeli Göynük: 2
Türk dili: 801
Türkçe lehçeler: 570
Türkçe tarihler: 148
Türkçe: 14, 72, 340, 371, 796
Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî: 10

Türkistan: 62, 433
Türkler: 23
Türkmen adamı: 390, 391, 422
Türkmen ağası: 4
Türkmen askeri: 191
Türkmen köyleri: 8
Türkmen Yaylağı: 5
Türkmen: 4, 5, 6, 9, 13, 23, 50, 72, 81, 120, 207, 391, 392, 406, 422, 463, 470, 504, 522, 525, 577, 687, 797
Tütün çubuğu: 148
tütün: 164, 351, 476
Ubbâdân kavmi: 661
Ubbâdân şahlarından Mekrân Şah: 659
Ubeyd ibn Cerrah, Hazret-i: 657
Ubeydullah bin Ziyâd: 606
Ucan Dağı: 433
Ucan Rumiyesi: 386
Ucan Şehri: 236, 547
Ucan Yaylası (Tebriz yakınında): 234, 444,: 445
Ucan: 450, 453
ûd (müzik âleti): 148
ûd pilâv: 156
ûd ve amber: 164, 277
ûd ve sandal: 350
ûd: 349, 350, 351, 399, 575, 653
ûd-ı Mâverdî: 348
udî (çalgıcı): 71
Uğrun Kapı (Van Kalesi'nde): 248
Uğrun kapısı (Diyarbakır Kalesi kapısı): 37
Uğrunkapısı (Bağdad Kalesi'nde): 566
Uğrunkapısı Kulesi (Van'da): 268
Uğurlu adlı bir mamur köy: 687
Uğurlu ülkesi: 687
Uhud Gazası: 477, 605
Ukayl (Hz. Ali'nin kardeşi): 625, 627
ukkâb (karakuş) kavmi: 767
Ukkâşe, Hazret-i: 751
ulak: 226, 248, 275, 234, 357, 403, 404, 436, 538, 810
Ulama Paşa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Ulama Paşa: 234, 235, 236, 237, 250, 332
Ulaş Kasabası: 4, 5
Ulaş yolu: 22
ulema: 194, 217, 270, 333, 488, 492, 542, 543, 545, 588, 697, 699, 717
Ulu Kacar Han: 27
Ulu Nogay: 711
Ulucami (Bârgiri'de): 219
Ulucami (Hille'de): 618
Ulucami (İmâdiye Kalesi'nde): 703, 704
Ulucami (Kûfe'de): 636, 637
Ulucami (Van'da): 262, 263, 264, 271
Ulucami Kuyusu (İmâdiye Kalesi'nde): 709
Ulucami Şeyhi: 268
Ulucamii
ulûfe: 117, 128, 185, 249, 254, 260, 542
Ulus taifesi (Acem Türkmeni): 687
Umman Adaları: 661
Umman bin Nasân: 661
Umman Denizi: 55, 58, 64, 645, 654, 661, 662, 690, 691, 795
Umman hâkimi: 554, 560
Umman Şehri: 622, 660, 661, 662, 745
Umman: 58, 555, 582, 583, 631, 632, 634, 645, 647, 656, 662, 674, 676
Ummanî mızraklar: 344
Umrân, Hazret-i: 588
Umrânu'l-Ka'b el-Ensârî: 599
un değirmeni: 534, 692
un: 240, 791
Unkapanı: 336, 543
Urbân (göçebe Arapları): 81, 90, 102, 103, 104, 105, 522, 577, 627, 670, 672, 683, 797, 798
Urbân Arabı: 641
Urbân askeri: 101, 102, 660, 698 800
Urbân aşiretleri: 648
Urbân beyleri: 800
Urbân cacimleri: 346
Urbân cengi: 103
Urbân devesi: 105
Urbân dili: 694
Urbân durağı: 481
Urbân eşkıyası: 775
Urbân kadınları: 103
Urbân kavmi: 102, 104, 555, 582, 632, 635, 656, 794, 799, 808
Urbân Köyü: 687, 800
Urbân mızrakları: 105
Urbân şeyhlikleri: 555
Urbân yiğitleri: 101
Urfa Eyaleti: 548, 556, 775
Urfa Kalesi: 773
Urfa: 11, 190, 209, 535, 661, 688, 774, 775
Urum kiliseleri: 709
Urum: 468, 570, 710
Urumbet Nogay Tatarları: 711
Urumiye diyarı halkı: 425
Urumiye Kalesi (Toprakkale): 406

Urus Yusuf Kethüda: 675
Urusça: 763
Usta Fîrûz işi (otak perdesi): 348
Usta Haydar (cerrah): 136
Usta Küçük Ömer işi (tüfeng): 345
Usta Memi işi (tüfeng): 345
Usta Ömer-i Rumî işi (yay cinsi): 344
Usta Receb Kırımî işi, (tüfeng): 345
Usta Uzun Mehmed işi (tüfeng): 345
Ustaşâyird Kendi (Zülkadriye Şehri'ne yakın): 445
ustura: 147, 477
Usturgon Kalesi (Budin'de): 492
usturlâb ilmi: 51, 475, 488, 514
Usturlâb sahibi Molla Bahşi: 791
Uşşak halıları: 346, 355
Uştı Sancağı (Şehrezûl'da): 685
uyûn-nâme (ırmaklar kitabı): 61
uyuz: 210
Uzun Çarşı (Bağdad Kalesi'nde): 568
Uzun Hasan (Azerbaycan Şahı, Akçakoyunlu, Bayındırlı): 4, 5, 6, 115, 126, 190, 191,201, 217, 233, 418, 420, 495, 530, 538, 574, 669,738, 783
Uzun Hasan Cengi: 191
Uzun Hasan oğlu Yakub Han: 4
Uzun Ömer işi, İstanbullu (tüfeng): 345
Übülle Kasabası: 64, 578, 648, 656, 660
Übülle Nehri: 64, 578, 655, 656
Üç Kilise (Revan'da): 360
üğü kuşu (baykuş): 736
Ülgün iskelesi: 614
Ümerâ-yı Pinyaniş: 383
Ümeyye Camii (Şam'da): 39, 493, 629
Ümeyyeoğulları: 609, 667
Ümm-i Dünya'nın (Kahire Şehri Mısır'ın): 608
Ümmü Külsûm (Hz. Ali'nin kızı): 596
Ümmü Seleme: 605
Üsküdar cengi: 361
Üsküdar: 1, 235, 361, 746, 769, 784
Üsküdarî Hasan Çelebi (Hattat): 334, 335
Üsküdarlı Mahmud Efendi: 768
üsküfler: 225
üzengi (gümüş): 345
üzengi: 150, 178, 224, 227, 345, 570
Üzeyr Nebî duası: 621
Üzeyr Nebî, Hazret-i: 751, 621, 648
üzüm (dürbili): 16, 20
üzüm (kuru): 99, 112
üzüm bağları: 430, 571, 582
üzüm hıyâbânı: 145
üzüm şırası: 20
üzüm: 20, 90, 95, 97, 99, 100, 109, 112, 171, 219, 411, 420, 430, 432, 454, 456, 469, 489
üzümlü tarhana: 20
Vâhidî dervişi: 428
Vâhidî tarikati: 416
Vâhidî tekkesi: 455
Vâız Sebili (Kazvin'de): 486
Vâızî (şair): 487
Vâkı'anâme (Veysî Efendi'nin kitabı): 197,339
Vakıf: 131, 424, 580, 704, 706, 751
Vakvak ağacı: 102, 583
vâlây (kumaş cinsi): 353
Van ağaları: 230, 275, 300, 301, 302, 303, 325, 326, 327, 330, 368, 371, 372
Van Ağası Ahmed Ağa Kulesi (Van Kalesi'nde): 245
Van Ağası Demircioğlu: 305, 350
Van ağası Süleyman Bey: 222, 427
Van askeri: 226, 227, 230, 233, 259, 291, 292, 294, 303, 306, 311, 312, 315, 333, 358, 368, 371, 440
Van aşağı kalesi: 245
Van ayânı: 222, 227, 284, 357, 367, 368
Van bağları: 366
Van beylerbeyisi: 259
Van beyleri: 291, 304, 318, 368
Van büyük Kalesi: 243
Van camızı: 221, 271, 307, 657
Van çavuşlar kethüdası: 223
Van Defterdarı Şânî Efendi: 258
Van defterdarı: 184, 187, 241, 253, 258, 349
Van defterhanesi: 258
Van derneği: 256, 276, 281, 284
Van Deryâsı / Gölü: 129, 138, 164, 181, 182, 183, 184, 185,186, 187, 188, 192, 194, 195, 203, 204, 206, 211, 212, 213, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 228, 230, 238, 239, 253, 269, 275, 285, 286, 287, 288, 290, 358, 359, 360, 363, 367, 378, 412, 438, 439, 793
Van Deryâsı askerleri: 226
Van divanhanesi: 228
Van ekmeği: 279
Van Eyaleti askeri: 228, 325, 362
Van Eyaleti beyleri: 222, 316

Van Eyaleti: 92, 118, 128, 178, 179, 181, 192, 206, 215, 221, 222, 230, 234, 250, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 274, 281, 284, 289, 303, 309, 367, 369, 370, 378, 379, 385, 387, 389, 397, 556, 685, 711, 725
Van fatihi: 384
Van fethi: 250
Van gemileri: 216
Van gümrüğü: 253, 438
Van hâkimi: 262, 404
Van halkı: 180, 260, 267, 270
Van Hanı: 421
Van ileri gelenleri: 228, 300, 325, 349
Van İskelesi: 440
Van Kalesi: 46, 81, 118, 128, 138, 181, 184, 192, 204, 205, 211, 212, 219, 222, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 259, 260, 261, 263, 266, 272, 274, 277, 284, 285, 286, 297, 307, 319, 353, 354, 359, 365, 366, 367, 371, 375, 474, 547, 658, 700, 706, 811
Van Karahisarı: 379, 380
Van Kayası: 232, 241, 266, 269, 326
Van kulları: 252, 254, 261, 317, 354
Van kulu ağalarından Demircioğlu: 319
Van kulu aklâmı: 130
Van kulu hâssı: 218
Van kulu Mehmed Emin Paşa: 229
Van kulu: 182, 185, 222, 247, 252, 254, 260, 288, 290, 307, 313, 315, 320, 321, 324, 332, 354, 362, 367, 375, 376
Van lahanası: 271, 736
Van mağaraları: 231, 232
Van Nehri: 63, 534
Van ordusu: 130, 441
Van Ovası: 230, 272, 274, 285, 366, 378
Van Paşası Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin Paşa: 228
Van paşası: 181, 216, 256, 259, 366, 230, 358, 222, 271, 367, 378
Van Sahrası: 228, 241, 366, 367
Van Sancağı: 129, 252, 254, 257
Van sarayı meydanı: 372
Van serdarı: 128
Van Şehri: 222, 252, 263, 268, 269, 271, 272, 411, 439
Van Şehrinin Erdemit bağları: 375
Van topları: 266, 328
Van Veziri İskender Paşa: 423
Van veziri: 290, 388, 425, 426, 434, 440
Van Yeniçeri Ağası Abdi Ağa: 353, 367
Van yeniçerisi: 275, 352
Van: 61, 66, 71, 97, 100, 106, 110, 113, 129, 134, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 206, 207, 217, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 230, 231, 231, 234, 235, 236, 238, 243, 243, 244, 244, 247, 248, 250, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 264, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 276, 277, 278, 279, 281, 284, 285, 286, 288, 293, 302, 303, 306, 308, 326, 328, 333, 346, 358, 359, 362, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 374, 375, 376, 379, 381, 383, 386, 397, 401, 402, 424, 438, 439, 440, 441, 443, 448, 449, 717, 742, 793, 810
Vanî Çelebi (şair): 268
Vank Camii: 261
Vanlı askeri: 312
Vanlı: 229, 290, 302, 310
Vanlılar: 347, 362, 377
Varadin Kalesi: 235, 237
Varka Hanım Kenti (köyü): 432
Varna Kalesi: 296
Varoş Köprüsü Kapısı (Basra Kalesi kapısı): 650
varsağı: 148
vasak (ölçü birimi): 516, 517
Vasatan Kalesi (Hakkâri ile Van arasında): 365
Vâsıt havurları: 670
Vâsıt Sancağı (arz-ı Irak'da): 559, 561
Vâsıt Şehri: 605, 668, 669, 672
Vâsıt: 109, 558, 670
Vâsi Alisi Defterdar Paşa: 390
vaşak kürk: 330, 353
vaşak postu: 366, 368, 369, 376
vaşak: 170, 382, 384
veba: 189, 631
vefk ilmi (tılsım): 511
Vehma adlı bir yer (Kûfe'de): 59
Vehma Kasabası: 576, 648
Vekilharc İbrahim Ağa: 308
vekilharc: 355, 424
Veled Kulesi: 211, 241, 245
Velican (Nakkaş): 341
Velid b. Abdülmelik (Şam halifesi): 629, 658

Velyan Dağı: 432
Venedik: 384
vere bayrağı: 319
vere: 75
Verek Dağı Vankı (kilisesi) (Van'da): 270, 272
Verek Dağı: 271, 375, 376
vergi: 5, 31
Versengi Medresesi (Bitlis'de): 132, 175
Verş (şeyhülkurrâ): 759
Veseldân beyi aşireti: 726
Vesîletü'l-Müte'abbidîn (kitap): 593, 612
Vestan Gölü (Van Gölü): 412
Vestan Kalesi (Van Eyaleti'nde): 129, 182, 184, 234, 236, 253, 254, 363, 366, 378
Vestan Kalesi Boğazı: 364
Vestan Köyü: 251, 687
Vestan Kürdü: 687
Veyl-i cahîm (cehennemi): 758
Veys el-Karanî: 117, 308
Veys, Hazret-i (Veys el-Karanî değildir): 117
Veysî Efendi: 197
Vezir Hüsrev Paşa: 460, 472, 526, 677
vezir kethüdası: 557
Vezir Mahmud Paşa: 543
Vezir Melek Paşa: 421
vezir subaşısı: 557
Veziriazam Ağası Ömer Ağa: 374
Veziriazam Kara Mustafa Paşa: 527, 556
Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa: 555
Veziriazamınız Kemankeş Ali Paşa: 545
vezn-i Ali: 516
Vidin Kalesi: 807
Virankale menzili (Mardin'de): 774
Vişigrad Kalesi: 741
vişne: 21
Vokin Kalesi (Almanya'da): 235
voyvoda: 221
Vuçu Bostancıbaşı: 770
vukiyye (okka): 45
vurguncu: 396
Ya'kubî Ermeni mahalleleri: 133
Ya'kût-ı Musta'smî (Hattat): 334
yaban asması: 572
yaban atı: 214
yaban atları: 767
yaban camızı: 214, 638
yaban develeri: 767
yaban eşeği: 638, 798
yaban keçisi: 687
yaban kedisi: 687, 713
yaban koyunları: 357378, 382, , 638, 687
yaban kuşları: 239, 463, 702
yaban öküzü: 798
Yafa Kalesi: 738
Yâfes (Hazret-i Nuh oğlu): 202, 482, 488, 491, 515, 722, 723
Yâfîs Nebî makamı: 482
Yâfîs Şehri (Gazvin): 482
yafta: 25
Yağcıoğlu: 289, 290
yağlı arpa: 488
yağlı çamur (kil): 457
yağma ve talan: 94
yağma: 65, 91, 104, 178, 227, 233, 234, 235, 236, 275, 280, 281, 282, 284, 289, 294, 295, 314, 316, 317, 318, 329, 351, 354, 362, 387, 404, 405, 408, 474, 495, 496, 503, 524, 539, 546, 547, 685
yağmacı: 294, 316, 317, 396, 397, 440, 518
yağmur suları: 489
Yahud Nehri: 65, 578, 656
Yahud Şehri: 806
Yahudi beldesi: 806
Yahudi hahamları: 207
Yahudi kavmi: 79, 207, 482, 805, 806
Yahudi mezarlığı: 489
Yahudi Şehri: 806
Yahudi: 11, 85, 133, 261, 265, 415, 416, 468, 482, 489, 535, 515, 570, 653, 731, 792, 805, 806
Yahudiler Mahallesi (Bağdad Kalesi'nde): 567
Yahya b. Ali (Abbasî halifelerinden): 7
Yahya peygamber: 80, 107, 482, 515, 535, 681, 792, 805
Yahyalı yeşil kulaklı çuka taclar: 223
Yaka hizmetçileri: 393
Yaka Türkmeni dili: 467, 489
Yakaman Türkmenleri: 393, 463
Yakub Şah: 408, 507
Yakubî Ermenileri: 144
Yakubî tarihçiler: 803
Yakubî ve Celovî Ermeniler: 710
Yakubî, Masturî ve Ermeniler: 355, 731
Yakubî: 724
Yâkût nesih hattı: 335
yakut: 176, 347, 348, 521, 523
Yâkût-ı Abbasî-i Musta'sımî: 335

Yalı Kapısı (Van Kalesi'nde): 241, 245, 246, 248
Yalı Kapısı: 249
Yalıköyü mesireyeri (Van'da): 272
Yamacılık: 150
yamyamlar: 425
Yana beyi: 785
Yana Sancağı (Musul Eyaleti'nde): 785
yancık: 224, 225, 292
yankesici: 490
Yanvan Tarihi: 126, 629
Yanya: 614
yapı ustaları: 125, 182, 270
yaprak dökme mevsimi: 420
Yâr Ali (Kazvin ayânından): 487
Yâr Ali Bedahşânî (Hemedan tabiplerinden): 466
Yâr Ali Han: 665
Yâr Bey Han, Emir-i kebir (Bağdad hâkimi): 538
yarasa: 162, 168, 311, 382, 523
yerekan (kıymetli taş): 155
Yârî (şair): 487
yarlığ (ferman): 21, 230, 233, 260, 282, 426, 441, 688, 699, 725, 782
Yarmenî dili: 72
Yarmenî kilisesi: 137
Yarmenî Köyü: 106, 219, 221
Yarmenî Mıkdisî Tarihi (kitap): 643
Yasavul Aka Sebili (Kazvin'de): 486
yasavul akası (alay çavuşu, 386, 407, 419, 420, 422, 430, 431, 444, 445, 455, 465, 475, 497, 518, 549
Yasavul Köyü: 495
yasemen: 19, 153
Yâsîn-i şerif: 586, 603
Yassı Kule (Bağdad'da): 564
Yassı Kule (Van Kalesi'nde): 245
yassıbaş: 14
yastık: 345, 399
yastıklar (Acem'in): 345
yastıklar (kadife): 345
Yaşlı, Taşlı sayılan adamlar: 252
Yaşlı, Taşlı, Hasanî ve Hüseynî silâhlı askerleri: 226, 307, 317,
Yaşlı, Taşlı, Hasanî, Hüseynî ve çavuşlar ağası: 252
Yavuz Sultan Selim Han: 27, 679
Yavuz Sultan Selim kanunu: 27
yay: 150, 159, 170, 183, 240, 503
yaya asker: 227, 282, 306
yaya azebleri: 285
yaya Celoları: 313
yaya ve sekban: 92
yaya yiğitler: 737
yaycılar: 220, 731
Yaycılık: 149
yaygı: 97
Yayiçse Kalesi (Bosna'da): 81, 237
yayla faslı: 525
yayla hakkı: 522, 525
yayla koyunu hakkı: 284
yayla sarayı: 571
yayla: 188, 687
yaylak: 387, 423, 470, 710, 719
yaylar: 344
Ye'cûc ve Me'cûc: 123, 770, 804
Ye'cûc Seddi: 37, 123, 153, 770
yedek: 684
Yedi Kilise (Nahşevan'da): 360
Yedi peygamber makamı: 807
Yedikule: 535
Yekbastı Köyü: 3
Yek-çeşm Hacı Muhammed (İnci Bezirgânı): 652
Yek-çeşm Molla Hasan Efendi: 135
Yektâ çeşmesi suyu (İstanbul'da): 44
yeleksiz gez (ok cinsi): 344
Yelemlem Şehri: 646
yelken taclar: 223
yelken: 287, 608
yelkendez at: 176, 374
yelkendez sade çullu at: 180
yelkendez: 399
yemek: 378, 394
yemekhane: 489
Yemen akiki: 219, 348, 582
Yemen çölü: 582
Yemen diyarı: 117, 160
Yemen gemisi: 647
Yemen hacıları: 646
Yemen kahvesi: 410
Yemen meliki el-Melikü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf: 625
Yemen tebâbiaları (melikleri): 646
Yemen: 58, 64, 232, 554, 555, 570, 573, 622, 624, 631, 632, 633, 645, 646, 647, 654, 655
yemenî (kıymetli taş): 155
yemenî hoşaf kaşıkları: 157
yemeni: 148
Yenbû: 573
yengeç hayvanı: 511
Yeni Dünya Denizi: 691

Yeni Dünya halkı: 202
Yeni Dünya levhası: 334
Yeni Dünya: 201, 771
Yeni Hamam (Malatya'da): 15
Yeni İmam adlı yol: 526
Yeni Kapı (Diyarbakır Kalesi kapısı): 37
Yeni Kasaba: 529
Yeni Mansûre Kalesi: 666
Yeni Mısır: 460, 608
Yeni Ruhbe Kalesi: 775
Yeni Ruhbe: 775, 776, 810
yeniçeri ağalığı: 556, 686
Yeniçeri Ağası Abdi Ağa: 227, 275, 369
Yeniçeri Ağası Küçük Hüseyin Paşa: 547
Yeniçeri Ağası Ömer Ağa: 244, 261
Yeniçeri Ağası Sarayı (Bağdad Kalesi'nde): 568
yeniçeri ağası: 206, 229, 242, 243, 250, 252, 277, 279, 368, 495, 546, 556, 561, 643, 666, 686, 810
yeniçeri çukadarı: 36
yeniçeri efendisi: 250, 557, 686
yeniçeri gaziler: 276
Yeniçeri Kalesi (Van'da): 242, 244, 249
yeniçeri keçesi: 558
yeniçeri ocağı: 557
yeniçeri odaları: 337, 686
yeniçeri serdarı: 2, 9, 28, 35, 81, 90, 108, 116, 130, 206, 252, 558, 617, 740, 748
yeniçeri tüccarları: 438
yeniçeri: 193, 206, 216, 227, 227, 242, 243, 244, 250, 283, 284, 307, 343, 362, 405, 448, 543, 545, 547, 548, 561, 567, 616, 617, 643, 686
Yenikapı Hamamı (Diyarbakır'da): 54
Yenişehir Kasabası: 3
yeraltı sığınakları: 377
yerli cebeci ağası: 558
yerli topçu: 558
yerli yeniçeri ağası: 558
Yeserherâ' (Şeytan'ın ismi): 761, 762
Yesevî dervişi: 428
yeşil sarık: 20, 611
yeşim (kıymetli taş): 155
Yetîmân menzili: 620
Yevm-i Âşûr: 174
Yevm-i Maktel: 174
Yezd alacaları: 164
Yezdânbaş Köyü: 429
Yezdân-kâr (Kazvin ayânından): 487
Yezdecürd Şah: 233, 418, 431, 474, 475, 528
Yezdenşîr (Hakkâri hanı): 168, 255, 364
Yezdî asker: 606
Yezdî kutnîsi (kumaş cinsi): 352
Yezid askeri: 604
Yezid bin Ziyâd bin Muşâhir el-Kindî: 600
Yezid er-Riyâcî (Hurr-i Şehîd bin): 599
Yezid hamamı semti: 607
Yezid: 19, 173, 174, 195, 342, 394, 606, 607, 608, 609, 610, 613, 614, 615, 628, 629, 763
Yezidî (Kürt kavmi): 606
Yezidî arslan: 638, 639, 798
Yezidî Ekradları:
Yezidî eşkıyaları: 315
Yezidî haşeratı: 300
Yezidî kavmi: 99, 296, 314, 606, 737, 743
Yezidî Kürdü: 80, 91, 93, 94, 95, 97, 273, 280, 289, 296, 309, 614, 716, 728, 732, 739, 742
Yezidî Menâr Köyü: 717
Yezidîler: 91, 93, 94, 96, 97, 173, 281, 298, 317, 324, 371, 596, 608, 610, 614, 615, 637, 676, 687, 710, 723, 731, 732, 742, 787
Yezidîlerin köpekleri: 604
Yılan (Mâr) Dağı: 79
yılan külü: 98
yılan zehiri: 614
yılan: 79, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 121, 122, 163, 164, 165, 166, 194, 211, 212, 534, 633, 763, 771
Yıldırım Bayezid Han: 8, 80, 190, 199, 233, 537
Yıldırım Han oğlu Çelebi Mehmed: 537
Yıldırım Han Sadık Çelebisi (Hattat): 336
Yıldırım kapıcı (Kaya Sultan'ın kapıcısı): 226
yıldırım: 681
yıllık: 255
yırtıcı kuşlar: 209
Yiyecek ürünleri: 271
yiyecek: 16, 654, 697
yoğurt: 80, 429, 615
yol kesici (haramî): 25, 281
yolkesicilik: 31, 83, 280
yonca: 106, 376, 680
yoncalık: 16
yorga at: 400, 438, 443

yorga beygir rahtı: 810
yorga yedekleri: 225
yorgan: 97, 277, 345, 399
yufka lavaşası: 271
Yugula (Şeytan'ın ismi): 761, 762
Yukarı Kâtûl Nehri: 577
Yukarı Zarb Nehri: 576
Yukarı Zarbeyn: 109
yulaf: 680
yumurta (gümüş): 189
Yumurta Kapısı (Musul Kalesi kapısı): 787
yumurta: 188, 189, 209, 410, 516, 797
Yunan dili: 2, 6, 9, 464, 490, 694, 801
Yunan kılıçları: 693
Yunan tarihçileri: 503, 506, 776
Yunan tarihleri: 596, 782
Yunan Yanvan Tarihi: 464
Yunan: 62, 78, 89, 780
Yunanlı İskender: 693, 723, 746, 752
Yunanlılar: 80, 107
Yunus aleyhisselâm hanesi: 690
Yunus balığı: 691, 783, 795
Yunus Camii (Musul'da): 788
Yunus Nebî Hazret-i: 6, 9, 30, 37, 72, 78, 79, 637, 689, 690, 691, 692, 693, 711, 747, 751, 754, 755, 783, 789, 791, 794, 795, 796, 799, 800, 807
Yunus Nebî mabedi: 79
Yunus Nebî mağaraları: 51
Yunus Nebî türbesi: 682, 788
yurdluk: 33. 256, 378, 380, 739
Yusuf Ağa (Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası): 303
Yusuf Can, Kâtib: 338
Yusuf Celâyirli, Kara, Karakoyunlu (Azerbaycan şahlarından): 126, 115, 216, 217, 199, 214, 200, 233, 538
Yusuf Dede (meczup): 268
Yusuf Efendi (Hattat): 335
Yusuf Han, Sultan (İmâdiye Muzurî hâkimi): 178, 559
Yusuf Kethüda (Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası): 298, 303, 305, 314, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 328, 330, 333, 370, 373, 675
Yusuf mahpushanesi: 705
Yusuf Masîr (Aden İmamı): 554
Yusuf Paşa (Hanya fatihi): 403
Yusuf Paşa, Arnavut Deli: 495
Yusuf Selâhaddin: 174
Yusuf, Haccâc-ı Zâlim: 625, 658, 638
Yusuf, Hazret-i: 18, 619, 705, 751, 588
Yusufoğulları (Karakoyunlu): 200
Yusufoğulları: 199
Yûşa Nebî, Hazret-i: 585, 587, 618
yüğrük at: 93, 364
yüğrük bayrağı: 307
Yüvesvis (Şeytan'ın ismi): 757, 762
yüzbaşı: 8, 130, 215
yüzük taşı: 632
yüzük: 148, 347
za'ferânî (elma cinsi): 271
Zâdîm (Hz. Hûd'un torunu): 782
zağanos (kuş cinsi): 146, 239, 527
zağanos telleri: 223, 344
zağar: 357
zâğî (kumaş cinsi): 352
Zağzağî Şehri: 482
Zâhid el-Kattân: 149
zahîr hastalığı: 631
Zâhir, Hazret-i (Ömer el-Hamû Hazâyimî'nin kölesi): 600
zahire: 25, 26, 220, 237, 288, 299, 303, 381, 388, 399, 451, 452, 472, 527, 616
Zaho aşireti: 60
Zaho Kalesi: 60, 61, 708, 718, 750
Zaho Nehri: 61
Zaho Sancağı: 701
zaim ve zuemâ askerleri: 548
zaka (bir tür kertenkele): 87
zakkum: 164
Zâl Paşa Bahçesi mesireyeri: 206
Zâl Paşa camii: 206
Zâl Paşa hamamı: 206
Zâl Paşa kızı: 180
Zâl Paşa sicillâtı: 208
Zâl Paşa, Koca:181, 192, 204, 208, 330
Zâl Paşa, Süleyman Han veziri: 137
Zâl Paşazâde: 206, 207, 347
Zâl ve Güstehem: 226, 296
Zâlim Ali Kalesi: 679, 784
Zâlim Ali Sahrası: 470
Zâlim Yaylası: 374
Zâllîn (Şeytan'ın ismi): 759
zambak: 153
Zarb Nehri, Küçük: 683, 787
Zarb Nehri: 681, 682, 683, 686, 687
Zarbeyn Nehri: 109
Zarb-ı Ali Nehri: 682, 687
Zarb-ı Cezîre Nehri: 787
zarbzen (top cinsi): 230, 557

Zarir kavmi: 680
zatülcenb: 631
zaviye: 175, 377, 622, 663, 677, 802
Zaza Kürdü dili: 111, 694, 696, 699, 711
Zaza Kürtleri: 207
zeamet defterdarı: 35, 558
zeamet kethüdası: 251
zeamet sahipleri: 108, 193, 218, 260, 669
zeamet: 1, 8, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 81, 90, 116, 130, 206, 213, 215, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 378, 383, 389, 527, 528, 529, 531, 556, 559, 561, 617, 643, 647, 669, 670, 686, 696, 699, 717, 725, 739, 748, 774, 785, 786, 800
zeberced: 176, 348
Zebur kitabı: : 85, 201, 761
Zehebî (Tarihçi): 339, 668
zehirli akrep kuyruğu: 613
Zekeriyya, Hazret-i: 3
Zekiye Nehri: 666
Zekiye Sancağı: 648
Zekke Nehri: 655
Zekvân (şeyhülkurrâ): 759
zelzele: 244
zemberek taşı: 125, 549
zemberek: 125, 240, 345, 459
Zemînî mezhebi: 280
Zemzem suyu: 535
zenbil: 584
zenbûrî perdeler: 353
zenburi taşı: 39, 53
zencefil murabbaı (marmelatı, reçeli): 351
Zeng-âbâd Sancağı (Bağdad'da): 528, 529, 559, 561
Zengân Şehri: 680, 683, 784, 788
Zenge Mehmed (kelek gemicisi): 63
Zengi askeri: 681
Zengî Hazinedar: 528
Zengi Nehri: 551
Zengüzer, Pehlivan (Acem ülkesinden): 158
zerbâf (kumaş cinsi): 333, 352, 353, 410
zerbâf yorgan: 345, 437
zerbâf: 346, 360, 478, 810
zerburî perdeler: 347
zerdali: 16, 18, 489
zerdava kürk: 50, 456
Zerde Han: 303
zerde: 71, 349, 394, 614
Zerdehan Nahiyesi: 130
zerdeva kürk: 26, 50, 369, 456
zerdeva: 164, 170
zerdevâ: 384, 687, 710
zerdûz boğça: 181
zerdûz hil'at: 356, 554
zerdûz iskemle: 332
zerdûz kereke (üstlük): 647
zerdûz peştemal: 349
zerdûz tezhibli işleme minderler: 353
zerdûz yastık: 437
zerdûz: 176, 697
zerrin (fulya): 153
zerrin tac: 415
Zeyd bin Hâris, Hz.: 752
Zeyd bin Sûhan Mescidi (Kûfe'de): 596, 637
Zeyd bin Yesbît en-Nefesî: 599
Zeyd es-Sa'dî: 599
Zeyd, Şerif (Mekke-i Mükereme Şerifi): 553
Zeydân Mescidi (Bitlis'de): 132
Zeydânî kavmi: 606
Zeyd-i Hindî: 149
Zeydîler: 283, 641
Zeyl-i Şakâyık (kitap): 338
Zeyneb (Huzeyme kızı): 605
Zeyneb Ana: 605
Zeyneddin Han: 554
Zeynel Ağa: 284
Zeynel Bey (İmâdiye Kalesi hâkiminin kardeşi): 473
Zeynel Han: 495, 496
Zeynelâbidin, Hazret-i: 587, 751
Zeynî mezheb: 283
Zeynî Urbânı: 799
Zeynîzâde Hasan Çelebi (Diyarbakır'ın ileri gelenlerinden): 50
zeytin ağacı: 583
zeytin yağı: 71, 241
zeytin: 241, 450, 663
zıhgîr sehpaları: 150
Zıpır Bölükbaşı: 93, 97
Zıpur Bölükbaşı: 97
Zırât (Şeytan'ın ismi): 759
zırh: 103, 104, 180, 222, 243, 297, 298, 307, 311, 354, 358, 696
zırh-ı zireh-külâh: 92, 102, 223, 225, 226
Zırkı Kalesi Nehri: 59
zırnıh (arsenik madeni ile kükürt karışığı bir madde) madeni: 689
zırnık (Ahlat'ın): 203
zırnık madeni: 203

zırnık: 170, 203, 209
zîb ü zerbaf: 225
zîbâ (kumaş cinsi): 176, 225, 345, 410
Zîbâ Hanım: 198
zîbâ yorgan:
Zibârî Ali Köyü: 689
Zibârî aşireti: 606,726
Zibârî Beyi Bağı (İmâdiye'de): 703, 713
Zibârî Kapısı (İmâdiye Kalesi kapısı): 702,: 715
Zibârî Medresesi (İmâdiye Kalesi'nde): 704
Zibârî sancakbeyi: 701
Zibârî Yezidî Kürtleri: 106, 117, 207, 522, 694, 701, 704, 728
Zibilci Hamamı (Diyarbakır'da): 53
zift: 164, 240, 652, 797
zincir: 105, 642
zincirbâf (kumaş cinsi): 352
Zindan Mahallesi (Bitlis'de): 133
ziraatçi halk: 458
Zirıkî Molla Cebrâil: 92
Zirikî (hançer cinsi): 344
Zirikî beyi: 129, 226, 259, 289, 304, 307, 326, 327, 368
Zirikî Dağları: 119, 742
Zirikî Kalesi: 119
Zirikî Sancağı (Van Eyaleti'nde): 61, 171, 253, 258
Zirzıvan Boğazı: 78, 93, 105
zıvzik kılıç: 117, 148,169
Ziyâd, Emir (Hazret-i Ömer evlatlarından): 724
Ziyaeddin (Abdâl Han'ın oğlu): 151, 157, 330, 331, 332
Ziyaeddin Han (Bitlis Hâkimi): 332, 333, 334, 350, 354, 356, 448, 449
Ziyaeddin Kalesi (Erzurum'da): 711
Ziyaeddin: 259, 332
ziyafet evi: 244, 271, 469, 489, 570, 653, 659
ziyafet: 156, 158, 173, 177, 218, 228, 274, 279, 286, 287, 297, 380, 385, 390, 391, 437, 647, 678, 696, 714, 805
Ziyâretgâh menzili: 673
zizan (ok cinsi): 150, 344
Zor Bay Han (Osmanoğulları atası): 198
Zov Dağı: 115, 116
zulumât (karanlık dünya, kutuplar): 56
Zûr (Dahhâk-i Mârî oğlu): 683
zurna: 152, 249, 292, 393, 407, 476
zurzuvile tâc (cevâhir): 393, 407, 425
Zübdâniye Kalesi (Şam'da): 237
Zübeyde Hanım (Harun Reşid hanımı): 83, 506, 507, 511, 553, 572, 615, 646, 658, 744, 781
Zübeyde tur'ası (kolu): 646
Zübeydî mezhep: 283
Zübeyr bin Abdülmuttalib: 624
Zübeyr ibnü'l-Avâm, Hz.: 517, 624, 657, 752
Züheyr bin Beşîr el-Ceş'amî: 600
Züheyr bin Lakîn en-Nahlî: 599
Züheyr bin Selîm el-Ezderî ve Kâsım bin Habîb el-Ezderî: 600
Zühre-i Sührâb (sâzende): 149
Zülfikâr Han: 538
Zülfikâr Paşa: 501, 616
Zülfikâr Tepesi (Bağdad'da): 557, 564
Zülfikâr: 211, 702, 715
Zülfikârî çekmanlı (bir çeşit üstlük): 223
Zülkadir (Maraş hâkimi): 8, 191
Zülkadirli Şahruh Bey oğlu Mehmed Şah Bey: 445
Zülkadriye Şehri: 445
Zülkarneyn: 806
Zülkifl Makamı: 807
Zülkifl Nebî, Hazret-i: 587, 621, 745, 783
Zülyezen Köyü: 512
zümrüd hokka: 347, 348
zümrüt: 157, 347, 380, 703
Zünnûn: 804
Zünnûn-ı Mısrî, Şeyh: 149, 460, 585